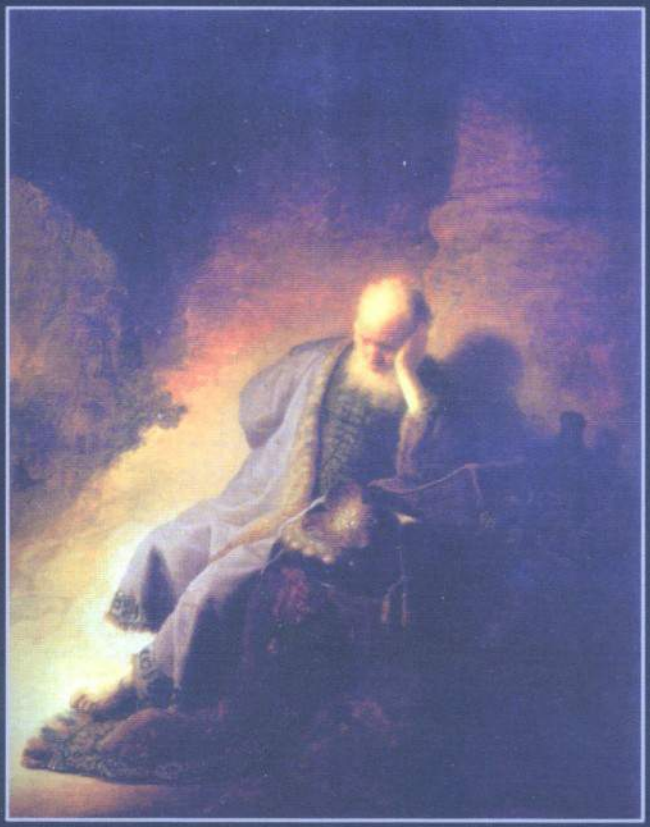

يەھۇدىيلارنىڭ قەدىمكى تۇرمۇش تارىخى

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

يەھۇدىيلارنىڭ قەدىمكى تۈركۈستان تارىخى

پاتىنگۈل ئەخمەت

تەرجىمە قىلغۇچىلار: ئابدۇجىلىل ئابدۇخىلىل

سادىق ئابلاجان

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

犹太民族复兴之路/潘光等著;阿布都吉力力等译. —乌鲁木齐:新疆人民出版社,2001.10
据上海社会科学院出版社 1998 年汉文版译
ISBN 7—228—06760—6
Ⅰ.犹... Ⅱ①潘...②阿... Ⅲ.犹太人—民族历史—研究—维吾尔语(中国少数民族语言)Ⅳ.K18
中国版本图书馆 CIP 数据核字(2001)第 075364 号

责任编辑:巴力江·扎帕尔
责任校对:阿达来提·买合苏提
封面设计:努尔买买提·吾买尔

新疆人民出版社出版
(乌鲁木齐市解放南路 348 号 邮政编码 830001)
新疆新华书店发行
新疆工人时报印刷厂印刷
850×1168 毫米 32 开本 15.875 印张 2 插页
2001 年 12 月第 1 版 2001 年 12 月第 1 次印刷
印数 1—3000

ISBN 7—228—06760—6/K·958 定价:22.00 元

تەرجىماندىن

ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەن.

ئەلۋەتتە، ھەرقانداق بىر ئىشنىڭ باھانە - سەۋەبى بولىدۇ، قولىڭىزدىكى «يەھۇدىيلارنىڭ قەد كۆتۈرۈش تارىخى» ناملىق بۇ كىتابنى تەرجىمە قىلىشىمىزغا ئۆزۈمىزنىڭ يەھۇدىيلار تارىخىغا بولغان قىزىقىشىمىز، خەلقىمىزنىڭ يەھۇدىيلار ھەققىدىكى چوڭ-شەنجىسىنىڭ يۈزەكىلىكى قاتارلىق ئامىللار سەۋەب بولغاندىن تاشقىرى، مۇھىمى، ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر ئالىمىمىز ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىنىڭ «يىپەك يولىدا قايتا ئويلىنىش» ناملىق ئېسىل ماقالىسىدىكى «ئۇچ خىل مىللەت ۋە مىللىيەتلىكتىكى ئۇچ خىل قىممەت» قارىشى زور تۈرتكە بولدى، ئالىم ماقالىسىدا مۇنداق دەپ يازغانىدى:

ئېيتىش كېرەككى، ھەر بىر ئادەمنىڭ، مەيلى ئۇ تۇغۇلما قابىل ياكى ساھىپجامال بولسۇن، مەيلى ئۇ يۇقىرى دەرىجىلىك سىياسىئون ياكى جامائەت ئەربابى بولسۇن، مەيلى ئۇ ئىقتىساد ياكى ئىلىم - سەنئەت بىلەن شۇغۇللانغان بولسۇن، ئۇنىڭ كامالەت ياكى مەئىشەت دەرىجىسى، شەخسىي ئىززىتى ۋە رىقابەت كۈچى، بەختى ۋە تەقدىر - قىسمەتلىرى ئاخىرقى ھېسابتا ئۇنىڭ شەخسىي ئىرادىسى ياكى مۇناسىۋەت ئەۋزەللىكى تەرىپىدىن ئەمەس، بەلكى ئۇ ھالقىپ - قاتقىپ چىقىپ كېتەلمەيدىغان، ئۇ تەۋە ئىتتىنىك تۈركۈمىنىڭ ئومۇمىي ھالەت چەمبىرى تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ. مانا بۇ شەخس تەقدىرىنىڭ مىللەت ھالىتىگە بېقىنىش قانۇنىدۇر.

هازىرقى دۇنيا مىللەتلىرىنى ئۇلارنىڭ مەلىكە - كامالەت ۋە رىقابەت ئىقتىدارىغا قاراپ ئۈچ خىلغا بۆلۈش مۇمكىن. ئۇلار: «ئېتنولوگىيىلىك مىللەت»، «ئىجتىمائىي مىللەت» ۋە «سىياسىي مىللەت» تىن ئىبارەت.

«ئېتنولوگىيىلىك مىللەت» دېگەندە، ئومۇمەن مىللەتشۇناسلىق شەرتلىرى بويىچە ئۆلچىگەندە، مىللەتلىك شەرتلىرى تولغان مىللەتنى نەزەردە تۇتىمىز. ئۇيغۇرلار ئۆز تىل - يېزىقى، تارىخى، فولكلور بايلىقى، مائارىپ سىستېمىسى، مۇقام - مەشرەپ خەزىنىسى، كلاسسىك ۋە يېڭى زامان ئەدەبىياتى، توي - تۆكۈن ۋە ئۆلۈم - يېتىم يوسۇنلىرى، مىللىي مەدەنىيەت ئىرسىيىتى بولغان تىپىك ئېتنولوگىيىلىك مىللەتلىكى سۆزسىز. ئۇلاردىكى كۆپلىگەن ئىپتىخارلىق خاسىيەتلەر بىلەن بىر قاتار ئىللەتلەر، دەل مۇشۇ مۇقامغا يەتكەنلىك، ئەمما ئۇنىڭدىن ئېشىپ كېتەلمىگەنلىك بىلەن توغرا تاناسىپتۇر. كۆپ هاللاردا ئۇلار مىللەتنىڭ ئىپتىخارى ۋە ئار - نومۇسىغا چېتىلىدىغان نەرسىلەر. گە كۆچلۈك غەزەپ - نەپرەت ئىپادىلىسىمۇ، ئۇنى ئاقىلانە تەھلىل قىلىش، راست - يالغانلىقىنى پەرقلەندۈرۈشتە ئاجىزلىق قىلىدۇ. مۇشۇ ئاجىزلىقىدىن ئۇلارنى بىر - بىرىگە ھەتتا ئەڭ سۆيۈملۈك كىشىلىرىگە قارشى سۆز - چۆچەككە سېلىش مۇمكىن. مانا بۇ، گۇماندا بولۇپ، ئىشەنچىتە بولماسلىق، غەزەپتە بولۇپ، ئەقىلدە بولماسلىقتۇر.

«ئىجتىمائىي مىللەت» دېگەنلىك ئېتنولوگىيىلىك مىللەتنى «تەبىئىي مىللەت» دەپ قاراشقا سېلىشتۇرما قىلىنغان بولۇپ، ئېتنولوگىيىلىك مىللەتتىن ئۆزىنىڭ بىر بالداق ئۈستۈنلۈكى بىلەن خاراكتېرلەنگەن مىللەتتۇر. ئەگەر بىز ئېتنولوگىيىلىك مىللەتنى ئومۇمىي تۈركۈم ئېڭى ۋە مىللىي ھەمدەملىككە ئېرىشمىگەن مىللەت، دەپ قارىساق، ئىجتىمائىي مىللەتنى بۇنداق ئاڭ، بۇنداق ھەمدەملىككە ئېرىشكەن مىللەت دېيىشىمىز مۇمكىن. ئىجتىمائىي مىللەتنى ئېتنولوگىيىلىك مىللەتتىن ئۇستۇن قىلغان نەرسە ئۇنىڭ ئۆز - ئۆزىگە بولغان تۇركۈم ئېڭى، كۆچلۈك ئىچكى ئۈيۇشۇش كۈچى، ئاڭلىق ئەنئەنىۋى مەدەنىيەتنى ئىزچىللىقى ۋە بۇ ئۈچىدىن مۇجەسسەم بولغان ئۇنىۋېرسال رىقابەت ئۇستۈنلۈكىدىن ئىبارەت. دەرۋەقە، ئىجتىمائىي مىللەتنىڭمۇ بىر قاتار خۇنۇكلىكلىرى، زەئىپلىكلىرى بولسىمۇ، ئەمما ئۇلاردىن ئۇنىڭ ئەۋزەللىكلىرى ئالاھىدە ئۇستۇن بولىدۇ. ئۇلار بىكار تەلەپ لايغەزەللىك، تەلۈلەرچە ھەشەمەتخورلۇق، مىللەتنىڭ ھەمدەملىكىدىن ئېشىپ چۈشكەن يۇرتۇازلىق، ئۆز مەنپەئىتى ياكى گۇرۇھ مەنپەئىتى ئۈچۈن مىللەت گەۋدىسىنى پېتىقلاپ دەپسەندە قىلىشتىن خېلىلا چەتلەشكەن. بىر ياقىدىن باش، بىر يەڭدىن قول چىقىرىپ ئۆز قېرىنداشلىرىغا خەيرخاھلىق - تىلەكداشلىق قىلىش ئۇلارنىڭ دائىمىي ئالامىتى.

«سىياسىي مىللەت» دېگەن ئىبارە مىللەتلەرنىڭ كامالەت دەرىجىسىنى «ئىجتىمائىي مىللەت» كاتېگورىيىسىدىن پەرقلەندۇ. رۇش ئۈچۈن قوللىنىلغان بولۇپ، ئادەتتىكى سىياسىي سەلتەنەت مەنىسىگە قارىتىلمىغان. «سىياسىي مىللەت» هازىرقى زامان مىللەتلىرى ئىچىدە ئەڭ يۇقىرى مىللىي - ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت، مىللىي ئاڭ ۋە بىرلىك - ھەمدەملىككە، رىقابەت ۋە ئىجادىيەت ئۇستۈنلۈكىگە ئىگە بولۇش بىلەن بىرگە ئۆزىنىڭ بىر قاتار ئۆزگىچە ئالامەتلىرى بىلەنمۇ كۆزگە تاشلىنىدۇ.

ئۇلار يالغۇز پەن - تېخنىكا، تاۋار ۋە سودىدا دۇنياۋى تەسىر قوزغاپ قالماستىن، شۇنىڭ بىلەن بىللە تۇرمۇشنى تەشكىللەش، تۇرمۇش مەدەنىيىتى جەھەتتىمۇ باشقا خەلقلەرنىڭ ھەۋىسىنى قوزغىغان؛

ئۇلار ئۆز مىللىي تۇركۇمىنى ئەۋزەللىك بىلەن گۈللەندۈرۈپ قالماستىن، يەنە ئۆز - ئۆزىدىن هالقىغان. ئۆز مىللىتىنىڭ ئىجتىمائىي مىللەت، «تەبىئىي مىللەت» چاغلىرىدىكى غەيرىي

ئىنسانپەرۋەر، غەيرلي مەدەنىي ئىللەتلىرىنى ئاشكارا، سىستېمىلىق تەنقىد - مەسخىرە قىلىشقا تۇتۇنغان، بۇ ھەقتە ئەسەرلەر نەشىر قىلغان، كىنو - فىلىملەر ئىشلىگەن؛

ئۇلار نەزەرىيۋى تەپەككۇر ۋە ئاساسىي نەزەرىيە تەنقىقاتىدا، ئىنسانىيەت تارىخىنى كەلگۈسى كاماللىققا ئېرىشتۇرۇش ئىزدىنىشىدە ھەممىنىڭ دىققىتىنى جەلپ قىلغان بولىدۇ.

توپلىشىپ ياشايدىغان ياپونلار بىلەن تارقىلىپ ياشاش ئازابىنى باشتىن كەچۈرگەن يەھۇدىيلارغا نەزەر سالساقلا كۇپايە. ياپونلار كىچىككىنە، ئۇنۇمسىز، تاغلىق ئارالنى ماكان قىلغان، مەدەنىيەت تارىخىغا خېلىلا كېيىن قەدەم قويغان مىللەت. ئۇلار-دىكى ياشاش - رىقابەت كۈچى تۇركۈم ئېڭى ۋە مىللەتنىڭ قاتتىق ھەمدەملىكىگە شۇ قەدەر زىچ مەركەزلەشكەنكى، ئۇلار ئۆزىنىڭ ئۆز زېمىنىدىكى ۋە چەت ئەلدىكى ھەر بىر قەدىمى، ھەر بىر سۆزى، ھەر بىر ھەرىكىتىگە مىللىي نومۇس - ئىپتىخارىنى ئۇلچەم قىلغان. ئۇلار خەلق ئىگىلىكى بىلەن خەلق تۇرمۇشىنى يۇقىرى ئۇنۇمدارلىق مۇمكىنلىكى ئۈستىگە ئۆيۇشتۇرغان. يەھۇدىيلارمۇ ئازغىنە خەلق. ئۇلار تارىخىي ھادىسىلەر سەۋەبىدىن چەت ئەللەرگە چېچىلىپ كەتكەن بولسىمۇ، نەدە تۇرمۇش پاراۋان بولسا شۇ يەرگە ئۆزىنى ئاتاماي، يەنىلا كىچىككىنە بولسىمۇ، ئانا زېمىنى ئىسرائىلىيىگە تەخىرسىز توپلىنىپ، تېز ئارىدا كۈچلۈك رىقابەت قۇدرىتىگە ئېرىشتى.

ئەلۋەتتە، بىرىنچىدىن، ھازىرقى بۇ ئۇچ خىل مىللەت كاتېگورىيىسى تۇغما ياكى ئۆزگەرمەس قېلىپتا قۇيۇلغان ئەمەس، ھەرقانداق مىللەت ئۆزىنىڭ يېتىلىش تارىخىدا بۇ پەللىلەرنى بېسىپ ئۆتۈشى ياكى چېكىنىپ تۆۋەنلەپ كېتىشى مۇمكىن. ئىككىنچىدىن، ھازىرقى زامان مىللەتلىرى ئىچىدىكى يۇقىرى كاتېگورىيىدە تۇرغان مىللەتمۇ تارىخىي ۋە ئىجتىمائىي ئاجىزلىقلار، بۆھران ۋە زىلزىلىدىن خالىي ئەمەس. ئۇلارنىڭ ئالدىدىمۇ

تېخىمۇ يۇقىرى كاماللەتكە يۈزلىنىش مەسىلىسى مەۋجۇت.

مانا، ھازىرقى جاھان مىللەتلىرىنىڭ قول ئىلكىنىڭ ئۆزۈن - قىسقىلىقى، تۇرمۇش رىتىمى، يۈز - ئابرۇيى، مەتبۇئات نوپۇزى، تونۇلۇش دەرىجىسى، تەسىر دائىرىسىنى بەلگىلەپ تۇرغان ئۇچ تامغا!

مانا ئەمدى ئۆزىمىزگە قايرىلىپ بىر قارايلىچۇ!

ئۇلۇغبېك پاجىئەسىدىن كېيىن ئەدىب - شائىر لېقمان باشقا بىزدە كۆرۈنگەن ئالەمشۇمۇل ئالىملار چىقمىدى، مەنۇي مەدەنىيەت خەزىنىمىز ھېسسىي سەنئەت ۋە ئەدەبىياتنى بىردىنبىر ئىپتىخار پەللىسى قىلىشقا مەجبۇر بولدى. قولىمىزنىڭ يەتكىنى ئۇسسۇل، دېممىزنىڭ يەتكىنى ناخشا بولدى! بىز «ئېتنولوگىيىلىك مىللەت» كاتېگورىيىسىدىكى «ناخشا - ئۇسسۇل مىللەتى»، «شېئىر مىللىتى» بولۇپ قېلىۋەردۇق. بويىاقچىدىن ئارتۇقراق خىمىك، تۆمۈرچىدىن ئارتۇقراق فىزىكلىرىمىز بولمىدى...

سەنئەتتە داڭ چىقارغان، سەنئەتكە يۆلىنىپ تىرىكچىلىك قىلىدىغان سىگانلارنىڭ ئاقىۋەتتە يۇرت - ماكانسىز جاھان كېزىپ تىلەپ - تېرىپ ياشاشقا چۈشكەن لاماكانلىقى بىلەن، تارىخ بوراندا-لىرىدا چېچىلىپ، جەڭ - جىدەللەردە قىرىلىپ ھالى قالمىغان يەھۇدىيلارنىڭ نەزەرىيۋى تەپەككۇر ۋە ئۆتكۈر پەنلەرگە بولغان يۈكسەك ئېتىبارىدىن «ئالىملار مىللىتى»، قۇدرەتلىك، زامانىۋى مىللەت كاماللىتىگە يەتكەنلىكىنى كۆز ئالدىمىزغا كەلتۈرمەدۇق.

«شېئىر مىللىتى» دېگەن نام بىلەن «تالانتلىق»، «ئاتاقلىق» ئىبارىلىرىگە مەست بولۇپ، بۇ جەھەتتىكى ئۇتۇقلىرىمىز نېمىشقا مىللىتىمىزنى «ئېتنولوگىيىلىك مىللەت» دىن ھېچ بولمىغاندا «ئىجتىمائىي مىللەت» لىك مۇقامىغا كۆتۈرمىگەنلىكىنى ئويلاپ كۆردۇقمۇ؟

ھەممىگە مەلۇم ئۇلۇغبېك پاجىئەسىدىن ئىلگىرىكى ئۇيغۇر-لار ھەرگىزمۇ نوقۇل «كەتمەن بىلەن ھوسۇل»، «نامايى بىلەن غوسۇل»، «دۇتار بىلەن ئۇسسۇل» دىن ئىبارەت بارى - يوقى ئۇچلا شادلىق پىرقىرىما چاققا بەنت بولغان مىللەت ئەمەس ئىدى.

قېنى ئويلاپ كۆرۈڭچۇ، بۇگۈنكى كۈندە مەنسەپ تاپسا ئۆيمۇ ئۆڭي زىيادەت، پۇل تاپسا مەككە - مەدىنىگە زىيارەت، بۇ ئىككىسى بولمىغاندا كاللا - پاقالچاق، ئۆپكە - ھېسسىپ چاغلىق تىجارەتتىن باشقىسىغا قۇربىتى يەتمىگەن خەلق يەنىلا كونا مۇقامغا يورغىلە-سا، ئەسىر ئالماشقان بىلەن ئۇنىڭ رىسقى - نېسىۋىسى ئالمىشار-مۇ؟!

يېقىنقى بەش ئەسىر مابەينىدە «ئەۋلىيا چەتتىن، مۇرت بىزدىن» بولۇپ، ئىچكى نىزا ۋە تەپرىقچىلىكتە ئېرىشكىنىمىز زادى نېمە بولدى؟ يېقىنقى بەش ئەسىردىن بۇيان دىنىي مەزھەپ-چىلىك بىلەن مۇرت - مۇخلىسلىق پىرقىۋازلىقى، يۇرتۋازلىق - مەھەللىۋازلىق، موللام ياكى ئەپەندىلىرىمىزدىكى كىچىك گۇ-رۇھۋازلىق، ئەل غېمىنى مۇز دەريا‌غا پىرقىرىتىپ چۆرۈۋۈتكەن مەنسەپ - بالداق ھېرىسمەنلىكى، تۇركۈم ئېڭى ۋە مىللىي مەدە-نىيەت ئىنكارچىلىقىنىڭ تەلۋە دەبدەبىلىرى بىلەن دەل - دەرەخ-سىز جەزىرىدىكى قۇيۇنتازدەك مەسئۇلىيەتسىز پىتنە - ئىغۋا تۆھمەتخورلۇقى قاتارلىق ئالتە زەھەر تۆپەيلىدىن «ئوغۇز سۇتى-دەك ئۆيماق» دېگەن مەنىدىكى «ئۇيغۇر» لار ئۇيۇشۇش كۈچىنى «ئېچىغان سۇت» كە ئايلاندۇرۇپ قويدى. نەتىجىدە «ئىسمىمىز ئۇيغۇر، ئىشىمىز ئۇرغۇي» بولۇپ چىقتى.

گەرچە تارىخىمىزنىڭ ئىپتىخارلىق سەھىپىلىرى بىر - بى-رىدىن مەلۇم دەرىجىدە پەرقلەنسىمۇ، ئەمما بىرقەدەر كۈچلۈك ئۇيۇشقاقلىق ئۇلىدا جىلۋىلەنگەنىدى. ئۇيغۇرلار دېغار، ھۈن، تېلى قەبىلىلىرى بىلەن توققۇز ئوغۇزلارنى بىرلەشتۇرۇپ جۇجان

ۋە كۆكتۈرك خانلىقىنى غۇلىتىپ، تاڭ سۇلالىسى سەلتەنىتىنى ئوڭلۇك - سۆيگۈن قوشۇنلىرى بىلەن تۇبۇتلەرنىڭ تالاڭ قىلغۇچ مۇھاسىرىسىدىن قۇتۇلدۇرۇپ، يىپەك يولىنى نەچچە قېتىم ئۇ-زۇپ قويغان كۈچلەرنى تازىلاپ، سامانلارنى مۇنقەرز قىلىپ، ئۆز تەسىرىنى ئەرەب خەلىپىلىكىنگىچە كېڭەيتىپ، ئۆز تىلىنى ئىمپېرىيە تىلى - ئەرەب تىلى بىلەن «بەيگىدىكى ئاتتەك» مەرتە-ۋىگە كۆتۈرۈپ ئىچكى ئۇيۇشۇش ۋە سىرتقا قارىتا بىرلىك - ھەمدەملىكنىڭ شاراپىتىنى نامايىش قىلغانىدى. ۋەھالەنكى، ئىسكەندەر زۇلقەرنەينىنى چېكىنىدۇرگەن، چىڭگىزخان سەلتەنىتە-گە مەنسۇي ئوزۇق بېغىشلىغان بۇ خەلق كېيىنچە ئەھمەتشاھ قاراقاشى غەزىلىدىكى «ئات» ھالىتىگە چۈشۈپ قالدى!

بىلىشىمىز كېرەككى ئىنسانىيەت دۇنياسىدا بىزگە ئۆز ئە-قىل - ئىدراكىمىزدىن باشقا ھېچقانداق خىزىر رەھنامىا ئەمەس!

مۇتەپەككۇر ئالىمىمىز ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىننىڭ بۇ يازمىلىرى بىزنى چوڭقۇر ئويغا سالدى. ئاشۇنداق چوڭقۇر خىيال-لارغا غەرق بولغان كۈنلىرىمىزنىڭ بىرىدە ئۇرۇمچىدىكى «يېشىن كىتابخانىسى» دا قولىگىزدىكى بۇ كىتابنى ئۇچراتتىم قالدۇق. بەس - بەستە سېتىۋېلىۋاتقان ئوقۇرمەنلەر قاتارىدا بىزمۇ بىرنى سېتىۋېلىپ، ئۇيۇشۇش كۈچى ئەڭ كۈچلۈك بولغان بۇ تېمىڭ «سىياسىي مىللەت» نىڭ قەد كۆتۈرۈش تارىخىنى ئەستايىدىل ئوقۇپ چىقتۇق. ئوقۇپ بولۇپ تەرجىمە قىلىش نىيىتىگە كەل-دۇق. بۇ جەريانداا ئاخبارات - نەشرىيات ئورۇنلىرىدىكى بىر قىسىم مەسئۇل يولداشلارنىڭ ئىلھاملاندۇرۇشىغىمۇ مۇيەسسەر بولدۇق. ئۆزئارا مەسلىھەتلىشىپ پىكىر بىرلىكى ھاسىل قىلغان-دىن كېيىن تەرجىمە قىلىشقا رەسمىي تۇتۇندۇق. يېرىم يىلدەك تىرىشچانلىق كۆرسىتىش ئارقىلىق ئاخىر بۇ كىتابنى تەرجىمە قىلىپ ئوقۇرمەنلەرگە سۇنۇش بەختىگە مۇيەسسەر بولدۇق.

بۇ كىتاب كۆڭۈل ئېچىش خاراكتېرىدىكى ھېكايە - رومانلار-
نى ئوقۇشقا ۋە چوڭقۇر تەپەككۇر قىلىشقا مەجبۇرلىمايدىغان ئا-
مىياب ئوقۇشلۇقلارنى ئوقۇشقا ئادەتلىنىپ كەتكەن ئوقۇرمەنلە-
رىمىزنىڭ سىياسىي تەپەككۇرىغا قۇۋۋەت بېغىشلاپ، مىللىي
ئېڭىنى سەگىتىپ ۋە يېڭى ئەسىر تۇيغۇسىنى كۈچەيتىپ، ئەڭ
مۇھىمى ئەمەلىيەتچىل بولۇشقا دالالەت قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئۆزگە-
لەرنى ۋە شۇ ئارقىلىق ئۆزىنى چۈشىنىش تەشنالىقىغا ئازراق
بولسىمۇ مەنپەئەت يەتكۈزگەن بولسا ئىدى بۇ ئەمگىكىمىزدىن
رازى بولغان بولاتتۇق.

پاتىگۈل ئەخمەت
ئابدۇجىلىل ئابدۇخىلىل
سادىق ئابلاجان

2001 - يىل، يانۋار.

مۇندەرىجە

كىرىش سۆز 1

بىرىنچى بۆلۈم

ئۇيغۇرلىمىگەن رىشتە

بىرىنچى باب ئالاھىدە تاللانغان مىللەت ۋە ئىجازەت
قىلىنغان يەر 3
§ 1. قەدىمكى يەھۇدىي دۆلىتىنىڭ گۈللىنىشى، خا-
رابلىشىشى ۋە يەھۇدىيلار سەرسان بولۇش دەۋرىنىڭ
باشلىنىشى 3
1. ئەبراھامدىن مۇساغىچە 3
2. ئىبرانىي پادىشاھلىقىنىڭ گۈللىنىشى ۋە خارا-
بلىشىشى 7
3. يات مىللەتلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ۋە دەسلەپكى
ئۇچ قېتىملىق چوڭ چېچىلىپ كېتىش 9
§ 2. دىن ئارقىلىق دۆلەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش
پىكىر ئېقىمىنىڭ باش كۆتۈرۈشى 13
1. دىن ئارقىلىق دۆلەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش
پىكىر ئېقىمىنىڭ ئۆچ ئېلىشى 13
2. دۆلەتنى دىن ئارقىلىق ئەسلىگە كەلتۈرۈش
پىكىر ئېقىمىنىڭ ئىدىيە ئاساسى 17

ئىككىنچى باب قوتقۇزۇلۇش، سىڭىپ كېتىشتىن دۆ-

لىتى ئەسلىگە كەلگۈچە 22
§ 1 . يەھۇدىيلاردىكى دۆلەتنى دىن ئارقىلىق ئەسلىگە كەلتۈرۈش پىكىر ئېقىمىنىڭ ئۆزگىرىشى 23
1. ئوتتۇرا ئەسىردىكى ياۋروپادا يەھۇدىيلارغا قارىشى دولقۇن 23
2. مەسىيە كومېدىيىسى 26
§ 2 . ئازادلىق دولقۇنى ۋە سىئېپ كېتىش خام خىيالى 29
1. ياۋروپادا يەھۇدىيلارنىڭ ئازاد بولۇشى 29
2. مەرپەتچىلىك ھەرىكىتى ۋە سىئېپ كېتىش... 32
3. «يەھۇدىيلار مەسىلىسى» ھەل بولمىدى 33
4. يەھۇدي بۇرژۇئازىيىسىنىڭ يېتىلىشى..... 36
§ 4 . سىياسىي زىئونىزم نەزەرىيىسىنىڭ شەكىللىنىشى 39
1. خېرىس ۋە ئۇ يازغان «رىم ۋە ئېرۇسالېم»... 40
2. پىنسكېر ۋە ئۇنىڭ «ئۆزىنى ئازاد قىلىش» ناملىق كىتابى..... 43
3. خېرزل ۋە ئۇ يازغان «يەھۇدي دۆلىتى» ... 45

ئۇچىنچى باب قايتىشنىڭ باشلىنىشى 53
§ 1 . زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ دەسلەپكى ئەۋج ئېلىشى 53
1. 1882 - يىلىدىن بۇرۇنقى پەلەستىن ۋە كونا يىشۇۋ 53
2. رۇسىيە ۋە شەرقىي ياۋروپادىكى يەھۇدىيلارنىڭ قىيىن ھالى 58
3. مۇقەددەس تاغنى قىزغىن سۆيۈش ھەرىكىتى ۋە كاتوۋىتسې يېغىنى 63

4. بىلۇ ۋە بىرىنچى قېتىملىق ئالىيا 67
§ 2 . زىئونىزم ھەرىكىتى پۈتۈكۈل يەر شارىغا يېيىلىندى 71
1. باسىل يېغىنى 71
2. پۈتۈن كۈچى بىلەن ئاتالانغان ئەملىيەتتىن ئۆتكۈزگۈچىلەر 77
3. ئۇگاندا لايىھىسىنىڭ ئالدى - كەينىدە 81

تۆتىنچى باب ھەركىم ئۆزى خالىغانىنى ئېلىش 86
§ 1 . بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن بۇرۇنقى زىئونىزم ھەرىكىتى ۋە پەلەستىن 87
1. خېرزلدىن كېيىنكى دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتى 87
2. ئىككىنچى قېتىملىق ئالىيا ۋە كىبۇتزنىڭ يېڭىدىن بارلىققا كېلىشى 93
3. ھازىرقى زامان ئەرەب - يەھۇدي توقۇنۇشنىڭ پەيدا بولۇشى 101
§ 2 . بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدىكى زىئونىزم ھەرىكىتى ۋە پەلەستىن 107
1. ئۇرۇش مەزگىلىدە پەلەستىندىكى يەھۇدىيلارنىڭ ئەھۋالى 107
2. زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ ئىچكى قىسىمىدىكى گېرمانىيەپەرەسلەر ۋە ئەنگلىيەپەرەسلەر 110
3. ۋېيزمانىنىڭ دۆلەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش تەسەۋۋۇرى ۋە تىرىشچانلىقى 114
4. ئەنگلىيىنىڭ پەلەستىنگە قارىتان ئىستراتېگىيىلىك غەرىزى 118
§ 3 . بالفور خېتىنامىسى 124
1. بالفور خېتىنامىسىنىڭ غۇلغۇلا قىلىنىشى ۋە

ئېلان قىلىنىشى 124
2. بالفور خىتابنامىسىنى ئىلگىرى سۈرگەن
ئامىللار 129
3. خىتابنامىنىڭ ئېلان قىلىنىشىدا كىم ئوتتى 138

ئىككىنچى بۆلۈم

مۇقەددەس يەرنى تالىشىش

بەشىنچى باب يەھۇدىيلارنىڭ ئەنگلىيە ھۆكۈمرانلىقىدىكى «مىللىي يۇرتى» 143
§ 1. يەھۇدىي كۆچمەنلەر پەلەستىنگە كەلدى 144
1. ئوچىنچى قېتىملىق ئالىيا 144
2. تۆتىنچى قېتىملىق ئالىيا 148
3. بەشىنچى قېتىملىق ئالىيا 154
§ 2. پەلەستىنىدە يەھۇدىيلار «مىللىي يۇرتى» نىڭ شەكىللىنىشى ۋە تەرەققىي قىلىشى 158
1. ئىقتىسادىي تەرەققىيات 158
2. مەدەنىيەت تەرەققىياتى 163
3. «دۆلەت ئىچىدىكى دۆلەت» 166

ئالتىنچى باب ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار توقۇنۇشۇنىڭ تەدرىجىي ئۆرلىشى ۋە ئەنگلىيە سىياسىتىنىڭ تەڭشىلىشى 170
§ 1. ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار ئوتتۇرىسىدىكى دەسلەپكى سۈركىلىش ۋە ئەنگلىيە سىياسىتىنىڭ «ئازراق تەڭشىلىشى» 171
1. ئەرەبلەر پوزىتسىيىسىنىڭ ئۆزگىرىشى ۋە ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار ئوتتۇرىسىدىكى دەسلەپكى سۈركىلىش 171
2. «چېرچىلىنىڭ ئاق تاشلىق كىتابى» — ئەنگلىيە سىياسىتىدە «ئازراق تەڭشەش» باشلاندى... 177
§ 2. ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار ئوتتۇرىسىدىكى توقۇنۇشنىڭ ئۆتكۈرلىشىشى ۋە ئەنگلىيە سىياسىتىنىڭ ئېغىشىپ قېلىشى 181
1. 1929 - يىلىدىكى ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار توقۇنۇشى 181
2. «پاسسىفىيلد ئاق تاشلىق كىتابى» ۋە ئۇنىڭدىن پەيدا بولغان ماجىرا 183
3. زىئونىزم لاگىرىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى بۆلۈنۈش 188
§ 3. 1936 ~ 1939 - يىللاردىكى ئەرەبلەر قوزغىلىڭى ۋە ئەنگلىيە سىياسىتىنىڭ ئۆزگىرىشى... 194
1. 1936 - يىلىدىكى ئەرەبلەرنىڭ چوڭ ئىش تاشلىشى ۋە قوراللىق قوزغىلىڭى 194
2. پېئىلنىڭ دوكلاتىدا تۇنجى قېتىم ئوتتۇرىغا قويۇلغان بۆلۈپ باشقۇرۇش لايىھىسى پەيدا قىلغان مۇنازىرە 198
3. ئەرەبلەر قوزغىلىڭىنىڭ يوقىرى دولقۇنغا كۆتۈرۈلۈشى ۋە «17 - ماي ئاق تاشلىق كىتابى»... 203

يەتتىنچى باب چوڭ دۆلەتلەرنىڭ قوراللىق ئىلىشىشى ۋە ئۇرۇش سايىسىدىكى پەلەستىن 211
§ 1. پەلەستىن — ياۋروپانىڭ «يان قانىتى»دىكى تالىشىش جەڭنىڭ مۇھىم ھالقىسى 212
1. گېرمانىيە بىلەن ئىتتىلىينىڭ پەلەستىنگە قىستاپ كىلىپ تەھدىت سېلىشى (1933—1939)... 212

2. ئوتتۇرا شەرق فرونتى ۋە پەلەستىن 215
§ 2. ئۇرۇش ۋاقتىدا ئەنگلىيە بىلەن يەھۇدىيلارنىڭ مۇناسىۋىتىدىكى ئۆزگىرىش ۋە يېشۇۋنىڭ تەرەققىياتى 220
1. 2 - دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە ئەنگلىيە بىلەن يەھۇدىيلار مۇناسىۋىتىدىكى ئۆزگىرىش 220
2. ئۇرۇش مەزگىللىرىدىكى پىشۋانىڭ تەرەققىياتى 227

ئۇچىنچى بۆلۈم

ئارزۇنىڭ چىنلىققا ئايلىنىشى

سەككىزىنچى باب ناتسىستلارنىڭ قىرغىنچىلىقى ۋە زىئونىزمنىڭ يەنە دولقۇنغا كۆتۈرۈلۈشى 233
§ 1. ناتسىستلارنىڭ يەھۇدىيلارغا قارشى زوراۋانلىقلىرى 234
1. يەھۇدىيلارغا، كوممۇنىزمغا قارشى 20 - يىللاردىكى ئېقىم ۋە گېتلېرنىڭ فاشىستىك نەزەرىيىسى 234
2. زىيانكەشلىك قىلىش، قوغلاش ۋە مەسلى كۆرۈلمىگەن «ئاخىرقى ھەل قىلىش» 236
§ 2. زىئونىزمنىڭ يەنە دولقۇن بولۇپ شەكىللىنىشى 243
1. ئاپەت ئىچىدىكى يەھۇدىي مىللىتى: قۇتۇلدۇرۇش - يارەدەم بېرىش، قارشىلىق كۆرسىتىش ۋە زىئونىزمنى ئېتىراپ قىلىش 243
2. غەيرىي يەھۇدىيلار دۇنياسىنىڭ يەھۇدىيلارغا

ھېسداشلىق قىلىشى ۋە يارەدەم بېرىشى 249

توققۇزىنچى باب پەلەستىن تالاش - تارتىشىنىڭ كەسكىنلىشىشى ۋە ب د ت نىڭ ئارىلىشىشى 257
§ 1. ئەنگلىيە بىلەن يەھۇدىيلار قارشىلىشىشىنىڭ كۈچىيىشى ۋە ئومۇمىيۈزلۈك توقۇنۇشقا ئۆزگىرىشى 258
1. ئەنگلىيە بىلەن يەھۇدىيلار ئوتتۇرىسىدىكى توقۇنۇشنىڭ تەدرىجىي كۈچىيىپ بېرىشى 258
2. ئەنگلىيە بىلەن يەھۇدىيلار ئوتتۇرىسىدىكى ئومۇمىيۈزلۈك توقۇنۇشنىڭ پارتلىشى 267
§ 2. ئەنگلىيەنىڭ چېكىنىپ چىقىشى ۋە ب د ت نىڭ ئارىلىشىشى 269
1. ئەنگلىيە چېكىنىپ كېتىشنى قارار قىلدى... 269
2. ب د ت نىڭ پەلەستىن مەسىلىسىنى ھەل قىلىشقا كىرىشىشى 278

ئونىنچى باب ئىسرائىلىيە دۆلىتىنىڭ قۇرۇلۇشى... 283
§ 1. پەلەستىننى بۆلۈپ باشقۇرۇشنى قوللىغان ئاساسىي كۈچ — ئامېرىكا ۋە سوۋېت ئىتتىپاقى... 284
1. ئامېرىكىنىڭ يەھۇدىيلارنى قوللاپ، ئەنگلىيەنى چەتكە قېقىش سىياسىتىنىڭ شەكىللىنىش مەنبەسى 284
2. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ يەھۇدىيلارنىڭ دۆلىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى قوللاشقا بۇرۇلۇشىنىڭ ئارقا كۆرۈنۈشى 291
§ 2. ئاخىرقى «ئاتاكا» 296

1. ئۆز قاراشلىرىنى قوپۇش — ب د ت‌نىڭ بۆلۈپ باشقۇرۇش توغرىسىدىكى قارارنى ماقۇللىشى ... 296
2. يېڭى گۈرىئون: «بۇ يېڭى دۆلەتنىڭ ئىسمى ئىسرائىلىيە بولىدۇ» دەپ جاكارلىدى 301

تۆتىنچى بۆلۈم

يەنە كۆتۈرۈلۈپ چىقىش

ئون بىرىنچى باب ئۇرۇشتىن تىنچلىققا قەدەم تاشلاش: ئىسرائىلىيە بىلەن ئەرەبلەر مۇناسىۋىتىنىڭ ئۆزگىرىشى 313
§ 1. تۆت قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى 314
1. بىرىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى ... 314
2. ئىككىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى ... 317
3. ئۈچىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى ... 321
4. تۆتىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى ... 326
§ 2. ئىسرائىلىيىنىڭ خەۋپسىزلىك سىياسىتى ۋە دۆلەت مۇداپىئە تۈزۈلمىسى 330
1. خەۋپسىزلىك مەسىلىسى ۋە خەۋپسىزلىك سىياسىتى 330
2. دۆلەت مۇداپىئە تۈزۈلمىسى 335
§ 3. تىنچلىقنىڭ ئۇزۇن يولى 338
1. ئىسرائىلىيە بىلەن ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ دەسلەپكى ۋاقىتلاردىكى ئۇچرىشىشى 338
2. داۋىد لاگېرى كېلىشىمى 341
3. لىۋان ئۇرۇشىدىن مادرىد سۆھبىتىگىچە 144
4. ئىسرائىلىيە - پەلەستىن توختامى ۋە ئىسرائىلىيە - ئىئوردانىيە سۆھبىتىنامىسى 352

ئون ئىككىنچى باب ئۆزگىچە سىياسىي تەرەققىيات يولى 358
§ 1. ئاساسىي قانۇنى بولمىغان قانۇن - تۈزۈم دۆلىتى 358
1. سىياسىي قانۇن - تۈزۈمنىڭ تىكلىنىشى ... 358
2. سىياسىي تۈزۈم قۇرۇلمىسى 362
§ 2. كۆپ پارتىيىلىك سىياسىي 366
1. پارتىيە - گۇرۇھلار 366
2. كۆپ پارتىيىلىك سىياسىيىنىڭ مەنبەسى ... 373

ئون ئۈچىنچى باب ئىجتىمائىي تەرەققىيات ۋە مەدەنىيەت - مائارىپ 377
§ 1. خەلق ۋە جەمئىيەت 377
1. نوپۇسنىڭ كۆپىيىشى ۋە نىكاھلىنىشتىكى ئۆزگىرىش 377
2. نوپۇس قۇرۇلمىسىدىكى ئۆزگىرىش 380
3. شەرق يەھۇدىيلىرى بىلەن غەرب يەھۇدىيلىرىنىڭ پەرقى 382
4. ئاز سانلىق مىللەتلەر مەسىلىسى 384
5. دىنىنىڭ دۆلەت قۇرۇلمىسىدىكى ئورنى 388
§ 2. مائارىپ تەرەققىياتى 392
1. تەرەققىيات نىشانى ۋە مۇساپىسى 392
2. مائارىپ سىستېمىسى ۋە ئۇنىڭ ئالاھىدىلىكى 396
§ 3. مەدەنىيەتتىكى گۈللىنىش 398
1. مەدەنىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرى ... 398
2. مەدەنىيەت تەرەققىياتىنىڭ نەتىجىلىرى 399
3. مەدەنىيەت تەرەققىياتىنىڭ يۇزلىنىشى 404

ئون تۆتىنچى باب قۇملۇقتىكى ئىقتىسادىي مۆجىزە 406
§ 1 . تەرەققىياتنىڭ ئەگرى - توقاي مۇساپىسى...406
1. دۆلەت قۇرۇلغاندىن بۇيانقىي ئىقتىسادىي تەرەققىيات 406
2. تىنچلىق ئېلىپ كەلگەن يېڭى پۇرسەت..... 412
§ 2 . ئىقتىسادىي تەرەققىياتنىڭ ئالاھىدىلىكلىرى ۋە مەسىلىلەر 415
1. «ئىسرائىلىيىنچە ئەندىزە» نىڭ ئالاھىدىلىكى ... 415
2. قىينىچىلىقلار ۋە مەسىلىلەر 422
ئون بەشىنچى باب دۇنيا سەھنىسىدىكى ئىسرائىلىيە 425
§ 1 . ئىسرائىلىيە بىلەن ئامېرىكىنىڭ ئالاھىدە مۇناسىۋىتى 426
1. ئىسرائىلىيە بىلەن ئامېرىكا ئوتتۇرىسىدىكى ئالاھىدە مۇناسىۋەتنىڭ ئاساسى 426
2. ئىسرائىلىيە بىلەن ئامېرىكا ئوتتۇرىسىدىكى ئالاھىدە مۇناسىۋەتنىڭ تەرەققىيات ئۆزگىرىشى ... 430
§ 2 . ئىسرائىلىيە بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى (رۇسىيە) ۋە شەرقىي ياۋروپا دۆلەتلىرى 436
1. «شېرىن ئاي مەزگىلى» (1948 - يىلىدىن 1950 - يىلىغىچە) 436
2. مۇناسىۋەت يامانلاشقاندىن دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئۇزۇلگۈچە (1950 - يىلىدىن 1967 - يىلىغىچە) 437
3. «توقۇلۇش مەزگىلى» (1967-يىلىدىن 1987 - يىلىغىچە) 439
4. كونا دوستلۇقنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش (1987 - يىلىدىن ھازىرغىچە) 440

§ 3 . ئىسرائىلىيە ۋە غەربىي ياۋروپادىكى چوڭ دۆلەتلەر 442
1. ئىسرائىلىيە بىلەن ئەنگلىيىنىڭ مۇناسىۋىتى...442
2. ئىسرائىلىيە بىلەن فرانسىيىنىڭ مۇناسىۋىتى...446
3. ئىسرائىلىيە بىلەن گېرمانىيىنىڭ مۇناسىۋىتى..... 449
4. ئىسرائىلىيە بىلەن ياۋروپا ئورتاق گەۋدىسى (ياۋروپا ئىتتىپاقى) نىڭ مۇناسىۋىتى 452
§ 4 . ئىسرائىلىيە بىلەن 3 - دۇنيا ئەللىرىنىڭ ئاساسلىقى ئاسىيا دۆلەتلىرىنىڭ مۇناسىۋىتى ... 445
§ 5 . جۇڭگو بىلەن يەھۇدىيلارنىڭ ئەنئەنىۋى دوستلۇقى ۋە جۇڭگو ئىسرائىلىيە مۇناسىۋىتىنىڭ يېڭى تەرەققىياتى 460
1. قەدىمكى ئىككى ملەتنىڭ ئەنئەنىۋى دوستلۇقى..... 460
2. جۇڭگو - ئىسرائىلىيە مۇناسىۋىتىدە بېسىپ ئۆتۈلگەن ئەگرى - توقاي مۇساپە..... 464

پايدىلىنىلغان كىتابلار ۋە ھۆججەتلەر 472

كىرىش سۆز

يەھۇدىيشۇناسلىقنى تەتقىق قىلغان يىگىرمە يىلدىن بۇيان، يەھۇدىيلار تارىخىغا دائىر قانچىلىك كىتابلارنى ئوقۇغانلىقىم ئۈچۈن قالماپتۇ. بۇلارنىڭ ئىچىدە يەھۇدىيلارنىڭ يازغانلىرى ئەڭ كۆپ ئىدى. ئامېرىكىلىقلار، ئىنگلىزلار، سوۋېت ئىتتىپاقى (رۇسىيە) لىكلەر، فرانسۇزلار، نېمىسلار، ئەرەبلەر، ھەتتا يا-پونلارنىڭمۇ يەھۇدي تارىخى توغرىسىدا يازغان ئەسەرلىرىنى ئوقۇ-دۇم. لېكىن، جۇڭگولۇقلارنىڭ يەھۇدىيلار تارىخى توغرىسىدا يازغان ئەسىرى بولمىغىنىدىن ئەپسۇسلىنىپ يۈرۈپ، جۇڭگولۇق-لارمۇ يەھۇدي تارىخى توغرىسىدا ئەسەر يېزىپ چىقىشى كېرەك، دېگەن نىيەتكە كەلدىم. شاڭخەي ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيە-سىدە 1988 - يىلى يەھۇدي تارىخىنى تەتقىق قىلىش مەركىزى (يەھۇدىيلارنى تەتقىق قىلىش مەركىزى) نى قۇردۇق. بۇنىڭدىكى ئاساسىي مەقسىتىمىز ئۆزىمىزنىڭ يەھۇدىيلار تارىخى تەتقىقاتىغا دائىر نەزەرىيە رامكىسىنى ھاسىل قىلىشتىن ئىبارەت ئىدى. بۇ مەركەز يېقىنقى ئون يىلدىن بۇيان تېز تەرەققىي قىلىپ، بىر تۈركۈم ياش ئالىملار يېتىشىپ چىقتى. بۇ مەركەز ئىتتىپاقلاش-قان تەتقىقات كوللېكتىپى بولۇپ شەكىللەندى. يەھۇدىيلار تارى-خىنى يېزىش ئارزۇيۇمۇ كوللېكتىپنىڭ نىشانىغا ئايلىنىپ، بۇ كىتابنىڭ دۇنياغا كېلىشىگە ئاساس سېلىندى.

1988 -، 1989 - يىللىرى ئامېرىكىغا زىيارەتكە بېرىپ، بىر قىسىم يەھۇدىيشۇناسلىق مۇتەخەسسىسلىرى بىلەن بىرلىكتە يەھۇدىيلار تەتقىقاتىغا دائىر تېمىلار ئۈستىدە مۇھاكىمە قىلدىم. 1991 - يىلى تۇنجى قېتىم ئىسرائىلىيىنى زىيارەت قىلىپ،

ئىسرائىلىيە ئالىملىرى بىلەن بىۋاستە پىكىر ئالماشتۇردۇم. شۇنىڭدىن كېيىن ئامېرىكا، ئىسرائىلىيە، گېرمانىيە، ئەنگلىيە، فرانسىيە، گوللاندىيە، بېلگىيە، كانادا، ئاۋستىرىيە، ژاپنگ-رىيە، ياپونىيە، شياڭگاڭ قاتارلىق دۆلەت ۋە رايونلارغا كۆپ قېتىم بېرىپ، شۇ جايلاردىكى كەسىپداشلار بىلەن ئىلمىي مۇھاكىمە ئېلىپ بېرىپ، كۆپ نەتىجىگە ئىگە بولدۇم. ئۇلار ماڭا يەھۇدىيلار تارىخىغا دائىر ماتېرىياللارنى بەردى. بۇنىڭدىن بەك ئىلھاملاندىم. جۈملىدىن بىلەن ئىسرائىلىيە 1992 - يىلى 1 - ئايدا رەسمىي دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورناتتى. مەركىزىمىز بىلەن ئىسرائىلىيە ۋە دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى يەھۇدىشۇناسلىق تەتقىقات ئورگانلىرى ئوتتۇرىسىدىكى ھەمكارلىشىش، ئالماشتۇرۇش بەش يىلدىن بۇيان تېز تەرەققىي قىلدى. بۇ جەريانداا مەركىزىمىز دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن تەقدىم قىلىنغان يەھۇدىشۇناسلىققا دائىر كىتاب - ژۇرناللاردىن 500 دىن كۆپرەكنى تاپشۇرۇۋالدى، بۇنداق كىتابلار ھازىر ئۇزلۇكسىز كۆپىيىۋاتىدۇ. بۇلارنىڭ ئىچىدە كۆپىنچىسى يەھۇدىيلار تارىخىغا دائىر ماتېرىياللاردىن ئىبارەت. يېقىنقى ئىككى يىلدىن بۇيان، ئىنتېرنېت تورى ئارقىلىق خەلقئارا يەھۇدىيشۇناسلىق تەتقىقات تورى بىلەن ئالاقە ئورنىتىپ، بۇ ساھەدىكى يېڭى ئەھۋاللاردىن بىۋاستە خەۋەردار بولالايدىغان بولدۇق. مانا بۇلار قولىڭىزدىكى كىتابنى يېزىپ چىقىشىمىزنى پۈختا ماتېرىيال ئاساسىغا ئىگە قىلدى.

يۇقىرىقى ئاساسىي شارائىتلارغا ئىگە بولغاندىن كېيىن، يەھۇدىيلار تارىخىغا دائىر تېمىنى ئىنچىكىلىك بىلەن پىلانلاشقا باشلىدۇق ھەمدە ئۇنى 1992 - يىلى ئەتىيازدا دۆلەتنىڭ 8 - بەش يىللىق پىلانىدىكى ئىجتىمائىي پەنلەر فوندىغا ئىلتىماس قىلدۇق. كەسكىن رىقابەت ئارقىلىق ماقۇللاشقا ئىگە بولدۇق. شۇنىڭ بىلەن بۇ كىتابنى پۈتكۈزۈش ئىنتايىن مۇھىم كاپالەتكە

ئىگە بولدى. تۆت يىلدىن كۆپرەك جاپالىق كۈرەش قىلىش ئارقىلىق، بىزنىڭ يەنى جۇڭگو يەھۇدىيشۇناسلىق تەتقىقاتچىلىرىنىڭ ئارزۇيىمىز ئاخىر ئەملگە ئېشىپ، «يەھۇدىيلارنىڭ قەدىمكى تارىخى» دېگەن بۇ كىتابنى خەلقىمىزگە سۇنۇشقا مۇيەسسەر بولدۇق. ئادەمنى ھاياجانلاندۇرىدىغان مۇشۇنداق چاغدا، تېما گۇرۇپپىمىزنىڭ خىزمەتلىرىگە ھەمدەم بولغان ئالىملارنى ئەسلىمەي تۇرالمايمىز.

شۇنى كۆرسىتىپ ئۆتۈش كېرەككى، بۇ كىتابتا يەھۇدىيلار دۆلىتىنىڭ قايتا قۇرۇلۇشى ئەمەس، بەلكى يەھۇدىي مىللىتىنىڭ قايتا گۈللىنىشى ئاساسىي تېما قىلىنغان. 1948 - يىلى ئىسرائىلىيە دۆلىتىنىڭ قۇرۇلۇشى ھەقىقەتەن يەھۇدىي مىللىتىنىڭ گۈللىنىش مۇساپىسىدىكى دەۋر بۆلگۈچ ئىش ھېسابلىنىدۇ. لېكىن، يەھۇدىي مىللىتىنىڭ پۈتكۈل گۈللىنىش مۇساپىسىنى ئۆز ئىچىگە ئېلىپ كېتەلمەيدۇ. ئەگەر دۆلەتنىڭ ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈشى ئاساسىي مەزمۇن قىلىنسا، 1948 - يىلىغىچە يېزىپ ئاخىرلاشتۇرۇش كېرەك ئىدى. ئۇنداق قىلغاندا بۇ ئۇلۇغ مىللەتنىڭ بېسىپ ئۆتكەن جاپالىق گۈللىنىش يولىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بەرگىلى بولمايتتى. ھەر تەرەپلىمە مۇلاھىزە يۈرگۈزۈپ، ئاخىر يەھۇدىي مىللىتىنىڭ قەدىمدىن ھازىرغىچە بولغان پۈتۈن گۈللىنىش جەريانىنى ئۆزىمىزنىڭ نەزىرى بىلەن تەتقىق قىلىش نىيىتىگە كەلدۇق. شۇنداق قىلغاندا ئەسەر تېخىمۇ ئىلمىي قىممەتكە، شۇنداقلا تېخىمۇ رېئال ئەھمىيەتكە ئىگە بولىدۇ — ئۇنىڭدىن قانۇنىيەتلىك ئاممىلارنى يەكۈنلەپ چىقىپ، مىللىتىمىزنى گۈللەندۈرۈش ئۈچۈن ئۇنى پايدىلىق ئەينەك قىلىشقا بولىدۇ، دەپ قارىدۇق. شۇنداق بولغاچقا Zionism دېگەن ئاتالغۇنى ئادەتتىكىدەك 犹太国复义主 (يەھۇدىيلارنىڭ دۆلىتىنى ئەسلىگە كەلتۈ-

رۇش مەسلىكى) دەپ تەرجىمە قىلماستىن، «زىئونىزم» دەپ ئالدۇق.① چۈنكى «يەھۇدىيلارنىڭ دۆلەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش مەسلىكى» دەپ تەرجىمە قىلىنسا، «دۆلەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش» تەرىپى تەكتىلىنىپ، بۇ ئاتالغۇنىڭ يادرولۇق مەنىسى — «مىللەتنى گۈللەندۈرۈش» ئەكس ئەتتۈرۈلمەي قالىدىكەن. «يەھۇدي گۈللىنىش مەسلىكى» دەپ ئۆزگەرتىپ تەرجىمە قىلىشنى مۇ ئويلاشتۇق، لېكىن، يەنىلا بۇرۇنقىدەك «زىئونىزم» دەپ تەرجىمە قىلغان ياخشىكەن، چۈنكى، ئۇنداق قىلمىغاندا بەزى چەت ئەللىكلەرنىڭ بىزدىكى «جىڭگاڭشەن يولى»نى «قوراللىق كۈرەش يولى»، «يەنئەن روھى»نى «جاپاغا چىداپ كۈرەش قىلىش روھى» دەپ تەرجىمە قىلغىنىدەك بولۇپ قالىدىكەن. ئەمەلىيەتتە بۇ ئاتالغۇلارنىڭ مەنىسىنى ئەتراپلىق چۈشەنمىگەنلىك. شۇڭا تەرجىمىدە ئەسلى تۇسىنى ساقلاپ قالغان ياخشى دەپ قارىدۇق.

ئىككى مىڭ يىلغا يېقىن ئۆز زېمىنىدىن ئايرىلىپ دۇنياغا چېچىلىپ كەتكەن مىللەت قانداق قىلىپ قەيسەرلىك بىلەن ساقلىنىپ، ئىنسانىيەتنىڭ مەدەنىيەت تارىخىغا غايەت زور تۆھپە قوشالىدى ھەمدە ئېگىلمەي - سۇنماي كۈرەش قىلىش ئارقىلىق ئاخىرى دۆلىتىنى يېڭىۋاشتىن قۇرۇپ، قايتىدىن باش كۆتۈرۈپ چىقالىدى؟ مانا مۇشۇلار بۇ كىتاب جاۋاب بېرىدىغان ئاساسىي مەسىلىلەر ھېسابلىنىدۇ. چوڭقۇر ئوپېراتسىيە قىلىش ئارقىلىق ئۆزىمىزنىڭ بۇ ھەقتىكى قاراشلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدۇق: يەھۇدي مىللىتىدىكى گۈللىنىش كۆچىنىڭ مەنبەسى ئۇلاردا چوڭقۇر يىلتىز تارتىپ كەتكەن ئۇيۇشۇش كۆچىدە، بۇنداق كۆچلۈك ئۇيۇشۇش مىللىي ئەنئەنە، دىنىي ئېتىقاد، ئىجتىمائىي تەشكىلاتلار

① 犹太复国主义 دېگەن بۇ ئاتالغۇ ئىلگىرى ئۇيغۇرچىغا «يەھۇدي قىساسچىلىقى»، «يەھۇدىچىلىق»، «يەھۇدىيزم»، «يەھۇدي تېرىلىش ھەرىكىتى» دەپ كۆپ خىل تەرجىمە قىلىنغان. ئەرەب دۇنياسى «سەيھۇنىيە» دەپ ئاتايدۇ. خەلقئارالىق توغرا ئاتىلىشى «زىئونىزم». بىز بۇ كىتابتا مۇشۇنداق ئالدۇق.

قۇرۇلمىسىدىن ئىبارەت ئۈچ چوڭ تۈۋرۈكنى، يەنى يەھۇدىيلار-نىڭ مەدەنىيەت ئەنئەنىسى ئاساسىي گەۋدە قىلىنغان مىللىي ئور-تاقلىق تۇيغۇسى، يەھۇدي دىنى تۈگۈن قىلىنغان ئورتاق ئېتىقاد ۋە قىممەت قارىشى، ئائىلە ئاساس، يەھۇدىيلار ئىبادەتخانىسى يادرو قىلىنغان ئىجتىمائىي تەشكىلاتلار تورىنى مەنبە قىلغان. بۇنىڭدىن تۆت مىڭ يىل ئىلگىرى بارلىققا كەلگەن يەھۇدي مەدە-نىيىتى چەتئەل كەلگەن سانسىز مەدەنىيەتلەرنىڭ رىقابىتىگە ۋە ھۇجۇمىغا ئۇچرىدى، ھەتتا دۈشمەن كۆچلەر تەرىپىدىن باستۇ-رۇلدى ۋە ۋەيران قىلىندى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇنىڭ ئاساسىي روھىنىڭ باشتىن - ئاخىرغىچە ئۆزگەرمەي، قەدىمدىن تارتىپ ھازىرغىچە تومۇرداش بولۇپ كېلەلىشى، بەلكى چەتئەل كەلگەن نۇرغۇن مەدەنىيەتلەرنىڭ ھەر خىل ئالاھىدىلىكلىرىنى ئۆزىگە يۇغۇرۇشى، قوبۇل قىلىشى، تاللىۋېلىشى، ئۆزگەرتىشى ئىنسا-نىيەت تارىخىدا ھەقىقەتەن ئاز ئۇچرايدۇ. ئىسرائىلىيە دۆلىتى قۇرۇلغاندىن كېيىنمۇ بۇ ئۈچ تۈۋرۈكنى مەنبە قىلغان كۆچلۈك ئۇيۇشۇش كۈچى غايەت زور قۇدرەت ھاسىل قىلىپ، ئىسرائىلىيە دۆلىتىدە بىر دەك ئىتتىپاقلىقنى ساقلاپ كېلىۋاتىدۇ، ئۇلارنى دۇنيادىكى يەھۇدىيلارنىڭ يار-دەمگە ئىگە قىلىۋاتىدۇ ھەمدە يېرىم ئەسىرگە يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە يەھۇدىيلارنى قايتىدىن قەد كۆتۈرگۈزۈپ، ئىقتىساد، مەدەنىيەت، پەن - تېخنىكا جەھەتلەر-دىن يۇكسەك تەرەققىي قىلغان كۆچلۈك دۆلەتكە ئايلاندۇردى.

قەدىمكى يەھۇدىيلار دۆلىتى سىرتقى كۈچلەرنىڭ ھۇجۇمىدا ھالاك بولغان. دۆلەت مۇنتەزىم بولغاندىن كېيىن يەھۇدي مىللە-تىنىڭ قەد كۆتۈرۈشى ئۈچۈن پايدىلىق تاشقى مۇھىت بولۇشى كېرەك. بۇ كىتابتا يەھۇدي مىللىتىنىڭ قەد كۆتۈرۈشىدىكى ئىچكى ئامىل — مىللەتنىڭ ئىچكى ئۇيۇشۇش كۈچى تەتقىق قىلىنىش بىلەن بىللە، يەھۇدي مىللىتىنىڭ گۈللىنىش مۇساپە-سىدىكى ھەرخىل سىرتقى ئامىللار — يەھۇدىيلارغا قارشى تۇ-

رۇش، كۆچلۇك دۆلەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى كۆرەشلەر ۋە خەلقئارا مۇھىتنىڭ ئۆزگىرىشىمۇ تەھلىل قىلىندى. ئىككى مىڭ يىلغا يېقىن ئۇزۇن جەريانىدا يەھۇدىيلارغا قارشى تۇرۇش يەھۇدىي مىللىتىنىڭ مەۋجۇت بولۇشىغا باشتىن - ئاخىرغىچە تەھدىت بولۇپ كەلدى. شۇنداقلا يەھۇدىي مىللىتىنىڭ قەد كۆتۈرۈشىگە غايەت زور توسالغۇ بولدى. ناتسىستلارنىڭ قىرغىنچىلىقىدىن ئىبارەت مۇشۇنداق بالايىئاپەتنى ئۆچتىن بىر قىسمىغا يېقىن يەھۇدىي ھايا- تىدىن ئايرىلدى. لېكىن، يەھۇدىيلار قەد كۆتۈرۈش جەريانىدا ئىقتىساد، مەدەنىيەت ۋە سىياسىي ۋاستىلار ئارقىلىق يەھۇدىيلارغا قارشى تۇرۇشتەك يامان ئىشنى ياخشى ئىشقا ئايلاندۇرۇشقا ئالاھىدە ماھىر بولۇپ، يەھۇدىيلارغا قارشى بېسىمنى مىللىي ئىتتىپاقلىقنى كۈچەيتىش ۋە سىرتنىڭ ھېسداشلىقىنى قولغا كەلتۈرۈشنىڭ ھەربىر كەلتۈرۈشنىڭ ھەربىر كەلگەندە كاپىتالىستىك دۇنيا بازىرىنىڭ ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىغا كەلگەندە كاپىتالىستىك دۇنيا بازىرىنىڭ شەكىللىنىشىگە ۋە كۆچلۈك دۆلەتلەر ئارىسىدىكى دۇنيانى بۆلۈ- شۇۋېلىش يولىدىكى كۆرەشكە ئەگىشىپ، يەھۇدىيلارنىڭ گۈلل- ىنىش ئىشلىرىغا ۋەكىللىك قىلىدىغان زىئونىزم ھەربىكىتى پەيدا بولۇپ، يەھۇدىي مالىيە گۇرۇھلىرىنىڭ ئىقتىسادىي كۈچىنى ئارقا تىرەك قىلىپ، دىپلوماتىيە ھۇجۇمى قوزغاپ، مىللەتچىلىك ئەۋج ئالغان دۆلەتلەر بىلەن كۆچلۈك دۆلەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتتىن پايدىلىنىپ، قەد كۆتۈرۈشنى ئەملىگە ئاشۇرۇشنىڭ بۆسۈش نۇقتىسىنى ئىزدىدى. ئىككى قېتىملىق دۇنيا ئۇرۇشى ئاخىرقى ھېسابتا يەھۇدىيلارنىڭ قەد كۆتۈرۈشىگە پايدىلىق سىرتقى مۇھىت يارىتىدىغان پۇرسەت بەردى. ئۇ بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇ- شىدىن كېيىنكى ئەنگلىيە بىلەن فرانسىيە ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتتىن ۋە ئەنگلىيىنىڭ ئوتتۇرا شەرقتە قارىتان ئىستراتېگىيە- لىك غەربىزىدىن پايدىلىنىپ، بالفور خىتابنامىسىنىڭ ئېلان قى- لىنىشىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، پەلەستىنده پۈت تىرەپ تۇرىدىغان

زېمىنگە ئىگە بولدى. شۇنىڭدىن كېيىنكى ئوتتۇز نەچچە يىلدا ئۇ يەرنى مىللەتنى گۈللەندۇرۇشنىڭ بازىسى قىلىپ قۇرۇپ چىق- تى؛ ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن پۈ- تۈن يەر شارىدا يەھۇدىي مىللىتىگە بولغان ھېسداشلىقنىڭ يۇقە- رى كۆتۈرۈلۈشى ۋە ئامېرىكا، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئىبارەت ئىككى كۆچلۈك دۆلەتنىڭ ئىچكى، تاشقى سىياسەت ئېھتىياج- ىدىن پايدىلىنىپ، ب د ت نىڭ بۆلۈپ باشقۇرۇش توغرىسىدىكى قارارنى ماقۇللىشىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، دۆلەتنى ئەسلىگە كەلتۈ- رۈش ئارزۇسىنى ئاخىر ئەملىگە ئاشۇردى. ئىسرائىلىيە دۆلىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن پايدىلىق سىرتقى مۇھىت يارىتىش دۆلەتنى، مىللەتنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنىڭ ئېھتىياجى، شۇنداقلا ئىسرا- ئىلىيە دىپلوماتىيىسىنىڭ مۇھىم نىشانى ئىدى. ئىسرائىلىيىدە- كى بىلىملىك زاتلار قورال كۈچىگە تايىنىپ بۇ نىشانغا يەتكىلى بولمايدىغانلىقىنى، بىردىنبىر ئۈسۈل تىنچلىقنى ئەملىگە ئاشۇ- رۇشتىن ئىبارەت ئىكەنلىكىنى تەدرىجىي تونۇپ يەتتى. مەلۇم نۇقتىدىن ئېيتقاندا، يەھۇدىي مىللىتىنىڭ قەد كۆتۈرۈش تارىخى يەھۇدىي مىللىتى بىلەن يەھۇدىيلارغا قارشى تۇرىدىغان كۈچلەر ئوتتۇرىسىدىكى كۆرەش تارىخى، يەنى يەھۇدىيلارنىڭ گۈللىنىش ھەربىكىتى بىلەن يەھۇدىيلار كۆچۈپ بارغان يەرلەردىكى مىللەتلەر ۋە دۇنيادىكى چوڭ دۆلەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنىڭ ئۆز- گىرىش تارىخىدىن ئىبارەت.

دۇنيا تارىخىدا بىر مىللەت گۈللىنىش ۋە تەرەققىي قىلىش جەريانىدا باشقا مىللەتلەر بىلەن توقۇنۇشۇپ قالمىغان، ھەتتا باشقا مىللەتلەرنىڭ مەنپەئىتىگە زىيان يەتكۈزمىغان ئىشلار كۆپ ئۇچرايدۇ. يەھۇدىي مىللىتىنىڭ گۈللىنىش تارىخى بۇ جەھەتتە تېخىمۇ گەۋدىلىك ئالاھىدىلىككە ئىگە بولۇپ، ئاساسلىقى مۇنداق ئىككى نۇقتىدا ئىپادىلىنىدۇ: بىرى، دۆلەت زېمىنى يوق گۈلل- ىنىش ھەربىكىتى بولۇپ، زېمىنگە ئىگە بولۇش ئارقىلىق نىشانىنى

ئەمەلگە ئاشۇرۇشى مۇقەررەر. ۋەھالەنكى، ئۇ ئىگە بولماقچى بولغان زېمىندىكى ئاھالىنىڭ زور كۆپ قىسمى يەھۇدىي ئەمەس. يەنە بىرى، ئۇزۇن مۇددەت يەھۇدىيلارغا قارشى ھەرىكەت ئېچىدە ۋە باشقا دۇشمەن كۈچلەرنىڭ مۇھاسىرىسىدە ئازاب چېكىپ ياشىغانلىقتىن، ئۆزىنىڭ خەۋپسىزلىكىگە نىسبەتەن ئادەتتىن تاشقىرى سەزگۈر ئاڭغا ئىگە بولۇپ، خالىغىنىچە بىرىنچى بولۇپ قول سالىدىغان ۋاستىنى قوللىنىپ، ئۆزىگە كېلىدىغان تەھدىتكە زەربە بېرىدۇ. شۇنداق بولغاچقا بىرىنچى قېتىملىق ئالىيادىن كېيىن زىئونىزم ھەرىكىتى پەلەستىنده ھەربىر ئىلگىرىلىگەنده شۇ يەردىكى ئەرەبلەر ۋە باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەر بىلەن قارشىلىشىش يۈز بېرىپ، بۇنداق قارشىلىشىش ئۇزلۇكسىز يۈقىرى كۆتۈرۈلۈپ، XX ئەسىردىكى چوڭ پاجىئە — ئەرەب - يەھۇدىي مىللەتلىرى ۋە ئەرەب - ئىسرائىلىيە دۆلەتلىرى ئوتتۇرىسىدىكى قانلىق توقۇنۇشقا تەرەققىي قىلدى. شۇنىڭ بىلەن پۈتكۈل ئوتتۇرا شەرق، ھەتتا دۇنيا تىنچ بولالماي قالدى. بۇ يەردىكى ھەق - ناھەقتىن، ئەگرى - توغرىلىقلاردىن كىتابتا ئۆزىمىزنى چەتكە ئالماي، قاراشلىرىمىزنى ئېنىق بايان قىلدۇق. خۇشاللىنارلىقى شۇكى، يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ئىككى تەرەپ ئۆزئارا مۇرەسسە قىلىش، چۈشىنىش ھاسىل قىلىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى تونۇپ يېتىپ، تالاش - تارتىشلارنى تىنچ يول بىلەن ھەل قىلىش ئۈستىده ئىزدىنىشكە باشلىدى ھەمده بۆسۈش خاراكتېرلىك بەزى ئىلگىرىلەشلەرنى قولغا كەلتۈردى. مۇئەللىپ شۇنىڭغا قەتئىي ئىشىنىدۇكى، ئوتتۇرا شەرقنىڭ تىنچلىق مۇساپىسىنى كەينىگە ياندۇرغىلى بولمايدۇ، ئەرەب، يەھۇدىي مىللەتلىرى دوستانە ياشاپ، ئورتاق گۈللىنىدىغان كۈنلەر ئاخىرى يېتىپ كېلىدۇ.

پەن گۇۋاڭ

1997 - يىل 12 - ئاينىڭ 29 - كۈنى

بىرىنچى بۆلۈم

ئۇزۇلمىگەن رىشتە

ئېھ، ئېرۇسالېم
ئەگەر سېنى ئۇنتۇپ قالسام،
ئوڭ قولۇم تۇتماس بولۇپ كەتسۇن.
ئەگەر سېنى ئەسلەپ تۇرمىسام،
ئۆزۈمنىڭكىدىن ئارتۇق شادلىقىڭنى كۆرمىسەم،
تىلىم تاڭلىيىمغا چاپلىشىپ قالسۇن.

— «تەۋرات. داستان»

بىرىنچى باب

ئالاھىدە تاللانغان مىللەت ۋە ئىجازەت قىلىنغان يەر

كىلكەيگورىنىڭ: «تۇرمۇش ھامان كەلگۈسىگە باقىدۇ، ئىدىراك ھەمىشە ئۆتمۈشكە ئىنتىلىپ تۇرىدۇ» دېگەن ھېكمەتلىك سۆزى بار. تۆت مىڭ يىلدىن بۇيان ئىزچىل داۋاملىشىپ كەلگەن يەھۇدىيلارنىڭ مەدەنىيەت ئېقىندا ھازىرقى زامان زىئونىزمىنىڭ① شەكىللىنىشى، زامانىمىزدىكى ئىسرائىلىيە دۆلىتىنىڭ قۇرۇلۇش مەنبەسى ۋە ھەربىكەتلەندۈرگۈچ كۈچىنى قەدىمكى يەھۇدىيلارنىڭ دۆلەت قۇرۇش، سەرسان بولۇشتىن ئىبارەت ئەگرى - توقاي تارىخىدىن ئىزدەشكە توغرا كېلىدۇ.

§1. قەدىمكى يەھۇدىي دۆلىتىنىڭ گۈللىنىشى، خارابلىشىشى ۋە يەھۇدىيلار سەرسان بولۇش دەۋرىنىڭ باشلىنىشى

1. ئەبراھامدىن مۇساغىچە

① زىئون — ئىبرانىيالىمدىكى تاغ بولۇپ، يەھۇدىيلار بۇ تاغنى تىلغا ئالغاندا ئىبرانىيالىمنى كۆزدە تۇتىدۇ. بۇ تاغ قەدىمكى پەلەستىن يەھۇدىيلىرىنىڭ سىياسىي، دىنىي مەركىزى ئىدى. «زىئونىزم» دېگەن ئاتالغۇ ئەنە شۇنىڭدىن كەلگەن. «زىئونىزم» نىڭ «犹太复国主义» يەھۇدىي قىسىچىلىقى» دەپ تەرجىمە قىلىنىشى توغرا ئەمەس. زىئونىزم دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا چېچىلىپ كەتكەن يەھۇدىيلارنى پەلەستىنگە قايتىپ كېلىپ، يەھۇدىيلار دۆلىتىنى قايتىدىن قۇرۇش، يەھۇدىي مىللىتىنى گۈللەندۈرۈشكە چاقىرىدۇ.

بۇنىڭدىن تۆت مىڭ يىل ئىلگىرى قەدىمكى سىمىتلارنىڭ بىر تارمىقى — كەنئانلىقلار بۈگۈنكى پەلەستىن ئەتراپىدا يېڭى شەكىلگە ئىگە دۆلەت قۇردى. «تەۋرات»[1] تا بۇ رايون «كەنئان» ياكى «كەنئانلىقلار دۆلىتى» دەپ ئاتالىدى. بۇنىڭ ئالدى - كەينىدە سىمىتلارنىڭ يەنە بىر تارمىقى — يەھۇدىيلارنىڭ يەنە بىر ئەجدادى — ئىبرانىيلار ئىككى دەريا ۋادىسىدىكى ئۇردا (ھازىر ئىراق چېگرىسى ئىچىدە) ياشىدى. «تەۋرات» تىكى خاتىرىلەردىن قارىغاندا، مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 1900 - يىلى ئىبرانىيلارنىڭ قەبىلە باشلىقى ئەبراھام (ئىبراھىم ئەلايھىسسالام) يەھۋا[2] نىڭ ۋەھىيسىنى قوبۇل قىلىپ، پۈتۈن قوۋمىنى باشلاپ ئىككى دەريا ۋادىسىدىن ئايرىلىپ كەنئانغا كېلىپتۇ. كەنئانلىقلار يىراقتىن كەلگەن مېھمانلارنى «ئىبرانىيلار» دەپ ئاتاپتۇ. مەنىسى «دەريادىن ئۆتۈپ كەلگەنلەر» دېگەن بولىدىكەن.

ئەبراھامنىڭ بېتەكلىشى بىلەن ئىبرانىيلار ئىچىدە مۇشرىكلىك تەرىك ئېتىلىپ يالغۇز يەھۋادىن ئىبارەت بىر ئىلاھقا ئېتىقاد قىلىش شەكىللەنگەن، يەھۇدىي دىنى غۇۋالىق ئىچىدە پەيدا بولۇشقا باشلىغان. رىۋايەت قىلىنىشىچە، ئەبراھامنىڭ نەۋرىسى يەئقۇپ پەرىشتە بىلەن چېلىشىپ غەلىبە قىلىپ، ئىلاھ تەرىپىدىن «ئىسرائىلىيە» دېگەن نامنى ئاپتۇ، مەنىسى «پەرىشتە بىلەن چېلىشقان ئادەم» دېگەنلىك بولىدىكەن، شۇنىڭ بىلەن ئىبرانىيلار «ئىسرائىللار» دەپ ئاتالغانىكەن.[3] ئۇزۇن ئۆتمەي كەنئانداغا قۇرغاقچىلىق ۋە ئاچارچىلىق بولۇپ كېتىپ، يەئقۇپ قوۋمىنى باشلاپ نىل دەريا دېلتىسىدىكى گوسەنگە كۆچۈپ كەپتۇ. بۇ يەردە

① «تەۋرات» ئەسلى يەھۇدىي دىنىنىڭ مۇقەددەس كىتابى بولۇپ، يەھۇدىيلار ئۇنى «بىبلىيە» دەپ ئاتايدۇ. مەنىسى «مۇقەددەس كىتابلار» دېگەنلىك بولىدۇ. «تەۋرات» گەنە شۇ مۇقەددەس كىتابلار ئىچىدىكى «مۇسانىڭ بەش كىتابى» دەپ ئاتالغان كىتابلارنىڭ نامى. كېيىنكى خرىستىئان دىنى تەۋراتقا ۋارىسلىق قىلىپ، ئۇنى «كونا ئەھدىنامە» دەپ ئاتىدى. ئۇزلىرىنىڭ «ئىنجىل» نى «يېڭى ئەھدىنامە» دەپ ئاتىدى. مۇسۇلمانلار «تەۋرات» دەپ ئاتاۋەردى.

② يەھۋا — يەھۇدىيلارنىڭ خۇداسى.

③ يەئقۇپ پەرىشتە بىلەن چېلىشقانداغا پەرىشتە ئۇنىڭ پېينىنى مۇجۇۋەتكەنلىكتىن يەئقۇپ ئاقساق بولۇپ قالغان، شۇ سەۋەبتىن يەھۇدىيلار چوڭ چارۋىلارنىڭ پاچاق پېينىنى يېمەيدۇ.

سۇ مول، ئوت - چۆپ ئەلۋەك بولغاچقا دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ، ئون ئىككى چوڭ قەبىلىلىك ئىتتىپاققا تەرەققىي قىلىپتۇ.[1] لېكىن، قەدىمكى مىسىر سۇلالىسىنىڭ 18 - پرئەۋنى توتمۇس III ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئىبرانىيلارنىڭ خاتىرجەم تۇرمۇشى ئۇزۇلۇپتۇ. ئۇلار قۇل قىلىنىپ، رىيازەت چېكىپتۇ.

ئىبرانىيلار يات مىللەتلەر تەرىپىدىن خورلىنىۋاتقاندا قالتىس مىللىي قەھرىمان مۇسا دۇنياغا كېلىپتۇ. ئۇ قەھرىمانلىق كۆرسىتىپ ئەقىل - پاراسەت بىلەن كۆرەش قىلىش ئارقىلىق، پرئەۋنىنى ئىبرانىيلارنىڭ مىسىردىن كېتىشىگە ماقۇل بولۇشقا مەجبۇر قىلىپتۇ، تەخمىنەن مىلادىيەدىن بۇرۇنقى XV ئەسىردە مۇسا ئىبرانىيلارنى باشلاپ مىسىردىن مېڭىپ، سىنايدىن ئۆتۈپ، كەنئانغا يۇرۇش قىلىپتۇ. «مىسىردىن چىقىش» ئىبرانىيلارنىڭ يات مىللەتلەرنىڭ قۇللۇقىدىن قۇتۇلۇشى ۋە ئۆزىنى ئويغىتىشى بولۇپلا قالماستىن، بەلكى بۇ مىللەتنىڭ شەكىللىنىشكە باشلىغانلىقىنىڭ بېشارىتى بولۇپتۇ.

سىنايدىن ئۆتكۈچە مۇسا يەھۋانىڭ ئەمرىنى باھانە قىلىپ، بۇتپەرەسلىكنى ئەسلىگە كەلتۈرگەن ئىبرانىيلار ئىچىدە «دىنىنى پاكلاشتۇرۇش ھەرىكىتى» نى قوزغاپتۇ. ئۇ تەڭرى يەھۋانىڭ سۆزى دەپ ئېلان قىلىنغان ئون ماددىلىق «ئەھدە تاختىسى» نى ياساپ چىقىپ، ئىسرائىللارنى ئۇنىڭغا بويسۇنۇشقا چاقىرىپتۇ. ئۇ ئىسرائىللارنىڭ ئىتتىپاقلىقىنى ساقلاش ئۈچۈن ئۇلارنىڭ ئىبادەت قىلىدىغان نەرسىلىرىنى بىرلەشتۈرۈپ، ئۇلارنىڭ ئىبادەت قىلىدىغان ئورن

ناي تبغدا ئۆزىگە ئون ئەھكام تاپشۇرغانلىقىنى ئېيتىپ، ئۇنى تەڭرىنىڭ ئىبرانىيلار بىلەن تۈزگەن ئەھدىسى، يەنى مۇسا ئەلەيھىسسالامنىڭ «ئون ئەھكامى» قىپتۇ. بۇ «ئون ئەھكام» تۆۋەندىكىچە: 1. يەھۋادىن باشقا ئىلاھنىڭ بولۇشىغا بولمايدۇ. 2. ئۆزىگە بۇت ياسۇلىشقا ياكى ھەرقانداق بۇنقا چوقۇنۇشقا بولمايدۇ. 3. يەھۋانىڭ ھۆرمەتلىك نامىنى ئاغزىغا كەلگىنىچە ئاتىۋېلىشقا بولمايدۇ. 4. شەنبەت كۈنى مۇقەددەس ئىبادەت كۈنى بولىدۇ. 5. ئاتا - ئانىغا ۋاپادار بولۇش لازىم. 6. قاتىللىق قىلىشقا بولمايدۇ. 7. زىنا قىلىشقا بولمايدۇ. 8. ئوغرىلىق قىلىشقا بولمايدۇ. 9. ساختا ئىسپات بېرىپ كىشىلەرگە زىيان سېلىشقا بولمايدۇ. 10. باشقىلارنىڭ ھېچنەرسىسىنى يەۋېلىشقا بولمايدۇ. بۇ ئون ئەھكام يەھۇدي دىنىنىڭ ئاساسىي ئەقىدىسى بولۇپلا قالماستىن، بەلكى كېيىنكى خرىستىئان دىنى ۋە ئىسلام دىنىغىمۇ ناھايىتى چوڭ تەسىر كۆرسەتكەن. شۇنىڭ بىلەن بىللە، مۇسا ئەلەيھىسسالام ھەر خىل دىنىي مۇراسىملاردا، پېسخا بايرىمى ۋە پېنتېكوست بايرىمى قاتارلىق دىنىي بايراملاردا لېۋى قەبىلىسىنى كاھىنلىق قىلدۇردى ھەمدە ئىبرانىيلارنىڭ دەسلەپكى دىنىي قامۇسىنى تۈزۈپ چىقتى. شۇنىڭ بىلەن ئەبراھام باشلىغان بىر ئىلاھقا ئېتىقاد قىلىش ئاساسىدا، ئىنسانىيەتنىڭ بىر ئىلاھلىق دىنى — يەھۇدي دىنى سىنايدا بارلىققا كەلدى. بۇ دىنىنىڭ بارلىققا كېلىشى يەھۇدي مىللىتىنىڭ شەكىللىنىشىدە ھەل قىلغۇچ رول ئوينىدى. چۈنكى، مىللەتنىڭ ھاسىل بولۇشىدىكى نۇرغۇن ئامىللار ئىچىدە ئورتاق پىسخىك ساپا ئەڭ جانلىق، ئەڭ ھاياتىي كۈچكە ئىگە بولۇپ ئۇزۇنغىچە داۋاملىشىدىغان ئىچكى ئامىل ھېسابلىنىدۇ. شەكسىزكى، يەھۇدي دىنى يەھۇدي مىللىتىنىڭ ئورتاق پىسخىك ساپاسىنى ھاسىل قىلغان ئاساسىي مەزمۇن بولۇپ، كېيىنكى تارىخىي دەۋرلەردە سەرسان بولۇپ كەتكەن يەھۇدي مىللىتىنىڭ بەزى مىللىي ئالامەتلىرى يوقالغان

ياكى ئاجىزلاپ كەتكەن بولسىمۇ، لېكىن يەھۇدي دىنى مىللەتنىڭ ئۇيۇشۇش كۈچىنى ساقلاپ تۇرغان كۈچلۈك تۈگۈن بولدى.

شۇنىڭ بىلەن بىللە، مۇسا ئەلەيھىسسالام ئىبرانىيلارنى مىسىرنىڭ كىشىلىك، يۇز كىشىلىك ۋە ئون كىشىلىك ئىجتىمائىي مەمۇرىي بىرلىكلەرگە ئۇيۇشتۇرۇپ، مىڭبېشى، يۇز بېشى، ئەللىكبېشى ۋە ئونبېشى تەيىنلەپ ھەر دەرىجىلىك مەمۇرىي باشلىقلارنىڭ باشقۇرۇشىغا يارەملەشتۇرگەن. شۇنىڭ بىلەن ئىبراني قەبىلىلىرىدە مۇستەھكەم ئىجتىمائىي قۇرۇلما ھاسىل بولغان.

2. ئىبراني پادىشاھلىقىنىڭ گۈللىنىشى ۋە خارابلىشىشى

تەخمىنەن مىلادىدىن بۇرۇنقى XIII ئەسىردىكى ئىبرانىيلار سىڭىپ كىرىش ۋە بويسۇندۇرۇش ئارقىلىق ئىئوردان دەرياسى ۋادىسىدا ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى تاغلىق رايونلاردا ئولتۇراقلاشقان. ھازىر ساقلىنىۋاتقان تارىخىي ماتېرىياللار ئىچىدىكى مىسىردىن تېپىلغان «ئىسرائىللار تاش ئابىدىسى» دە ئىسرائىلىيىلىكلەر تۇنجى قېتىم تىلغا ئېلىنغان. ئابىدىدە قەدىمكى مىسىرنىڭ XIX پرئەۋنى مىنېپتالنىڭ 1222 يىل ئىلگىرى ئەسكەر چىقىرىپ كەنئاندىكى ئىبرانىيلارنىڭ مالىمانچىلىقىنى تىنچىتقان تارىخى خاتىرىلەنگەن. ئابىدىدە: «ئىسرائىلىيە خارابىيلىققا ئايلاندۇرۇلدى. لېكىن ئۇنىڭ نەسلى قۇرۇپ كەتمىدى»[1] دەپ يېزىلغان.

يەھۇدي تارىخى توغرىسىدىكى بۇنىڭدىن بۇرۇنقى گەپلەر «تەۋرات» تىن ئېلىنغان. بۇ شۇنىڭدىن كېيىنكى چوڭ تەرەققىي قىلىشلارنى تەكشۈرۈشكە ئاساس بولغان.

---

① H. H بىن ساياھ تۈزگەن «ئىسرائىلىيىلىكلەر تارىخى،» لوندون 1976 - يىل نەشرى، 25 - بەت.

تەخمىنەن مىلادىدىن ئىلگىرى XI ئەسىردە ئېگەي دېڭىز-
لىرىڭ ياقىسىدىكى پەلەستىنلىكلەر كەنئانىدىكى ئوتتۇرا دېڭىز ياقا-
سىنى تەدرىجىي كونترول قىلغان. ئۇلار كەنئانىنى «پەلەستىن»
دەپ ئاتىغان[1]. شۇنىڭدىن باشلاپ بۇ ئىسىم ھازىرغىچە داۋام-
لىشىپ كەلگەن. چەتتىن كەلگەن كۆچلۈك دۈشمەنگە زەربە بې-
رىش ئۈچۈن، ئىبرانىيلار قەبىلىلەرنىڭ بۆلۈنۈپ تۇرۇشىغا خا-
تىمە بېرىپ، بىرلىككە كەلگەن دۆلەت قۇرۇشتى تەلەپ قىلغان.
تەخمىنەن مىلادىدىن بۇرۇنقى 1025 - يىلى يامىن قەبىلىسىدىكى
سائۇل ئىبرانىي پادىشاھلىقىنىڭ تۇنجى پادىشاھى قىلىپ سايلا-
غان، سائۇل تۇنجى ئىبرانىيلار دۆلىتى قۇرۇلغانلىقىنىڭ بەلگە-
سى قىلىنغان. ئاندىن سائۇلغا يەھۇدىي قەبىلىسىدىكى داۋىد
(داۋۇد ئەلەيھىسسالام) ۋارىسلىق قىلغان. داۋىد كەنئانلىقلارنىڭ
ئۆتۈشمە يەرلىرىنى بىر - بىرلەپ بويسۇندۇرۇپلا قالماستىن،
بەلكى پەلەستىنلىكلەرنى جەنۇبتىكى دېڭىز ياقىسىغا قوغلىۋە-
كەن. ئىستراتېگىيىلىك قورغان ئىبۇس (كېيىنكى ئىبرۇسالىم)
نى دۆلەتنىڭ پايتەختى قىلىپ، پادىشاھلىقنىڭ خەرىتىسىنى شە-
مالدا لىۋان تېغىدىن جەنۇبتا مىسىر چېگرىسىغىچە، غەربتە ئوت-
تۇرا دېڭىز قىرغىقىدىن شەرقتە ئىئوردان دەرياسىنىڭ شەرقىي
قىرغىقىغىچە كېڭەيتكەن. ئۇ پادىشاھلىق ھوقۇقىنى كۈچەيتىپ،
يەھۇدىي دىنىنى دۆلەت دىنى قىلىپ بەلگىلىگەن، شۇنداق قىلىپ
ئون ئىككى قەبىلىنى بىرلىككە كەلتۈرگەن.

تەخمىنەن مىلادىدىن بۇرۇنقى 973 - يىلى داۋۇد ۋاپات
بولىدۇ. ئۇنىڭ ئوغلى سولومون (سۇلايمان ئەلەيھىسسا-
لام) ۋارىسلىق قىلىدۇ. ئىبرانىي پادىشاھلىقى گۈللەنگەن دەۋرگە
قەدەم قويىدۇ. قەلەمدە ۋە ئەلەمدە يېتىلگەن پادىشاھ سولومون
ئىچكى جەھەتتە ھەربىي كۈچىنى كۈچەيتىدۇ ۋە ھوقۇقنى مەركەز-

[1] «پەلەستىن» دېگەن سۆز گرېكچىدە «پەلەستىنلىكلەرنىڭ زېمىنى» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ.

گە يىغىدۇ. سىرتقى جەھەتتە قۇدىلىشىش شەكلى بىلەن ئىناق
قوشنىدارچىلىق مۇناسىۋىتى ئورنىتىپ، ئۆزئارا مەنپەئەت يەتكۈ-
زىدىغان سودىنى تەرەققىي قىلدۇرىدۇ. ئۇ يەتتە يىل ۋاقىت سەرپ
قىلىپ پايتەخت ئىبرۇسالىمدا يەھۇدىي دىنىنىڭ خۇداسى يەھۋاغا
ئاجايىپ كاتتا قەسىر سالدۇرىدۇ. بۇ قەسىر تارىختا «تۇنجى
مۇقەددەس قەسىر» دەپ ئاتىلىدۇ، شۇنىڭدىن باشلاپ ھەر تەرەپ-
تىن كېلىدىغان سودىگەرلەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيدۇ. ئىبرۇسا-
لىممۇ يەھۇدىي دىنىنىڭ ئەڭ مۇقەددەس جايى ۋە يەھۇدىي مىللە-
تىنىڭ ئەڭ مۇھىم مەنىۋى مەركىزى بولۇپ قالىدۇ. سولومون
دەۋرىدە دۆلىتى روناق تاپقان ئىبرانىي پادىشاھلىقى شۇ چاغدىكى
غەربىي ئاسىيا بويىچە ئەڭ باي ئىمپېرىيىگە ئايلىنىدۇ. ئىبرانىي-
لار يېرىم چارۋىچىلىقتىن تەدرىجىي دېھقانچىلىق ئىگىلىكىگە ئۆ-
تۈپ، يەھۇدىي دىنى يادرو قىلىنغان ئورتاق مەنىۋى مەدەنىيەتنى
شەكىللەندۈرىدۇ. شۇ چاغدا يەھۇدىي مىللىتى ئاساسىي جەھەتتىن
شەكىللىنىپ بولىدۇ.

تەخمىنەن مىلادىدىن بۇرۇنقى 930 - يىلى سولومون ئۆلگەن-
دىن كېيىن، ئىچكى مالىمانچىلىق پەيدا بولۇپ، بىرلىككە كەل-
گەن پادىشاھلىق ئىككىگە بۆلۈنۈپ كېتىدۇ. شىمالدىكى ئىسرا-
ئىلىيە پادىشاھلىقى سامارىيىنى، جەنۇبتىكى ئىسرائىلىيە پادى-
شاھلىقى ئىبرۇسالىمنى پايتەخت قىلىدۇ. قۇدرەت تاپقان بۇ ئىك-
كى ئىسرائىلىيە دۆلىتى شۇنىڭدىن كېيىن جەنۇب بىلەن شىمال
ئوتتۇرىسىدىكى ئۇرۇشتا ۋە يات مىللەتلەرنىڭ تاجاۋۇز قىلىپ
كىرىشى جەريانىدا تەدرىجىي خارابلىشىدۇ.

3. يات مىللەتلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ۋە دەسلەپكى ئۇچ قېتىملىق چوڭ چېچىلىپ كېتىش

تەخمىنەن مىلادىدىن ئىلگىرىكى 721 - يىلى ئاسسۇرىيە
پادىشاھى سارگون II قوشۇن باشلاپ سامارىيىنى ئىشغال قىلىپ،

ئىسرائىلىيە پادىشاھلىقىنى يوقىتىپ، پادىشاھنى ۋە 77 مىڭدىن ئارتۇق ئادەمنى ئاسسۇرىيىگە ئېلىپ كېتىدۇ. كېيىن ئۇلار جاي - جايلارغا تارقىتىۋېتىلىپ، باشقا مىللەتلەر تەرىپىدىن تەدرىجىي ئاسسىمىلياتسىيە قىلىنىپ، تارىختا «يوقىلىپ كەتكەن ئون ئىسرائىلىيە قەبىلىسى» دەپ ئاتىلىدۇ. تەخمىنەن مىلادىدىن بۇرۇنقى 586 - يىلى ئىمپېراتور نېبۇچاد نېززار بابىلون قوشۇنىنى باشلاپ كېلىپ ئېرۇسالېمنى قولغا چۈشۈرىدۇ، سولومونىڭ مۇقەددەس قەسرىنى ۋەيران قىلىۋېتىدۇ. پادىشاھ، ئاقسۆڭەك، كاھىن، ئۇستىكارلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئون مىڭدىن ئارتۇق ئادەمنى بابىلونغا تۇتقۇن قىلىپ كېتىدۇ. بۇ تارىختا «بابىلون تۇتقۇنلىرى» دەپ ئاتىلىدۇ. ئىبرانىي پادىشاھلىقى ئاخىرى گۈمران بولىدۇ. ئاسسۇرىيە ۋە يېڭى بابىلون ئىبرانىي تۇتقۇنلىرىنى ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ ئۆز دۆلىتىگە ئېلىپ كېتىپ، قەدىمكى پەلەستىن يەھۇدىيلىرىنىڭ تۇنجى قېتىملىق چوڭ چېچىلىپ كېتىشىگە سەۋەب بولىدۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ سانى پەلەستىنىدىكى يەھۇدىيلارنىڭكىدىن تەدرىجىي ئېشىپ كېتىدۇ.

تەخمىنەن مىلادىدىن بۇرۇنقى 538 - يىلى يېڭى بابىلون ئىمپېرىيىسى يېڭىدىن گۈللەنگەن پېرسىيە ئىمپېرىيىسى تەرىپىدىن يوقىتىلىدۇ. پېرسىيە ئىمپېراتورى كۇرۇس سەرسان بولغان يەھۇدىيلارنىڭ يۇرتىغا قايتىشىغا رۇخسەت قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ ئېرۇسالېمدا مۇقەددەس قەسرىنى قايتىدىن ياساپ، يەھۇدىي دىنىنى گۈللەندۈرۈشنى قوللايدۇ. لېكىن چەتتە سەرسان بولۇپ يۇرگەن يەھۇدىيلارنىڭ ھەممىسى قايتىپ كېتەلمەيدۇ. تەخمىنەن مىلادىدىن بۇرۇنقى 516 - يىلى ئېرۇسالېمدا مۇقەددەس قەسىر قايتا ياسىلىپ، «ئىككىنچى مۇقەددەس قەسىر» بولىدۇ. ئارىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي، بابىلوندىكى يەھۇدىي ئالىمى ئېزرا بابىلون خەت-

تاتلىرى ھۆسنىخەت بىلەن يازغان كىتاب — «تورا»[1] نى يەھۇدىيلارغا ئوقۇپ بېرىپ يەھۇدىي دىنىنىڭ تۇنجى يازما تالمۇدى قىلىپ، دىنىي قائىدىلەرنى چىڭىتتىدۇ. يەھۇدىي دىنىنىڭ سىستېمىلىق ئەقىدىسى ۋە دىنىي قائىدىلىرى تەدرىجىي شەكىللىنىدۇ.

تەخمىنەن مىلادىدىن بۇرۇن 334 - يىلى ماكېدونىيە پادىشاھى ئالېكساندر (ئىسكەندەر زۇلقەرنەين) قوشۇن باشلاپ پېرسىيە ئىمپېرىيىسىنى يوقىتىپ، ياۋروپا، ئاسىيا، ئافرىقىدىن ھالقىغان ئالېكساندرىيە ئىمپېرىيىسىنى قۇرىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىنكى 170 يىلدا پەلەستىنىدىكى يەھۇدىيلار گرېكلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدا بولىدۇ. زېمىنى كەڭ ئالېكساندرىيە ئىمپېرىيىسى ئىچىدىكى بويسۇندۇرۇلغان مىللەتلەر ئارىلاش ئولتۇراقلىشىپ مۇئامىلە قىلىشىپ، يەھۇدىيلارنىڭ تارىختىكى ئىككىنچى قېتىملىق چېچىلىپ كېتىشىنى پەيدا قىلىدۇ. پەلەستىنىدىكى يەھۇدىيلار جەنۇبىي ياۋروپاغا، ئوتتۇرا دېڭىزدىكى ئاراللارغا ۋە شىمالىي ئافرىقا، ئوتتۇرا ئاسىيادىكى جايلارغا چېچىلىپ كېتىپلا قالماستىن، پەلەستىنىدىن باشقا جايلاردا چېچىلىپ ئولتۇراقلاشقان يەھۇدىيلار ئىچىدىمۇ مىللىي چەك - چېگرىنى بۇرۇۋېتىدىغان ئىدىيىۋى خاھىش پەيدا بولىدۇ. مەدەنىيەت، دىن، ئادەت جەھەتلەردە ئۆلار گرېكلارنىڭ تەسىرىگە چوڭقۇر ئۇچراپ، يەھۇدىي دىنىنى بىلەن گرېك پەلسەپىسىنى تۇتاشتۇرىدىغان فرودەك مەشھۇر ئالىملار بارلىققا كېلىدۇ.

تەخمىنەن مىلادىدىن بۇرۇنقى 167 - يىلى پەلەستىن يەھۇدىيلىرى كاھىن ماتاتىئا ۋە ئۇنىڭ ئوغلى يۇدا ماككابىنىڭ يېتەكچىلىكى بىلەن يات مىللەتلەرنىڭ قۇللۇقىدىن قۇتۇلۇش، يەھۇدىي دىنىغا بولغان ئېتىقادنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش بويىچە مىللىي قوزغىلاڭ كۆتۈردى. 25 يىل قانلىق جەڭلەرنى قىلىپ، سەلۇكۇ

① تورا يەنى «ئەسفار پەنجىگانە» بولۇپ، «تەۋرات» تىكى «گېنىس»، «تەركى مىسىر» «لېۋىتىكون»، «ئارتىموي» ۋە «دېئوتېرونوتوسئومۇ» نى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

خاندانلىقىنىڭ ئىستىبداد ھۆكۈمرانلىقىنى ئاغدۇرۇۋېتىپ، ئۇ-
رۇسالېمنى پايتەخت قىلغان يەھۇدىيلار دۆلىتى — ماككابى پادە-
شاھلىقىنى قايتا قۇردى. ماككابى پادىشاھلىقى بىر ئەسىرگە
يېقىن داۋاملىشىپ، تەخمىنەن مىلادىدىن 64 يىل بۇرۇن رىم
ئىمپېرىيىسى تەرىپىدىن يوقىتىلدى. مىلادىيە 66 - يىلدىن 135
- يىلىغىچە پەلەستىن يەھۇدىيلىرى رىم ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى
بىر نەچچە قېتىم مىللىي قوزغىلاڭ كۆتۈردى. بۇ تارىختا «يەھۇ-
دىيلار ئۇرۇشى» دەپ ئاتالدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە 132 - يىلدىن
135 - يىلىغىچە باركوفبا رەھبەرلىك قىلغان قوزغىلاڭنىڭ كۆ-
لىمى چوڭ بولۇپ، قوزغىلاڭچى قوشۇن ئىرۇسالېمنى بىر مەھەل
ئىشغال قىلىۋالغان. لېكىن دۈشمەننىڭ سانى كۆپ بولغانلىق-
تىن، مىليونلىغان قوزغىلاڭچىلار رىم قوشۇنلىرى تەرىپىدىن
قىرىۋېتىلدى. 135 - يىلى رىم ئىمپېراتورى ھادرىئان ئىرۇسا-
لېمنى تۈزلەپ تېرىلغۇ يەر قىلىۋەتتىش، يەھۇدىيلارنى ئىرۇسا-
لېمغا قەدەم باستۇرماسلىق توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردى. نەچچە
قېتىملىق قوزغىلاڭدا بىر مىليون 500 مىڭدىن ئارتۇق يەھۇدي
ئۆلىدۇ. ھايات قالغانلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك پەلەستىندىن
قېچىپ كېتىدۇ ياكى قوغلۇۋېتىلىدۇ. مانا بۇ قەدىمكى يەھۇدىيە-
لارنىڭ ئۇچىنچى قېتىملىق، شۇنداقلا ئاخىرقى قېتىملىق چوڭ
چېچىلىپ كېتىشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

شۇنىڭدىن كېيىنكى 1800 يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت ئىچىدە
يەھۇدىيلار ۋەتىنىدىن ئايرىلىپ، دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا
«سەرگەردان» بولۇپ، داۋاملىق چېچىلىپ كېتىش ھالىتىدە
تۇرىدۇ. بەزىلەر ئاسسىمىلياتسىيە قىلىنىپ كەتكەن، كۆپ سا-
نىدىكى كىشىلەر شۇ يەرلەرنىڭ جەمئىيىتى ئېقىمىغا سىڭىپ كې-
تىشكە مەجبۇر بولغان بولسىمۇ، لېكىن پۈتۈن گەۋدىدىن ئېيە-
قالدا، يەھۇدي دىنى ۋە يەھۇدىيلارنىڭ مەدەنىيىتى ئادەتلىرى
يەھۇدي مىللىتىنىڭ ئالاھىدىلىكىنى ساقلاپ قالىدىغان مەنىۋى

تۈگۈن بولغان. قەدىمكى يەھۇدىيلار دۆلىتىنىڭ گۈللەنگەن دەۋ-
رىدىكى شان - شۆھرىتى دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا تارقىلىپ
كەتكەن يەھۇدىيلار ئىچىدە ئەۋلادتىن - ئەۋلادقا تارقىلىپ، ئۇلار
بىلەن قەدىمكى ماكانى پەلەستىن ئوتتۇرىسىدىكى ئۇزۇلمەس رىش-
تىگە ئايلىنىپ، ئەۋلادمۇ ئەۋلاد غايىلىك ۋە ئىرادىلىك ئادەملەر-
نىڭ مىللەتنى گۈللەندۈرۈش يولىدىكى كۈرەشلىرىنىڭ ئىلھام
مەنبەسى بولغان.

§ 2 . دىن ئارقىلىق دۆلەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش پىكىر ئېقىمىنىڭ باش كۆتۈرۈشى

1 . دىن ئارقىلىق دۆلەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش پىكىر ئېقىمىنىڭ ئەۋج ئېلىشى

دىن ئارقىلىق دۆلەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش پىكىر ئېقىمى
دېگەندە ۋەتىنىدىن ئايرىلىپ قالغان يەھۇدىيلارنىڭ تەگرى يەھۋا-
نىڭ قۇتقۇزۇشىنى، نىجادكار مىسسىيە[1] نى ئەۋەتىپ، ئۆزلە-
رىنىڭ ئازاب - ئوقۇبەتتىن قۇتۇلۇشىغا، يۇرتىغا قايتىپ دۆلىتە-
نى ئەسلىگە كەلتۈرۈۋېلىشىغا ياردەم قىلىشىنى كۈتىدىغان بىر
خىل دىنىي ئېتىقاد كۆزدە تۇتۇلىدۇ. مىلادىيىدىن بۇرۇنقى يەھۇ-
دىيلار پادىشاھلىقى يوقىتىلىپ، «بابىلون تۇتقۇنلىرى» غا سەۋەب
بولۇشى ۋە مىلادىيە 1 ئەسىردە رىم ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى
تۇرغان «يەھۇدىيلار ئۇرۇشى» نىڭ مەغلۇپ بولۇشى بۇ پىكىر

① مىسسىيە — ماشىيەمۇ دېيىلىدۇ. بۇ سۆز ئىبرانىي تىلىدا «مەلھەم سۈرۈلگۈچى» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. قەدىمكى يەھۇدىيلار پادىشاھ ياكى كاھىن تىكلىگەندە، تىكلەنگۈچىنىڭ بېشىنىسىگە مەلھەم سۈرۈپ قويۇپ، ئاللا تەرىپىدىن ئەۋەتىلدى، دېگەن مەنىنى بىلدۈرگەن. يەھۇدىيلار دۆلىتى مۇقەررەر بولغاندىن كېيىن، يەھۇدىيلار ئىچىدە رىۋايەت قىلىنىشىچە، خۇدا ئاخىر «مەلھەم سۈرۈلگۈچى» نى ئەۋەتىپ يەھۇدىيلارنىڭ دۆلىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ بېرىدىكەن. شۇنىڭ بىلەن مىسسىيە يەھۇدىيلار ئارزۇ قىلغان «دۆلەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ بېرىدىغان نىجادكار» نىڭ نامى بولۇپ قالغان.

ئېقىمىنىڭ ئىككى قېتىم يۇقىرى ئۆرلىشىگە قوزغاتقۇچ سەۋەب بولدى. يۇقىرىدا بايان قىلىنغاندەك، «بابىلون تۇنقۇنلىرى» دىن كېيىن، يەھۇدىي مىللىتىنىڭ تارىخىدىكى بىرىنچى قېتىملىق چېچىلىپ كېتىش — سەرسانلىق باشلاندى. كىشىلەرنىڭ ئىشەنكىسى كىدە تەمتىرەپ يۈرگەن يەھۇدىي تۇنقۇنلىرى يۇرتىنى سېغىنىپ، يۇرتىغا قايتىپ كېتىشنى ئارزۇ قىلدى. لېكىن بۇ ئارزۇسىنى ئەملگە ئاشۇرىدىغان ماددىي كۈچ بولمىغاچقا، روھىي يۆلەكتىن ياردەم تەلەپ قىلىشقا مەجبۇر بولدى. دەل مۇشۇنداق ئەھۋالدا، دىن ئارقىلىق قۇنقۇزىدىغان بىر خىل ئالاھىدە ئەقىدە — دىنىي ئېتىقاد ئاساس قىلىنغان دۆلەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش پىكىر ئېقىمى بابىلوندىكى يەھۇدىيلار ئىچىدە بارلىققا كەلدى. يېرىمىيە،[1] ئېزېكىل ۋە يەشەياھ II قاتارلىق پەيغەمبەرلەر[2] دۆلەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئىدىيىسى بىلەن دىنىي ئەقىدىنى ئوبدان بىرلەشتۈردى. شۇنداق قىلىپ، دۆلەتنى دىن ئارقىلىق ئەسلىگە كەلتۈرۈش پىكىر ئېقىمى تەدرىجىي شەكىللەندى.

يېرىمىيە پەيغەمبەر مۇنداق دېدى: يەھۇدىيلارنىڭ ھازىرقى پاجىئەسى تەقدىرى يەھۋانىڭ ئەخلاقنى يوقاتقان يەھۇدىيلارغا بەرگەن بىر خىل «جازا»سى. لېكىن، يەھۋا ئاخىر ئۇلارنى قۇنقۇزۇۋالىدۇ. پادىشاھ داۋۇدنىڭ ئەۋلادلىرى ئىچىدىن قۇنقۇزغۇچى چىقىپ، ئۇلارنى يۇرتىغا قايتىپ بېرىپ، ماكانىنى يېڭىۋاشتىن قۇرۇشقا يېتەكلەيدۇ. ئۇ يەنە مۇنداق دەپ بېشارەت بېرىدۇ: يەھۋانىڭ مۇددىئاسىغا ئاساسەن، يەتمىش يىلدىن كېيىن، شىمالدىكى بىر دۆلەت چوقۇم يېڭى بابىلون ئىمپېرىيىسىگە ھۇجۇم قىلىپ، يەھۇدىيلارنى خارلىغان گالدىلاردىن ئىنتىقام ئالىدۇ.

---

① يېرىمىيە — يەھۇدىيلار پېرىمىيىنى «دۆلەتنىڭ، مىللەتنىڭ غېمىنى يەيدىغان پەيغەمبەر» دەپ ئاتايدۇ. بۇ «پەيغەمبەر» نىڭ رەسمىي مەزكۇر كىتاب مۇقاۋىسىنىڭ 4 - بېتىگە بېرىلدى.

② پەيغەمبەر دېگەندە يەھۇدىيلار ئىچىدىكى ئاللانىڭ ناپىۋۇقىنى قوبۇل قىلىپ، ئاللانىڭ ۋەھيىسىنى ئاڭلىيالايدىغان ھەمدە كىشىلەرگە ئاللانىڭ مەقسىتىنى يەتكۈزىدىغان كىشى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

پېرىمىيىنىڭ ۋەز - نەسىھەتلىرىنى ئۆز قۇلىقى بىلەن ئاڭلىغان ئېزېكىلمۇ سەرسان بولغان يەھۇدىيلارنىڭ ئۆز يۇرتىغا قايتىپ كېتىشىگە يەھۋانىڭ ياردەم قىلىدىغانلىقىنى ئېيتىدۇ. لېكىن ئۇ بۇنىڭ ئۈچۈن يەھۇدىيلارنىڭ گۇناھىنى تونۇپ توۋا قىلىشى، ئەمر - مەرۇپلارغا قاتتىق ئەمەل قىلىشى ئالدىنقى شەرت ئىكەنلىكىنى تەكىتلەيدۇ. ئۇ يەھۇدىيلارغا كۆڭۈلدىكىدەك پادىشاھلىق لايىھىلەپ بېرىدۇ. مۇقەددەس قەسىرنى ھەممە خەلق پائالىيەتلىرىنىڭ مەركىزى قىلىشنى تەلەپ قىلىدۇ. مۇسا پەيغەمبەرنىڭ دىنىي ئەھكاملىرىنى تولۇقلاشنى تەشەببۇس قىلىدۇ. يەشەياھ II يەنمۇ ئىلگىرىلەپ تەڭرى يەھۋانىڭ نىجادكار مىسسىيىنى چۈشۈرۈپ، يەھۇدىيلارنىڭ يۇرتىغا قايتىدىغان ئىدىيىسىنى قۇنقۇزىدىغانلىقىنى تەشۋىق قىلىدۇ، ھەتتا مىسسىيىنى كونكرېت تەرىپلەيدۇ. بۇ ۋەز - نەسىھەتلەر ئومىدى ئۈزۈلگەن يەھۇدىيلارنىڭ يۇرتىغا قايتىش ئىشەنچىسىنى ئاشۇرىدۇ.

دەرۋەقە، ئەللىك يىل بولماي پەيغەمبەرلەرنىڭ «ئالدىن ئېيتقانلىرى» ئەملگە ئاشىدۇ. تەخمىنەن مىلادىدىن بۇرۇنقى 538 - يىلى پېرسىيە ئىمپېرىيىسى يېڭى بابىلون ئىمپېرىيىسى ئۈستىدىن غەلىبە قىلىپ، كۈرۇس «يەھۋانىڭ مۇقەددەس يارلىقى بىلەن» بابىلون يەھۇدىي تۇنقۇنلىرىنى يۇرتىغا قايتۇرىدۇ، ئۇلارنىڭ مۇقەددەس قەسىرنى قايتىدىن ياساپ، يەھۇدىي دىنىنى گۈللەندۇرۇشىنى قوللايدۇ. مانا شۇنىڭ بىلەن دۆلەتنى دىن ئارقىلىق ئەسلىگە كەلتۈرۈش پىكىر ئېقىمى تاسادىپىي پۈرسەتتە «ئىسپاتلىنىپ» تەسىرى كۆچەيىپ كېتىدۇ.

تەخمىنەن مىلادىدىن بۇرۇنقى 332 - يىلى ئىسكەندەرنىڭ شەرقنى بويسۇندۇرۇش قوشۇنى ئېرۇسالېمنى ئىشغال قىلىپ، يەھۇدىيلارنىڭ يۇرتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئارزۇسىنى يوققا چىقىرىدۇ. تەخمىنەن مىلادىدىن بۇرۇنقى 42 - يىلى يەھۇدىيلار سەلۇكۇ خاندانلىقىغا قارشى قوزغىلاڭدا مەككابى پادىشاھلىقىنى

قايتىدىن قۇرغان بولسىمۇ، لېكىن بۇ قېتىمقى يۇز يىلدا دۆلەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشىمۇ بىر مەزگىللىك ئىش بولۇپ قالىدۇ. مىلادىيىنىڭ 132 - 135 - يىللىرى يەھۇدىيلارغا رەھبەرلىك قىلىپ، رىمغا قارشى قوزغىلاڭ قىلغان داھىي باركوفبا داۋۇد- نىڭ ئەسلىدىن بولغاچقا، ئۇرغۇن يەھۇدىيلار ئۇنى «نىجادكار» دەپ قارايدۇ. مەشھۇر راببى① ئاكىبامۇ ئۇنى «جەڭگىۋار مە- سىسىيە» دەپ ئاتايدۇ. لېكىن بۇ قېتىمقى قوزغىلاڭمۇ بۇرۇنقى قوزغىلاڭلاردەك مەغلۇبىيەت بىلەن ئاخىرلىشىدۇ. دۆلەتنى ئەس- لىگە كەلتۈرۈش ھەرىكىتىنىڭ كەينىدىن مەغلۇپ بولۇ- شى بىلەن يەھۇدىيلار رېئاللىقتىن ئۈمىدسىزلىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلاردا زۇلۇمدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن غەيرىي كۈچتىن ياردەم تەلەپ قىلىپ دۇئا - تىلاۋەت قىلىدىغان كۆز قاراش كۈنسايىن كۈچىيىدۇ. دۆلەتنى دىن ئارقىلىق ئەسلىگە كەلتۈرۈش پىكىر ئېقىمى يەنە دولقۇنغا كۆتۈرۈلىدۇ.

ئەينى چاغدا پەلەستىنىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ ئىچكى قىسمىد- كى تۆت چوڭ گۇرۇھ ئىچىدە كاھىن ئاقسۆڭەكلىرىدىن تەشكىل تاپقان سادۇكاي مەزھىپىدىن باشقا، قالغان ئۈچ مەزھەپتە دۆلەت- نى دىن ئارقىلىق ئەسلىگە كەلتۈرىدىغان بۇنداق پىكىر ئېقىمى روشەن ئىپادىلىنىدۇ، پەقەت كونكرېت تەشەببۇسى ۋە ھەرىكەت فاكتورلىرى ئوخشاش بولمايدۇ. ئاساسلىقى ئوتتۇرا، كىچىك يەر ئىگىلىرى، سودىگەرلەر، ئۆلىما ۋە قول ھۈنەرۋەنلىرىدىن تەر- كىب تاپقان فارىسايلار رىم ھۆكۈمرانلىقىغا ھەمكارلاشماسلىق پوزىتسىيىسىدە بولىدۇ، لېكىن ئاكتىپ كۈرەش قىلمايدۇ. ئۇلار يەھۇدىيلار خۇدانىڭ بۇيرۇقىغا قاتتىق ئەمەل قىلسا، ئاخىر ئىل- تىپاتقا ئىگە بولۇپ، قۇتقۇزۇۋېلىنىدۇ دەپ قاراپ، مىسسىيىنىڭ

① راببى — ئىبرانىي تىلىدا «ئۇستاز» دېگەنلىك بولۇپ، مۇقەددەس كىتاب ئەھكاملىرىغا پىششىق ئالىملارنى كۆرسىتەتتى. كېيىنرەك يەھۇدىي دىنىدا دىنىي قائىدە - قانۇنلارنى ئىجرا قىلىدىغان ۋە دىنىي مۇراسىملارغا رىياسەتچىلىك قىلىدىغانلارنىڭ نامى بولۇپ قالدى.

چۈشۈشىنى ۋە قۇتقۇزۇۋېلىشىنى سەۋرچانلىق بىلەن كۈتۈشنى تەشەببۇس قىلىدۇ. ۋەيران بولغان دېھقانلار ۋە چارۋىچىلاردىن تەركىب تاپقان ئىسسىيىنلار مەزھىپى رىم ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى تۇرۇش پوزىتسىيىسىدە بولغان بولسىمۇ، كېيىن كۆپ قېتىم رەھىمسىزلىك بىلەن باستۇرۇلغانلىقتىن، ئۇلاردا رېئاللىققا ئۇ- مىد باغلىماسلىق كەيپىياتى پەيدا بولۇپ، زاھىتلارچە سىرلىق تۇرمۇش كەچۈرىدۇ. 1947 - يىلى تېپىلغان «ئۆلۈك دېڭىز يادىكارلىقى» دىكى «پەيغەمبەر ھاباكۇكنىڭ تەپسىرلىرى» دە كۆرسىتىلىشىچە، بۇ مەزھەپمۇ فارىساي مەزھىپىگە ئوخشاش، يەھۇدي مىللىتىنىڭ دۆلىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈمىدىنى مىسسىيىنىڭ چۈشۈشىگە باغلىغان. تۆۋەن قاتلامدىكى نامرات پۇقرالاردىن تەركىب تاپقان زېلوتىلار مەزھىپى رىم ھۆكۈمرانلە- قىغا ئىنتايىن ئۆچ بولۇپ، مىسسىيىنىڭ يەھۇدىيلارنى قۇتقۇ- زۇپ، بەختلىك «مىڭ يىللىق ئالەم» قۇرۇپ بېرىدىغانلىقىنى كۈچلۈك تەشۋىق قىلىدۇ. يەھۇدىيلار ئۇرۇشى مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن زېلوتىلار (جاسارەتچىلەر) مىسسىيىنىڭ يېتەپ كېلىشد- نى تەشەببۇس قىلىشقا يۆزلىنىپ، جايلاردىكى يەھۇدىيلار ئارد- سىدا «مىسسىيە ھەرىكىتى» نى تەشۋىق قىلىش بىلەن ئاكتىپ شۇغۇللىنىدۇ. سادۇكاي مەزھىپىنىڭ ئەزالىرى دۆلەتنى دىن ئارقىلىق ئەسلىگە كەلتۈرۈش پىكىر ئېقىمىنى ئېنىق ئىپادىلىمە- گەن بولسىمۇ، لېكىن كۆڭلىدە بۇنداق پىكىر ئېقىمىنىڭ تەسد- رىنى قوبۇل قىلىدۇ. قىسقىسى، دۆلەتنى دىن بىلەن ئەسلىگە كەلتۈرۈش پىكىر ئېقىمى ئەينى چاغدىكى يەھۇدي مىللىتىنىڭ ئاساسىي پىكىر ئېقىمى بولۇپ قالىدۇ.

2. دۆلەتنى دىن ئارقىلىق ئەسلىگە كەلتۈرۈش پىكىر ئېقىمىنىڭ ئىدىيە ئاساسى

نەزەرىيە جەھەتتىن قارىغاندا، دۆلەتنى دىن بىلەن ئەسلىگە

كەلتۇرۇش پىكىر ئېقىمى ئاساسلىقى يەھۇدىيلار قاتتىق ئېتىقاد قىلىدىغان يەھۇدي دىنى ئەقىدىسى بىلەن سەرسانلىق جەريانىدا شەكىللەنگەن دۆلەتنى ئەسلىگە كەلتۇرۇش ئېڭىنىڭ ئۆزئارا قوشۇلۇپ كەتكەنلىكىنىڭ مەھسۇلى. شۇڭا، دۆلەتنى دىن ئارقىلىق ئەسلىگە كەلتۇرۇش پىكىر ئېقىمىنىڭ ئىدىيىۋى مەنبەسىنى تۆۋەندىكى ئىككى جەھەتتىن ئىزدەشكە بولىدۇ:

بىرىنچىسى، «ئالاھىدە تاللىۋېلىنغان قوۋم» ۋە «ئىجازەت قىلىنغان زېمىن» توغرىسىدىكى دىنىي ئېتىقاد.

«ئالاھىدە تاللىۋېلىنغان قوۋم» (the Chosen People) دېگەن سۆزنىڭ مەنىسى يەھۇدىيلار خۇدا تەرىپىدىن نۇرغۇن قوۋملار ئىچىدىن ئالاھىدە تاللىۋېلىنغان قوۋم بولۇپ، خۇدا تاپشۇرغان ئالاھىدە ۋەزىپىلەرنى ئۈستىگە ئالغانلار دېگەنلىك بولىدۇ. بۇ سۆز «تەۋرات» ئىچكى «سىلەر باش ئىلاھ يەھۋانىڭ پاك قوۋمى بولغانلىقىڭلار ئۈچۈن، يەھۋا زېمىندىكى قوۋملار ئىچىدىن سىلەرنى تاللىۋېلىپ ئۆزىنىڭ قوۋمى قىلدى» دېگەن سۆزدىن كەلگەن. مىلادىيىدىن بۇرۇنقى VIII ئەسىردىن بۇيان يەھۇدي دىنىنىڭ پەيغەمبەرلىرى ئۇزۇل - كېسىل بىر ئىلاھلىق قاراشنى كۈچىنىڭ بېرىچە تەكتىلىدى. ئۇلارنىڭ قارىشىچە، يەھۋا ئىبراھىملارنىڭ ئىلاھى بولۇش بىلەنلا قالماستىن، پۈتكۈل ئىنسانىيەتنىڭ ھەممىدىن ئۈستۈن تۇرىدىغان رەببىدۇر، ئۇنىڭدىن باشقا ھەقىقىي ئىلاھ يوق. مۇخلىس بولغان يەھۇدىيلار يەھۋانىڭ ئالاھىدە ئەتىۋارلىق تۇنجى قوۋمى قىلىپ تاللىۋېلىندى. پۈتۈن يەر يۈزىدە خۇدانىڭ مۇددىئاسىنى تارقىتىشى كېرەك. بۇرۇن مۇسا ئەلەيھىسسالام يەھۋانىڭ ئەمرى بىلەن قوۋمىنى باشلاپ مىسىردىن چىقىپ كېتىپ، ئۇلارنىڭ ئەركىنلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشىگە ياردەم قىلغانىدى. بۇگۈن دۆلىتى مۇنقەرز بولۇپ ئۆزلىرى سەرسانلىقتا قالغان يەھۇدىيلارمۇ ئاخىر يەھۋانىڭ ئىلتىپاتىغا ئېگە بولۇپ، يۇرتىغا قايتىپ دۆلىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرەلەيدۇ.

«ئىجازەت قىلىنغان زېمىن» (the Promised Land) دېگەن سۆزنىڭ مەنىسى پەلەستىن خۇدا تەرىپىدىن ئاللىقاچان يەھۇدي مىللىتىنىڭ مەڭگۈلۈك ماكانلىشىشىغا بېرىۋېتىلگەن زېمىن دېگەنلىك بولىدۇ. ئۆز ۋاقتىدا يەھۋا بىلەن ئەبراھام ئەھدە تۈزۈپ، پەلەستىننى ئەبراھامغا ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرىغا بېرىۋەتكەن. ئۇ ئەبراھامغا مۇنداق دېگەن: «سىلەر ھازىر ئولتۇرۇۋاتقان زېمىنى، يەنى كەنئانىنىڭ ھەممە يېرىنى ساڭا ۋە سېنىڭ ئەۋلادلىرىڭغا تەقدىم قىلدىم. شۇ يەردە مەڭگۈ تىرىكچىلىك قىلىڭلار.»

شۇنىڭدىن كېيىن يەھۋا ئىلگىرى - كېيىن ئەبراھامنىڭ ئەۋلادى ئىسا ۋە يەئقۇبلارغا كۆرۈنۈپ، بۇ جايىنى يەھۇدىيلارغا تەقدىم قىلغانلىقىنى قايتا تەكىتلىگەن. بۇ ساماۋى رىۋايەتلەر ماھىيەتتە دەسلەپكى كۆچمەن چارۋىچى يەھۇدي مىللىتىنىڭ مۇقەم ئولتۇراقلىشىپ ياشايدىغان تۇرمۇشقا ئۆتۈش دەۋرىدىكى زېمىنگە بولغان ئارزۇسىنى ئەكس ئەتتۈرگەن. يەھۇدىيلار دۆلىتى مۇنقەرز بولۇپ، سەرسان بولغاندىن كېيىن، «ئىجازەت قىلىنغان زېمىن» قارىشى سەرسان بولغان يەھۇدىيلارنىڭ يۇرتىغا قايتىپ كېتىشتەك كۈچلۈك ئارزۇسىغا ماس كەلگەنلىكتىن بۇ قاراش ناھايىتى كۈچەيىپ كەتكەن. دۆلەتنى دىن ئارقىلىق ئەسلىگە كەلتۈرۈش پىكىر ئېقىمى ھەمىشە يەھۋا يەئقۇبقا كېيىن يەھۇدىيلار قەيەرگە تارقىلىپ كەتمىسۇن، «ئالاھىدە تاللىۋېلىنغان قوۋم» نىڭ «ئىجازەت قىلىنغان زېمىن» گە ئاخىر قايتىپ كېلىشىگە ياردەم قىلىدىغانلىقى توغرىسىدا ۋەدە بەرگەن، دېگەن سۆزىنى نەقىل كەلتۈرگەن.

ئىككىنچىسى، «گالۇت» ۋە «گېئۇللا» توغرىسىدىكى ئەنئەنىۋى قاراش

«گالۇت» نىڭ مەنىسى سۈرگۈن قىلىش، زاھىتلىق، گۇناھىنى يۇيۇش دېگەنلىك. «گېئۇللا» نىڭ مەنىسى سۈرگۈنلۈكتىن قۇتقۇزۇلۇش ھەمدە ئەجدادلىرىنىڭ زېمىنىگە قايتىپ كېلىش

دېگەنلىك بولىدۇ. بۇ سۆزلەر «تەۋرات» نى مەنبە قىلغان: «يەھۋا ئەبراھامغا مۇنداق دېدى: بىلىشىڭ كېرەككى، ئەۋلادلىرىڭ باشقا قىلارنىڭ زېمىنىدە ياشاپ، شۇ يەرلەردىكى ئادەملەرنىڭ خىزمەتىنى قىلىدۇ. ئۇ يەرلەردىكى ئادەملەر ئۇلارغا 400 يىل جاپا سالىدۇ»؛ «تۆتىنچى ئەۋلادلىرىڭ چوقۇم بۇ يەرگە قايتىپ كېلىدۇ». يەھۇدىيلارنىڭ نەزىرىدە يەھۋا ئەڭ ئالىي، تەبىئەتتىن ھالقىغان مەنىۋى كۈچ، دۇنيادىكى ھەممە ئۆزگىرىشلەر يەھۋانىڭ مۇددىئاسىنىڭ ئۇزۇلۇكسىز ئەمەلگە ئېشىۋاتقانلىقىنى ئىپادىلەپ بېرىدۇ، يەھۇدىي مىللىتىنىڭ گۈللىنىشى ياكى خارابلىشىشىمۇ بۇنىڭدىن مۇستەسنا ئەمەس. ئۇنىڭ ئۈستىگە يەھۋا ئادىللىق ئىلاھى، ئۇ ياخشىلىق ۋە يامانلىققا ئۆز لايىقىدا مۇكاپاتلاش ياكى جازالاش پرىنسىپى بويىچە دۇنيانى باشقۇرىدۇ. كىشىلەرنىڭ ئۇنىڭغا ئىشىنىشى، چوقۇنۇشى، بويسۇنۇشى ياخشىلىق بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭ ئىرادىسىگە ۋە ئەھكاملىرىغا خىلاپلىق قىلىشى، بۇتلارغا ۋە يات مىللەتلەرنىڭ ئىلاھلىرىغا چوقۇنۇشى گۇناھ بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

«بابىلون تۇتقۇنلىرى» دەۋرىدىن باشلاپ، يەھۇدىيلار ئارىسىدىكى دۆلەتنى دىن ئارقىلىق ئەسلىگە كەلتۈرۈش پىكىر ئېقىمىنىڭ تەشۋىق قىلغۇچىلار بۇقىرىدا بايان قىلىنغان ئىدىيىنى ئۆزگەرتىپ، بىر يۈرۈش نەزەريىنى شەكىللەندۈردى. ئۇلارنىڭ تەرغىب قىلىشىچە، خۇدا يەھۋا ۋە ئۇنىڭ ئالاھىدە تاللىۋالغان قوۋمى — يەھۇدىيلار ئوتتۇرىسىدا ئۆزئارا بىر خىل مەجبۇرىيەت بولىدۇ، سىمپاتىك ئالماشتۇرۇپ تۇرىدىغان ئەھدى مۇناسىۋىتى بولىدۇ. بۇنىڭ ئىچىدە خۇدانىڭ ۋەدىسى ھەرخىل ئەھكاملار بىلەن باغلىنىدۇ. ئالدىنقىسى كېيىنكىسىنى شەرت قىلىدۇ؛ ئەگەر يەھۇدىيلار خۇدانىڭ ئەھكاملىرىغا خىلاپلىق قىلسا، ئاللا تەرىپىدىن تاللىۋېلىنغان قوۋم تاشلاندۇق قوۋمغا ئايلىنىپ جازالىنىدۇ؛ شۇنداق بولسىمۇ ئۇلار خۇدانىڭ ئالاھىدە تاللىۋالغان

قوۋمى ھېسابلىنىدۇ ۋە ئۇلار جازانى ئىتائەتمەنلىك بىلەن قوبۇل قىلىپ، گۇناھىغا توۋا قىلىپ، يېڭىۋاشتىن ئادەم بولسىلا، ئاخىر يەھۋانىڭ رەھىم - شەپقەت قىلىشىغا ۋە قۇتقۇزۇۋېلىشىغا ئىگە بولۇپ، يۇرتىغا قايتىپ كېلىپ دۆلىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرەلەيدۇ. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن نۇرغۇن يەھۇدىيلار ئۆز بېشىغا كەلگەن دۆلىتى مۇنقەرز بولۇپ سەرسان بولۇپ كېتىشىنى «گالۇت» — گۇناھىنى يۇيىدىغان بىر خىل زاھىتلىق دەپ چۈشەندۈرۈپ، ئىتائەتمەن بولۇپ، توۋا قىلىپ خاتالىقلىرىمىز ئۈستىدە ئويلانساقلا يەھۋا بىزنى تاشلىۋەتمەيدۇ. ئۇنىڭ كەينىدىن بىزگە چوقۇم «گېئۇللا» يېتىپ كېلىدۇ، يەنى قۇتقۇزۇۋېلىنىپ، يۇرتىمىزغا قايتىپ كېتەلەيمىز، دەپ قارىدى.

روشەنكى، «ئالاھىدە تاللىۋېلىنغان قوۋم»، «ئىجازەت قىلىنغان زېمىن»، «گالۇت»، «گېئۇللا» قاتارلىق ئېتىقاد ۋە قاراشلار ئۇزۇن مۇددەت ۋەتىنىدىن ئايرىلىپ، ھاقارەتلىنىپ، يارىدەمسىز قالغان يەھۇدىي مىللىتىگە مەنىۋى جەھەتتىن تەسەللى بېرىش رولىنى ئويناپتۇ. شۇنداقلا ئۇلارنىڭ دۆلەتنى دىن ئارقىلىق ئەسلىگە كەلتۈرۈش پىكىر ئېقىمىنىمۇ قايىل قىلارلىق نەزەريىۋى ئاساس بىلەن تەمىنلىدى. كېيىنكى سىياسىي زىئونىزمنىڭ شەكىللىنىشىگە كەم بولسا بولمايدىغان ئاساس سېلىپ بەردى.

ئىككىنچى باب

قۇتقۇزۇلۇش، سىڭىپ كېتىشتىن دۆلىتى ئەسلىگە كەلگۈچە

مىسسىيىنىڭ قۇتقۇزۇشىنى ئۈمىد قىلىشتەك دۆلەتنى دىن ئازغىلىق ئەسلىگە كەلتۈرۈش پىكىر ئېقىمى هامان يەتكىلى بولماي‌دىغان قۇرۇق ئارزۇ بولۇپ، رېئال تۇرمۇشتا دۇچ كەلگەن ئەمەلىي مەسىلىنى هەل قىلالمايتتى. ئېغىر ئازاب - ئوقۇبەتلەرنى تارتقان يەهۇدىي مىللىتى ئەگرى - توقايلىقلارنى باشتىن كەچۈرۈپ، ئاخىر بۇ داۋالىنى تونۇپ يېتىپ، پېڭى يول ئۈستىدە ئىزدىنىشكە باشلىدى. يېقىنقى زامانغا قەدەم قويغاندىن كېيىن يەهۇدىي بۇرژۇئازىيىسىنىڭ زورىيىشىغا ئەگىشىپ، يەهۇدىيلارنىڭ بىلىملىك دانالىرى هەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ «ئازادلىق» سىياسىتىگە ۋە يەهۇدىيلار سىڭىپ كېتىش هەرىكىتىگە ئۈمىد باغلىمايدىغان بولۇپ، «يەهۇدىيلار مەسىلىسى»نى هەل قىلىپ، مىللىي گۇللىنىشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن بىر قاتار پېڭى پىكىر ۋە نەزەرىيىلەرنى ئوتتۇرىغا قويدى. مۇسا خىسسىنىڭ بەرپا قىلىشى، رېئوپىنسكىنىڭ تەرەققىي قىلدۇرۇشى، سىئودخېرزىلىنىڭ مۇكەممەللەشتۈرۈشى ئازغىلىق، بۇ نەزەرىيىلەر ئاخىر تەدرىجىي تەرەققىي قىلىپ هازىرقى زامان مەنسىدىكى سىياسىي زىئونىزم بولۇپ قالدى.

§1. يەهۇدىيلاردىكى دۆلەتنى دىن ئازغىلىق ئەسلىگە كەلتۈرۈش پىكىر ئېقىمىنىڭ ئۆزگىرىشى

1. ئوتتۇرا ئەسىردىكى ياۋروپادا يەهۇدىيلارغا قارشى دولقۇن

مىلادىيە 135 - يىلىدىن كېيىن يەهۇدي مىللىتى دۇنياۋى چوڭ تارقىلىش دەۋرىگە كىردى. مۇتلەق كۆپ ساندىكى يەهۇدىيلار پەلەستىندىن ئايرىلدى. ئۇلارنىڭ ئاز بىر قىسمى كىچىك ئاسىيا، ئەرەب يېرىم ئارىلى، مىسىر، پوتامىيە ياكى شىمالىي ئافرىقىغا كۆچۈپ كەتكەندىن باشقا، نۇرغۇنلىرى ئەنگلىيە، فرانسىيە، گېرمانىيە، ئىتالىيە، ئىسپانىيە، پورتۇگالىيە ۋە ئوتتۇرا شەرق دۆلەتلىرىگە چېچىلىپ كەتتى. مىڭ يىلدىن ئاشقان ئوتتۇرا ئەسىرنىڭ زۇلمەتلىك يىللىرىدا ياۋروپا دۆلەتلىرىدە يەهۇدىيلارغا قارشى دولقۇن كەينى - كەينىدىن كۆتۈرۈلۈپ، چېچىلىپ كەتكەن يەهۇدي مىللىتى هاقارەتلەندى.

مەدەنىيەت جەهەتتە يەهۇدىيلار دىنىي ئېتىقاد ئەركىنلىكىگە ئىگە بولالمىدى، دىنىي بىر تەرەپلىمىلىكتىن پەيدا بولغان هەرخىل بۆهتان ۋە زىيانكەشلىكلەر پات - پات يۈز بېرىپ تۇردى. ئوتتۇرا ئەسىردىكى ياۋروپادا خرىستىئان دىنى يېگانە ئۈستۈنلۈكتە تۇراتتى. رىم چېركاۋى يەهۇدىيلار خۇدا تەرىپىدىن تاشلىۋېتىلگەن مىللەت، دېگەننى كۆچەپ تەشۋىق قىلدى. ئۇلار بىرىنچىدىن، يەهۇدىيلارنىڭ ئېتىقادىنى ئۆزگەرتىشكە، ئىككىنچىدىن، مەقسىتىگە يېتەلمىگەنده يەهۇدىيلارغا دىنىي زىيانكەشلىك قىلىشقا ئۇرۇندى. ئىسپانىيىده كاتولىك كاهىنلىرى «ئۆلۈم ياكى دىنىنى ئۆزگەرتىش» بىلەن تەهدىت سېلىپ، ئون مىڭلىغان يەهۇدىينى كاتولىك دىنىغا ئېتىقاد قىلىشقا مەجبۇرلىدى. دىنىنى

ئۆزگەرتكەن «ماررانوسلار»[1] ئادەتتە يەھۇدي دىنىغا يوشۇرۇن ئېتىقاد قىلدى. كاتولىك دىنىنىڭ بىدئەتلەرنى جازالاش ئورنى بىلىپ قالسا، قاتتىق ئازابلىدى، ھەتتا كۆيدۈرۈپ قېينىدى، بەزى كاتولىك مۇخلىسلىرى قىلچە ئاساسسىز بەزى دىنىي زىيادە-كەشلىكلەرنى پەيدا قىلدى. 1144 - يىلى ئەنگلىيىدىكى نوررىجتا بىر ئوغۇل بالىنىڭ جەستى تېپىلغاندا، بەزىلەر بۇ بالىنى يەھۇ-دىيلار كرىستقا مىخلاپ ئۆلتۈرۈپ ئۇنىڭ قېنىنى خۇدا يولىدا نەزىر قىلدى دەپ تۆھمەت قىلىپ، يەھۇدىيلارغا زىيانكەشلىك قىلىشنى قوتراتتى. شۇ چاغلاردا ياۋروپادىكى كۆپ ساندىكى ئالىي مەكتەپلەر يەھۇدىيلارنى قوبۇل قىلمىدى. 1240 - يىلى پارىژدا كىتاب كۆيدۈرۈش ۋەقەسى يۈز بېرىپ، 24 ھارۋىغا قاچىلانغان «تالمۇد»[2] قولىيازمىسى ۋە ئىبراني تىلىدىكى نۇرغۇن كىتابلار كۆيدۈرۈۋېتىلدى.

ئىقتىسادي جەھەتتە، يەھۇدىيلارنىڭ ئىشقا ئورۇنلىشىشى، تىجارەت قىلىشى چەتكە قېقىلدى ۋە چەكلەندى، مال - مۈلكى سەۋەبسىز مۇسادىرە قىلىندى. ياۋروپا دۆلەتلىرى قانۇنىدا يەھۇ-دىيلارنىڭ يەر ئىگىلىشى مەنئى قىلىندى. خرىستىئان چېركاۋلە-رىمۇ يەھۇدىيلار ۋە ئۇلارنىڭ پارىدەمچىلىرىنىڭ يەكشەنبە كۈنلە-رى ئېتىزغا بېرىپ ئىشلىشىگە يول قويمىدى. شەنبات كۈنى (شەنبە كۈنى) ئۇلار دىنىي قائىدە بويىچە ئىشلىمەيتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇلار ھەمىشە قوغلىنىپ كۆچۈپ يۈرگەچكە دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىش ئىمكانىيىتىدىن مەھرۇم قىلىندى. ياۋروپا شەھەرلىرىدە قول ھۈنەرۋەنچىلىك تۈزۈمى تىكلەنگەندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ قول ھۈنەرۋەنچىلىك تىجارىتى يەنە چەكلىمىگە ئۇچرە-دى. ئوتتۇرا ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرى ياۋروپا دۆلەتلىرىدىكى سودا

① دىنىنى ئۆزگەرتكەن يەھۇدىيلارنى ئىسپانلار «ماررانوسلار» دەپ ئاتىدى.
② تالمۇد — يەھۇدي دىنىنىڭ ئاغزاكى تارقالغان قانۇنلىرى توپلىمى بولۇپ، يەھۇدي دىنىدىكى مۇھىم كىتابلارنىڭ بىرى.

كاپىتالى كۆچەيگەنده ئۇلار سودا، پۇل مۇئامىله ساھەسىدىمۇ چەتكە قېقىلدى. ياۋروپا دۆلەتلىرىنىڭ ھۆكۈمرانلىرى ئېغىر باج ئېلىش، ئىشقا ئورۇنلىشىدىغان چەكنى بەلگىلەش، سەۋەبسىز جەرىمانە قويۇش، مال - مۈلۈكنى مۇسادىرە قىلىش قاتارلىق ۋاستىلار ئارقىلىق، يەھۇدىيلارنىڭ مال - مۈلكىنى ۋاقتى - سوقتى قىلىش، تالان - تاراج قىلىش مەقسىتىگە يەتتى.

سىياسىي جەھەتتە، يەھۇدىيلار ھەممە جىنايەتلەرنىڭ باشچە-سى دەپ قارىلىپ، ياۋروپا دۆلەتلىرىدىكى ھۆكۈمرانلارنىڭ ھەر خىل زىددىيەتلەرنى دۆگدەپ قويىدىغان ئاساسىي نىشانى بولدى. 1241 - يىلى موڭغۇللار ئوتتۇرا ياۋروپاغا باستۇرۇپ بارغاندا، بەزىلەر موڭغۇللار «يوقاپ كەتكەن ئون ئىسرائىل قەبىلىسى» نىڭ ئەۋلادلىرى بولۇشى مۇمكىن، شۇڭا موڭغۇللارنىڭ ياۋروپانى دەپسەندە قىلىشىغا يەھۇدىيلار جاۋابكار بولۇشى كېرەك، دېيىش-تى. 1348 - يىلى ياۋروپادا چۇما تارقالغاندا نۇرغۇن خرىستىئان مۇخلىسلىرى بۇ ئاپەتنى يەھۇدىيلار ئالۇاستى بىلەن بىرلىشىپ پەيدا قىلدى، دەپ قارىدى. چېسكى ھۇس دېھقانلار ئۇرۇشى پارتلىغاندىن كېيىن دائىرىلەر يەھۇدىيلارنى بوخېمىيىنىڭ ھۇس مەزھىپىدىكى مۇخلىسلارنى قوللىدى دەپ ئەيىپلىدى. 1226 - يىلى پولشا ھۆكۈمرانى بۈيرۈق چۈشۈرۈپ، يەھۇدىيلارنىڭ خرىستىئان مۇخلىسلىرى بىلەن بىللە بولۇشىنى قاتتىق چەكلە-دى. شۇنىڭدىن كېيىن نۇرغۇن دۆلەتلەردىكى يەھۇدىيلار پاسكىنا — كونىراپ كەتكەن كوللېكتىپ ئايرىۋېتىش رايونلىرى — «گېتتو» لارغا قوغلىۋېتىلدى. XIII ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدىن باشلاپ، ياۋروپا دۆلەتلىرىدە يەھۇدىيلارنى قوغلايدىغان دولقۇن كۆتۈرۈلۈپ تۇردى. 1290 - يىلى ئەنگلىيە پادىشاھى ئېدۋارد I 16 مىڭ يەھۇدىينى ئەنگلىيىدىن قوغلىۋەتتى. 1306 - ، 1394 - يىللىرى فرانسىيە يەھۇدىيلارنى ئىككى قېتىم قوغلىدى. 1492 - يىلىدىن كېيىن ئىسپانىيىنىڭ ئايال پادىشاھى دىنىي

ئېتىقادىنى ئۆزگەرتىشكە ئۇنىمىغان 200 مىڭدىن ئارتۇق يەھۇدىنى قوغلاپ چىقىرىۋەتتى.

ئوتتۇرا ئەسىردىكى ياۋروپادا دەۋرلىك پەيدا بولۇپ تۇرغان يەھۇدىيلارنى چەتكە قېقىش دولقۇنىدا ياۋروپادىكى يەھۇدىيلار قاتتىق ئازابلاندى، ئۇمىد سىزلەندى. دۆلەتنى دىن ئارقىلىق ئەسلىگە كەلتۈرۈشتىن ئىبارەت ئەنئەنىۋى ئارزۇدىن ئىجادلىق ئىز-دەپ يۈردى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، كەڭ يەھۇدىيلارنىڭ ياشاش ھوقۇقى دەپسەندە قىلىنىۋاتقان پاجىئەلىك ئەھۋالىنى كۆرگەن، دىلى ئازار يېگەن بەزى يەھۇدىي ئالىملىرى ئىدىيە جەھەتتە رېئال-لىقتىن قۇتۇلۇش خاھىشىنى بارغانسېرى كۈچلۈك ئىپادىلەپ، سىرلىق پەلسەپىدىن مەنىۋى تايانچ ئىزدەشكە ئۇرۇندى ھەمدە يەھۇدىي دىنىدىكى مىستىتسىزمنىڭ تەسىرىگە بارغانسېرى قاتتىق ئۇچرىدى. ئۇلار يەھۇدىي دىنىنىڭ ئۆزگىچىلىكىنى تەكىتلەپ، يافا يۇرتلارغا چېچىلىپ كەتكەن يەھۇدىيلارنىڭ ئۆزلىرى تۇرۇۋاتقان دۆلەتتىن ئايرىلىپ، ئاخىر زامانىنى، مەسىنىنىڭ دۇنياغا كېلىپ يەھۇدىيلار سەرسان بولىدىغان ئازابلىق دەۋرنى ئاخىرلاشتۇرۇشىنى كۈتۈشنى تەشەببۇس قىلدى. مەسىلەن، فرانسىيە، ئىسپانىيە ۋە گېرمانىيىدىكى يەھۇدىيلار قوغلانغاندا بەزى يەھۇدىي مىستىتسىزمچى پەيلاسوپلار يەھۇدىيلار بۇ دۇنيادا زىيانكەشلىككە ئۇچرىسىمۇ ئۇ دۇنيالىقتا غەلىبە قىلىدۇ، دېيىشتى.

2. مەسىسىيە كومېدىيىسى

زۇلمەتلىك دۇنيادا دۆلەتنى دىن ئارقىلىق ئەسلىگە كەلتۈرۈش پىكىر ئېقىمىنىڭ ۋە يەھۇدىي دىنى مىستىتسىزمنىڭ كۈچلۈك تەسىرىگە ئۇچرىغان يەھۇدىي جاپاكەشلىرى يۈرتقا قايتىشنى مۆجىزىدەك ئىلاھىي كۈچنىڭ ئارىلىشىشى ئارقىلىق ئەملىگە ئاشۇرغىلى بولىدۇ، دەپ قارىدى. يەھۇدىيلار ئىسپانىيىدىن قوغلانغان ۋە «ياۋروپا قۇرۇقلۇقىنى يەھۇدىيلارنىڭ قېنى

بىلەن سۇغىرىش» تىن ئىبارەت زىيانكەشلىك قىلىش دولقۇنىدىن كېيىن، «مەسىسىيە كېلىپ يەھۇدىيلارنى زىئونغا قايتۇرۇپ كېتىدۇ» دەيدىغان ئارزۇ يۇقىرى پەللىگە يەتتى، يەھۇدىيلار تارقاق ئولتۇراقلاشقان ياۋروپا قۇرۇقلۇقىدا «مەسىسىيە كومېدىيىسى» پەيدا بولدى.

ئەڭ بۇرۇن داۋىد رويىنىنى سەھنىگە چىقتى. ئۇ يەھۇدانىڭ ئۇنىڭغا مەبلەغ توپلاپ، قوشۇن قۇرۇپ، مۇقەددەس جايىنى تۇركىيە ھۆكۈمرانلىقىدىن ئازاد قىلىشتىن ئىبارەت ئالاھىدە ۋەزىپىنى تاپشۇرغانلىقىنى ئېيتتى. ئۇ رىم پاپاسى كلېرمۇن VII نىمۇ ئۆزىنىڭ دېگەنلىرىگە ئىشەندۈرۈپ، پورتۇگالىيە پادىشاھىغا ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈش توغرىسىدا خەت يازدۇردى. پورتۇگالىيىدىكى نۇرغۇن ماررانوسلار بۇنىڭدىن خۇش بولۇپ، ئۆزلىرىنىڭ يەھۇدىي دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان يەھۇدىيلار ئىكەنلىكىنى ئېلان قىلدى. كېيىن رويىنىنى پورتۇگالىيە دائىرىلىرى تەرىپىدىن يات دىندىكىلەر سۈپىتىدە ئۆلتۈرۈلدى. ئۇنىڭ سادىق مۇرتى سولۇم مورشاۋ يەھۇدىيلارنىڭ 1540 - يىلى قۇتقۇزۇۋېلىنىدىغانلىقىنى داۋاملىق تەشۋىق قىلدى. 1527 - يىلى پورتۇگالىيە قوشۇنلىرىنىڭ رىمنى ئاياغ ئاستى قىلىشى ئۇنىڭ ئالدىن ئېيتقانلىرىنى قىسمەن ئىسپاتلىغاندەك قىلدى. يەھۇدىي دىنىنىڭ مىستىسىزملىق سۆزى بويىچە، «كاتولىك دىنىنىڭ بابىلونى» — رىم ئىجادكار چوشۇشتىن ئىلگىرى يوقىتىلىشى، كېيىن مەنتويا دىنىنىڭ ھۆكۈم كېسىدىغان ئورنىنى كۆيدۈرۈپ جازالىشى لازىم.

شۇ چاغدا تەسىرى ئەڭ چوڭ مەسىسىيە كومېدىيىسىنى سايباتاي زۋى «ئويناپ چىققان». 1618 - يىلى باشلانغان ياۋروپادىكى ئوتتۇز يىللىق ئۇرۇش ياۋروپا خەلقىگە بالايىئاپەت كەلتۈردى. يەھۇدىيلار بۇ ئاپەتتىن تېخىمۇ قۇتۇلالمىدى. ئۇلار مەسىسىيىنىڭ كېلىپ مەرسانلىق - سەرگەردانلىقتىكى تۇرمۇشقا خاتىمە بېرىپ، ئۆزلىرىنى يۇرتىغا قايتۇرۇپ كېتىشىنى ئۈمىد قىلدى.

ئۇزۇن ئۆتمەي، بۇنداق ئومىد ئەملەكە ئاشىدىغاندەك قىلدى. ياۋروپادىكى ئوتتۇز يىللىق ئۇرۇش ئاخىرلاشقان 1648 - يىلى (شۇ يىلى يەھۇدىي دىنى مىستىتسىزمچىلىرى تەرىپىدىن قۇنقۇزۇلۇش دەۋرىنىڭ باشلىنىشى دەپ قارالدى) نىڭ مەلۇم شەبىات كۈنى ساباتاي زۋى تۇركىيىدىكى سمىرنا يەھۇدىيلار چېركاۋ-سىدا ئۆزىنىڭ يەھۋا تەرىپىدىن تاللىۋېلىنغان «مىسسىيە» ئىكەنلىكىنى خەلقە جاكارلىدى. ئۇنىڭدىن كېيىن سالونىكا، ئىستانبۇل، قاھىرە، ئىبرۇسالىم قاتارلىق جايلارغا بېرىپ، ئىخلاسمەن نۇرغۇن مۇرتلارغا ئىگە بولدى. ئۇ مۇرتلىرىغا 1666 - يىلى ئىبرۇسالىمدا مۆجىزە كۆرسىتىدىغانلىقى توغرىسىدا ۋەدە بەردى. شۇنىڭدىن كېيىن ساباتاي زۋىنىڭ داڭقى چىقتى، ئۇ توغرىسىدىكى خەۋەرلەر ھەممە جايغا تارقالدى. ئاسىيادىكى تۇركىيە، سۈرىيە، پەلەستىندىن تارتىپ ياۋروپادىكى ئىتالىيە، فرانسىيە، گېرمانىيە، گوللاندىيە، ئەنگلىيىگىچە بولغان جايلاردىكى يەھۇدىيلار بىر - بىرىگە خەۋەر يەتكۈزۈپ، قالتىس روھلىنىپ كەتتى. پولشا ۋە رۇسىيەدىكى يەھۇدىيلار ھاياجانلىنىپ كوچىلارغا چىقىپ نامايىش قىلدى. ساباتاي زۋىنىڭ باش سۈرىتى بېسىلغان بايراقلارنى پۇلاڭلاتتى. ياۋروپانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى يەھۇدي چېركاۋلىرىدا ساباتاي زۋى دېگەن ئىسىمنى ئىپادىلەيدىغان «S.Z» بەلگىسى پەيدا بولدى. نۇرغۇن جايلاردىكى يەھۇدىيلار ئۆگزىسىنى ئېچىۋېتىپ، ھەر خىل تەييارلىقلارنى قىلىپ، يەنە بىر قېتىملىق «مىسىردىن چىقىش» ھەرىكىتىنى كۈتۈۋېلىشقا تەييارلاندى. سەرسان بولۇپ يۈرگەن كەڭ يەھۇدىيلارنىڭ دۇلەتىنى دىن ئازقىلىق ئەسلىگە كەلتۈرۈش پىكىر ئېقىمىغا بولغان ئېتىقادى چېكىگە يەتتى. ئۇلار 1666 - يىلىدىكى مۆجىزىنىڭ پەيدا بولۇشىنى تاقەتسىزلىك بىلەن كۈتتى. لېكىن، شۇ يىلى يېتىپ كەلگەندە ساباتاي زۋى ئىستانبۇلدا ئوسمان سۇلتانلىقى تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ تۈرمىگە تاشلاندى. بۇ «مىسسىيە» ئۇلۇم

تەھدىتى ئاستىدا 1666 - يىلى 9 - ئايدا ئىسلام دىنىغا كىردى.

بۇ ئاقىۋەت يەھۇدىيلارنىڭ مىسسىيىنىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ، يۈرتىغا قايتىپ دۇلىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئومىدىنى بىتچىت قىلىۋەتتى. كەڭ يەھۇدىيلارنىڭ دۇلەتىنى دىن ئازقىلىق ئەسلىگە كەلتۈرۈش قىزغىنلىقى جىددىي پەسىيىپ كەتتى. ياۋروپادىكى ئاقارتىش ھەرىكىتى ۋە دەسلەپكى بۇرژۇئازىيە ئىنقىلابىنىڭ تەسىرى ئارقىسىدا، بارغانسېرى كۆپ يەھۇدىيلار يۈرتىغا قايتىپ دۇلىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئارزۇسىنى دىنىي يول بىلەن ئەمەس، سىياسىي يول بىلەن ئەملگە ئاشۇرۇش ئۈستىدە ئىزدىنىشكە باشلىدى.

§ 2 . ئازادلىق دولقۇنى ۋە سىڭىپ كىرىش خام خىيالى

1. ياۋروپادا يەھۇدىيلارنىڭ ئازاد بولۇشى

XVII — XVIII ئەسىردە ياۋروپادىكى مەرپەتچىلىك ھەرىكىتى ۋە ياۋروپا - ئامېرىكىدىكى بۇرژۇئازىيە ئىنقىلابىنىڭ جۇش ئۇرۇپ قانات يېيىشىغا ئەگىشىپ، يېقىنقى زامان مىللەتچىلىك پىكىر ئېقىمى تېز شەكىللەندى. نۇرغۇن ياۋروپا دۆلەتلىرىدە مىللەتلەر ئەركىن، باراۋەر، مۇستەقىل ۋە ئازاد بولۇش ئىدىيىسى كەڭ تارقىلىپ كوندىن - كونگە كىشىلەر قەلبىدىن ئورۇن ئالدى. مانا مۇشۇنداق ئەھۋالدا بىلىملىك نۇرغۇن كىشىلەر يەھۇدىيلارنى كەمسىتمەسلىك ياكى ئەزمەسلىكنى، ئۇلارغا باراۋەر ۋە ئەركىن ئىجتىمائىي ئورۇن بېرىشنى ئوتتۇرىغا قويدى. بەزى دۆلەتلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىرىمۇ يەھۇدىيلارغا قارىتىلغان سىياسىتىنى تەڭشەشكە باشلىدى. 1781 - يىلى مۇقەددەس رىم ئىمپېرىيىسىنىڭ ئىمپېراتورى يوسىف II يەھۇدىيلارنى ئىزناك تاقاشقا ۋە ھاقارەت تۇسىنى ئالغان ئادەم بېجى تاپشۇرۇشقا زورلايدىغان

بەلگىلىمىنى ئەمەلدىن قالدۇردى. ئىككىنچى يىلى سودا تىجارەتتىمە يەھۇدىيلارغا تېخىمۇ كۆپ ئەركىنلىك بېرىپ، يەھۇدىيلارنىڭ ئولتۇراقلىشىشىغا قويۇلىدىغان چەكلىمىنى ئەمەلدىن قالدۇردى. 1787 - يىلى يەھۇدىيلار ھابسبۇرگ خانىدانلىقىنىڭ قوشۇنىغا تۇنجى قېتىم قاتناشتى. ئاۋستىرىيە چېگرىسى ئىچىدىكى يەھۇدىيلار ئازادە كەيپىياتنى ھېس قىلىشقا باشلىدى. «ئەركىنلىك، باراۋەرلىك، مېھرىبانلىق» تۇغىنى ئېگىز كۆتۈرگەن فرانسىيە بۇيۇك ئىنقىلابى پۈتكۈل ياۋروپا قۇرۇقلۇقىدىكى يەھۇدىيلارغا خۇش خەۋەر ئېلىپ كەلدى.

فرانسىيىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ ئازادلىقى ئىنقىلاب جەريانى بىلەن زىچ بىرلەشتى. ئىنقىلاب غۇلغۇلا قىلىنىۋاتقان چاغلاردىلا فرانسىيىدە يەھۇدىيلارنى ئازاد قىلىش ئامىللىرى بىخلانغانىدى. بەزى ئىلغار مەرىپەتپەرۋەرلەردىن گراف مىرابېئاز قاتارلىق كىشىلەر يەھۇدىي مىللىتىنىڭ ئازابلىق كەچۈرمىشلىرىدىن چۆچۈدى. ئۇلار «مۇشۇنداق تالانتلىق مىللەتنىڭ شۇنچە ئۇزۇنغىچە كۆچىنى جارلىي قىلدۇرالمىغانلىقى» دىن قاتتىق ھەسرەتلەندى. «جەمئىيەتتىكى ھاقارەت تۈسىنى ئالغان ھەممە چەكلىمىلەرنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، يەھۇدىيلارغا تىرىكچىلىكنىڭ ھەرخىل يوللىرىنى ئېچىۋېتىش» نى تەشەببۇس قىلدى. مائېس «خانلىق پەن ۋە سەنئەت جەمئىيىتى»، «قانداق قىلغاندا فرانسىيىدىكى يەھۇدىيلارنى تېخىمۇ بەختلىك، تېخىمۇ پايدىلىق ياشايدىغان قىلغىلى بولىدۇ» دېگەن تېمىدا دەسسەپ تاتسىيە مۇسابىقىسى ئۆتكۈزدى. «يەھۇدىيلارنى قوغدايلى» دېگەندەك كىتابچىلارنى فرانسىيىنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا تارقاتتى. مەرىپەتپەرۋەرلىك ئىدىيىسىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان بەزى يەھۇدىيلارمۇ ھەرىكەت قىلىشقا باشلاپ، ئۆز مىللىتىنىڭ ئازادلىقى يولىدا ئاكتىپ تىرىشچانلىق كۆرسەتتى. يەھۇدىي سۈبېل قورال - ياراغ سودىگىرى بولۇشتەك ئالاھىدە ئورۇندىن پايدىلىنىپ، فرانسىيە پادىشاھى لۇئى XIX نىڭ

1784 - يىل ئالاھىدە بۇيرۇق ئېلان قىلىپ، ئالساس رايونىدىكى يەھۇدىيلاردىن ئېلىنىدىغان ئادەم ېجىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشنى ھەمدە ئۇلارنىڭ بىخەتەر، مۇقىم ياشاش ھوقۇقىدىن بەھرىمەن بولۇشىنى كاپالەتلەندۇرۇشنى ئىلگىرى سۈردى.

فرانسىيە بۇيۇك ئىنقىلابى پارتلىغاندىن كېيىن، يەھۇدىيلارنىڭ ئازاد بولۇش مۇساپىسى يەنمۇ تېزلەشتى، ھەمدە قانۇنىي جەھەتتىن كاپالەتكە ئىگە قىلىندى. 1791 - يىلى 9 - ئايدا فرانسىيىنىڭ ئاساسىي قانۇن پارلامېنتى يەھۇدىيلارغا دۆلەت گرازدانى سۈپىتىدە قەسەم بېرىش ھوقۇقىنى بەردى. 1806 - يىلى 7 - ئايدا چاقىرىلغان يەھۇدىي مەشھۇر زاتلىرى يىغىنىدا ناپولىئوننىڭ يەھۇدىي ئىشلىرى بويىچە مەسلىھەتچىسى گراف مولې يەھۇدىيلارغا «پادىشاھنىڭ ئون ئىككى مەسىلىسى» نى قويۇپ، يەھۇدىيلارنىڭ نىكاھ قانۇنى، ئەدلىيە ھوقۇقىدىن تارتىپ، يەھۇدىيلارنىڭ قانۇنى يەھۇدىيلارنىڭ جازانە بېرىشىنى چەكلەپ قويغان ياكى چەكلىمەيدىغانلىقى، يەھۇدىيلارنىڭ فرانسىيىنى ۋەتىنى بىلىپ ئۇنى قوغداشقا تەييار تۇرىدىغان ياكى تەييار تۇرمايدىغانلىقىنى سورىدى. يىغىنغا قاتناشقان يەھۇدىي مەشھۇر زاتلىرى «پادىشاھنىڭ مۇددىئاسى» نى چۈشىنىپ، ھەممە مەسىلىلەرگە مۇۋاپىق جاۋاب بەردى. ناپولېئون پۈرسەتنى قولدىن بەرمەي شۇ يىلى 9 - ئايدا «يەھۇدىيلارنىڭ ئومۇمىي كېڭىشى چاقىرىش بۇيرۇقى» نى ئېلان قىلىپ، يەھۇدىي مەشھۇر زاتلىرى يىغىنىنىڭ ئون ئىككى مەسىلىگە بەرگەن جاۋابىنى دىنىي ئەھدە قىلىشنى تەلەپ قىلدى. 1807 - يىلى 2 - ئايدا يەھۇدىي دىنىنىڭ ئومۇمىي كېڭىشى ناپولېئوننىڭ مەقسىتى بويىچە ئالاقىدار ھۆججەتلەرنى ماقۇللاپ، يەھۇدىي دىنىنىڭ تۇنجى قېتىم كاتولىك دىنى، پروتېستانت دىنى بىلەن تەڭ قانۇن جەھەتتە پۈتۈنلەي باراۋەر ئورۇنغا ئىگە قىلدى ۋە ھۆكۈمەت رەسمىي قوغدايدىغان بولدى. ناپولېئون قوزغىغان ئۇرۇشنىڭ كېڭىيىشىگە ئەگىشىپ، گېرمانىيە شتات-

لىرى ئاساسىي قانۇنلىرىدىكى «يەھۇدىيلار قانۇن جەھەتتە ھۇ-
قۇقسىز» دېگەن ماددىنى ئىلگىرى - كېيىن ئەملدىن قالدۇ-
رۇپ، يەھۇدىيلارغا پۇقرالىق ھوقۇقى بەردى. ئىتالىيە، گوللان-
دىيە قاتارلىق ياۋروپا دۆلەتلىرىمۇ يەھۇدىيلارنى «ئازاد قىلغان»
لىقىنى جاكارلىدى. ئەنگلىيىدىمۇ يەھۇدىيلارنى ئازاد قىلىش مۇ-
ساپىسى تېزلىتىلدى. XIX ئەسىرنىڭ 60 - يىللىرىغا كەلگەندە
كۆپ ساندىكى ياۋروپا دۆلەتلىرىدە يەھۇدىيلار قانۇن بويىچە ئوخ-
شاشمىغان دەرىجىدە ئازاد قىلىندى.

2. مەرىپەتچىلىك ھەرىكىتى ۋە سىئۇپ كېتىش

ئازادلىققا ئىگە بولغان يەھۇدىيلارنىڭ ئەركىنلىك، دېموك-
راتىيە ئېڭى زور دەرىجىدە كۈچەيدى. «گېتتودىن چىقىپ»،
«زامانىۋىيلاشتۇرۇشنى ئەملگە ئاشۇرۇش» نى تەلەپ قىلدى.
ھەرقايسى ھۆكۈمەتلەر يەھۇدىيلارنىڭ باشقا مىللەتلەرگە ئوخشاش
پۇقرالىق ھوقۇقىدىن بەھرىمەن بولۇشىغا يول قويغاندا، نۇرغۇن
يەھۇدىيلار ئىنتايىن خۇش بولۇپ، «سىئۇپ كېتىش» ئارزۇسىغا
غەرق بولدى. مەدەنىيەت ئەنئەنىسىنى ساقلاپ قېلىش شەرتىدە
شۇ يەرلەردىكى ئاساسىي جەمئىيەتكە قاتنىشىشنى ئۇمىد قىلدى.
ئۇلار ھاسكال (ئىبرانىي تىلىدا مەرىپەت دېگەن مەنىدە) دەپ
ئاتىلىدىغان ئىجتىمائىي مەدەنىيەت ھەرىكىتىنى قوزغىدى. موشى
مېندىرسون ۋە ئىسھاك لەيۇنزوئىن قاتارلىق كىشىلەرنىڭ تەشەب-
بۇس قىلىشى بىلەن ئەنئەنىۋى يەھۇدىي دىنى تەربىيىسى ئىسلاھ
قىلىندى. زامانىۋى جەمئىيەتكە ماس كەلمەيدىغان تۇرمۇش شە-
كىللىرى يوقىتىلدى. يەھۇدىيلارنىڭ مۇراسىملاردىكى روشەن
ئەنئەنىۋى تۈسلەر سۇسلاشتۇرۇلدى. تەۋرات، ئىنجىل ئايەتلىرە-
نى ئوقۇغاندا ئىبرانىي تىلى ئورنىغا شۇ يەرنىڭ تىلىنى ئىشلەتە-
تتى. يۇدالىيىپ گودېننىڭ «سىرتتا شۇ يەرلىكمىز، ئۆيىمىزدە
يەھۇدىيمىز» دېگەن ھېكمەتلىك سۆزىگە ئەمەل قىلدى. گېرمانە-

يىدىكى يەھۇدي گابرىيېل رىسال «گېرمانىيە خەلقىگە تاپىنىشىم-
مىز لازىم، ھەرقانداق جايدا ئۇلارغا تاپىنىمىز» دېگەن. ئۇ
يەھۇدي دىنى بىلەن نېمىس روھىنى بىرلەشتۇرۇپ مۇنداق يە-
غىنچاقلىغان: «بىزنىڭ بىر دادىمىز، بىر ئانىمىز بار. دادىمىز
خۇدا، خەلقىنىڭ ئۇ دادىسى ئاسماندا، ئانىمىز گېرمانىيە، ئۇ
زېمىندا». سىئۇپ كېتىش تەرەپدارلىرىنىڭ قارىشىچە، يەھۇدىيە-
لار شۇ يەرلەرنىڭ ياۋروپا مەدەنىيىتىگە ئۆزۈل - كېسىل سىئۇپ
كەتكەندە شۇ يەردىكى جەمئىيەتنىڭ ئۇلارغا بولغان بىر تەرەپلىمە
قاراشلىرى ۋە دۈشمەنلىششى يوقايدۇ. ئاندىن ئۇلار مۇتلەق
باراۋەرلىككە ۋە ئۆزۈل - كېسىل ئازادلىققا ئىگە بولۇپ، ئېزىلە-
دىغان ۋە ھاقارەتلىنىدىغان قىيىن ھالەتتىن قۇتۇلالايدۇ. يەھۇ-
دي دىنى بىلەن خرىستىئان دىنى ئوتتۇرىسىدىكى ئىختىلاپ ۋە
توقۇنۇشلارنى نەزەرگە ئالغان بەزى مەشھۇر يەھۇدىيلار، مەسە-
لەن، شائىر ھېينىلىخ ھېينى قاتارلىقلار دىنىنى ئۆزگەرتىپ،
خرىستىئان دىنىنىڭ يۇيۇندۇرۇشىنى قوبۇل قىلىپ، «ياۋروپا
مەدەنىيىتىگە كىرىش» بىلىتىنى ئالدى. تولۇقسىز مەلۇماتلار-
دىن قارىغاندا، 1800 - يىلىدىن 1810 - يىلىغىچە، گېرمانىيە-
دىكى 10% يەھۇدي يۇيۇندۇرۇشنى قوبۇل قىلغان.

3. «يەھۇدىيلار مەسىلىسى» ھەل بولمىدى

كۆرىستىپ ئۆتۈشكە تېگىشلىكى شۇكى، يۇقىرىقىدەك ئىل-
گىرىلەشلەر بولغان، ياۋروپا دۆلەتلىرى ھۆكۈمەتلىرىنىڭ ئازاد
قىلىش سىياسىتى ياكى يەھۇدىيلارنىڭ ئۆزى «گېتتودىن چە-
قىش» تىن ئىبارەت مەرىپەتچىلىك ھەرىكىتى بولغان بولۇشىدىن
قەتئىينەزەر، يەھۇدىيلار ھەقىقىي، مەڭگۈلۈك ئەركىنلىك، بارا-
ۋەرلىك ھوقۇقىغا ئىگە بولالمىدى. سىياسىي جەھەتتە ھەرقايسى
دۆلەتلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىرى دۆلەت ئىچىدىكى زىددىيەتلەرنى پە-
سەيتىش، خەلقىنىڭ كۆزەش دىققىتىنى بۇراشنى كۆزلەپ، يەھۇ-

دىلار بىلەن شۇ يەردىكى ئاساسىي مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنى كۆپەيتىۋەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ھەرقايسى دۆلەتلەردە كى پارتىيە — گۇرۇھلارنىڭ ھوقۇق - مەنپەئەت تالىشىش ئېھتىياجى توپەيلىدىن، يەھۇدىيلار ھەمىشە ھەر خىل سىياسىي توقۇنۇشلارنىڭ قۇربانى قىلىۋېتىلدى. ئىقتىسادىي جەھەتتە مۇستەقىل كەسكىنلەشكەن كاپىتالىستىك رىقابەت مۇھىتىدا ھەرقايسى دۆلەتلەردىكى يەھۇدىيلارنىڭ تەدرىجىي زورايغان كاپىتالى شۇ يەردىكى ئاساسىي مىللەتلەر ئىچىدە يېڭىدىن گۈللىنىۋاتقان بۇرژۇئازىيىنىڭ ھەسەتخورلۇقىنى ۋە دۈشمەنلىشىشىنى قوزغىدى. ئىقتىسادىي ھوقۇق - مەنپەئەت جەھەتتىكى توقۇنۇش يەھۇدىيلارغا قارشى تۇرۇشنىڭ ئەڭ ئېغىر شەكلى بولۇپ، مەدەنىيەت جەھەتتە، ياۋروپادىكى خرىستىئان دۇنياسىنىڭ ئوتتۇرا ئەسىردىن بۇيان يەھۇدىيلارغا بولغان دىنىي بىر تەرەپلىمىلىكى ئىنتايىن چوڭقۇر بولۇپ، بۇنداق بىر تەرەپلىمىلىك كۇنسايىن يۇقىرى كۆتۈرۈلۈۋاتقان تار مىللەتچىلىك بىلەن بىرلىشىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن يەھۇدىيلار يات، ناچار مىللەت دەپ ھېسابلىنىپ كەمسىتىلدى ۋە قارىلاندى. نەتىجىدە «يەھۇدىيلارنىڭ ئازاد بولۇش» دولقۇنى قىسقا مەزگىل داۋام قىلغاندىن كېيىن XIX ئەسىرنىڭ ئوتتۇرا ۋە ئاخىرلىرىدا ياۋروپادا يەھۇدىيلارغا قارشى تۇرۇش يەنە يۇقىرى كۆتۈرۈلدى.

ناپولېئون ئۇرۇشتا مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن ياۋروپانىڭ سىياسىي تەرتىپىنى قايتىدىن ئورۇنلاشتۇرىدىغان ۋېنا يىغىنى يەھۇدىيلارنىڭ ناپولېئون دەۋرىدە ئېگە بولغان ھوقۇقلىرىنى ئېتىراپ قىلىشنى رەت قىلدى. ئاۋستىرىيىدىكى يەھۇدىيلار يەنە گېتتولارغا قوغلاندى، يەھۇدىيلارغا قارشى مالىمانچىلىق باشلاندى. گېرمانىيىدىكى شتاتلار يەھۇدىيلارنىڭ ئولتۇراقلىشىشى ۋە ئىشقا ئورۇنلىشىشىغا قارتىلغان ھەر خىل چەكلىمىلەرنى ئەسلىگە كەلتۈردى ياكى ساقلاپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن گېرمانىيىدە-

كى يەھۇدىيلار يەنە قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈپ قالدى. 1881 - يىلى 4 - ئايدا گېرمانىيىدە يەھۇدىيلارغا قارشى تۇرغۇچىلاردىن 200 مىڭ ئادەم ئىمزا قويۇپ ھۆكۈمەتكە مۇراجىئەتنامە تاپشۇرۇپ، يەھۇدىيلارنىڭ ئەركىن كۆچۈشىنى ئومۇميۈزلۈك چەكلەشنى، يەھۇدىيلارنى چەكلەيدىغان تەدبىرلەرنى جاكارلاشنى تەلەپ قىلدى. ئىتالىيىدە 1848 - يىلىدىكى ئىنقىلاب مەغلۇپ بولغاندىن تارتىپ 1866 - يىلى بىرلىككە كېلىشتىن بۇرۇنغىچە جايلاردا يەھۇدىيلارغا ھېرىلگەن باراۋەرلىك ھوقۇقلىرى يەنە ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

شۇنىڭ بىلەن بىللە، ھەرقايسى دۆلەتلەردە يەھۇدىيلارغا قارشى ئەسەرلەر پەيدا بولدى. گېرمانىيىلىك مۇخبىر ۋىلىيام مارئىن «يەھۇدي دىنى گېرمان جەمئىيىتى ئۈستىدىن غەلبە قىلدى» دېگەن كىتابنى يېزىپ داۋراڭ كۆتۈردى. ئۇ يەھۇدىيلارغا ئۇلار ھەممە قىممەت ئۆلچەملىرىنى بۇزۇۋەتتى، غايىۋىلىكنىڭ جەمئىيەتتە تارقىلىشىغا بۇزغۇنچىلىق قىلدى، سودىنى چاڭگىلىغا ئېلىۋالدى، دۆلەت ئىشلىرىغا بارغانسېرى كۆپ قول تىقتى. تىياتىرخانىلارغا ھۆكۈمرانلىق قىلدى، ئىجتىمائىي ۋە سىياسىي لاگېر بولۇپ شەكىللىنىۋالدى، دەپ ھۇجۇم قىلدى. ئىرقچەرەس خۇۋستون چامبېرلىن يەھۇدىيلارغا قارشى كىتاب — « XIX ئەسىرنىڭ ئاساسى» دا يەھۇدىيلار قىممىتى يوق ئىرق. ئۇنىڭ ۋەزىپىسى گېرمان ئىرقىنىڭ ساپلىقىنى بۇزۇش بولۇپ، بىر توپ ساختا ئىبرانىي شالغۇتلىرىنى، يەنى جىسمانىي، مەنىۋى ۋە ئەخلاق جەھەتتىن شەكسىز ئايىنىپ كەتكەن ئېرقنى كۆپەيتىدۇ» دەپ كېسىپ ئېيتتى. فرانسىيە كونسېرۋاتىپ پارتىيىسىدىكى ئىدۋارد دېلىمىن «فرانسىيىدىكى يەھۇدىيلار» دېگەن كىتابىدا يەھۇدىيلار فرانسىيىگە ئىقتىسادىي چۈشكۈنلۈك ۋە ئىجتىمائىي نامراتلىق كەلتۈردى، دەپ جار سالدى. بۇ كىتاب بىر مەھەل بازار تېپىپ، ئون يىلدا 140 نەچچە قېتىم نەشر قىلىندى.

4. يەھۇدىيلار بۇرژۇئازىيەسىنىڭ يېتىلىشى

ياۋروپادا يەھۇدىيلارغا قارشى تۇرۇش ۋە يەھۇدىيلارنى چەتكە قېقىش ھادىسىلىرى ئۇزۇلمەي پەيدا بولۇش بىلەن بىللە، كاپىتا-لىستىك ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، ياۋروپادىكى يەھۇدىي بۇرژۇئازىيەسىنىڭ كۈچىمۇ كۈنسايىن زورىيىپ باردى.

XVIII ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن باشلاپ، گېرمانىيەنىڭ ھەرقايسى شتاتلىرىدىكى ھۆكۈمرانلار سودىغا ئەھمىيەت بېرىش-نىڭ تەسىرى ئارقىسىدا، پۇلى بار ۋە سودا، پۇل مۇئامىلە تىجارىتى تەجرىبىسىگە ئىگە بەزى يەھۇدىيلارنى مەسلىھەتچىلىككە ياكى تەدبىر بەلگىلەش - باشقۇرۇشقا قاتنىشىشقا تەكلىپ قىلىپ، ئۆز رايونىدىكى سانائەت ۋە ئىچكى - تاشقى سودىنىڭ تەرەققىياتى-نى ئىلگىرى سۈردى. شۇنىڭ بىلەن ياۋروپادا ئوردىلارغا كىرىپ - چىقالايدىغان، ئىمتىيازلىق «ئوردا يەھۇدىيلىرى» شە-كىللىنىشكە باشلىدى. ئۇلار ئوتتۇرا ئەسىرنىڭ ھېچقانداق مەنئى قىلىش چەكلىمىلىرىگە ئۇچرىماي، پادىشاھ، يەر ئىگىسى ۋە ئاقسۆڭەكلەرنىڭ ھىمايىسىدە ئىچكى - تاشقى سودا، زىبۇزىننەت بۇيۇملىرى تىجارىتى قىلىش، قورال - ياراغ ۋە ئارمىيىگە ئېھتە-ياجلىق بۇيۇملارنى توشۇپ سېتىش، پۇل ياساش، پۇل ئالماشتۇ-رۇش كەسپى بىلەن ئەركىن شۇغۇللاندى. نۇرغۇن كىشىلەر مۇشۇ ئىشلارنى قىلىپ بېيىپ، ئاقسۆڭەكلىككە كۆتۈرۈلۈپ، يۇقىرى قاتلام جەمئىيىتىگە كىردى. بەزىلەر ھوقۇقدارلارنىڭ مالىيە مەسلىھەتچىسىدىن سىياسىي مەسلىھەتچىسى بولۇپ ئۆز-گەردى. ئۇلار ئۆزىنىڭ تەسىرى ۋە ئىناۋىتىدىن پايدىلىنىپ، يەھۇدىيلارنىڭ جەمئىيەتتىكى سىياسىي ئورنىنى ياخشىلاپ، يە-ھۇدىيلارنىڭ «ئازادلىقى»نى ئىلگىرى سۈرۈشكە كۈچ چىقىرىش بىلەن بىللە، نەچچە يۈز يىللاردىن بۇيان يەھۇدىيلارنىڭ قەدىم ئېسىشى چەكلەنگەن ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي ساھەنى ئېچىپ بەردى.

بەزى يەھۇدىي سودا - سانائەتچىلىرى ئەنئەنىۋى سودىگەرچە-لىك ئۇستۇنلۇكى بىلەن سانائەت، قاتناش - ترانسپورت، سودا، پۇل مۇئامىلە كەسىپلىرىگە پائال مەبلەغ سېلىپ غايەت زور پايدا ئالدى. XIX ئەسىردە گېرمانىيە ئوردىسىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ نەسلىدىن بولغان كىشىلەر فرانكفورد، ھامبورگ، لوندون، پا-رىژ، بېرلىن، ۋېنا، سانىت پېتېربورگ قاتارلىق پۇل مۇئامىلە مەركەزلىرىدىكى سودا بانكىلىرىدا مۇھىم ئورۇنلارنى ئىگىلىدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە فرانكفوردتىكى روتسچىلد جەمەتى ئەڭ مەشھۇر بولدى. بۇ جەمەتنىڭ ئاساس سالغۇچىسى فرانكفوردتىكى تۇنجى باي، يېراقنى كۆرەلەيدىغان مېيائامشال روتسچىلد بانكا كەسپىنى فرانكفوردتىن پۈتۈن ياۋروپاغا كېڭەيتتى. ئۇزى چوڭ ئوغلى بىلەن فرانكفوردتا تۇردى، قالغان تۆت ئوغلى ۋېنا، لوندون، ناپلېس ۋە پارىژدا جەمەت بانكىسىنىڭ تارماق ئورگانلىرىنى تەس-يس قىلدى. ئۇلار ناپولېئون قوزغىغان ئۇرۇش ئېلىپ كەلگەن ياخشى پۇرسەتتە ماھارەت كۆرسىتىپ، ئۇرۇشۇۋاتقان دۆلەتلەرنى قەرز پۇل، رەخت، ئاشلىق، ۋە قورال - ياراغ بىلەن تەمىنلىدى. ئەنگلىيە بىلەن ياۋروپا قۇرۇقلۇقى ئوتتۇرىسىدىكى خەلقئارا پۇل پېرېۋوتىنى بېجىردى. ئۇرۇشتىن كېيىن ياۋروپادىكى قايتا قۇ-رۇش پۇرسىتىنى تۇتۇۋېلىپ، ھەم فرانسىيەنىڭ ئۇرۇش تۆلىمى تۆلىشىگە ياردەم قىلدى، ھەم گېرمانىيە، ئىتالىيەدىكى ھەرخىل قايتا قۇرۇش تۇرلىرىگە مەبلەغ سېلىپ، ياۋروپادىكى پۇل مۇئا-مىلە خوجايىنى بولۇپ قالدى. بۇرۇنقى پۇل مۇئامىلە، سودا كەسىپلىرىدىن باشقا، تۆمۈريول، كۆمۈر، پولات - تۆمۈر ساھە-لىرىگىمۇ تەدرىجىي مەبلەغ سالدى. XIX ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىغا كەلگەندە روتسچىلد بەش ئاكا - ئۇكا ياۋروپانىڭ ھەرقايسى بۇلۇڭ - پۇشقاقلىرىغچە تارقالغان توري ئارقىلىق ياۋروپادا ناھايىتى چوڭ سودا، پۇل مۇئامىلە ئىمپېرىيەسىنى شەكىللەندۈرۈپ، پۈتكۈل ياۋروپانىڭ ئىقتىسادىي تومۇرىغا ھەمدە ياۋروپانىڭ مۇس-

تەملىكە بېقىندى دۆلەتلىرى ئارقىلىق پۈتكۈل دۇنيانىڭ ئىقتىسا-
دي ھاياتىغا مۇھىم تەسىر كۆرسەتتى. 1854 - يىلىدىكى قىرىم
ئۇرۇشى مەزگىلىدە بۇ جەمەت ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىگە نۇرغۇن قەرز
بېرىپ، ئەنگلىيە - فرانسىيەلەرنىڭ رۇسىيىنى مەغلۇپ قىلىشى
ئۈچۈن چوڭ تۆھپە قوشتى.

روتسچىلىد جەمەتىدىن باشقا، خىتىل جەمەتى، سىببىر جەمە-
تى، سىگلمات جەمەتى، ئوپپىنخېيم جەمەتى، خىللىپس جەمەتى
قاتارلىق يەھۇدىيلارنىڭ چوڭ جەمەتلىرىمۇ ياۋروپادا مۇھىم تە-
سىرنى جارىي قىلدۇردى. ئېيتىشلاردىن قارىغاندا، XIX
ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا بىرەر ياۋروپا ھۆكۈمىتى ئۇلاردىن
ئايرىلىپ زايوم تارقىتىش يولى بىلەن قەرز پۇل يىغالمىغان.
1900 - يىلى فرانكفوردتا 63% يەھۇدىينىڭ ئوتتۇرىچە كىرىمى
ئۈچ مىڭ ماركتىن ئېشىپ كەتكەن. پروتېستانتلاردىن 25%
ئادەم، كاتولىكلاردىن 16% ئادەم مۇشۇ سەۋىيىگە يېتەلىگەن.
مۇشۇنىڭ بىلەن XIX ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىنىڭ ئالدى - كەينىدە
ئىقتىسادىي ئەھمىيلىي كۈچكە ئىگە يەھۇدىي بۇرژۇئازىيىسى ياۋروپا
سەھنىسىدە باش كۆتۈردى.

ئىقتىسادىي كۈچىنىڭ كۈنسايىن ئېشىشىغا ئەگىشىپ، يە-
ھۇدىي كاپىتالىستلىرىنىڭ ئىجتىمائىي، سىياسىي تەسىرىمۇ
كۈنسايىن زورايدى. ئۇلار سىياسىي ساھەگە كىرىشكە باشلىدى.
ئەنگلىيىدە يەھۇدىيلاردىن موسېس مونتېفىئورې تۇنجى ئاقسۆڭەك
بولدى. ئۇ لوندوننىڭ مەمۇرىي ئەمەلدارلىقىنى ئۇزۇنغە-
چە ئىشلىدى. 1837 - يىلى ئايال پادىشاھ ۋىكتورىيە تەرىپىدىن
سېر① قىلىندى. روتسچىلىد جەمەتىدىكى لىيونېل 1858 - يىلى
ئەنگلىيە پارلامېنتىغا كىرگەن تۇنجى يەھۇدىي بولدى. يەھۇدي
قان سىستېمىسىدىن بولغان بېنجامىن دىسرېلى 1867 - يىلىدىن

① سېر — ياۋروپادىكى پادىشاھلىق ئىللىرىدە بېرىلىدىغان تۇغما مەرتىۋە.

1868 - يىلىغىچە ۋە 1874 - يىلىدىن 1880 - يىلىغىچە ئەنگلە-
يىگە ئىككى قېتىم باش ۋەزىر بولدى. 1870 - يىلى يەھۇدي
ئادولف كىرىم فرانسىيىنىڭ ئەدلىيە مىنىستىرى بولدى. گوللان-
دىيە، ئىتالىيە قاتارلىق دۆلەتلەردىمۇ بەزى يەھۇدىيلار ئىچكى
كابىنېتقا كىردى.

شۇنىڭ بىلەن بىللە، ياۋروپادىكى بەزى يەھۇدىيلارمۇ جەمئى-
يەتنىڭ ھەرقايسى ساھەلىرىگە قەدەم باستى. بىر تۈركۈم مۇخ-
بىر، ئوقۇتقۇچى، دوختۇر، ئادۋوكات، كىتاب سودىگىرى، گە-
زىت چىقارغۇچىلار بارلىققا كەلدى. گېرمانىيە ۋە ئاۋستېرىيىدە
يەھۇدىيلار نەشرىياتچىلىق ساھەسىدە كىشىلەر-
نىڭ دىققىتىنى جەلپ قىلدى. نۇرغۇن دۆلەتلەردە مەدەنىيەت
ساپاسى يۇقىرىراق يەھۇدىيلار كۆزگە كۆرۈنۈشكە باشلىدى.

ئىقتىسادىي كۈچى ئۈزلۈكسىز كۈچىيىۋاتقان، ئىجتىمائىي
ئورنى تەدرىجىي يۇقىرى كۆتۈرۈلۈۋاتقان ئەھۋالدا، بۇرژۇئازىيە-
نى يادرو قىلغان ھەر قاتلام يەھۇدىيلىرى ياۋروپادا ئەۋج ئېلىۋاتـ
قان يەھۇدىيلارغا قارشى رېئاللىقتىن بارغانسېرى نارازى بولدى.
ياۋروپادىكى بۇرژۇئا مىللىي دېموكراتىك ئىنقىلابىنىڭ جۇش
ئۇرۇپ قانات يېيىشىغا ئەگىشىپ، سىڭىپ كىرىش خام خىيالـ
دىن ئويغانغان بىر تۈركۈم يەھۇدي زىيالىيلىرى يەھۇدي مىللەتـ
چىلىكىنى بايراق قىلىپ، كىتاب يېزىپ، نۇتۇق سۆزلەپ، يەھۇ-
دي دۆلىتىنى قايتىدىن قۇرۇش، يەھۇدي مىللىتىنى گۈللەندۈ-
رۈشنىڭ ھەر خىل لايىھىلىرىنى ئىشلىدى. سىياسىي زىئونىزم
مانا مۇشۇنداق ئىجتىمائىي شارائىتتا بارلىققا كەلدى.

§ 4 . سىياسىي زىئونىزم نەزەرىيىسىنىڭ شەكىللىنىشى

سىياسىي زىئونىزم نەزەرىيىسىنىڭ شەكىللىنىشى XIX

ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن كېيىن، خېسس، سىمولىسكىن، كالىشىر، پىنسكېر، بىئىنبوم، خېرزل قاتارلىق نۇرغۇن يەھۇدي دانىشمەنلىرىنىڭ ئورتاق پىكىر قىلغانلىقى، ئىزدەنگەنلىكى، تەنقىق قىلغانلىقىنىڭ نەتىجىسىدۇر. بۇلارنىڭ ئىچىدە خېسس، پىنسكېر ۋە خېرزلدىن ئىبارەت ئۈچ ئادەم ئاساسلىق ئورۇندا تۇرىدۇ.

1. خېسس ۋە ئۇ يازغان «رىم ۋە ئىبرۇسالىم»

يۇرتىغا قايتىپ دۆلەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش نەزەريىسىنى يەھۇدي مۇتەپەككۇرى خېسس (1812 — 1875) تۇنجى بولۇپ سىياسىي نۇقتىدىن ئوتتۇرىغا قويدى. ئۇ بۇنىڭدىكى يەھۇدي دىنىنىڭ ئورنىدوكىست مۇخلىسىنىڭ ئوغلى بولۇپ، كىچىكىدە ئەنئەنىۋى يەھۇدي تەربىيىسىنى ئالغان. لېكىن، ياشلىق دەۋرىدە تەڭ دېمەتلىكلىرىگە ئوخشاش يەھۇدي دىنىدىن ئايرىلىپ، يەھۇدىيلارنىڭ سىڭىپ كېتىش يولى ئارقىلىق ئازادلىققا ئىگە بولالايدىغانلىقىغا ئىشەنگەن. بۇنىڭ ئۈنۈمىرستېتىدا ئوقۇۋاتقاندا كارل ماركس بىلەن تونۇشۇپ، ياش گېگىلچىلارنىڭ پەلسەپە پىكىر ئېقىمىنىڭ تەسىرىگە ئۇچراپ، گېرمانىيىدە ئەڭ بۇرۇنقى سوتسىيالىستلارنىڭ بىرى بولغان. ئۇ ئېنگېلىسنى ماركسقا تونۇشتۇرغان ھەمدە سوتسىيالىزم نەزەريىسى ئوستىدە ئۇلار بىلەن بىر مەھەل بىللە ئىزدەنگەن. «ھەقىقىي سوتسىيالىزم»[1] نىڭ مۇھىم ئەزاسى سۈپىتىدە «كوممۇنىستلار پارتىيەسىنىڭ خىتابنامىسى» دا قاتنىشىپ تەنقىدلەنگەن. ئۇ «رەيىن گېزىتى» دە تەھرىر، مۇخبىر بولغان. 1843 - يىلى بۇ گېزىت ھۆكۈمەت تەرىپىدىن پېچەتلەنگەندىن كېيىن، سىياسىي پاناھلانغۇچى سۈپىتىدە پارىژدا

[1] «ھەقىقىي سوتسىيالىزم» دېگەندە XIX ئەسىرنىڭ 40 - يىللىرى گېرمانىيە ئۇششاق بۇرژۇئازىيەسىنىڭ سوتسىيالىزم ئېقىمى كۆزدە تۇتۇلىدۇ، «گېرمانىيە سوتسىيالىزمى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

تۇرۇپ قالغان. 1852 - يىلى سىياسىي سەھنىدىن ئايرىلىپ پىنھان تۇرمۇش كەچۈرگەن.

1840 - يىلى دەمەشىق ۋەقەسى[1] يۈز بەرگەندىن كېيىن، خېسس ئۆزىنىڭ بەختسىز، كەمسىتىلىدىغان مىللەتكە مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ، سىڭىپ كېتىش نەزەريىسىدىن ئۆز زىنى تارتىپ، يەھۇدىيلار مەسىلىسىنى چوڭقۇر تەنقىد قىلىشقا باشلاپ، 1862 - يىلى كىيولندا «رىم ۋە ئىبرۇسالىم» دېگەن كىتابىنى ئېلان قىلىدۇ. بۇ كىتابتا ئاپتورنىڭ بېسىمغا ئۇچرىغان تۇيغۇسى تەسىرلىك ئىبارىلەر بىلەن ئىپادىلەپ بېرىلىدۇ.

كىتابتا خېسس بىر قاتار سىياسىي زىئونىزم نەزەريىلىرىنى تۇنجى قېتىم ئوتتۇرىغا قويىدۇ. ئۇنىڭ قارىشىچە، يەھۇدىيلار مەسىلىسى ھازىرقى ياۋروپادا «ئەڭ ئاخىرقى چوڭ مىللىي مەسىلە» بولۇپ، باشقا مىللەتلەرنىڭ زېمىنىدا ياشاۋاتقان يەھۇدىيلارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، «ئىسلاھات، دىنىنى ئۆزگەرتىش، مائارىپ ۋە ئازادلىق يەھۇدىيلارغا جەمئىيەت دەرۋازىسى ئېچىپ بېرەلمەيدۇ. ماكانسىز قېلىش — يەھۇدىيلار مەسىلىسىنىڭ يادروسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ». ئۇ مۇنداق دەپ ئوچۇق كۆرسىتىدۇ: يەھۇدىيلارغا قارشى ھۇجۇمدىن قۇتۇلۇشنىڭ بىردىنبىر ئۇسۇلى «يۇرتقا قايتىپ دۆلەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش» تىن ئىبارەت. لېكىن، «يۇرتقا قايتىپ دۆلەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش» تە پەرۋەردىگارنىڭ كۈچىگە تايانغىلى بولمايدۇ. ئۇنى ھەر بىر يەھۇدىينىڭ ئۆز تىرىشچانلىقى بىلەن ئورۇنداش لازىم. ھەر بىر يەھۇدي «ئىسرائىلىيىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش يولىدا ھايات - ماماتتا بىللە بولۇپ، جاۋابكارلىقنى ئوستىگە ئېلىش لازىم». شۇنىڭ بىلەن ئۇ: «يەھۇدىيلار دۆلىتىنى تىرىلدۈرۈش ئۈچۈن، دۆلىتىمىزنى

[1] دەمەشىق ۋەقەسى دېگەندە، دەمەشقتىكى كاتولوكلارنىڭ يەھۇدىيلار قەستلەپ ئۆلتۈرۈشكە تەزىر قىلىدى دېگەن تۆھمىتى تۈپەيلىدىن، بەزى يەھۇدىيلار ھۆكۈمەت داىرىلىرى تەرىپىدىن قولغا ئېلىنغانلىقى، سوراق قىلىنغانلىقى، ئۆلاردىن ئىككى ئادەمنىڭ ھاياتىدىن ئايرىلغانلىقى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

سياسىي جەھەتتىن تىرىلدۇرۇشنى ئالدىن ئويلىشىشىمىز لازىم. . بۇنداق تىرىلدۇرۇش ئەجدادلىرىمىزنىڭ دۆلىتىگە كۆچۈشتىن ئىبارەت» دېگەن سىياسىي جەھەتتىن دۆلەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ۋاستىسىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئۇ كۆچمەنلەر قوشۇنىنىڭ ئاساسىي ئېقىمى بولغان ياۋروپا يەھۇدىيلىرى دۆلەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش يولىدىكى ئەنئەنىۋى ئېتىقادىنى ساقلاپ قالدۇ، دېگەن ئالدىنى ئېيتتى. ئۇنىڭ قارىشىچە، بۇ يېڭى دۆلەتتە قانچىلىك يەھۇدىينىڭ بولۇشىنىڭ كارى چاغلىق، مۇھىمى بۇ دۆلەت يەھۇدىيلارنىڭ مەنىۋى مەركىزى، شۇنداقلا سىياسىي پائالىيەت بازىسى بولىدۇ. كەلگۈسىدىكى يەھۇدىي دۆلىتىنىڭ خاراكتېرىنى خېلىمۇ داق دېگۈدەك ئوچۇق كۆرسەتتى: ئۇ ئاساسىي جەھەتتىن «سوتسىيالىزم» پرىنسىپلىرى ئاساسىغا قۇرۇلىدۇ. يەرگە ئورتاق مۇلۈك ئىگىدارچىلىق قىلىش يولغا قويۇلۇپ، ئاسىيا، ئافرىقىدىكى ئېزىلگەن مىللەتلەر تەقلىد قىلىدىغان ئۈلگە بولۇپ قالىدۇ.

روشەنكى، خېلى بىقىنچى زامانىدىكى ياۋروپا يەھۇدىيلىرى مەسىلىسىنى شۇ دەۋردىكى نۇرغۇن كىشىلەردىن كۆپ چوڭقۇر تەھلىل قىلىپ، سىياسىي زىئونىزمنىڭ تەخمىن رامكىسىنى تۈزۈپ چىققان. شۇڭا، نۇرغۇن كىشىلەر خېلىسىنى سىياسىي زىئونىزمنىڭ 1 - ئورۇندىكى تەسىرگە ئىگە تەشەببۇسچىسى، دەپ قارايدۇ. ئۇنىڭ «رىم ۋە ئېرۇسالىم» دېگەن كىتابىمۇ زىئونىزمنىڭ تۇنجى كىتابى بولۇپ قالغان. ئوتتۇرا يىل ئۆتۈپ خېرزل «يەھۇدىيلار دۆلىتى» دېگەن كىتابىنى پۈتكۈزۈپ، «رىم ۋە ئېرۇسالىم»نى ئوقۇغاندا، ئېغىر ئۇھ تارتىپ: «قىلماقچى بولغان ئىشلىرىمىزنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ كىتابىغا كىرگۈزۈپتۇ» دېگەن. لېكىن، خېلى كىتابىدا يۇرتقا قايتىش توغرىسىدا ئەمەلگە ئاشۇرغىلى بولىدىغان كونكرېت ئۇسۇلنى ئوتتۇرىغا قويمىغان، ئۇنىڭ ئۈستىگە كىتابىدىكى سۆزلەر سىپايە، كۆز قاراش يوشۇرۇن بولغاچقا، بۇ كىتاب 1862 - يىلى ئاران 160 پارچە سېتىلغان.

پىنسكېر، خېرزل قاتارلىق كىشىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان نۇرغۇن يەھۇدىي زىيالىيلىرى شۇ چاغدا بۇ كىتابنىڭ بارلىقىنى بىلمىگەن. بۇ كىتابنى ئوقۇغان بەزى كىشىلەرمۇ ئۇنى بىمەنىلىك دەپ قارىغان. قىرىق يىلدىن كېيىن زىئونىزم ھەرىكىتى جۇش ئۇرۇپ قانات يايغاندا، بۇ كىتابنىڭ قىممىتىنى بىلگەن. بۇ كىتاب كېيىن نۇرغۇن تىللارغا تەرجىمە قىلىنىپ، كۆپ قېتىم نەشر قىلىنغان.

2. پىنسكېر ۋە ئۇنىڭ «ئۆزىنى ئازاد قىلىش» نامىلىق كىتابى

پىنسكېر (1821 — 1891) سىياسىي زىئونىزم نەزەرىيىسىنىڭ شەكىللىنىش جەريانىدا ئىككىنچى ئورۇندىكى مۇھىم ئەرباب. پولشاد تۇغۇلغان، كېيىن موسكۋا ئۇنىۋېرسىتېتىغا كىرىپ مېدىتسىنا ئوقۇغان. مەكتەپ پۈتتۈرگەندىن كېيىن ئودېسسادا دوختۇرلۇق قىلغان. ئۇ يەھۇدىي بولۇش سۈپىتى بىلەن سىڭىپ كېتىش ئارقىلىق يەھۇدىيلارنىڭ ئەركىنلىك، باراۋەرلىككە ئىگە بولۇشىنى ئۈمىد قىلىپ، «رۇسىيىدە يەھۇدىيلار ماڭارىپىنى ئۇمۇملاشتۇرۇش جەمئىيىتى» گە قاتنىشىپ، «ھەشكالا»[1] ۋە «رۇسلاشتۇرۇش» ھەرىكىتىگە ئاكتىپ كىرىشكەن. لېكىن 1881 - يىلى چار پادىشاھى ئالېكساندر II ئۆلتۈرۈۋېتىلگەندىن كېيىن ئەۋج ئالغان يەھۇدىيلارغا قارشى بوران ئۇنىڭغا ئۆزى كۈچەۋاتقان مەدەنىيەتتە سىڭىپ كېتىشنىڭ پايدىسىز ئىكەنلىكىنى تونۇتقان. شۇنىڭ بىلەن ئۇ جەمئىيەتتىن چېكىنىپ چىقىپ، رۇسىيىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ ئەھۋالىنى ياخشىلاش لايىھىسى ئۈستىدە قاينىدىن باش قاتۇرغان. 1882 - يىلى بېرلىندا چوڭقۇر تەسىرگە ئىگە ئەسىرى «ئۆزىنى ئازاد قىلىش»

[1] ئەقىل - پاراسەت، مەرىپەت دېگەن مەنىدە.

نى ئىمزاسىز نەشر قىلدۇرغان.

پىنسكېر «ئۆزىنى ئازاد قىلىش» تا مۇنداق دەپ كۆرسەتتى: «يەھۇدىيلارنىڭ ئۆزىنىڭ ۋەتىنى بولمىغاچقا» يەھۇدىيلار قارشىلىقىغا ئۇچرىدى، چەتكە قېقىلدى. چۈنكى، «بىر مىللەتنىڭ زېمىنى بولمىسا تەبىئىي بولمايدۇ، خۇددى بىر ئادەمنىڭ سايىسى بولمىغاندەك» ئۇنىڭ قارىشىچە، ۋەتەنسىز يەھۇدىيلار ياشاۋاتقان دۆلەتتە مېھمان ئەمەس، تىلەمچى ھېسابلىنىدۇ. ئۇلارنىڭ ئىقتىسادىي جەھەتتىكى مۇۋەپپەقىيەتلىرى كىشىلەرنىڭ ھەسەت قىلىشىغا سەۋەب بولىدۇ. ئۇلارنىڭ ھوقۇقسىز ئورنى ئۇلارنى خەلقنىڭ نارازىلىق كەيپىياتىنى تىنچىتىدىغان قۇربانلىق قىلىپ قويىدۇ. پىنسكېر «يەھۇدىيلاردىكى ۋەھىمە كېسىلى» نىڭ يىلتىزىنى تەھلىل قىلغاندىن كېيىن، ئۇنى داۋالاشنىڭ ئۇسۇلىنى ئوتتۇرىغا قويدى: «يەھۇدىيلار مەسىلىسىنىڭ ھەل قىلىنىشىنى تۇتۇرۇقسىز ئازاد بولۇش، تىن كۆتمەي، ئۇلارنىڭ ئۆزىنىڭ مىللىي دۆلىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش لازىم.» ئۇ يەھۇدىيلارنىڭ ئۆز ئىززىتى - ھۆرمىتىنى ساقلاشنى، ئۆزىگە ئىشىنىشىنى، تەشەببۇسكارلىقىنى جارىي قىلدۇرۇپ، ياۋروپا ھۆكۈمرانلىرى ۋە يەرلىك مىللەتلەرنىڭ ئېچ ئاغرىتىپ سەدىقە بېرىشىنى كۆتۈپ ئولتۇرماستىن، بەلكى دەرھال ھەرىكەتلىنىپ، ئۆزىنى - ئۆزى قۇتقۇزۇشىنى ئالاھىدە تەكىتلىدى. قەدىمكى يەھۇدىي دانىشمەنلىرىنىڭ «ئۆزۈمنىڭ غېمىنى ئۆزۈم يېمىسەم، مېنىڭ غېمىمنى كىم يەيدۇ؟» دېگەن ھېكمەتلىك سۆزىنى «ئۆزىنى ئازاد قىلىش» نىڭ تېمىسى قىلغانلىقى دەل مۇشۇ ئىدىيىنىڭ مەركەزلىك ئىپادىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. پىنسكېر دۆلەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنىڭ كونكرېت پىلانىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، رۇسىيىدەكى يەھۇدىي ئىجتىمائىي تەشكىلاتلىرىنىڭ مەملىكەتلىك يىغىنىنى ئېچىپ، نەچچە مىليون يەھۇدىي ئولتۇراقلىشالايدىغان زېمىن سېتىۋېلىشنى ھەمدە چوڭ دۆلەتلەرنىڭ بۇ ھەرىكەتنى قوللىشىنى

قولغا كەلتۈرۈشنى مەسلىھەتلىشىشنى تەشەببۇس قىلدى. دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغىنى شۇكى، پىنسكېر كىتابىدا يەھۇدىيلار ئولتۇراقلىشىدىغان رايونىنىڭ چوقۇم پەلەستىن بولۇشىنى تەكىتلىمىگەن. ئۇنىڭ قارىشىچە، يەھۇدىيلار مەسىلىسىنىڭ ھەل قىلىنىشىدىكى ئاچقۇچ «مۇقەددەس جايىنىڭ بولۇشىدا ئەمەس، بەلكى ئۆزىمىزنىڭ زېمىنى بولۇشىدا»، «بۇ زېمىن شىمالىي ئامېرىكىدىكى كىچىك زېمىن بولسىمۇ ياكى ئاسىيادىكى ئوسمان ئىمپېرىيەسىنىڭ تەۋەلىكىدەك ئىگىلىك ھوقۇقىدىن بەھرىمەن بولىدىغان پاشالىق زېمىن بولسىمۇ بولىدۇ.»

كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، پىنسكېر زىئونىزم نەزەرىيەسىنى شەرھىلىگەندە خېسسقا قارىغاندا چوڭ بىر قەدەم ئالغا باسقان. يەھۇدىيلار مەسىلىسىنىڭ تۈگۈنىنى تېخىمۇ چوڭقۇر، تېخىمۇ لوگىكىلىق تەھلىل قىلىپلا قالماستىن، بەلكى زىئونىزم نەزەرىيەسىنىڭ يولغا قويۇش پرىنسىپلىرىنى ۋە كونكرېت ۋاستىلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، دۆلەت قۇرىدىغان جاي قاتارلىق ئىنچىكە مەسىلىلەرنىمۇ نەزەرگە ئالغان. رۇسىيىدە يەھۇدىيلارغا قارشى پىكىر ئېقىمى يامراۋاتقان مەزگىل بولغاچقا، ئۇنىڭ نەزەرىيىسى كەڭ يەھۇدىيلار، بولۇپمۇ رۇسىيە ۋە شەرقىي ياۋروپادىكى يەھۇدىيلار ئىچىدە خېلى چوڭ تەسىر قوزغىدى. «مۇقەددەس تاغنى سۆيۈش ھەرىكىتى» قاتارلىق دەسلەپ پەيدا بولغان زىئونىزملىق تەشكىلاتلار بۇ كىتابنى «يېڭى تەۋرات» دەپ بىلىپ، كەڭ تەشۋىق قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ياۋروپا يەھۇدىيلىرىنىڭ پەلەستىنگە كۆچىدىغان بىرىنچى قېتىملىق دولقۇنى كۆتۈرۈلدى.

3. خېرزل ۋە ئۇ يازغان «يەھۇدىي دۆلىتى»

سىياسىي زىئونىزمنى ئاخىرقى ھېسابتا خېرزل (1860 — 1904) سىستېمىلىق ۋە مۇكەممەل نەزەرىيە قىلىپ شەكىللەندۈردى. خېرزل ۋېنگرىيىنىڭ پېشت (1872 - يىلى بۇدا بىلەن

بىرلىشىپ بۇداپېشت دەپ ئاتالغان) دېگەن يېرنده باي يەھۇدي ئائىلىسىده دۇنياغا كەلگەن. ئاتا - بوۋىسى ئىسپانىيەدىكى مارراڭ نوس بولۇپ، دادىسى ۋېنگرىيە بانكىسىنىڭ باش دىرېكتورى ۋە سودا ۋەكالەتچىسى بولغان. XIX ئەسىردە ئورنى بار نۇرغۇن ياۋروپا يەھۇدي ئائىلىلىرىگە ئوخشاش، ياۋروپا مەدەنىيىتىنىڭ چالا ئاسسىمىلياتسىيىسىنى قوبۇل قىلىۋاتقان يەھۇدي ئائىلىسى ئىدى. خېرزل بالىلىق دەۋرىدە يۇيۇندۇرۇلغان، كېيىن ياۋروپا-نىڭ خرىستىئان دىنى تەربىيىسىنى قوبۇل قىلغان. ئەنئەنىۋى يەھۇدي دىنى ۋە مەدەنىيەت ئادەتلىرىنى ناھايىتى ئاز ئىگىلىگەن. ئىبراني يېزىقىنىمۇ بىلمىگەن. بۇنىڭدىن ئۇ ئۆمۈرۋايەت ئەپ-سۇسلانغان.

1878 - يىلى خېرزل ئائىلىسى بىلەن ۋېنىغا كۆچۈپ كەل-گەندىن كېيىن ۋېنا ئۇنىۋېرسىتېتىغا كىرىپ قانۇن ئوقۇغان، 1884 - يىلى قانۇنشۇناسلىق بويىچە دوكتورلۇق ئۇنۋانى ئالغان. ئۇنىۋېرسىتېتنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، ئىلگىرى - كېيىن بو-لۇپ ۋېنا ۋە سالزبورگلاردا ئادۋوكاتلىق قىلىپ، يەھۇدىيلاردىن باشقا مىللەت ئەسلىدىن بولغانلارنىڭ ھاۋالىسىنى ناھايىتى ئاز ئۇچرايتقان. شۇنىڭ بىلەن ئادۋوكاتلىق كەسپىنى تاشلاپ، كېچە-كىندىن ياخشى كۆرىدىغان ئەدەبىي ئىجادىيەتكە كىرىشىپ، ۋېنادا ئازراق داڭق چىقارغان يازغۇچى ۋە مۇخبىرغا ئايلىنىپ، 1891 - يىلى ۋېنادا ئەڭ تەسىرى بار «يېڭى ئەركىنلىك گېزىتى» تەرىپىدىن پارىژدا تۇرۇشلۇق مۇخبىرلىققا تەكلىپ قىلىنغان. باش خېرزل شۇ زامانىدىكى نۇرغۇن يەھۇدي ياشلىرىغا ئوخشاش، سىڭىپ كېتىش ئارزۇسىدا بولۇپ، ئاساسي جەمئىيەتكە قاتنا-شىپ، داڭلىق يازغۇچى ۋە مۇخبىر بولۇشنى ئۈمىد قىلغان. ۋەھالەنكى، XIX ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرى ياۋروپادا كۆتۈرۈلگەن يەھۇدىيلارغا قارشى دولقۇن ئۇنىڭ ھايات يولىنى ئۆزگەرتىۋەت-كەن.

1875 - يىلى پېشت تەبىئىي پەنلەر ئوتتۇرا مەكتىپىدىكى ئوقۇتقۇچىنىڭ يەھۇدىيلارغا قارشى سۆزلىرىنى ئاڭلاپ غەزەپلە-نىپ ئۇ مەكتەپتىن ئالمىشىپ كەتكەن. ۋېنا ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇۋاتقاندا، خېرزل ئۇنىۋېرسىتېتتىكى ئوقۇغۇچىلار بىرلەشمە-سى — «ئالبىيە» گە قاتناشقان، لېكىن ئۇزۇن ئۆتمەي بۇ ئۇ-يۇشمىدىكى يەھۇدىيلارنى چەتكە قېقىش خاھىشى تۇپەيلىدىن ئۇ-يۇشمىدىن چېكىنىپ چىققان. ئوگان دوئولىنىڭ «ئىرىق، ئەخ-لاق ۋە مەدەنىيەت مەسلىسى سۇپىتىدىكى يەھۇدىيلار مەسىلە-سى» دېگەن كىتابىنى ئوقۇغاندا، كىتابتا ئىپادىلەنگەن يەھۇدىي-لارغا بولغان چوڭقۇر ئۆچمەنلىك ۋە چېكىدىن ئاشقان ۋەھىمىنى ئۇنتۇپ كېتەلمىگەن. پارىژغا بېرىپ ئىشلىگەندىن كېيىن كۆر-گەن ۋە ئاڭلىغان پاكىتلار، خېرزلنىڭ سىڭىپ كېتىش ئارزۇ-سىنى ئاخىر بىتچىت قىلىۋەتكەن. پاناما سەتچىلىكى[1] قاتارلىق ئىشلار ئۇنىڭغا يەھۇدىيلار مەسىلىسىنى سىڭىپ كېتىش يولى بىلەن ھەل قىلغىلى بولمايدىغانلىقىنى تەدرىجىي تونۇتىدۇ.

1894 - يىلى ئۇ ئىجاد قىلغان دراما ئەسىرى — «يېڭى گېتتو» دا بىر يەھۇدي ياشنىڭ ئازادلىققا ئىگە بولغان بولسىمۇ، لېكىن ئاخىر ئەتراپتىكى يەھۇدىيلارغا قارشى كۆچلەر تەرىپىدىن يوتۇۋې-تىلگەنلىكىدەك پاجىئەلىك ھېكايە بايان قىلىنىدۇ. مانا بۇ ھال خېرزلنىڭ سىڭىپ كېتىشنىڭ مۇمكىن ئەمەسلىكىنى تونۇپ يەت-كەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

درېۋېس دېلوسىنىڭ[2] زىلزىلىسى تۇپەيلىدىن خېرزل ئا-خىرقى ھېسابتا سىڭىپ كەتكۈچىلەر تەرەپدارلىقىدىن سىياسىي زىئونىزم تەشەببۇسچىسىغا ئايلىنىدۇ. بۇ دېلو ۋە بۇ دېلودىن پەيدا بولغان يەھۇدىيلارغا قارشى دولقۇن خېرزلنىڭ قەلبىنى

---

① 1893 - يىلى فرانسىيە حامائەت پىكرى باش قىلغان يۈل مۇئاسىلە سەتچىلىكى. بۇ پارىخورلۇق دېلوسىدا يەھۇدىيلار تەيسانىيەتچى پاي چېكى ھايانكەشلىرى دەپ ئەيىبلىنىدۇ.

② 1894 - يىلى 12 - ئايدا فرانسىيە ئارمىيىسىنىڭ كاپىتانى، يەھۇدي درېۋېس تۇھمەت بىلەن ئەيىبلىنىپ مۇددەتسىز قاماق جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنىدۇ.

قاتتىق جاراھەتلەندۇرىدۇ. بۇگۈن خېرزل ئۆزىنى سىكىمپ كەتكەن «چالا يەھۇدىي» دەپ قارىغان بولسا، شۇ چاغدىكى رېئاللىق ئۇنىڭغا كېلىپ چىقىشىنىڭ قانداق بولۇشىدىن، ئېتىقادىنىڭ نېمە بولۇشىدىن، ئىقتىسادىي ئەھۋالى ۋە سىياسىي ئورنىنىڭ قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، يەھۇدىيلارنىڭ ھامان يەھۇدىي ھېسابلىنىدىغانلىقىنى، يەھۇدىي كاتولىك بولۇپ ئۆزگىرىپ، ئەتراپتىكى مىللەتلەر ئائىلىسىگە چىن دىلىدىن قاتناشسىمۇ يەھۇدىيلارنى چەتكە قاقىدىغان شۇم تەقدىردىن قۇتۇلالمايدىغانلىقىنى ئاگاھلاندۇرىدۇ. ئۇنى شۇ نەرسە قاتتىق ئېچىندۇرىدۇكى، بۇ رەزىللىك «جۇمھۇرىيەت بولغان، زامانىۋى، مەدەنىي فرانسىيەدە، كىشىلىك ھوقۇق خىتابنامىسى، ئېلان قىلىنغىنىغا يۈز يىل بولغاندىن كېيىن پەيدا بولىدۇ». «ھەممە جەھەتتىن ناھايىتى ئىلغار، يۇكسەك مەدەنىيەتلىكى شەكسىز مىللەت مۇشۇنداق يولغا ماڭسا، كىشىلەر فرانسوزلارنىڭ يۈز يىلدىن بۇرۇنقى سەۋىيىسىگە يېتەلمىگەن باشقا مىللەتلەردىن نېمىنى ئۈمىد قىلالىسۇن؟»

ئۇنىڭدىن كېيىنكى بىر مەزگىل ئىچىدە خېرزل يەھۇدىيلارغا دائىر مەسىلىلەر ئۈستىدە پۈتۈن زېھنى بىلەن پىكىر قىلىشقا كىرىشىپ كېتىدۇ. ئۇ ئىككى مىڭ يىلدىن بۇيان يەھۇدىي مىللىتىنىڭ ياۋروپادىكى چېچىلىپ كەتكەن تارىخىنى ئەسلەپ، شۇ چاغدىكى ياۋروپا دۆلەتلىرىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ رېئال ئەھۋالىنى كۆزىتىپ، يەھۇدىيلارنىڭ بىردىنبىر چىقىش يولى دۆلىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئىكەنلىكىنى، شۇنداق قىلغاندىلا يەھۇدىيلارغا قارشى تۇرۇشنىڭ زىيانكەشلىكىدىن قۇتۇلغىلى بولىدىغانلىقىنى دەسلەپكى قەدەمدە تونۇپ يېتىدۇ. 1895 - يىلى 6 - ئايدا خېرزل يېڭى قاراشلىرىنى شەرھلەيدىغان تەپسىلىي خاتىرىسىنى ئېلىپ، مەشھۇر يەھۇدىي ساخاۋەتچىسى بارون مورس خېرىشنى زىيارەت قىلىپ، ئۇنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىپ، مەشھۇر يەھۇدىي

زاتلىرى يىغىنى ئېچىپ، يەھۇدىيلارنىڭ دۆلىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش مەسىلىسىنى مۇھاكىمە قىلىشنى ئۈمىد قىلىدۇ. لېكىن، بارون ئۇنىڭ تەپسىلىي سۆزلەپ بولۇشتىن كۆتمەي، ئۇنى سوغۇق رەت قىلىدۇ. خېرزل بۇنىڭ بىلەن بوشاپ كەتمەيدۇ. بەلكى پىلانىم مۇكەممەل، ئېنىق بولماپتۇ، دەپ ھېس قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ بۇ پىلاننى خاتىرە يېزىش شەكلى بىلەن تولۇقلايدۇ ۋە مۇكەممەللەشتۈرىدۇ. ئۇزۇن ئۆتمەي، سىياسىي زېمىنى سىستېمىلىق شەرھلەيدىغان پروگراممىلايىھىسى شەكىللىنىدۇ. خېرزل باشتا «روتسچىلد جەمەتىگە» دېگەن ماۋزو قويۇپ، بۇ جەمەتنىڭ مول مالىيە كۈچىنى دۆلەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش پىلانىنىڭ پۇل مۇئامىلە ئاساسى قىلىشنى ئۈمىد قىلىدۇ. مەشھۇر يەھۇدىي يازغۇچىسى ماكىس نوردائۇنىڭ پائال رىغبەتلەندۈرۈشى ئارقىسىدا خېرزل ئۇ پروگراممىلايىھىسىنى ئۆزگەرتىپ يېزىپ چىقىدۇ ھەمدە ئېلان قىلىشنى قارار قىلىدۇ. خېرزلنىڭ بۇ ئەسىرى 1896 - يىلى 2 - ئايدا «يەھۇدىيلار دۆلىتى» دېگەن تېما بىلەن ۋېنادا نەشر قىلىنىدۇ.

خېرزل بۇ كىتابنىڭ بېشىدا: «بۇ كىتابىمدا ئىنتايىن قەدىمكى چۈشەنچىنى، يەنى يەھۇدىيلارنىڭ دۆلىتىنى قايتىدىن قۇرۇشنى بايان قىلىمەن» دەپ ئاشكارا جاكارلايدۇ. ئۇ مۇنداق دەپ كۆرسىتىدۇ: يەھۇدىيلار مەسىلىسىنى «سىكىمپ كېتىش» يولى بىلەن ھەل قىلىش مۇمكىن ئەمەس. چۈنكى بىر تەرەپتىن، ياۋروپادا يەھۇدىيلارغا قارشى تۇرۇش ئومۇميۈزلۈك مەۋجۇت. يەنە بىر تەرەپتىن، يەھۇدىيلار ياشاشنى ئارزۇ قىلىدۇ؛ يەھۇدىيلارغا قارشى تۇرۇش يەھۇدىيلارنىڭ مىللىي ئېڭىنى ئۇرغۇتىدۇ. ئۇنىڭ ئۇرغىشى قارشى تۇرۇشنى غىدىقلايدۇ؛ يەھۇدىيلار مەسىلىسى ئىجتىمائىي مەسىلە ئەمەس، دىنىي مەسىلىمۇ ئەمەس، بەلكى مىللەت مەسىلىسىدىن ئىبارەت. ئۇنىڭ قارىشىچە: «ئۇ دۇنياۋى سىياسىي مەسىلە قىلىنسا ھەمدە دۇنيادىكى مەدەنىي

دۆلەتلەر يېغىندا مۇھاكىمە قىلىنسا، ئاندىن ھەل بولىدۇ.» ئۇ يەنمۇ ئىلگىرىلەپ مۇنداق دەپ كۆرسىتىدۇ: يەھۇدىيلارنىڭ قەيسەر ھالەتتىن قۇتۇلۇشىنىڭ بىردىنبىر ئۇسۇلى يەھۇدىيلار ئۆزىنىڭ دۆلىتىگە كوللېكتىپ ھالدا يېتىپ بېرىش، ئۇ يەردە، «ئاخىرقى ھېسابتىكى ئەركىن كىشىلەر سۈپىتىدە ئەركىن زېمىندا ياشاش ھەمدە ئۆزىمىزنىڭ ماكانىدا خاتىرجەم كۆز يۇمۇش» تىن ئىبارەت. دۆلەتنى ئەسلىگە كەلتۈرىدىغان زېمىننى تاللاشتا ئۇ پەلەستىن بىلەن ئارگېنتىنانى كۆرسەتتى. چۈنكى، «بۇ ئىككى جايدا كۆچمەن كۆچۈرۈپ تېرىقچىلىق قىلىشنىڭ مۇھىم سىناقلىرى ئىشلەنگەن». لېكىن «پەلەستىن ئېسىمىزدە مەڭگۈ ساقلانغان تارىخىي ماكانىمىز» بولغاچقا، ئەلۋەتتە، تاللاشنىڭ تۇنجى ئوبېكتى بولۇشى كېرەك.

تېخىمۇ مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە بولغىنى شۇكى، خېرزل بۇ كىتابىدا يەھۇدىيلار دۆلىتىنى قۇرۇشنىڭ كونكرېت قەدەملىرىنى خېلى زور ھەجىمدە تەپسىلىي مۇھاكىمە قىلىپ، «يەھۇدىيلار جەمئىيىتى» ۋە «يەھۇدىيلار شىركىتى» دىن ئىبارەت ئىككى ئورگان قۇرۇشنى، ئالدىنقىسى سىياسىي ئورگان بولۇپ، ھەرقايسى دۆلەتلەرگە چېچىلىپ كەتكەن يەھۇدىيلارنى ئۈيۇشتۇرۇپ يېڭى دۆلەتكە تۇرکۇملەپ كۆچۈشكە مەسئۇل بولۇشنى، كېيىنكىسى ئىقتىسادىي ئورگان سانائەت تەرەققىياتىغا مەسئۇل بولۇشنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ، ئۇ چوڭ دۆلەتلەرنىڭ سىياسىي جەھەتتە قوللىشى ۋە يەھۇدىي بايلىرىنىڭ ئىقتىسادىي ياردىمى دۆلەت قۇرۇشنىڭ مۇھىم شەرتى، دەپ قارايدۇ. بۇنىڭدىن باشقا، خېرزل كىتابىدا كەلگۈسىدىكى دۆلەتنىڭ سىياسىي تۈزۈلمە شەكلى، ئاساسىي قانۇنى، تىلى، دۆلەت بايرىقى، ئارمىيىسى قاتارلىق جەھەتلەردىكى تەشەببۇسلىرىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. ھەتتا يەتتە سائەتلىك خىزمەت تۈزۈمى، يېڭى كۆچمەنلەر ئولتۇرىدىغان ئۆيلەرنىڭ لايىھىلىنىشى ۋە سېلىنىشى، مەخسۇس ماھارىتى يوق

ئەمگەكچىلەرنى قانداق ئورۇنلاشتۇرۇش قاتارلىق ئۇششاق مەسىلىلەر ئوستىدىمۇ تەپسىلىي توختىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن خېرزل سىياسىي زىئونىزمنىڭ سىستېمىلىق پروگراممىسىنى تۇنجى قېتىم مۇكەممەل، ئېنىق شەرھلەپ، دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتىنىڭ قۇرۇلۇشىغا نەزەرىيىۋى ئاساس سېلىپ بېرىدۇ.

ئوتتۇق ھېسسىياتقا تولغان بۇ ئەسەر ئېلان قىلىنىشى بىلەن جايلاردىكى يەھۇدىيلار ئىچىدە چاقماق چاققاندەك غايەت زور داۋالغۇش پەيدا قىلىدۇ. يۇقىرى قاتلامدىكى بەزى يەھۇدىيلار بۇ كىتابتىكى تەشەببۇسلارغا ھەر خىل گۇمان ۋە ئېيىبلەشلەردە بولغان بولسىمۇ، لېكىن زىيانكەشلىكنىڭ دەردىنى يەتكۈچە تارتقان تۆۋەن قاتلامدىكى يەھۇدىي پۇقرالىرىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، بۇ كىتاب ئۇلارنىڭ قەلب ساداسىنى ئىپادىلىگەنلىكى ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ ئىدىيە جەھەتتىكى كۆچلۈك ھېسداشلىقىنى قوزغىدى. بولۇپمۇ ئاپتونومىيىنىڭ چىن دىلىدىن ئۇرغۇپ چىققان ئۆزىنى بېغىشلاش روھى ياش زىئونىزمچىلارغا ئىنتايىن زور تەسىر كۆرسەتتى. كېيىنكى دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتىنىڭ رەئىسى، ئىسرائىلىيەنىڭ تۇنجى زۇڭتۇڭى خېيىم ۋېيزمان (1874 — 1952) ئەسلىمىسىدە مۇنداق دەپ يازىدۇ: «بۇ كىتابنىڭ ئېلان قىلىنىشى ئۇچۇق ئاسماندا چاقماق چاققاندەك ئىش بولدى... بۇ كىتاب مېنىڭدە چوڭقۇر تەسىر قالدۇردى. مېنى قاتتىق تەسىرلەندۇرگىنى ئۇنىڭدا شەرھلەنگەن ئىدىيە ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭدىكى يۇكسەك پەزىلەت، يەنى دادىللىق، ئېنىقلىق ۋە قەيسەرلىك. بىزگە غۇم ساقلىمايدىغان غەربلىك يەھۇدىي بىز بىلەن بىر يولغا ماڭدى... كىتاب ئارقىلىق بىز مۇھىم بىر تارىخىي ئەرباينى بايقىدۇق.»

«يەھۇدىيلار دۆلىتى» دېگەن كىتابنىڭ دۇنياغا كېلىشى ھازىرقى زامان سىياسىي زىئونىزم نەزەرىيىسىنىڭ نەزەرىيە جەھەتتە شەكىللىنىپ بولغانلىقىدىن بېشارەت بەردى. يۇقىرىقىلارنى

يىغىنچاقلىغاندا، ئىدىيىۋى مەنبە جەھەتتىن ئېيتقاندا، سىياسىي زىئونىزم نەزەرىيىسى ھەم چېچىلىپ كەتكەن يەھۇدىي مىللىتىنىڭ ئۆز ۋەتىنىدىن بۇيانقى دىنىي ئېتىقاد، ئەنئەنە قارىشىغا ۋارىسلىق قىلىپ ئۆزگەرتىش، ھەم XIX ئەسىردە ياۋروپادا پەيدا بولغان بۇرژۇئا مىللىي دېموكراتىك ئىدىيىسى ۋە خىيالىي سوتسىيالىزم ئىدىيىسىنى قوبۇل قىلىپ تەتبىقلىشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ئوچىنچى باب

قايتىشنىڭ باشلىنىشى

نەزەرىيە — ھەرىكەتنىڭ يول باشچىسى. خېسس، پىنسىكېر، خېرزل قاتارلىق كىشىلەر سىياسىي زىئونىزم ئىدىيىسىنى يەنمۇ ئىلگىرىلەپ سىستېمىلىق نەزەرىيىگە تەرەققىي قىلدۇرغاندا، سىياسىي زىئونىزمنى يېتەكچى ئىدىيە قىلغان ئىجتىمائىي تەشكىلاتلارمۇ رۇسىيە ۋە شەرقىي ياۋروپادا پەيدا بولۇشقا باشلىدى. ئاندىن ياۋروپادىكى يەھۇدىيلارنى پەلەستىنگە كۆچۈشكە ئۇيۇشتۇرۇپ، كەڭ كۆلەمدە يۇرتىغا قايتىپ دۆلىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ھەرىكىتىنى ئۇيۇشتۇرۇپ، سىياسىي زىئونىزمنى ئۆز ھەرىكىتى بىلەن ئەمەلدە كۆرسەتتى. شۇنىڭ بىلەن قىسقىغىنا بىر نەچچە ئون يىلدا زىئونىزم تېز تەرەققىي قىلىپ، يەر شارى خاراكتېرلىك سىياسىي ھەرىكەتكە ئايلىنىپ، يەھۇدىيلارنىڭ ئانا ماكانىغا قايتىش ۋە يەھۇدىي مىللىتىنىڭ گۈللىنىش سۈرئىتىنى تېزلەتتى.

1 §. زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ دەسلەپكى ئەۋج ئېلىشى

1. 1882 - يىلىدىن بۇرۇنقى پەلەستىن ۋە كونا يىشۇۋ

مىسسر ئىشغال قىلغان ئون يىل (1831 — 1840) دىن

باشقا، XIX ئەسىردىكى پەلەستىن كۆنسايىن خارابلىشۋاتقان ئوسمان ئىمپېرىيەسىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدا بولۇپ، ئۇ يەرنى دەمەشق ۋالىيسى بىلەن ئەككە ۋالىيسى بۆلۈپ باشقۇراتتى. مۇھىم ئىستراتېگىيىلىك ئورنى ۋە ئۆچ چوڭ دىنىنىڭ مۇقەددەس ماكانى بولۇشتەك ئالاھىدە ئورنى تۈپەيلىدىن، غەربتىكى كۆچلۈك دۆلەتلەر ئۇ يەرگە خىرىس قىلىشقا باشلىدى. ئۇ يەردە دىن تارقىتىدىغان مەكتەپلەرنى ئېچىپ، سودىنى تەرەققىي قىلدۇردى. 1838 - يىلى ئەنگلىيە ئېرۇسالېمدا ئالدى بىلەن كونسۇلخانا تەسىس قىلدى، ئۇنىڭدىن كېيىن فرانسىيە، رۇسىيە، ئاۋستىرىيە ۋە ئامېرىكا قاتارلىق دۆلەتلەرمۇ ئېرۇسالېمدا كونسۇلخانا تەسىس قىلدى. ھەرقايسى دۆلەتلەر «تېررىتورىيىدىن تاشقىرىلىق ھوقۇق مادداىلىرى»① غا تايىنىپ، كونسۇلخانا ۋاكالەتچىسى ئارقىلىق، ھوقۇق - مەنپەئەت تالىشىپ، ئۆزىنىڭ دىن بىلەن باشقۇرۇش رايونلىرىنى قوردى. 1853 - يىلىدىن 1856 - يىلىغىچە داۋاملاشقان قىرىم ئۇرۇشى رۇسىيە بىلەن فرانسىيىنىڭ پەلەستىنىدىكى «مۇقەددەس جايىنى قوغداش ھوقۇقى» نى تالىشىشتىن پارتلىدى. بۇ مەزگىلدە پەلەستىن بىلەن ياۋروپا ئوتتۇرىسىدا پاراخوت قەرەللىك قاتناشقا باشلىدى. يەقو بىلەن ئودېسسا ئوتتۇرىسىدىكى ھاۋا يولى ئېچىلدى. 1865 - يىلىدىن باشلاپ ئېرۇسالېم قاتارلىق شەھەرلەردە ياۋروپادىكى چوڭ شەھەر بىلەن بولغان تېلېگراف - پوچتا مۇناسىۋىتى ئورنىتىلدى. 1869 - يىل سۇۋەيىش قانىلىدا قاتناش باشلانغاندىن كېيىن، پەلەستىن بىلەن ياۋروپانىڭ ئالاقىسى تېخىمۇ كۆپەيدى. سایاھەت قىلىدىغان ۋە تاۋاپ قىلىدىغان ئادەملەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمىدى. ئېرۇسالېم شۇ يەردىكى ئەڭ چوڭ شەھەرگە ئايلاندى.

① «تېررىتورىيىدىن تاشقىرىلىق ھوقۇق» — غەربتىكى كۆچلۈك دۆلەتلەرنىڭ ئوسمان ئىمپېرىيەسىنى مەجبۇرلىشى بىلەن ئىمزالانغان تەڭسىز شەرتنامىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى بولۇپ، ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ كونسۇللىرى مۇشۇ شەرتنامىغا ئاساسەن، ئۆز دۆلىتىنىڭ مۇھاجىرلىرىنى قوغداش ھوقۇقىغا ۋە ئۇلار ئوستىدىن ھۆكۈم چىقىرىش ھوقۇقىغا ئىگە.

1800 - يىلىدىكى ستاتىستىكىدىن قارىغاندا، پەلەستىنىدە جەمئىي 300 مىڭ ئاھالە بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە يەھۇدىيلار ئاران بەش مىڭ ئىدى. بۇلار ئاساسەن ئەرەبچە سۆزلەيدىغان سېپاردىم يەھۇدىيلىرى① ئىدى. ئۇلار ئاساسلىقى ئېرۇسالېم، سافىد، تىبېرىئاس ۋە ھېبرون قاتارلىق يەھۇدىي دىنىنىڭ تۆت مۇقەددەس شەھىرىدە ئولتۇراقلىشىپ، يەھۇدىيلارنىڭ ئىجتىمائىي تەشكىلاتلىرى ئولتۇراقلاشقان كونا يىشۇۋ② نى شەكىللەندۈرگەن. ئۇنىڭدىن كېيىن، كەڭ كۆلەملىك ئالىيا③ پەيدا بولۇشتىن ئىلگىرى چەت ئەللەردىكى يەھۇدىيلارنىڭ ئېرۇسالېمغا ۋە باشقا مۇقەددەس شەھەرلەرگە پارچە - پۇرات كۆچۈپ كېلىشى ئۈزۈلۈپ قالمىدى. مەسىلەن، 1808 - يىلىدىن 1810 - يىلىغىچە ۋىلنا دىن بىر تۈركۈم يەھۇدىيلار پەلەستىنگە كۆچۈپ كەلدى. 1820 - يىلى ھېبروندا پەلەستىنىدىكى تۇنجى ئاشكىنازلىق يەھۇدىيلار④ تەشكىلاتى قۇرۇلدى. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ يەرگە شەرقىي ياۋروپادىكى يەھۇدىيلار كۆپلەپ كېلىشكە باشلىدى. ئۇلار نۇرغۇن جەھەتلەردە شۇ يەرلىك سېپاردىملارغا ئوخشاشمايىتتى. كېيىنكىلەر ئوسمان ئىمپېرىيەسىنىڭ پۇقرالىرى بولۇپ، ئۇلار سۇلتان ھۆكۈمىتى تەيىنلىگەن چوڭ رابباىلارنىڭ رەھبەرلىكىنى قوبۇل قىلاتتى. ئالدىنقىلار چەت ئەل مۇھاجىرلىرى سۈپىتىدە «تېررىتورىيىدىن تاشقىرىلىق ھوقۇق مادداىلىرى» ئاستىدا، يەرلىك كاتولىك مۇھاجىرلار بىلەن تەڭ ياۋروپا كونسۇللىرىنىڭ ھىمايىسىگە ئېرىشەتتى.

① سېپاردىم دېگەنە ئاسلى ئىسپانىيە ۋە پورتۇگالىيىدە ئولتۇراقلاشقان يەھۇدىيلار ۋە ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرى كۆزدە تۇتۇلاتتى. كېيىن ئوتتۇرا دېگىز قىرغىقىدا ئولتۇراقلاشقان يەھۇدىيلار، بولۇپمۇ غەربىي ئاسىيا، شىمالىي ئافرىقىدىكى يەھۇدىيلار كۆزدە تۇتۇلىدىغان بولدى.

② يىشۇۋ — ئىسرائىلىيە دۆلىتى قۇرۇلۇشتىن بۇرۇنقى پەلەستىنىدىكى يەھۇدىي ئىجتىمائىي تەشكىلاتى ئولتۇراقلاشقان جاي. بۇ جاي كونا يىشۇۋ دېيىلىپ، زېئونىزم ھەرىكىتى ئەۋجىگە چىققاندىن كېيىن شۇ يەردە قۇرۇلغان يەھۇدىي ئىجتىمائىي تەشكىلاتلىرىنىڭ ئولتۇراقلاشقان جايىدىن پەرقلەندۈرۈلىدۇ.

③ ئالىيا دېگەنە يەھۇدىيلارنىڭ كونا يۇرتىغا قايتىپ كېلىپ ئولتۇراقلىشىش ۋە ياشاش پائالىيەتلىرى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

④ ئاشكىنازلار دېگەنە بۇرۇن ياۋروپادىكى يەھۇدىيلار كۆزدە تۇتۇلاتتى. كېيىن ئوتتۇرا ياۋروپا ۋە رۇسىيەدىكى يەھۇدىيلار كۆزدە تۇتۇلىدىغان بولدى.

سىگە ئىگە ئىدى. ئاشخانىلىقلار بىلەن سېپارىدىملىقلار ئوتتۇرىسىدىكى ئالاقىمۇ ئاز ئىدى. ئىككىسى خالۇككا[1] غا خېلى زور دەرىجىدە تايىنىپ تىرىكچىلىك قىلسىمۇ، لېكىن خالۇككانىڭ تەقسىمات شەكلى روشەن پەرقلىنەتتى. ئالدىنقىلارنى يۇرتداشلار ئۇيۇشمىسى قاتارلىق تەشكىللەر باشقۇرۇپ، ھەر بىر يەھۇدىي ئاھالىسىغا تەڭ تەقسىم بېرەتتى؛ كېسەلكىسىنى بولسا، باش رابىي ئوخشاش ئۇچەك ئايرىپ، تۇرمۇشى قىيىنلارغا، يەھۇدىي دىنى كىتابلىرىنى تەنقىق قىلىدىغان ئالىملارغا ۋە جامائەت ئىشلىرىغا ياردەم بېرەتتى.

XIX ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن كېيىن پەلەستىنىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ نوپۇسى كۆپەيمىشكە باشلاپ، 1856 - يىلى 10 مىڭ 500 ئادەمگە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە ئېرۇسالېمدا 5700 ئادەمگە، سافىدتا 2100 ئادەمگە، تىبېرىئاستا 1500 ئادەمگە، ھېبروندا 400 ئادەمگە، يەفودا 400 ئادەمگە يەتتى. 25 يىلدىن كېيىن، يەنى تۇنجى قېتىملىق ئالىيانىڭ ھارپىسىدىكى 1881 - يىلى يەھۇدىيلارنىڭ نوپۇسى يەنە بىر قاتلىنىپ، 25 مىڭ ئادەمگە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە ئېرۇسالېمدىكى يەھۇدىيلار ئەڭ چوق كۆپەيىپ 15 مىڭغا يەتتى. لېكىن بۇنىڭدىن ئىلگىرى ئىككى چوڭ ئۆزگىرىش بولدى: بىرى ئاشكىنازلىقلار 60% نى ئىگىلىدى. يەنە بىرى، نوپۇسنىڭ مەركىزىي شەھەرگە توپلىنىشى 45% كە يەتتى. ۋەھالەنكى، كونا يىشۇۋتىكى كۆپ قىسىم يەھۇدىيلار يەھۇدىي دىنىغا ئەمەل قىلىدىغان يەھۇدىي دىنى مۇخلىسلىرى بولۇپ، ئەنئەنىۋى تۇرمۇش شەكلىنى ئۆزگەرتىش ئۇستىدە ئويلانماي، چەت ئەللەردىكى يەھۇدىيلارنىڭ ئىنتىلىشىنى ۋە ساخاۋەتچىلەرنىڭ ياردىمىنى قوبۇل قىلىش بىلەن قانائەتلىنىپ، ھەرقانداق

① خالۇككا دېگەن سۆز ئىبرانىي تىلىنىڭ ئاھاڭ تەرجىمىسى بولۇپ، مەنىسى «تەقسىمات» دېگەنلىك بولىدۇ. پەلەستىنىدىكى يەھۇدىي ئىجتىمائىي تەشكىلاتلىرىنىڭ چەت ئەللەردىكى يەھۇدىيلار چىچىلىپ ئولتۇراقلاشقان جايلاردىن توپلىغان ئىئانە پۇلىنى كۆرسىتىدۇ.

يېڭى پىكىر ئېقىمىغا ۋە يېزا ئىگىلىكى، قول سانائىتى ئەمگەكلىرى بىلەن شۇغۇللىنىشنى سىناپ بېقىشقا قارشى تۇردى. سېپادى چوڭ رابىيسى ھۆكۈمەت تەرىپىدىن ئېتىراپ قىلىنىپ، ئۇنىڭغا مەنسەپ ئورنى بېرىلگەن بولسىمۇ، لېكىن ئومۇمىي جەھەتتىن ئېيتقاندا، پەلەستىنىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ ئورنى ئىنتايىن تۆۋەن بولۇپ، ئۇلار ھەمىشە ئوسمانلى ئەمەلدارلىرىنىڭ قاقتى سوقتى قىلىشىغا ئۇچراپ تۇردى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئاچارچىلىق، ۋابا، يەر تەۋرەش تۈپەيلىدىن نۇرغۇن كىشىلەر ئىنتايىن نامراتلىق ئىچىدە ياشىدى. ۋەھالەنكى، ھەر يىلى چەت ئەللەردىن ئىئانە قىلىنغان خالۇككا 100 مىڭ فوند ستېرلىڭ بولۇپ، بۇ پۇل ئېھتىياجنى قامداپ كېتەلمەيتتى.

مۇشۇنداق ئەھۋالدا، ياۋروپادىكى بەزى يەھۇدىي ساخاۋەتچىلىرىنىڭ مەردلىك بىلەن ياردەم قىلىشى ئالاھىدە مۇھىم بولۇپ قالدى. يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئەنگلىيىدە پۇل مۇئامىلىسى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان يەھۇدىي موسېس مونتېفىئورې ئاشۇ ساخاۋەتچىلەرنىڭ بىرى بولدى. ئۇ ياش چاغلىرىدا لوندوندىكى ئاكسىيە سودىسىدا مۇۋەپپەقىيەت قازىنىپ بېيىغان، كېيىن ئۇ غايەت زور بايلىقى ۋە كۆزگە كۆرۈنگەن سالاھىيىتى بىلەن يەھۇدىيلارنىڭ ئىشلىرى ئۈچۈن تەرەپ - تەرەپكە چاپقان. ئۇمرىدە پەلەستىنگە يەتتە قېتىم كېلىپ، شۇ يەردىكى يەھۇدىيلارغا مەردلىك بىلەن ياردەم بەرگەن. 1854 - يىلى ئېرۇسالېمدا يەھۇدىيلار دوختۇرخانىسى سالدۇرغان. 1856 - يىلى ياشقىلار بىلەن بىرلىشىپ لوممېل نامىدىكى دىندىن خالىي مەكتەپنى سالغان. ئېرۇسالېمدا نوپۇسنىڭ كۆپىيىپ كەتكەنلىكىنى نەزەرگە ئېلىپ، 1860 - يىلىدىن باشلاپ مەبلەغ چىقىرىپ، ئېرۇسالېم شەھەر سىپىلىنىڭ سىرتىدا يەھۇدىيلار ئولتۇراقلىشىدىغان بىر تۇرکۈم ئولتۇراق رايونلارنى قۇرۇشنى پىلانلىغان. دەل مۇشۇ ئولتۇراق رايونلار كېيىن ئېرۇسالېم يېڭى شەھىرىنىڭ يادروسى بولغان.

1878 - يىلى ھازىرقى تېل ئاۋىۋىنىڭ شەرقىي شىمالىدا يېقىنقى زاماندىكى يەھۇدىي كۆچمەنلىرىنىڭ تۇنجى ئولتۇراقلىشىپ دېھقانچىلىق قىلىدىغان مەھەللىسى — پېتاتىقۋا (ئىبرانىي تىلىدا «ئۈمىد ئىشىكى» دېگەن مەنىدە) نى قۇرغان. تەبىئىي مۇھىت بەك ناچار بولغاچقا دەسلەپ كېلىپ ئولتۇراقلاشقانلار ئازدىن كۆپ ئۆتمەي ئاغرىپ ئۆلگەن ياكى كېتىپ قالغان. لېكىن جىسمانىي ئەمگەككە تايىنىپ تىرىكچىلىك قىلىدىغان ھالەت پەيدا بولۇشقا باشلىغان. 1881 - يىلى پەلەستىندىكى يەھۇدىيلاردىن مىڭغا يېقىن ئادەم يېڭا ئىگىلىك ئەمگىكى بىلەن شۇغۇللانغان. بۇ ھال كېيىن نۇرغۇن يەھۇدىي كۆچمەنلىرىنىڭ كېلىشىگە پايدىلىق شارائىت يارىتىپ بەرگەن.

2. رۇسىيە ۋە شەرقىي ياۋروپادىكى يەھۇدىيلارنىڭ قىيىن ھالى

ئەينى ۋاقىتتا موسى خېسس ئالدىن ئېيتقاندەك، ئەڭ بۇرۇن پەلەستىنگە كۆچۈپ كەلگەن يەھۇدىيلار ئاساسلىقى رۇسىيەدىن ۋە شەرقىي ياۋروپادىن كەلگەن. چۈنكى، زىئونىزم تەشكىلاتلىرى شۇ يەرلەردە ئاۋۋال پەيدا بولغان. بۇ تەرەققىيات XIX ئەسىردە مۇشۇ رايون (ئاساسلىقى رۇسىيە) دىكى يەھۇدىيلارنىڭ پاجىئەلىك مۇھىتى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك ئىدى.

XV - XIV ئەسىرلەردە غەربىي ياۋروپا دۆلەتلىرى نۇرغۇن يەھۇدىيلارغا زىيانكەشلىك قىلىپ، ئۇلارنى ئوتتۇرا ياۋروپا ۋە شەرقىي ياۋروپاغا قوغلىۋەتتى. 1650 - يىلى پولشا دۇنيا بويىچە يەھۇدىيلار ئەڭ كۆپ ئولتۇراقلاشقان دۆلەت بولۇپ قالدى. كۆچمەك دۆلەتلەرنىڭ پولشانى ئۆچ قېتىم بۆلۈۋېلىشى ۋە چارروسىيەنىڭ سىرتقا ئۇزلۇكسىز كېڭىيىشى ئارقىسىدا، پولشانىڭ يەھۇدىيلار ئەڭ زىچ ئولتۇراقلاشقان رايونى روسىيىگە قوشۇۋېلىندى. شۇنىڭ بىلەن XIX ئەسىردە رۇسىيە دۇنيا بويىچە يەھۇدىيلار

ئەڭ كۆپ دۆلەت بولۇپ قالدى. يەر شارىدىكى 10 مىليون يەھۇدىينىڭ بەش مىليونى رۇسىيىدە ئولتۇراقلاشقانىدى. XVIII ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدىن باشلاپ، چارروسىيە ھۆكۈمىتى رۇسىيىدىكى يەھۇدىيلارنى كەمسىتىش ۋە ئۇلارغا زىيانكەشلىك قىلىش سىياسىتىنى يولغا قويۇپ كەلدى. بۇ مۇنداق ئىككى جەھەتتە ئىپادىلىنىدۇ: بىرى، كەمسىتىش خاراكتېرىدىكى رېشاتكا رايونى تۇزۇمىنى يولغا قويۇپ، يەھۇدىيلارنىڭ ئولتۇراقلىشىش ۋە تۇرمۇش پائالىيەت دائىرىسىنى قاتتىق چەكلىدى. 1792 - يىلىدىن باشلاپ، ئايال پادىشاھ يېكاتېرىنا II يەھۇدىيلارنىڭ رۇسىيە جەمئىيىتىنى «بۇزۇۋېتىشى» گە يول قويماسلىق باھانىسى بىلەن يېڭىدىن ئىشغال قىلغان پولشانىڭ شەرقىي قىسمىنى يەھۇدىيلارنىڭ ئولتۇراقلىشىشىغا قالدۇرۇلغان رايون — رېشاتكا رايونى قىلىپ ئايرىدى. كېيىن پاۋل I ، ئالېكسائندر I تەختكە چىققاندا، رېشاتكا رايونىنى ئۇزلۇكسىز كېڭەيتتى. دائىرىلەرنىڭ ئالاھىدە رۇخسىتىنى ئالماي يەھۇدىيلار ئاشۇ رايوندىن چىقسا بولمايتتى. رايون ئىچىدىمۇ پراۋوسلاۋىيە دىنى ۋە كاتولىك دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان سىلاۋىيانلار دىنىي بىر تەرەپلىمىلىكنىڭ ۋە دائىرىلەر قۇترىتىشىنىڭ تەسىرىگە ئۇچراپ يەھۇدىيلارنى چەتكە قاقىدىغان ۋە ئۇلارغا دۈشمەنلىك بىلەن قارايدىغان پوزىتسىيىدە بولدى. 1802 - يىلى ئالېكسائندر I بۇيرۇق چۈشۈرۈپ يەھۇدىيلارنىڭ يېر ئىجارىگە ئېلىشىنى، مەيخانا تىجارىتى قىلىشىنى چەكلىدى ھەمدە ئۇلارنى يېزىلاردىن قوغلىدى. شۇنىڭ بىلەن نۇرغۇن يەھۇدىيلار شەھەرلەرگە ئېقىپ كىردى. ھۆكۈمەت تەۋەلىكىدىكى ئاممىۋى ئىشلارنىڭ ئىشىكى ئۇلارغا تاقاق بولغاچقا، زور كۆپ ساندىكى يەھۇدىيلار مۇقىم كەسىپكە ئىگە بولالمايى، «ھاۋادىكى ئادەم» دەك لەيلەپ يۈردى. ئىش ھەققى ئىنتايىن ئاز بېرىلىدىغان ۋاقىتلىق ئىشلارنى قىلىشقا تايىنىپ جان باقتى. يەھۇدىيلارغا قارشى تۇرىدىغان رۇسىيە گېزىتلىرىمۇ: «رۇسىيە

ىدىكى زور كۆپ سانلىق يەھۇدىيلار ئاچارچىلىق تۈپەيلىدىن ئاستا - ئاستا ئۆلۈمگە قاراپ كېتىپ بارىدۇ» دەپ ئېتىراپ قىلدى.

يەنە بىرى، ئاسسىمىلياتسىيە قىلىش سىياسىتىنى يولغا قويۇپ، يەھۇدىيلارنى پراۋوسلاۋىيە دىنىغا كىرىشكە قىزىقتۇردى ياكى مەجبۇرلىدى. 1817 - يىلى ئالېكساندر I «ئىسرائىلىيە خرىستىئانلىرى جەمئىيىتى» تەسىس قىلىپ، يۇيۇندۇرۇشنى قوبۇل قىلغان يەھۇدىيلارغا ئىقتىسادىي جەھەتتىن ئېتىبار بەردى، قانۇن جەھەتتىن كەڭچىلىك قىلدى، يەھۇدىيلارنى بالىلىرىنى ھۆكۈمەت مەكتەپلىرىگە بېرىپ روس تىلىدا ئوقۇتۇشقا ئىلھاملاندۇردى، ياكى مەجبۇرلىدى. لېكىن بۇ ئىككى تەدبىرنىڭ ھېچقانچە ئۈنۈمى بولمىدى. 1827 - يىلى نىكولاي I «ھەربىي خىزمەت ئۆتەش قانۇنى» نى ئېلان قىلىپ 12 ياش (كېيىن سەككىز ياش قىلىپ ئىلگىرى سۈردى) تىن 18 ياشقىچە بولغان يەھۇدىي بالىلىرىنىڭ ھەربىي مەكتەپتە ھەربىي تەلىم ئالغاندىن كېيىن يەنە 25 يىل ھەربىي خىزمەت ئۆتىشىنى بەلگىلىدى. بۇنىڭدا بىر جەھەتتىن ھەربىي مەنبەسىنى كېڭەيتىشنى كۆزلىگەن بولسا، يەنە بىر جەھەتتىن ھەربىي مەكتەپ ۋە ھەربىي لاگىرىدىن پايدىلىنىپ يەھۇدىي ياشلىرىنى دىنىي ئېتىقادىنى ئۆزگەرتىشكە قىزىقتۇرۇش ۋە مەجبۇرلاشنى كۆزلىگەنىدى. بۇ ئۇسۇللار يەھۇدىي بالىلىرىنى روھىي ۋە فىزىئولوگىيە جەھەتلەردىن نابۇت قىلاتتى. يەھۇدىي ئاتا - ئانىلار بالىسىنىڭ پېشىنى يوشۇرۇش، ھەتتا بالىسىنى مېيىپ قىلىپ قويۇش ئۇسۇللىرى ئارقىلىق ھەربىي خىزمەت ئۆتەشتىن قاچۇردى. ھۆكۈمەت بولسا مەخپىي ساقچىلارنى تەكشۈرۈشكە ئەۋەتىپ، ئەسكەر مەنبەسىنى كاپالەتلەندۈرۈشكە ئۇرۇندى.

قىرىم ئۇرۇشىنىڭ مەغلۇپ بولۇشى تۈپەيلىدىن نىكولاي I 1855 - يىلى ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالدى. ئۇنىڭ ئورنىغا چىققان ئالېكساندر II ئىسلاھ قىلىپ كۆچمىنىشكە بەل باغلىدى. ئۇ يانچە-

لىق تۈزۈمىنى ئىسلاھ قىلىش بىلەن بىللە، يەھۇدىيلارنىڭ ئەھۋالىنى ياخشىلاش ئۈچۈنمۇ بىر قاتار تەدبىرلەرنى قوللاتتى. يەھۇدىيلار نەپرەتلىنىدىغان ھەربىي خىزمەت ئۆتەش تۈزۈمىنى 1857 - يىلى ئەمەلدىن قالدۇردى. ئۇنىڭدىن كېيىن بىر قىسىم يەھۇدىي بايلىرى، ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار، ئۇستىلار، دوختۇرلار ۋە ھەربىي سەپتىن قايتقانلارنىڭ رېشاتكا رايونى سىرتىدا ياشىشىغا يول قويدى. شۇنىڭدىن كېيىن، سانىت پېتېربورگ، موسكۋا قاتارلىق شەھەرلەردە يەھۇدىيلارنىڭ ئىجتىمائىي تەشكىلاتلىرى پەيدا بولۇشقا باشلىدى. يەھۇدىيلارمۇ يەرگە ئىگە بولۇش، دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىشقا رۇخسەت قىلىندى. بىر قىسىم رايونلارنىڭ پارلامېنت ۋە ئەدلىيە تارماقلىرىدىمۇ يەھۇدىيلاردىن بەزى پارلامېنت ئەزالىرى ۋە ئادۋوكاتلار پەيدا بولۇپ، يەھۇدىيلارنىڭ يۇقىرى قاتلام گۇرۇھىنى شەكىللەندۈردى. بىر قىسىم يەھۇدىي مەكتەپلىرىمۇ ھۆكۈمەتنىڭ ئىقتىسادىي ياردىمىگە ئىگە بولۇشقا باشلىدى. يەھۇدىيلارغا قارىتىلغان چەكلەش خاراكتېرىدىكى قانۇنلارنىڭ كۆپ قىسمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلمىغان بولسىمۇ، لېكىن ھۆكۈمەت يەھۇدىيلارنىڭ مەسلىسىنى ھەل قىلىش يولىدا تۈنجى قەدەمنى تاشلىدى.

شۇنىڭ بىلەن بىللە، گېرمانىيىدە ئەۋج ئالغان يەھۇدىيلارنىڭ ئاقارتىش ھەرىكىتىمۇ رۇسىيىگە تەدرىجىي كىرىپ، ھازىرقى زامان پەن - مەدەنىيەتلىرىنى ئۆگىنىشنى، دىندىن خالىي ماتېرىيالنى تەرەققىي قىلدۇرۇپ، يەھۇدىيلارنى رۇسىيە مەدەنىيىتىنىڭ ئاساسىي ئېقىمىغا سىڭدۈرۈۋېتىشنى تەشەببۇس قىلدى. 1860 - يىللىدىن كېيىن ۋىلنا ۋە ئودېسسادا زامانىۋى يەھۇدىي مەكتەپلىرى ئېچىلدى. «رۇسىيىنىڭ مېندېلسونى»[1] دەپ نام ئالغان ئىسھاق لېۋېنزۇئىن يەھۇدىي مەكتەپلىرىدە ئىبرانىي تىلىدا

---

[1] گېرمانىيىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ مەرىپەتپەرۋەر باشلامچىسى مېندېلسون كۆزدە تۇتۇل-

هازىرقى زامان مائارىپى بىلەن شۇغۇللاندى، ھەمدە «ئىسرائىللا-
رنىڭ ئىسپات سۆزى» دېگەن ئەسىرىدە ھەشكالانىڭ نىشانى بىلەن
يەھۇدىيلار ئېتىقادىنىڭ بىر دەرىجىدە ئوخشاش ئىكەنلىكىنى تەكىتلىدى. 1863 - يىلى
پىنسكېرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بىر قىسىم زىيالىيلار «رۇسىيە-
دىكى يەھۇدىيلار ئىشىغا مائارىپنى ئومۇملاشتۇرۇش جەمئىيىتى»
قۇرۇشنى قوزغاپ، ئالدى بىلەن رۇس، ئاندىن كېيىن يەھۇدي
بولۇشنى جاكارلىدى. يەنە بىر تەرەپتىن، ئۇلارمۇ يەھۇدىيلارنىڭ
ئۆزىگە خاس مىللىي ئالاھىدىلىكلىرىنى ساقلاپ قېلىشى كېرەك-
لىكىنى، «سىرتتا شۇ يەرلىك ئادەم، ئائىلىدە يەھۇدي بولۇش»
تىن ئىبارەت بۇ ھەرىكەت مىزانىنى تەكىتلىدى. رۇسىيەدىكى
يەھۇدىيلار ئىچىدىمۇ زامانىۋى ئاڭغا ئىگە مۇخبىرلار، ئادۋوكاتلا-
ر، دوختۇرلار، يازغۇچىلار ۋە سەنئەتچىلەر ئوتتۇرىغا چىقتى.
بۇلارنىڭ ئىچىدىكى نۇرغۇن كىشىلەر كېيىنكى زىئونىزم ھەرە-
كىتىنىڭ داھىيلىرى ۋە تايانچلىرى بولۇپ قالدى.

شۇ چاغدا رۇسىيە قاتارلىق شەرقىي ياۋروپا دۆلەتلىرىدىكى
يەھۇدىيلارنىڭ ئەھۋالىمۇ رۇسىيەدىكى يەھۇدىيلارنىڭ ئەھۋالىغا
ئوخشاپ كېتەتتى. بولۇپمۇ ئالېكساندر II بەزى ئىسلاھات تەدبىر-
لىرىنى يولغا قويغاندىن كېيىن بەزى جەھەتلەردە ئۇلارنىڭ ئەھۋا-
لى رۇسىيەدىكى يەھۇدىيلارنىڭ ئەھۋالىغمۇ يەتمەيدىغان بولۇپ
قالغانىدى. يېڭىچە قارىغاندا، ئەينى زاماندا شەرقىي ياۋروپا ۋە
رۇسىيەدىكى يەھۇدىيلارنىڭ تۇرمۇشى غەربىي ياۋروپا ۋە ئوتتۇرا
ياۋروپادىكى يەھۇدىيلارنىڭكىدىن تەس بولۇپ، ئىنتايىن تۇراقسىز
سىياسىي مۇھىتتا ئىدى. يەھۇدىيلارغا قارشى تۇيۇقسىز پەيدا
بولىدىغان دولقۇن ھەر قاچان مەۋجۇت ئىدى. شۇڭا، ھەشكالا
قاتارلىق زامانىۋى پىكىر ئېقىملىرىنىڭ تەسىرى ئارقىسىدا، سە-
ياسىي زىئونىزم تەشكىلاتلىرى ۋە ھەرىكەتلىرىنىڭ بۇ رايوندا
ئەۋج ئېلىشىغا زېمىن ھازىرلانغانىدى.

3. مۇقەددەس تاغنى قىزغىن سۆيۈش ھەرىكىتى ۋە كاتوۋىتسې يېغىنى

شەرقىي ياۋروپا ۋە رۇسىيەدە يەھۇدىيلارغا قارىتىلغان نىس-
پىي كەڭچىلىك دەۋرى ھامان ئىنتايىن قىسقا بولۇپ، رەھىم-
سىزلەرچە زىيانكەشلىك قىلىش دولقۇنى بەزىدە كۆتۈرۈلۈپ،
بەزىدە پەسەيسەپ تۇردى. ئالېكساندر II ھۆكۈمرانلىقىنىڭ كېيىن-
كى مەزگىللىدە رۇسىيەدە يەھۇدىيلارغا قارشى دولقۇن يەنە ئەۋج
ئالدى. يەھۇدىيلارغا قارشى تۇرىدىغان گېزىت - ژۇرناللار مەك-
تەپلەردىكى يەھۇدي ئوقۇغۇچىلارنىڭ نىسبىتى بەك يۇقىرى بو-
لۇپ كەتتى، دەپ ھۆجۇم قىلىپ، ھۆكۈمەتتىن يەھۇدىيلارنىڭ
مەكتەپكە كىرىشىگە قارىتىلغان قاتتىق چەكلىمىلەرنى بەلگىلەش-
نى تەلەپ قىلدى. 1871 - يىلى ئودېسسادا يەھۇدىيلارنى ئۆلتۇر-
گەن پاجىئەلىك دېلو پەيدا بولدى. ئالېكساندر II 1881 - يىلى
3 - ئاينىڭ 13 - كۈنى خەلق رايى پارتىيىسىدىكىلەرنىڭ بومبە-
سىدا ئۆلدى. گۇمانلىنىپ قولغا ئېلىنغانلار ئىچىدە بىر يەھۇدي
ئايال بولغاچقا، تېخىمۇ كەڭ كۆلەمدە يەھۇدىيلارغا قارشى تۇرۇش
بورانى كۆتۈرۈلدى.

پراۋوسلاۋىيە دىنىي جەمئىيىتىنىڭ پوپى كونستانتىن پوبە-
دونوسسېۋ يېگىدىن تەختكە چىققان چار پادىشاھ ئالېكساندر II
نىڭ مەسلىھەتچىسى بولدى. بۇ تەلەپ رۇس مىللەتچىسى يەھۇدىيە-
لارنىڭ ئۇچتىن بىر قىسمىنى يوقىتىش، ئۇچتىن بىر قىسمىنى
قوغلۇۋېتىش، ئۇچتىن بىر قىسمىنى ئاسسىمىلياتسىيە قىلىش-
تىن ئىبارەت يەھۇدىيلار مەسىلىسىنى «ھەل قىلىدىغان» تەلەپ
پىلانىنى تۇزدى. ھۆكۈمەتنىڭ سوكۇت قىلىشى ۋە قوللىشى ئار-
قىسىدا، يەھۇدىيلارغا تەلەلەرچە ھۆجۇم قىلىش، ئۇلارنى قوغ-
لاش، ئۆلتۈرۈش ئوكرائىنانىڭ جەنۇبىدىن پوتكۇل چار رۇسىيە
ئىمپېرىيىسىگە ناھايىتى تېز يامراپ كەتتى. 1883 - يىلىدىن
1884 - يىلىغىچە روستوۋ، پېكاتېرىنوسلاۋ، يالتا قاتارلىق شە-

هەرلەردە يەھۇدىيلارنى كوللېكتىپ قىرغىن قىلىدىغان «پوگروم»① كەينىدىن پەيدا بولدى. رۇسىيىنىڭ ئىچكى ئىشلار مىنىستىرى ئىگناچىف 1882 - يىلى 5 - ئايدا «ماي پەرمانى»نى ئېلان قىلىپ، يەھۇدىيلارنىڭ رېشاتكا رايونىنىڭ سىرتىدا ھەرقانداق ئاھالە رايونى قۇرۇشقا بولمايدىغانلىقىنى، يېزىلاردىكى ئاھالىلەرنىڭ «گۇناھكار بولغان يەھۇدىيلارنى» قوغلىۋېتىشىگە بولىدىغانلىقىنى ئاشكارا جاكارلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، يەھۇدىيلار شۇغۇللىنىدىغان كەسىپلەرگە يەنە قاتتىق چەك قويۇلدى، بەزى چوڭ شەھەرلەردە يەھۇدىي ئايالىرى پاھىشە بەلگىسىنى كۆرسەتكەندە تىرىكچىلىك قىلالايدىغان بولدى.

XIX ئەسىرنىڭ 80 - يىللىرىدىكى يەھۇدىيلارغا قارشى بۇ بوران رۇسىيىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ قەلبىنى ئۆرتىۋەتتى. زورلۇقنىڭ زورلۇق - زومبۇلۇقلىرى، ھۆكۈمەتنىڭ دۈشمەنلىكى بىلەن قارشى، ھەتتا لىبرالىزمغا ئەمەل قىلىدىغان زىيالىيلارنىڭ سوغۇق مۇئامىلىسى رۇسىيىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ «ئازاد بولۇش» ۋە «سىڭىپ كېتىش» ئىستىقبالىنىڭ ناھايىتى غۇۋا ئىكەنلىكىنى تەكرار كۆرسەتتى. جەبر - زۇلۇم ۋە ۋەھىمە تۆپەيلىدىن نۇرغۇن يەھۇدىيلار چەت ئەللەرگە كۆچۈپ كەتتى. دەسلەپ ھەر يىلى 50 — 60 مىڭ ئادەم كۆچكەن بولسا، 1903 - يىلىدىن 1908 - يىلىغىچە ھەر يىلى 100 مىڭدىن 200 مىڭغىچە ئادەم كۆچۈپ كەتتى. 1882 - يىلىدىن 1914 - يىلىغىچە بولغان ئارىلىقتا ئىككى مىليون 500 مىڭ يەھۇدىي رۇسىيىدىن كەتتى، بۇلارنىڭ 80 پىرسەنتى ئامېرىكىغا باردى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئەينى يىللاردىكى ھەشكالانىڭ بىر تۈركۈم ئاكتىپ تەشەببۇسچىلىرىمۇ قۇرۇق خىيالدىن چۆچۈپ ئويغاندى. پىنسكېر، لىرىنبېروم، سىمولىنسكىن، يۇدا گودىن، ئىلىيېزېر پېرمان (تەخەللۇسى

① پوگروم — رۇس تىلىدا «ھالاك قىلىۋېتىش دەرىجىسىگە يەتكەن چوڭ قىرغىنچىلىق» دېگەننى بىلدۈرىدۇ.

سى يەھۇدا) قاتارلىق كىشىلەر بىر ۋاقىتتا دېگۈدەك بىردىنبىر چىقىش يولى يەھۇدىيلار دۆلىتىنى قايتىدىن قۇرۇپ، مىللەتنىڭ گۈللىنىشىنى ئەملگە ئاشۇرۇش كېرەك، دېگەن يەكۈنگە كەلدى. پىنسكېرنىڭ «ئۆزىنى ئازاد قىلىش» دېگەن ئەسىرىدە شەرھلەنگەن سىستېمىلىق نەزەريىدىن باشقا، لىرىنبېرومنىڭ ئىدىيىسىمۇ ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە بولدى. ئۇ «ئادەتتىكى يەھۇدىيلار مەسىلىسى ۋە پەلەستىن»، «يەھۇدىي مىللىتىنىڭ ئەجدادلىرىنىڭ مۇقەددەس يەردە گۈللىنىشى» دېگەن ئەسەرلىرىدە مۇنداق دەپ تەھلىل قىلدى: يەھۇدىيلارغا قارشى تۇرۇشنىڭ يىلتىزى ياۋروپالىقلارنىڭ يەھۇدىيلارغا تەبىئىي دۈشمەنلىك بىلەن قارىشىدا. مىللەتچىلىك — يەھۇدىيلارغا قارشى تۇرۇشنى پەيدا قىلىپ يامرىتىدىغان تۈپراق. پۈتكۈل ياۋروپادا ئەۋج ئېلىۋاتقان مىللەتچىلىك ئېقىمىدا، يەھۇدىيلارغا قارشى تۇرۇش تېز يوقىلىپ كەتمەيدۇ. «ئازادلىق» يەھۇدىيلارنى باراۋەر پۇقرالىق ھوقۇقىغا ئىگە قىلىشى مۇمكىن. لېكىن، يەھۇدىيلارنىڭ چېچىلىپ كەتكەن ھالىتىنى ئۆزگەرتەلمەيدۇ. ئۇ مۇنداق دەپ يازىدۇ: «بىز ھامان قۇربانلىق ۋە چاقماق قايتۇرغۇچ بولىمىز»، «سىڭىپ كەتكەندە يەھۇدىي مىللىتى ئۆزىنى - ئۆزى يوقىتىدۇ». ئۇنىڭ يەكۈنى شۇكى، يەھۇدىيلار «ئەجدادلىرىنىڭ مۇقەددەس يېرى» — پەلەستىنگە تەشەببۇسكارلىق بىلەن توپلىنىپ، چېچىلىپ ئولتۇراقلاشقان ھالەتكە خاتىمە بېرىپ، ئۆز ۋەتىنىنى قايتىدىن قۇرۇش لازىم.

مۇشۇنداق ۋەزىيەت ئاستىدا، 1882 - يىلىدىن باشلاپ، يەھۇدىيلارنىڭ پەلەستىنگە كۆچۈپ بېرىپ، مىللىي يۇرتىنى قايتىدىن قۇرۇشنى ئىلگىرى سۈرۈشنى مەقسەت قىلغان زىئونىزم تەشكىلاتى — «مۇقەددەس تاغنى قىزغىن سۆيۈش ھەرىكىتى» (يەنى ھىببات زىئون) رۇسىيىدىكى سۇۋالكى (ھازىر پولشا چېگرىسى ئىچىدە) قاتارلىق جايلاردا قۇرۇلدى. ئۇنىڭدىن كېيىن

يىنكى 7 - 8 يىل ئىچىدە «مۇقەددەس تاغنى سۆيۈش ھەرىكىتى» يامغۇردىن كېيىن چىققان بامبۇكتەك رۇسىيە ۋە شەرقىي ياۋرو-پا، غەربىي ياۋروپادا بارلىققا كېلىپ، 1882 - 1883 - يىللىرى-كى 12 جەمئىيەتتىن 1889 - 1890 - يىلى 138 گە يەتتى. 1885 - يىلى ئەزا سانى 14 مىڭغا يەتتى. ئودىسسادىكى ئەزالىرلا نەچچە مىڭغا يەتتى.

1884 - يىلى 11 - ئاينىڭ 6 - كۈنىدىن 8 - كۈنگىچە، موسى مۇنتىفىئورې تۈغۈلغانلىقىنىڭ 100 يىللىقىنى خاتىرىلەش پۈرسىتىدىن پايدىلىنىپ، سىلېسىيەدىكى كاتتوۋسكې شەھىرىدە «مۇقەددەس تاغنى قىزغىن سۆيۈش ھەرىكىتى» جەمئىيىتىنىڭ 1 - قۇرۇلتىيىنى ئاچتى. قۇرۇلتايغا قاتناشقان 36 ۋەكىلنىڭ 22 سى رۇسىيەدىن كەلدى. گېرمانىيە، رۇمىنىيە، ئەنگلىيە، فرانسىيە قاتارلىق دۆلەتلەردىنمۇ ۋەكىللەر بار ئىدى. يۇقىرى ئابرۇيغا ئىگە پىنسكېر قۇرۇلتايدا ئېچىلىش نۇتقى ۋە يېپىلىش نۇتقى سۆزلىدى. «ئۆزىنى ئازاد قىلىش» تىكى قاراشلىرىنى تۇ-زىتىپ، يەھۇدىيلار باشقا جايدا ئەمەس، بەلكى مۇقەددەس جاي — پەلەستىنده مىللىي يۇرتىنى قايتىدىن قۇرۇش كېرەكلىكىنى ئېنىق كۆرسەتتى. ئۇ يىغىنغا قاتناشقانلارنى يەھۇدىيلارنىڭ پە-لەستىنده جىسمانىي ئەمگەك ئارقىلىق يۇرتىنى قايتىدىن قۇرۇش-تىن ئىبارەت بۇ ئۇرتاق نىشانىنى ئەملگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن تىرە-شىپ كۆرەش قىلىشقا چاقىردى. قۇرۇلتاي پىنسكېر رەئىسلە-كىدىكى مەركىزىي كومىتېتنى سايلاپ چىقىپ، باش شتابنى ئودېسسادا تەسىس قىلدى. كاتتوۋسكې قۇرۇلتىيى سىياسىي ز-ئۇنىزم ھەرىكىتىنىڭ رۇسىيە ۋە شەرقىي ياۋروپادا گۈللىنىش-ىنىڭ مۇھىم ئالامىتى بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن 1897 - يىلىد-كى باسىل يىغىنىغچە ئودېسسا كومىتېتى زىئونىزم ھەرىكىت-ىنىڭ مەركىزى بولدى.

«مۇقەددەس تاغنى قىزغىن سۆيۈش ھەرىكىتى» 1887 -

1889 - ۋە 1890 - يىللىرى كەينى - كەينىدىن 2 - ، 3 - ، 4 - قۇرۇلتايلىرىنى ئاچتى. بۇ جەريانىدا بۇ تەشكىلات ئىبرانىي تىلىنى ئومۇملاشتۇرۇش، زىئونىزم نەزەريىسىنى تەشۋىق قى-لىش، يەھۇدىي بايلارنىڭ مەبلەغ يارىمىنى قولغا كەلتۈرۈش، يەھۇدىيلارنىڭ پەلەستىنگە كۆچۈشىنى ۋە شۇ يەردىكى تېرىقچىلىق پائالىيەتلىرىنى تەڭشەپ ئىلگىرى سۈرۈش قاتارلىق ئىشلارغا كۈچ چىقاردى. مۇقەددەس تاغنى قىزغىن سۆيۈش ھەرىكىتى خېيىم ۋېيزمان، راۋىد ۋولفسون، ناھۇم سوكولوۋ، لېئوموتز-كىن، مېناھېم ئۇسسىكىن، ناتھان بىرنبائۇم قاتارلىق بىر تۈر-كۈم داھىي ۋە تايانچلارنى يېتىشتۈردى.

4. بىلۇ ۋە بىرىنچى قېتىملىق ئالىيا

1882 - يىلى زىئونىزم نەزەريىسىدىن ئەمەلىيەتكە ماڭغان ئاچقۇچلۇق بىر يىل بولدى. يۇقىرىدا ئېيتىلغاندەك، شۇ يىلى پىنسكېر ۋېنىادا «ئۆزىنى ئازاد قىلىش» نى ئېلان قىلدى. دەسلەپ-كى زىئونىزم تەشكىلى «مۇقەددەس تاغنى قىزغىن سۆيۈش ھەرە-كىتى» مۇ رۇسىيە ۋە شەرقىي ياۋروپادا قۇرۇلۇشقا باشلىدى. بۇ يەردە تىلغا ئالىدىغان ئۇچىنچى چوڭ ئىش شۇكى، مۇقەددەس تاغنى سۆيۈش ھەرىكىتى ئېچىدىكى بىر تەشكىلات — بىلۇ شۇ يىلى ياش يەھۇدىيلارنى پەلەستىنگە كۆچۈشكە ئۈيۇشتۇرۇپ، ھا-زىرقى زامان يەھۇدىيلىرى كۆچمەنلىرىنىڭ پەلەستىنگە كۆچۈش پەردىسىنى ئاچتى، بىرىنچى قېتىملىق ئالىيا شۇنىڭ بىلەن باش-لاندى.

رۇسىيەنىڭ خاركوۋ شەھىرىدىكى ئالىي ۋە ئوتتۇرا مەكتەپ-لەردە ئوقۇۋاتقان ئوتتۇز نەچەر ئوقۇغۇچى 1882 - يىلى 1 - ئايدا يىغىلىپ، «مىللەتنىڭ قېيىن ئەھۋالدىن قانداق قۇتۇلۇشى توغ-رىسىدا» قىزغىن مۇھاكىمە قىلىپ، ئاخىرىيەھۇدىي مىللىتىنىڭ گۈللىنىشىنى پەلەستىنده ئۇنۇملۇك ئەملگە ئاشۇرغىلى بولىدۇ.

مۇشۇ نىشان ئۈچۈن دەرھال ھەرىكەت قانات يايدۇرۇش لازىم، دېگەن ئورتاق تونۇشقا كەلدى. ئۇلار «تەۋرات» تىكى «ئىبھ يەتقۇب جەمەتى، كېلىڭلار، يەھۋانىڭ نۇرى ئىچىدە ماڭايلى» دېگەن مىسرانى دەستۇر قىلىپ، ئىسرائىل بىلكىنىد باشچىلىقىدىكى جەمئىيەتنى قۇردى. بۇ جەمئىيەتنىڭ «بىلۇ» دېگەن قىسمى يۇقىرىقى مىسرانىڭ ئىبرانىي يېزىقىدىكى تۆت چوڭ ھەرپىنىڭ قوشۇلۇشى ئىدى. بىلۇنىڭ ئەزالىرى ناھايىتى تېز تەرەققىي قىلىپ 500 ئادەمدىن ئېشىپ كەتتى. تۇنجى تۇركۇم بىلو ئەزالىرى 1882 - يىلى 7 - ئايدا پەلەستىنگە ماڭدى. ئۇلار يولغا چىقىش ئالدىدا كىشى قەلبىنى لەرزىگە سالىدىغان قەسەم بېرىپ، دۇنيادا قاڭقىپ يۈرگەن يەھۇدىي قېرىنداشلىرىغا مۇناسىۋەت قىلدى: «سەن بىر دىنغا، بىر قانۇنغا، بىر ئاساسىي قانۇنغا، مۇقەددەس قەسىرگە ئىگە مىللەتسەن، مۇقەددەس قەسىرنىڭ تېمى ھېلىمۇ ئۆتكەنكى شانلىق تارىخىڭنىڭ تىلسىز شاھىتى»، «غەربتىكى ئەھۋالىڭ ئۈمىدسىزلىك بولىدۇ. كەلگۈسى يۇلتۇزۇڭ شەرقتە چاقناۋاتىدۇ. غەپلەت ئۇيقۇسىدىن ئويغىنايلى، ئۇلۇغ دانىشمەنلەر ھىللېرىنىڭ ئۆزۈمىنىڭ غېمىنى ئۆزۈم يېمىسەم، مېنىڭ غېمىمنى كىم يەيدۇ، دېگەن تەلىمى بىلەن روھلىنايلى.»

بىلۇنىڭ بېلكىنىد قاتارلىق 14 ئەزاسى (بۇلارنىڭ ئىچىدە بىر قىز بار) يافاغا بارغاندىن كېيىن، مىككىۋى ئىسرائىلىيە يېزا ئىگىلىك مەكتىپىدە ئەمگەك قىلىپ تۇرمۇش كەچۈردى. ئۇلار ھەر كۈنى 10 - 12 سائەت ئىشلىدى. ئىنتايىن جاپالىق ۋە ئىش ھەققى ئىنتايىن تۆۋەن تېرىقچىلىق بىلەن شۇغۇللاندى. ئېرۇسالېمدىكى زىلمان لېۋىنىد ۋە يوسىف فىنبېرگ ئىسىملىك ئىككى يەھۇدىي ئۇلارنىڭ ئۆزىنى بېغىشلاش روھىدىن تەسىرلىنىپ كېتىپ، يافانىڭ شەرقىي جەنۇب تەرىپىدىن 100 ئاكر (ئىنگلىز موسى) يەر سېتىۋېلىپ بىلو ئەزالىرىغا بېرىپ، پىتاۋ-

ۋاكتىن كېيىنكى يەنە بىر يېڭىچە ئولتۇراقلىشىش ئورنىنى قۇرۇپ، بۇ يەرنى «رىسون زىئون» (زىئونغا ئاۋۋال كەلگەنلەر دېگەن مەنىدە) دەپ ئاتىدى. بىلۇ ئەزالىرى بۇ يەردە ياغاچ كەپە ياساپ يەر تۇزلەپ، زىرائەت تېرىدى. شۇنىڭدىن باشلاپ، شەرقىي ياۋروپادىكى يەھۇدىيلار پەلەستىنگە كۆچۈپ، يېزا ئىگىلىك مەھەللىلىرى — «يېڭى يىشۇۋ» لارنى قۇرۇش دولقۇنى كۆتۈرۈلدى. رۇمىنىيەدىن كەلگەن نەچچە يۈز يەھۇدىينىڭ بىر قىسمى كارمىل تېغىنىڭ غەربىدە زىكرون ياكوۋ ئولتۇراقلىشىش مەھەللىسىنى، يەنە بىر قىسمى گالىلىدا روشى پىنا ئولتۇراقلىشىش مەھەللىسىنى قۇردى. ئۇنىڭدىن نەچچە يىل ئىلگىرى تاشلىۋېتىلگەن پىتاتكىۋاغنىمۇ بىر تۇركۇم يېڭى يەھۇدىي كۆچمەنلىرى كەلدى. مۇقەددەس تاغنى قىزغىن سۆيىدىغان بىر تۇركۇم يەھۇدىيلار كېلەر يىلى پولشادىن گالىلىدىكى يېرسىود خاماۋالاغا كېلىپ ئولتۇراقلىشىدىغان مەھەللە قۇردى. ۋەھالەنكى، رىسون زىئون قاتارلىق بۇ يېڭى يىشۇۋلاردىكى ئاھالىنىڭ ئەمگەك تەجرىبىسى ئاز، ئات - ئۇلاغ، دېھقانچىلىق سايمانلىرى يوق، يەرلەر سازلىق ياكى تاشتەك قاتتىق ھەمدە زىياندىن ھاشاراتلار كۆپ، بەزگەك كېسىلى ئېغىر، ھاۋا بەك ئىسسىق ھەم زەي بولغاچقا، ئالغان ھوسۇلىنىڭ تايىنى بولمىدى. نۇرغۇن كىشىلەرنى بەزگەك كېسىلى ھاياتىدىن ئايرىدى. نەتىجىدە نۇرغۇن كىشىلەر شەھەرلەرگە ياكى ياۋروپاغا كېتىپ قالدى.

بەختكە يارىشا، بارون ئېدموند روتسچىلدنىڭ ياردىمى يېڭى يىشۇۋلارنى قۇتقۇزۇپ قالدى. فرانسىيەدىكى روتسچىلد جەمەتىنىڭ بۇ ئاقساقىلى فىنبېرگنىڭ تەلىپى بويىچە 1882 - يىلى 30 مىڭ فرانىك بەردى، ئۇنىڭدىن كېيىن يېڭى يىشۇۋغا يەر ۋە دېھقانچىلىق سايمانلىرى ئېلىپ بەردى. يېزا ئىگىلىك مۇتەخەسسىسلىرىنى ئەۋەتتى. يېزا ئىگىلىك ئىشچىلىرىنى تەربىيەلەشكە، سۇغىرىش مۇئەسسەسىلىرى قۇرۇلۇشىغا مەبلەغ يارەم-

قىلدى. 1884 - يىلىدىن 1900 - يىلىغىچە بارون روتسچىلد جەمئىيى ئالتە مىليون ئامېرىكا دوللىرى ياردەم قىلدى. بۇنداق مەردانە ياردەم كىشىنى بىزار قىلىدىغان باشقۇرۇش بىلەن تەڭ داۋام قىلدى. بارون ياردەم قىلغان ھەر بىر يېشوۋغا ۋاكالەتچى تەيىنلىدى. ئىگىلىك مەزمۇنىنى بېكىتىپ بەردى، ئەرەب ئىشلەمچىلىرىنى يالالاپ ئىشلەتتى. بۇنداق «ئائىلە باشلىقى شەكلىدىكى ھۆكۈمرانلىق» مۇقەددەس تاغنى قىزغىن سۆيگۈچىلەرنىڭ دەسلەپكى ئارزۇسىغا زىت كەلدى.

مۇقەددەس تاغنى قىزغىن سۆيۈش ھەرىكىتى 1890 - يىلى رۇسىيىدە ئاخىر ھۆكۈمەت تەرىپىدىن «پەلەستىنىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ يېزا ئىگىلىكىنى ۋە ياساش كەسپىنى قوللاش جەمئىيىتى» نامىدا ھەرىكەت قىلىشقا رۇخسەت قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن بۇ تەشكىلات ئالىيا فوندىغا ھەر يىلى 20 - 30 مىڭ روبلى ئىئانە توپلىدى. 1890 - يىلىدىن 1891 - يىلىغىچە موسكۋادا يەھۇدىيلارنى كەڭ كۆلەمدە قوغلاش ۋەقەسى پەيدا بولغاندىن كېيىن رۇسىيە ۋە رۇمىنىيەدىكى ئۇچ مىڭدىن ئارتۇق يەھۇدىي پەلەستىنگە كۆچۈپ كەتتى. 1890 - يىلى ئودېسسا كومىتېتى ياخادا ئىش بېجىرىش ئورنى تەسىس قىلىپ، زىۋ تىئومكىنىڭ رەھبەرلىكىدە كۆچمەنلەرگە يەر ئېلىپ بەردى. ئۇلارنى خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇردى. رېخوۋوت ۋە ھادېرادىن ئىبارەت ئىككى مەھەللىنى سالدى. بۇ چاغدا ئوسمان ئىمپېرىيىسى ھۆكۈمىتى ياۋروپادىكى يەھۇدىيلارنىڭ پەلەستىنگە كۆچۈپ كېلىشىنى ۋە شۇ يەردىن يەر سېتىۋېلىشىنى ئاشكارا چەكلىگەن بولسىمۇ، لېكىن مۇقەددەس تاغنى قىزغىن سۆيگۈچىلەر ئاساسىي گەۋدە قىلىنغان رۇسىيە ۋە شەرقىي ياۋروپادىكى يەھۇدىي كۆچمەنلىرى دۆلەتىنى قايتىدىن قۇرۇش، مىللەتنى گۈللەندۈرۈش قىزغىنلىقى بىلەن ھەر خىل توسالغۇلاردىن ئۆتۈپ، 1900 - يىلى پەلەستىنده 21 يېڭى يېشۇ قۇردى. 4500 ئاھالىنىڭ ئۇچتىن ئىككى قىسمى يېزا ئىگىلىك

ئەمگىكى بىلەن شۇغۇللاندى. زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ بۇ باشلامچىلىرىنىڭ جان پىدالىق بىلەن كۆرەش قىلىشى كېيىنكى كۆچمەنلەرگە يول ئېچىپ بەردى.

2 § . زىئونىزم ھەرىكىتى پۈتكۈل يەر شارىغا يۇزلەندى

1. باسىل يىغىنى

1896 - يىلى «يەھۇدىيلار دۆلىتى» دېگەن ئەسەر ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن خېرزل دۆلەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئارزۇسىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش يولىدىكى تىرىشچانلىقىغا تولۇپ تاشقان قىزغىنلىق بىلەن كىرىشىپ كەتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ كەسكىن نەزەرىيىچىلا ئەمەس، بەلكى ئەمەلىي ئىشلەش روھى تولۇپ تاشقان پائالىيەتچى ئىكەنلىكىنى ئەمەلىي ھەرىكىتى بىلەن ئىسپاتلىدى.

لېكىن، خېرزل دىققەت نەزىرىنى ياۋروپادىكى يۇقىرى قاتلام كىشىلىرىگىلا مەركەزلەشتۈرۈپ، ئۇلارنىڭ جەمئىيەتتىكى ئابرۇيى ۋە ئىقتىسادىي كۈچىدىن پايدىلىنىپ، دۆلەتنى ئەسلىگە كەلتۈرىدىغان چوڭ ئىشنى ئالغا سۈرمەكچى بولدى. 1896 - يىلى 7 - ئاينىڭ 18 - كۈنى پارىژدا «يېشوۋ ئاتىسى» بارون ئىدمون روتسچىلد بىلەن كۆرۈشتى. خېرزل زىئونىزم ھەرىكىتىگە سىياسىي داھىي بولۇشنى بىلدۈردى. لېكىن، بارون خېرزلنىڭ ئىشلىرىغا ئۆز تەسىرى ۋە ئىقتىسادى بىلەن كۈچ چىقىرىشنى رەت قىلدى. ئۇ دۆلەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش لايىھىسىنىڭ تۈتامى يوق، بۇ لايىھە كەڭ يەھۇدىيلارنى جەلپ قىلالمايدۇ، دەپ قارىدى. بۇنىڭدىن ئىلگىرى خېرزل كىنەز بادېن (گېرمانىيە پادىشاھى ۋىلھېلم II نىڭ تاغىسى) ۋە ھەرقايسى دۆلەتلەردىكى مەشھۇر زاتلار بىلەنمۇ كۆرۈشۈپ، ئۇلارنى ئۆزىنىڭ غايىسىنى ئەمەلىي ھەرىكىتى بىلەن قوللاشقا ئۇنىتالمىغان.

دى.

ۋەھالەنكى، ياۋروپادىكى كەڭ ئوتتۇرا، تۆۋەن قاتلام زىئو-
نىزمچىلار ئىچىدە خېرزل بارغانسېرى كۆپ قوللاشقا ئىگە بول-
دى. مۇقەددەس تاغنى قىزغىن سۆيۈش ھەرىكىتىنىڭ كېيىنكى
رەھبىرى داۋىد ۋولفزوئىن «يەھۇدىيلار دۆلىتى» نى ھاياجان بە-
لەن ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن دەرھال ۋېنادا بېرىپ خېرزل بىلەن
كۆرۈشتى. ۋولفزوئىننىڭ كۆرۈشتۇرۇشى ئارقىلىق، مۇقەددەس
تاغنى سۆيۈس ھەرىكىتىنىڭ گېرمانىيىدىكى بىر تۈركۈم تايانچلە-
رى بىلەن تونۇشتى ھەمدە ئۆزىنىڭ پىكرى بىلەن ئوخشاش چىق-
قان خېسس، پىنسكېرلارنىڭ ئەسەرلىرىنى ئاڭلاپ، مۇقەددەس
قىزغىن تاغنى سۆيۈش ھەرىكىتىنىڭ گېرمانىيىدە، ياۋروپادا،
پەلەستىندە قانات يايدۇرغان مىللەتنى گۇللەندۇرۇش ئىشلىرىنى
ئۇقتى. چارروسىيە ھۆكۈمىتى «يەھۇدىيلار دۆلىتى» نىڭ رۇسە-
يىدە تارقىتىلىشىنى قاتتىق چەكلىگەن بولسىمۇ، لېكىن ئوتتۇرا
ياۋروپادىكى نۇرغۇن يەھۇدىيلار بۇ ئەسەرنى «رېشاتكا رايونى» غا
تۈيدۇرماي ئېلىپ كىرىپ، شۇ يەرلەردە كەڭ تارقاتتى. خېرزلغا
يوللانغان تېلېگراممىا، خەت - چەكلەر ئۆزۈلمەي كېلىپ تۇردى.
بولغارىيە، روسىيە ۋە پەلەستىن قاتارلىق جايلاردىكى مۇقەددەس
تاغنى قىزغىن سۆيۈش ھەرىكىتى جەمئىيەتلىرى خېرزلدىن ئىبا-
رەت بۇ «يېڭى مۇسا» نىڭ دۆلەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ھەرىكىتە-
گە رەھبەرلىك قىلىدىغان ئېغىر يۈكنى ئۈستىگە ئېلىشىنى تەلەپ
قىلىشتى. سوفىيەدە پويېز ئىستانسىسىدىن چىرىكاۋغىچە ئارىلىقە-
تا يەھۇدىيلار يولىنىڭ ئىككى چېتىدە سەپ بولۇپ تۇرۇپ خېرزل-
نى قارشى ئالدى، ئۇنىڭ قوللىرىغا سۆيدى، ئۇنى «ئىسرائىلە-
يىنىڭ يۇرىكى» دەپ ئاتاپ، «مەسىھىيە» قىلىۋالدى. ئەنگلىيىدە
يەھۇدىيلارنىڭ يۇقىرى قاتلام زاتلىرى ئۇنىڭدىن ئۆزىنى قاچۇر-
غان بولسىمۇ، لېكىن نۇرغۇن يەھۇدىيلار ئىستىخىيىلىك ھالدا
لوندون شەھەر ئەترابىدىكى ئىشچىلار كۇلۇبىغا كېلىپ، خېرزل-

نىڭ نۇتقىنى زەن قويۇپ ئاڭلىدى. شۇنىڭ بىلەن خېرزل يۇقە-
رى قاتلامدىكى زاتلارغا ئەمەلىيەتكە ماس كەلمەيدىغان ئۈمىدلەردە
بولماي، بەلكى يۇرتىدىن ئايرىلىشنىڭ ئازابىنى چوڭقۇر تارتقان
تۆۋەن قاتلامدىكى يەھۇدىي پۇقرالىرىنى ئاساس قىلىش كېرەكلە-
كىنى تەدرىجىي تونۇدى. ئۇ: «ئاممىنى دەرھال ئۇيۇشتۇرۇشقە-
مىز كېرەك» دەپ ئوتتۇرىغا قويدى ھەمدە دۇنياۋى زىئونىزم
تەشكىلاتى قۇرۇشنى قارار قىلدى.

خېرزلنىڭ تەشەببۇسى ماكىس بودىنھېيمىر قاتارلىق گېر-
مانىيە زىئونىزمچىلىرىنىڭ ئاكتىپ قوللىشىغا ئېرىشتى. بودىن-
ھېيمىر 1891 - يىلى 9 - ئايدا «پۈتۈن دۇنيادىكى زىئونىزمچىلار
بىرلىشەيلى» دېگەن چاقىرىقنى چىقارغان، ئۇنىڭدىن كېيىنكى
يىلى ۋولفزوئىن، بىئىنبوم قاتارلىقلار بىلەن «يەھۇدىيلارنىڭ
مىللىي زىئون كۇلۇبى» نى ۋە مۇقەددەس تاغنى قىزغىن سۆيۈش
ھەرىكىتىنىڭ گېرمانىيە جەمئىيىتىنى قۇرغانىدى. ئۇلارنىڭ
تۇرتكىسى بىلەن 1893 - ۋە 1896 - يىللىرى بېرلىن ۋە كېيولندا
گېرمانىيە زىئونىزمچىلىرى قۇرۇلتىيى ئېچىلدى. بۇ ئىككى
قېتىملىق قۇرۇلتاي دۇنيا بويىچە زىئونىزمنىڭ بىرلىككە كەلگەن
تەشكىلىنى قۇرۇشنىڭ جىددىيلىكىنى تەكرار تەكىتلىدى. 1897
- يىلى 3 - ئاينىڭ باشلىرى خېرزل ۋە بىئىنبوم قاتارلىق زىئو-
نىزمچىلار ۋېنادا كىچىك يىغىن ئاچتى. خېرزلنىڭ تەكلىپىگە
ئاساسەن، يىغىنغا قاتناشقانلار 8 - ئاينىڭ ئاخىرلىرى مىيۇنخېندا
دۇنيا زىئونىزمچىلىرى قۇرۇلتىيى ئېچىشنى قارار قىلدى. رۇ-
سىيەدىن كەلگەن كۆپ سانلىق زىئونىزمچىلار قوللىسىمۇ، لې-
كىن ئوتتۇرا ياۋروپا ۋە شەرقىي ياۋروپانىڭ يۇقىرى قاتلام يەھۇ-
دي زاتلىرى قۇرۇلتاي ئېچىشقا قاتتىق قارشى تۇردى. ئۇلار
قۇرۇلتاي يەھۇدىيلارغا قارشى تۇرغۇچىلارنى «بومبا» بىلەن تە-
مىنلەيدۇ دەپ ئەيىبلىدى. مۇقەددەس تاغنى قىزغىن سۆيۈش
ھەرىكىتىنىڭ ئامېرىكا، فرانسىيەدىكى تەشكىلاتلىرى بىرلە-

شىپ، يەغىن بىلەن قارشىلىشىش پوزىتسىيىسىدە بولدى. مىۋز. خېندىكى يەھۇدىيلار تەشكىلاتىنىڭ رەھبىرىمۇ يىغىنغا ساھىبخان بولۇشنى خالىمىدى. لېكىن، خېرزل «قۇرۇلتايىنى چوقۇم ئې. چىش كېرەك» دېگەن پوزىتسىيىدە چىڭ تۇردى. شۇ يىلى 6 - ئايدا ئۇ ۋېنادا «دۇنيا» ھەپتىلىك ژۇرنىلىنى نەشر قىلىپ، زىئونىزم ھەرىكىتىنى دۇنياۋى سىياسىي ھەرىكەت قىلىپ شە. كىللەندۇرۇشكە دائىر تەشۋىقاتنى يەنىمۇ كۈچەيتتى.

خېرزلنىڭ ھارماي - تالماي تىرىشچانلىق كۆرسىتىشى ئار. قىسىدا، تۇنجى نۆۋەتلىك دۇنيا زىئونىزمچىلىرى قۇرۇلتىيى 1897 - يىلى 8 - ئاينىڭ 29 - كۈنى شۋېتسارىيىدىكى باسىلدا تەنتەنىلىك ئېچىلدى. رۇسىيە، شەرقىي ياۋروپا، غەربىي ياۋرو. پا، پەلەستىن، ئالجىرىيە ۋە شىمالىي ئامېرىكا قاتارلىق 11 دۆلەت ۋە رايوندىن 204 (بەزىلەر 197 دەيدۇ) زىئونىزمچى قۇرۇلتايغا كەلدى. بۇ رەسىم ئىمپېرىيىسى ئىسرائىلىيە دۆلىتىنى يوقاتقاندىن بۇيان چاقىرىلغان يەھۇدىيلارنىڭ تۇنجى قېتىملىق دۇنياۋى يىغىنى بولدى. قۇرۇلتاي رىياسەتچىسى خېرزل قۇرۇل. تايىنىڭ ئېچىلىش نۇتقىدا بۇ قېتىمقى قۇرۇلتايىنىڭ ۋەزىپىسى «يەھۇدىي مىللىتىنى قوغدايدىغان بىنا» غا ئاساس سېلىش ئىكەنلىكىنى، «زىئونىزم — يەھۇدىي روھىنىڭ ئەسلىگە كېلىشى» ئىكەنلىكىنى جاكارلىدى. ئۇ مۇنداق دەپ كۆرسەتتى: زىئونىزمچىلار يەھۇدىيلاردىكى مىللىي ئاڭنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ۋە جارىي قىلدۇرۇشنى، يەھۇدىيلارنىڭ ماددىي تۇرمۇش شارائىتىنى ياخشىلاشنى ئۈمىد قىلىدۇ. شۇغۇللىنىۋاتقانلىرىمىز ئوچۇق - ئاشكارا ئىش، ئۇنى پەردازلاشنىڭ ھاجىتى يوق. ئۇ سۆزىدە مۇقەددەس تاغنى قىزغىن سۆيۈش ھەرىكىتىنىڭ دۆلەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش پائالىيەتلىرىنى ۋاستىلىك تەقىدلەپ، قانۇن ئېتە. راپ قىلمىغان ھالدا پەلەستىنگە پارچە - پۇرات ئادەم كۆچۈرۈش ۋە سىڭىپ كىرىش پائالىيەتلىرىنىڭ يەھۇدىيلار مەسلىسىنىڭ

ئۇزۇل - كېسىل ھەل قىلىنىشىغا ياردىمى بولمايدۇ. يەھۇدىيلار. نىڭ ھوقۇقىنى خەلقئارا ئېتىراپ قىلغاندىلا زىئونىزم ئىشلىرى پۈختا ئاساستا جۇش ئۇرۇپ زورىيالايدۇ، دەپ كۆرسەتتى.

قۇرۇلتاي باشلىنىش بىلەنلا تۆۋەندىكىدەك ئۇچ ئېقىم پەيدا بولدى. بىرى، خېرزل ۋەكىللىدىكى «سىياسىي ئېقىم» ئالدى بىلەن ئالاقىدار چوڭ دۆلەتلەرنىڭ قوللىشىغا ئىگە بولغاندا، يەھۇدىيلارنىڭ پەلەستىنگە كەڭ كۆلەمدە كۆچۈشى ۋە دۆلەتنى پىلان بىلەن ئەسلىگە كەلتۈرۈشى رېئاللىققا ئۇيغۇن ۋە مۇمكىن بولىدۇ، دەپ قارىدى؛ يەنە بىرى، مۇقەددەس تاغنى قىزغىن سۆيۈش ھەرىكىتىنىڭ شەرقىي ياۋروپادىكى ئەزالىرىدىن شەكىل. لەنگەن «ھەرىكەت تەرەپدارلىرى» بولۇپ، ئۇلار يەھۇدىيلارنى دەرھال كەڭ كۆلەمدە ئۈيۇشتۇرۇپ پەلەستىنگە كۆچۈرۈپ، يەر سېتىۋېلىپ ۋە بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈپ، پاكىتقا ئايلاندۇرۇش ئارقىلىق چوڭ دۆلەتلەرنىڭ زىئونىزم ھەرىكىتىنى ئېتىراپ قە. لىشى ۋە قوللىشىنى قولغا كەلتۈرۈشنى تەشەببۇس قىلدى. ئۇچىنچى خىلدىكىلەر ئاھاد خائام باشچىلىقىدىكى «مەدەنىيەت روھى تەرەپدارلىرى» بولۇپ، زىئونىزم قۇرىدىغان يەھۇدىيلار دۆلىتى چېچىلىپ كەتكەن يەھۇدىيلارغا پاناھگاھ بولۇپلا قالماس. تىن، بەلكى يەھۇدىي مىللىتىنىڭ مەدەنىي مىراسلىرىنى ساقلاش ۋە جارىي قىلدۇرۇشنىڭ ماددىي ۋاستىسى بولۇشى كېرەك؛ يەھۇدىيلارنىڭ مەدەنىيەت ئېڭىنى ۋە مەنىۋى ئىتتىپاقلىقىنى يۇ. قىرى كۆتۈرگەندە ھەمدە پەلەستىنىنى مەدەنىي، مەنىۋى پائالىيەت. لەرنىڭ مەركىزى قىلغاندىلا يەھۇدىي مىللىتى گۈللىنىش نىشانە. نى ئەملگە ئاشۇرالايدۇ، دېگەننى تەكىتلىدى.

كەسكىن مۇنازىرە قىلىش ئارقىلىق، ھەرقايسى ئېقىملار. نىڭ ۋەكىللىرى ئوخشاش پىكىرلەردە بىرلىككە كېلىپ، ئوخ. شاش بولمىغان پىكىرلەردە ئۆز قاراشلىرىنى ساقلاپ قېلىش ئاساسىدا، «زىئونىزم ھەرىكەت پروگراممىسى» نى بىرەك ما.

قۇللىدى. ئۇنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى تۆۋەندىكىچە بولدى:

زىئونىزم پەلەستىندە يەھۇدىي مىللىتى ئۈچۈن ئومۇم ئىستىراپ قىلغان، قانۇنىي كاپالەتكە ئىگە دۆلەت قۇرۇشنى قولغا كەلتۈرىدۇ. بۇ مەقسەتكە يېتىش ئۈچۈن، قۇرۇلتاي تۆۋەندىكى تەدبىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويدى:

1. يەھۇدىي يېزا ئىگىلىك ئەمگەكچىلىرى، ئىشچىلىرى ۋە باشقا كەسىپتىكى خادىملار پەلەستىنگە كۆچۈپ بېرىشقا پىلانلىق ئىلھاملاندۇرۇلىدۇ.

2. يەھۇدىيلار ياشاۋاتقان دۆلەتلەرنىڭ قانۇن بەلگىلىمىلىرىگە ئاساسەن، يەھۇدىيلار بىرلىشىدۇ ھەمدە شۇ جايلاردا تېخنىكىلىق كەسىپ ئىجتىمائىي تەشكىلاتلار بولۇپ ئۆيۈشىدۇ.

3. يەھۇدىيلارنىڭ ئۆزلۈك ئېڭى ۋە مىللىي تۇيغۇسى يۇقىرى كۆتۈرۈلىدۇ.

4. ھەرقايسى دۆلەت ھۆكۈمەتلىرىنىڭ زىئونىزم نىشانىنىڭ ئەمەلگە ئاشۇرۇلۇشىنى قوللىشىغا ئىگە بولۇشى ئۈچۈن زۆرۈر تەييارلىق باسقۇچلىرى بېسىپ ئۆتۈلىدۇ.

بۇ پروگراممىا زىئونىزمنىڭ تەرەققىيات تارىخىدىكى دۇنياغا تەسىر كۆرسەتكەنلىكى ئۇنىڭ تارىخىي ھۆججەت بولۇپ، ئۇنىڭدا زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ سىياسىي نىشانى ئېنىق سۆز ۋە ئاشكارا شەكىل بىلەن دۇنياغا ئېلان قىلىندى.

تەشكىلىي قۇرۇلۇش جەھەتتە، باسىل قۇرۇلتىيى دۇنياۋى زىئونىزم تەشكىلاتى (World Zionist Organization) قۇرۇپ يەر شارىدىكى زىئونىزمچىلارنىڭ بىرلىككە كەلگەن ئورگىنى قىلىشنى، «باسىل پروگراممىسى»نى قوللىغان ھەمدە بەدەل تاپشۇرىدىغان 18 ياشتىن يۇقىرى يەھۇدىيلارنىڭ قاتنىشىشىغا بولىدىغانلىقىنى بەلگىلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ ئىجتىمائىي تەشكىللىرىنىڭ ۋەكىللىرىدىن تەركىب تاپقان باش كومىتېت ۋە باش كومىتېت ئىچىدە

ۋېنادا تۇرۇشلۇق ئەزالاردىن ئىجرائىيە كومىتېت قۇرۇپ، بۇ تەشكىلاتنىڭ كۈندىلىك ئىشلىرىنى بىر تەرەپ قىلىدىغان بولدى. خىزمەتلىرىنىڭ تۆھپىسى ۋە ئابرۇيىنى نەزەرگە ئېلىپ، قۇرۇلتاي ئۇنى دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتىنىڭ زەئىسلىكىگە سايلىدى. ئۇ بۇ ۋەزىپىنى ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە ئۆتىدى. بۇنىڭدىن باشقا، قۇرۇلتاي ناپتال ئامبىل ئىجاد قىلغان يەھۇدىي دۆلىتىنىڭ دۆلەت شېئىرى «ئۈمىد» (ھاتىكۋا) نى ۋە ۋولفزوئىن لايىھىلىگەن تېگى ئاق، يېشىل بالداق، داۋىد يۇلتۇزى چوشۇرۇلگەن يەھۇدىي دۆلىتىنىڭ دۆلەت بايرىقىنى ماقۇللىدى. قۇرۇلتاي قاتناشقۇچىلىرى زىئونىزم بانكىسى قۇرۇش، يەر سېتىۋېلىش فوندى تەسىس قىلىش، ئىبرانىي ئۇنىۋېرسىتېتى ئېچىش قاتارلىق مەسىلىلەرنى مۇھاكىمە قىلدى. قۇرۇلتاي 8 - ئاينىڭ 31 - كۈنى قىزغىن كەيپىيات ئىچىدە يېپىلدى.

باسىل قۇرۇلتىيى زىئونىزم ھەرىكىتىگىلا ئەمەس، بەلكى پۈتكۈل يەھۇدىي مىللىتىگە نىسبەتەن مۇھىم تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە بولدى. قۇرۇلتايدا قۇرۇلغان دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتى ھەرقايسى دۆلەتلەردىكى يەھۇدىي ئىجتىمائىي تەشكىلاتلىرى تەرىپىدىن ناھايىتى تېز ئېتىراپ قىلىندى ۋە ھىمايە قىلىندى ھەمدە ھەرقايسى دۆلەتلەردە ئۇنىڭ شۆبە ئورگانلىرى قۇرۇلدى. ئەگەر كاتۇشكىي يېغىنى زىئونىزم ھەرىكىتىنى تارقاق، ئىستىخىيىلىك ھەرىكەتتىن بىرلەشكەن، تەشكىللىك ھەرىكەتكە ئايلاندۇردى دېيىلسە، باسىل قۇرۇلتىيى زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ پۈتكۈل يەر شارى دائىرىسىدىكى پروگراممىلىق، تەشكىلى چىڭ سىياسىي ھەرىكەتكە تەرەققىي قىلغانلىقىنى كۆرسەتتى.

2. پۈتۈن كۈچى بىلەن ئاتالانغان ئەمەلىيەتتىن ئۆتكۈزگۈچىلەر

باسىل قۇرۇلتىيىنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك ئېچىلىشى خىزمەل-

نى ئېنتايىن خوش قىلىۋەتتى. ئۇ خاتىرىسىگە مۇنداق دەپ يازدى: «ئەگەر بۇ قېتىمقى قۇرۇلتاينى بىر ئېغىز گەپ بىلەن يەكۈنلىسەم — ئېھتىيات قىلىشىم كېرەك. ئۇ ئېلان قىلىنىپ كېتىپ قالمىسۇن، ئۇ بولسىمۇ: باشبلدا يەھۇدىي دۆلىتىنى قۇردۇم. ئەگەر بۇگۈن بۇنى ئۇنلۇك دەۋەتسەم، كۆپچىلىك كۈلۈپ كېتىدۇ. ئېھتىمال بەش يىلدىن كېيىن، قانداق بولمىسۇن، 50 يىلدىن كېيىن كۆپچىلىك ئۇنى كۆرەلەيدۇ.»

قۇرۇلتايدىن كېيىن خېرزل باشبل پروگراممىسىنى ئىزچىللاشتۇرۇپ ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا پۈتۈن كۈچى بىلەن ئاتلاندى. ئۇنىڭ ۋە ئىجرائىيە كومىتېت ئەزالىرىنىڭ تىرىشچانلىقى ئارقىسىدا زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ قوشۇنى تېز كېڭەيدى. 1898 - يىلى 8 - ئايدا باشبلدا ئىككىنچى نۆۋەتلىك دۇنيا زىئونىزمچىلىرىنىڭ قۇرۇلتىيى ئېچىلغاندا، دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا 913 يەھۇدىي تەشكىلاتىنىڭ ۋەكىللىرى كەلگەن قوبۇل قىلدى (بىر يىلدىن بۇرۇنقىسىنىڭ ئۈچ ھەسسىسىگە تەڭ بولدى.) 400 ۋەكىل سايلاپ قۇرۇلتايغا قاتناشتۇردى. ئەگەر بىرىنچى نۆۋەتلىك قۇرۇلتاي خېرزل «يەھۇدىيلار دۆلىتى» دە بېكىتكەن بىرىنچى ۋەزىپىنى — «يەھۇدىيلار جەمئىيىتى» قۇرۇشنى ئورۇنلىدى دېيىلسە، ئىككىنچى نۆۋەتلىك قۇرۇلتايدا خېرزل ئىككىنچى ۋەزىپىنى ئورۇنلاشقا — «يەھۇدىيلار شىركىتى» قۇرۇشقا تۈتۈش قىلدى. ئۇنىڭ تەسەۋۋۇرىغا ئاساسەن، بۇ نۆۋەتلىك قۇرۇلتاي يەھۇدىيلارنىڭ بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش بانكىسىنى قۇرۇش توغرىسىدىكى قارارىنى ماقۇللىدى. قارارغا بۇ بانكىنىڭ مەبلىغى ئىككى مىليون فوند ستېرلىڭ بولىدىغانلىقىنى، بۇ پۇلنى ئاساسلىقى پەلەستىنىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ يېزا ئىگىلىكى، سودا، تىرانسپورت ۋە بىناكارلىق كەسىپلىرىگە قەرز بېرىشكە ئىشلىتىلىدىغانلىقىنى بەلگىلىدى. بۇ بانكا 1899 - يىلى 3 - ئايدا ئەنگلىيە ھەسسىدارلىق شىركىتىنىڭ نامى بىلەن لوندا قۇرۇلدى. 250 مىڭ فوند ستېرلىڭ پاي چېكى ساتقاندىن كېيىن، بانكا تىجارەت باشلىسا بولىدىغانلىقى بەلگىلەندى. شۇ- ئا، بانكا 1902 - يىلى ئاندىن رەسمىي تىجارەت باشلىيالىدى. شۇ يىلى 2 - ئايدا بانكا كىچىك شىركەت — «ئەنگلىيە — پەلەستىن بانكىسى» نى قۇردى. 1903 - يىلى يازدىن باشلاپ يافادا پۇل مۇئامىلە كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىپ، يېشۇۋنىڭ ئاساسىي پۇل مۇئامىلە ئورگىنى بولۇپ قالدى.

1901 - يىلى باشبلدا چاقىرىلغان بەشىنچى نۆۋەتلىك دۇنيا زىئونىزمچىلىرى قۇرۇلتىيىدا يەھۇدىي مىللىي فوند جەمئىيىتى (Jewish National Fund) قۇرۇلدى. ئۇنىڭ خىراجىتى پەلەستىنە يېر سېتىۋېلىشقا، دېھقانچىلىق ۋە ئورمانچىلىقىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا ئىشلىتىلدى؛ مۇشۇ مەبلەغ بىلەن سېتىۋېلىنغان يەرلەر يەھۇدىي مىللەتنىڭ ئۆتۈنۈپ بېرىشكە بولمايدىغان مۈلكى قىلىندى. بۇ فوندقا ئاساسلىقى دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى يەھۇدىيلار ئىختىيارلىقى بىلەن ئىئانە قىلغان. فوندنىڭ تەسىس قىلىنىشى بىلەن يەھۇدىيلارنىڭ پەلەستىنىدە يېزا ئىگىلىكى ئولتۇراق رايونلىرىنى قۇرۇشىغا، يېزا ئىگىلىكىنى زامانىۋىلاشتۇرۇشنى ئىشقا ئاشۇرۇشىغا غايەت زور ياردەم بېرىلدى. بۇ نۆۋەتلىك قۇرۇلتاي ئۆتكۈزۈلىدىغان چاغدا قۇرۇلتايغا قاتناشقۇچىلار ۋەكىللەر 600 گە يېتىپ، دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ 1572 ئىجتىمائىي تەشكىلاتىغا ۋەكىللىك قىلدى. «دۇنيا» ھەپتىلىك ژۇرنىلى دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتىنىڭ ئورگان نەشر ئەپكارى بولۇپ، تەشۋىقات، ئۇيۇشتۇرۇش خىزمىتىدە مۇھىم رولنى جارىي قىلدۇردى.

قوشۇنىنى كېڭەيتىش، پۇل مۇئامىلە ئورگانلىرىنى قۇرۇش قاتارلىق جەھەتلەردە خېرزل خېلى چوڭ تەرەققىياتلارغا ئېرىشكەن بولسىمۇ، لېكىن چوڭ دۆلەتلەرنىڭ قوللىشىنى قولغا كەلتۈرۈش، دۆلەت قۇرىدىغان جايىنى تاللاش جەھەتلەردە ئوڭۇشسىز-

لىقلارغا ئۇچرىدى.

باسىل پروگراممىسىغا ئاساسەن، پەلەستىن يەھۇدىيلارنىڭ يۇرتىنى يېگۈزاشتىن قۇرۇدىغان جايى بولۇشى كېرەك. شۇڭا، خېرزل يەھۇدىي مالىيە گۇرۇھلىرى ئوسمانلى ئىمپېرىيىسىنىڭ كۈنسايىن خارابلىشىۋاتقان مالىيە كرىزىسىگە ياردەم قىلىش شەرتى بىلەن بۇ يارەمنى يەھۇدىيلارنىڭ پەلەستىنىدە ئولتۇراقلىشىشى ۋە دۆلەت قۇرۇشىنى ئېتىراپ قىلىشقا ئالماشتۇرۇشنى ئويلاندى. 1896 - يىلى 6 - ئايدا خېرزل ئىستانبۇلغا تۇنجى قېتىم بېرىپ، سۇلتانلىق ھۆكۈمىتىنىڭ ئىنكاسىنى ئاڭلاپ باقماقچى بولدى، لېكىن ئېنىق جاۋابقا ئىگە بولالمىدى. 1898 - يىلى 10 - ئايدا خېرزل تۈركىيە سۇلتانلىقىنىڭ ياۋروپادىكى ئاساسىي ئىتتىپاقدىشى گېرمانىيە پادىشاھى ۋىلھېلىم II دىن ياردەم سوراش نىيىتىگە كەلدى. ۋىلھېلىم II مەلۇم سىياسىي نىيىتىنى ئاساس قىلىپ، گېرمانىيە پادىشاھى مۇھاپىزىتى ئاستىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ ئالاھىدە رۇخسەت قىلىنغان زېمىنىنى مۇڭاپىق پەيتتە سۇلتان بىلەن مۇھاكىمە قىلىپ بېقىش مۇمكىنلىكىگە قوشۇلدى. لېكىن كونكرېت تەدبىر قوللانمىدى.

1898 - يىلى خېرزل 10 - ، 11 - ئايلاردا ھاياتىدا تۇنجى قېتىم، شۇنداقلا بىر قېتىم پەلەستىنگە كەلدى. ئېرۇسالېمنىڭ مەينەتچىلىكى ئۈنى مەيۇسلەندۇرگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇ يېڭى يىشۇۋ لېخۇۇنتا كەلگەندە شۇ يەردىكى يەھۇدىي كۆچمەنلەرنىڭ ئاتلىق قوشۇن بولۇپ ئويۇشۇپ، ئىبرانىي ناخشىلىرىنى ئېيتىپ، «ياشىسۇن خېرزل» دەپ توۋلىغان شوئارلىرىنى ئاڭلىغاندا، كۆزىدىن تارىلاپ تۆكۈلگەن ياشلىرىنى توختىتالمىدى. دۆلەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئىرادىسىنى تېخىمۇ چىڭىتتى.

1901 - يىلى 5 - ئاينىڭ 17 - كۈنى خېرزل نۇرغۇن پۇل بەرگەندىن كېيىن سۇلتان ئابدۇلھەمىد II بىلەن كۆرۈشەلىدى. ئىككى سائەتلىك ئۇچرىشىشتا خېرزل يەھۇدىي بايلىرىنىڭ تۇر-

كىسىنىڭ قەرزدىن قۇتۇلۇشىغا ياردەم بېرىش شەرتى بىلەن يەھۇدىيلارنىڭ پەلەستىنگە كۆچۈشىگە رۇخسەت قىلىشىنى تەلەپ قىلدى. سۇلتان كونكرېت ھەرىكەتنى كۆرگەندىن كېيىن قارار قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. خېرزل دەرھال ياۋروپاغا قايتىپ كېلىپ، لوندون، پارىژ قاتارلىق جايلارغا مەبلەغ توپلاش ئۈچۈن چاپتى. لېكىن، ئۇدا ئۇڭۇشسىزلىققا ئۇچراپ، تۇزۇك نەتىجە قازىنالمىدى. 1902 - يىلى 2 - ئايدا خېرزل سۇلتان بىلەن يەنە كۆرۈشۈپ، ئۈچ مىليون فرانكنى تۈركىيە بانكىسىغا سېلىپ قويىدىغانلىقىنى جاكارلىدى. لېكىن، قاقشاش سۇلتان ئىمپېرىيىنىڭ ھەرقانداق زېمىنىنى ئۆتۈنۈپ بېرىشنى خالىماي، ئەگەر يەھۇدىيلار ئىمپېرىيىنىڭ پۇقرالىرى بولسا ئىمپېرىيە تەۋەلىكىدىكى مېسۇپوتامىيە قاتارلىق جايلاردا تارقاق ئولتۇراقلىشىشقا بولىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ئەمەلىيەتتە، سۇلتاندا قىلچە سەمىمىيەت يوق بولۇپ، بۇنىڭدىن پايدىلىنىپ يەھۇدىيلاردىن قەرز ئېلىپ، فرانسىيىلىك قەرز ئىگىلىرىنى ئۆسۈمنى تۆۋەنلىتىشكە قىستاشنى كۆزلىگەنىدى. بۇنداق ئەھۋالدا، خېرزل سۇلتان بىلەن قىلغان سۆھبەتتە ھېچقانداق كېلىشىم ھاسىل قىلالمىدى. خېرزل بۇرۇن ناھايىتى چوڭ ئۈمىد باغلىغان گېرمانىيىمۇ زىئونىزمغا ئۆز پىكرىدە قىلىش پوزىتسىيىسىنى تەدرىجىي ئاشكارىلىدى. خېرزل كىنەز بادېنغا يازغان خېتىدە گېرمانىيىنىڭ قوللىشى بىلەن دۆلەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئارزۇسىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنىڭ تەس ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلدى.

3. ئۇگاندا لايىھەسىنىڭ ئالدى - كەينىدە

خېرزلنىڭ سۇلتاندىن ۋە گېرمانىيە پادىشاھىدىن كۈتكەن ئۈمىدى بەربات بولغاندىن كېيىن، زىئونىزمغا ئەزەلدىن قىزىقۇانلار ئەنگلىيىگە ئۈمىد دەرۋازىسىنى ئاچتى. ئەينى چاغدا رۇسىيە ۋە شەرقىي ياۋروپادا يەھۇدىيلارغا قارشى زوراۋانلىقلار ئۈز-

لۇكسىز پەيدا بولۇپ تۇرغانلىقتىن، يەھۇدىي مۇساپىرلىرى ئەنگلىيەگە كېلىشكە باشلىغان. بۇنىڭ بىلەن ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى زىئونىزم ھەرىكىتى بىلەن ھەمكارلىشىپ يەھۇدىي مۇساپىرلىرىغا مۇقىم ماكان تېپىپ بېرىش مۇمكىنلىكىنى ئويلىنىشقا باشلىدى. خانلىقنىڭ مۇھاجىرلار كومىتېتى بۇيرۇق بويىچە بۇ خىزمەتكە تۇتۇش قىلدى. بۇ تەرەققىياتتىن خېرزل يېڭى ئۇمىدنى كۆرۈپ، ئەنگلىيىنىڭ قوللىشىنى قولغا كەلتۈرۈشكە ئاكتىپ ھەرىكەت قىلدى. 1900 - يىلىدىكى تۇنجى نۆۋەتلىك زىئونىزمچىلار قۇرۇلتىيىنىڭ ئۆتكۈزۈلۈش ئورنى بۇرۇن ئوچ نۆۋەت قۇرۇلتاي ئۆتكۈزۈلگەن باسىلدىن لوندونغا ئۆزگەرتىلدى. خېرزل بۇنى زىئونىزم تەشكىلاتىنىڭ پائالىيەت مەركىزىنىڭ ئەنگلىيىگە يۆتكەلگەنلىكىنىڭ ئالامىتى، دەپ قارىدى. ئۇنىڭ قارىشىچە يېقىنقى زاماندىن بۇيان ئەنگلىيە يەھۇدىيلارغا قارشى زوراۋانلىق يوق بەرمىگەن بىردىنبىر دۆلەت، «ئەركىن، كۆچلۈك ئەنگلىيە» دە زىئونىزم پەرۋاز قىلالايدۇ.

ئەنگلىيىدىكى زىئونىزم تەشكىلاتلىرىنىڭ تىرىشچانلىقى تۈرسىدا، خېرزل 1902 - يىلى 6 - ئايدا گۇۋاھچى سۆپىتى بىلەن لوندونغا بېرىپ، خانلىق مۇھاجىرلار كومىتېتىغا كۆز قاراشلىرىنى بايان قىلدى. خېرزل بۇ قېتىم روتسچىلد جەمەتىنىڭ قوللىشىنى قولغا كەلتۈرۈشكە يەنە ئۈرۈنۇپ كۆرمەكچى بولدى. لوندوندا بۇ جەمەتىنىڭ لوندون شۆبىسىنىڭ باشلىقى لورد[1] ناسانىل روتسچىلد بىلەن كۆرۈشتى. لورد يەھۇدىيلارنىڭ پەلەستىنگە كۆچۈشىگە قارشى چىقتى. لېكىن، يەھۇدىيلارنىڭ ئەنگلىيە ئىمپېرىيىسىدىكى مەلۇم زېمىندا توپلىشىپ ئولتۇراقلاشسا بولىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. بۇ چاغدا خېرزلمۇ مۇنداق دەپ قارىدى: تۈركلەر يەھۇدىيلارنىڭ پەلەستىنده ئولتۇراقلىشىشىنى

① لورد - ئەنگلىيىده ئاقسۆڭەكلىك ئۇنۋانى.

رەت قىلىۋاتسا، ۋەھالەنكى، زىيانكەشلىككە ئۇچراۋاتقان شەرقىي ياۋروپا يەھۇدىيلىرى پاناھلىنىدىغان ماكانغا جىددىي موھتاج تۇرماقتا، ۋاقىتلىق تەدبىر سۈپىتىده، پەلەستىندىن باشقا جايدا يەھۇدىيلارنىڭ ماكانىنى قۇرۇشنى ئويلاپ كۆرۈشكە بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ خانلىق مۇھاجىرلار كومىتېتىغا ئەھۋال بايان قىلغاندا، يەھۇدىيلارنىڭ مۇستەقىل مىللىي ماكان قۇرۇشى ئۈچۈن، ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىنىڭ بىر پارچە زېمىن بېرىشىنى ئۈمىد قىلىدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويدى. خېرزلنىڭ قارىشىچە، سىپرۇس ياكى سىناي يېرىم ئارىلى بىرقەدەر مۇۋاپىق ئىدى. چۈنكى، ئۇ يەرلەر پەلەستىنگە يېقىن بولۇپ، ئەنگلىيىنىڭ مۇھاپىزىتىده ئىدى. شۇ يىلى 10 - ئاينىڭ 22 - كۈنى خېرزل ئەنگلىيىنىڭ مۇستەملىكە ۋەزىرى يۆسېف چامبېرلىن بىلەن كۆرۈشتى. چامبېرلىن يەھۇدىيلار ئۈچۈن گرېكلارنى سىپرۇستىن قوغلۇۋېتىشكە بولمايدۇ، دەپ قارىدى. ئۇ خېرزلغا سىناي يېرىم ئارىلىدىكى ئارىش رايونىدا يەھۇدىيلارنىڭ مۇقىم ئولتۇراقلىشىش رايونلىرىنى قۇرۇشنى قىزغىنلىق بىلەن تەكلىپ قىلدى.

ئەنگلىيە تاشقى ئىشلار ۋەزىرى لورد روۋتدېخىنىڭ تەكلىپ بېرىشى بىلەن خېرزل ئەنگلىيىدىكى زىئونىزم تەشكىلاتىنىڭ رەھبىرى رىئوبود، گىرىنبېرگ باشچىلىقىدىكى كومىتېتنى شۇ يەرنى تەكشۈرۈشكە ئەۋەتتى. كېيىن مىستر ھۆكۈمىتىنىڭ قارشى تۇرۇشى بىلەن ئارىش پىلانى ئەمەلگە ئاشمىدى. بۇ خېرزلغا ئېغىر زەربە بولدى. 1903 - يىلى 5 - ئاينىڭ 16 - كۈنى خېرزل خاتىرىسىگە: «ئەمدى مېنىڭچە ئىش ئۈزۈل - كېسىل تۈگەشتى» دەپ يازدى. مۇشۇ چاغدا شەرقىي ياۋروپادا يەھۇدىيلارغا قارشى زوراۋانلىق ئۈزۈلمىدى. 1903 - يىلى 4 - ئايدا كىشىنيوۋ (ھازىرقى مولداۋىيىنىڭ پايتەختى) دە پاجىئەلىك ۋەقەده 49 يەھۇدىي ھاياتىدىن ئايرىلدى. 586 يەھۇدىي زەخمىلەندى، نۇرغۇن يەھۇدىي ئاياللىرى ئاياغ ئاستى قىلىندى. 6 - ئايدا چارروسىيە

هۆكۈمىتى يەھۇدىي بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش بانكىسىنىڭ پاي چې-
كىنى سېتىشنى ۋە يەھۇدىي مىللىي فوند جەمئىيىتىنىڭ مەبلەغ
توپلىشىنى ئوچۇق بۇيرۇق چۈشۈرۈپ چەكلىدى ھەمدە رۇسىيە-
دىكى زىئونىزم ھەرىكىتىنى يەنمۇ ئىلگىرىلەپ باستى. بۇ ئىش-
لار خېرزلنىڭ ئىچىنى ئۆرتەپ، ئۇنى قاتتىق قايغۇغا سالدى.
ئىلاجىنىڭ يوقلۇقىدىن ئۇ چامبېرلىنىنىڭ شەرقىي ئافرىقىدىكى
نايروبىنىڭ غەربىي شىمال تەرىپىدىكى بىر پارچە زېمىنىنى يەھۇد-
دىيلارنىڭ مىللىي ماكانى قىلىش توغرىسىدىكى تەكلىپىنى قوبۇل
قىلدى.

1903 - يىلى 8 - ئايدىكى ئالتىنچى نۆۋەتلىك زىئونىزمچى-
لار قۇرۇلتىيىدا خېرزل ۋەكىللەرگە شەرقىي ئافرىقىدا يەھۇدىي-
لارنىڭ يۇرتىنى قۇرۇش توغرىسىدىكى «ئۇگاندا لايىھىسى»[1]
نى قويۇپ، ئۇنى «قوغلۇشتىلگەن يەھۇدىيلارنىڭ بىر كېچە قونە-
دىغان مېھمانخانىسى» دەپ ئاتىدى. تەپسىلىي ئويلىنىش ئارقە-
لىق، بۇ لايىھىگە شەرقىي ياۋروپا ۋەكىللىرى كۆچلۈك قارشى
چىقتى. خېرزل بۇ پىلاندا ئۇگاندانىڭ زىئون ئورنىغا دەسسىمەي-
دىغانلىقىنى تەكرار چۈشەندۈرسىمۇ، شەرقىي ياۋروپا ۋەكىللىرى
قىلچە يول قويمىدى. پەلەستىندىن باشقا ھەرقانداق جايدا قايتە-
دىن ماكان قۇرۇشقا قەتئىي قارشى تۇردى، ئۇنداق قىلىش
باسىل پروگراممىسىغا ئاسىيلىق قىلغانلىق بولىدۇ، دەپ قارە-
دى. قۇرۇلتاي 128 ئاۋازغا قارشى 295 ئاۋاز بىلەن شەرقىي
ئافرىقىغا «زېمىن تەكشۈرۈش ئۆمىكى» ئەۋەتىش قارارىنى ماقۇل-
لىغاندىن كېيىن رۇسىيە ۋەكىللەر ئۆمىكى يىغىن زالىدىن چې-
قىپ كېتىپ نارازىلىق بىلدۈردى. زىئونىزم ھەرىكىتى بۆلۈنۈش
گىردابىغا بېرىپ قالدى. خېرزل قۇرۇلتايىنىڭ يېپىلىش نۇتقىنى
سۆزلىگەندە ھاياجان ئىچىدە ئوڭ قولىنى كۆتۈرۈپ، «تەۋرات»

① شۇ چاغدا نايروبى ئەنگلىيە تەۋەلىكىدىكى ئۇگاندا قوغدىش رايونىنىڭ باشقۇرۇشىدا ئىدى.

تىكى «ئېھە، ئېرۇسالېم. ئەگەر سېنى ئۇنتۇپ قالسام، ئوڭ
قولۇم تۇتماس بولۇپ كەتسۇن» دېگەن مىسرالارنى ئوقۇپ، با-
سىل پروگراممىسىغا داۋاملىق سادىق بولىدىغانلىقى توغرىسىدا
قەسەم بەردى.

بۇ قېتىمقى تالاش - تارتىش خېرزلنى قاتتىق ئازابلىدى.
ئۇ شەرقىي ياۋروپا يەھۇدىيلىرىنىڭ «بويىنىغا سىرتماق سېلىنە-
غان» بولسىمۇ «داۋاملىق جاپا تارتىشتىن قورقماي» ئۇگاندا
لايىھىسىنى رەت قىلغانلىقىنى زادى چۈشىنەلمىدى. لېكىن ئۇ
زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ ئىتتىپاقلىقىنى قوغداپ، يەھۇدىيلار
ئىتتىپاقلاشمىسا ھېچقانداق ئىشنى باشقا ئېلىپ چىققىلى بولماي-
دۇ، دەپ قارىدى. بۇ چاغدا خېرزل بەك چارچاپ كەتكەنلىكتىن
قاتتىق ئاغرىپ قالغان بولسىمۇ، ئاغرىق ئازابىغا چىداپ ھەسسە-
لەپ خىزمەت قىلدى. ئىتتىپاقلىقنى كۆزدە تۇتۇپ، ئۇگاندا
لايىھىسىدىن ۋاز كېچىشنى قارار قىلدى. 1904 - يىلى 5 - ئايدا
ئۇ رىياسەتچىلىك قىلغان ئىجرائىيە كومىتېت ئاخىرقى قارارنى
چىقىرىپ، يەھۇدىيلار ئۆز يۇرتىنى قۇرىدىغان بىردىنبىر جاي
پەلەستىن ئىكەنلىكىنى بېكىتتى. شۇنداق قىلىپ، زىئونىزم
ھەرىكىتىنىڭ بىرلىكى ۋاقىتلىق ساقلاپ قېلىندى.

قۇرۇلتاي ئاخىرلاشقان ھامان، ئېغىر كېسەل بولغان
خېرزلنى كىشىلەر چېختىكى فرانسىن ساناتورىيىسىگە داۋالە-
نىشقا ئېلىپ باردى. يەھۇدىيلارنىڭ دۆلىتىنى ئەسلىگە كەلتۈ-
رۈش يۈرەك قېنىنى سەرپ قىلغان خېرزل 1904 - يىلى 7 -
ئاينىڭ 3 - كۈنى 44 يېشىدا مەڭگۈلۈك كۆز يۇمدى. ژېنادا ئالتە
مىڭدىن ئارتۇق يەھۇدىي ئۇنى ئۇزاتتى. دۇنيانىڭ ھەرقايسى جاي-
لىرىدىكى يەھۇدىيلارمۇ ھەرخىل تەزىيە بىلدۈرۈش پائالىيەتلىرە-
نى ئۆتكۈزۈپ، مىللىي قەھرىمانى[1] غا ماتەم تۇتتى.

① 45 يىلدىن كېيىن ئىسرائىلىيە ھۆكۈمىتى مەخسۇس ئايروپىلان ئەۋەتىپ خېرزلنىڭ جەسىتىنى ئىسرائىلىنىڭگە ئېلىپ كېلىپ، ئېرۇسالېمدىكى خېرزل تېغىغا تەنتەنىلىك دەپنە قىلدى.

تۆتىنچى باب

ھەرىكىم ئۆزى خالىغانىنى ئېلىش

خېرىزلەن ئايرىلغان دۇنيا زىئونىزم ھەرىكىتى باشچى پروگراممىسىنى داۋاملىق ئىزچىللاشتۇرۇپ، ياۋروپادىكى يەھۇدىيلارنى پەلەستىنگە كۆچۈرۈشنى پائال تەشكىللىدى. ئىككىنچى قېتىملىق ئالىيا مەزگىلىدە پەلەستىندە يەھۇدىيلارنىڭ ئەڭ دەسلەپكى يېزا ئىگىلىك كوللېكتىپ تەشكىلاتى — كىببۇز بارلىققا كېلىپ، ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت گەۋدىلىنىشكە باشلىدى. بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى پارتلىغاندىن كېيىن دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتىنىڭ ئاساسىي ئېقىم تەرەپدارلىرى كۆچلۈك دۆلەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتتىن پايدىلىنىپ، پۈتۈن كۈچى بىلەن ئەنگلىيەنىڭ قوللىشىنى قولغا كەلتۈردى. ئەنگلىيەمۇ ئۆزىنىڭ پەلەستىننى كونترول قىلىشتىن ئىبارەت ئىستراتېگىيىلىك نىيىتى بىلەن زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ سىياسىي نىشانى ئوتتۇرىسىدا ئورتاق مەنپەئەت بارلىقىنى بايقىدى. ئىككى تەرەپ ئاساسلا كېلىشىپ، ھەر كىم ئۆزى خالىغانىنى ئېلىپ، ئاخىرى بالفور خىتابنامىسىنىڭ ئېلان قىلىنىشىنى ئىلگىرى سۈردى. شۇنىڭ بىلەن زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ پەلەستىندە يەھۇدىيلار دۆلىتىنى قايتىدىن قۇرۇش نىشانى چوڭ دۆلەتنىڭ تۈنجى قېتىم ئېتىراپ قىلىشىغا ئىگە بولدى.

§1. بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن بۇرۇنقى زىئونىزم ھەرىكىتى ۋە پەلەستىن

1. خېرىزلەن كېيىنكى دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتى

1904 - يىلى خېرىزلنىڭ ۋاپاتى زىئونىزم ھەرىكىتىگە ناھايىتى چوڭ يوقىتىش بولدى. خېرىزلەن ئايرىلىپ قالغان دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتى ئىستراتېگىيىلىك لايىھە، رەھبەرلىك كولېكتىپى ۋە ھەرىكەت فاكتورىنى قاتارلىق نۇرغۇن جەھەتلەردە تەڭشەش دەۋرىگە كىردى. بۇ تەڭشەشلەر 1904 - يىلىدىن كېيىنكى دۇنيا زىئونىزمچىلىرىنىڭ نەچچە نۆۋەتلىك قۇرۇلتىيىدا يېغىنچاق ئەكس ئەتتى. دۇنيا زىئونىزمچىلىرىنىڭ يەتتىنچى نۆۋەتلىك قۇرۇلتىيى 1905 - يىلى 7 - ئايدا باسىلدا ئېچىلدى. قۇرۇلتاي تۆۋەندىكى ئۈچ ئىشنى قىلدى.

بىرىنچى، ئۇگاندا لايىھىسىنى ئاخىرقى قېتىم بېكىتتى. دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتىنىڭ شەرقىي ئافرىقىغا ئەۋەتكەن «زىيارەت كۆزىتىش ئۆمىكى» قۇرۇلتايدا دوكلات بېرىپ، شەرقىي ئافرىقىنىڭ تەبىئىي شارائىتى يەھۇدىيلارنى كۆپلەپ كۆچۈرۈشكە مۇۋاپىق كەلمەيدۇ، دەپ قارىدى. بۇ ھال شەرقىي ياۋروپادىكى يەھۇدىيلارنى ئاساس قىلغان ئۆكتىچىلەرنىڭ پىكرىنى كۈچلەندۈرۈۋەتتى. قۇرۇلتاي ئاخىر 190 ئاۋازنىڭ قوللىشى، 178 ئاۋازنىڭ قارشى تۇرۇشى ۋە 90 ئاۋازنىڭ ھوقۇقىدىن ۋاز كېچىشى بىلەن قارار ماقۇللاپ، پەلەستىن ۋە سۇرىيەدىن باشقا زېمىننى يەھۇدىيلارنىڭ ماكانى قىلىپ قۇرۇش توغرىسىدا تەكلىپ بېرىشكە بولمايدىغانلىقىنى بەلگىلىدى. بۇ قارار لايىھىسىگە نارازىلىق بىلدۈرۈش ئۈچۈن، ئەنگلىيەدىكى ئىئاسلىپى، زانگۋىل باشچىلىقىدىكى ئۇگاندا لايىھىسىنى قوللىغۇچىلار قۇرۇلتايدىن چېقىپ كېتىپ، «يەھۇدىيلارنىڭ زېمىنىن تەشكىلاتى»

(Jewish Territoral Organization) قۇرغانلىقىنى جاكارلاپ، دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتىدىن ئايرىلىپ، ئارگېنتىنا، كېنىيە قاتارلىق جايلاردا يەھۇدىيلارنىڭ بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش پائالىيىتى ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن بۇ تەشكىلات روناق تاپال. مايى، ئاخىر 1925 - يىلى پارچىلىنىپ كەتتى.

ئىككىنچى، سىياسىي تەرەپدارلىرى بىلەن ھەرىكەت تەرەپدارلىرى ئوتتۇرىسىدىكى تالاش - تارتىشنى ھەل قىلدى. نوردو، بودىنخېيم باشچىلىقىدىكى سىياسىي تەرەپدارلىرى خېرزلنىڭ قارىشىدا چىڭ تۇرۇپ، ئەڭ تۆۋەن چەكتىكى ئىمتىياز ۋە كاپالەتكە ئىگە بولۇشتىن ئىلگىرى نۇرغۇن مەبلەغ ۋە ئادەم كۈچىنى پەلەستىنگە پارچە - پۇرات كۆچمەن كۆچۈرۈش پائالىيىتىگە سەرپ قىلىۋېتىشنىڭ ھاجىتى يوق، دەپ قارىدى. ئۇشبۇ قاتارلىق رۇسىيەدىكى زىئونىزمچىلارنى ئاساس قىلغان ھەرىكەت تەرەپدارلىرى مۇنازىرىلىشىپ، خېرزلنىڭ كۆپ يىل جاپالىق ئەجر سىڭدۈرگەن مەخپىي دىپلوماتىيىسى ھېچقانداق نەتىجىگە ئىگە بولالمىدى، ئالاھىدە رۇخسەت خېتىگە ئىگە بولۇشتىن ئىلگىرى زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ مۇھىم نۇقتىسىنى ئەمەلىي خىزمەتلەرگە قارىتىش، يەنى يەھۇدىيلارنىڭ پەلەستىنده يەر ئېچىپ دېھقانچىلىق قىلىش پائالىيىتىنى مۇستەھكەملەش ۋە راۋاجلاندۇرۇش لازىم، دېدى. ھەرىكەت تەرەپدارلىرى ئىچىدىكى تايانچ ئادەملەرنىڭ بىرى، گېرمانىيىدىكى يەھۇدىي بىئولوگ ئوتتوۋار بۇرگ ئۆز سۆزىدە يېڭى يېشۇۋنىڭ سىياسىي رولىنى ۋە يېڭى يېشۇۋ قۇرۇلۇشىنى تەشكىللىك، سىستېمىلىق كېڭەيتىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى كۆچمىنىڭ بىرىچە تەكىتلىدى. قۇرۇلتايدا ئىككى تەرەپ مۇرەسسەگە كەلدى. سىياسىي تەرەپدارلىرى بۇرۇن ئوتتۇرىغا قويغان ئالاھىدە رۇخسەت قىلىش خېتىگە ئىگە بولۇشتىن ئىلگىرى كەڭ كۆلەملىك كۆچمەن ئۈيۇشتۇرماسلىق ۋە كەڭ كۆلەمدە ئولتۇراق-

لىشىش مەھەللىرىنى سالماسلىق توغرىسىدىكى تەشەببۇسىنى ئۆزگەرتىپ، يەھۇدىيلارنىڭ پەلەستىن يېزا ئىگىلىكى ۋە سانائىتىدىكى ئورنىنى كۈچەيتىشكە قوشۇلدى؛ ھەرىكەت تەرەپدارلىرى مۇ دىپلوماتىك پائالىيەتلەرگە پرىنسىپ جەھەتتىن قارشى تۇرمايدىغانلىقىنى، پىلانسىز، پۈتۈنلەي خېير - ساخاۋەت ئىشلىرى قوللايدىغان كىچىك كۆلەملىك كۆچمەن كۆچۈرۈش بىلەن قانىتا شۇغۇللانمايدىغانلىقىنى بىلدۈردى.

ئۈچىنچى، ھەرىكەتنىڭ رەھبەرلىرىنى سايلىدى. خېرزل ۋاپات بولغاندىن كېيىن دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتىدا نوردو، ۋولفزوئىن ۋە ۋاربۇرگدىن تەركىب تاپقان ئۈچ كىشىلىك كومىتېت خىزمەتلەرگە رىياسەتچىلىك قىلدى. قۇرۇلتايدا 49 ياشلىق ۋولفزوئىن دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتىنىڭ رەئىسى بولۇپ سايلاندى. ئۇ لىتۋادا تۇغۇلغان، يەھۇدىيلارنىڭ ئەنئەنە تەربىيىسىنى ئالغان، كېيىن گېرمانىيىدىكى كىيولندا مۇقەددەس تاغنى قىزغىن سۆيۈش ھەرىكىتىنى پائال ئۈيۇشتۇرغان، خېرزلنى ئەڭ دەسلەپ قوللىغانلارنىڭ بىرى ۋە شەرقىي ياۋروپادىكى زىئونىزمچىلار ئوتتۇرىسىدا ئالاقىچى بولغان. شۇنداقلا يەھۇدىيلار يەر ئۆزلەشتۇرۇپ تېرىقچىلىق قىلىش بانكىسىنىڭ ۋە مىللىي فوند جەمئىيىتىنىڭ مەسئۇلى بولغان. زىئونىزم ھەرىكىتىگە رەھبەرلىك قىلىشنىڭ ئەمەلىي تەجرىبىسىگە ئىگە. ئۇنىڭ سايلىنىشى ئىختىلاپى چوڭقۇر شەرق، غەرب ۋەكىللىرىنىڭ مۇرەسسەگە كېلىشىگىنى ئىپادىلەپ بەردى. قۇرۇلتايدا سايلام ئارقىلىق بارلىققا كەلگەن يېڭى ئىجرائىيە كومىتېتمۇ ئىككى تەرەپنىڭ كۈچتە تەڭ ئىكەنلىكىنى كۆرسەتتى.

يەتتىنچى نۆۋەتلىك قۇرۇلتاي ئورۇنلىغان بۇ ئۈچ ۋەزىپە ۋولفزوئىننى ئىشەنچىكە ئىگە قىلدى. قۇرۇلتاينىڭ يېپىلىش نۇتۇقىدا ئۇ زىئونىزم دۇچ كەلگەن كرىزىس ئاخىرلاشتى، دەپ جاكارلىدى. كېيىنكى ئىشلار بۇ ھۆكۈمنىڭ بالدۇر بولۇپ كەتـ-

كەنلىكىنى ئىسپاتلىدى. دۇنيا زىئونىزمچىلىرىنىڭ سەككىزىنچى نۆۋەتلىك قۇرۇلتىيى 1907 - يىلى 8 - ئايدا گائاگادا ئېچىلدى. ئۆتكەنكى چاغلاردىكىگە ئوخشاش، سىياسىي تەرەپدارلىرى بىلەن ھەرىكەت تەرەپدارلىرى ئوتتۇرىسىدا كەسكىن مۇنازىرە بولدى. ژۇلفزوئىن ياراشتۇرغۇچى بولدى. قۇرۇلتايدا ژېيزمان «ئۇنۇپرسال زىئونىزم توغرىسىدا» دېگەن تېمىدا نۇتۇق سۆزلەپ، ئىككى تەرەپنىڭ قاراشلىرىنى ئوبدان بىرلەشتۇردى. ئۇ: «بىز ئالاھىدە رۇخسەت قىلىش خېتىگە ئىگە بولىدىغان ئۇلۇغۋار ئىرادىگە ئىگە بولۇشىمىز لازىم. لېكىن بىزنىڭ بۇ ئۇلۇغۋار ئىرادىمىز قەدىمكى ماكانىمىز: ئىسرائىلىيىدىكى ئەمەلىي تىرىشچانلىقىمىز ئارقىلىق ئاندىن ئەمەلگە ئاشىدۇ» دەپ ئوتتۇرىغا قويدى. قۇرۇلتايغا قاتناشقۇچىلار پەلەستىندىكى يەھۇدىي كۆچمەنلىرىنىڭ يەر ئېچىپ تېرىقچىلىق قىلىش پائالىيىتىنىڭ ئالاھىدە رۇخسەت قىلىش خېتىدىن ئىلگىرى ئىشلىنىپ تۇرۇشىغا، بۇ ئىشتا كۆرۈنەرلىك نەتىجە قولغا كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن، ئالاھىدە رۇخسەت قىلىش خېتىدىن ئۇمىد بولىدىغانلىقىغا قوشۇلدى. شۇنىڭ ئۈچۈن قۇرۇلتاي 1908 - يىلىدىن ئېتىبارەن پەلەستىندىكى يافادا ئارتۇر روپپىن رەھبەرلىكىدىكى پەلەستىن ئىش باشقۇرۇش ئورنى تەسىس قىلىپ، شۇ يەردىكى يەھۇدىيلارنىڭ ئولتۇراقلىشىپ تېرىقچىلىق قىلىشىغا يېتەكچىلىك قىلىشقا مەسئۇل قىلىشنى بەلگىلىدى.

بۇنىڭ ئالدى - كەينىدە، سىياسىي تەرەپدارلىرىنىڭ پىكرىگە مايىل بولغان ژولفزوئىن ھەرىكەتنىڭ ئىستىقبالى ئىستانبۇلنىڭ سۇلتان ھۆكۈمىتىگە باغلىق، دەپ قارىدى. 1907 - يىلى 10 - ئايدا ئۇ تەكلىپكە بىنائەن ئىستانبۇلنى زىيارەت قىلىپ، سۇلتان بىلەن كۆرۈشكەندە، تۆۋەندىكى تەلەپنى قويدى: 50 مىڭ ئۆيلۈك يەھۇدىينىڭ پەلەستىنە (ئىرۇسالېم بۇنىڭ سىرتىدا) ئولتۇراقلىشىشى، ئۇلار ئىمپېرىيىنىڭ پۇقرالىرى بولۇپ ھەربىي

خىزمەتكە قاتنىشىشى، باجنى 25 يىل كەچۈرۈم قىلىدىغان مۇئامىلىدىن بەھرىمەن بولۇشى، ئۇلارغا ئېلىپ بېرىلىدىغان يەرلەر دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتىنىڭ ئىگىدارچىلىقىدا بولۇشى كېرەك. مالىيە كىرىزىسىنى ھەل قىلىشقا ئالدىراپ كەتكەن سۇلتان 26 مىليون فوند ستېرلىڭ تەلەپ قىلدى. لېكىن، ژولفزوئىن ئىككى مىليون فوند ستېرلىڭ بېرىشكە قوشۇلدى. ئىككى تەرەپ باھا تالىشىۋاتقاندا، ياش تۈركىيە ئىنقىلابى يۈز بېرىپ، ئابدۇلھەمىد II ئاغدۇرۇۋېتىلدى. بۇ قېتىمقى ئىنقىلاب ئۇرغۇن زىئونىزمچىلار قەلبىدە ئۇمىد يالقۇنىنى تۇتاشتۇردى. ئىنقىلاب غەلبە قىلىش بىلەن ياش تۈرك پارتىيەسىنىڭ داھىيىسى ئەنۋەر پاشا تولۇپ تاشقان ھاياجان بىلەن: «بۇنىڭدىن كېيىن ھەممىمىز قېرىنداش، بۇلغار، گرېك، رۇمىنىيەلىك، يەھۇدىي، مەۋسۇل دەپ ئايرىلمايدۇ. دۇنيادىكى ھەممە ئادەم باراۋەر بولىدۇ. بىز ئوسمانىيلار بولۇش سۈپىتىمىز بىلەن ئىپتىخارلىنىمىز» دېدى. بۇ پارتىيەنىڭ يەنە بىر رەھبىرى مۇنداق دېدى: «ئىمپېرىيەمىزدە ئوسمانىيلاشتۇرۇش ژەرىپىسى ئورۇنلىنىشتىن ئىلگىرى، بارلىق مەسلەكتىكى تىلغا ئالغىلى بولمايدۇ». يېڭى ھۆكۈمەت يەھۇدىيلارنىڭ كەڭ كۆلەملىك كۆچۈش ئىشىنى ئويلىنىشنى رەت قىلىپلا قالماستىن، بەلكى كۆچمەنلەرگە قارىتىلغان بۇرۇنقى چەكلەش بۇيرۇقىنىڭ داۋاملىق ساقلىنىپ قالىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. 1911 - ، 1912 - يىللىرىغا كەلگەندە ئىتتالىيە - تۈركىيە ئۇرۇشى تۇپەيلىدىن، بالقان ئۇرۇشى بولدى. مۇشكۇل ھالدا قالغان تۈركىيە دائىرىلىرى يەھۇدىي كۆچمەنلىرىنىڭ پەلەستىنە ئولتۇراقلىشىپ يەر سېتىۋېلىشىغا قارىتا چەكلىمىسىنى سەل - پەل بوشاتتى.

1909 - يىلى 12 - ئايدا ھامبۇرگدا ئۆتكۈزۈلگەن دۇنيا زىئونىزمچىلىرىنىڭ توققۇزىنچى نۆۋەتلىك قۇرۇلتىيىدا ژولفزوئىننىڭ ھەرىكەت تەرەپدارلىرىنى قايىل قىلىش يولىدىكى تىرىشـ

چانلىقى مۇۋەپپەقىيەت قازىنالمايلا قالماستىن، بەلكى ئۇنىڭ رەھبەرلىك ئورنى ئۇشسىكن، ۋېيزمان، سوكولوۋ قاتارلىق كەشلەرنىڭ رىقابىتىگە دۇچ كەلدى. ئۇلار ۋولفزوئىننىڭ مەغلۇپ بولغان دىپلوماتىك ھەرىكەتلىرىنى تەنقىد قىلدى». ئۇنىڭ رەھبەرلىك خىزمىتىدە خېرزلدىنمۇ ئۆز بېشىمچىلىكىنى ئىپبلىدى، لېكىن، قۇرۇلتاي ئاخىرىدا يەنىلا ئۇنىڭ ۋەزىپىسىنى ساقلاپ قالدى.

1911 - يىلى 8 - ئايدا باسىلدا چاقىرىلغان 10 - نۆۋەتلىك قۇرۇلتايدا ۋولفزوئىن خىزمىتىدىن ئىستىپا بەردى. قۇرۇلتاي ۋاربۇرگ، سوكولوۋ قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھەرىكەت تەرەپدارى زاتلىرىدىن تەشكىللەنگەن يېڭى ئىجرائىيە كومىتېتىنى سايلاپ چىقتى. ۋاربۇرگ دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتىنىڭ ئوچىنچى نۆۋەتلىك رەئىسى بولدى. تەشكىلاتنىڭ باش شتابىمۇ ئۇ ئولتۇرۇشلۇق بېرلىنگە كۆچۈرۈلدى. يېغىنغا قاتناشقانلار ۋېيزمان تەشەببۇس قىلغان ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن كېلىدىغان «ئۇنىۋېرسال زىئونىزم» ئىدىيىسىنى قوبۇل قىلىپ، پەلەستىنىدىكى يەھۇدىي كۆچمەنلىرىنىڭ بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈپ تېرىقچىلىق قىلىش پائالىيىتى ۋە ئىبرانىي مەدەنىيىتىنى گۈللەندۈرۈش قاتارلىقلار ئۈستىدە تەپسىلىي مۇھاكىمە قىلدى. كېشىنى جەلپ قىلغىنى شۇ بولدىكى، ئۇشسكىنىڭ تەكلىپ بېرىشى ئارقىسىدا، قۇرۇلتايدا سۆزگە چىققانلارنىڭ ھەممىسى ئىبرانىي تىلى ئىشلەتتى، بۇ زىئونىزمچىلار قۇرۇلتىيىدىكى تۇنجى قېتىملىق ئىش بولدى.

دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىنكى بىر قېتىملىق قۇرۇلتاي — 11 - نۆۋەتلىك قۇرۇلتاي 1913 - يىلى 9 - ئايدا ۋېنادا ئۆتكۈزۈلدى. بېلگىيىدىكى زىئونىزم داھىيىسى كىن فىشر سۆزگە چىققاندا ئاگاھلاندۇرۇپ، كىچىك كۆلەمدىكى كۆچمەن تەشكىللىگەندە ھەرىكەت نامراتلارنىڭ غەيرىي زىئونىزملىق كۆچمەنلەر جەمئىيىتى بولۇپ قالىدۇ، دېدى، ئالاھىدە سىياسىي كومىتېت قۇرۇپ دې-

لوماتىك پائالىيەتلەر بىلەن شۇغۇللىنىشنى تەلەپ قىلدى. لې-كىن، ھەرىكەت تەرەپدارلىرىنىڭ پىكرى يەنىلا ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلىدى. روپپىنىڭ پەلەستىن ئىش بېجىرىش باشقارمىسىغا ۋاكالىتەن بەرگەن خىزمەت دوكلاتىدا، جاكوبسوننىڭ يېقىنقى يىللاردىن بۇيان پەلەستىنىدىكى يەھۇدي كۆچمەنلىرىنى ئورۇنلاش-تۇرۇش پائالىيەتلىرى توغرىسىدا قىلغان دوكلاتىدا پەلەستىنىدە كىچىك كۆلەملىك كۆچمەنلەرنى ئۆزلۈكسىز ئورۇنلاشتۇرۇش پا-ئالىيىتى — ھەرىكەتنىڭ توغرا يۆنىلىشى ئىكەنلىكىنى مۇئەييەن-لەشتۈردى. ۋېيزمان ۋە ئۇشسكىنىڭ ئورتاق تەشەببۇس قىلغان-شى بىلەن، قۇرۇلتاي ئېرۇسالېم ئىبرانىي ئۇنىۋېرسىتېتى قۇ-رۇش توغرىسىدىكى قارارنى ماقۇللىدى.

2. ئىككىنچى قېتىملىق ئالىيا ۋە كىببۇزنىڭ يېڭىدىن بارلىققا كېلىشى

1882 - يىلىدىن 1903 - يىلىغىچە بولغان بىرىنچى قېتىم-لىق ئالىيا بىلەن ئوخشاپ كېتىدىغىنى شۇكى، 1904 - يىلىدىن 1914 - يىلىغىچە ئارىلىقتا باشلانغان ئىككىنچى قېتىملىق ئالىيا-مۇ شەرقىي ياۋروپادا، بولۇپمۇ رۇسىيىدە يەھۇدىيلارغا قارشى تۇرۇش دولقۇنى شىددەت بىلەن ھۇجۇم قىلىۋاتقاندا كۆتۈرۈلدى. مۇشۇ ئەسىرنىڭ باشلىرى، يەھۇدىيلارغا قارشى تۇرغۇچىلار «زە-ئۇن مۆتىۋەرلىرىنىڭ مۇھاكىمە خاتىرىسى»نى ئويدۇرۇپ چىق-تى. ئۇنىڭدا يەھۇدىيلار بىلەن ئورتاق قۇنقۇرۇش جەمئىيىتىنىڭ ئەزالىرى 1897 - يىلى باسىلدا يېغىن ئېچىپ، خرىستىئان مەدەنىيىتىنى پارچىلاپ، ئۆزىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدىكى دۇنيا ئىم-پېرىيىسىنى قۇرۇپ، يەھۇدي ئەمەسلەرنى قۇل قىلىشتىن ئىبا-رەت مەخپىي ھەرىكەت پىلانى تۈزدى، دەپ جاكارلىدى. ھۆججەت-نىڭ ئاساسىي مەزمۇنىنى 1903 - يىلى رۇسىيىنىڭ «زىنامىيا» (تۇغ) ژۇرنىلىغا باستى. 1905 - يىلى دىنىي مەجمۇئەنىڭ

قوشۇمچىسى قىلىپ رۇسىيىدە رەسمىي ئېلان قىلدى. 1920 - يىلىدىن باشلاپ ياۋروپادىكى باشقا جايلاردا كەڭ تارقىتىلدى. كېيىن كۆپ تىللارغا تەرجىمە قىلىنىپ، پۈتۈن دۇنياغا تارقىتىلدى. بۇ ھۆججەتنىڭ ساختىلىقى چېنىپ تۇرغاچقا، چار پادىشاھ نىكولاي II مۇ ئۇنىڭ راستلىقىدىن گۇمانلاندى. كېيىن مەلۇم بولدىكى، بۇنى XIX ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرى رۇسىيىنىڭ مەخپىي ساقچىلىرىغا خىزمەت قىلىدىغان بىرسى پارىزدا تەييارلىغان ئىكەن. شۇنداق بولسىمۇ، بۇ ساختا ھۆججەت يەھۇدىيلارغا قارشى تۇرغۇچىلارنىڭ قولىدىكى كەم تېپىلىدىغان تەشۋىقات ماتېرىيالى بولۇپ قالدى. كېيىن ھەتتا گېرمانىيە ناتسىستلىرىنىڭ يەھۇدىيلارغا قارشى سىياسىتىنىڭ ياخشى باھانىسى بولدى.

«زىئون مۆتىۋەرلىرىنىڭ مۇھاكىمە خاتىرىسى» پەيدا بولۇشى بىلەن رۇسىيىدە يەھۇدىيلارغا قارشى تۇرۇش ئېلىپ كېتىلدى. ئودېسسادىلا نەچچە يۈز يەھۇدي ئۆلتۈرۈۋېتىلدى، نەچچە مىڭ يەھۇدي يارىدار قىلىندى، 40 مىڭ ئۆيلۈك يەھۇدىنىڭ ئۆي ۋە دۇكانلىرى بۇلاڭ - تالان قىلىندى ياكى كۆيدۈرۈۋېتىلدى؛ 1903 - يىلى 4 - ئايدىكى پاجىئەلىك دېلودىن كېيىن مولداۋادا يەھۇدىيلارغا قارشى تۇرىدىغان زوراۋانلىق پەيدا بولدى. پۈتۈن رۇسىيىنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا مىڭلىغان - ئون مىڭلىغان يەھۇدىيلار زىيانكەشلىككە ئۇچرىدى ۋە ئۆلتۈرۈۋېتىلدى.

ئۇزۇلمەس زوراۋانلىقلاردىن ئۈمىدسىزلەنگەن رۇسىيىدىكى يەھۇدىيلار تۈركۈملەپ چەت ئەللەرگە كۆچۈپ كەتتى. ئۇلارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى ئامېرىكىغا ۋە غەربىي ياۋروپاغا كۆچتى. بىر قىسمى پەلەستىنگە كۆچتى. 1905 - يىلى ئودېسسادىن 1230 يەھۇدي پەلەستىنگە كۆچۈپ كەتتى. ئۇنىڭدىن كېيىنكى ئىككى يىلدا بىر يىلى 3459 يەھۇدي، يەنە بىر يىلى 1750 يەھۇدي ئۇ يەرگە بارىدى. 1904 - يىلى باشلانغان ئىككىنچى قېتىملىق ئالىيا مەزگىلىدە 35 مىڭدىن 40 مىڭغىچە يەھۇدي

پەلەستىنگە كۆچۈپ كەتتى. تىلغا ئېلىشقا ئەرزىيدىغىنى شۇكى، جەنۇبىي رۇسىيىدىن كەلگەن ئاسسىمىلياتسىيە قىلىنىپ كەتكەن بۇ يۇقىرى قاتلام يەھۇدىيلارنىڭ زىيالىي ياشلىرىمۇ دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتىغا قاتناشتى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئۇلار يەنە سوتسىيالىستىك ئىشچىلار ھەرىكىتىنىڭ ئاكتىپلىرى ئىدى. ئۇلار زىئونىزم غايىسى بىلەن سوتسىيالىزم نىشانىنى بىرلەشتۈرۈپ، پەلەستىنىدە ھەممە ئادەم باراۋەر، ئېكسپىلاتاتسىيە بولمىغان يېڭى شەكىلدىكى يەھۇدي مىللىتىنىڭ يۇرتىنى قۇرۇشنى مەقسەت قىلاتتى. ئۇلار جىسمانىي ئەمگەككە ماھىر ئەمەس، ئىشلەپچىقىرىش تەجرىبىسى كەم بولسىمۇ، لېكىن «مۇقەددەس يەر» دىكى يېڭى تۇرمۇشقا تولۇپ تاشقان ئۈمىدتە بولدى. پەلەستىنگە كەلگەندىن كېيىن ئاددىي چېدىرلاردا ئۇي تۈتۈپ، بەزگەك كېسىلى ۋە ئىلان - چايانلارنىڭ ھۇجۇمىغا چىداپ، بوز يەرلەرنى ئۆزلەشتۈرۈپ تېرىقچىلىق قىلدى. 1904 - يىلىدىن 1906 - يىلىغىچە كەلگەن يېڭى كۆچمەنلەرنىڭ 80% تىن كۆپرەكى جاپالىق تۇرمۇشقا چىدىماي، رۇسىيىگە قايتىپ كەتتى ياكى ئامېرىكىغا كەتتى. قەپقالغانلار زىئونىزملىق ئېتىقادتا قەتئىي چىڭ تۇرۇپ ئۆزلۈكسىز كۈرەش قىلىپ، كېيىنكى يەھۇدي ئىشچىلار ھەرىكىتىنىڭ يادرو كۈچى بولۇپ قالدى.

ئىككىنچى قېتىملىق ئالىيادا يىشۇۋنىڭ ماڭارىپ، مەدەنىيەت ساھەسىدە قولغا كەلتۈرگەن ئىلگىرىلەشلىرى ئادەمنى ئالاھىدە زوقلاندۇرىدۇ. يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى «مەدەنىيەت روھى تەرەپدارلىرى» بۇ جەھەتتە مۇھىم رولنى جارىي قىلدۇردى. بۇلارنىڭ رەھبىرى ئافات ھام تەرىپىيە ئارقىلىق، كۆچۈپ كېلىشنى ئاڭلىق، مەقسەتلىك ئېنىق ھەرىكەتكە ئايلاندۇرۇشنى تەشەببۇس قىلدى. ئۇ 1889 - يىلى يەھۇدي مىللىتىنىڭ مەنىۋى گۈللىنىشىگە كۈچ چىقىرىدىغان «مۇسانىڭ ئوغلى» ناملىق تەشكىلاتنى قۇرۇپ، قارىغۇلار-

چه كۆچۇشكه قارىغاندا تېخىمۇ مۇھىمى شۇكى، پەلەستىننى يەھۇدىيلارنىڭ مەنپەئىتىگە ئايلاندۇرۇش، مەدەنىيەتنىڭ ئۇيۇشتۇرۇش كۈچى ئارقىلىق، ھەرقايسى دۆلەتلەرگە چېچىلىپ كەتكەن يەھۇدىيلارنى مىللەتنىڭ بىرەكلىكىنى مەڭگۇ ساقلاپ قالىدىغان قىلىش كېرەك، دېگەنىدى. ئۇنىڭ تۇرتكىسى بىلەن دۇنيا زىئونىزمچىلىرىنىڭ بەشىنچى نۆۋەتلىك قۇرۇلتىيى قارار ماقۇللاپ، يەھۇدىيلار ئىچىدە مىللىي روھ تەربىيىسى ئېلىپ بېرىش زىئونىزم پروگراممىسىنىڭ يادرو قىسمى ئىكەنلىكىنى بەلگىلىدى. شۇڭا، ئىككىنچى قېتىملىق ئالىيادا مىللىي مەدەنىيەتنى گۈللەندۇرۇش ئىشلىرىنىڭ قۇرۇلۇشىغا ئۆتكەن قېتىمدىكىدىنمۇ بەكرەك ئەھمىيەت بېرىلدى. بۇنىڭ ئەڭ روشەن نەتىجىسى ئىبرانىي تىلىنىڭ ئەسلىگە كېلىشى بولدى.

دۇنيانىڭ تىل تارىخىدىكى بۇ مۆجىزە «مەدەنىيەت روھى تەرەپدارلىرى» نىڭ يەنە بىر ۋەكىلى ئېلىيېسبېربېن يېھۇدانىڭ تىرىشچانلىقىنىڭ نەتىجىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. «ھازىرقى زامان ئىبرانىي تىلىنىڭ ئاتىسى» دەپ ئاتالغان بۇ كىشى لىتۋادا تۇغۇلغان. 1881 - يىلى ئائىلىسىدىكىلەر بىلەن پەلەستىنگە كۆچۈپ كەلگەن. شۇ چاغدا پەلەستىنىدىكى يەھۇدىيلار ئارىسىدا ئەرەب تىلى، يىددىس تىلى، لادىنو تىلى[1] قاتارلىقلار تەڭ مەۋجۇت بولۇپ، ئىبرانىي تىلى يېزىقتىلا ئىشلىتىلىپ، سۆزلىگەندە ئىشلىتىلمەيتتى. لېكىن، ئېلىيېسبېربېن يېھۇدا يەھۇدىي مىللىتىنى گۈللەندۇرۇشتە ئەڭ مۇھىمى كۈندىلىك مۇئامىلە تىلى بولغان ئىبرانىي تىلىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش كېرەك، دەپ قارىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئائىلە ئەزالىرىدىن باشلاپ، ئىبرانىي تىلىنى قەيسەر-

① يىددىس تىلى ئاساسلىقى ئوتتۇرا ياۋروپادا تارقاق ئولتۇراقلاشقان يەھۇدىيلار قوللىنىدىغان تارىلاش تىل بولۇپ، ئىبرانىي يېزىقى بىلەن يېزىلىدۇ. ئۇنىڭ گرامماتىكا قۇرۇلمىسى گېرمان دىئالېكتىنىڭ ئۆزگىرىشىنى ئاساس قىلغان. لادىنو تىلى سېفاديلار ئىشلەتكەن تىل بولۇپ، كاستى ئىسپان تىلىنى مەنبە قىلغان. ئۇنىڭغا ئىبرانىي تىلىمۇ تارىلاشقان. ئىسپانىيەدىكى يەھۇدىي تىلىمۇ دېيىلىدۇ.

لىك بىلەن ھارماي - تالماي كېچەيتتى. ئۇ دەرس ئۆتكەن دۇنيا يەھۇدىيلىرى ئىتتىپاقى قۇرغان ئېرۇسالېم مەكتىپى ئىبرانىي تىلىدا دەرس ئۆتۈلىدىغان تۇنجى مەكتەپ بولدى. ئۇ 1884 - يىلى «ھارۇس» ناملىق ھەپتىلىك ژۇرنال چىقاردى. بۇ ئىبرانىي تىلىدا چىقىرىلغان تۇنجى ژۇرنال بولدى. ئۇ 1890 - يىلى ئىبرانىي تىلى كومىتېتى (ھازىرقى ئىبرانىي تىلى پەنلىرى ئاكادېمىيىسى) نى قۇردى ھەم رەئىسلىكىنى ئۈستىگە ئالدى. 1904 - يىلى تۇنجى ئىبرانىي تىلى لۇغىتى تۇزۇپ چىقتى. ئۇنىڭ پائالىيىتىگىرى سۇرۇشتى بىلەن پەلەستىنىدە ئىبرانىي تىلى ئوقۇتقۇچىلىرى بىرلەشمىسى قۇرۇلۇپ، ئىبرانىي تىلىنى كېچەيتىش ۋە ئومۇملاشتۇرۇشتا ئىنتايىن مۇھىم رولىنى جارىي قىلدۇردى. ئىرادىلىك ئادەمنىڭ ئىشى ژۇجۇدقا چىقماي قالمايدۇ. ئۇنىڭ بىرنەچچە ئون يىل تىرىشچانلىق كۆرسىتىشى ئارقىسىدا، ئىبرانىي تىلى بارغانسېرى كۆپ يەھۇدىيلار تەرىپىدىن قوبۇل قىلىندى. 1912 - يىلى پەلەستىنىڭ ئۇنۇېرسال تېخنىكا مەكتىپى ئىبرانىي تىلىنى نېمىس تىلى ئورنىدا ئوقۇتۇش تىلى قىلىشنى بەلگىلىدى. 1916 - يىلىغا كەلگەندە پەلەستىنىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ تەخمىنەن 40% ى ئىبرانىي تىلىنى ئاساسىي تىل قىلىپ ئىشلەتتى. يەھۇدىي بالىلىرى ئىچىدە بۇ نىسبەت 70% كە يەتتى. ئىبرانىي تىلى ۋە ئۇ تىلىنى ئاساس قىلغان ئىبرانىي مەدەنىيىتى پەلەستىنىدە پۈختا يىلتىز تارتىشقا باشلىدى.

ئىككىنچى قېتىملىق ئالىيادا تېخىمۇ تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە بولغىنى كىببۇزنىڭ قۇرۇلۇشى بولدى.

«كىببۇز» دېگەن بۇ ئىبرانىيچە سۆزنىڭ ئەسلى مەنىسى «بىر يەرگە جەم بولۇش»، «كوللېكتىپ» دېگەنلىك بولۇپ، كېيىنرەك يەھۇدىيلارنىڭ پەلەستىنىدە كوللېكتىپ ئولتۇراقلىشىش مەھەللىلىرىنى قۇرۇشنىڭ ئورنىغا ئىشلىتىلىدىغان سۆز بولۇپ قالدى. بىرىنچى قېتىملىق ئالىيا مەزگىلىدە تەبىئىي شارائىت

ناچار، ئۇنىڭ ئۇستىگە دېھقانچىلىق قىلىش تېخنىكىسى ئاجىز ۋە مەبلىغى كەم بولغانلىقتىن، شەرقىي ياۋروپادىن كەلگەن كۆچمەنلەرنىڭ كۆپىنچىسى ئۆز ئالدىغا تىرىكچىلىك قىلىشتىن قېلىپ، تەشكىللىنىپ كوللېكتىپ تۇرمۇش كەچۈردى. مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا، بۇنداق كوللېكتىپ تۇرمۇش كېيىنكى كىشىلەرنىڭ بۇ تۇرمۇشى ئەندىزىسىنىڭ دەسلەپكى شەكلى بولدى. دەسلەپكى ئولتۇراقلاشتۇرۇش ئىشلىرىغا مەسئۇل بولغان «يېشۇۋ ئاتىسى» ئېدمون روتسچىلد بۇنداق «كوللېكتىپلىشىش» يۈزلىنىشىگە قارشى تۇرغانلىقتىن، كۆچمەنلەر ھەر بىر ئائىلە ئۆز ئالدىغا دېھقانچىلىق قىلىدىغان ياكى ئەرەب ئەمگەكچىلىرىنى يالالاپ ئىشلىتىدىغان بولدى.

ئىككىنچى قېتىملىق ئالىيا مەزگىلىدە ئېدىيىدە رادىكال ياش يەھۇدىي كۆچمەنلەر پەلەستىنگە كېلىشى بىلەنلا ئەرەب ئەمگەكچىلىرىنى يالالاپ ئىشلەتكەن خوجايىنلار بىلەن سۆزلىشىپ، ئۆزلىرىنى ئەرەب ئەمگەكچىلىرى ئورنىدا ئىشلىتىشنى تەلەپ قىلىشتى. لېكىن، تۇزۇكرەك نەتىجە قازىنالمىدى. چۈنكى، خوجايىنلارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، يەھۇدىي يېڭى كۆچمەنلىرىگە قارىغاندا ئەرەبلەر ئەرزان، كۆچلۈك ھەم ئەمگەك تەجرىبىسىگە باي ئىدى. بۇ يەھۇدىي ياشلار يەككە دېھقانچىلىق قىلىپ ھېلىقى خوجايىنلاردىن ئېشىپ كېتەلمەيدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ، كوللېكتىپ بولۇپ ھەمكارلىشىپ ئىشلەپچىقىرىش يولىنى تالالىۋالىدى.

كىبىۋزنىڭ ئاخىر پەيدا بولۇشىمۇ تۆۋەندىكى ئۈچ خىل ئېدىيىنىڭ ئىككىنچى قېتىملىق ئالىيادىكى يەھۇدىي كۆچمەنلىرىگە كۆرسەتكەن چوڭقۇر تەسىرىدىن بولدى. بىرىنچىسى، زىئونىزم ئېدىيىسى. بۇ كۆچمەنلەرنىڭ كۆپىنچىسى دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتىنىڭ ئەزالىرى بولۇپ، ئۇلار بۇ يەرگە زىيانكەشلىكتىن ئۆزىنى قاچۇرۇش ئۈچۈنلا ئەمەس، بەلكى يۇرتىغا قايتىپ دۆلىتى قۇرۇشتىن ئىبارەت باسىل پروگراممىسىنى ئىزچىللاشتۇرۇش ئۈچۈن كەلگەن. بۇ كۆچمەنلەر پەلەستىندە يېڭىچە مىللىي ئائىلىسىنى قايتىدىن قۇرۇشتەك گۈزەل ئارزۇ بىلەن ئىككىنچى قېتىملىق ئالىياغا ئاتلانغان. ئىككىنچىسى، سوتسىيالىزم ئىدىيىسى. سوتسىيالىزم بولۇپمۇ ئوتۇپىيىلىك (خىيالىي) سوتسىيالىزم ئىدىيىسى زىئونىزمنىڭ مۇھىم نەزەرىيىۋى مەنبەسى بولغان. نافمان شىلكىن ۋەكىللىكىدىكى سوتسىيالىستىك زىئونىزم گۇرۇھى — زىئونىزم ھەرىكىتىدىكى سولقاناتلار ئىدى. شىلكىنىڭ تەشەببۇسى بويىچە بولسا، «يەھۇدىيلار مەسىلىسىنى ئىقتىسادىي جەھەتتە ئادىل بولغان ۋە ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكىنى ئاساس قىلىپ، ھەمكارلاشقان جەمئىيەتنى قۇرۇش ئارقىلىق ھەل قىلىش لازىم». «يەھۇدىيلار دۆلىتى سوتسىيالىستىك قىممەت قارىشىنى ئاساس قىلغاندىلا، زىئونىزم غايىسىنى ئەمەلگە ئاشۇرالايدۇ.» مەيدانى ئۇنىڭكىگە يېقىن بىل بروخوپمۇ زىئونىزم بىلەن ماركسىزم چېقىشىپ كېتەلەيدۇ، بۇ ئىككىسىنىڭ ماسلىشىشى لوگىكىغا ئەڭ ماس كېلىدۇ، دەپ قارىدى. مۇشۇ سولقا ناتلارنىڭ تۇرتكىسى بىلەن XIX ، XX ئەسىر ئارىلىقىدا رۇسىيىدە ۋە پەلەستىندە ياش.ئىشچىلار پارتىيىسى، زىئون ئىشچىلار پارتىيىسى قۇرۇلدى. شەرقىي ياۋروپادىن كەلگەن يېڭى كۆچمەنلەر مۇشۇ پارتىيىلەرنىڭ ئەزالىرى ئىدى. ئۇلارنىڭ ئېچىدىكى مانيا ۋېربوۋېتسكىي ۋە ئىئوسىف تروملدو بۇ ئىدىيىنىڭ تەسىرىگە چوڭقۇر ئۇچرىغان ھەمدە كوللېكتىپلاشتۇرۇشنى يولغا قويۇپ، كىبىۋزنىڭ ئىگىلىك ئەندىزىسىدىن ئىبارەت كونكرېت تەسەۋۋۇرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. يەھۇدىي مۇتەپەككۇرى داۋىد گوردون تەبىئەتكە قايتىدىغان «ئەمگەك قىممىتى نەزەرىيىسى» نى تەشەببۇس قىلدى. ئۇ 200 يىلغا يېقىن داۋام قىلغان سەرسانلىق ھايات ۋە ئۆزۈن مۇددەتلىك سودىگەرچىلىك پائالىيىتى يەھۇدىيلارنى ئەمگەكتىن ئايرىپلا قالماستىن، بەلكى ئەمگەكنى كەمسىتىدىغان

مىللەتكە ئايلاندۇرۇپ قويدى، دەپ قاردى. ئۇ مۇنۇلارنى تەكىتلىدى: بىر مىللەت پەقەت ئەمگەك ئارقىلىق ئۆزىنىڭ زېمىنىگە ۋە مەدەنىيىتىگە يىلتىز تارتالايدۇ؛ يېزا ئىگىلىك ئەمگىكى ۋاستە سۈپىتىدە كىشىلەرنىڭ قەلب ساغلاملىقىنى ئەسلىگە كەلتۈرىدۇ. ھەمدە تەبىئەت بىلەن بىر گەۋدە قىلىۋېتەلەيدۇ. ئۇ 50 ياشتىن ئاشقانلىقىغا قارىماي، رۇسىيەدىن پەلەستىنىدىكى يافاغا يېقىن يېشوۋغا كەلدى ھەمدە دەسلەپكى بىر تۈركۈم كىببۇزنى قۇرۇشقا قاتناشتى. ئۇنىڭ ھەمراھلىرىمۇ «بۇ زېمىنىنى بىز گۈلەندۈرەيلى، شۇنىڭ بىلەن بىللە بۇ زېمىن بىزنى تەربىيىلەيدۇ» دېگەن شوئارنى ئوتتۇرىغا قويدى. مۇشۇ ئۆچ ئىدىيەنىڭ تەسىرى كىببۇزنىڭ خاراكتېرىنى، تەشكىلىي شەكلىنى، ئىگىلىك ئەندىزىسىنى ۋە ئاساسىي ئۆلچەملىرىنى بەلگىلىدى.

دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتىنىڭ پەلەستىن ئىش باشقارمىسىمۇ يارەمگە تايىنىدىغان خالۇككا تۇزۇمىنى ئەملەدىن قالدۇرۇشقا مايىل بولۇپ، كۆچمەنلەرنى ئۆزىنىڭ كۆچمە تايىنىپ جان باقىدىغان ئەمگەكچىلەرگە ئايلاندۇرۇشنى تەشەببۇس قىلدى. بۇنىڭ ئۈچۈن ئىش باشقارمىسى مىللىي فوند جەمئىيىتى سېتىۋالغان يەردە يېزا ئىگىلىك مەيدانى قۇردى، يېڭى كۆچمەنلەرگە بۇ يەردە يېزا ئىگىلىك مۇتەخەسسىسلىرى يېتەكچىلىك قىلدى ۋە ئۇلارنى تەربىيىلىدى. ئاندىن ئۇلار يېزا ئىگىلىك مەيدانىغا يالانغان ئىشچى بولۇپ تېرىقچىلىق ئەمگەكلىرىگە قاتناشتى. لېكىن، ياش كۆچمەنلەر مۇنداق شەكلى ئۆزگەرگەن نازارەتلىك ئىش تۇزۇمىدىن ئىنتايىن نارازى بولدى. 1909 - يىلى بۇ يېزا ئىگىلىك مەيدانىدىكى يەتتە نەپەر ياش كۆچمەن گۇرۇپپا بولۇپ ئۇيۇشۇپ، باشقارما بىلەن توختام تۈزۈپ، مىللىي فوند جەمئىيىتىدىن بىر پارچە يەر سېتىۋېلىپ ئۆز ئالدىغا باشقۇردى. ئاردىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي، رۇسىيەدىن كەلگەن 12 ئوغۇل - قىز كۆچمەنمۇ بۇ يەرگە كەلدى. ئۇلار بۇ يەرنى «دېگانىيە» (ئاشلىق چىقىدىغان

يەر، دېگەن مەنىدە) دەپ ئاتاپ، ئەمگەكتە باراۋەر ئىش تەقسىماتى ۋە ئەزالارنىڭ مادەدىي ئېھتىياجىنى كوللېكتىپ كاپالەتلەندۇرۇش پرىنسىپىنى تۈزۈپ چىقىپ، پەلەستىندىكى تۇنجى كىببۇزنى قۇردى. يەنە بىر كىببۇز 1911 - يىلى مېرخاۋيادا قۇرۇلدى. بۇ چاغدىكى كىببۇزلارنىڭ كۆلىمى ناھايىتى كىچىك بولۇپ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنى ئاساس قىلسىمۇ، لېكىن ھازىرغىچە داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان كىببۇزنىڭ ئاساسىي پرىنسىپلىرىنى تەكىتلىدى: ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى ئومۇمنىڭ ئىگىدارچىلىقىدا بولدى، كوللېكتىپ ئىشلەپچىقىرىپ ياشىدى؛ ھەر كىم قابىلىيىتىگە يارىشا ئىشلەپ، ئېھتىياجىغا يارىشا تەقسىم قىلدى؛ كىشىلەر ئارىسىدىكى مۇناسىۋەت باراۋەر ۋە باشقۇرۇش دېموكراتىك بولدى.

3. ھازىرقى زامان ئەرەب - يەھۇدىي توقۇنۇشىنىڭ پەيدا بولۇشى

ئەنئەنىۋى قاراش بويىچە ھازىرقى زامان ئەرەب - يەھۇدىي توقۇنۇشىنىڭ مەنبەسى 1917 - يىلى ئېلان قىلىنغان بالفور خىتابنامىسىدا دەپ قارىلىدۇ. مۇئەللىپىنىڭ قارىشىچە، بالفور خىتابنامىسى ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار ئوتتۇرىسىدىكى توقۇنۇشنى كەسكىنلەشتۈرۈۋەتكەن بولسىمۇ، لېكىن بۇ توقۇنۇشنىڭ ئۇرۇقى XIX ئەسىرنىڭ 80 - يىللىرىدىن مۇشۇ ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە بولغان جەريانىدا يەھۇدىيلارنىڭ دەسلەپكى ئىككى قېتىملىق ئالىياسى مەزگىلىدە چېچىلغان.

1882 - يىلى پەلەستىندىكى 700 مىڭ نوپۇس ئىچىدە يەھۇدىيلار 23 مىڭ بولۇپ، نوپۇسنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى سېغادىلار ئىدى. شۇ چاغدا پەلەستىنە ياشاۋاتقان ئاز سانلىق يەھۇدىي كۆچمەنلىرىنىڭمۇ تەڭدىن تولىسى دىنىي تۇستە بولۇپ، سىياسىي تۇستە ئەمەس ئىدى. شۇڭا شۇ يەردىكى ئەرەبلەر بىلەن

يەھۇدىيلار ئىناق ياشايتتى، دىندىمۇ ئۆزئارا كەڭچىلىك قىلاتتى. ۋەھالەنكى، 1882 - يىلىدىن 1903 - يىلىغىچە ۋە 1904 - يىلىدىن 1914 - يىلىغىچە ئىككى قېتىم قوزغالغان ئالىيادا زىئونىزم ئىدىيىسىنىڭ تەسىرى بىلەن نەچچە ئون مىڭلىغان يەھۇدي كۆچمەنلىرى ياۋروپادىن پەلەستىنگە كېلىپ ماكانلىشىپ تىرىكچىلىك قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار مۇناسىۋىتىدە بەزى ئۆزگىرىشلەر يۈز بېرىشكە باشلىدى.

باشتا پەلەستىندىكى ئەرەبلەر مۇقەددەس تاغنى قىزغىن سۆيۈگۈچىلەرگە ۋە زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ روشەن سىياسىي خاھىشىغا دىققەت قىلدى. 1882 - يىلى يەرلىك گېزىت - ژۇرناللار يېقىندىن بۇيان شەكىللەنگەن زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ تەپسىلي ئەھۋاللىرىنى خەۋەر قىلدى ھەمدە بۇ ھەرىكەتنىڭ تەسىرى بىلەن بىللە پەلەستىنگە كېلىدىغان يەھۇدىيلارنىڭ سانى ئۆزلۈكسىز كۆپىيىدۇ، دەپ كۆرسەتتى. شۇنىڭ بىلەن بىللە يېڭى يىشۇۋلار-نىڭ يېنىدا ئولتۇراقلىق ئەرەب دېھقانلىرى ۋە ئېرۇسالېم، يافا قاتارلىق شەھەرلەردىكى ئەرەب پومېشچىكلىرى، سودىگەرلىرىمۇ يەھۇدي يېڭى كۆچمەنلىرىنىڭ ئولتۇراقلىشىشى ۋە تېرىقچىلىق قىلىش پائالىيەتلىرىگە بارغانسېرى دىققەت قىلدى. بۇ رايوننى باشقۇرىدىغان بېيروت، دەمەشق دائىرىلىرىمۇ بۇ جەھەتكە دائىر ئەھۋاللار توغرىسىدىكى دوكلاتلارنى تاپشۇرۇۋېلىپ تۇردى. شۇ چاغدىكى ئەرەبلەر ئىچىدە زىئونىزمغا قارشى تەشكىللىك كۈچ شەكىللەنمىگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇلاردا پەلەستىندىكى يەھۇدي ئىجتىمائىي گۇرۇھلىرىنىڭ كېڭىيىشىگە خاتىرجەمسىزلىك پەيدا بولدى ھەمدە قەرزدار بولۇپ قېلىپ ۋەيران بولغان بىر قىسىم دېھقانلارنىڭ يەرلىرىنى يەھۇدي كۆچمەنلىرىگە سېتىپ بېرىشىنىڭ كۆنسايىن كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ، ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار مۇناسىۋىتىدە نىزا پەيدا بولدى. 1886 - يىلى پەلەستىندىكى ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار ئوتتۇرىسىدا تۇنجى قېتىم توقۇنۇش

پەيدا بولدى. بۇنىڭغا يەھۇدىيلارنىڭ يەر سېتىۋېلىشىغا ئەرەبلەر-نىڭ قارشى چىققانلىقى سەۋەب بولدى. ئۇنىڭدىن كېيىن بەزى جايلاردىكى ئەرەب دېھقانلىرى زىئونىزمچىلارنىڭ سېتىۋالغان يەر-لىرىگە ھۇجۇم قىلىپ، يەردىكى زىرائەتلەرنى نابۇت قىلىپ ئۆيـ-لىرىنى بۇزۇۋەتتى. ئېرۇسالېمدىكى بىر تۇركۇم ئەرەب مۇتىۋەر-لىرى 1891 - يىلى ئوسمان ئىمپېرىيىسىنىڭ سۇلتانىغا 500 ئادەم ئىمزا قويغان خەت تاپشۇرۇپ، يەھۇدىيلارنىڭ يەرلىرىنى تارتىۋالغانلىقىنى، سودىنى قولغا ئېلىۋالغانلىقىنى ھەمدە ئۇ يەر-گە قورال - ياراغ ئېلىپ كەلگەنلىكىنى شىكايەت قىلدى. بۇ مەزگىلدە سۇلتان ھۆكۈمىتى يەھۇدىيلارنىڭ پەلەستىنگە كۆچۈپ كېلىشىنى ۋە يەر سېتىۋېلىشىنى چەكلەشكە باشلىدى، لېكىن قاتتىق ئىجرا قىلمىدى. 1882 - يىلىدىن 1908 - يىلىغىچە پەلەستىندىكى يەھۇدىيلار 24 مىڭدىن 70 - 80 مىڭغا يەتتى ھەمدە 26 يېڭى يىشۇۋ قۇردى.

1909 - يىلىدىن كېيىن ئەرەبلەردىكى يەھۇدىيلارغا قارشى خاھىش تېخىمۇ يۇقىرى ئۆرلەپ، زىئونىزمغا تەشكىللىك قارشى تۇرىدىغان يېڭى كۈچلەر پەيدا بولۇشقا باشلىدى. بۇنىڭغا ئاساسلـ-قى مۇنداق ئۈچ ئامىل سەۋەبچى بولدى: بىرىنچىدىن، ئەرەبلەر-نىڭ زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ نىشانلىغا بولغان تونۇشى تەدرىجىي ئايدىڭلاشتى. ئەرەب مىللەتچىلىك ھەرىكىتىنىڭ نۇرغۇن رەھبەر-لىرى مۇنداق دەپ كۆرسەتتى: زىئونىزمچىلار پەلەستىنىدە ئىگـ-لىك ھوقۇقىغا ئىگە مىللىي دۆلەت قۇرماقچى بولۇۋاتىدۇ. زىئو-نىزم ئەرەب مىللەتچىلىكى بىلەن توقۇنۇشۇپ قېلىشى مۇمكىن. ئەرەب گېزىت - ژۇرناللىرىمۇ زىئونىزم سىياسىيئونلىرىنىڭ تەشەببۇسلىرى، زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ پەيدا بولۇش جەريانى ۋە بۇ ھەرىكەتنىڭ پەلەستىندىكى نىشانى قاتارلىقلارنى تەپسىلي تو-نۇشتۇرۇشقا باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن بارغانسېرى كۆپ ئەرەبلەر زىئونىزمنىڭ ھەقىقىي مەقسىتى ئوسمان ئىمپېرىيىسى دائىرىسـ-

دىكى يەھۇدىيلارنىڭ ماكانىنى قۇرۇش ئەمەس، بەلكى پەلەستىن. دە پۇتۇنلەي مۇستەقىل يەھۇدىي دۆلىتى قۇرۇش ئىكەنلىكىنى تونۇپ يەتتى. ئىككىنچىدىن، بۇ چاغدا كۆچۈپ كەلگەن يەھۇدىيلارنىڭ زور كۆپ قىسمىدا زىئونىزم ئېتىقادى بىر قەدەر كۈچلۈك ئىدى. ئۇلارنىڭ قارىشىچە يېشۇۋنىڭ نۇرغۇن ئەرەبلەرنى ياللاپ ئىشلىتىشى زىئونىزمنىڭ نىشانىغا خىلاپ بولۇپ، ئەرەب ئەمگەكچىلىرىنى ئىشتىن بوشتىپ، ئۇلارنىڭ ئورنىغا يېڭى كەلگەن يەھۇدىيلارنى ئىشلىتىشنى كۈچلۈك تەلەپ قىلدى. نەتىجىدە ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلارنىڭ مۇناسىۋىتى جىددىيلىشىپ، ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار ئوتتۇرىسىدىكى توقۇنۇش ۋەقەلىرى كۆپەيدى. ئۇچىنچىدىن، ئوسمانلى ھۆكۈمىتىنىڭ مەسئۇلىيەتسىزلىك قىلىدىغان سىياسىتى ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلارنى ئۆزئارا گۇمانلىنىدىغان قىلىپ قويدى. 1908 - يىلى تەختكە چىققان ياش تۈرك پارتىيىسىنىڭ ئادەملىرى باشتا زىئونىزمچىلارنى توغرا گۇمانلىنىپ، لېكىن كېيىن زىئونىزمغا تېخىمۇ قاتتىق پوزىتسىيە بىلەن قارشى تۇردى. 1909 - يىلىدىن كېيىن دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتىنىڭ رەھبىرى بىلەن تۈركىيە ھۆكۈمىتى سۆھبەتلەشتى. بۇنىڭدىن ئەرەبلەر يەھۇدىيلار بىلەن تۈركىيە دائىرىلىرى ھەمكارلىشىپ پەلەستىنىدە يەھۇدىيلار دۆلىتى قۇرۇش مۇمكىن، دەپ گۇمانلاندى.

بۇ مەزگىلدە ئەرەبلەر ئارىسىدا پەيدا بولغان زىئونىزمغا قارشى كۈچ ئاساسەن تۆۋەندىكى ئۈچ تەرەپتىن كەلگەن: بىرى، ئوسمان ئىمپېرىيىسىگە سادىقلار. ئەرەبلەرنىڭ زور كۆپ سانلىكى داڭلىق مۆتىۋەرلىرى ئوسمان ئىمپېرىيىسىگە سادىق بولۇپ، زىئونىزم ھەرىكىتىنى مىللىي بۆلگۈنچىلىك ھەرىكىتى ۋە پەلەستىنىدە رۇسىيىنىڭ، گېرمانىيىنىڭ تەسىرىنى كېڭەيتىشنىڭ بىر شارىتى دەپ قارىدى. 1911 - يىلى پەلەستىنىدە ئەرەبلەرنىڭ زىئونىزمغا قارشى تۇنجى تەشكىلاتى «ئوسمان ۋەتەنپەرۋەر پارتى»

يىسى» نامى بىلەن شەكىللەندى. يەنە بىرى، يەرلىكنىڭ ھوقۇقىنى بۆلۈشۈۋېلىش تەرەپدارلىرى. ئۇلار پەلەستىنىڭ ئىمپېرىيە ئىچىدە تۈرۈپ تېخىمۇ چوڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقىدىن بەھرىمەن بولۇشىنى ئۈمىد قىلىدۇ. زىئونىزمنى بۇ نىشانىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشتىكى تەھدىت ھېسابلايدۇ. ئۇلار پەلەستىن بايرىقىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ چىقىپ، ئۆزلىرىنى «پەلەستىنلىك» دەيدى. ئۇچىنچىسى، ئەرەب مىللەتچىلىرى. پەلەستىندىكى مەشھۇر ئەرەب خەلىل سەنكىنى يەھۇدىيلار «پەلەستىننى بويسۇندۇرۇۋالسا، ئەرەبلەرنىڭ زېمىن پۇتۇنلۇكى بۇزۇغۇنچىلىققا ئۇچرايدۇ، باشقا ئىشلىرىمۇ ئاجىزلاپ كېتىدۇ» دەپ كۆرسەتتى. يەھۇدىيلارغا ئىقتىسادىي جەھەتتىن قارشىلىق كۆرسىتىش ھەرىكىتىنى ئۈيۈشتۇرۇش ئۈچۈن، زىئونىزمغا قارشى ئەرەب كۈچلىرى يافا ئىقتىساد ۋە سودا شىركىتى (1911 - يىلى)، ئىبرۇسالىم ۋەتەنپەرۋەر ئىقتىساد شىركىتى (1914 - يىلى) ۋە پەلەستىن ئىقتىساد شىركىتى (1914 - يىلى) قاتارلىقلارنى قۇردى.

بۇ دەۋردە ئەرەبلەرنىڭ زىئونىزمغا قارشى ئاساسىي نەزەرىيىسى شۇ بولدىكى، زىئونىزمچىلار پەلەستىنىدە (ھەتتا نوپۇس جەھەتتىن مۇسۇلمانلار ئېغىر ئەل دۆلەت تەۋەلىكىنى ساقلاپ قېلىپ، ئىمپېرىيىگە سادىق پۇقرا بولمايدۇ، يەرلىك ئەرەبلەر بىلەنمۇ قوشۇلۇپ كەتمەيدۇ؛ ئۇلار مۇستەقىل ئاپتونومىيىلىك ۋە ئۆزىنى قوغداش ئورگانلىرىنى قۇرۇپ ئەرەب تىلى ئورنىغا ئىبرانىي تىلى ئىشلىتىدۇ؛ ئۇلار غايەت زور پۇل مۇئامىلە بايلىقىغا تايىنىپ، ياش تۈرك پارتىيىسىنى قالقان قىلىپ، پەلەستىنگە كېلىپ، ياۋروپادىكى كۈچلۈك دۆلەتلەرنىڭ ئورنىغا دەسسەپ تەسىرىنى كېڭەيتىدۇ. پەلەستىندىكى يېڭى كۆچمەنلەرنىڭ سانىنى ۋە ئۇلار ئىگە بولغان يەرنىڭ كۆلىمىنى ئەرەبلەر مۇبالىغە قىلمۇەتتى. ئەرەبلەرنىڭ 1910 - يىلىدىكى بىر

پارچه نارازلىق تېلېگراممىسىدا: «يېقىندا 100 مىڭ ئەتراپىدا يەھۇدىي كۆچمەن كەلدى» دېيىلگەن. 1914 - يىلى تارقىتىلغان «پەلەستىن خەلقىگە ئۇقتۇرۇش» تىمۇ «يەھۇدىي يېڭى كۆچمەنلەرنى 300 مىڭدىن ئېشىپ كەتتى» دېيىلگەن. نۇرغۇن ئەرەب گېزىت - ژۇرناللىرىدىمۇ ھەمىشە يەھۇدىيلار پەلەستىنىنىڭ ناھايىتى زور بىر قىسىم يېرىنى تارتىۋالدى، دېيىلگەن. ئەمەلىيەتتە، 1914 - يىلى شۇ يەردىكى نوپۇسنىڭ 12% نى ئىگىلەيدىغان يەھۇدىيلار 2% يەرگە ئىگە بولغان. بۇنداق مۇبالىغە قىلىشتا تۈركىيە دائىرىلىرىنىڭ دىققىتىنى قوزغاش ھەمدە مۇناسىپ چەكلەش تەدبىرلىرىنى قوللىنىشقا مەجبۇر قىلىش مەقسەت قىلىنغان بولۇشى مۇمكىن.

يەھۇدىي كۆچمەنلىرىنىڭ كېلىشىنى ۋە ئۇلارنىڭ يەر سېتىۋېلىشىنى چەكلەش توغرىسىدىكى تەلەپ يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئىبرۇسالىمنىڭ 1891 - يىلىدىكى نارازلىق بىلدۈرۈش تېلېگراممىسىدا ئۇتتۇرىغا قويۇلغان بولسىمۇ، ئىمپېرىيىدىكى ئەرەب پارلامېنت ئەزالىرى 1908 - يىلىدىن كېيىن شۇنىڭغا ئوخشاش تەلەپنى رەسمىي ئۇتتۇرىغا قويۇپ، زىئونىزمغا قارشى قانۇن چىقىرىش مەركىتىنى قوللىنىشقا باشلىدى. پارلامېنت ئەزاسى ھاپىز بىسائىد 1909 - يىلى پارلامېنتتا يەھۇدىيلار مەسىلىسى توغرىسىدا تۇنجى قېتىم لايىھە قويدى. لېكىن بۇنىڭغا ئېنكاس ناھايىتى سۇس بولدى. 1911 - يىلى پارلامېنت يەھۇدىيلار مەسىلىسى توغرىسىدا ئىككىنچى قېتىم مۇنازىرە قوزغىغاندا، ئەرەبلەردىن بولغان پارلامېنت ئەزالىرى ماسلاشتۇرۇپ بىرلىككە كېلىۋالغان سىياسىي مەركەت قوللىنىلىدى. 1913 - يىلى يازدا رېفورمىتا ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار توقۇنۇشۇش ۋەقەسى يۈز بەرگەندىن كېيىن ئەرەبلەر زىئونىزمغا قارشى بىرقەدەر كەڭ كۆلەملىك مەركەت قوزغىدى. جومىلدىن ئىبرۇسالىمدا نارازلىق بىلدۈرۈپ نامايىش قىلدى. 1914 - يىلى ئىبرۇسالىم، نابۇلۇس،

ھايفا، بېيروت، ئىستانبۇل ۋە قاھىرە قاتارلىق جايلاردا زىئونىزمغا قارشى تەشكىلاتلار قۇرۇلدى.

يۇقىرىقىلارنى ئومۇملاشتۇرۇپ، تۆۋەندىكىدەك يەكۈن چىقىرالايمىز: ھازىرقى زامانىدىكى ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلارنىڭ توقۇنۇشى XIX ئەسىرنىڭ 80 - يىللىرى باشلانغان. ئۇنىڭدىن كېيىنكى ئوتتۇز يىل ئەمەلىيەتتە ھازىرقى زامانىدىكى ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار توقۇنۇشىنىڭ بىرىنچى باسقۇچى، يەنى شەكىللىنىش باسقۇچى بولدى. بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى پارتلاپ، ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت كۆچلۈك دۆلەتلەرنىڭ تالىشىشلىرى تۈپەيلىدىن يېپىلىپ قالغان بولسىمۇ، لېكىن توگىمىگەن. بالفور خىتابنامىسىنىڭ ئېلان قىلىنىشى ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار ئوتتۇرىسىدىكى توقۇنۇشنى يەنە قوزغاپ، ئۇنى يەنىمۇ يۇقىرى كۆتۈرگەن، خالاس.

2 §. بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدىكى زىئونىزم ھەرىكىتى ۋە پەلەستىن

1. ئۇرۇش مەزگىلىدە پەلەستىندىكى يەھۇدىيلارنىڭ ئەھۋالى

1914 - يىلى بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى پارتلىغاندىن كېيىن پەلەستىندىكى يەھۇدىيلارنىڭ تەقدىرى ئىغىر سىناقتا دۇچ كەلدى. 9 - ئاينىڭ 9 - كۈنى ئوسمان ئىمپېرىيىسى ھۆكۈمىتى غەرب دۆلەتلىرىگە نوتا يوللاپ، 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن باشلاپ كونسۇلنىڭ ھۆكۈم چىقىرىش ھوقۇقى تۈزۈمىنى ئەمەلدىن قالدۇرغانلىقىنى جاكارلىدى. بۇرۇن كونسۇلنىڭ ھۆكۈم چىقىرىش ھوقۇقى توغرىسىدىكى مادداتۇپەيلىدىن غەربنىڭ مۇھاپىزىتىگە ئىگە بولغان بىر قىسىم يەھۇدىيلار مۇھاپىزەت كونلۇكىدىن ئايرىلىپ قالدى، بولۇپمۇ بىرىنچى ۋە ئىككىنچى قېتىملىق ئالىيادا

بۇ يەرگە كېلىپ ماكانلاشقان يەھۇدىيلار (ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى ئوسمان ئىمپېرىيىسى پۇقرالىقىغا ئۆتمىگەنىدى) «دۇشمەن دۆلەت پۇقراسى» ھېسابلىنىپ زىيانكەشلىككە ئۇچرىدى. تۈركىيە ئۇرۇشقا قاتناشقاندىن كېيىن ھۆكۈمەت بۇيرۇق ئېلان قىلىپ، پەلەستىنىدىكى دۇشمەن دۆلەتلەرنىڭ پۇقرالىرىنى ئىمپېرىيىنىڭ باشقا رايونلىرىغا سۈرگۈن قىلىندىغان بولدى. 12 - ئاينىڭ 7 - كۈنى يافا دائىرىلىرى بۇيرۇق چۈشۈرۈپ بۇ شەھەردىكى رۇسسىيىدىن كەلگەن يەتتە مىڭ يەھۇدىينى قوغلىدى. بۇلارنىڭ ئىچىدىن 700 ئادەمنى شۇ كۈنلا مەجبۇرىي قوغلۇۋەتتى. 1915 - يىلى ئەتىيازدا پەلەستىندىن قوغلۇۋېتىلگەن يەھۇدىيلار 12 مىڭغا يەتتى. ئۇلارنىڭ زور كۆپچىلىكى مىسىرنىڭ مۇساپىرلار لاگېرىغا توپلاندى. كېيىن بۇلارنىڭ ئىچىدىن 500 ئادەم ئەنگلىيە ئارمىيىسى ئىچىدىكى يەھۇدىيلار قوشۇنىغا قاتناشتى. مۇشۇنداق ئەھۋالدا يەھۇدىيلارنىڭ كەڭ كۆلەمدە كۆچۈرۈۋېتىلىشىدىن ساقلىنىشنىڭ ۋاقتىلىق تەدبىرى سۈپىتىدە، يەھۇدىيلارغا تۈركىيە دۆلەت تەۋەلىكىگە ئۆتۈش توغرىسىدا تەسىھەت قىلدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئامېرىكىنىڭ تۈركىيىدىكى باش ئەلچىسى مېنرى مورگېنسو قاتارلىق كىشىلەرنىڭ ئارىلىشىشى بىلەن تۈركىيە دائىرىلىرىنىڭ قوغلاش دولقۇنى ئاستا - ئاستا تىنچىدى. لېكىن، ئۇرۇش ئاخىرلاشقان 1918 - يىلىغا كەلگەندە پەلەستىنىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ سانى 1914 - يىلىدىكى 85 مىڭدىن 56 مىڭغا چۈشۈپ قالدى.

ئوسمان ئىمپېرىيىسىگە بولغان ساداقىتىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن، بەزى يەھۇدي ئوقۇغۇچىلار تۈركىيە قوشۇنىغا قاتناشتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئەينى چاغدىكى بىلۇ ئەزاسىنىڭ ئوغلى، كېيىن ئىسرائىلىيىگە ئىككىنچى نۆۋەتلىك زۇڭلى بولغان موشې شارېت (1894 - 1965) مۇ بار ئىدى. غەيرىي زىئونىزملىق يېشۇۋ رەھبەرلىرىمۇ تۈركىيە دائىرىلىرى بىلەن ئىمكانقەدەر ئۈچرىشىپ

تۇرۇشنى ساقلاپ، ئۇرۇش ۋاقتىدا يېشۇۋنىڭ ئەھۋالىنى ياخشىلاشقا تىرىشتى. شۇنىڭ ئۈچۈن شۇ چاغدا يەھۇدىيلارنىڭ ئادەمسانى ئازىيىپ كەتكەن بولسىمۇ، لېكىن يۇقىرى گالىلى ئەتراپىدا تېرفىيىن قاتارلىق بىرنەچچە يېڭى يېشۇۋ كۆپەيدى.

1914 - يىلىدىن 1917 - يىلىغىچە پەلەستىن تۈركىيە ۋە ئىتتىپاقداش دۆلەتلەرنىڭ مىسىردىكى ئەنگلىيە قوشۇنىغا ھۇجۇم قىلىدىغان بازىسى قىلىۋېلىندى. شۇ يەردىكى ئەرەبلەرگە ئوخشاش، يەھۇدىيلارمۇ ئاشلىق يېتىشمەسلىك، ئېغىر باج تۆلەپلەردىن قاتتىق دەرد تارتتى. ھەممە يەھۇدي ھەربىي مەجبۇرىيەت ئۆتىشى كېرەك ئىدى. لېكىن ئۇلارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى رەسمىي خىزمەت ئۆتەيدىغان ھەربىي قىلىنماي، ھەر خىل ئەمگەك لاگېرلىرىغا تەقسىم قىلىنىپ، مەجبۇرلاش خاراكتېرىدىكى جىسمانىي ئەمگەكلەرگە سېلىندى. نۇرغۇن ئادەم چارچاش ۋە ئاغرىق تۆپەيلىدىن ئۆلۈپ كەتتى. ئۇرۇش تۆپەيلىدىن ئۇ يەرنىڭ ئۇزۇم، ئاپېلسىنلىرىنى ئېكسپورت قىلىشقا بولمىدى. ئۇرۇش پەيدا قىلغان قىيىنچىلىقنى چېكەتكە ئاپىتى، ۋابا كېسىلى تېخىمۇ ئېغىرلاشتۇرۇۋەتتى. نەتىجىدە ئاشلىق يېتىشمەي، مال باھاسى ئېشىپ كەتتى. بۇرۇندىن چەتنىڭ خەير - ساخاۋەت فوندىغا تايىنىپ كۈن ئېلىۋاتقان يەھۇدىيلار سىرت بىلەن بولغان ئالاقە توسۇنلۇققا ئۇچرىغان ئەھۋالدا ھالاكەتلىك بالا - قازاغا دۇچ كەلدى. 1917 - يىلى ئېغىر ۋاسالىم ۋە سافېدتا نەچچە مىڭ يەھۇدي ئاچارچىلىق تۆپەيلىدىن ئۆلۈپ كەتتى. ئامېرىكىدىكى يەھۇدىيلار بىتەرەپ دۆلەتلىك (ئامېرىكا 1917 - يىلى 4 - ئايدا ئۇرۇشقا قاتناشتى) ئورنىغا تايىنىپ، 1914 - يىلى نېۋ - يوركتا قورۇلغان زىئونىزم ئىشلىرىنىڭ ۋاقتىلىق كومىتېتى ئارقىلىق پاراخوت بىلەن نۇرغۇن ئاشلىق، مەبلەغ يۆتكەپ پەلەستىنىدىكى ئاچارچىلىقتا قالغان يەھۇدىيلارنى قۇتقۇزدى. بېرلىندا تەسىس قىلىنغان دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتىنىڭ ئىجرائىيە كومىتېتىمۇ جاما-

ئەت پىكرىگە ۋە گېرمانىيە ھۆكۈمىتىگە تىرىشىپ تەسىر كۆرسىتىپ، پەلەستىندىكى يەھۇدىي كۆچمەنلىرىگە ئىمكانقەدەر ياردەم قىلدى. مانا شۇنداق قىلىپ يېڭى يىشۇۋ ئۇرۇش ئىچىدە ساقلىنىپ قالدى.

1915 - يىلى 2 - ئايدا ئوسمانلى 4 - گۇرۇپپىۋاي ئارمىيىسىنىڭ قوماندانى، پەلەستىن ھەربىي ئەمەلدارى جامال پاشا مىسىر سەپىرىدە مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن پەلەستىندىكى «سادا قەتسىزلەر» نى قاتتىق باستۇردى. بىھادىنىنى «يەھۇدىيلارنىڭ ئىشلىرى» غا مەسئۇل بولۇشقا تەيىنلىدى. بىھادىن بۇيرۇق چۈشۈرۈپ، ئەنگلىيە - پەلەستىن بانكىسىنى تاقىۋەتتى. زىئونىزمنىڭ گېزىت، مەكتەپ ۋە سىياسىي ئورگانلىرىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇۋەتتى. زىئونىزمنىڭ ھەممە ھەرىكەتلىرىنى چەكلىدى. شۇ يەردىكى داۋدىبن گۇرىئون (1886 — 1973) قاتارلىق زىئونىزم پائالىيەتچىلىرى بۇنىڭغا نارازىلىق بىلدۈرگەندىن كېيىن ئۇلار دەرھال چېگرىدىن قوغلاپ چىقىرىلدى. شۇ يىلى 9 - ئايدا تۈركىيە دائىرىلىرى ئەنگلىيىنىڭ جاسۇسلۇق خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغان مەخپىي يەھۇدىيلار تەشكىلى — «نىل» نى پاش قىلدى. شۇنىڭ بىلەن پەلەستىندىكى يەھۇدىي تەشكىلاتلىرىغا، بولۇپمۇ يېڭى يىشۇۋ ئاھالىسىگە ھەسسىلەپ زىيانكەشلىك قىلىدى. شۇ سەۋەبتىن نۈرغۇن ئادەم قولغا ئېلىندى ۋە ئىنتايىن ناچار شارائىتتا قېيناپ ئۆلتۈرۈۋېتىلدى.

2. زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى گېرمانىيەپەرەسلەر ۋە ئەنگلىيەپەرەسلەر

بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى پارتلىغۇچە دۇنيا بويىچە 130 مىڭدىن ئارتۇق ئادەم زىئونىزم تەشكىلىگە قاتنىشىپ، دۇنيادىكى يەھۇدىيلارنىڭ 1% نى ئىگىلەپ، يەھۇدىيلار دۇنياسىدىكى تەشكىلى چىڭ مۇھىم كۈچ بولۇپ قالدى. لېكىن، زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ پەلەستىندە يەھۇدي مىللىتىنىڭ ماكانىنى قۇرۇشتىن ئىبارەت سىياسىي نىشانى بىرەر چوڭ دۆلەتنىڭ ئېنىق قوللىشىغا ئىگە بولالمىدى.

بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ پارتلىشى زىئونىزم ھەرىكىتىگە ھەم ئېغىر سىناق، ھەم ياخشى پۇرسەت بولدى. زىئونىزم رەھبەرلىرى ئۇرۇشتىن بۇرۇنقى تىنچلىق مەزگىلىدە ئىگە بولالمىغان نەرسىلەرگە ئۇرۇش مەزگىلىدە ياكى ئۇرۇشتىن كېيىنكى ئەسلىگە كەلتۈرۈش مەزگىلىدە ئىگە بولۇش مۇمكىنلىكىنى كۆرۈپ يېتىپ، 1913 - يىلىدىكى زىئونىزمچىلارنىڭ 11 - قۇرۇلتىيى چىقارغان ئۇرۇش مەزگىلىدە بىتەرەپلىكنى قاتتىق ساقلاش توغرىسىدىكى قارارنىڭ چەكلىمىسىنى بىر چەتكە قايرىپ قويۇپ، ئىتتىپاقداش دۆلەتلەر ياكى ئانتانتا دۆلەتلىرى گۇرۇھىغا بىلەن ھەرقايسىسى ئۆزىگە يارىشا نەپ ئالىدىغان ئىستراتېگىيىلىك مۇناسىۋەت ئورنىتىشقا ئۇرۇندى. شۇنىڭ بىلەن بېرلىننىڭ باش شتاب قىلغان دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتىنىڭ ئىچكى قىسمىدا گېرمانىيەپەرەسلەر ۋە ئەنگلىيەپەرەسلەر پەيدا بولدى.

گېرمانىيەپەرەسلەر ئاساسلىقى گېرمانىيەنىڭ فرانس ئوپېنخىمېر قاتارلىق زىئونىزمچىلاردىن تەشكىل تاپتى. ئۇلار گېرمانىيە - ئاۋسترىيە ئىتتىپاقى گۇرۇھىغا ئاخىر غەلبە قىلىدۇ. ئۇنىڭ بىلەن ھەمكارلاشقاندا رۇسىيەنىڭ يەھۇدىيلارنى چار پادىشاھىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدىن قۇتقۇزۇپ چىقىشقا پايدىلىق بولۇپلا قالماستىن، بەلكى گېرمانىيە ۋە ئۇنىڭ ئىتتىپاقدىشى بولغان تۈركىيەنىڭ زىئونىزم ھەرىكىتىنى ۋە ئۇنىڭ پەلەستىنىدىكى ئىشلىرىنى قوللىشىنى قولغا كەلتۈرگىلى بولىدۇ، دەپ قارىدى. 1914 - يىلى 8 - ئايدا ئوپېنخىمېر گېرمانىيەنىڭ ئۇرۇشى «ئۆزىنى قوغدايدىغان مۇقەددەس ئۇرۇش» دەپ ئوچۇق ئېيتتى. بۇدىنخېيم رەئىس بولغان گېرمانىيەدىكى زىئونىزم بىرلەشمىسى ھۆ بايانات ئېلان قىلىپ، بۇ ئۇرۇشتا گېرمانىيە ھەقىقەت،

قانۇن، ئەركىنلىك ۋە دۇنيانىڭ مەدەنىيلىكى ئۈچۈن، ئەكسىيەتچى، زۇلمەتلىك، زوراۋان چار رۇسىيە ۋە ئۇنىڭ جىنايەتكار قول چومىقى بولغان ئەنگلىيە - فرانسىيە بىلەن كۈرەش قىلىدۇ، دېدى. بىرلەشمىنىڭ تەكلىپ بېرىشى بىلەن ئوپپېنخېمېر رەئىس-لىككە تەيىنلەنگەن «رۇسىيەدىكى يەھۇدىيلارنى ئازاد قىلىش كو-مىتېتى» (بۇ ئىسىم كېيىن «شەرق خىزمەت كومىتېتى»غا ئۆزگەرتىلدى) قۇرۇلۇپ، شەرقىي ياۋروپادىكى يەھۇدىيلار-نىڭ مىللىي ئەركىنلىكىنى قولغا كەلتۈرۈش كۈرىشىنى ئىلگىرى سۈ-رۈشنى مەقسەت قىلدى. گېرمانىيە قوشۇنى رۇسىيىنىڭ غەربىي قىسمىنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن شۇ يەردىكى يەھۇدىيلارنى رۇسىيىنىڭ زۇلمىغا قارشى تۇرۇشقا چاقىرىدىيۇ، يەھۇدىيلار ئۈتتۇرىغا قويغان سىياسىي ئازادلىق، مەدەنىيەت ئەركىنلىكى توغرىسىدىكى تەلەپلەرگە پەرۋا قىلمىدى. گېرمانىيە قوشۇنى شەرقىي ياۋروپادىكى مىللەتچىلىك ھەرىكىتىگە ماسلاشقانلىقتىن شۇ يەرلەردە يەھۇدىيلارغا قارشى تۇرۇش غالجىرلىشىپ كەتتى. يەھۇدىيلارنى قىرىش پات - پات كۆرۈلۈپ تۇردى. چار پادىشاھ-نىڭ يەھۇدىيلارغا قارشى چىقارغان قانۇنلىرى گېرمانىيە ئىشغا-لىنىتىدىكى رايونلارنىڭ شىمالىي قىسمىدا ئەمەلدىن قالدۇرۇل-دى. ۋېيزمان باشچىلىقىدىكى ئەنگلىيەپەرەسلەر ئۇمىدىنى ئەنگ-لىيەگە باغلاپ، ئانتانتا دۆلەتلىرى ئۇرۇشنىڭ غەلىبىسىگە ئېرە-شىدۇ، تۇركىيە ئىشغالىيىتىدىكى پەلەستىن ئەنگلىيىنىڭ تەسىر دائىرىسىگە كىرگۈزۈلىدۇ، يەھۇدىيلار ئۇ يەردە دۆلىتىنى ئەسلە-گە كەلتۈرۈش ئارزۇسىنى ئەمەلگە ئاشۇرالايدۇ، دەپ قارىدى. ئۇلار زىئونىزمنىڭ مەنپەئىتىنى ئەنگلىيە بىلەن بىرلەشتۇرۇشنى تەشەببۇس قىلدى. گېرمانىيەپەرەسلەرنىڭ ھەرىكىتىنى قاتتىق ئەيىبلەپ، ئۇلار رۇسىيە ھۆكۈمىتىنىڭ يەھۇدىيلارغا قارشى تۇ-رۇش سىياسىتىگە باھانە تېپىپ بېرىدۇ، دەپ قارىدى.

پۈتكۈل ھەرىكەتنىڭ بىتەرەپ پوزىتسىيىسىنى ساقلاپ تۇ-

رۇش ئۈچۈن، دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتى 1914 - يىلى بىتەرەپ دۆلەت دانىيىنىڭ كوپېنھاگېن شەھرىدە يىغىن چاقىرىپ، موت-سىكىن باشچىلىقىدىكى ئالاقە باغلاش ئىدارىسى قۇرۇپ، ئىتتې-پاقداش دۆلەتلەر بىلەن ئانتانتا دۆلەتلىرىدىن ئىبارەت ئىككى لاگېردىكى زىئونىزم تەشكىلاتى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى ۋە ماسلىشىشنى ساقلاپ تۇرۇشنى مەقسەت قىلدى. ئانتانتا دۆلەتلە-رى تەرىپىدىكى زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ كۈچىيىتىشىنى نەزەرگە ئېلىپ، ۋېيزمان ۋاربۇرگ رەھبەرلىك قىلغان بېرلىن ئىجرائىيە كومىتېتىنىڭ ھەرىكىتىنى توختىتىشنى، تەشكىلاتنىڭ باش شتابىنى ئامېرىكىغا كۆچۈرۈشنى، كۈندىلىك ئىشلارنى لو-ئىس براندېس رەئىسلىكىدىكى زىئونىزم ئىشلىرىنىڭ ۋاقتىلىق كومىتېتى بىر تەرەپ قىلىشنى ئوتتۇرىغا قويدى. ۋېيزمانىنىڭ پىكرى گېرمانىيىدىكى گېرمانىيەپەرەس كۆپ ساندىكى زىئونىزم-چىلارنىڭ قارشىلىقىغا ئۇچراش بىلەنلا قالماستىن، رۇسىيىدىكى زىئونىزمچىلار تەرىپىدىنمۇ ئىنكار قىلىندى. رۇسىيىدىكى زىئو-نىزمچىلار ئۇنداق قىلغاندا زىئونىزم ھەرىكىتى بىلەن گېرمانىيە، تۇركىيىنىڭ مۇناسىۋىتى يامانلىشىپ، پەلەستىندىكى يەھۇدىيلار (ئۇلارنىڭ زور كۆپ قىسمى رۇسىيىدىن بارغان يەھۇدىيلار) نىڭ تەقدىرىگە خەۋپ يېتىشىدىن ئەنسىرىدى. نەتىجىدە يىغىن ئۇرۇش مەزگىلىدە باش شتابىنى يەنىلا بېرلىندا قويۇشنى بەلگىلىدى. لېكىن، مۇرەسسە لاينھىسى سۈپىتىدە، ئىجرائىيە كومىتېتىنىڭ بىر قىسىم ئەزالىرىنى ئىستانبۇلغا ئەۋەتىپ پەلەستىندىكى يە-ھۇدىيلارنىڭ ئىشلىرىغا مەسئۇل قىلىشنى، سوكولوۋ قاتارلىق كە-شىلەر لوندونغا بېرىپ شۇ يەردىكى زىئونىزم ھەرىكىتىگە مەس-ئۇل بولۇشنى، بەزى ئەزالار ئامېرىكىغا بېرىپ خىزمەتلەرنى قانات يايدۇرۇشنى، بېرلىندا قالىدىغانلار گېرمانىيە دائىرىلىرى-نىڭ ھەرىكەتنى قوللىشىنى قولغا كەلتۈرۈشنى بەلگىلىدى.

گېرمانىيە پەرەسلەر ناھايىتى زور تىرىشچانلىقلارنى كۆر-

سەتكەن بولسمۇ گېرمانىيە زىئونىزم ھەرىكىتىگە كۆرۈنۈشتە دوستانە، ئەمەلىيەتتە سوغۇق پوزىتسىيە تۇتۇپ كەلدى. بىر تەرەپتىن، گېرمانىيە ھۆكۈمرانلىرى گېرمانىيەدىكى زىئونىزم-چىلارنىڭ كۆڭلىگە كېلىپ قېلىشىنى ۋە شەرقىي ياۋروپادىكى يەھۇدىيلارنىڭ گېرمانىيىگە دۈشمەنلىك بىلەن قارىشىغا سەۋەبچى بولۇپ قېلىشىنى خالىمىدى. شۇڭا، پەلەستىندىكى يەھۇدىيلارنىڭ ئەھۋالى توغرىسىدا تۈركىيە ھۆكۈمىتىگە كۆپ قېتىم غەيرىي رەسمىي بېسىم ئىشلىتىپ، تۈركىيىنى ئۆزىنى تۇتۇۋېلىش پو-زىتسىيىسىنى ساقلاشقا دەۋەت قىلدى. گېرمانىيە تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكى 1915 - يىلى 11 - ئايدا ئوسمان ئىمپېرىيىسىدە-كى ھەممە كونسۇلخانىلارغا يوللىيورۇق چىقىرىپ، پەلەستىندىكى يەھۇدىيلارنىڭ تەلپۈنۈش ۋە ئارزۇسىغا گېرمانىيە ھۆكۈمىتىنىڭ ياخشى تەسىراتتا ئىكەنلىكىنى بىلدۈردى. گېرمانىيىنىڭ بەزى مەشھۇر ئەربابلىرى 1917 - يىلى «پەلەستىنپەرەس كومىتېت» قۇردى. يەنە بىر جەھەتتىن، ېرلىن ھۆكۈمىتى زىئونىزمنى قوللاش توغرىسىدا بىر پارچە رەسمىي خىتابنامە ئېلان قىلىشنى خالىمىدى. كونكرېت مەجبۇرىيەتنى ئۈستىگە ئېلىشقا تېخىمۇ يېقىنلاشمىدى. روشەنكى، ئۇرۇش مەزگىلىدە گېرمانىيە بىلەن تۈركىيە مۇناسىۋىتىدە كرىزىس پەيدا بولۇشىنى خالىمىدى.

گېرمانىيەپەرەسلەرنىڭ سىياسىتى نىشانغا يېتەلمىگەن بول-سىمۇ، لېكىن گېرمانىيىنىڭ لىگگىرتاقتاق پوزىتسىيىسى ئەنگ-لىيە پەرەسلەرنىڭ ئەنگلىيىنى قايىل قىلىشىغا كۈچلۈك ئاساس بولۇپ بەردى ھەمدە ئۇلارنىڭ جىددىي ھەرىكەت قىلىشىنى ئىلگە-رى سۈردى.

3. ۋېيزمانىنىڭ دۆلەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش تەسەۋ-ۋۇرى ۋە تىرىشچانلىقى

ۋېيزمانىنىڭ پەۋقۇلئادە ھايات كەچۈرمىشى ئەنگلىيە ھۆكۈ-

مىتىنىڭ زىئونىزم ئىشلىرىنى پائال قوللىشىنى قولغا كەلتۈ-رۈشكە ئىنتايىن پايدىلىق بولدى.

ئۇ رۇسىيە تەۋەلىكىدىكى پولشانىڭ يەھۇدىيلار رايونىدا تۇ-غۇلۇپ، ئىخلاسمەن يەھۇدىي ئائىلىسىدە چوڭ بولدى. چار پادە-شاھ ھۆكۈمىتىنىڭ يەھۇدىيلارغا رەھىمسىزلەرچە قارشى تۇرۇش سىياسىتى ۋە ئەنگلىيىنىڭ يەھۇدىيلارغا تۇنقان بىر قەدەر ياخشى مۇئامىلىسى ياش ۋېيزماندا يەھۇدىيلارغا پەقەت ئەنگلىيىدىن ياخ-شىلىق كېلىدۇ، دېگەن چۈشەنچىنى پەيدا قىلدى. 1896 - يىلى خېرزل «يەھۇدىيلار دۆلىتى» ناملىق ئەسىرىدە يەھۇدىيلار دۆلە-تىنى قايتىدىن قۇرۇش چاقىرىقىنى چىقىرىش بىلەن بېرلىندا ئۇقۇۋاتقان ۋېيزمان ئۇنىڭغا كۈچلۈك ئىنتىلىپ، دەرھال زىئو-نىزم ھەرىكىتىگە ئاتلىنىپ، ئىككىنچى نۆۋەتلىك قۇرۇلتايىنىڭ ۋەكىلى بولدى، 1900 - يىلى جەنۇبىي ئۇنىۋېرسىتېتىدا خىمىيە دوكتورى بولغاندىن كېيىن، ئىجتىمائىي پائالىيەتلەر بىلەن ئىل-مىي تەتقىقاتنى بىرلەشتۈردى. جەنۇبىي ئۇنىۋېرسىتېتىدا تۆت يىل دەرس ئۆتكەندىن كېيىن، ئەزەلدىن ئەنگلىيىگە ياخشى تەسىراتتا بولۇپ كەلگەن ۋېيزمان 1904 - يىلى ئەنگلىيىگە كۆچۈپ بې-رىپ، مانچېستېر ئۇنىۋېرسىتېتىدا بىئوخىمىيە دەرسى ئۆتتى. دۇنيا ئۇرۇشى پارتلىغۇچە ئەنگلىيىدە توپتوغرا ئون يىل ياشىدى. ئۇ ھەم ئەنگلىيىنىڭ سادىق پۇقراسى بولدى، ھەم ئەنگلىيىدە ئاسسىملياتسىيە بولۇپ كەتمىگەن يەھۇدىي ئىدى. ئۇنىڭ بۇنداق قوش سالاھىيىتى كېيىنكى كۈنلەردە ئۇنى ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى بىلەن مۇئامىلە قىلغاندا بىر خىل پەۋقۇلئادە ئورۇنغا ئىگە قىلدى.

زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى سىياسىي تەرەپ-دارلار بىلەن ھەرىكەت تەرەپدارلىرى ئوتتۇرىسىدىكى تالاش - تارتىشتا ئۇ ھەرىكەت تەرەپدارلىرىغا مايىل بولدى. ئۇ ئالاھىدە رۇخسەت خېتى ئېلىشنى قولغا كەلتۈرۈش يولىدىكى دىپلوماتىك

پائالىيەتلەرنى قانات يايدۇرۇشتى تەشەببۇس قىلىش يىلەن بىللە، پەلەستىندە يېڭىچە يېزا ئىگىلىك ئولتۇراق رايونلىرىنى، ئىقتىسادىي ئورگانلارنى ۋە پەن، مەدەنىيەت مۇئەسسەسىلىرىنى قۇرۇپ، دۆلەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە پۈختا ئاساس سېلىشنى تەكتىلىدى. شۇڭا ئۇ خېرزلىنىڭ ئۇگاندا لايىھىسىگە قەتئىي قارشى تۇردى. 1907 - يىلى سەككىزىنچى نۆۋەتلىك قۇرۇلتايدا ۋېيزمانىنىڭ «ئۇنۇۋېرسال زىئونىزم» قارىشى ھەمراھلىرىنىڭ كەڭ قوللىشىغا ئېرىشتى. ئۇنىڭ ھەرىكىتى ئىچىدىكى تەسىرىمۇ كۈچەيدى. ۋېيزمان ئىزچىل مۇنداق دەپ قارىدى: چوڭ دۆلەتلەر ئىچىدە ئەنگلىيە زىئونىزم ھەرىكىتىنى قوللىشى مۇمكىن بولغان دۆلەت ھېسابلىنىدۇ، چۈنكى XVIII ئەسىردىن بۇيان ئەنگلىيەدىكى يەھۇدىيلارنىڭ ئەھۋالى ئۇزلۇكسىز ياخشىلىنىپ كەلدى. XIX ئەسىرگە كەلگەندە بەزىلەر ھۆكۈمەتتە مۇھىم ۋەزىپىلەرنى ئۈستىگە ئالدى ھەمدە خېلى چوڭ سىياسىي كۈچكە ئىگە بولدى. 1914 - يىلى ئۇرۇش پارتلىغاندا، شۇنداقلا ئىنگلىيە ھاردۇق ئېلىۋاتقان ۋېيزمان دەرھال ئەنگلىيىگە قايتىپ كېلىپ، دوستلىرى بىلەن بىرلىكتە ئۇرۇشنىڭ زىئونىزم ئىشلىرىغا ئېلىپ كېلىدىغان پۇرسەتنىڭ مۇھاكىمە قىلدى. ۋېيزمان ئەنگلىيىنىڭ قوللىشىغا ئىگە بولغاندا زىئونىزمنىڭ نىشانى بىلەن ئەنگلىيىنىڭ ئىستراتېگىيىلىك مەنپەئىتىنىڭ بىردەكلىكىنى چوقۇم ئىپادىلەنگىلى بولىدىغانلىقىنى ئوچۇق كۆرۈپ يەتتى. شۇ يىلى 10 - ئاينىڭ 10 - كۈنىدىكى بىر پارچە خېتىدە ئۇ مۇنداق دەپ يازدى: «مېنىڭ پىلانىم تەبىئىكى ئانتانتا دۆلەتلىرىنىڭ غەلىبە قىلالىشىدىن ئىبارەت مۇشۇنداق مۇھىم تەسەۋۋۇر ئۈستىگە قۇرۇلغان... قاراشلىرىمدىن قىلچە گۇمانلانمايمەن. ئۇ بولسىمۇ كەلگۈسى پەلەستىن ئەنگلىيىنىڭ تەسىر دائىرىسىگە كىرىدۇ. پەلەستىن — مىسىرنىڭ تەبىئىي سوزۇلۇشى بولۇپ، سۈۋەيىش قانىلى بىلەن قارا دېڭىز ۋە ئاشۇ يۆنىلىشتىكى كېلىدىغان دۇشمەن كۈچلەر

ئوتتۇرىسىدىكى توساق ھېسابلىنىدۇ... ئەگەر ئەھۋاللىمىز سەل ياخشىلانسا، بۇنىڭدىن كېيىنكى 50 - 60 يىلدا بىر مىليون يەھۇدىنى پەلەستىنگە ئاسان كۆچۈرەلەيمىز. ئۇ چاغدا ئەنگلىيە ئۇنۇملۇك توساققا ئىگە بولىدۇ، بىزمۇ بىر دۆلەتكە ئىگە بولالىمىز.»

شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇ «مانچېستېر گېزىتى» نىڭ باش تەھرىرى چا. سىگارت ۋە باش مۇخبىرى خېربېرت سىيد بوتىم بىلەن تونۇشۇپ، ئۇلارنى زىئونىزم تەرىپىتە تۇرۇشقا قايىل قىلدى. ئۇنىڭدىن كېيىن ۋېيزمان «مانچېستېر گېزىتى» دىن مەقسەتلىك پايدىلىنىپ پەلەستىنىدە يەھۇدىيلار دۆلىتى قۇرۇش تەشەببۇسىنى تەشۋىق قىلدى ھەمدە بۇ ئىككىيلەننىڭ ياردىمىدە ئەنگلىيىنىڭ ھەر ساھەدىكى مۇھىم ئەربابلىرى بىلەن كەڭ تونۇشۇپ، ئەنگلىيە پەلەستىن كومىتېتى ئۇيۇشتۇرىدى. سىگارتنىڭ تونۇشتۇرۇشى ئارقىلىق، ۋېيزمان 1914 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى بىلەن كۆرۈشۈشكە باشلىدى. ئۇ ئالدى بىلەن ئەنگلىيە تەۋەلىكىدىكى يەھۇدىي، ئىچكى كابىنېت ئەزاسى خېربېرت سامۇئىل بىلەن ئۇچراشتى. سامۇئىل ئۇنىڭ تەلەپلىرىنى «ناھايىتى چەكلىك» دەپ قاراپ، ئۇنى ئۆز تەشەببۇسلىرىنى «يۇرەكلىك» ئوتتۇرىغا قويۇشقا ئىلھاملاندۇردى ھەمدە ئىچكى كابىنېتكىلەر-نىڭمۇ زىئونىزم نىشانىغا ناھايىتى كۆكۈل بۆلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ئۇچرىشىشتىن كېيىن سامۇئىل باش ۋەزىر ئاسكۇئىتقا بىر پارچە مېمورانىدۇم تاپشۇرۇپ، ئۇرۇشتىن كېيىن ئەنگلىيىنىڭ پەلەستىنگە ھامىي دۆلەت ھوقۇقىنى يۈرگۈزۈشىنى تەكلىپ قىلدى. بۇ ۋېيزمانىنىڭ ئىشەنچلىسىنى ئاشۇردى.

1915 - يىلىدىن 1916 - يىلىغىچە ئىشلەنگەن خىمىيە تەجرىبىسى ۋېيزمانىغا مۇۋەپپەقىيەت ئىشىكىنى ئېچىپ بەردى. شۇ چاغدا گېرمانىيە بىلەن ئۇرۇش قىلىۋاتقان ئەنگلىيىدە پارتلىتىش دورىسى ياسايدىغان ماتېرىيال يېتىشمەيتتى. ۋەھالەنكى

ۋېزمانىنىڭ تەنقىدات نەتىجىسى توتۇنسىز پارتلىتىش دورىسى يا-
ساشقا ئىشلىتىلىدىغان ئېرىتكۈچ ۋاستە ئاتسېتوننى ئىشلەپچىق-
رىش تېخنىكىسى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك ئىدى. شۇنىڭ بىلەن
ئەينى چاغدىكى ھەربىي ئەشيالار كومىتېتىنىڭ رەئىسى داۋىد
لويد گېئورگې بۇ مۇنەۋۋەر خىمىكنى تەكلىپ قىلدى. ۋېزمان
1915 - يىلى دېڭىز ئارمىيە بۆلۈمى خىمىيە تەجرىبىخانىسىنىڭ
مۇدىرلىقىغا تەكلىپ قىلىنىپ، ئاتسېتون ئىشلەپچىقىرىش سىنە-
قىغا رياسەتچىلىك قىلدى. ۋېزمان كۆپچىلىكىنىڭ ئومىدىنى
يەرده قويماي، ئىككىنچى يىلى كۆپلەپ ئاتسېتون ئىشلەپچىقە-
رىشنىڭ يېڭى تېخنىكىسىنى كەشىپ قىلىپ، ئەنگلىيە ھەربىي
سانائىتىنىڭ چوڭ مەسلىسىنى ھەل قىلىپ بەردى. بۇنىڭ بىلەن
ئۇ ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىنىڭ ئىشەنچىسىگە ۋە مىننەتدارلىقىغا ئىگە
بولدى. شۇنداقلا ئۇنىڭ ئەنگلىيە ئىچكى كابىنىت ئەزالىرى بىلەن
بولغان مۇئامىلىسى ۋە دوستلۇقى كۈچەيدى. كېيىن ۋېزمانىنىڭ
يېقىن دوستى بولۇپ كەتكەن لويد گېئورگې «ئاتسېتوننىڭ
ئۆزىنى زىئونىزمغا يۈزلەندۈرگەن» لىكىنى ئېتىراپ قىلدى.

ۋېزمانىنىڭ ئۆزىگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئاتسېتون كەشىپ
قىلىنىشتىن ئىلگىرى ئۇنىڭ زېھنىي قۇۋۋىتى پەن - تەتقىقاتىغا
مەركەزلەشكەنىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ قېرىنداشلىرىنى قۇتقۇ-
زىدىغان زىئونىزم ئىشلىرىغا پۈتۈن كۈچى بىلەن ئاتلاندى.

4. ئەنگلىيىنىڭ پەلەستىنگە قارىتقان ئىستراتېگە-
يىلىك غەرىزى

زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ پەلەستىندىكى نىشانى بىلەن ئەنگلە-
يىنىڭ ئوتتۇرا شەرق ئىستراتېگىيىسى بىر - بىرىنى چەتكە
قاقمايدىغان مەنپەئەتكە ئىگە بولغانلىقتىن، ۋېزمان ئاخىر غەلبە
قىلدى.

ئەنگلىيە پەلەستىنگە بۆرۈندىن باشقىچە غەرەزدە بولۇپ يۈر-

گەنىدى. سۇۋەيش قانىلى ئېچىلىشتىن ئىلگىرى ئەنگلىيە يەھۇ-
دىي كۆچمەنلىرىدىن پايدىلىنىپ پەلەستىنگە قول تىقىش نىيىتىدە
بولدى. ئەنگلىيىنىڭ تاشقى ئىشلار ۋەزىرى ئەنگلىيىنىڭ ئىستاد-
بۇلدا تۇرۇشلۇق باش ئەلچىسىگە 1840 - يىلى خەت يېزىپ
مۇنداق دەپ كۆرسەتكەنىدى: «ئەگەر سۇلتاننىڭ يول قويۇشى،
قوغدىشى ۋە ئىلھاملاندۇرۇشى بىلەن يەھۇدىيلار پەلەستىنگە يې-
نىپ كەلسە، مىسىر ۋالىيسى مۇھەممەد ئەلى ياكى ئۇنىڭ ۋارىس-
لىرىنىڭ كەلگۈسىدىكى ھەرقانداق يامان نىيىتىنى توسۇپ قالغە-
لى بولىدۇ». ئىككىنچى يىلى ئۇ، يەنى شۇ باش ئەلچىنى سۇل-
تاننىڭ يەھۇدىيلارنىڭ پەلەستىنگە يېنىپ كېلىشىگە يول قويۇشقا
قايىل قىلىشقا ھەيدەكچىلىك قىلدى. «ئەگەر سۇلتان ياۋروپا ۋە
ئافرىقىغا چېچىلىپ كەتكەن يەھۇدىيلارنىڭ پەلەستىنگە كېلىپ
ماكانلىشىشىغا ئىلھام بەرسە، بۇ ئىش ئۇنىڭغا ئىنتايىن چوڭ
پايدىلىق بولىدۇ. ئەلۋەتتە، يەھۇدىيلار ھەقىقىي ھەم كونكرېت
بىخەتەرلىك كاپالىتىگە ئىگە بولۇشى لازىم. شۇڭا مەن ئۇلارنىڭ
ئەنگلىيىنىڭ ھىمايىسىگە تايىنىشىنى تەكلىپ قىلىمەن ھەمدە
ئۇلارنىڭ ئەنگلىيە دائىرىلىرى ئارقىلىق ئىلتىماسىنى تۈركىيە
ھۆكۈمىتىگە تاپشۇرۇپ بېرىشىگە يول قويىمەن.»
1869 - يىلى قاتناش باشلانغان سۇۋەيش قانىلى ئوتتۇرا
شەرقنىڭ ئىستراتېگىيىلىك ئورنىنى تېخىمۇ مۇھىم قىلىۋەتتى.
ئەنگلىيە ياۋروپانىڭ يان قانىتىدىكى قاتناش تۇگۇنىنى ۋە نېفت
بايلىقىنى كونترول قىلىش ئۈچۈن، فرانسىيە، گېرمانىيە، رۇ-
سىيە قاتارلىق كۈچلۈك دۆلەتلەر بىلەن قاتتىق تالاشتى. 1882
- يىلى ئەنگلىيە مىسىرنى ئىشغال قىلىپ، سۇۋەيش قانىلىنى
كونترول قىلىۋالدى. ئەنگلىيە 1899 - يىلى كۇۋەيتنىمۇ ھامىيە-
لىقىدىكى دۆلەت قىلىۋېلىپ، ئۆزىنىڭ ئىرانىنىڭ جەنۇبىي قىس-
مى، مېسۇپوتامىيە ۋە ئەرەب يېرىم ئارىلىنىڭ دېڭىز ياقىسىدىكى
كۈچ دائىرىسىنى تۇتاشتۇردى. نەتىجىدە بۇ كۈچ دائىرىسى بىلەن

يەنە بىر كۆچ دائىرىسى ئوتتۇرىسىدىكى پەلەستىننى قولغا كەلتۈ-
رۈش بريتانىيە ئىمپېرىيىسىنىڭ ئوتتۇرا شەرق ئىستراتېگىيىسى-
دىكى مۇھىم ھالقا بولۇپ قالدى. 1892 - يىلىدىن 1906 -
يىلىغىچە مىسىردىكى ئەنگلىيە قوشۇنلىرى بىلەن پەلەستىندىكى
ئوسمان ئىمپېرىيىسىنىڭ قوشۇنلىرى ئوتتۇرىسىدا پات - پات
توقۇنۇش بولۇپ تۇردى.

پېرسىيە - فرانسىيە ئۇرۇشىدا مەغلۇپ بولۇپ روھى سۇنغان
فرانسىيە ياۋروپادا ئەنگلىيە بىلەن بىرلىشىپ گېرمانىيىگە قارشى
تۇرۇش ئۈچۈن، ئوتتۇرا شەرقتىكى مۇستەملىكە تالىشىشىدا
ئەنگلىيىگە يول قويۇشقا مەجبۇر بولدى. ئەمەلىيەتتە، مىسىر ۋە
مېسوپوتامىيىنىڭ ئەنگلىيىنىڭ كۆچ دائىرىسىگە كىرىشىگە سو-
كۇت قىلىپ، ئۆزىنىڭ كۆچ دائىرىسىنى — ھازىرقى سۇرىيە،
لىۋان، پەلەستىن، ئىئوردانىيىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئاتالمىش
«بۈيۈك سۇرىيە» نى قۇردى. فرانسىيىنىڭ بۇ رايون بىلەن ئەنئە-
نىۋى مۇناسىۋىتى بولۇپ، ئۇ يەردىكى تەسىرى چوڭقۇر ئىدى.
بولۇپمۇ 1904 - يىلى ئەنگلىيە بىلەن فرانسىيە كېلىشىم ھاسىل
قىلغاندىن كېيىن ئەنگلىيە «بۈيۈك سۇرىيە» پىلانىغا ئاشكارا
قارشى تۇرۇشقا قىينالدى. شۇنىڭ بىلەن پەلەستىن بۇ ئىككى
دۆلەتنىڭ كۆچ دائىرىسىنى تىكلەشكە ئۇرۇنۇشىدىكى گىرەۋەش-
كەن نۇقتا بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئۆزىنى پراۋوسلاۋىيە
دىنىنىڭ داھىيىسى قىلىۋالغان رۇسىيىمۇ پەلەستىندىكى دىنىي
مۇقەددەس جايلىرىنىڭ تالاش - تارتىشىغا قول تىقتى. تۈركىيە بىلەن
مۇناسىۋىتى قويۇق بولغان گېرمانىيىمۇ «شەرقە ئىلگىرىلەش»
ئىستراتېگىيىسىنى پائال يولغا قويدى. نەتىجىدە كۆچلۈك دۆلەت-
لەرنىڭ پەلەستىندىكى ئاشكارا ۋە يوشۇرۇن كۈرەشلىرى تېخىمۇ
مۇرەككەپلىشىپ كەتتى.

بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى پارتلىغاندىن كېيىن ئوسمان ئىمپې-
رىيىسى گېرمانىيە - ئاۋستىرىيە تەرەپتە تۇرۇپ ئۇرۇشقا قاتناشـ-

تى. شۇنىڭ بىلەن كۆچلۈك ئانتانتا دۆلەتلەرنىڭ ئوسمان ئىمپې-
رىيىسىنى بۆلۈشۈۋېلىشىغا ۋە ئۇزۇندىن كۆز تىكىپ كەلگەن
پەلەستىننى تارتىۋېلىشىغا باھانە بولدى. 1914 - يىلى 11 - ئايدا
چارپادىشاھ ئەنگلىيە، فرانسىيەلەردىن ئۆزىنىڭ جەنۇبىي تراس،
ئىستانبۇل، بوسفورۇ دېڭىز قولتۇقىدىكى ئاسىيا دېڭىز قىرغىقى-
نى ئىشغال قىلىش ھوقۇقىغا ئىگە ئىكەنلىكىگە قوشۇلۇشىنى
تەلەپ قىلغاندا، فرانسىيە چار پادىشاھىنى سۇرىيە، پەلەستىنە-
كى مەنپەئىتىگە دىققەت قىلىشنى ئاگاھلاندۇردى. ئەنگلىيە بولسا
پەلەستىنگە يېقىن مىسىردا نۇرغۇن قوشۇن تۇرغۇزۇپ، پايدىلىق
شارائىتقا ئىگە بولۇۋالدى. شۇ يىلى 12 - ئايدا ئەنگلىيە ئۆزىنى
مىسىرنى قوغدايدىغان دۆلەت دەپ جاكارلىدى. بىر ئايدىن كېيىن
سامۇئىل باش ۋەزىر ئاسكۇنتقا تاپشۇرغان مېمورانداۇمدا مۇنداق
دەپ كۆرسەتتى: ھازىر دۇنيادىكى يەھۇدىيلار بەزى تەدبىرلەرنى
قوللىنىپ ئانا يۇرتىغا قايتىش ئارزۇسىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنى
ئويلاۋاتىدۇ. ۋەھالەنكى، ئەرەبلەر مۇتلەق كۆپ سانلىقنى ئىگە-
لەيدىغان پەلەستىنده مۇستەقىل يەھۇدىيلار دۆلىتى قۇرۇشنىڭ
پۈرسىتى پىشمىدى. شۇڭا، «دۇنيا زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ رەھ-
بەرلىرى ۋە قوللىغۇچىلىرى ئەڭ قارشى ئالىدىغان پەلەستىن
مەسىلىسىنى ھەل قىلىشنىڭ ئۇسۇلى بۇ يەرنى بريتانىيە ئىمپې-
رىيىسىگە قوشۇۋېتىشتىن ئىبارەت. يەنى ئەنگلىيىنىڭ ھۆكۈمـ-
رانلىقى ئاستىدا يەھۇدىيلارنىڭ كۆچۈپ كېلىشىنى ئىلگىرى سۈ-
رۈش لازىم». شۇنداق بولغاندا «ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ،
يەھۇدىيلار كۆپ سانلىق بولىدۇ، ئۇ يەردە ئولتۇراقلاشسا، شۇ
چاغدىكى شارائىتنىڭ يول قويۇش ئەھۋالىغا قاراپ، مەلۇم دەرە-
جىدىكى ئاپتونومىيىگە ئىگە بولالايدۇ.» 1915 - يىلى 6 - ئايدا
باش ۋەزىر ئاسكۇنت ۋەزىپىگە تەينىلىگەن دىبنىسىن كومىتېتى
ئەنگلىيىنىڭ ئوتتۇرا شەرق ئىستراتېگىيىسى توغرىسىدىكى دوكـ-
لاتىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئۇنىڭدا ئەنگلىيىنىڭ مېسوپوتامىيە ۋە

كېيىن ئەنگلىيە بۇ ئىككىتە ماھىيەتلىك ھەرىكەت قوللىنىشقا باشلىدى.

3 § . بالفور خىتابنامىسى

1 . بالفور خىتابنامىسىنىڭ غولغولا قىلىنىشى ۋە ئېلان قىلىنىشى

1916 - يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىم يىللىدا، ئۇرۇشنىڭ ئوڭۇشسىزلىق توپەيلىدىن ئەنگلىيىدە ئاسكۇنت ھۆكۈمىتىگە بولغان نارازلىق كۈنسايىن كۈچەيتىپ كەتتى. 12 - ئاينىڭ باشلىرى ئاسكۇنت ئىچكى كابىنىتى ئىستېپا بەردى. 12 - ئاينىڭ 7 - كۈنى لويىد گېئورگې يېڭى ئىچكى كابىنېت تەشكىللەپ، ئارتۇر جامېس بالفور (Arthur James Balfour) نى تاشقى ئىشلار ۋەزىرلىكىگە تەيىنلىدى. يېڭى ئىچكى كابىنېتنىڭ ئەزاسى 88 ئادەم بولسىمۇ، لېكىن، چوڭ ئىشلارنى باش ۋەزىر قاتارلىق بەش ئادەمدىن تەركىب تاپقان يادرو گۇرۇھ بېكىتەتتى، راۋلويىد گېئورگې قاتارلىقلار ئانتانتا دۆلەتلەرنىڭ شەرقىي سەپتە ئىستراتېگىيىلىك ھۇجۇم قىلىشىنى كۈچەيتىشنى تەشەببۇس قىلىدىغان «شەرقىي سەپچىلەر» بولۇپ، گېرمانىيە - ئاۋستىرىيە ئىتتىپاقى گۇرۇھىنى مەغلۇپ قىلىش ئۈچۈن، ئالدى بىلەن تۈركىيە قوشۇنىنى مەغلۇپ قىلىش كېرەك. بۇ ئىش پەلەستىندىكى ھەل قىلغۇچ جەڭنىڭ مۇۋەپپەقىيىتى قازىنىشى ياكى مەغلۇپ بولۇشىغا باغلىق بولىدۇ، دەپ قارىدى. بۇ يادرو گۇرۇھنىكى بەش ئادەم ئىچىدە زىئونىزمغا ھېسداشلىق قىلىدىغان لويىد گېئورگې، بالفور، مىلنېر كۆپ سانلىقنى ئىگىلەپ، پەلەستىن مەسىلىسىگە ھۆكۈمەت تېخىمۇ كۆپ كۆڭۈل بۆلدى. يېڭى ھۆكۈمەت ھەربىي ۋە دىپلوماتىيە جەھەتتىن قول سېلىپ، پەلەستىننى تېز تارتىۋېلىشنى قارار قىلدى. بىر تەرەپتىن، باش شتاب باشلىقىدىن مەسىرغا ئەسكەر

كۆپەيتىشنى تەلەپ قىلىپ، ئەنگلىيە قوشۇنىغا سىناي يېرىم ئارىلىنى تارتىۋالغاندىن كېيىن پەلەستىنگە تەشەببۇسكارلىق بىلەن ھۇجۇم قىلىش توغرىسىدا يولىيورۇق بەردى؛ يەنە بىر جەھەتتىن، دىپلوماتىيىدە بىر قاتار تەدبىرلەرنى قوللىنىپ، زىئونىزم ھەرىكىتى بىلەن بولغان ئۇچرىشىش ۋە ھەمكارلىقنى كۈچەيتىپ، فرانسىيىنىڭ كاشىلىسىنى ئىمكانقەدەر ئۇگەتتى.

ئىچكى كابىنېت 1917 - يىلى 2 - ئاينىڭ 7 - كۈنى مۇھىم يىغىن ئاچتى. يىغىنغا سىكېس، سامۇئېل، زىئونىزمنىڭ داھىسى ۋە روتسچىلد جەمەتىنىڭ ئىككى ئەزاسى قاتناشتى. يىغىندا سىكېس زىئونىزم داھىيلىرىنىڭ ئەنگلىيە بىلەن ھەمكارلىشىپ، فرانسىيىنى پەلەستىنگە بولغان تەلەپتىن ۋاز كېچىشكە قايىل قىلىشنى تەلەپ قىلدى. يىغىن دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتىنىڭ ئەنگلىيىدە تۇرۇشلۇق ۋەكىلى سوكولۇننىڭ فرانسۇزلار بىلەن ئۇچرىشىشىنى بەلگىلىدى. سوكولوۋ دەرھال پارىژ، رىم، ئېپسكوپىغا بېرىپ، فرانسىيە، ئىتالىيىلەرگە ۋە رىم ۋاتىكانىغا زىئونىزمچىلارنىڭ پەلەستىننى خەلقئارا ئورتاق باشقۇرمای، ئەنگلىيىنىڭ باشقۇرۇشىنى ئومىد قىلىدىغان ئارزۇسىنى بىلدۈردى، نەتىجىدە بەلگىلىك مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشتى. فرانسىيە تاشقى ئىشلار مىنىستىرى خەت يېزىپ، «يەھۇدىي مىللىتىنىڭ نۇرغۇن يىللار ئىلگىرى سۇرگۇن قىلىۋېتىلگەن ئاشۇ زېمىنىنى گۈللەندۈرۈش» تىن ئىبارەت بۇ نىشانىغا ھېسداشلىق قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. رىم ئېپسكوپى ئەگەر پەلەستىندىكى مۇقەددەس جايلارنى قوغداش ھوقۇقىغا ئىگە بولالىسا، پوپمۇ زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ نىشانىنى قوللايدىغانلىقىنى بىلدۈردى. سوكولوۋنىڭ بۇ غەيرىي رەسمىي دىپلوماتىيە سۆھبەتلىرى ئەنگلىيە بىلەن زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ پەلەستىن مەسىلىسىدە دىپلوماتىيە ھۇجۇمىنى قانات يايدۇرۇشىنىڭ مۇقەددىمىسىنى باشلىدى.

3 - ئاينىڭ ئاخىرلىرى ئەنگلىيە قوشۇنلىرى گازاغا ھۇجۇم

قىلىپ ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرىغان بولسىمۇ، لېكىن 4 - ئاينىڭ 2 - كۈنىدىكى ئىچكى كابىنېت يىغىنى باش شتابىنىڭ چېكىنىش توغرىسىدىكى دوكلاتىنى ئىنكار قىلىپ، يەنىلا قوشۇن يۆتكەپ، پەلەستىننى قەتئىي ئىشغال قىلىشنى قارار قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ۋەيزمانمۇ ھەربىكتىنى جىددىيلەشتۈردى. ۋەيزمان 1917 - يىلى 1 - ئايدا ئەنگلىيە تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكىگە مەمۇراندۇم يەنى «زىئونىزم نىشانىغا ماس كېلىدىغان، يەھۇدىيلارنى پەلەستىنگە كۆچۈرۈشنىڭ پىلان لايىھىسى»نى تاپشۇرۇپ، ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىدىن پەلەستىنىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ بىر مىللەت ئىكەنلىكىنى بالدۇراق ئېتىراپ قىلىپ، ئۇلارغا پۇقرالىق، مىللەتلىك، سىياسىي ۋە دىنىي ھەركىنلىكلەرنى ۋە يەر سېتىۋېلىش، كۆچۈپ كېلىش ھوقۇقى بېرىشنى تەلەپ قىلدى.

1916 - يىلىدىكى «سىكېس — پىكوت كېلىشىمى» دىن خەۋەر تاپقان ۋەيزمان 4 - ئاينىڭ 25 - كۈنى ئەنگلىيە تەرەپكە كۆچلۈك نارازىلىق بىلدۈردى. ئەنگلىيە تەرەپ ۋەيزمانغا دۈنيادىكى يەھۇدىيلارنى ئەنگلىيىنىڭ پەلەستىننى كونترول قىلىشىنى قوللايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشكە ھەربىكەتلەندۈرۈش توغرىسىدا بېشارەت بەردى. ۋەيزمان بىلەن لورد روتسچىلد دەرھال ئامېرىكا زىئونىزم تەشكىلاتىنىڭ رەھبىرى براندىسقا تېلېگرامما يوللاپ، ئۇنىڭدىن ئامېرىكىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ قۇرۇلتىيىنى چاقىرىپ، مۇناسىپ قارار ماقۇللاپ، ئەنگلىيىنىڭ پەلەستىننى باشقۇرۇشىنى قوللاشقا جامائەت پىكرى پەيدا قىلىشنى تەلەپ قىلدى. براندىس جاۋاب تېلېگرامما ئەۋەتىپ ماقۇللۇق بىلدۈردى ھەمدە كېيىن بالفور بىلەن كۆرۈشكەندە كەلگۈسى ئەنگلىيىنىڭ پەلەستىنىنى قوغداش مەيدانىنى قوللايدىغانلىقىنى بىلدۈردى.

بۇ چاغدا ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى ئەنگلىيە، ئامېرىكا قاتارلىق دۆلەتلەردىكى زىئونىزم تەشكىلاتلىرى ۋە يەھۇدىيلارنىڭ كۆچلۈك ئىجتىمائىي تەشكىلاتلىرىنىڭ ئەنگلىيىنىڭ پەلەستىننى قوغدىشى

نى قەتئىي قوللىشىغا ئىگە بولدى. فرانسىيە ۋە باشقا دۆلەتلەر ھۆكۈمەتلىرىنىڭ خىزمىتىنى ئىشلەشكە تېخىمۇ پايدىلىق شارائىت يارىتتى. شۇنداقلا ھەربىي ھەرىكەت ئىشەنچىسىنى كۈچەيتتى. ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى 1917 - يىلى 6 - ئاينىڭ 5 - كۈنى ئالليېنىنى مىسىردىكى يېراققا يۈرۈش قىلىش قوشۇنىنىڭ قوماندانلىقىغا رەسمىي تەينىلەپ، ئۇنىڭغا مىلاد بايرىمىدىن ئىلگىرى دوئىم تاپشۇرۇپ مۇنداق دەپ كۆرسەتتى: «ھەقىقىي شۇنداق دەپ قارايمەنكى، زىئونىزمچىلارنىڭ ئۈمىدىنى قاندۇرساق بولىدۇ ھەمدە ئۇلارغا ئالىيجاناب ھۆكۈمىتىنىڭ ئۇلارنىڭ ئارزۇسىغا ئومۇمىيۈزلۈك ھېسداشلىق قىلىدىغان ۋاقىتنىڭ يېتىپ كەلگەنلىكىگە كاپالەتلىك قىلىش لازىم. بۇ ئىشنى خەت ئەۋەتىش شەكلى بىلەن ئورۇنلاشقا بولىدۇ ياكى بالفور ئەپەندى خالىغان چاغدا بىر يىغىن ئورۇنلاشتۇرۇپ ئېلان قىلسىمۇ بولىدۇ.»

دەل بىر ھەپتىدىن كېيىن ۋەيزمان ۋە لورد روتسچىلد بالفور بىلەن كۆرۈشۈپ، ھۆكۈمەتنىڭ زىئونىزمچىلارنى قوللايدىغانلىقى توغرىسىدا ئېلىنىق بايانات ئېلان قىلىشنى تەلەپ قىلدى. بالفور ئۇلاردىن يازما تەلەپ قويۇشنى تەلەپ قىلدى، شۇنىڭ بىلەن بىللە، تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكىگە زىئونىزمچىلارنىڭ تەلىپىگە جاۋاب بېرىدىغان بايانات تەييارلاشقا يوليورۇق بېرىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. شۇنىڭدىن كېيىن زىئونىزم تەرەپكە ۋەكىللىك قىلىدىغان سوكولوۋ بىلەن ئەنگلىيە تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكىدىكى دوئروب ھەرقايسىسى ئۆزئارا ھۆججەتنى پېزىشقا مەسئۇل بولدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئىككى تەرەپ لايىھىدە ئىشلىتىدىغان ئىبارىلەر ئۈستىدە مەسلىھەتلەشتى. زىئونىزم ھەرىكىتى تەرەپ تەييارلىغان لايىھىنى سوكولوۋ 7 - ئاينىڭ 18

. كۈنى بالفورغا رەسمىي تاپشۇرۇپ بەردى. 9 - ئاينىڭ 3 - كۈنىدىكى ئىچكى كابىنېت يىغىنىغا لويىد گېئورگې بىلەن بالفور قاتنىشالمىغانلىقتىن، زىئونىزمغا قارشى تۇرىدىغان ئىدۋىن مونتاگونىڭ يىغىندا خىتابنامە لايىھىسىگە قاتتىق قارشى تۇرۇشى ئارقىسىدا بۇ ئىش توغرۇلۇق قارار چىقىرىلمىدى. ئۇنىڭدىن كېيىن ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى ئامېرىكا ھۆكۈمىتىگە تېلېگرامما ئەۋەتىپ خىتابنامىنى ئېلان قىلىش ئىشى توغرىسىدا پىكىر ئالىدى. ۋېلسون زۇڭتۇڭنىڭ مەسلىھەتچىسى مايور خراۋس تېلېگرامما ئەۋەتىپ، زۇڭتۇڭنىڭ قارىشىچە ھازىر زىئونىزم ھەرىكىتىگە ئوچۇق ۋەدە بېرىدىغان پەيت ئەمەس، دېدى. نەتىجىدە خىتابنامە لايىھىسى بىر چەتكە تاشلاپ قويۇلدى.

مەغلۇبىيەتكە تەن بەرمەيدىغان ۋېيزمان بىلەن روتسچىلد بىرلىكتە 10 - ئاينىڭ 3 - كۈنى بالفورغا بىر پارچە مېمورانداۇم تاپشۇرۇپ، ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىنىڭ ئاشكارا پوزىتسىيە بىلدۈرۈشىگە ھەيدەكچىلىك قىلدى. ئامېرىكىدىكى يەھۇدىيلار تەشكىلىنىڭ داھىيسىنىڭ مەسلىھەت بېرىشى بىلەن پوزىتسىيىسىنى ئۆزگەرتكەن ۋېلسون زۇڭتۇڭ باش ۋەزىر لويىد گېئورگىغا خەت ئەۋەتىپ ئامېرىكا تەرەپ ئەنگلىيىنىڭ پايانات ئېلان قىلىشىغا قوشۇلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. بۇ چاغدا بالفور لېئوپولد ئېمورىغا خىتاپنامە لايىھىسى يېزىپ چىقىشنى ھەمدە ئۇنىڭغا «زىئونىزمچىلارنىڭ نىشانى ۋە ئۇلارنى تەنقىدلىگۈچىلەرنىڭ قارشى تۇرىدىغان بەزى پىكىرلىرىنمۇ تەڭ نەزەرگە ئېلىش» نى ھاۋالە قىلدى. ئەنگلىيە ئىچكى كابىنېتىنىڭ 10 - ئاينىڭ 31 - كۈنىدىكى يىغىنىدا ئاخىر قارار چىقىرىلىپ، ئېمورىنىڭ ئىبارىلىرى ئىنتايىن مۇجمەل لايىھىسىنى ئاساس قىلىپ خىتابنامە ئېلان قىلدى.

ئەنگلىيە تاشقى ئىشلار ۋەزىرى بالفور 1917 - يىلى 11 - ئاينىڭ 2 - كۈنى ئەنگلىيىدىكى زىئونىزمچىلار تەشكىلاتىنىڭ داھىيىسى لورد روتسچىلدقا خەت يېزىش شەكلى بىلەن بايانات

ئېلان قىلدى. ئۇنىڭ تولۇق تېكىستى تۆۋەندىكىچە:

ھۆرمەتلىك لورد روتسچىلد:

مەن ئەنگلىيە پادىشاھلىق ھۆكۈمىتى نامىدىن زىئونىزمنىڭ ئارزۇسىغا ھېسداشلىق قىلىدىغان خىتابنامىنى ئىنتايىن خۇشال-لىق بىلەن سىزگە يەتكۈزىمەن. بۇ خىتابنامە ئىچكى كابىنېتقا يوللاندى، ئىچكى كابىنېت تەرىپىدىن تەستىقلاندى:

«ئەنگلىيە پادىشاھى ئالىيلىرى ھۆكۈمىتى پەلەستىنىدە يەھۇدىيلارنىڭ مىللىي يۇرتىنى قۇرۇشىنى قوللايدۇ ھەمدە ئۇنىڭ ئەمەلگە ئېشىشىنى ئەڭ زور تىرىشچانلىق بىلەن ئىلگىرى سۈرىدۇ. لېكىن شۇنى ئېنىق چۈشىنىش كېرەككى، پەلەستىنىدە ھازىر ياشاۋاتقان غەيرىي يەھۇدىي ئىجتىمائىي تەشكىلاتلار-دىكى-لەرنىڭ پۇقرالىق ھوقۇقى ۋە دىنىي ھوقۇقى ياكى باشقا دۆلەتلەر-دىكى يەھۇدىيلار بەھرىمەن بولۇۋاتقان ھوقۇق ۋە سىياسىي ئورۇن ھەرگىز زىيانغا ئۇچرىماسلىقى لازىم.»

ئەگەر بۇ خىتابنامىنى زىئونىزم تەشكىلاتىغا بىلدۈرۈپ قويغان بولسىڭىز، ئىنتايىن مىننەتدار بولغان بولاتتىم.

ئالىي سالام يوللاپ:

ئارتور جامېس بالفور

1917 - يىلى 11 - ئاينىڭ 2 - كۈنى

شۇنىڭ بىلەن زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ سىياسىي نىشانى بايان قىلىنىدىن يېگىرمە يىل كېيىن، خېرزل ۋاپاتىدىن 13 يىل كېيىن ئاخىر چوڭ دۆلەتنىڭ ئېتىراپ قىلىشىغا ئېگە بولدى.

2. بالفور خىتابنامىسىنى ئىلگىرى سۈرگەن ئامىللار

كۆپ يىللاردىن بۇيان بالفور خىتابنامىسىنىڭ ئېلان قىلىنىشى

شى ئوستىده گەپ بولغاندا، كىشىلەر ھامان ئەمەلگە ئېشىش مۇمكىن بولمايدىغاندەك ئىش نېمە ئۈچۈن بىر كېچىدە رېئاللىققا ئايلىنىپ قالمدۇ؟ دەپ سورىشىدۇ. بالفور خىتابنامىسىنىڭ ئېلان قىلىنىش سەۋەبى ھازىرغىچە پىشىلمىگەن سىر بولۇپ كەلگەنىدى. شۇڭا، بالفور خىتابنامىسىنىڭ ئېلان قىلىنىشىغا تۈرتكە بولغان سەۋەبلەر ئوستىده بەزى قاراشلىرىمنى بايان قىلماقچىمەن. ئالدى بىلەن خىتابنامىنى ئېلان قىلغان ئەنگلىيە تەرەپتىن ئېيتقاندا، تۆۋەندىكى ئۈچ تەرەپ خىتابنامىنىڭ دۇنياغا كېلىشىگە تۈرتكە بولدى:

بىرىنچى، شەخسىي ئامىل. ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىدىكى خېلى كۆپ بىر قىسىم مۇھىم ئەربابلار زىئونىزم ھەرىكىتىگە ھېسداشلىق قىلدى ۋە ياردەم بەردى.

1918 - يىلى 2 - ئاينىڭ 7 - كۈنىدىكى شەخسلەر يىغىلىشىدا بەزىلەر بالفوردىن دۇنيا ئۇرۇشىدا يەھۇدىيلارنىڭ قوللىشىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن خىتابنامىنىڭ ئېلان قىلىنىشىغا تۈرتكە بولغان مۇددىئامۇ دەپ سورىغاندا، بالفور: «ئەلۋەتتە ئۇنداق ئەمەس» دەپ جاۋاب بەرگەن. مەن باش ۋەزىر گېئورگېغا ئوخشاش، باشتىن - ئاخىرغىچە بىر خىل ئارزۇنىڭ قوماندانلىقىدا بولۇپ كەلدىم. يەنى «يەھۇدىيلار دۇنيادا ئۆزىنىڭ قانۇنىي ماكانىغا ئىگە بولۇشى كېرەك. بىر ئۇلۇغ مىللەتنىڭ ئائىلىسى بولمىسا ئادىللىق بولمايدۇ» دېدى. 1917 - يىلى ھەربىي لاۋازىمەت ۋەزىرى بولغان ۋېنستون چېرچىلمۇ مۇنداق دەپ قارىدى: يەھۇدىيلار «كەڭ قورساقلىققا تايىنىپ ئەمەس، بەلكى ھوقۇققا تايىنىپ» پەلەستىنگە قايتىپ كېلىپ ماكانلىشىپ دۆلىتىنى ئەسلىگە كەلتۈردى. لويىد گېئورگې، سامۇئىل، سىكېس ۋە سېيىشىل قاتارلىق مۇھىم ئەربابلارمۇ زىئونىزمغا ئوخشاشمىغان دەرىجىدە ھېسداشلىق قىلدى. بۇ ھال خىتابنامىنىڭ ئېلان قىلىنىشىغا تۈرتكە بولۇشتا شەكسىزكى، خېلى چوڭ تەسىر كۆرسەتتى.

خىتابنامىنىڭ ئېلان قىلىنىشىدىكى سەۋەب مەسىلىسىنى ئويلانغاندا، شەخسىي ئامىلنى بەك مۇھىم بىلىپ كەتمەسلىك كېرەك. ئۇرۇش ئېھتىياجى ۋە ئۇرۇشتىن كېيىن پەلەستىننى ئىگىلەش مەقسىتى ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىنىڭ خىتابنامىنى ئېلان قىلىشىدىكى مۇھىم مۇددىئاسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ئىككىنچى، ئۇرۇشنىڭ ئېھتىياجى — دۇنيا يەھۇدىيلىرىنىڭ دۇنيا ئۇرۇشىدا ئەنگلىيىنى قوللىشىنى قولغا كەلتۈرۈش زۆرۈر بولدى.

بالفور خىتابنامىسىنى ئېلان قىلىشمۇ ئۇرۇش ۋاقتىدىكى ئەنگلىيە ئىچكى كابىنېتىنىڭ دۇنيادىكى (ئاساسلىقى رۇسىيە ۋە ئامېرىكىدىكى) يەھۇدىيلارنىڭ قوللىشىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن ئىشلەتكەن سىياسىي دىپلوماتىك تاكتىكىسىدىن ئىبارەت. 1917 - يىل ئانتانتا دۆلەتلەر بىلەن ئىتتىپاقداش دۆلەتلەر كۈچ سىنىشىدىغان ئاچقۇچلۇق پەيت بولدى. شۇ يىلى فېۋرال ئىنقىلابىدىن كېيىنكى رۇسىيە ۋەزىيىتى تۇراقسىز بولدى. مىنىشۇيىك ۋە سوتسىيال ئىنقىلاب پارتىيىسىنىڭ ۋاقتىلىق ھۆكۈمىتى تەختكە چىققاندىن كېيىن داۋاملىق ئۇرۇش قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن بولسىمۇ، لېكىن رۇسىيىدىكى كەڭ ئەسكەرلەر ۋە ئامما ئۇرۇشقا قارشى تۇرۇش دولقۇنى بارغانسېرى يۇقىرى ئۆرلىدى. 1917 - يىلى كۈزدە رۇسىيە ۋەزىيىتىدە ئۆزگىرىش بولۇپ، رۇسىيىنىڭ ئۇرۇشتىن چېكىنىپ چىقىش ئېھتىماللىقى كۆرۈنەرلىك ئاشتى. شۇنىڭ بىلەن ئەنگلىيە، فرانسىيىلەر غەربىي سەپتىكى ھۇجۇمدىن توزۇق نەتىجىگە ئىگە بولالمىدى. 10 - ئايدىكى كاپىلىتو جېڭىدە قاتتىق مەغلۇپ بولۇپ ئېغىر زىيان تارتتى. ئامېرىكا ئۇرۇشقا قاتناشقان بولسىمۇ، زور تۇركۇمدىكى ئامېرىكا قوشۇنى ياۋروپاغا يېتىپ كەلمىگەنىدى. شۇڭا، ئەنگلىيە سىياسىيئونلىرى ئۇرۇش ۋەزىيىتىنى ئۆڭلاش ئۈچۈن، ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىنىڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرۈش كېرەك، يەھۇ-

دىيلارنىڭ ھېسداشلىقىنى قولغا كەلتۈرگەندە ھەم ئوتتۇرا شەرق-
لىتىكى ئۇرۇش ۋەزىيىتىگە پايدىلىق بولىدۇ، ھەم رۇسىيىنىڭ
ئۇرۇشقا داۋاملىق قاتنىشىشىنى ۋە ئامېرىكىنىڭ تېخىمۇ چوڭ
ئاتلىنىشىنى ئىلگىرى سۈرگىلى بولىدۇ، دەپ قارىدى.

شۇ چاغدا ئەنگلىيە سىياسىيئونلىرى ئىچىدىكى نۇرغۇن كە-
شىلەر مۇنداق دەپ قارىدى: ئادەم سانى كۆپ يەھۇدىيلارغا رۇسى-
يە ۋەزىيىتىدە ئىنتايىن مۇھىم روللارنى ئويناۋاتىدۇ؛ چار پادى-
شاھنىڭ يەھۇدىيلار قارشى سىياسىتىگە بولغان چوڭقۇر ئۆچمەن-
لىكى بىلەن ئۇلار چار پادىشاھىنى ئاغدۇرۇۋېتىدىغان فېۋرال
ئىنقىلابىغا قاتناشتى. نۇرغۇن يەھۇدىيلار ئىنقىلابنىڭ رەھبىرى
بولدى. ئۇلارنىڭ چار پادىشاھىنى قوللايدىغان ئانتانتا دۆلەتلىرى
لاگېرىدىن ئايرىلىپ ئۇرۇشتىن چېكىنىپ چىقىشىنى ئارزۇ قىلا-
شى تەبىئىي، لېكىن ئۇلار تەبىئىيلىكىدىن زىيادە ھېسداش-
لىق قىلىدۇ. شۇڭا، ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى زىيونىزم ھەرىكىتىنى
قوللاپ ئاشكارا پوزىتسىيە بىلدۈرۈش ئارقىلىق، ئۇلاردىكى ئىن-
قىلاب قىلىش ۋە ئۇرۇشقا قارشى تۇرۇش خاھىشىنى توقۇنتۇشى
كېرەك. ئۇلار زىيونىزم نىشانىنىڭ ئەملىگە ئېشىشى ئانتانتا
دۆلەتلىرىنىڭ غەلىبىسىگە باغلىق ئىكەنلىكىنى چۈشەنسە، ئۇلار
تەبىئىي ھالدا داۋاملىق ئۇرۇشقا قاتنىشىشنى خالايدۇ. بۇ ئەنگلە-
يە سىياسىيئونلىرى مۇنداق دەپ قارىدى: يەھۇدىيلار كۆپ ئول-
تۇراقلاشقان يەنە بىر دۆلەت — ئامېرىكىنىڭ پۇل مۇئامىلە
ساھەسىدە مۇھىم ئورۇننى ئىگىلەيدىغان يەھۇدىي مالىيە گۇرۇھ-
لىرى كۆچلۈك تەسىرگە ئىگە ئىجتىمائىي كۈچ بولۇپ قالدى.
ئەگەر ئەنگلىيىنىڭ زىيونىزمنى قوللايدىغان پوزىتسىيىسى ئۇلار-
نىڭ قوللىشىغا ئىگە بولالىسا، ئامېرىكىنىڭ ئانتانتا دۆلەتلىرى
تەرىپىدە قەتئىي تۇرۇپ ئۇرۇشقا قاتنىشىشىغا پايدىلىق بولىدۇ.
10 - ئاينىڭ 31 - كۈنى ختابنامىغا دائىر ئىشلارنى ئاخىرقى
قېتىم مۇزاكىرە قىلىدىغان ئىچكى كابىنېت يىغىندا بالفور ئو-

چۇق گەپ قىلىپ: «رۇسىيە ۋە ئامېرىكىدىكى مۇتلەق زور كۆپ
سانىدىكى يەھۇدىيلار پۈتۈن دۇنيادىكى يەھۇدىيلارغا ئوخشاش ھازىر
زىئونىزمغا ھېسداشلىق قىلىدۇ. ئەگەر مۇشۇنداق ئارزۇنى قول-
لايدىغان ختابنامە ئېلان قىلالىساق، رۇسىيە ۋە ئامېرىكىدا
ئىنتايىن پايدىلىق تەشۋىقات ئېلىپ بارالايمىز» دېدى. بالفور
قارشى تۇرغۇچىلارنى ختابنامىنى ئېلان قىلىشقا مۇشۇ يول بە-
لەن ماقۇل قىلدى.

ئۇچىنچى، ئىستراتېگىيە جەھەتتىن ئويلاندى —
پەلەستىننى ئىگىلەش ئارقىلىق «ياۋروپانىڭ يان قانىتى» نى
كونترول قىلماقچى بولدى.

ئالدىنقى پاراگرافتا فرانسىيە، رۇسىيە، گېرمانىيە،
ئاۋستىرىيىلەر بىلەن بولغان كەسكىن ئېلىشىشتا پەلەستىننى تار-
تۇۋلىش XIX ئەسىردىن بۇيانقى ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىنىڭ ئىزچىل
ئىستراتېگىيىلىك نىشانى ئىكەنلىكىنى تەپسىلىي بايان قىلغاند-
ۇق. «سىكېس - پىكوت كېلىشىمى» دىكى پەلەستىننى خەلقئارا
ئورتاق باشقۇرۇش توغرىسىدىكى پرىنسىپلار ئەنگلىيە ھۆكۈمىتە-
نىڭ ۋاقىتلىق تەدبىرى بولۇپ، بۇيۇك ئەنگلىيە ئىمپېرىيىسە-
نىڭ يېراقنى كۆزلىگەن ئىستراتېگىيىلىك مەنپەئىتىگە ماس
كەلمەيتتى. ئەنگلىيە سىياسىيئونلىرى ئۇزۇندىن بۇيان پەلەس-
تىنگە كۆز تىكىپ كەلگەن فرانسىيىنىڭ ئۇرۇشتىن كېيىن
ئورتاق باشقۇرۇش پۈرسىتىدىن پايدىلىنىپ، پەلەستىنگە قارىتان
تەلىپىنى قايتىدىن ئوتتۇرىغا قويىدىغانلىقىنى تونۇپ يەتتى. قاد-
داق قىلغاندا فرانسىيىنىڭ خىرىس قىلىپ تۇرغان نىيىتىنى
يوقاتقىلى بولىدۇ؟ لويىد گېئورگى مۇنداق دەپ قارىدى: «بىز-
نىڭ ئارمىيىمىز پەلەستىننى ئىشغال قىلىۋالسا، ئۇ يەرنىڭ ئىس-
تىقبالى باشقىچە بولىدۇ.» ھەربىي جەھەتتىن ئىشغال قىلىش
قەغەزدىكى كېلىشىمدىن ئېشىپ كېتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە
فرانسىيە دىپلوماتىيە جەھەتتىنمۇ پەلەستىندىن «چىرايلىق گەپ

بىلەن» سىقىپ چىقىرىۋېتىلسە تېخىمۇ كاتتا ئىش بولامدۇ؟ زىئونىزم ھەرىكىتى ئىزچىل تۇرده چوڭ دۆلەتنىڭ قوللىشىغا ئىگە بولۇش ئۈچۈن تىرىشىۋاتقانىكەن، ئەنگلىيە ئۇلارنىڭ پەلەستىن زىئونىزمىنىڭ قولىغا ئۆتسە، ئەمەلىيەتتە ئەنگلىيىنىڭ قولىغا ئۆتكەن بولىدۇ. باشقا چوڭ دۆلەتلەر دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ قالىدۇ. ۋېيزمانمۇ ئەنگلىيىنىڭ بۇ ئىستراتېگىيىلىك مۇددىئاسىنى چۈشىنىپ، زىئونىزمنىڭ نىشانى بىلەن ئەنگلىيىنىڭ ئىستراتېگىيىلىك مەنپەئىتى تېپىشمەيدۇ، دېدى. شۇنىڭ بىلەن «زىئونىزم» چىلار سۆزەيش قانىلىغا نىسبەتەن مۇھىم ئىستراتېگىيىلىك ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان بۇ يېڭى مەسئۇلاتنىڭ ئەنگلىيىنىڭ كۈچ دائىرىسىدە بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلغاندا» يەھۇدىيلارنىڭ پەلەستىنده ماكان قۇرۇشىنى قوللايدىغانلارمۇ ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى ئىچىده بارغانسېرى كۆپەيدى. ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى خىتابنامىدىن پايدىلىنىپ پەلەستىنىنى يالغۇز ئىشغال قىلىش مەقسىتىگە يەتمەكچى بولغانلىقتىن، ئىچكى كابىنىت زىئونىزم تەرەپنىڭ ئوتتۇرىغا قويغان لايىھىسىنى بىر چەتكە تاشلاپ قويۇپ، ئۆزىنىڭ ئىنتايىن مۇجمەل بايانىتىنى كۆتۈرۈپ چىقتى. ئەنگلىيىنىڭ خىتابنامە ئېلان قىلىشىنىڭ سەۋەبى سوفران ئېيتقاندەك: «كەڭ قورساق ئىنسانپەرۋەرلىك نەزەرگە ئېلىنغان، نۆۋەتتىكى تاكتىكىلىق سىياسىي مەنپەئەت كۆزده تۇتۇلغان، كەلگۈسىدىكى ئىستراتېگىيىلىك مەنپەئەتمۇ كۆزده تۇتۇلغان. تەسەۋۋۇر ئىقتىدارىغا ئىگە سىياسىيۇنغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، بۇ ئۇچىنى ئايرىۋېتىشكە بولمايدۇ.»

ئۇنىڭدىن قالسا، ئەنگلىيىنىڭ رولىنى تەھلىل قىلغانلىقىنىڭ سىرتىدا، باشقا چوڭ دۆلەتلەرنىڭمۇ بۇ ئىشنىڭ ئۆزگىرىشىدىكى رولىنى نەزەرگە ئېلىشىمىز لازىم. بۇ يەردە گېرمانىيە بىلەن ئامېرىكىنىڭ رولىغا قاراپ باقايلى.

ۋىلھېلىم II نىڭ گېرمانىيە ئىمپېرىيىسىنىڭ يەر شارىغا خوجايىنلىق قىلىدىغان «دۇنيا سىياسىتى» دە «شەرققە ئىلگىرىلەش» ئىنتايىن مۇھىم ھالقا بولغاچقا، گېرمانىيە ھەرقانداق بەدەل تۆلەشكە قارىماي، ئوسمان ئىمپېرىيىسى بىلەن ئىتتىپاق تۈزدى. پادىشاھ ۋىلھېلىم 1898 - يىلى ئۆزى تۈركىيىنى زىيارەت قىلىپ، پەلەستىنگە بېرىپ مۇقەددەس يەرنى تاۋاپ قىلىپ، «300 مىليون مۇسۇلماننى جان پىدالىق بىلەن قوللاش» ھېسابىغا كونيا — باغدات — پارس قولتۇقى تۆمۈر يولىنى ئېجارىگە ئېلىش ھوقۇقىغا ئىگە بولدى. دۇنيا ئۇرۇشى پارتلىغاندىن كېيىن گېرمانىيە تۈركىيىنى ئىتتىپاقداش دۆلەتلەر تەرەپكە سۆرەپ كىرەلمىدى. 1914 - يىلى غەربىي سەپتە قوزغىغان «چاقماق ئۇرۇشى» مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن ئىككىنچى يىلى گېرمانىيە ئىستراتېگىيىنىڭ مۇھىم مەركىزىنى شەرققە يۆتكەپ، رۇسىيە ئارمىيىسىنى تار مار قىلىپ، ئۇنى يالغۇز سۇلھى قىلىشقا مەجبۇرلىماقچى بولدى. ھەربىي جەھەتتە شەرققە قىستاش بىلەن بىللە، دىپلوماتىيە جەھەتتە گېرمانىيىمۇ بىر قاتار ھەرىكەتلەرنى قوللىنىپ، ئوتتۇرا شەرقتىكى ھەر خىل مىللەتچى كۈچلەرنى، جۈملىدىن زىئونىزم ھەرىكىتىنى ئۆز يېنىغا تارتتى. يۇقىرىدا بايان قىلغىنىمىزدەك، گېرمانىيە دۇنيادىكى يەھۇدىيلارنى ئۆز يېنىغا تارتىش ئۈچۈن، دوستانە ھەرىكەتلەرنىمۇ قىلدى. 1917 - يىلىغا كەلگەندە ئۇرۇش ۋەزىيىتىدىكى ئىنتايىن پايدىسىز بولغان پاجىئەلىك رېئاللىقنى نەزەرگە ئېلىپ، گېرمانىيە زىئونىزم ھەرىكىتى بىلەن ھەمكارلىشىشتىن ئېنىق يالتايدى. گېرمانىيە-نىڭ نۇرغۇن گېزىت - ژۇرناللىرى گېرمانىيە ۋە تۈركىيە زىئونىزم ھەرىكىتى بىلەن بولغان دوستلۇقتىن پايدا ئالىدۇ، بولۇپمۇ مۇشۇ ئىش بىلەن رۇسىيە، ئامېرىكا دۆلەتلىرىنىڭ سىياسىتىگە تەسىر كۆرسىتىدۇ، دەپ قاراپ، ھۆكۈمەتنىڭ يەھۇدىيلارغا مايىل سىياسەت قوللىنىپ، زىئونىزمچىلارنىڭ ئۇزۇندىن ئارزۇ

قىلىپ كەلگەن پەلەستينگە كۆچۈش «ئالاھىدە ئىجازەت خېتى» گە ئىگە بولۇشنىڭ يارىدەم قىلىشنىڭ ھەيدەكچىلىك قىلدى.

بۇ ئىشلار ئەنگلىيەنىڭ دىققىتىنى قوزغىدى. ئەنگلىيە تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكى ھەر تەرەپتىن كەلگەن ئاخباراتلارغا ئاساسەن يەكۈن چىقىرىپ، فرانسىيە زىئونىزمغا ھېسداشلىق قىلىدىغان كامپان خىتابنامىسىنى ئېلان قىلغاندىن كېيىن گېر-مانىيەمۇ زىئونىزم ھەرىكىتىگە ھېسداشلىق قىلىدىغان ياكى مە-دەت بېرىدىغان بايانات ئېلان قىلىشى مۇمكىن دەپ قاراپ، گېر-مانىيەلىكلەرنىڭ ئاۋۋال قول سېلىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن، ئىچكى كابىنېتتى بالدۇر ھەرىكەت قوللىنىشقا ھەيدەكچىلىك قىل-دى. 1917 - يىلى 10 - ئاينىڭ 4 - كۈنى خىتابنامىغا دائىر ئىشلارنى 2 - قېتىم مۇھاكىمە قىلغان يىغىندا بالفور خىتابنامە-سى ئېلان قىلىشنىڭ ئاخىرقى سەۋەبى «گېرمانىيە ھۆكۈمىتى زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ ھېسداشلىقىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن غايەت زور تىرىشچانلىق كۆرسىتىۋاتقانلىقى» ئىكەنلىكىنى تەكىت-لىدى. ئۇنىڭدىن كېيىن تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكىنىڭ ئەمەل-دارى گراخام بىر پارچە مېمورانىدۇمدا ئۇلارغا زىئونىزمنى قوللاي-دىغان كاپالەتنامە بەرمەسەك، زىئونىزمچىلار ئۆزىنى گېرمانىيە-نىڭ قوينىغا ئېتىشى مۇمكىن، دەپ يازدى. مانا بۇلار لويىد گېئورگ بىلەن بالفورنىڭ تەشەببۇسىنى كۆچەيتتى.

ئەگەر گېرمانىيە ئامىلى ئەنگلىيەنىڭ پۈرسەتنى قولدىن بەرمەي خىتابنامىنى ئېلان قىلىش قارارىنى چىقىرىشقا سەلبىي جەھەتتىن تۇرتكە بولدى دېيىلسە، ئىتتىپاقداش دۆلەت بولغان ئامېرىكىنىڭ ۋېلسون ھۆكۈمىتىنىڭ ئۆز ۋاقتىدا قوللىشى خە-تابنامىنىڭ ئېلان قىلىنىشىنى ئىجابىي جەھەتتىن ئىلگىرى سۈر-دى.

ئەنگلىيە 1917 - يىلى 9 - ئايدا خىتابنامە توغرىسىدا ئامېرە-كىدىن تونجى قېتىم پىكىر ئالغاندا، زۇكتۇك ۋېلسون ئۇنداق

قىلىش ئۆزىنىڭ «مىللەتلەر ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش» پرىنسىپىغا خىلاپ دەپ قاراپ، ئوتتۇرا شەرقتىكى ئەرەبلەردە ئامېرىكىغا دۈشمەنلىك بىلەن قارايدىغان پوزىتسىيەسىنىڭ پەيدا بولۇشىغا سەۋەبچى بولۇشتىن قورقۇپ، ئارىسالدى بولۇپ بىر يەرگە كېلەلمىگەنىدى. كېيىن بالفور ۋاشىنگتونىنى زىيارەت قىل-دى ھەمدە ئامېرىكىدىكى زىئونىزم تەشكىلاتىنىڭ رەھبىرى براند-دېس ۋە فىلىكس فرانكفورت قاتارلىق كىشىلەرنىڭ ئاكتىپ قوللىشىغا ئېرىشتى. زۇكتۇكنىڭ يېقىن دوستى ۋە مەسلىھەتچە-سى براندېس قاتارلىق كىشىلەر زۇكتۇكقا غايەت زور تەسىر كۆرسەتتى. يەھۇدىي مالىيە گۇرۇھلىرىنىڭ ئامېرىكىدىكى تەسە-ررىگە نىسبەتەن ئېنىق چۈشەنچىگە ئىگە بولغان ۋېلسون ئاخىر خىتابنامىنى قوللاش مەيدانىغا ئۆتتى. لېكىن ئۇ «خىتابنامىنىڭ زىئونىزمچىلارغا ئىلھام بولۇشىنى ھەم غەيرىي زىئونىزمچىلارنىڭ ۋە دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى يەھۇدىيلارنىڭمۇ قوبۇل قىلا-لىشى» نى ئۈمىد قىلدى. شۇڭا، «خىتابنامىدىكى چەكلەش خا-راكتېرىنى ئالغان ئىبارىلەر ۋېلسوننىڭ چىڭ تۇرۇشى بىلەن قوشۇلدى. ئەنگلىيە ئىچكى كابىنېتى ئەرەبلەرنىڭ مىللىي كەيپە-ياتىنى نەزەرگە ئېلىپ خىتابنامىنى ئېلان قىلىش ياكى ئېلان قىلماسلىق ئۈستىدە بىر يەرگە كېلەلمەيۋاتقاندا، ۋېلسون بالفور قاتارلىق كىشىلەرنى قوللايدىغانلىقىنى بىلدۈردى. خىتابنامىنى ئېلان قىلىشقا قارشى تۇرغان كىشىلەرگە بېسىم ئىشلەتتى.

ئۇچىنچىدىن، زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ ئاكتىپ تىرىشچانلە-قىمۇ خىتابنامىنىڭ ئېلان قىلىنىشىنى ئىلگىرى سۈرگەن مۇھىم ئامىل ھېسابلىنىدۇ. بۇرۇنقى باسىل يىغىنىدا ھەرقايسى دۆلەت ھۆكۈمەتلىرىنىڭ زىئونىزم نىشانىنى قوللىشىنى قولغا كەلتۈ-رۈش باسىل پروگراممىسىدىكى مۇھىم مەزمۇنلارنىڭ بىرى قە-لىنغانىدى. شۇنىڭدىن كېيىن خېرزل ۋە ئۇنىڭ ئىزباسارلىرى بۇ نىشانىنى ئەملىگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن كۈرەش قىلىشتا چىڭ

تۇردى. دۇنيا ئۇرۇشى پارتلىغاندىن كېيىن ۋېيزمان پۇرسەتنى قولدىن بەرمەي، ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىگە ئەپچىللىك بىلەن نۇتۇق سۆزلەپ ئاخىر مەقسىتىنى ئەملگە ئاشۇردى. ۋېيزمان بالفور خىتابنامىسىنىڭ «ئىككى مىللەت قېتىم زىيارەت قىلىپ بېرىش ئارقىسىدا بارلىققا كەلگەن» لىكىنى ئەسلەيدۇ. كىشىلەرنىڭ خىتابنامىنىڭ ئېلان قىلىنىشى يەھۇدىيلارنىڭ «مۇۋەپپەقىيەتلىك دىپلوماتىيىسىنىڭ بىر مىسالى» دېيىشى ئەجەبلىنەرلىك ئەمەس.

3. خىتابنامىنىڭ ئېلان قىلىنىشىدا كىم ئۈتتى

بەزى ئەسەرلەردە بالفور خىتابنامىسى ئەنگلىيە سىياسىتىنىڭ ئۇلۇغ «غەلىبىسى» دەپىلىپ، ئەنگلىيە مۇشۇ خىتابنامە ئارقىلىق زىئونىزم ھەرىكىتىنى ئوتتۇرا شەرقتە زومىگەرلىك قىلىدىغان «قورال» غا ئايلاندۇرۇۋالدى، دەپ قارايدۇ.

ئەمەلىيەتتە، بالفور خىتابنامىسى زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ نىشانى بىلەن ئەنگلىيىنىڭ ئىستراتېگىيىلىك مەنپەئىتىنىڭ «توساتتىن ئۇچرىشىپ قالغان» لىقىنىڭ تارىخىي مەھسۇلى. بۇ سىياسىي ئويۇندا زىئونىزم ھەرىكىتى ھەرگىز ئەنگلىيىنىڭ قورالى بولمىدى. ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئۆزئارا پايدىلىنىدىغان ھەمراھلىق مۇناسىۋىت بولۇپ، ھەرقايسىسى ئۆزىگە ئېھتىياجلىق بولغانغا ئېرىشتى. ئەگەر «غەلىبە» توغرىسىدا گەپ قىلىشقا توغرا كەلسە، ئىككىلا تەرەپ غەلىبە قىلغۇچى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بالفور خىتابنامىسىنى ئېلان قىلىش ئارقىلىق، ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى قىسقا ۋاقىت ئىچىدە بىر چالما بىلەن ئۇچ پاختەكنى سوقتى. بىرىنچىسى، كەلگۈسىدە پەلەستىننى ئۇچىنچى تەرەپكە — يەھۇدىيلارغا تاپشۇرۇپ بېرىشنى باھانە قىلىپ، ئۇ يەردە ئەنگلىيە بىلەن فرانسىيىنىڭ ئورتاق باشقۇرۇشىنى قۇرۇشنىڭ زۆرۈرسىزلىكىنى ئېيتىپ، فرانسىيىنىڭ كۈچىنى دىپلوماتىيە جەھەتتىن پەلەستىندىن چەتكە قېقىۋەتتى. ئىككىنچىسى، ئەنگ-

لىيە پەلەستىندە ئۆزىنىڭ مەنپەئىتىنى كۆزلىمەي، يەھۇدىيلار ماكانىنىڭ غېمىنى يەيدىغان ھالەتتە بولۇپ، ئامېرىكا قاتارلىق ئانتانتا دۆلەتلىرىنىڭ ئەنگلىيىنىڭ پەلەستىننى كونترول قىلىشىنى قوللىشىنى قولغا كەلتۇردى. ئۇچىنچىسى، يەھۇدىيلارنىڭ ماكانىنى قايتىدىن قۇرۇشىغا ياردەم بېرىش بايرىقىنى كۆتۈرۈپ، پۈتۈن دۇنيادىكى يەھۇدىيلارنىڭ قوللىشىغا ئىگە بولۇپ، مۇتلەق زور كۆپ سانلىكى يەھۇدىيلارنى ئانتانتا دۆلەتلىرى تەرىپىگە تارتىپ كەلدى.

شۇنىڭدەك زىئونىزم ھەرىكىتىمۇ ئەنگلىيە بىلەن ھەمكارلىشىشتىن كۆپ پايدا ئالدى. بالفور خىتابنامىسىنىڭ ئېلان قىلىنىشى بىلەن دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتى كۆچلۈك دۆلەتنىڭ رەسمىي قوللىشىغا تۇنجى قېتىم ئىگە بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ئۇزۇن ئۆتمەي ئۇرۇشتا غەلىبە قىلغان دۆلەتلەرنىڭ زىئونىزمنىڭ تەشەببۇسلىرىنى قوللىشىغا ئىگە بولۇپ، يەر شارىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ رەسمىي ۋەكىلى سۈپىتىدە پارىژ يىغىنىغا قاتنىشالىدى. بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىنكى خەلقئارا سەھنىدە چوڭ دۆلەتلەر بىلەن مۇئامىلە قىلدى. دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتى ئۇنىڭدىن پايدىلىنىپ ئىدىيىنى بىرلىككە كەلتۈردى، قوشۇننى كېڭەيتتى، كۈچىنى كۈچەيتتى. تېخىمۇ كەڭ كۆلەملىك مىللىي گۇللىنىش ھەرىكىتىنى ئۇيۇشتۇرۇش ئۈچۈن ئاساس سېلىشالىدى. ئەنگلىيە بىلەن بولغان ھەمكارلىقنىڭ تاپىنىپ، زىئونىزم ھەرىكىتى كۈتمىگەن غايەت زور مۇۋەپپەقىيەتلەرگە ئېرىشتى. دېمەك، زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ ئەنگلىيىدىن پايدىلىنىشى بىلەن ئەنگلىيىنىڭ زىئونىزم ھەرىكىتىدىن پايدىلىنىشى تەڭ مەۋجۇت بولدى، بەلكى ئالدىنقىسى كېيىنكىسىدىن ھەرگىز قېلىشمايدى. خىتابنامىنىڭ ئېلان قىلىنىشى ئارقىلىق، ئەنگلىيە بۇرۇن تۇرلۇك يوللار بىلەن يەتمەكچى بولغان ئىستراتېگىيىلىك مۇددىئاسىغا يەتكەن بولسىمۇ، لېكىن ئىشنىڭ كېيىنكى تەرەققىياتى كۆز-

سەتتىكى، بۇ قېتىم ئەنگلىيە دۇمبىسىگە تاشلىۋېتەلمەيدىغان ئېغىر يۈكنى ئارتىۋېلىپ، بۇنىڭغا غايەت زور بەدەل تۆلىدى. زىئونىزمچىلارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، بالفور خىتابنامىسى، شەكسىزكى، زىئونىزم ھەرىكىتى ئەۋج ئالغاندىن بۇيانقى چوڭقۇر ئەھمىيەتكە ئىگە تۇنجى قېتىملىق دىپلوماتىيە غەلىبىسى، يەھۇدىيلارنىڭ يۇرتىغا قايتىپ دۆلىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئارزۇسىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش يولىدىكى ھەقىقىي بۇرۇلۇش نۇقتىسى بولدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ۋېيزمانمۇ يەھۇدىيلارنىڭ خېرىزل بىلەن تەڭ ئورۇندىكى داھىيسى بولۇپ قالدى. كېيىنكىلەر مۇنداق دەپ باھا بەردى: ۋېيزمان مىللىي ماكاننىڭ قۇرغۇچىسى، مىللىي ماكان بولمىسا، كېيىنكى ئىسرائىلىيە دۆلىتى بولمىغان بولاتتى.

ئىككىنچى بۆلۈم

مۇقەددەس يەرنى تالىشىش

يەھۇدىيلارغا نىسبەتەن، زىئون ئەزەلدىن سىمۋول، ئۇلارنىڭ ئۆزىنىڭ سىمۇولى بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ئىنسانىيەتنىڭ كەلگۈسىدىكى سىمۇولى.

M. گوتمان

ئەرەبلەر ۋەدىگە ئەمەل قىلىشتا باشقا ھەممە مىللەتلەردىن ئېشىپ كېتىدۇ.

شېرودود

بەشىنچى باب

يەھۇدىيلارنىڭ ئەنگلىيە ھۆكۈمرانلىقىدىكى «مىللىي يۇرتى»

بالفور خىتابنامىسى ئېلان قىلىنغاندىن كېيىنكى نەچچە كۈندە ئەنگلىيە پەلەستىنگە ھۇجۇم قىلىپ، كۆپ ئۆتمەي ئېرۇسالىمنى ئىشغال قىلدى. 1918 - يىلى 9 - ئايدا پەلەستىنىنىڭ ھەممە يېرىنى كونترول قىلىۋالدى. مۇشۇ ئىشنىڭ ئالدى - كەينىدە فرانسىيە، ئامېرىكا، ئىتالىيە قاتارلىق ئالتاتتا دۆلەتلەرى بالفور خىتابنامىسىنى قوللايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، ئەنگلىيىنىڭ پەلەستىننى ئۇزۇن مۇددەت كونترول قىلىشتىن ئىبارەت ئىستراتېگىيىلىك نىشانىنىڭ ئەمەلگە ئاشۇرۇلۇشى ئۈچۈن پايدىلىق دىپلوماتىك كەيپىيات يارىتىپ بەردى. 1919 - يىلىدىكى پارىژ يىغىنىدا ئەنگلىيە ۋە زىئونىزم رەھبەرلىرىنىڭ ئاكتىپ تىرىشىشى بىلەن بالفور خىتابنامىسىنىڭ روھى ئاساسىي جەھەتتىن ئېتىراپ قىلىندى ھەمدە ئوتتۇرا شەرققە مۇناسىۋەتلىك ھۆججەتلەردە ئىپادىلەندۈرۈلدى. ئەنگلىيە مۇشۇ خىتابنامىنىڭ بارلىققا كەلتۈرگۈچىسى بولۇش سۈپىتى بىلەن خىتابنامىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش مەسئۇلىيىتىنى تەبىئىي ئۈستىگە ئالدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ پەلەستىننى ئىگىلىشىمۇ ئورۇنلۇق ئىش بولۇپ قالدى. يوشۇرۇن رىقابەتچى فرانسىيە ئۇرۇشتا ناھايىتى ئاجىزلاپ، ئوتتۇرا شەرقتىكى ئۇرۇشتىن كېيىنكى ئورۇنلاشتۇرۇشتا ئەنگلىيە بىلەن مۇرەسسەگە كېلىشنى ئۈمىد قىلدى. ئەنگلىيە

ئۇنىڭ سۇرىيە ۋە لىۋاننى كونترول قىلىش ھوقۇقىغا سۈكۈت قىلغاندىن كېيىن ئەنگلىيىنىڭ پەلەستىننى ئىگىلىشىگە فرانسىيە قارشى تۇرمايدىغان بولدى. 1920 - يىلى 4 - ئايدا سانرېمودا ئېچىلغان ئانتانتا دۆلەتلىرىنىڭ يۇقىرى قاتلام يىغىنىدا پەلەستىنگە ئەنگلىيىنىڭ ماناداتلىق[1] ھۆكۈمرانلىق قىلىشى رەسمىي قارار قىلىندى. خەلقئارا ئىتتىپاق 1922 - يىلى 7 - ئايدا ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىگە ماناداتلىق ھۆكۈمرانلىق كىنىشكىسى بەردى.

شۇنىڭ بىلەن ۋەتەنسىز يەھۇدىيلار تۇنجى قېتىم كۆچلۈك دۆلەتلەر تەرىپىدىن ئېتىراپ قىلىنىپ، «مىللىي يۇرت» قۇرۇشقا بولىدىغان زېمىنگە ئىگە بولدى. مانا بۇ زېمىن زىئونىزمچىلار ئۈزۈندىن ئارزۇ قىلىپ كەلگەن «ئىجازەت قىلىنغان يەر» ئىدى.

§1. يەھۇدىي كۆچمەنلەر پەلەستىنگە كەلدى

1. ئۇچىنچى قېتىملىق ئالىيا

بالفور خىتابنامىسىنىڭ ئېلان قىلىنىشى بىلەن دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ ئىجتىمائىي تەشكىلاتلىرى شاد - خۇراملىققا تولدى. ئامېرىكا، رۇسىيەدىكى يەھۇدىيلار خىتابنامىنىڭ ئېلان قىلىنغانلىقىنى قوللاش ۋە تەبرىكلەش يۈزىسىدىن نەچچە يۈز قارار ۋە بايانات ماقۇللىدى. ھەتتا ئىتتىپاقداش دۆلەتلەر لاگېرىدىكى گېرمانىيە، ئاۋسترىيىدە ياشاۋاتقان يەھۇدىيلار ئىجتىمائىي تەشكىلاتلىرىنىڭ رەھبەرلىرىمۇ خىتابنامىنىڭ ئېلان قىلىنغانلىقىنى قارشى ئالدى. ئۇرۇش داۋاملىشىۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن ئۇرۇشنىڭ دەردىنى يېتەرلىك تارتقان ياۋروپادىكى يەھۇدىي مۇساپىرلىرى پەلەستىنگە كۆچۈشكە تەقەز-

[1] ماناداتلىق ھۆكۈمرانلىق — جاھانگىرلارنىڭ مۇستەملىكىلەرگە ھۆكۈمرانلىق قىلىش شەكلى.

زالىق بىلەن تەييارلاندى. دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتىمۇ ۋېيزمان، ۋىللىيام ئومسبت گور ۋە جامېس دى روتسچىلد باشچىلىقىدىكى كومىتېتنى پەلەستىنگە ئەۋەتتىپ، ئۇ يەردىكى ئەنگلىيە دائىرىلىرى بىلەن مۇناسىۋەت باغلاپ، ئۇرۇش ۋاقتىدا قېچىپ كەتكەن يەھۇدىيلارنىڭ يۇرتىغا قايتىپ كېلىشىنى ئورۇنلاشتۇرماقچى ۋە زور تۇركۈمدىكى يەھۇدىي كۆچمەنلەرنىڭ يېتىپ كېلىشىگە تەييارلىق قىلماقچى بولدى. لېكىن، ئۇرۇش توختىمىغان، دېڭىز ۋە قۇرۇقلۇقتىكى قاتناش توسقۇنلۇققا ئۇچرىغان، پەلەستىنمۇ ئۇرۇش ۋاقتىدىكى ھالەتتە تۇرغان سەۋەبلىك 1918 - يىلى ئۈرۈشتىن قېچىپ يۇرگەن ئاز ساندىكى يەھۇدىيلار پەلەستىنگە يېتىپ كەلدى. يېڭى كەلگەن كۆچمەنلەر ئاز بولدى.

1918 - يىلى 11 - ئايدا دۇنيا ئۇرۇشى ئاخىرلاشتى. بىرنەچچە ھەپتىدىن كېيىن پولشادىن يولغا چىققان تۇنجى تۇركۈم يەھۇدىيلار تۇركىيە ئارقىلىق پەلەستىنگە كەلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇچىنچى قېتىملىق ئالىيانىڭ مۇقەددىمىسى باشلاندى. 1919 - يىلى، يەنى ئۇچىنچى قېتىملىق ئالىيانىڭ تۇنجى يىلى تۇركۈملەگەن يەھۇدىيلار ياۋروپادىن ۋە باشقا جايلاردىن پەلەستىنگە كەلدى. ئىككىنچى قېتىملىق ئالىيا بىلەن ئوخشاشمايدىغىنى شۇكى، بۇ قېتىم كەلگەن كۆچمەنلەر ئىچىدە ياشلار كۆپ. زور كۆپ ساندىكىسى تەشكىللىك سوتسىيالىزمچىلار بولۇپ، ئىزراىلنى بىلەتتى ھەمدە پەلەستىندە جاپاغا چىداپ ئىگىلىك تىكلەيدىغان ئىدىيىۋى تەييارلىقنى پۈختا قىلغانىدى. شۇ يىلى يەتتە مىڭغا يېقىن يەھۇدىي پەلەستىنگە كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن شۇ چاغدا ئەنگلىيە رەسمىي ھۆكۈمرانلىق قىلىش ھوقۇقىغا ئىگە بولمىغاچقا، نۇرغۇن يەھۇدىيلار پەلەستىندە «مىللىي يۇرتى»نى قۇرۇش ھوقۇقىنىڭ ھەقىقىي كاپالەتكە ئىگە بولۇشىدىن گۇمان قىلدى. ئاز ساندىكى كىشىلەر ئۇ يەردە بىر مەھەل تۇرۇپ بېقىپ يەنە كېتىپ قالدى.

1920 - يىلى 4 - ئايدىكى سانرىمو يىغىنى پەلەستىننىڭ ماناداتلىق ھۆكۈمرانلىق ھوقۇقىنى ئەنگلىيىگە رەسمىي تاپشۇرۇپ بەرگەندىن كېيىن ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى يەھۇدىي نەسلىدىن بولغان سېر خېربېرت ساموئېلنى پەلەستىنده تۇرۇشلۇق تۇنجى يۇقىرى دەرىجىلىك ۋالىي قىلىپ تەيىنلىدى. ئۇچ يىل داۋاملاشقان ھەر-بىي ئىدارە قىلىش ھۆكۈمرانلىقى شۇنىڭ بىلەن ئاخىرلاشتى. خەلقئارا ئىتتىپاقنىڭ ئەنگلىيىگە بەرگەن ماناداتلىق ھۆكۈمرانلىق كىنىشكىسىدا ئەنگلىيە دائىرىلىرىنىڭ يەھۇدىيلارنىڭ پەلەستىنده «مىللىي يۇرتى»نى قۇرۇشقا ياردەم بېرىشى كېرەكلىكى ئېنىق بەلگىلەنگەن. مەسىلەن، 2 - ماددىدا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: «ماناداتلىق قىلىشنى ئۈستىگە ئالغان دۆلەت بۇ رايوندا يەھۇدىيلا-رنىڭ مىللىي يۇرتىنى قۇرۇشنى كاپالەتلەندۈرىدىغان سىياسىي، مەمۇرىي ۋە ئىقتىسادىي شەرت ئاستىدا. . . »؛ 4 - ماددىدا مۇنداق بەلگىلەنگەن: «يەھۇدىيلارنىڭ مۇۋاپىق ئىش بېجىرىش ئورگىنى ئېتىراپ قىلىنىشى كېرەك. ئۇ مەسلىھەت بېرىش رو-لىنى جارىي قىلدۇرالىسۇن ھەمدە پەلەستىننىڭ مەمۇرىي دائىر-لىرى بىلەن ھەمكارلىشىپ يەھۇدىيلارنىڭ مىللىي يۇرتىنى قۇ-رۇشىغا ۋە پەلەستىندىكى يەھۇدىي ئاھالىسىنىڭ مەنپەئىتىگە تە-سىر كۆرسىتىش ئېھتىمالى بولغان ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي ۋە باشقا ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلسۇن». 6 - ماددىدا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: «پەلەستىننىڭ مەمۇرىي دائىرىلىرى. . . يەھۇدىي كۆچمەنلەرنىڭ چېگرىدىن كىرىشىگە ئاسانلىق يارىتىپ بېرىشى لازىم». ساموئېل ۋەزىپىگە تەيىنلەنگەندىن كېيىن يەھۇدىي كۆچ-مەنلەرنىڭ پەلەستىنگە كېلىشىگە ئىلھام بېرىدىغان تەدبىرلەرنى يولغا قويۇشنى باشلىدى. ئۇ ئالدى بىلەن ھەر ئايدا مىڭ كۆچمە-نىڭ كېلىشىگە رۇخسەت قىلدى. كېيىن بۇ سانىنى ھەر يىلى 16 مىڭ 500 كىشى كېلىدىغان قىلىپ كۆپەيتتى. ئەرەبلەرنىڭ قارشىلىقىغا ئۇچرىغاندىن كېيىن ئەنگلىيە دائىرىلىرى يەھۇدىي

كۆچمەنلىرىگە چېتىلىدىغان سىياسىتىنى ئازراق تەڭشىدى (ئە-رەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنىڭ كەسكىنلە-شىشى ۋە ئەنگلىيىنىڭ سىياسىتىنى تەڭشىشىنى 6 - بابتا مەخ-سۇس بايان قىلىمىز). پەلەستىنگە كۆچۈپ كېلىشنى تەلەپ قىلغان يەھۇدىيلارنىڭ مۇئەييەن ساندا بايلىقى بولۇشى كېرەكلە-كىنى بەلگىلىدى. بۇ يېڭى بەلگىلىمە يەھۇدىيلارنىڭ پەلەستىنگە كۆچۈپ كېلىشىگە چوڭ توسالغۇ پەيدا قىلالمىدى. چۈنكى، پە-لەستىنگە كۆچۈپ كېلىشنى ئۈمىد قىلىدىغان يەھۇدىيلارنىڭ كۆپ قىسمى ئوتتۇرا بۇرژۇئازىيە بولغاچقا، ئۇلارنىڭ نەچچە يۈز، ھەتتا نەچچە مىڭ فوند ستېرلىڭ پۇل تەييارلىشى قىيىن ئەمەس ئىدى. نامرات ئادەملەر زىئونىزمچىلار تەشكىلاتىنىڭ ياردىمى بىلەن بۇ قىيىنچىلىقنى يەڭدى. مەلۇم مەندىن ئېيتقاندا، بۇ تەدبىر يەھۇدىيلار كاپىتالىنى پەلەستىنگە جەلپ قىلىشقا پايدىلىق بولدى ھەمدە تېخىمۇ كۆپ يەھۇدىي كۆچمەنلىرىنىڭ كېلىشىگە ماددىي ئاساس سېلىپ بەردى. شۇنداقلا ئەرەبلەرنىڭ يەھۇدىي كۆچمەنلىرىنىڭ كېلىشىگە قارشى تۇرىدىغان كەيپىياتىنى پەسەيتى.

مۇشۇ مەزگىلده دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتى ئىزچىل ئاكتىپ ھەرىكەت قوللىنىپ، يەھۇدىيلارنىڭ پەلەستىنگە كۆچۈپ بېرىشىنى قوللىدى. 1920 - يىلى يەھۇدىي مىللىي فوند جەمئىيىتى ئاساسىدا، يەنە پەلەستىن تېرىقچىلىق فوندى قۇرۇپ تەرەپ-تەرەپتىن مەبلەغ توپلاپ پەلەستىنده نۇرغۇن يەر سېتىۋېلىپ، يەھۇدىي كۆچمەنلەرنى ئورۇنلاشتۇردى. ستاتىستىكىدىن قارىغاندا، 1920 - يىلدىن 1923 - يىلىغىچە (ئۇچىنچى قېتىملىق ئالىيانىڭ ئاخىرقى بىر يىلىغىچە) يەھۇدىيلارنىڭ پەلەستىنده سېتىۋالغان يېرى 148 مىڭ 780 دۇنامغا يەتتى (دۇنام — پەلەستىنىڭ يەر بىرلىكى بولۇپ، بىر دۇنام 1.4 موغا توغرا كېلىدۇ). شۇ مەزگىلده يەنە 30 مىڭ يەھۇدىي پەلەستىنگە

كېلىپ ماكانلىشىپ، 31 يېڭى مەھەللە قۇردى. شۇنداق قىلىپ، ئۇچىنچى قېتىملىق ئالىيا مەزگىلىدە جەمئىي 37 مىڭدىن ئارتۇق يەھۇدىي پەلەستىنگە قانۇنلۇق كۆچۈپ كەلدى (يەنە مەلۇم ساندىكى يەھۇدىيلار پەلەستىنگە باشقا يوللار بىلەن كىرگەن بولۇشى مۇمكىن). بۇ سان پەلەستىنىدە قىسقا ۋاقىت تۇرۇپ كېيىنكى قالغانلارنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ.①

2. تۆتىنچى قېتىملىق ئالىيا

1924 - يىلىدىن 1926 - يىلىغىچە بولغان ئارىلىق شۇنىڭ ئۈچۈن تۆتىنچى قېتىملىق ئالىيا قىلىنىدىكى، بۇ ئۈچ يىلدا پەلەستىنگە كەلگەن يەھۇدىي كۆچمەنلەر تېز كۆپەيىپ، ئومۇمىي سانى 60 مىڭدىن ئېشىپ، ئۇچىنچى قېتىملىق ئالىيا مەزگىلىدىكىدىن بىر ھەسسە ئېشىپ كەتتى. بۇنداق ئەھۋالنى ئاساسلىقى سىرتقى سەۋەب پەيدا قىلدى.

بىرىنچى سەۋەب: پولشا ھۆكۈمىتى ئىقتىساد، سودا ساھەسىدە يەھۇدىيلارنى كەمسىتىدىغان، چەتكە قاقىدىغان ۋە ئۇلارغا زىيانكەشلىك قىلىدىغان بىر قاتار تەدبىرلەرنى قوللاندى. بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن پولشا جۇمھۇرىيىتى قايتىدىن قۇرۇلدى. پولشادا ئۇچ مىليون يەھۇدىي بار ئىدى. 1919 - يىلى پارىژ يىغىنىدا زىئونىزمچىلارنى يادرو قىلغان يەھۇدىيلار ۋەكىللىرى ئۆمىكى پولشادىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنى (ئاساسلىقى يەھۇدىيلارنى) قوغداش شەرتنامىسى تۈزۈپ چىقىپ، ئامېرىكا قاتارلىق چوڭ دۆلەتلەرنىڭ قوللىشىغا ئېرىشتى. پولشا ھۆكۈمىتى بۇ شەرتنامىنى قوبۇل قىلىشنى باشتا رەت قىلدى. كېيىن ئۇرۇشتىن كېيىنكى يېڭى زېمىن خەرىتىسىنى

① 1921 - يىلى ئەنگلىيە ئىئوردان دەريا سىنىڭ شەرقىدە تاشقى ئىئوردانىيە خەلىپىلىكىنى قۇردى. شۇڭا شۇ چاغدىن باشلاپ بۇ يەردە تىلغا ئېلىنغان پەلەستىن ئىئوردان دەريا سىنىڭ غەربىدىكى رايونلارنى كۆرسىتىدىغان بولۇپ، تارىختا كۆرسىتىلگەن ئىئوردان دەريا سىنىڭ شەرقىدىكى قىرغىقىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان چوڭ پەلەستىن بولماي قالدى.

كۆچلۈك دۆلەتلەرنىڭ ئېتىراپ قىلىشىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، شەرتنامىغا ئىلاجسىز ئىمزا قويدى. لېكىن، پولشا ھۆكۈمىتى ئەمەلىيەتتە بۇ شەرتنامىنى ئىجرا قىلىش نىيىتىدە بولماي، يەھۇدىيلارنى كەمسىتىدىغان، چەتكە قاقىدىغان ۋە ئۇلارغا زىيانكەشلىك قىلىدىغان بىر قاتار تەدبىرلەرنى قوللاندى. ئۇنىڭ بۇنداق قىلىشى ئىقتىساد، سودا ساھەسىدە گەۋدىلىك بولدى. پولشا جۇمھۇرىيىتى قايتا قۇرۇلۇپ ئۇزۇن ئۆتمەي، يەھۇدىيلاردىن يۇقىرى باج ئېلىش تۈزۈمىنى ۋە كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىدىغان يەھۇدىيلارنىڭ سانىنى چەكلەش تۈزۈمىنى يولغا قويدى. 20 - يىللارغا كەلگەندە پولشا ھۆكۈمىتى يەھۇدىيلارنىڭ كاپىتالى كۆچۈلۈكەك بولغان نۇرغۇن سانائەت، قاتناش، سودا تارماقلىرىنى دۆلەت ئىگىدارچىلىقىغا ئۆتكۈزۈشنى يولغا قويدى ھەمدە مۇشۇ كەسىپلەردە ئىشلەۋاتقان يەھۇدىي ئىشچى - خىزمەتچىلەرنى كەڭ كۆلەمدە ئىشتىن بوشاتتى. بۇنداق قىلىش پولشادىكى يەھۇدىي سودا - سانائەتچىلەرگە ئېغىر زەربە بولدى. ئاياغ كىيىم تىكىش كەسپىنى مىسالغا ئالساق، يەھۇدىيلار باشقۇرغان ئىككى مىڭ سەككىز يۈز ئاياغ كىيىم زاۋۇتىدىن بىر مىڭ ئاتمىشى تاقىلىپ قالدى. بۇ سىياسەتلەرنىڭ كۆپىنچىسىنى شۇ چاغدىكى ئىشلار مىنىستىرى گرابىسكى ئىجرا قىلغانلىقتىن «گرابىسكىنىڭ يەھۇدىيلارغا قارشى ھەرىكىتى» دەپمۇ ئاتالدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە دۆلەتنىڭ ھەرقايسى تارماقلىرى ۋە ھۆكۈمەت ئورگانلىرىدا ئىشلەۋاتقان يەھۇدىيلارمۇ خىزمەتتىن بوشىتىلدى. قىسقىنا نەچچە يىلدا ئون مىڭلىغان يەھۇدىي ئىشسىز قالدى، يەھۇدىي مىللىتى تېز نامراتلاشتى. 1923 - يىلىغا كەلگەندە ئەھۋال تېخىمۇ ئېغىرلىشىپ، نۇرغۇن يەھۇدىيلار پولشادىن كېتىشكە مەجبۇر بولدى. ئۇلارنىڭ بىرىنچى نىشانى ئامېرىكا بولدى.

ئىككىنچى سەۋەب: ئامېرىكىدا يەھۇدىيلارغا قارشى دولقۇن

پەيدا بولدى ۋە ئامېرنىكا ھۆكۈمىتى يەھۇدىي كۆچمەنلەرنى چەكـ
لەيدىغان تەدبىرلەرنى قوللاندى. XIX ئەسىرنىڭ 80 - يىللىرىـ
دىن كېيىن شەرقىي ياۋروپا ۋە رۇسىيەدىن ئامېرىكىغا نۇرغۇن
يەھۇدىي كېلىپ، ئامېرىكىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ سانى تېز كۆپـ
ەيىپ كەتتى. XX ئەسىرنىڭ 20 - يىللىرىغا كەلگەندە ئامېرىكـ
ىدىكى يەھۇدىيلار ئىككى مىليون 500 مىڭغا يەتتى (1924 -
يىلى). يەھۇدىيلارنىڭ تەربىيە كۆرگەن ئەۋلادلىرى ئاق ياقىلىقـ
لار قاتلىمىدا بارغانسېرى كۆپەيمەپ، سودا، پۇل مۇئامىلە، ئاخـ
بارات، داۋالاش، ئادۋوكاتلىق، كىنو ساھەلىرىدە كىشىلەرنىڭ
دىققىتىنى جەلپ قىلىدىغان مۇۋەپپەقىيەتلەرنى قولغا كەلتۈردى.
ئامېرىكىدىكى مەنپەئەت كۆرۈشىدىغان گۇرۇھلار بۇ تەرەققىياتتىن
نارازى بولۇپ، يەھۇدىي تەشكىلاتلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى توسۇش
يوللار بىلەن چەكلەشكە ئۇرۇنۇپ، ئاخىر 20 - يىللارنىڭ باشلـ
ىرىدا يەھۇدىيلارغا قارشى بىرىنچى قېتىملىق دولقۇننى قوزغىدى.
ئامېرىكىدىكى ئاپتوموبىل شاھى ھېنرى فورد 1920 - يىلى 5
- ئايدا ئۆزى ئوتتۇرىغا چىقىپ، ساختا «زىئون دانىشمەنلىرىنىڭ
مۇھاكىمە خاتىرىسى»نى تەشۋىق قىلدى ھەمدە يەھۇدىيلارغا قارـ
شى بىر قاتار ماقالىلەرنى ئېلان قىلىپ، يەھۇدىيلارغا قارشى
پائالىيەتنى يۇقىرى دولقۇنغا كۆتۈردى. بۇ مەزگىلدە ئامېرىكىدـ
كى نۇرغۇن ئالىي مەكتەپلەر يەھۇدىي ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانىغا
چەك قويۇپ، نۇرغۇن يەھۇدىي ياشلىرىنى ئالىي ماۋارىپ تەربىيـ
ىسىنى قوبۇل قىلىش پۈرسىتىدىن مەھرۇم قىلدى؛ ئىشچى قوـ
بۇل قىلىش توغرىسىدا گېزىتلەرگە بېسىلغان ئېلانلاردا «يەھۇـ
دىيلار قارشى ئېلىنمايدۇ» دېگەن سۆزلەر پەيدا بولدى. ئۇي
سودىگەرلىرى يەھۇدىي ئەۋلادلىرىغا ئۇي سېتىپ بېرىشنى رەت
قىلدى. 1921 - يىلى ۋە 1924 - يىلىدىكى كۆچمەنلەر قانۇنىدا
سىرتتىن كېلىدىغان كۆچمەنلەرگە قاتتىق چەك قويۇلدى. يەھۇـ
دىي كۆچمەنلىرىگە قويۇلىدىغان چەك ئەڭ تۆۋەن دەرىجىگە چۈشۈـ

رۇلدى. مەسىلەن، 1924 - يىلى كۆچمەنلەر سانىنى تەقسىم
قىلىش قانۇنىدا ھەر يىلى پولشادىن ئامېرىكىغا كۆچۈپ كېلىدىـ
غان يەھۇدىيلارنىڭ ئالتە مىڭدىن ئېشىپ كەتمەسلىكى، رۇسىيەـ
دىن كېلىدىغان يەھۇدىيلارنىڭ ئىككى مىڭدىن ئېشىپ كەتمەسلـ
كى، رۇمىنىيەدىن كېلىدىغان يەھۇدىيلارنىڭ ئالتە يۈزدىن ئېـ
شىپ كەتمەسلىكى بەلگىلەندى. بۇنىڭدىن ئىلگىرىكى بىرنەچچە
ئون يىلدا ئىككى مىليونغا يېقىن يەھۇدىي مۇشۇ دۆلەتلەردىن
ئامېرىكىغا كەلگەنىدى.

نۇرغۇن يەھۇدىيلار ئامېرىكىغا كۆچۈپ كېتىشنى ئۈمىد قىـ
لىۋاتقاندا ئامېرىكا ئىشىكىنى تاقىۋالدى. شۇنىڭ بىلەن نۇرغۇن
يەھۇدىيلار پەلەستىنگە كۆچۈشكە مەجبۇر بولدى. 1924 - يىلى
پەلەستىنگە كۆچۈپ كەلگەن يەھۇدىيلار 13 مىڭغا يېتىپ،
1923 - يىلىدىكىدىن 73% ئېشىپ كەتتى. 1925 - يىلى
پەلەستىنگە كۆچۈپ كەلگەن يەھۇدىيلار سانى 34 مىڭغا يېتىپ،
1924 - يىلىدىكىگە قارىغاندا بىر ھەسسىدىن كۆپرەك ئېشىپ
كەتتى.

تۆتىنچى قېتىملىق ئالىيانى يېقىنقى زامانىدىن بۇيانقى يەھۇـ
دىيلارنىڭ پەلەستىنگە قايتىش تارىخىدىكى بىرىنچى قېتىملىق
كۆچۈش ھەرىكىتى، شۇنداقلا بالفور ئىتابنامىسى ئېلان قىلىنـ
غاندىن كېيىن پەلەستىنىنىڭ يەھۇدىيلارنىڭ «مىللىي يۇرتى»
بولۇش رولىنى تۇنجى قېتىم جارىي قىلدۇرۇشى دېيىشكە بولـ
دۇ. چۈنكى بۇ چاغدا «مىللىي يۇرت» رەسمىي شەكىللەنمىگەن
بولسىمۇ، پولشادا قېيىن ئەھۋالغا قېلىپ، بارار يېرى يوق
يەھۇدىيلارنى قوبۇل قىلدى.

ئالدىنقى نەچچە قېتىملىق ئالىياغا ئوخشاشمايدىغىنى شۇـ
كى، بۇ قېتىم پەلەستىنگە كەلگەنلەر ئوتوپىيە ئىدىيىسىدىكى بوز
يەر ئۆزلەشتۈرۈپ ئولتۇراقلاشقۇچىلار ۋە جىسمانىي ئەمگەك قىـ
لىدىغان پرولېتارلار بولماستىن، پولشانىڭ ۋارشاۋا، لودوكى،

كراكوۋ قاتارلىق شەھەرلەردىن كەلگەن ئىوتتۇرا، كىچىك سودا - سانائەتچىلەر ئىدى. ئەنگلىيە ماندات ھۆكۈمران دائىرىلىرىنىڭ يېڭى بەلگىلىمىسى بويىچە، شۇنداقلا پولشا ھۆكۈمىتىنىڭ مەھرۇم قىلىش خاراكتېرىدىكى سودا - سانائەت سىياسىتىدىن ئۆزىنى چەتكە ئېلىش ئۈچۈن، ئۇلار پەلەستىنگە مەلۇم مەبلەغ ئېلىپ كېلىپ، يېڭى يۇرتقا مەبلەغ سېلىپ سودا - سانائەت ئىشلىرىنى يولغا قويدى. ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى تېلئاۋىف، ھايفا قاتارلىق دېڭىز ياقىسىدىكى شەھەرلەرگە ۋە ئۇلارنىڭ ئەتراپىدىكى رايونلارغا كىردى. شۇڭا، بەزىلەر تۆتىنچى قېتىملىق ئالىيانى «شەھەر ئالىياسى» دېدى. مۇشۇ قېتىمقى ئالىيا مەزگىلىدە تېلئاۋىفنىڭ ئاھالىسى 10 مىڭدىن كۆپرەكتىن تەرەققىي قىلىپ 40 مىڭدىن ئېشىپ، تۇنجى ھەقىقىي «يەھۇدىيلار شەھىرى» گە ئايلاندى. شەھەر ئەتراپىدىكى خۇرزىيە، مەقتېير ۋە لاناناللەر مۇشۇ چاغدا ئاۋاتلاشتى. بۇنىڭ ئەكسىچە، كىببۇز، موشاۋىم (Moshavim) ھەمكارلىق تېپىدىكى بىر خىل ئولتۇراقلىشىش رايونى بولۇپ، خوسۇسىيلار ئىگىدارچىلىقى بىلەن كوللېكتىپ ئوتتۇرىسىدىكى ھەمكارلىق ئىگىلىكىنى يولغا قويغان)، كۇۋزوت (Kvozot — يەنە بىر خىل كولخوز) قاتارلىق كوللېكتىپ ياكى ھەمكارلىق تېپىدىكى يېزا ئىگىلىكىدىكى ئولتۇراقلىشىش نۇقتىلىرى بۇ چاغدا تېز تەرەققىي قىلالمىدى.

يەھۇدىيلار مەبلىغىنىڭ كۆپلەپ كىرىشىگە ئەگىشىپ، ئوتتۇرا، كىچىك دۇكانلار ۋە كارخانىلار شەھەرلەردە يامغۇردىن كېيىنكى بامبۇكتەك پەيدا بولدى. تېلئاۋىف ۋە ھايفالاردا ياۋروپا-نىڭ مودا كىيىملىرىنى ۋە زىبۇ زىننەت بۇيۇملىرىنى سېتىۋالغىلى بولىدىغان بولدى. بىناكارلىق تېز تەرەققىي قىلدى ياۋروپا پاسونىدا سېلىنغان ئولتۇراق رايونلىرى پۈتتى. شۇنىڭغا ئەگىشىپ مال باھاسى ئۆرلىدى، تۇرمۇش خىراجىتىمۇ بارغانسېرى كۆپەيدى. ئاشۇنداق گۈللىنىش ئىچىدە يەھۇدىيلارنىڭ ئوتتۇرا

بۇرژۇئازىيىسى پەلەستىنىدە شەكىللەندى، تېلئاۋىف ئەتراپىدىكى تۈزلەڭلىك ئۇلارنىڭ تەرەققىيات بازىسى بولدى.

1925 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ئىقتىسادىي تۇرغۇنلۇق ھەتتا كرىزىس ئالامەتلىرى پەيدا بولدى. بۇنداق بولۇشتىكى مۇھىم سەۋەب پولشادا ئىقتىسادىي كرىزىس يۈز بېرىپ، پۇل پاخالىشىپ كەتكەنىدى. بۇ ھال پولشادىن پەلەستىنگە كۆچۈپ كەلگەن يەھۇدىيلارنىڭ قولىدىكى پۇلنىڭ قىممىتىنى چۈشۈرۈۋەتتى. ئېغىر ئاقىۋەت دەرھال كۆرۈلدى، چەتتىن كېلىدىغان مەبلەغ ئازىيىپ كەتتى. قۇرۇلغان بەزى سودا - سانائەت كەسىپلىرىنى ساقلاپ قېلىش تەس بولدى. 1926 - يىلىنىڭ ئاخىرلىرىغا كەلگەندە، نۇرغۇن زاۋۇتلار ۋەيران بولدى، دۇكانلار تاقالدى. شۇنىڭ بىلەن نۇرغۇن ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئىشسىز قالدى. 1927 - يىلى سەككىز مىڭدىن ئارتۇق ئادەم (كۆپىنچىسى يەھۇدي) ئىشسىزلار قوشۇنىغا قوشۇلدى. شۇ چاغدا يۇز مىڭدىن كۆپرەك ئادەمى بولغان يەھۇدي ئىجتىمائىي تەشكىلاتلىرىغا نىسبەتەن بۇ خىلى جىق سان ئىدى. پولشادىن كەلگەن نۇرغۇن يەھۇدىيلار ئىجتىمائىي ئىشلەپچىقىرىشنى تەرەققىي قىلدۇرىدىغان يېزا ئىگىلىكى ۋە سانائەتكە مەبلەغ سالماي، يەر ۋە ئۆي - ئىمارەت سودىسىغا كىرىشىپ كەتكەنلىكتىن، بىناكارلىق توختاپ قالغان ھامان ئېغىر زىيان تارتتى. بۇلارنىڭ ئىچىدىكى بەزىلەر پەلەستىنىدىن ياۋروپاغا ياكى باشقا جايلارغا تىرىكچىلىك يولى ئىزدەپ كەتتى.

ئىقتىسادىنىڭ تۇرغۇنلىشىشى بىلەن 1926 - يىلى پەلەستىنگە كېلىدىغان يەھۇدىيلار ئازىيىپ، ئاران 13 مىڭ 81 ئادەم كېلىپ، 1925 - يىلى كەلگەنلەرنىڭ 40% گىمۇ يەتمىدى. 1927 - يىلى كۆچۈپ كەلگەن يەھۇدىيلار ئوچ مىڭغا يەتمىدى، كۆچۈپ كەتكەنلەر بەش مىڭدىن ئېشىپ كەتتى. بۇ بالفور خىتابنامىسى ئېلان قىلىنغاندىن بۇيان پەلەستىنىدە تۇنجى قېتىم پەيدا

بولغان يەھۇدىيلارنىڭ سىرتقا كېتىشى ۋە نوپۇسنىڭ ئازىيىش ھادىسىسى بولدى. بۇ ھال تۆتىنچى قېتىملىق ئالىيانىڭ 1926 - يىللىنىڭ ئاخىرىدا تاماملانغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بەردى.

3. بەشىنچى قېتىملىق ئالىيا

1929 - يىلىغا كەلگەندە پەلەستىن ئىقتىسادىي كرىزىستىن ئاساسەن ئۆتۈپ كەتتى. لېكىن شۇنىڭدىن كېيىن يەر شارى دائىرىسىدىكى ئىقتىسادىي كرىزىسى پارتلاپ، 30 - يىللارنىڭ باشلىرىغىچە داۋاملاشتى. يەھۇدىيلارنىڭ «مىللىي يۇرتى»نىڭ قۇرۇلۇشىنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن، دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتى ئەنگلىيە ماندات‌لىق ھۆكۈمران دائىرىلىرىنىڭ قوللىشى بىلەن پەلەستىنده 1929 - يىلى يەھۇدىيلار ۋاكالەتخانىسىنى رەسمىي قۇردى. ۋاكالەتخانىدا زىئونىزمچىلار يادرولۇق رول ئوينىسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭغا غەيرىي زىئونىزمچىلارنىمۇ قاتناشتۇرۇپ، ھەر قاتلامدىكى يەھۇدىيلار بىلەن كەڭ بىرلەشتى ھەمدە پەلەستىنىدىكى يەھۇدىيلار بىلەن دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ مۇناسىۋىتىنى تەڭشىدى. 1928 - يىلىدىن 1931 - يىلىغىچە دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتى ۋە يەھۇدىيلار ۋاكالەتخانىسى بارلىق كۈچىنى سەرپ قىلىپ يەھۇدىيلارنىڭ پەلەستىنگە كۆچۈپ كېلىشىنى ئىلگىرى سۈرگەن ھەمدە پەلەستىنىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ ياۋروپاغا يېنىپ كېتىشىنى ئۆزگەرتكەن بولسىمۇ، لېكىن ئانچە ئۈنۈمى بولمىدى. بۇنىڭغا ئاساسلىقى ئىقتىسادنىڭ گۈللەنمەسلىكى سەۋەب بولدى. 1928 - يىلى پەلەستىنگە ئىككى مىڭ 178 يەھۇدي كۆچۈپ كەلدى. بۇ دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن كۆچۈپ كەلگەن يەھۇدىيلارنىڭ سانى ئەڭ ئاز بىر يىل بولۇپ، كۆچۈپ كەلگەنلەرنىڭ سانى كېتىپ قالغانلارنىڭ سانىغا يەتمىدى. يەھۇدىيلار سانىنىڭ بۇنداق كېمىيىشى قىسقا ۋاقىتلىق بولۇپ، ئىككى يىل داۋاملاشتى (1927 - ، 1928 - يىللىرى). 1929 -

يىلىدىن كېيىن بۇنداق ئەھۋال كۆرۈلمىدى. پەلەستىنىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ سانى كۆپىيىشكە باشلىغان بولسىمۇ، لېكىن تۆتىنچى قېتىملىق ئالىياغا سېلىشتۇرغاندا بۇنداق كۆپىيىشنىڭ تېلغا ئالغۇچىلىكى يوق ئىدى، ھەتتا ئۈچىنچى قېتىملىق ئالىيا مەزگىلىدىكىگىمۇ يەتمىدى.

1932 - يىلى پەلەستىنگە كۆچۈپ كەلگەن يەھۇدىيلارنىڭ سانى شىددەت بىلەن كۆپەيىپ، 10 مىڭغا يېتىپ، 1931 - يىلىدىكىدىن بىر ھەسسە ئېشىپ كەتتى. تارىخشۇناسلار بۇ يىلنى بەشىنچى قېتىملىق ئالىيانىڭ باشلىنىشى دەپ بېكىتتى. بۇ قېتىمقى يېڭى كۆچمەنلەر دولقۇنى دۇنيا زىئونىزمچىلار تەشكىلاتى ۋە يەھۇدىيلار ۋاكالەتخانىسىنىڭ ھارماي - تالماي تىرىشچانلىق كۆرسەتىشى ۋە پەلەستىن ئىقتىسادىنىڭ گۈللىنىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولسىمۇ، لېكىن بۇنىڭغا ئاساسلىقى سىرتقى قوزغىتىش كۈچى — فاشىزمنىڭ گېرمانىيە ۋە ئىتالىيىدە باش كۆتۈرۈپ چىقىشى سەۋەب بولدى. گېتلىر 1933 - يىلى گېرمانىيىنىڭ ھاكىمىيەت بېشىغا چىقىپلا يەھۇدىيلارغا قارشى دولقۇن قوزغىدى. بۇ يىلى پەلەستىنگە كەلگەن يەھۇدىيلار 30 مىڭدىن ئېشىپ كەتتى. ئۇلارنىڭ كۆپ قىسمى گېرمانىيىدىن كەلگەندى. بۇلار ئادەتتىكى كۆچمەن ئەمەس، بەلكى مۇساپىرلار ئىدى. 1934 - يىلى باشپاناھ ئىزدەش دولقۇنى داۋاملىق تەرەققي قىلىپ، ئوتتۇرا ياۋروپادىن پەلەستىنگە كۆچۈپ كەلگەن يەھۇدىيلار 43 مىڭدىن ئېشىپ كەتتى. 1935 - يىلى ناتسىست گېرمانىيىسىنىڭ يەھۇدىيلارغا قارشى ھەرىكىتى يەنىمۇ يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. شۇ يىلى ئىلان قىلىنغان نيۈرنبېرگ پەرمانىدا يەھۇدىيلار پۇقرالىق ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن پەلەستىنگە كەلگەن يەھۇدي مۇساپىرلىرىنىڭ سانى 61 مىڭ 844 كە يېتىپ، رېكورت يارىتىلىپ، ئىككى قېتىملىق دۇنيا ئۇرۇشى ئارىلىقىدىكى يىگىرمە يىلدا پەلەستىنگە كۆچۈپ كەلگەن يەھۇدىيلار

لارنىڭ سانى ئەڭ كۆپ بىر يىل بولدى. 1936 - يىلى پەلەستىن-
دە ئەرەبلەر يەھۇدىيلارنىڭ كۆچۈپ كېلىشىگە قارشى تۇرىدىغان
چوڭ قوزغىلاڭ پارتلىغانلىقتىن ئەنگلىيە دائىرىلىرى يەھۇدىيلار-
نىڭ پەلەستىنگە كۆچۈپ كېلىشىنى چەكلەشكە باشلىدى. شۇ
يىلى پەلەستىنگە قانۇنلۇق كۆچۈپ كەلگەن يەھۇدىيلار 30 مىڭغا
چۈشۈپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن بەشىنچى قېتىملىق ئالىيانىڭ
بىرىنچى باسقۇچى ئاخىرلاشتى. مۇشۇ بەش يىلدا 190 مىڭدىن
200 مىڭغىچە يەھۇدىي پەلەستىنگە كۆچۈپ كەلدى. شۇنىڭ بى-
لەن پەلەستىندىكى يەھۇدىيلارنىڭ سانى بىر قاتلاندى. 1937 -
يىلىدىن 1939 - يىلىغىچە ئەنگلىيىنىڭ ماندات‌لىق ھۆكۈمران
دائىرىلىرى يەھۇدىيلارنىڭ پەلەستىنگە كېلىشىنى بارغانسېرى
قاتتىق چەكلىدى، بۇ چاغدا ناتسىستلارنىڭ يەھۇدىيلارغا قارشى
زوراۋانلىقى كۆپىيىپ كەتتى. ئۇرۇش ياۋروپا چوڭ قۇرۇقلۇقىغا
قىستاپ كەلدى. چېگرىدىن كىرىش ئىجازەت خېتى ئالالمىغان
نۇرغۇن يەھۇدىيلار قانۇنسىز ۋاستىلەرنى قوللىنىپ پەلەستىنگە
كېلىشكە مەجبۇر بولدى. بۇ ئۇچ يىلنى بەشىنچى قېتىملىق
ئالىيانىڭ 2 - باسقۇچى، يەنى قانۇنلۇق كۆچمەنلەر ئازايغان،
قانۇنسىز كۆچمەنلەر كۆپەيگەن باسقۇچى، دەپ قاراشقا بولىدۇ.
قانۇنسىز كۆچمەنلىڭ قانچىلىك ئىكەنلىكىنى بىلىدىغان ئادەم
بولمىغاچقا، بۇ ئۇچ يىلدا پەلەستىنگە كەلگەن يەھۇدىيلارنىڭ
توغرا سانىنى ستاتىستىكا قىلىشقا مۇمكىن بولمىدى. ھەر تەرەپ-
تىكى ماتېرىياللارنى ئومۇملاشتۇرۇپ مۆلچەرلىگەندە ھەر يىلى
20 مىڭدىن، ئۇچ يىلدا 50 - 60 مىڭ ئادەم كەلگەن. 1939
- يىلى ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇش پارتلىغاندا، بەشىنچى قېتىملىق
ئالىيا توختىدى.

ئالدىنقى نەچچە قېتىملىق ئالىياغا سېلىشتۇرغاندا، بەشىن-
چى قېتىملىق ئالىيا تۆۋەندىكىدەك روشەن ئالاھىدىلىكلەرگە ئە-
گە: بىرىنچىدىن، كۆلىمى مىسلىسىز بولدى. ستاتىستىكىلار-

دىن قارىغاندا، بەشىنچى قېتىملىق ئالىيا مەزگىلىدە ھەر خىل
يوللار ئارقىلىق پەلەستىنگە كەلگەن كۆچمەن (مۇساپىر) لار سا-
نى 250 مىڭدىن ئېشىپ كەتتى (بەزىلەر 300 مىڭ دەيدۇ).
بۇ سان ئۆتكەنكى ئالىيالار مەزگىلىدىكى كۆچمەنلەرنىڭ ئومۇمىي
سانىدىن ئېشىپ كەتتى. ئىككىنچىدىن، كىرگەن مەبلەغ كۆپەي-
دى. يەھۇدىيلار گېرمانىيىدە تىرىكچىلىك قىلىش ھوقۇقىدىن
مەھرۇم قىلىنغاچقا، پەلەستىنگە كۆچكەن مۇساپىرلار ئېلىپ
كېتىشكە بولىدىغانلىكى نەرسىلەرنى گېرمانىيىدىن ئېلىپ كې-
تىشنىڭ ئىلاجىنى قىلدى. بىرىنچى باسقۇچتا (1932 - يىلىدىن
1936 - يىلىغىچە) شۇنداق قىلىشقا بولاتتى. كېيىن ناتسىستلار
مال - مۇلۇكنى ئېلىپ چېگرىدىن چىقىپ كېتىشنى قاتتىق چەك-
لىدى، شۇنىڭ بىلەن 1931 - يىلىدىن 1936 - يىلىغىچە يەھۇدىي
مۇساپىرلىرى پەلەستىنگە ئېلىپ كەلگەن مەبلەغ 35 مىليون فوند
ستېرلىڭغا يەتتى. ۋەھالەنكى ئۇنىڭدىن ئىلگىرىكى ئۇن يىلدا
(1921 - يىلىدىن 1931 - يىلىغىچە) پەلەستىنگە كىرگەن مە-
بلەغ 20 مىليون فوند ستېرلىڭ بولغانىدى. نۇرغۇن مەبلەغنىڭ
كېلىشى پەلەستىنىدە يەھۇدىيلارنىڭ «مىللىي يۇرتى»نى شەكىل-
لەندۈرۈش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇشقا پۈختا ئىقتىسادىي ئاساس
سېلىپ بەردى. ئۇچىنچىدىن، مەدەنىيەت قاتلىمى يۇقىرى بول-
دى. بۇ قېتىمقى ئالىيا مەزگىلىدە گېرمانىيىدىن پەلەستىنگە
كەلگەن يەھۇدىيلار ئىچىدە پروفېسسور، دوختۇر، ئادۋوكات،
ئىنژېنېر، يازغۇچى، مۇزىكانت، مۇخبىر، تېخنىك قاتارلىقلار
كۆپ بولدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە خەلقئارادا تونۇلغان ئالىملارمۇ
بولۇپ، پەلەستىندىكى يەھۇدىيلار «مىللىي يۇرتى»نىڭ مەدەنە-
يەت، پەن - تېخنىكا، مائارىپ قاتارلىق جەھەتلەردىن تەرەققىي
قىلىشىغا پايدىلىق شارائىت يارىتىلدى. تۆتىنچىدىن، ئولتۇراق-
لىشىش رايونلىرى تېز تەرەققىي قىلدى. گېرمانىيىدىكى يەھۇ-
دىي مۇساپىرلىرى نۇرغۇن پۇل ۋە مال - مۇلۇك ئېلىپ كەلگەنلە-

كى، دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتىمۇ يەھۇدىي مۇساپىرلىرىغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن مەبلەغ سالغانلىقى ئۈچۈن، بەشىنچى قېتىملىق ئالىيا مەزگىلىدە يەھۇدىيلار پەلەستىنىدە كۆپلەپ يەر سېتىۋالدى. 1933 - يىلىدىن 1935 - يىلىغىچە بولغان ئۇچ يىلدا سېتىۋالغان يېرى 172 مىڭ 12 دۇنامغا يەتتى. 1937 - يىلىدىن كېيىن ناتسىست دائىرىلىرى يەھۇدىيلارنىڭ مال - مۈلكىنى تارتىۋېلىش سىياسىتىنى قوللانغانلىقتىن، نۇرغۇن يەھۇدىيلار پەلەستىنگە قۇرۇق قول كەلدى. ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى قانۇنسىز كۆچمەنلەر بولغاچقا، چوڭ شەھەرلەردە ئولتۇراقلىشالماي، يېڭى سېتىۋېلىنغان يەرلەرگە بېرىپ ئولتۇراقلاشتى. كېيىن ئاۋاتلاشقان بەزى شەھەرلەرنىڭ تەرەققىياتىنى مۇشۇ مەزگىلدە گېرمانىيىدىن كۆچۈپ كەلگەن يەھۇدىي مۇساپىرلىرىنىڭ جاپالىق تىرىشچانلىقىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ.

1917 - يىلى بالفور خىتابنامىسى ئېلان قىلىنغاندىن 1937 - يىلى ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى پارتلىغۇچە كۆلىمى بىر - بىرىدىن چوڭ بولغان ئۈچ قېتىملىق ئالىيادا پەلەستىنىدىكى يەھۇدىيلار يىگىرمە يىلدا 23 مىڭدىن 450 مىڭغا كۆپەيدى (بەزىلەر 500 مىڭ دەيدۇ)، شۇنىڭ بىلەن يېشۇۋ ئۇزۇلمەي كېلىۋاتقان ئادەم كۈچى ۋە ئىختىساس ئىگىلىرى بايلىقىغا ئىگە بولۇپ، ئىسمى - جىسمىغا باب كېلىدىغان يەھۇدىيلار «مىللىي يۇرتى» نىڭ شەكىللىنىشىگە نوپۇس ئاساسى سېلىنىدى.

§ 2. پەلەستىنىدە يەھۇدىيلار «مىللىي يۇرتى» نىڭ شەكىللىنىشى ۋە تەرەققىي قىلىشى

1. ئىقتىسادىي تەرەققىيات

نۇرغۇن يەھۇدىي كۆچمەنلەر ئېلىپ كەلگەن مەبلەغنىڭ پەلەستىنگە كىرىشىگە ئەگىشىپ، يەھۇدىي ئىجتىمائىي تەشكىلاتلىرىنىڭ ئىقتىسادىي كۈچى تېز ئاشتى. يەھۇدىيلار باشقۇرغان يېزا ئىگىلىكى، سانائەت، سودا ۋە تاشقى سودا تېز تەرەققىي قىلدى.

دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتى ۋە يەھۇدىيلار ۋاكالەتخانىسى دۆلەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش مۇساپىسىنى تېزلىتىش ئۈچۈن، پەلەستىنىدە يەر سېتىۋېلىش، بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش، يېزا ئىگىلىكىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش فاڭجېنىنى قوللاندى. 1921 - يىلىدىن 1939 - يىلىغىچە يەھۇدىي مىللىي فوند جەمئىيىتى ۋە پەلەستىنىدە تېرىقچىلىق قىلىش فوند جەمئىيىتى ئەرەبلەردىن 843 مىڭ 854 دۇنام يەر سېتىۋالدى. بۇ سان ماندات‌لىق ھۆكۈمران دائىرىلىرى يەھۇدىيلارغا رۇخسەت قىلغان ۋە ئىجارىگە بەرگەن يەرلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ. نۇرغۇن يەھۇدىيلار بۇ يەرلەرگە كېلىپ، زەيكەش چېپىپ، تاشلارنى يۆتكەپ، شور تازلاپ، ئوغۇتلاپ يەرنى مۇنبەتلەشتۈرۈپ، ھەر خىل زىرائەتلەرنى، بولۇپمۇ مانداربن، لىمون، ئاپېلسىن قاتارلىق مېۋىلەرنى ئۆستۈردى. باشتا نۇرغۇن يەھۇدىيلار ئۆز ئالدىغا يەككە ئىشلىدى، لېكىن تەجرىبىسى كەم بولغاچقا نۇرغۇن قېيىنچىلىقلارغا ئۇچرىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەتراپتىكى ئەرەبلەر بىلەن سۈركىلىپ خاتىرجەم بولالمىدى. شۇنىڭ بىلەن تەدرىجىي تەشكىللىنىپ، ئەجدادلىرىنى ئۆلگە قىلىپ، نۇرغۇن مۇشاۋىم ۋە كىببۇزلارنى قۇردى. بۇ ھەمكارلىق ياكى كوللېكتىپ ئىشلەپچىقىرىش تەشكىلاتلىرى كۆچمەنلەرنىڭ ئورتاق تىرىشچانلىقى ئارقىسىدا تېز تەرەققىي قىلىپ، پەلەستىنىدىكى يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ گەۋدىلىنىشىنى ئىلگىرى سۈردى. مانداربنى مىسالغا ئالساق، 1925 - يىلىدىن 1930 - يىلىغىچە مەھسۇلات ئالتە ھەسسە كۆپەيدى. 30 - يىللارغا كەلگەندە مانداربن ئىشلەپچىقىرىش تەرەققىياتى تېخىمۇ تېز بولدى. 1929 - يىلىدىكى مانداربن مەھسۇلاتى ئىككى مىليون 897 مىڭ 686 يەشىك بولغان بولسا، 1937 - يىلى 11 مىليون 408 مىڭ 964 يەشىككە يېتىپ، نەچچە

قاتلىنىپ، كۆپ قىسمى ئېكسپورت قىلىندى. ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى پارتلاشتىن ئىلگىرى پەلەستىن ھەر يىلى ئون مىليون يەشىك ماندارىن ئېكسپورت قىلىپ، تاشقى پېرېۋوتنىڭ 90% تىن كۆپرەكىنى شۇنىڭدىن تاپتى. يەھۇدىيلارنىڭ يەرنى كۆپ سېتىۋېلىشى بىلەن نۇرغۇن ئەرەبلەرنىڭ يەردىن ئايرىلىپ قېلىشى ئەرەبلەرنىڭ يەھۇدىي كۆچمەنلىرىنىڭ پەلەستىنگە كېلىشىگە قارشى تۇرۇشىدىكى مۇھىم سەۋەب بولدى. ئەلۋەتتە، يەھۇدىيلار ئىگە بولغان يەرلىرىدە بەزىدە ئەرەبلەرنىمۇ يالالاپ ئىشلەتتى. مەسىلەن، 1933 - يىلى ماندارىنلىقنى كېڭەيتىشكە توغرا كەلگەنلىكتىن يەھۇدىيلار بەش مىڭدىن ئارتۇق ئەرەبنى ئىشلەتتى. لېكىن، يەردىن ئايرىلىپ قالغان زور كۆپ ساندىكى ئەرەب دېھقانلىرى ئىش تاپالمىغانلىقتىن، يۇرتىنى تاشلاپ، شەھەرلەرگە كىرىپ كەتتى.

يېشۇۋ سانائىتىنىڭ ھەقىقىي گۈللىنىشى ئۇچىنچى قېتىملىق ئالىيا مەزگىلىدە باشلاندى، تۆتىنچى، بەشىنچى قېتىملىق ئالىيا مەزگىلىدە خېلى چوڭ تەرەققىي قىلدى. دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىنكى دۇنيا ئىقتىسادى ئەسلىگە كېلىۋاتقان ئەھۋالدا، ئۇچىنچى قېتىملىق ئالىيا بۇرۇنقى ئالىيالاردەك ېيزا ئىگىلىكىگە ئەھمىيەت بېرىپ كەتمەي، سانائەت، سودىغا ئەھمىيەت بەردى. 1920 - يىلى قۇرۇلغان «پەلەستىن رايونىدىكى يەھۇدىي ئىشچىلىرى باش ئۇيۇشمىسى» (تۆۋەندە قىسقارتىلىپ يەھۇدىي ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى دېيىلىدۇ) شۇ چاغدا يەھۇدىي سانائەت، سودىسىنىڭ گۈللىنىش ۋە يەھۇدىي ئىشچىلار سىنىپىنىڭ پېتىلىش ئېھتىياجىغا ئاساسەن بارلىققا كەلگەن. كېيىن ئۇ پەلەستىنىنىڭ سانائىتىنى ئىلگىرى سۈرىدىغان، ھەتتا پۈتكۈل ئىگىلىكنى تەرەققىي قىلدۇرىدىغان مۇھىم كۈچ بولۇپ قالدى. تۆتىنچى، بەشىنچى قېتىملىق ئالىيادا پولشا ۋە گېرمانىيەدىن كەلگەن يەھۇدىي سانائەتچىلىرى ۋە سودىگەرلىرى ئۆزىنىڭ پۇلى ۋە تەجرى-

بىسى بىلەن سانائەت ۋە سودىنىڭ گۈللىنىشىنى داۋاملىق ئالغا سۈردى. ئۇلار تېلئاۋىۋ، ھايفا، ئېرۇسالېم قاتارلىق چوڭ شەھەرلەردە دۇكان ئاچتى، زاۋۇت قۇردى، ئاممىۋى ئىشلارنى تەرەققىي قىلدۇردى. ئالدى بىلەن بىناكارلىق گۈللەندى، ھەممە يەردە ئەۋج ئالغان ئۆي سېلىش، يول ياساش دولقۇنى بىناكارلىق ماتېرىياللىرى سانائىتىنىڭ تەرەققىي قىلىشىنى ئىلگىرى سۈردى. تۆۋەن قاتلامدىكى نۇرغۇن يەھۇدىيلار ۋە يەرسىز قالغان ئەرەب دېھقانلىرى بىناكارلىق ئىشچىلىرى قوشۇنىغا كىردى. يەھۇدىي ئىشچىلار باش ئۇيۇشمىسى 1923 - يىلى قۇرغان بىناكارلىق شىركىتى ئۆزىنىڭ پولات پروكاتلاش، سېمونت، ئەينەك ۋە خىمىيە سانائىتى زاۋۇتلىرىغا ئىگە بولۇپ، ھەر يىلى 50 مىڭ يۇرۇش ئولتۇراق ئۆيىنى پۈتكۈزەلىدى. باشقا سانائەتلەرمۇ تېز تەرەققىي قىلدى. بىر تۈركۈم يەھۇدىي تېخنىكلار ئۆلۈك دېڭىز-دىكى كالىي، شور قاتارلىق بايلىقلارنى پائال ئاچتى ھەمدە زاۋۇت قۇردى. 1939 - يىلى كالىينىڭ يىللىق مەھسۇلاتىنى 63 مىڭ 500 تونىغا يەتكۈزۈپ ئېكسپورت قىلىشقا باشلىدى. 1935 - يىلى ئىراقتىن ھايفاغىچە نېفىت تۇرۇبىسى ئورناتتى. شۇنىڭ بىلەن پەلەستىننە كىنچىك تىپلىق نېفىت چەككىلەش زاۋۇتلىرى قۇرۇلدى. يەھۇدىي ئىشچىلىرى باش ئۇيۇشمىسى ئالدى بىلەن دېڭىزدا بېلىق تۇتۇش ئەتىرىتى ۋە دېڭىز تىرانسپورت شىركىتى تەشكىللىدى، ھەتتا پەلەستىن خەلق ئاۋىئاتسىيە شىركىتى قۇرماقچى بولدى. ېيزا ئىگىلىك ماشىنىسازلىقى، بۆلىيانت پىششىقلاپ ئىشلەش، سەرەڭگە، تاماكا، مېتاللۇرگىيە، يېمەكلىك قاتارلىق سانائەتلەرمۇ جۇش ئۇرۇپ تەرەققىي قىلدى. سانائەتنىڭ تەرەققىي قىلىشى ئېنېرگىيىگە بولغان ئېھتىياجنى ئاشۇرۇۋەتتى. ئىقتىساد تەرەققىياتىنىڭ بەلگىسى بولغان ئېلېكتر قۇۋۋىتىنىڭ سەرپ قىلىنىشى 1931 - يىلىدىكى ئۈچ مىليون كىلوۋات سائەتتىن 1939 - يىلى 25 مىليون كىلوۋات سائەتكە كۆپەيدى.

مەشھۇر يەھۇدي مۇتەخەسسىس پىنچاش رودىنبېرگ لايىھىلىگەن ئېلېكتر ئىستانسىسى ئىئۇردان دەريا سىنىڭ سۈيىدىن پايدىلىنىپ توك چىقىرىپ، پەلەستىننىڭ توك بىلەن تەمىنلەش ئىقتىدارىنى زور دەرىجىدە كۈچەيتتى. بەشىنچى قېتىملىق ئالىيا ئاخىرلاشقاندا سانائەت مەھسۇلاتى قىممىتى ئون مىليون فوند ستېرلىڭغا يەتتى.

1939 - يىلى ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى پارتلاشتىن ئىلگىرى پەلەستىننىڭ سانائەت، بېزا ئىگىلىك تەرەققىيات سەۋىيىسى ئوتتۇرا شەرق بويىچە ئالدىنقى قاتاردا تۇرۇپ كەلدى. بىرنەچچە قېتىملىق كرىزىسنى باشتىن كەچۈرگەن بولسىمۇ، پۈتكۈل ئىگىلىك تەرەققىي قىلىپ ماڭدى. شۇ چاغدا نۇرغۇن دۆلەتلەرنىڭ ھۆكۈمەت مالىيىسىدە ناھايىتى چوڭ قىزىل رەقەم كۆرۈلگەن بولسىمۇ، لېكىن پەلەستىندىكى مانداتلىق ھۆكۈمران دائىرىلىرى پايدىنى ئۇزلۇكسىز كۆپەيتتى. ئىقتىسادىي ۋەزىيەت ياخشى بولغانلىقتىن، پەلەستىننىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسى ئوتتۇرا شەرق رايونى بويىچە خېلى يۇقىرى بولدى. يەھۇدي ئىشچىلىرى باش ئۇيۇشمىسى باشقۇرغان سودا - سېتىق تورلىرى ھەممە شەھەرلەرگە يېيىلدى. 1932 - يىلى تېلىئاۋىفتا ئۆتكۈزۈلگەن ئوتتۇرا دېڭىز تاۋار يەرمەنكىسىگە 1300 شىركەت قاتناشتى. 1939 - يىلى تېلىئاۋىفنىڭ ئاھالىسى 150 مىڭغا يېتىپ، «دۇنيا بويىچە بىردىنبىر ساپ يەھۇدىيلار شەھىرى» دەپ ئاتالدى. پەلەستىننىڭ ئاممىۋى قاتناش، بېمەك - ئىچمەك ۋە ساياھەت ئىشلىرىمۇ 20 - 30 - يىللاردا تېز تەرەققىي قىلدى.

1939 - يىلىغا كەلگەندە يەھۇدىيلار سان جەھەتتە ئەرەبلەردىن ئاز بولسىمۇ، لېكىن پەلەستىندىكى 80% تىن ئارتۇق سانائەتنى، ئەڭ مۇنبەت بېزا ئىگىلىك رايونلىرىنى، ئاساسلىق سودا تورلىرى ۋە پۇل مۇئامىلە، سۇغۇرتا، تاشقى سودا قاتارلىق ئىقتىسادنىڭ جان تومۇرلىرىنى ئىگىلەپ، «مىللىي يۇرت» نىڭ

ئىقتىسادي ئاساسىنى تەدرىجىي ھازىرلىدى.

2. مەدەنىيەت تەرەققىياتى

يېشۇۋنىڭ تېز كېڭىيىشى ۋە ئىقتىسادي كۈچىنىڭ ئېشىشى يەھۇدي مەدەنىيىتىنىڭ پەلەستىندىكى تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈردى. يەھۇدي مەدەنىيىتىنىڭ تەرەققىياتى پۈتكۈل يەھۇدي ئىجتىمائىي تەشكىلاتلىرىنىڭ مىللىي ساپاسىنى ۋە ئۇيۇشۇش كۈچىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ، ئۆز نۆۋىتىدە يېشۇۋ ئىقتىسادي جەمئىيىتىنىڭ گۈللىنىشىنى ئىلگىرى سۈردى. شۇنىڭ بىلەن پەلەستىندىكى يەھۇدىيلارنىڭ «مىللىي يۇرتى» نىڭ شەكىللىنىشى ۋە تەرەققىي قىلىشىغا مۇستەھكەم مەنىۋى تۈۋرۈك تۇرغۇزدى.

يەھۇدىيلارنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتى ماۋارىپنىڭ قىممىتىگە ئەزەلدىن ئىنتايىن ئەھمىيەت بېرىپ كەلگەن. يېشۇۋنىڭ داھىيلىرىمۇ ماۋارىپنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنى بىرىنچى ئورۇندىكى چوڭ ئىش، دەپ قارىدى. باشلانغۇچ مەكتەپ، ئوتتۇرا مەكتەپ، پىداگوگىكا مەكتىپى، كەسپىي جەھەتتە تەربىيىلەش مەكتىپى ۋە بېزا ئىگىلىك تېخنىكا مەكتىپىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ماۋارىپ سىستېمىسى 20 - يىللاردا پەلەستىنده قۇرۇلۇپ، 30 - يىللاردا يەنىمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈلۈپ، ھەربىر يەھۇدي بالىسى ھېچبولمىغاندا باشلانغۇچ ماۋارىپىنى تاماملىدى. ماۋارىپ تورىنىڭ مۇھىم نۇقتىسى يېشۇۋ يېڭى كۆچمەنلەرنى كەسپىي جەھەتتىن تەربىيىلەشكە قارىتىپ، دېھقانچىلىق مەيدانلىرىغا، بىناكارلىق ئورۇنلىرىغا ۋە زاۋۇتلارغا يېڭىدىن كەلگەن كىشىلەرنىڭ كەسپىي سەۋىيىسىنى قىسقا ۋاقىتتا تېز يۇقىرى كۆتۈرۈپ، ئۇلارنى ئىقتىساد، مەدەنىيەت جەھەتلەردىكى تەرەققىيات ئېھتىياجىغا ماسلاشتۇردى. پەلەستىندىكى يەھۇدىيلارنىڭ تۇنجى ئالىي ماۋارىپ يۇرتى — ئىبرانىي ئۇنىۋېرسىتېتىغا ئۇل سېلىش مۇراسىمى 1918 - يىلى 7 - ئاينىڭ 24 - كۈنى ئېرۇسالېمدا تەنتەنىلىك

ئۆتكۈزۈلدى. ئەنگلىيىنىڭ ئارمىيە ۋەكىلى ۋە يەھۇدىيلار، مۇسۇلمانلار، خرىستىئانلار ئىچىدىكى مەشھۇر زاتلار مۇراسىمغا قاتنىشىپ تەبرىكلىدى. مۇراسىمدا ۋېيزمان سۆز قىلىپ، ئىبرانىي ئۇنىۋېرسىتېتى «يەھۇدىيلارنىڭ مەنىۋى مەدەنىيىتە تەرەققىياتىنىڭ مەركىزى» بولىدىغانلىقىنى ئېيتتى. بۇ مەكتەپنى سېلىش جەريانىدا دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى يەھۇدىيلار نۇرغۇن ئىئانە بەردى. نۇرغۇن ئوقۇتۇش بىنالىرى ئىئانە بەرگەنلەرنىڭ نامى بىلەن ئاتالدى. 1925 - يىلى بۇ مەكتەپ پۈتتى. ئوقۇش باشلاش مۇراسىمىغا بالفور ئۆزى كېلىپ قاتناشتى ھەم تەبرىك سۆزى سۆزلىدى. 30 - يىللارغا كەلگەندە ئىبرانىي ئۇنىۋېرسىتېتى ئوتتۇرا شەرقتە ئوقۇتۇش سەۋىيىسى ئەڭ يۇقىرى بىلىم يۇرتلىرىنىڭ بىرى بولۇپ قالدى. يېشۇۋا ۋە پەلەستىنگىلا ئەمەس، بەلكى دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى يەھۇدىي ئىجتىمائىي تەشكىلاتلىرىغىمۇ بىرىنچى قاتاردىكى ئىختىساس ئىگىلىرىنى يېتىشتۈرۈپ بەردى. شۇنىڭ بىلەن بىللە 1924 - يىلى ھايفادا قۇرۇلغان ئىسرائىلىيە قۇرۇلۇش تېخنىكا ئىنستىتۇتى ۋە 1925 - يىلى رېخوۋوتتا قۇرۇلغان دانىئېل سىئاف تەتقىقات مەركىزى يېشۇۋانىڭ تەبىئىي ۋە تېخنىكىلىق پەنلەر مائارىپىغا ۋەكىللىك قىلىدىغان ئاساس سېلىپ بەردى.

ئەنگلىيە دائىرىلىرى 1920 - يىلى ئىبرانىي تىلىنى پەلەستىنىدە ھۆكۈمەت قوللىنىدىغان ئۈچ تىل (يەنە ئىككىسى ئىنگلىز تىلى ۋە ئەرەب تىلى) نىڭ بىرى قىلىپ بەلگىلىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئىبرانىي تىلى پەلەستىنىدە ناھايىتى تېز ئومۇملاشتى. 30 - يىللارغا كەلگەندە يەھۇدىيلارنىڭ ئىجتىمائىي تەشكىلاتلىرىدا ئىبرانىي تىلىدا سۆزلەش ئاشلىق قائىدىگە ئايلاندى، بۇنىڭغا ئەمەل قىلمىغانلار ئەيىبلەندى. بالىلارنىڭ ھەممىسى ئىبرانىي تىلىدا سۆزلەيدىغان بولدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى يەھۇدىيلارمۇ ئىبرانىي تىلىنى يېڭىۋاشتىن

ئىشلىتىشكە باشلىدى. بۇ قەدىمكى تىل قىسقىغىنا نەچچە ئون يىلدا قايتىدىن گۈللىنىپ، ئىبرانىي مەدەنىيىتى پەلەستىنىدە مىسلىسىز تەرەققىي قىلدى. ئىبرانىي تىلىدا ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىدىغان نۇرغۇن مەشھۇر شائىرلار، يازغۇچىلار، ئالىملار ۋە ئەدىبلەر بەس - بەستە پەلەستىنگە كۆچۈپ كەلدى. ئۇلار ئىبرانىي تىلىنىڭ «ئانا ماكانى» دا ئۆز ماھارەتلىرىنى ئىپادىلەپ، نۇرغۇن مۇنەۋۋەر ئەسەرلەرنى ئېلان قىلدى. دۇنيادىكى مەشھۇر ئەسەرلەرنى ئىبرانىي تىلىغا تەرجىمە قىلدى. تېلئاۋىۋ ئىبرانىي مەدەنىيىتىنىڭ تەرەققىيات مەركىزى بولۇپ قالدى. ئۇ يەردە ئىبرانىي تىلىدا نۇرغۇن گېزىت - ژۇرناللار نەشر قىلىندى. تىياتىرلار قويۇلدى. ھەر جۈمە كۈنى كەچتە ئىبرانىي ئەدەبىيات كېچىلىكى ئۆتكۈزۈلۈپ تۇردى.

مۇزىكا، گۈزەل سەنئەت، ئۇسسۇل قاتارلىقلارمۇ بۇ مەزگىلدە جۇش ئۇرۇپ تەرەققىي قىلدى. 30 - يىللاردا گېرمانىيىدىن نۇرغۇن يەھۇدىي مۇزىكانتلار پەلەستىنگە قېچىپ كەلدى. شۇنىڭ بىلەن يېشۇۋانىڭ مۇزىكا پائالىيىتى مىسلىسىز جانلاندى ھەم دۇنيانىڭ ئالدىنقى قاتاردىكى سەۋىيىگە يەتتى. پەلەستىنىدىكى يەھۇدىي ئۇسسۇلچىلىرى شۇ يەردىكى قەدىمكى يەھۇدىيلارنىڭ خەلق ئۇسسۇلى بىلەن ياۋروپاغا چېچىلىپ كەتكەن يەھۇدىيلار ئۇسسۇلىنىڭ ئوخشاشمىغان ئالاھىدىلىكلىرىنى بىرلەشتۈرۈشكە ماھىر بولۇپ، ئۆزگىچە يېشۇۋ ئۇسسۇل سەنئىتىنى ئىجاد قىلدى.

يېشۇۋ مەدەنىيىتىنىڭ تەرەققىياتى ئىبرانىي مەدەنىيىتىنى ئاساسىي گەۋدە قىلغان بولسىمۇ، لېكىن دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن كەلگەن يەھۇدىيلار ئالغاچ كەلگەن غەيرىي يەھۇدىي مەدەنىيەتلىرىنىمۇ يۇغۇرۇپ، كۆپ مەنبەلىك، بىر - بىرىنى تولۇقلايدىغان پەلەستىنىڭ يەھۇدىي مەدەنىيەت سىستېمىسىنى شەكىللەندۈردى.

3. «دۆلەت ئىچىدىكى دۆلەت»

ئىقتىساد ۋە مەدەنىيەتنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، يېشۇۋنىڭ ئىجتىمائىي ئاپتونومىيە قۇرۇلمىسىمۇ كۈنسايىن مۇ-كەممەللىشىپ ۋە پىشىپ باردى. ياۋروپادىكى يەھۇدىيلار نەچچە ئەۋلادتىن ياشاپ كەلگەن ماكانلىرىدىن قوغلانغاندا، يەھۇدىيلار-نىڭ تەشكىلى پۈختا، گۇللەنگەن «مىللىي يۇرتى» پەلەستىنە رېئاللىققا ئايلاندى ھەم داۋاملىق پۈختا تەرەققىي قىلدى.

1920 - يىلى دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتىنىڭ پائال قوللى-شى بىلەن شۇ چاغدا ئاران نەچچە ئون مىڭ ئادەمى بولغان پەلەستىن-لىكى يەھۇدىيلارنىڭ ئىجتىمائىي تەشكىلاتى مىللەت ۋەكىللىرى كېڭىشىنى سايلاپ چىقتى. بۇ كېڭەش مىللىي كومىتېتنى ۋەز-يىگە تەينىلەپ، پەلەستىندىكى ئىجتىمائىي تەشكىلاتلارنىڭ ئىش-لىرىنى باشقۇرۇشقا مەسئۇل قىلدى. ئەنگلىيەنىڭ ماندات لىق ھۆكۈمران دائىرىلىرى بۇ كومىتېتنىڭ يېشۇۋنىڭ ۋەكىلى ئىكەن-لىكىنى ئېتىراپ قىلدى. دىنىي ئىشلار ئالاھىدە بولغانلىقتىن، يەھۇدىيلارنىڭ ئىجتىمائىي تەشكىلاتى باش رابىي ۋە رابىيلار سو-يېسىنى سايلاپ چىقىپ مىللىي كومىتېتنىڭ دىنىي مەسىلىلەر-نى بىر تەرەپ قىلىشىغا يارەملەشتۇردى. زىئونىزمغا قارشى تۇرىدىغان ئىنتايىن ئاز ساندىكى ئورتودوكسال يەھۇدىيلار ئىسرا-ئىلىيە ئاگۇدات پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە مىللەت ۋەكىللىرى كېڭىشى ۋە مىللىي كومىتېتنىڭ رەھبەرلىكىنى قوبۇل قىلىشنى رەت قىلدى. لېكىن، كېڭەش ۋە كومىتېت پەلەستىندىكى مۇتلەق كۆپ سانلىق يەھۇدىيلارنىڭ مەنپەئىتىگە ئاساسىي جەھەتتىن ۋە-كىللىك قىلالمىدى.

يۇقىرىدا بايان قىلغىنىمىزدەك، دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتى 1929 - يىلى پەلەستىنە يەھۇدىيلار ۋاكالەتخانىسى قۇردى. بۇ ئورگاننى قۇرغاندا خەلقئارا ئىتتىپاقنىڭ ئەنگلىيەگە بەرگەن ماn-داتلىق ھۆكۈمرانلىق قىلىش گۇۋاھنامىسىنىڭ 4 - ماددىسىنى

قانۇنىي ئاساس قىلدى. مۇشۇ ماددىنىڭ روھىغا ئاساسەن، يەھۇ-دىيلار ۋاكالەتخانىسى ئەمەلىيەتتە ماندات لىق ھۆكۈمران دائىرىلە-رى ئېتىراپ قىلغان پەلەستىن يەھۇدىيلىرىنىڭ بىردىنبىر رەسمىي ۋەكىلى بولدى. شۇنىڭ بىلەن دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتى پەردە كەينىدىن پەردە ئالدىغا چىقىپ، يېشۇۋنىڭ ھەممە ئىشلىرى-نى بىۋاستە باشقۇرۇشقا باشلىدى. دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتى-نىڭ رەئىسى ۋاكالەتخانىنىڭ تەبىئىي رەئىسى بولىدىغانلىقى ئۈ-چۈن، ۋەيىزمان يەھۇدىيلار ۋاكالەتخانىسىنىڭ تۇنجى رەئىسى بول-دى. دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتى كەڭ خەلقئارالىق مۇناسىۋەتكە ۋە مول ئىقتىسادىي كۆچكە، ئۇنىڭ ئۈستىگە تەجرىبىلىك، قابىل رەھبەرلىك گۇرۇھىغا ئىگە بولغانلىقى ئۈچۈن، يەھۇدىيلار ۋاكا-لەتخانىسى ئەسلى زىئونىزمنى قوللىمايدىغان يەھۇدىيلار بىلەن ئىتتىپاقلاشتى. ئۇنىڭ خىزمەت ئۇنۇمى كېڭەش ۋە كومىتېت-نىڭ خىزمەت ئۇنۇمىدىن كۆپ ئېشىپ كەتتى. 1929 - يىلىدىن 1939 - يىلىغىچە بولغان ئون يىلدا يەھۇدىيلار ۋاكالەتخانىسى يەھۇدىيلارنىڭ پەلەستىنگە كۆچۈپ كېلىشىگە ياردەم قىلىش، ئىبرانىي تىل مەدەنىيىتىنىڭ تەرەققىي قىلىشىنى ئىلگىرى سۈ-رۈش، ئىقتىسادنىڭ ئېشىشىنى ئالغا سىلجىتىش، يېشۇۋنىڭ ئۆزىنى قوغداش ئىقتىدارىنى كۈچەيتىش قاتارلىق غايەت زور نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرۈپ، ئەمەلىيەتتە پەلەستىندىكى «يەھۇ-دىيلار ھۆكۈمىتى» بولۇپ قالدى.

پەلەستىندىكى يەھۇدىيلارنىڭ ئاممىۋى تەشكىلاتلىرى ۋە ئىجتىمائىي تەشكىلاتلىرىمۇ «مىللىي يۇرت»نىڭ تەرەققىي قىلە-شىنى ئىلگىرى سۈرۈشتە ئۆزىگە خاس رولىنى جارىي قىلدۇر-دى. مەسىلەن، يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان يەھۇدىيلارنىڭ باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى ھەم ئىشچىلار تەشكىلاتى، ھەم سوتسىيا-لىزم خاراكتېرىدىكى ئىجتىمائىي سىياسىي تەشكىلات، ئەمەلىي كۆچكە ئىگە ئىقتىسادىي گەۋدە بولۇپ، باشقۇرۇش دائىرىسى

سانائەت، سودىنى ئۆز ئىچىگە ئېلىپلا قالماستىن، دائىر بىسىنى يېزا ئىگىلىكى، بىناكارلىق، قاتناش، مەدەنىيەت، تەنتەربىيە، ماۋارىپ، سەھىيە، ساقلىقنى ساقلاش ۋە ئىجتىمائىي سۇغۇرتا قاتارلىق ساھەلەرگە كېڭەيتتى. 1912 - يىلى ئامېرىكىدا قۇرۇلغان ئايالىلار زىئونىزم تەشكىلاتى پەلەستىندە نۇرغۇن ئايالىلارنى قوبۇل قىلىپ، تارماق ئورگانلىرىنى قۇردى. دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى، بولۇپمۇ ئامېرىكىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ مەبلەغ ئىئانە قىلىشى ئارقىلىق يېشۇۋنىڭ داۋالاش - سەھىيە ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇردى. شۇ چاغدا پەلەستىندىكى يەھۇدىيلارنىڭ ئىجتىمائىي تەشكىلاتلىرى ئىلغار ھەم يۇقىرى ئۇنۇملۇك داۋالاش، ئانا - بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش، ئىجتىمائىي سۇغۇرتا، ئاممىۋى سەھىيە، ئىجتىمائىي پاراۋانلىق تورىغا ئىگە بولدى. بۇنىڭدىن باشقا، ياشلار، ئۆسمۈرلەر، ئوقۇغۇچىلار، تەنتەربىيە، ئەدەبىيات - سەنئەت، ماۋارىپ قاتارلىق ھەرقايسى قاتلام، ھەرقايسى كەسىپ، ئوخشاشمىغان ياشتىكى كىشىلەردىن تەركىب تاپقان، ھەر خىل دۆلەتلەر ۋە رايونلاردىن كەلگەن كۆچمەنلەردىن تەشكىللەنگەن بىرلەشمە تەشكىلاتلار قۇرۇلدى. ئۇلار ئۆز يولى ئارقىلىق، دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ ئىجتىمائىي تەشكىلاتلىرىدىن، بولۇپمۇ ئامېرىكىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ ئىجتىمائىي تەشكىلاتلىرىدىن نۇرغۇن ئىئانە توپلىدى ھەمدە ئۆزلىرى ئالاقە قىلغان ئامما ئىچىدە يېشۇۋنىڭ ئىقتىسادى، مەدەنىيەت، ئىجتىمائىي تەرەققىياتى ئۈچۈن مەلۇم دەرىجىدە تۆھپە قوشتى.

ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنىڭ كۈنسايىن ئۆتكۈرلىشىشىگە ئەگىشىپ (كېيىنكى بابتا مەخسۇس مۇشۇ مەسىلە ئۈستىدە مۇھاكىمە قىلىمىز) يېشۇۋنىڭ ئۆزىنى قوغداش ئىقتىدارىمۇ كۈنسايىن كۈچەيدى. بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن يېشۇۋنىڭ داھىيلىرى بۇرۇنۇڭ قۇرۇلغان

ئولتۇراق رايونلىرىدىكى خەلق ئەسكەرلىرى تەشكىللىرىنى ئاساس قىلىپ، ئۇرۇش مەزگىلىدە ئىنگلىزلار قۇرغان يەھۇدىيلار قوشۇنىدىن بوشانغان ئوفېتسىر - ئەسكەرلەرنى قوبۇل قىلىپ، يەھۇدىيلارنىڭ ئۆزىنى قوغداش ئەترەتلىرىنى قۇردى. زىئونىزم تەشكىلاتى 1920 - يىلى يوشۇرۇن غەيرىي ھەربىي قىسىم — خاگانا (خاگانا ئىبرانىيچە سۆز بولۇپ «ئۆزىنى قوغداش» دېگەنلىك بولىدۇ) قۇرۇپ، يېشۇۋنىڭ بىخەتەرلىكىنى قوغداش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالدى. 1931 - يىلى خاگانادىن بىر قىسىم ئوڭ قانات ئەسەبىيلەر بۆلۈنۈپ چىقىپ، ئىرگۇن زىۋاي لېئۇمى (ئىبرانىي تىلىدا «مىللىي ھەربىي تەشكىلات» دېگەنلىك بولىدۇ، تۆۋەندە قىسقارتىلىپ ئىرگۇن دېيىلىدۇ) قۇردى. بۇ تەشكىلمۇ مەخپىي قوراللىق كۈچ بولۇپ، ھۇجۇم قىلىش خاراكتېرىدىكى ھەرىكەتلەرنى كۆپ قوللاندى. بەزىدە تېررورلۇق تۈسىنى ئالغان ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇملارنى قىلدى.

ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى ھارپىسىدا، يېشۇۋدىن ئىبارەت بۇ يەھۇدىيلارنىڭ «مىللىي يۇرتى» ئۆزىنىڭ مۇستەقىل ئىقتىسادىي سىستېمىسىغا، مەدەنىيەت تورىغا، ئىجتىمائىي تەشكىلاتلىرىغا، قوراللىق كۈچلىرىگە، ھەتتا ئەمەلىيەتتىكى ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتىگە ئىگە بولدى. ئۇنىڭ ۋېزمان، بېن گۇرىئون، موسى شارت قاتارلىق رەھبەرلىرى خەلقئارادىكى دىپلوماتىيە ساھەسىدە مىللەت (دۆلەت) نىڭ ئەمەلىي ۋەكىللىك ئورنىدىن بەھرىمەن بولدى. شۇڭا، قايسى جەھەتتىن بولمىسۇن، بۇ «مىللىي يۇرت» ئەنگلىيىنىڭ ماندات‌لىق ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدىكى «دۆلەت ئىچىدىكى دۆلەت» بولۇپ قالدى.

ئالتىنچى باب

ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار توقۇنۇشىنىڭ تەدرىجىي ئۆرلىشى ۋە ئەنگلىيە سىياسىتىنىڭ تەڭشىلىشى

بەزى ئەسەرلەردە بالفور خىتابنامىسى ئەنگلىيىنىڭ پەلەستىنىگە ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋرىدە يولغا قويغان سىياسىتىنىڭ ئاساسى دېيىلىدۇ. بۇنداق قاراش بىر تەرەپلىمىلىك بولىدۇ. بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە ئۇرۇشتا تېزرەك غەلىبە قىلىش ئۈچۈن، ئەنگلىيە سىياسىيئونلىرى بىر - بىرىگە زىت كېلىدىغان بىر قاتار مەجبۇرىيەتلەرنى ئۈستىگە ئالدى. بالفور خىتابنامىسى شۇلارنىڭ بىرى، خالاس. پەلەستىنىدە يەھۇدىيلارنىڭ «مىللىي يۇرتى» قۇرۇشىنى قوللايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈش بىلەن بىللە، ئەنگلىيە ئەمەلدارلىرى ئەرەبلەرگە بۇنداق قىلىشنىڭ پەلەستىنىدىكى ئەرەبلەرنىڭ مەنپەئىتىگە تەسىر يەتكۈزمەيدىغانلىقى توغرىسىدا تەكرار كاپالەتلىك قىلدى ھەمدە ئۇرۇشتىن كېيىن پەلەستىنىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئوسمان ئىمپېرىيىسىگە قاراشلىق جايلاردا مۇستەقىل ئەرەب دۆلىتى قۇرۇشنى قوللاش توغرىسىدا ۋەدە بەردى. لېكىن، ئۇرۇشتىن كېيىن ئىنگلىزلار پەلەستىنىگە ۋە ئوسمان ئىمپېرىيىسىگە قاراشلىق كەڭ زېمىنگە ھەقىقىي ھۆكۈمرانلىق قىلىشنى باشلىغاندا، بۇ بىر - بىرىگە زىت كېلىدىغان ۋەدىلەرنى نەقلەشتۇرۇشنىڭ قانچىلىك تەس ئىكەنلىكىنى بىلدى. بولۇپمۇ پەلەستىنىدە يەھۇدىي كۆچمەنلەرنى كۆپەيتىپ، «يەھۇدىيلاشتۇرۇش» تېز تەرەققىي قىلغاندا، ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار ئوتتۇرىسىدا سۇركىلىش پەيدا بولۇشقا باشلىدى ھەمدە كەڭ كۆلەمدىكى توقۇنۇشقا كۆتۈرۈلدى. ئەنگلىيە بۇنىڭغا تاقابىل تۇرالماي، سىياسىتىنى تەڭشەشكە مەجبۇر بولدى. دېمەك، بالفور خىتابنامىسى يەھۇدىيلارنىڭ يۇرتىنى قايتىدىن قۇرۇشنى ئىلگىرى سۈرۈشتە تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە بولسىمۇ، لېكىن بۇ خىتابنامىنىڭ ئەنگلىيىنىڭ پەلەستىن سىياسىتىگە بولغان ماھىيەتلىك تەسىرى ناھايىتى كىچىك بولدى. ئەمەلىيەتتە ئىككى قېتىملىق دۇنيا ئۇرۇشى ئوتتۇرىسىدىكى 20 يىلدا ئەنگلىيىنىڭ پەلەستىنىگە قارىتىلغان سىياسىتى ئىزچىل تۇرده ئۇزلۇكسىز تەڭشىلىش داۋامىدا تۇردى. ئەگەر بۇ سىياسەتتە قانداقتۇ «ئاساس» بار دېيىلسە، ئۇ ئەنگلىيىنىڭ پەلەستىندىكى ھۆكۈمرانلىقىنى مۇستەھكەملەش، ئەنگلىيىنىڭ بۇ رايوندىكى ئىستراتېگىيىلىك مەنپەئىتىنى قوغداش بولدى.

1 § . ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار ئوتتۇرىسىدىكى دەسلەپكى سۇركىلىش ۋە ئەنگلىيە سىياسىتىنىڭ «ئازراق تەڭشىلىشى»

1. ئەرەبلەر پوزىتسىيىسىنىڭ ئۆزگىرىشى ۋە ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار ئوتتۇرىسىدىكى دەسلەپكى سۇركىلىش

بالفور خىتابنامىسى ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن يەھۇدىيلارنىڭ پەلەستىنگە كۆچۈشىنى ئاكتىپ قوللاش بىلەن بىللە، ئەنگلىيە ۋە دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتى ھەر خىل تەدبىرلەرنى قوللىنىپ، ئەرەبلەرنى خاتىرجەملەندۈردى، ئۇلاردىكى دەككە - دۈككىچىلىكنى توگىتىشنىڭ ئىلاجىنى قىلدى. ئەنگلىيىنىڭ ھۆكۈ-

مەت ۋەكىلى D. G خوگگارت 1918 - يىلى 1 - ئايدا جىددەگ كېلىپ ھىجاز پادىشاھى ھۇسەينگە[1]: بالفور ختابنامىسى بىلەن ئەنگلىيىنىڭ بۇرۇن ئەرەبلەرگە بەرگەن ۋەدىسىنىڭ زىت ئەمەسلىكىنى، پەلەستىنىدە يەھۇدىيلارنىڭ «مىللىي يۇرتى» نى قۇرۇش ھازىرقى ئاھالىسىنىڭ ئىقتىسادىي ۋە سىياسىي ئەركىنلىكىگە زىيان يەتكۈزمەسلىكنى شەرت قىلىدىغانلىقىنى ئېيتتى. 1918 - يىلى 3 - ئايدا ۋېيزمان دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتى كومىتېتىنى باشلاپ پەلەستىنگە ماڭغاندا قاھىرەدىن ئۆتكۈچە ئۇ يەردە مىسىر ۋە پەلەستىنىنىڭ ئەرەب رەھبەرلىرى ۋە مۇسۇلمان مەشھۇر زاتلىرى بىلەن كۆپ قېتىم ئۇچرىشىپ، ئۇلارغا زىئونىزم تەشكىلاتىنىڭ پەلەستىنىنى كونترول قىلىۋالمايدىغانلىقىغا ھەم ئۇ يەردە دەرھال يەھۇدىيلار دۆلىتى قۇرمايدىغانلىقىغا كاپالەت بەردى. پەلەستىندىكى يەھۇدىي مەكتەپلىرىنىڭ ئەرەبلەرگە مۇ ئېچىلىۋېتىلىدىغانلىقى توغرىسىدا ۋەدە بەردى. 4 - ئاينىڭ 27 - كۈنى ئۇ پەلەستىنىدە سۆز قىلىپ: «ئەرەبلەر ئاشكارا ياكى مەخپىي ئىپادىلەۋاتقان ئۆزلىرىنىڭ يۇرتىدىن قوغلاپ چىقىرىلىش ۋەھىمىسى ئۇلارنىڭ زىئونىزمنىڭ نىشانىنى تۈپتىن خاتا چۈشىنىپ قالغانلىقىدىن بولغان ياكى ئۇنى ئورتاق دۈشمىنىمىزنىڭ جىنايەتلىك پائالىيەتلىرى پەيدا قىلغان» دېدى. 6 - ئاينىڭ 4 - كۈنى ۋېيزمان ياكوبادا پادىشاھ ھۇسەينىنىڭ ئوغلى ئەمىر فايسال (ئەمىر دېگەن سۆز ئەرەبچىدە «شاھزادە»، «داھىي» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ) بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۇنىڭغا زىئونىزمنىڭ نىشانىنى ھەمدە ئەرەبلەرنىڭ مەنپەئىتىگە زىيان يەتكۈزمەيدىغانلىقىنى چۈشەندۈردى، يەھۇدىيلارنىڭ «مىللىي يۇرتى» نىڭ پەلەستىنىدە قۇرۇلۇشىنى قوللىشىنى ئۈمىد قىلدى. ۋېيزمان قاتارلىق زىئونىزم رەھبەرلىرى دۇنيا ئۇرۇشى ئاخىرلاشتىن كېيىن ئىنگلىزى كۆپ قېتىم سۆز قىلىپ ئەرەبلەرنىڭ ئوسمان ئىمپېرىيىسى ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى مىللىي ئازادلىق ھەرىكىتىنى قوللايدىغانلىقىنى بىلدۈردى.

ئۇ چاغدا ئەرەب رەھبەرلىرى مىللىي قوزغىلاڭنىڭ نەتىجىلىرىنى كېڭەيتىش بىلەن بەنت بولۇپ، ئوسمان ئىمپېرىيىسىنىڭ غەربىي ئاسىيادىكى لېگىشىپ قالغان ھۆكۈمرانلىقىنى ئاغدۇرۇۋېتىش كويىدا بولۇۋاتاتتى. دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ ئاخىرقى باسقۇچىدا ئانتانتا دۆلەتلىرىنىڭ ئۇلارنى قوللىشى كەم بولسا بولمايتتى. ئىنگلىيە بولسا ئۇلارنىڭ تۈركىيىگە قارشى جەڭدىكى ئەڭ كۈچلۈك دوستى ئىدى. زىئونىزم ھەرىكىتى شۇ چاغلاردا ئۇلارنىڭ قارىشىچە ئەرەبلەرگە ھېچقانچە ماھىيەتلىك تەھدىت شەكىللەندۈرەلمەيتتى. شۇڭا، ئەرەبلەرنىڭ بەزى داھىيلىرى بالفور ختابنامىسىدىن خاتىرجەمسىزلەنسىمۇ، لېكىن ئۇلار ختابنامىنىڭ يىراق تەسىرىنى يېتەرلىك تەنقىد قىلمىغاچقا ۋە چۈشەنمىگەچكە، ئىنگلىيىنىڭ ۋە زىئونىزم رەھبەرلىرىنىڭ چۈشەندۈرۈشلىرىنى قوبۇل قىلدى، بالفور ختابنامىسىغا كەسكىن ئىنكاس قايتۇرمىدى. بەزىلەر ھېسداشلىق قىلىش ۋە قوللاش پوزىتسىيىسىدە بولدى. خوگگارت پادىشاھ ھۇسەين بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن دوكلات قىلىپ مۇنداق دېدى: «پادىشاھ پەلەستىنىنى خەلقئارانىڭ كونترول قىلىشىنى قوللايدىغانلىقىنى ۋە يەھۇدىيلارنىڭ پەلەستىنىگە كېلىپ ئولتۇراقلىشىشقا ئىلھام بېرىدىغانلىقىنى ئېيتتى». زىئونىزمچىلار بالفور ختابنامىسىنىڭ ئىلان قىلىنغانلىقىنى تەبرىكلەش مۇناسىۋىتى بىلەن لوندوندا ئۆتكۈزگەن يىغىلىشتا ئەرەبلەرنىڭ ئىككى باياناتچىسى سۆز قىلىپ ختابنامىنى تەبرىكلەيدىغانلىقىنى بىلدۈردى. قاھىرەدىكى «تەرەققىيات»، «ئەلئېھرام» گېزىتلىرى بالفور ختابنامىسىنى چۈشىنىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. «تەرەققىيات» گېزىتى ئەرەبلەر يەھۇدىيلار دۆ-

[1] مەككە شېرىف ھۇسەين. مەككە شېرىف دېگەندە ئىسلام دىنىنىڭ مۇقەددەس جايلىرى-دىن بىرى بولغان مەككىدىكى دىنىي داھىي كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئۇ 1916 - يىلى ئۆزىنى «ئەرەب پادىشاھى» دەپ ئېلان قىلغان. كېيىن ئەنگلىيە، فرانسىيەلەر ئۇنى «ھىجاز پادىشاھى» دەپ ئېتىراپ قىلغان.

لىتىنىڭ مەۋجۇت بولۇشىدىن ئەنسىرىمەيدۇ، دەپ قارىدى. مەكـ
كىدە ئەرەب تىلىدا چىقىدىغان گېزىتلەر ھەتتا يەھۇدىيلارنىڭ
پەلەستىنگە قايتىپ كېلىشىنى قارشى ئالىدىغانلىقىنى بىلدۇرۇپ:
«ئۇلار ئەسلى مۇشۇ زېمىننىڭ پەرزەنتلىرى ئىدى، ئۇلارنىڭ
ئەرەب قېرىنداشلىرى مەنىۋى جەھەتتىن ماددىي جەھەتكىچە ئۇلارـ
دىن پايدا كۆرگەن» دېدى. شاھزادە فايسال 1918 ـ يىلى 12
ـ ئايدا «تايمىس گېزىتى» دە بايانات ئېلان قىلىپ: «سېمىتلارنىڭ
ئىككى تارمىقى بولغان ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار ئۆزئارا ئەپۇ
قىلىشى كېرەك. بۇ ئىككى مىللەتنىڭ يېقىندا ئۆتكۈزۈلىدىغان،
ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگىلىشى ۋە مىللىي غايىسىنىڭ سىمۋولى
بولغان پارىژ يىغىنى مەزگىلىدە ئۆزئارا پىكىر ئالماشتۇرۇپ،
ئۆزلىرىنىڭ نىشانىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش جەھەتتە ھەل قىلغۇچ
ئىلگىرىلەشلەرنى قولغا كەلتۈرۈشىنى ئۈمىد قىلىمەن. ئەرەبلەر
زىئونىزمغا ئېتىقاد قىلىدىغان يەھۇدىيلارغا ھەسەت قىلمايدۇ ھەم
ئۇلارغا ئادىل مۇئامىلە قىلىدۇ. زىئونىزمغا ئېتىقاد قىلىدىغان
يەھۇدىيلارمۇ مىللىي ئاڭغا ئىگە ئەرەبلەرگە ۋەدە بېرىدۇكى،
ھەممە تىرىشچانلىقلارنى كۆرسىتىپ، ئۇلارنى يەھۇدىيلار رايونىدا
ھېچقانداق توسقۇنلۇققا ئۇچراتمايدۇ ھەمدە ئوخشاش ئادىل مۇئا-
مىلىدىن بەھرىمەن قىلىدۇ». ئەنگلىيىنىڭ ئەپلەشتۇرۇشى ئار-
قىسىدا فايسال بىلەن ۋېزمان 1919 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى
يەنە بىر كېلىشىم ئىمزالىدى: فايسال بالفور خىتابنامىسى ئاسا-
سىدا يەھۇدىيلارنىڭ پەلەستىنگە كۆچۈپ كېلىشىنى قوللاشقا ما-
قۇل بولدى. ۋېيزمان بولسا زىئونىزمچىلارنىڭ ئەرەبلەرنىڭ ئىق-
تىسادىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشىغا ياردەم بېرىشى توغرىسىدا ۋەدە
بەردى.

لېكىن زىئونىزم ھەرىكىتى بىلەن ئەرەب داھىيلىرى ئوتتۇ-
رىسىدىكى بۇ قېتىمقا مۇددەتلىك «شېرىن ئاي» ناھايىتى تېز
ئاخىرلاشتى. بالفور خىتابنامىسىنى چۈشىنىش ۋە ئۇنىڭغا ھېس-

داشلىق قىلىش توغرىسىدا سادالار نەچچە ئايدىن كېيىن ئەرەب
دۇنياسىدا تەدرىجىي يوقاپ كەتتى. ئۇنىڭ ئورنىنى ئەيىبلەش ۋە
قارشى تۇرۇش دولقۇنى ئىگىلىدى. نېمە ئۈچۈن ئەرەبلەرنىڭ
پوزىتسىيىسىدە مۇنداق ئۆزگىرىش بولىدۇ؟ بۇنىڭ مۇنداق ئۈچ
سەۋەبى بار: بىرىنچى، تارىختا يېغىلىپ قالغان ئاداۋەت رول
ئوينىدى. ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار ئوتتۇرىسىدىكى ئاداۋەت ئون
نەچچە ئەسىرگە سوزۇلغان، ئۇزاق يىللاردا يېغىلىپ قالغان،
ئىككى تەرەپنىڭ بىر ـ بىرىگە ئىشەنمەيدىغان تۇيغۇسى چوڭقۇر
ئورناپ كەتكەن. بۇ بىرەر، ئىككى خىتاب ياكى كېلىشىم بىلەن
يوقاپ كەتمەيدۇ. مۇڭلۇق كېلىمانتا توغرا كەلسىلا پارتلاپ چىقـ
دۇ. ئىككىنچى، رېئال ھوقۇق ـ مەنپەئەت توقۇنۇشى كۈچەيدى.
نۇرغۇن يەھۇدىي كۆچمەنلىرىنىڭ پەلەستىنگە كېلىشىگە ئەگـ
شىپ، ئۇ يەردىكى ئەرەبلەرنىڭ مەنپەئىتى تەسىرگە، ھەتتا زىيا-
نىغا ئۇچرىدى. ئىككى تەرەپنىڭ ئىقتىسادىي، سىياسىي ھوقۇق
ـ مەنپەئەت تالىشىش سۈركىلىشى، توقۇنۇشى يۇقىرى ئۆرلىدى.
ئۇچىنچى، خەلقئارادىكى چوڭ كېلىمات ئۆزگەردى. بىرىنچى
دۇنيا ئۇرۇشى جەريانىدا ئەرەبلەرنىڭ مىللىي ھەرىكىتى بىلەن
ئانتانتا دۆلەتلىرى ئوسمان ئىمپېرىيىسىگە قارشى كۈرەشتە ئىت-
تىپاق تۈزگەنىدى. لېكىن، ئۇرۇش ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ئە-
رەب داھىيلىرى مىللىي مۇستەقىللىقنى تېزرەك قولغا كەلتۈ-
رۈشنى ئۈمىد قىلدى. ئانتانتا دۆلەتلىرى بولسا ئەرەب خەلقىنىڭ
ئارزۇسىنى نەزەرگە ئالماي، ئوسمان ئىمپېرىيىسىگە قاراشلىق
يەرلەرنى ئىگىلەش، بۆلۈشۈۋېلىش بىلەن بولۇپ كەتتى. شۇنىڭ
بىلەن دوستلار ناھايىتى تېز رەقىبلەرگە، ھەتتا دۈشمەنگە ئايلـ
ىنىپ قالدى. مانا بۇمۇ ئەرەب رەھبەرلىرىنىڭ ئانتانتا دۆلەتلىرـ
ىنىڭ بالفور خىتابنامىسىنى قوللىشىغا قارشى تۇرۇشىنىڭ بىر
مۇھىم سەۋەبى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ئۇرۇش ئاخىرلاشقاندىن كېيىنكى بىرنەچچە ھەپتىدە ئەرەب-

لەر بىلەن يەھۇدىيلار ئوتتۇرىسىدىكى سوۋكىلىش ئالامەتلىرى پەيدا بولدى. 1918 - يىلى 12 - ئايدا بالفور خىتابنامىسى ئېلان قىلىنىپ بىر يىل بولغاندا، پەلەستىندىكى ئەرەبلەر غەيرىي زوراۋانلىق قارشىلىق كۆرسىتىش پائالىيىتى ئۇيۇشتۇرۇپ، بالفور خىتابنامىسىغا قارشى تۇرىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. فايسال - ۋەيزمان كېلىشىمى ئېلان قىلىنىپ ئۇزۇن ئۆتمەي، 1919 - يىلى 1 - ئايدا پەلەستىندىكى ئەرەبلەر يېغىنى بايانات ئېلان قىلىپ بۇ كېلىشىمنى ۋە بالفور خىتابنامىسىنى رەت قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئەرەب مىللەتچىلىرى ئېرۇسالېم ۋە يافادا تەشۋىقات ۋاراقتىپ، ئەرەبلەرنى بىرلىشىپ زىئونىزمغا قارشى تۇرۇشقا چاقىردى. 1919 - يىلى يەھۇدىي كۆچمەنلەرنىڭ ئۇزلۇكسىز كېلىشىگە ئەگىشىپ، ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار ئوتتۇرىسىدىكى سوۋكىلىشلەرمۇ كۈنسايىن كۆپەيدى. ئېرۇسالېمدىكى ئەرەبلەر 1920 - يىلى 2 - ئايدا شەھەر باشلىقى مۇسا قاسىمنىڭ بېۋاسىتە يېتەكچىلىكىدە كوچىلارغا چىقىپ زىئونىزمغا قارشى نامايىش قىلىپ، شەھەرنىڭ ۋەزىيىتىنى تېخىمۇ جىددىيلەشتۇرۇۋەتتى. 4 - ئايدا نۇرغۇن ئەرەبلەر ئېرۇسالېمغا كېلىپ دىنىي مۇراسىم ئۆتكۈزگەندە تۇنجى قېتىم قانلىق ۋەقە پەيدا بولدى: بىر توپ ئەرەبلەر ئېرۇسالېمنىڭ كونا شەھىرىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ ئولتۇراق رايونىغا ھۇجۇم قىلدى. يەھۇدىيلار ئۆچ ئېلىش ھەرىكىتىنى قوللاندى. نەتىجىدە زوراۋانلىققا ئايلىنىپ كەتتى. 1921 - يىلى 5 - ئايدا ئەرەبلەرنىڭ يەھۇدىي كۆچمەنلەرگە قارشى قوزغىلىڭى پارتلىدى. ئىككى تەرەپ قاتتىق توقۇنۇشۇپ، 95 ئادەم ئۆلدى، 220 ئادەم يارىدار بولدى. بۇ قېتىمقى ۋەقە ئوتتۇرا شەرق ۋە پۈتۈن دۇنيانى زىلزىلىگە سالدى. ئەنگلىيە دائىرىلىرى مەسىلىنىڭ ئېغىرلىقىنى ھېس قىلىپ، قانداق تەدبىر قوللىنىپ كۈندىن - كۈنگە يامانلىشىپ كېتىپ بارغان ۋەزىيەتنى كونترول قىلىشنى تەتقىق قىلىشقا باشلىدى.

2. «چېرچىللنىڭ ئاق تاشلىق كىتابى» — ئەنگلىيىنىڭ سىياسىتىدە «ئازراق تەڭشەش» باشلاندى

ئەنگلىيە پەلەستىنده ھەربىي ھۆكۈمرانلىقنى دەسلەپ يولغا قويغاندا، ئەنگلىيىنىڭ پەلەستىنده تۇرۇشلۇق بەزى ھەربىي، مەمۇرىي ئەمەلدارلىرى بالفور خىتابنامىسىغا ۋە لوندوننىڭ يەھۇدىيەرەس ھۆكۈمىتىگە باشقىچە قاراشلىرىنى قويدى. يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدار گېنېرال مونبي لوندونغا تېلېگرامما يوللاپ، بالفور خىتابنامىسىدىن ۋاز كېچىشنى تەكلىپ قىلدى. ئەمەلىي ھوقۇقلۇق يەنە بىر گېنېرال بوللىسمۇ دوكلات قىلىپ: يەھۇدىيلار ھەربىي ئىشغالىيەت دائىرىلىرىدىن ئادىللىققا ئەمەس، بەلكى يەھۇدىيلار كۆڭۈل بۆلىدىغان ھەممە مەسىلىدە يەھۇدىيلارنىڭ ئالاھىدە غەمخورلۇق قىلىشىغا ئىگە بولۇشىنى مەقسەت قىلغان، دېدى. ئەنگلىيىنىڭ بەزى ئەمەلدارلىرى زىئونىزم كومىتېتىنىڭ پەلەستىنده پائالىيەت قىلىشىغا يول قويۇشقا بولمايدۇ، دەپ قارىدى. ھەتتا بۇ كومىتېتنىڭ پەلەستىندىكى ئورگانلىرىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇۋېتىشنى تەشەببۇس قىلدى. لېكىن، لوندون تەرەپ بۇ پىكىرلەرگە ئەھمىيەت بەرمەي، بالفور خىتابنامىسىدىكى فاڭجېنىنىڭ ئۆزگەرمەيدىغانلىقىنى، زىئونىزم ۋە پەلەستىنگە قارىتىلغان سىياسەتنىڭمۇ ئۆزگەرمەيدىغانلىقىنى تەكرار ئېيتتى.

1920 - ۋە 1921 - يىللىرى ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار ئوتتۇرىسىدا ئىككى قېتىم توقۇنۇش پارتلىغاندا، پەلەستىندىكى ئەنگلىيە دائىرىلىرى ئەرەب ۋە يەھۇدىي تەرەپلەرنىڭ قوراللىق ئادەملىرىنى ئوخشاش باستۇرۇش تەدبىرىنى قوللاندى. بىر تۈركۈم ئەرەبلەرنى تۇتۇش بىلەن بىللە زىئونىزمنىڭ ئېلادىمىر جابوتىنسكىي، (1880 — 1940) قاتارلىق رادىكال كاتتاۋاشلىرىنىمۇ قولغا ئالدى ھەمدە ئەنگلىيە ئارمىيىسى ئىچىدىكى يەھۇدىيلار قوشۇنىنى تارقىتىۋەتتى. يۇقىرىدا بايان قىلغىنىمىزدەك،

مۇشۇنداق ۋەزىيەت ئاستىدا يېشىۋ ئۆزىنىڭ تەييارلىق قوشۇنى — خاگانانى قۇردى. بولۇپمۇ 1921 - يىلىدىكى توقۇنۇش ئىغىر ئاقىۋەت پەيدا قىلغاندىن كېيىن، خەربىرت سامۇئىل يەھۇدىيلار-نىڭ پەلەستىنگە كۆچۈپ كېلىشىنى ۋاقىتلىق توختىتىشنى ئىلان قىلىشقا مەجبۇر بولدى. بۇ تەدبىر زىئونىزم تەشكىلاتى بىلەن ئەنگلىيە دائىرىلىرى ئوتتۇرىسىدىكى تۇنجى قېتىملىق بىۋاستە توقۇنۇشقا سەۋەب بولدى. پەلەستىنده تۇرۇشلۇق زىئونىزم كومە-تېتى، يېشىۋ سايلاپ چىققان يەھۇدىي مىللەت كېڭىشى ۋە مىل-لىي كومىتېت ئىستېپا بېرىپ نارازىلىق بىلدۇردى.

بۇ بىر قاتار ئىغىر ئەھۋاللار لوندون يولغا قويغان سىيا-سەت-پرىنسىپلارنىڭ پەلەستىنىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىدىن ئايرىلىپ قالغانلىقىنى ئىسپاتلىدى. ئەنگلىيىنىڭ تەدبىر بەلگىلەيدىغان ئەربابلىرى ئاخىر ھەرىكەت قوللىنىپ سىياسەتنى قىسمەن تەڭ-شەپ، پەلەستىن ۋەزىيىتىدىكى ئۆزگىرىشكە ماسلىشىپ، ئۇ يەردىكى ئەنگلىيە دائىرىلىرىغا مەدەت بېرىپ، ئەرەبلەر ۋە يەھۇ-دىيلارنىڭ نارازىلىق ۋە ئەيىبلەشلىرىنى تىنچىتىشكە بەل باغلا-دى. ئەنگلىيىنىڭ مۇستەملىكە ۋەزىرى ۋىنستون چېرچىل 1922 - يىلى 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ئەنگلىيىنىڭ پەلەستىنگە قارىتىلغان سىياسىتى توغرىسىدا بايانات ئېلان قىلدى (ئادەتته «چېرچىل ئاق تاشلىق كىتابى» دەپ ئاتىلىدۇ). ئۇنىڭ ئاساسىي روھى تۆۋەندىكىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ: (1) بالفور خىتابنا-مىسى «پۈتكۈل پەلەستىننى يالغۇز يەھۇدىيلارنىڭ مىللىي ئائىلە-سىگە ئايلاندۇرۇپ» قويمايدۇ، بەلكى «مۇشۇنداق يۇرت پەلەس-تىنده قۇرۇلۇشى كېرەك» دەپ قارايدۇ؛ (2) بۇ نىشاننىڭ ئەمەلگە ئاشۇرۇلۇشى ئۈچۈن «يەھۇدىيلارنىڭ ئىجتىمائىي تەشكە-لاتلىرى يېڭى كۆچمەنلەرنى قوبۇل قىلىش ئارقىلىق ئادەم سانىنى كۆپەيتىشى زۆرۈر»، لېكىن «بۇ رايونىنىڭ يېڭى كۆچمەنلەر قىلالايدىغان ھازىرقى ئىقتىسادىي ئىقتىدارىدىن ئېشىپ كېتىشى»

دىن ساقلىنىش ئۈچۈن، كۆچمەن سانى بەك كۆپ بولۇپ كەتمەس-لىكى لازىم؛ (3) بۇرۇن پەلەستىنگە قاراشلىق بولغان ئىئوردان دەرياسىنىڭ شەرقىدىكى رايونلار يەھۇدىيلارنىڭ مىللىي يۇرتىنى قۇرۇشقا ئالاقىدار ھۆججەتلەرنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرىمايدىغان-لىقى قايتا تەكىتلىنىپ، 1921 - يىلى ئىئوردان دەرياسىنىڭ شەرقىدە قۇرۇلغان ئىئوردانىيە خەلىپىلىكىگە دائىر ھۆججەتلەر يەنە بىر قېتىم ئېتىراپ قىلىندى؛ (4) قانۇن چىقىرىش كېڭە-شى قۇرۇش ئارقىلىق كۆچمەنلەر مەسىلىسىگە چېتىلىدىغان ھەر-خىل تالاش - تارتىشلارنى ھەل قىلىش، بۇنىڭدا ئون ئىككى ھەيئەتنىڭ سايلام ئارقىلىق بارلىققا كېلىشى، ئون ھەيئەتنىڭ ھۆكۈمەت تەرىپىدىن تەيىنلىنىشى، ئالىي ۋالىينىڭ كېڭەشنىڭ تەبىئىي رەئىسى بولۇشى تەكلىپ قىلىندى.

چېرچىلنىڭ ئاق تاشلىق كىتابى ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىنىڭ بالفور خىتابنامىسىنى تۇنجى قېتىم تەپسىلىي چۈشەندۈرۈشى بول-دى. بۇنىڭدىن ئىلگىرىكى نەچچە ئىغىز گەپ بىلەن پۈتكەن بالفور خىتابنامىسى قۇرۇق پرىنسىپتىن ئىبارەت بولۇپ، ئەنگلىيىنىڭ ھەر دەرىجىلىك ئەمەلدارلىرى بۇ خىتابنامىنى يولغا قويغاندا ئۇنى خالىغانچە چۈشەندۈرگەنلىكتىن، تالاش - تارتىش پەيدا بولغاندا قانداق قىلىشنى بىلمەي قېلىشاتتى. چېرچىلنىڭ ئاق تاشلىق كىتابىدا بالفور خىتابنامىسىدىكى «يەھۇدىيلارنىڭ مىللىي يۇر-تى» نى قۇرۇشتىن ئىبارەت بۇ مۇھىم روھتا چىڭ تۇرۇلدى. لېكىن، «يەھۇدىيلارنىڭ مىللىي يۇرتى» نىڭ مەنىسىگە ھەرخىل چەكلەر قويۇلدى. يەھۇدىيلارنىڭ پەلەستىنگە كۆچۈپ كېلىشىگە-مۇ ئىقتىسادىي تۈستىكى بەزى شەرتلەر قوشۇمچە قىلىنىپ، ئەرەبلەرنىڭ قارشىلىقى پەسەيتىلدى. شۇڭا، ئاق تاشلىق كىتاب ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىنىڭ 1917 - يىلىدىن بۇيان يولغا قويۇلغان يەھۇدىيپەرەس سىياسىتىنى «ئازراق تەڭشەش» نى باشلىغانلىقى-نىڭ بەلگىسى، دەپ قارالدى.

زىئونىزم رەھبەرلىرى چېرچىللىنىڭ ئاق تاشلىق كىتابىنى ئەرەبلەرگە «مادارا‌چىلىق قىلىش» سىياسىتى دەپ ئەيىبلىسىمۇ، لېكىن يەنىلا ئاق تاشلىق كىتابىنىڭ روھىنى ئىلاجسىز قوبۇل قىلدى. چۈنكى، ئۇلار يېشۇۋۇنىڭ كۆچى ئىنتايىن ئاجىز بولۇپ، كۆچلۈك ئەرەب ئىجتىمائىي تەشكىلاتلىرى بىلەن قارشىلىشالمايدىغانلىقىنى بىلەتتى. پاكىت ئىسپاتلىدىكى، ئەنگلىيە دائىرىلىرىنىڭ يەھۇدىي كۆچمەنلىرىگە قويغان ئىقتىسادىي شەرتلەرنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشى تەس بولمىدى، بەلكى يەھۇدىيلار كاپىتالىنىڭ پەلەستىنگە جەلپ قىلىنىشىغا پايدىلىق بولدى. بۇنى يۇقىرىدا بايان قىلدۇق. شۇڭا، چېرچىللىنىڭ ئاق تاشلىق كىتابى ئىلان قىلىنغاندىن كېيىن بىر مەھەل توختاپ قالغان يەھۇدىي كۆچمەنلىرىنىڭ كېلىشى ئەسلىگە كېلىپلا قالماستىن، بەلكى يېڭى دولقۇن شەكىللەندى. ئەرەب رەھبەرلىرى مۇستەقىل پەلەستىن ئەرەب دۆلىتى قۇرۇش نىشانىنى ئاشكارا جاكارلىغانلىقتىن، ئەنگلىيىنىڭ سىياسەتىنى بۇنداق ئازراق تەڭشىشىگە رازى بولماي، چېرچىللىنىڭ ئاق تاشلىق كىتابىنى قوبۇل قىلىشنى قەتئىي رەت قىلدى.

چېرچىللىنىڭ ئاق تاشلىق كىتابى ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى پەلەستىن مەسىلىسىگە بولغان پىكىر ئىختىلاپلىرىنى ۋاقتىلىق ياراشتۇردى. بىر مەزگىللىك پاراكەندىچىلىكتىن كېيىن پەلەستىن ۋەزىيىتىمۇ ۋاقتىنچە مۇقىملاشتى. لېكىن، يەھۇدىي كۆچمەنلىرىنىڭ كۆپلەپ كېلىشى بىلەن ئەرەبلەرنىڭ مۇرەسسە قىلمايدىغان مەيدانى تېخىمۇ كەسكىن توقۇنۇشنىڭ تەييارلىنىۋاتقانلىقىدىن دېرەك بېرەتتى.

§ 2 . ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار ئوتتۇرىسىدىكى توقۇنۇشنىڭ ئۆتكۈرلىشىشى ۋە ئەنگلىيە سىياسىتىنىڭ لىڭشىپ قېلىشى

1. 1929 - يىلىدىكى ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار توقۇنۇشى

1920 - ، 1921 - يىللىرىدىكى توقۇنۇش ئىككى تەرەپتە كىرىس تۈيغۇسى پەيدا قىلدى. ئۆز مەنپەئىتىنى قوغداش ئۈچۈن تولۇق تەييارلىق قىلىپ، زوراۋانلىق توقۇنۇشى كۆچىيىپ كېتىدىغان ۋەزىيەتكە تاقابىل تۇرۇشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ھېس قىلىشتى. مۇشۇنداق ۋەزىيەت ئاستىدا ئەرەبلەردىكى مىللەتچىلىك كەيپىياتى كۈنسايىن يۇقىرى ئۆرلىدى. 1920 - يىلى ئەرەب ئىجرائىيە كومىتېتى قۇرۇلدى، 1921 - يىلى ئالىي مۇسۇلمانلار كومىتېتى قۇرۇپ، ئىبرۇسالېمدىكى چوڭ مۇپتى ھاجى ئەمىن ھۇسەينىنى بۇ كومىتېتنىڭ رەئىسى قىلىپ سايلىدى. بۇ ئادەم شۇنىڭدىن كېيىن يىگىرمە يىلغا يېقىن پەلەستىن ئەرەبلىرىنىڭ مەنىۋى داھىيىسى بولدى. ئۇنىڭ رەھبەرلىكىدە ئەرەب مىللەتچى كۈچلىرى ئەنگلىيە دائىرىلىرىنىڭ يەھۇدىيلارغا يار - يۆلەك بولۇش سىياسىتىگە قوراللىق كۈچ بىلەن قارشى تۇرۇپ، پەلەستىنىنى «يەھۇدىيلاشتۇرۇش» يۈزلىنىشىنى ئۆزگەرتىشكە بەل باغلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، كۈندىن - كۈنگە كۈچىيىۋاتقان يېشۇۋ ئەرەبلەردىنمۇ قالتىس، بەزىدە ئادەمنى قىستايدىغان سىياسەت قوللاندى.

1929 - يىلى ۋەزىيەت تېخىمۇ جىددىيلەشتى. ئەچچە يىل داۋاملاشقان ئىقتىسادىي تۇرغۇنلۇق ئالدى بىلەن ئەرەبلەرنى زىيادە ئۇچراتتى. يەر شارىدىكى ئىقتىسادىي كرىزىسنىڭ پارتلىشى

ئۇلارنى تېخىمۇ قىيىن ئەھۋالدا قويدى. ئۇلار بۇ بالايىئاپەتلەر-
نىڭ مەنبەسى يەھۇدي كۆچمەنلەرنىڭ كەلگەنلىكىدىن بولدى دەپ
قارىغاچقا، يەھۇدىيلارغا قارشى كەيپىيات كۈنسايىن كەسكىنلەش-
تى. يۇقىرىدا بايان قىلىنغاندەك، يەھۇدي كۆچمەنلەر بۇ يىل
يەنە كۆپىيىشكە باشلىدى. بۇ ھال ئەرەبلەرنى تېخىمۇ غەزەپلەن-
دۈردى. «ئېرۇسالېمدىكى ئەرەب ئوقۇغۇچى» نامىدا كۆپلەپ
تارقىتىلغان تەشۋىقات ۋاراقىدا مۇنداق دەپ يېزىلدى: «ئېسىڭ-
لاردا بولسۇنكى، يەھۇدىيلار سىلەرنىڭ دۈشمىنىڭلاردۇر. قەدىم-
دىن بۇيان ئەجدادلىرىڭلارنىڭ دۈشمىنى ئىدى. . . ئۆزۈڭلارنى
ۋە ئانا يۇرتۇڭلارنى چەتتىن كەلگەن تاجاۋۇزچى ۋە ئاچ كۆز
يەھۇدىيلارنىڭ بويۇنتۇرۇقىدىن قۇتۇلدۇرۇشنىڭ ئەڭ ياخشى ئۇ-
سۇلى ئۇلارنى قوغلۇۋېتىشتىن ئىبارەت». ئەرەبلەرنىڭ يەھۇدىي-
لارغا قارشى كەيپىياتىغا قارىتا يەھۇدىيلار ئىچىدىكى رادىكاللارمۇ
تېغمۇ تېغ تاقابىل تۇرۇش پوزىتسىيەسىنى ئىپادىلىدى. شۇنىڭ
بىلەن ئىككى تەرەپنىڭ توقۇنۇشى قىل ئۈستىگە كېلىپ قالدى.

8 - ئاينىڭ باشلىرى ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار ئېرۇسالېم-
دىكى «ئەلبەقەر تېمى» دا دىنىي مۇراسىم ئۆتكۈزگەنده جېدەل
چىقتى[1]. ئەسەبىيلەشكەن دىنىي كەيپىيات توقۇنۇشقا تۇتۇرۇق
بولدى. بىر تۇركۈم ئەرەب مىللەتچىلىرى 8 - ئاينىڭ 15 - كۈنى
ھازا تېمىنىڭ ئالدىدا يەھۇدىيلارغا قارشى نامايىش ئۆتكۈزۈپ،
زىئونىزمچىلار بىلەن توقۇنۇشۇپ قالدى. 8 - ئاينىڭ 17 - كۈنى
يەھۇدىيلارنىڭ پۈتبولى ئەرەبلەرنىڭ شوخلا ئېتىزىغا چۈشۈپ كەت-
كەنلىكتىن جېدەل چىقتى. ئۇنىڭدىن كېيىنكى نەچچە كۈنده يۈز
بەرگەن پارچە - پۈرات زوراۋانلىقلار كەڭ كۆلەملىك ئەلەم كۈرە-
شىگە ئايلىنىپ كەتتى. 8 - ئاينىڭ 23 - كۈنى ئەرەبلەر ئېرۇسا-

① «ئەلبەقەر تېمى» ئادەتته «ھازا تېمى»، «يىغا - زار تېمى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. خەنزۇ-
چىدا «哭墙» دەپ يېزىلىدۇ. يەھۇدىيلار بۇ تامنى قەدىمكى يەھۇدىيلارنىڭ مۇقەددەس قەسىرىنىڭ
بىر قىسمى، دەپ قارايدۇ. مۇسۇلمانلار بولسا بۇ تامنى مەسچىتنىڭ بىر قىسمى دەپ قارايدۇ.
ھەر ئىككى تەرەپ بۇ تامنىڭ ئالدىدا دىنىي مۇراسىم ئۆتكۈزۈش ھوقۇقىسىز بار، دەيدۇ.

لېمدىكى يەھۇدىيلار رايونىغا قوراللىق ھۇجۇم قىلدى. خاگانامۇ
ئەرەبلەرگە قايتۇرما ھۇجۇم قىلدى. توقۇنۇشتا يۈزدىن ئارتۇق
ئادەم ئۆلدى ۋە يارىدار بولدى. 8 - ئاينىڭ 24 - كۈنى ھېبروندا
67 يەھۇدي ئۆلتۈرۈۋېتىلدى. 8 - ئاينىڭ 26 - كۈنى يەھۇدىيلار
ئېرۇسالېمدىكى مەسچىتنى بۇلاپ، ئىمامنى ئۆلتۈرۈۋەتتى. تو-
قۇنۇش باشقا جايلاردىمۇ داۋاملىشىپ ئىككىلا تەرەپتىن ئادەم
ئۆلدى ۋە يارىدار بولدى.

ئەنگلىيە دائىرىلىرى مىسىر ۋە سىرتقى ئىشوردانىيەدىن
مۇنتىزم قوشۇن يۆتكەپ كېلىپ باستۇرۇپ، 8 - ئاينىڭ ئاخىرى
تەرتىپنى ئەسلىگە كەلتۈردى. مەلۇماتلاردىن مەلۇم بولۇشچە،
يېرىم ئاي داۋاملاشقان پاراكەندىچىلىكتە 130 نەپەر يەھۇدي ئۆل-
تۈرۈلگەن، 339 نەپەر يەھۇدي يارىدار قىلىنغان، 116 نەپەر
مۇسۇلمان ئۆلتۈرۈلگەن، يارىدار بولغان مۇسۇلمانلارنىڭ سانى
ئېنىق ئەمەس. ئەنگلىيە قوشۇنى نەچچە مىڭ ئادەمنى قولغا
ئالغان، مىڭدىن ئارتۇق ئادەمنى سوتقا تاپشۇرغان، بۇلارنىڭ
90% ى ئەرەب، 10% ى يەھۇدي. 25 نەپەر مۇسۇلمان، بىر
نەپەر يەھۇدي ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنغان.

2. «پاسسىفىيلد ئاق تاشلىق كىتابى» ۋە ئۇنىڭدىن پەيدا بولغان ماجىرا

8 - ئايدىكى پاراكەندىچىلىك جىمىقتۇرۇلغاندىن كېيىن،
ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى سىر ۋولتېرشاۋ باشچىلىقىدىكى تەكشۈرۈش
ئۇمىكىنى پەلەستىندىكى توپىلاڭنىڭ سەۋەبىنى تەكشۈرۈپ كې-
لىشكە ھەمدە بۇ مەسىلىنى قانداق ھەل قىلىشنىڭ ئۇسۇلىنى
ئوتتۇرىغا قويۇشقا ئەۋەتتى؛ ئۇنىڭدىن كېيىن سىر جونسون خوف
سىمپسوننى پەلەستىنگە ئىقتىسادىي ۋەزىيەتنى، يەر مەسىلىسىنى
ۋە كۆچمەنلەرنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشىنى تەكشۈرۈشكە ئەۋەتتى.
شۇنىڭ بىلەن بىللە خەلقئارا ئىتتىپاقمۇ پەلەستىندىكى مۇقەددەس

يەر تالاش - تارتىشىنى ھەل قىلىش مەقسىتىدە پەلەستىنگە «ئەل-
بەقەر تېمى» ماجىراسىنى تەكشۈرىدىغان ۋەكىللەر ئۆمىكى ئەۋەتە-
تى.

ۋولتېرشاۋنىڭ تەكشۈرۈش ئۆمىكى 1930 - يىلى 3 - ئايدا
ئۆزلىرىنىڭ تەكشۈرۈش دوكلاتىنى ئېلان قىلدى. بۇ دوكلاتنا
مۇنداق دەپ قارالدى: 8 - ئايدىكى پاراكەندىچىلىكتە قىرغىنچى-
لىقنى ئالدى بىلەن ئەرەبلەر قوزغىغان. بۇنىڭ چوڭقۇر قاتلاملىق
سەۋەبى «ئەرەبلەرنىڭ يەھۇدي كۆچمەنلىرىدىن ئەنسىرەش تۇيغۇ-
سى» دا؛ نۇرغۇن يەھۇدىيلارنىڭ كۆچۈپ كېلىشى ھەم يەر سېتى-
ۋېلىشى بىلەن ئەرەبلەر ئۆزىنىڭ زېمىنىدىن ئايرىلىشقا مەجبۇر
بولۇپ، تىركىچىلىك قىلالماي قالغان. «شۇڭا يەردىن ئايرىلىپ
نارازى بولغان ئەرەبلەر تەبىقىسى» يەھۇدىيلارغا ئۆچمەنلىك قىل-
غان. دوكلاتتا يەك كۆپ يەھۇدىينى قوبۇل قىلىپ پەلەستىننىڭ
كۆتۈرۈش ئىقتىدارىدىن ئېشىپ كېتىشكە سەۋەبچى بولماسلىق؛
ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى ئۆزىنىڭ سىياسىتى توغرىسىدا ئېنىق بايانات
ئېلان قىلىش، ئۇنىڭدا ئەرەبلەرنىڭ ھوقۇقىنى كاپالەتلەندۈرۈش
تەكلىپ قىلىندى.

نەچچە ئايدىن كېيىن سىمپسونمۇ ئۆزىنىڭ تەكشۈرۈش دوك-
لاتىنى ئېلان قىلدى. بۇ دوكلاتتا تەپسىلىي ھېسابلاش ئارقىلىق،
پەلەستىندىكى تېرىشقا بولىدىغان يەر كۆلىمىنىڭ ئومۇمىي سانى
يەھۇدىيلار ۋاكالەتخانىسىنىڭ ستاتىستىكىسىدىن كۆپ تۆۋەن ئە-
كەنلىكى مەلۇم بولغان. شۇنىڭغا ئاساسەن، بۇ دوكلاتتا چەكلىك
تېرىلغۇ يەر بىلەن ئەرەب دېھقانلىرىنىڭ تىركىچىلىكىنى كاپالە-
لەندۈرگىلى بولمايدۇ، بارغانسېرى كۆپىيىۋاتقان يەھۇدي كۆچ-
مەنلىرىنى بېقىپ كېتىش تېخىمۇ مۇمكىن ئەمەس. شۇڭا، يەھۇ-
دي كۆچمەنلىرىنىڭ پەلەستىنگە كېلىشىگە قاتتىق چەك قويۇپ
كەلگە كۆلەمدىكى ئىشسىزلىق ھادىسىسىدىن ساقلىنىش لازىم،
دەپ قارالدى. سىمپسون دوكلاتىدا يەھۇدىيلار مىللىي فوند جەم-

ئىيىتىنىڭ يەر سىياسىتى ۋە يەھۇدي باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى
ئۇتتۇرىغا قويغان «ئىبرانىي ئەمگەكچىلىرى» شوئارى تەنقىد قە-
لىنىپ، يەر ماجىراسىنى ھەل قىلىشنىڭ چىقىش يولى ئەرەبلەر-
نىڭ مەدەنىيەت ساپاسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشتە ۋە تۇجۇپىلەپ تە-
رىقچىلىق قىلىدىغان دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى
كېڭەيتىشتە، دەپ قارالدى.

مۇشۇ ئىككى دوكلات ئاساسىدا، ئەنگلىيىنىڭ مۇستەملىكە
ۋەزىرى لورد پاسسفېيلد 1930 - يىلى 10 - ئايدا ئەنگلىيە
ھۆكۈمىتىنىڭ سىياسەت باياناتى (پاسسفېيلد ئاق تاشلىق كىتا-
بى) نى ئېلان قىلدى. ئاق تاشلىق كىتابتا 1922 - يىلدىكى
چېرچىل ئاق تاشلىق كىتابىنىڭ روھى پرىنسىپ جەھەتتىن قايتا
بايان قىلىندى. ماناداتلىق ھۆكۈمران دائىرىلىرىنىڭ يەھۇدىيلار
ۋە غەيرى يەھۇدىيلارغا ئوخشاش مەسئۇل بولۇشى تەكىتلەندى
ھەمدە يەھۇدىيلارنىڭ مىللىي يۇرتى بىلەن يەھۇدىيلار دۆلىتى
ئۇتتۇرىسىدىكى پەرق يەنە بىر قېتىم چۈشەندۈرۈلدى. ئاق تاشلىق
كىتابتا پەلەستىنىدە تېخىمۇ كۆپ قوشۇن تۇرغۇزۇپ، ئاھالىنىڭ،
بولۇپمۇ ئاسان ھۇجۇمغا ئۇچرايدىغان يەھۇدىيلار ئولتۇراق رايۇ-
نىرىنىڭ بىخەتەرلىكىنى قوغداشقا ۋەدە بېرىلدى. ئاق تاشلىق
كىتابتا ئەرەبلەرنىڭ قانۇن چىقىرىش كېڭىشى قۇرۇشقا تۇتقان
قارشى تۇرۇش مەيدانى تەنقىد قىلىندى. لېكىن، كەلگۈسىدە
تەدبىر قوللىنىپ پەلەستىنگە بەزى ئاپتونومىيە ھوقۇقلىرىنى بە-
رىدىغان بولدى. ئاق تاشلىق كىتابتىكى ئەڭ مۇھىم مەزمۇن
يەھۇدىيلارنىڭ پەلەستىنگە كېلىشى ئەرەبلەرنىڭ ئىشقا ئورۇنلە-
شىشىغا تەسىر يەتكۈزمە بولمايدىغانلىقىنى تەكتىلىگەنلىكىدە
ھەمدە ئەرەبلەر ئىچىدە ئىشسىزلىق مەۋجۇت بولسا، يەھۇدي
كۆچمەنلەرنىڭ پەلەستىنگە كېلىشىنى ئازايتىش، ھەتتا توختە-
تىش كېرەكلىكىنى ئۇتتۇرىغا قويغانلىقىدا. بۇ مەيدان ئەرەبلەر-
نىڭ مەنپەئىتىنى يەھۇدىيلارنىڭ مىللىي يۇرتىنى قۇرۇش ئۇستە-

گە قويۇپ، تۇنجى قېتىم ھاكىمىيەت بېشىغا چىققان لېيبورىستلار پارتىيەسىنىڭ ئەنگلىيەنىڭ پەلەستىنگە قارىتىقان سىياسىتىنى بىر قەدەر چوڭ ھەجمىدە تەڭشىگەنلىكىنى چۈشەندۈردى.

ۋولتېرشاۋ تەكشۈرۈش ئۆمىكىنىڭ دوكلاتى بىلەن سىمپسوننىڭ دوكلاتى يەھۇدىيلارنىڭ ئىجتىمائىي تەشكىلاتلىرى تەرىپىدىن تەنقىدلەندى. زىئونىزمچىلارنىڭ قارىشىچە، ۋولتېرشاۋنىڭ دوكلاتى ئەرەبلەرگە يان باسقان، سىمپسوننىڭ دوكلاتى پەلەستىنلىكلەرنىڭ يېڭى تەرەققىياتىنى كۆرمەي، تېرىشقا بولمىغان يەر كۆلىمىنى بەك تۆۋەن مۆلچەرلىگەن. پاسسىفىيلدنىڭ ئاق تاشلىق كىتابى يېشۇۋنىڭ ۋە دۇنيادىكى يەھۇدىيلارنىڭ كۆچلۈك نارازلىقىنى قوزغىدى. ئەنگلىيە بىلەن ھەمكارلىشىش سىياسىتىگە ئىزچىل ئەمەل قىلىپ كەلگەن ۋېيزمان يەھۇدىيلار ۋەكالەتخانىسىنىڭ مۇدىرلىق ۋەزىپىسىدىن ئىستېپا بەردى. زىئونىزمنىڭ مېلچېر، ۋالبورگ قاتارلىق رەھبەرلىرىمۇ كەينى - كەينىدىن ئىستېپا بەردى. ئەنگلىيە پارلامېنتى 11 - ئاينىڭ 18 - كۈنى ئاق تاشلىق كىتابنى مۇزاكىرە قىلغاندا، كونسېرۋاتىپلار پارتىيىسى بىلەن لىبېرالىستلار پارتىيىسىنىڭ باياناتچىلىرى ئاق تاشلىق كىتابنى ۋەدىسىگە ۋاپا قىلمىغانلىق، دەپ ئەيىبلىدى. لېيبورىستلار پارتىيىسى ئىچىدىمۇ نۇرغۇن كىشىلەر ئاق تاشلىق كىتابنى تەنقىد قىلدى. كۆچلۈك تەنقىد سادا-سى ئاستىدا پاسسىفىيلد زىئونىزمچىلار ئاق تاشلىق كىتابنىڭ روھىنى خاتا چۈشىنىپ قاپتۇ، دېيىلدى ھەمدە بەزى مەسىلىلەر-ده ئۆزىنىڭمۇ بىر يەرگە كېلەلمىگەنلىكىنى بىلدۈردى. بۇ مەز-گىلدە زىئونىزم تەشكىلاتى لوندوندا نۇرغۇن پائالىيەتلەرنى قىل-دى، ئامېرىكىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ ئىجتىمائىي تەشكىلاتلىرىمۇ ھەر خىل يوللار ئارقىلىق ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىگە بېسىم ئىشلەتتى.

بىر مەزگىل ئارىسالدى بولۇش ئارقىلىق، ئەنگلىيە بەزى

تولۇقلاش تەدبىرلىرىنى قوللىنىپ، پاسسىفىيلد تەڭشىگەن سىيا-سەتنى قايتىدىن تەڭشەپ، يەھۇدىيلار دۇنياسىنىڭ نارازلىقىنى جىمىتتى. ئەلۋەتتە، ئاق تاشلىق كىتابنى ئەمەلدىن قالدۇرۇۋەتمەي، بەلكى يەنە بىر ھۆججەت ئېلان قىلىپ ئاق تاشلىق كىتابقا بەزى تۈزىتىشلەرنى كىرگۈزىدىغان ئەنگلىيىچە ئۇسۇلنى قوللان-دى. ئۇزۇن مۇددەت كېڭىشىش ئارقىلىق ئەنگلىيە تەرەپ بىلەن يەھۇدىيلار ۋاكالەتخانىسى بۇ ھۆججەتتىكى بەزى ئاساسىي نۇقتىلار توغرىسىدا كېلىشىم ھاسىل قىلدى. بۇ ھۆججەت ئەنگلىيىنىڭ باش ۋەزىرى رامساي ماكدونالدنىڭ ۋېيزمانغا يازغان خېتى شەكلىدە 1931 - يىلى 2 - ئايدا ئېلان قىلىندى. خەتتە ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىنىڭ خەلقئارا ئىتتىپاق تەرىپىدىن جاكارلانغان مانداتلىق ھۆكۈمرانلىق كىنىشكىسىدىكى مادداىلارنى ئىجرا قىلىدىغانلىقى، جۈملىدىن پەلەستىنده يەھۇدىيلارنىڭ مىللىي يۇرتىنى قۇرۇشنى داۋاملىق قوللايدىغانلىقى تەكىتلەندى؛ خەتتە پاسسىفىيلد ئاق تاشلىق كىتابىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ پەلەستىنگە كېلىشىنى ئازايتىش ياكى توختىتىش توغرىسىدىكى تەكلىپ سىياسىي سۆزلەر بىلەن ئىنكار قىلىندى، «يەھۇدىيلارنىڭ كۆچۈپ كېلىشىنى ئىلگىرى سۈرۈش ھەم ئۇلارنىڭ بۇ زېمىندا توپلىشىپ ئولتۇراقلىششىغا ئىلھام بېرىش مانداتلىق ھۆكۈمران دائىرىلەرنىڭ ئىجابىي بۇرچى» دېيىلدى.

رامساي ماكدونالدنىڭ خېتى ئەرەبلەرنىڭ نارازلىقىنى قوزغىدى. ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىنىڭ پەلەستىنگە قارىتىقان سىياسىتى لېكىشىپ قالدى، شۇنىڭ بىلەن ئەنگلىيە مانداتلىق ھۆكۈمران دائىرىلىرى پەلەستىنده كۈنسايىن قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈپ قال-دى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئەرەب مىللەتچىلىك ھەرىكىتى بارغاسېرى زورلۇق ۋاستىلىرىنى ئىشقا سالغانلىقتىن، ئەنگلىيە ھۆ-كۈمىتىنىڭ سىياسەتنى تەڭشەش مۇددىئاسىمۇ ئېنىق بولغانلىقتىن، زىئونىزم تەشكىلاتىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى ئىختىلاپ ۋە

مۇنازىرىلەرمۇ كۆنسايىن ئۆتكۈرلەشتى.

3. زىئونىزم لاگىرىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى بۆلۈنۈش

1922 - يىلى چېرچىلنىڭ ئاق تاشلىق كىتابى ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن زىئونىزم تەشكىلاتىنىڭ ئىچكى قىسمىدا ئەنگلىيە سىياسىتىنى تەڭشىشگە قانداق قاراش كېرەك، «يەھۇدىيلارنىڭ مىللىي يۇرتى» نىڭ تەرەققىياتىنى قانداق ئىلگىرى سۈرۈش كېرەك، ئەرمىلەرنىڭ مىللەتچىلىك ھەرىكىتىگە قانداق تاقابىل تۇرۇش كېرەك؟ دېگەندەك مەسىلىلەر ئۈستىدە ئىختىلاپ پەيدا بولدى. جابوتىنىسكىي باشچىلىقىدىكى فاتتىق قوللۇق تەرەپدارلىرى ئەنگلىيىنىڭ سىياسىتى «تۇراقسىز» دەپ ئەيىبلەپ، چېرچىلنىڭ ئاق تاشلىق كىتابىنىڭ ئېلان قىلىنىشى زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ مەغلۇبىيىتى دەپ قاراپ، ئىئوردان دەرياسىنىڭ شەرقىدە تاشقى ئىئوردانىيە خەلىپىلىك دۆلىتى قۇرۇشقا قارشى تۇردى، يەھۇدىيلارنىڭ قوراللىق كۈچىنى زور كۈچ بىلەن تەرەققىي قىلدۇرۇپ ئەرەبلەرگە تاقابىل تۇرۇشنى تەشەببۇس قىلدى. ئۇلار دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتىنىڭ ئىجرائىيە كومىتېتىغا ئەنگلىيىنى ئەيىبلەيدىغان بايانات تاپشۇردى. لېكىن، بايانات ئىنكار قىلىندى. جابوتىنىسكىي 1923 - يىلى 1 - ئايدا دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتى ئىجرائىيە كومىتېتىنىڭ ئەزالىق ۋەزىپىسىدىن ئىستېپا بېرىپ، ۋېيزمان يولغا قويغان «مادارا قىلىش» سىياسىتىگە قارشى چىقتى. جابوتىنىسكىي قاتارلىق كىشىلەر 1925 - يىلى 4 - ئايدا ئۆزلىرىنىڭ سىياسىي پارتىيىسى — زىئونىزم رېۋىزىيىلىرى ئىتتىپاقىنى قۇردى. ئۇنىڭ مەقسىتى زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ لۇشيەن ۋە سىياسەتلىرىگە «تۇزىتىش» كىرگۈزۈشتىن ئىبارەت بولدى. 1926 - يىلى نەشر قىلىنغان «زىئونىزمنىڭ رېۋىزىيىلىرى نېمىنى تەلەپ قىلىدۇ؟» دېگەن كىتابتا جابوتىنىسكىي زىئونىزمنىڭ ئەڭ مۇھىم نىشانى ئىئوردان دەرياسىنىڭ ئىككى قىرغىقىدا يەھۇدىيلار كۆپ سانلىقنى شەكىللەندۈرۈپ، ئاخىر يەھۇدىيلار دۆلىتى قۇرۇش كېرەك، دەپ ئاشكارا جاكارلىدى. رېۋىزىيىچىلەر ئىدىئولوگىيە جەھەتتە كونسېرۋاتىپراق بولغاچقا، زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى ئوڭ قاناتلار دەپ ئاتالدى.

رېۋىزىيىچىلەر ئىنتايىن ھەرىكەتچان بولسىمۇ، لېكىن زىئونىزم تەشكىلاتى ئىچىدە دەسلەپ تەسىرى ئانچە چوڭ بولمىدى. 20 - يىللاردا بۇ تەشكىلاتنىڭ ئىچكى قىسمىدا يېتەكچى ئورۇننى ئىگىلەپ سوتسىيالىزمغا ئەمەل قىلىپ كەلگەن زىئونىزملىق سىياسىي پارتىيە - گۇرۇھلار، ئاساسلىقى ئەمگەكچىلەر ئىتتىپاقى، زىئون ئىشچىلار پارتىيىسى، ياش ئىشچىلار پارتىيىسى، يەھۇدىي ئىشچىلار باش ئۇيۇشمىسى قاتارلىقلار كېيىن بىرلىشىپ پەلەستىن ئىشچىلار پارتىيىسىنى قۇردى. بىز گۇرىئون قاتارلىق كىشىلەر رەھبەرلىك يادروسى بولۇپ ئىدىئولوگىيە جەھەتتىن زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى سول قاناتلار دەپ ئاتالدى. بۇلارمۇ ۋېيزماننىڭ سىياسىتىگە باشقىچە قاراشتا بولىدى. لېكىن، پاسسىفىيلدنىڭ ئاق تاشلىق كىتابى ئېلان قىلىنىشتىن ئىلگىرى ئومۇمىي جەھەتتىن ۋېيزماننى قوللىغانىدى. ئىنىق ئاساسىي ئېقىم تەرەپدارى بولغان سوتسىيالىزم گۇرۇھى ۋە ئىنىق ئۆكتىچى — رېۋىزىيىچىلەر گۇرۇھىدىن باشقا، زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ ئىچكى قىسمىدا ئۈنۈپرسال زىئونىزمچى سىياسىي پارتىيە ۋە دىنىي زىئونىزمچى سىياسىي پارتىيە قاتارلىق گۇرۇھ، ئېقىملار مەۋجۇت بولدى. ئۈنۈپرسال زىئونىزمچى پارتىيە چېچىلاڭغۇ بولۇپ، بۇنىڭدا ۋېيزمان داھىي ئىدى. ئۇلار رېۋىزىيىچىلەرگە تاقابىل تۇرغاندا سوتسىيالىزم گۇرۇھى بىلەن ئىتتىپاق تۈزدى. لېكىن، «يەھۇدىيلارنىڭ مىللىي يۇرتى»نى قۇرۇش مەسىلىسىدە شەخسلەرنىڭ ئاكتىپلىقىنى ۋە ئوتتۇرا بۇر-

ژۇئازيىنىڭ رولىنى جارىي قىلدۇرۇشنى تەشەببۇس قىلىپ، سوتسىيالىزم گۈرۇھى تەشەببۇس قىلغان كوللېكتىپنىڭ ئاكتىپ-لىقىنى ۋە ئىشچىلار رولىنى جارى قىلدۇرۇش فاكتورىنى جەھەتتە بىر دەرىجىدىكى كېلەلمىدى. دىنىي زىئونىزمچى پارتىيە بولسا ئا-ساسلىقى مەنبۇى مەركەز پارتىيىسى، مەنبۇى مەركەز ئىشچىلار پارتىيىسى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ، ئۇلار زىئو-نىزم ھەرىكىتىنى دىنلاشتۇرۇشقا ئۇرۇندى. ئۇلارنىڭ پائالىيەت دائىرىسى دىنىي تۇرمۇش ۋە مەدەنىيەت ساھەسى بىلەن چەكلەن-دى. سىياسىي مەسىلىلەردە ئېنىق قارىشى بولمىغاچقا، باشقا پارتىيە - گۇرۇھلار قولغا كەلتۈرىدىغان ۋە بىرلىشىدىغان ئوب-يېكت بولۇپ كەلدى.

ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار ئوتتۇرىسىدىكى توقۇنۇشنىڭ كۈنسايىن كەسكىنلىشىشىگە ۋە ئەنگلىيىنىڭ سىياسەتىنى تەدرى-جىي ئۆزگىشىگە ئەگىشىپ، ئەنگلىيە بىلەن زىئونىزم ھەرىكىتى ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتمۇ كۈنسايىن ئۆتكۈرلەشتى. شۇنىڭ بى-لەن رېۋزىيىنىچىلەرنىڭ كۈچى تەدرىجىي زورىيىپ، ئۇنىڭ تەشەب-بۇسى بارغانسېرى كۆپ زىئونىزمچىلارنىڭ قوللىشىغا ئىگە بول-دى. 1925 - يىلى چاقىرىلغان 14 - نۆۋەتلىك زىئونىزمچىلار قۇرۇلتىيىدا رېۋزىيىنىچىلەرنىڭ ۋەكىلى ئاران تۆت كىشى بو-لۇپ، بۇلارنىڭ ئىچىدە جابوتىنىسكىيمۇ بار ئىدى. ئۇلارنىڭ ۋەكىلى 15 - نۆۋەتلىك قۇرۇلتايدا (1927) توققۇزغا، 16 - نۆۋەتلىك قۇرۇلتايدا (1929) 21گە، 17 - نۆۋەتلىك قۇرۇلتايدا (1931) 52 گە يېتىپ، تەدرىجىي تەرەققىي قىلىپ زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ ئىچكى قىسمىدا ئۇچىنچى ئورۇندا تۇرىدىغان چوڭ كۈچ بولۇپ قالدى. پاسسىفېيلدنىڭ ئاق تاشلىق كىتابى ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن يەھۇدىيلار دۇنياسىدا نارازىلىق پەيدا بولدى. شۇنىڭ بىلەن رېۋزىيىنىچىلەر تېخىمۇ كۈچەيدى. سوتسىيالىزم گۇرۇھىمۇ ۋەيزمانىنىڭ سىياسىتىگە بارغانسېرى تەنقىدىي پوزى-

سىيە تۇتىدىغان بولدى. لېكىن شۇنىڭ بىلەن بىللە ھەر خىل تېرىشچانلىقلارنى كۆرسىتىپ رېۋزىيىنىچىلەرنىڭ رادىكال تەشەب-بۇسىغا قارشى تۇرۇپ، رېۋزىيىنىچىلەرنىڭ يەھۇدىيلار ۋاكالەتخا-نىسى ۋە دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتىنىڭ ئاساسىي لۇشيەنگە تۇرە-تىش كىرگۈزۈشىنى توسۇدى. ۋەيزمانىنىڭ سىياسىتى قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغاندىن كېيىن ئۇنۇۋېرسال زىئونىزم پارتىيە-سى ئىچىدىمۇ بۆلۈنۈش بولدى. ۋەيزمانىنى قوللايدىغانلار A تەرەپ بولۇپ ئۇيۇشۇپ، سوتسىيالىستىك پارتىيە - گۇرۇھلار بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈشكە مايىل بولدى. ۋەيزمانىغا قارشى تۇرىدە-غانلار B تەرەپ بولۇپ، رېۋزىيىنىچىلەرنىڭ قارىشىنى قوللايدىغان-لىقىنى بىلدۈردى.

ۋەيزمان مۇشكۇل ئەھۋالدا قالغاندا يەھۇدىيلار ۋاكالەتخانا-سىنىڭ مۇدىرلىقىدىن ئىستېپا بەرگەندىن كېيىن زىئونىزم ھە-رىكىتىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى ھەرقايسى تەرەپلەرنىڭ يېتەكچە-لىك ھوقۇقىنى تالىشىش كۈرىشى تېخىمۇ كەسكىنلىشىپ كەت-تى. 1931 - يىلى 6 - ئاينىڭ 30 - كۈنىدىن 7 - ئاينىڭ 15 - كۈنگىچە شۇېتسارىيىنىڭ باسىل شەھرىدە ئېچىلغان 17 - نۆۋەتلىك زىئونىزمچىلار قۇرۇلتىيىدا بۇ كۈرەش مەركەزلىك ئىپادىلەندى. قۇرۇلتاي باشلانغاندىن كېيىن كۆچلۈك رېۋزىيە-چىلەر ۋەكىللىرى ئۆمىكى بىر قىسىم ئۇنۇۋېرسال زىئونىزم ۋەكىللىرى ۋە دىنىي زىئونىزم ۋەكىللىرى بىلەن بىرلىشىپ، ۋەيزمانىنىڭ ئەنگلىيە بىلەن بىرلىشىش فاكتورىغا قاتتىق ھۇجۇم قىلدى. زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ «ئاخىرقى نىشانى» ئىئوردان دەرياسىنىڭ ئىككى قىرغىقىدىكى پەلەستىنىدە يەھۇدىيلار كۆپ سانلىقنى ئىگىلەيدىغان دۆلەت قۇرۇشنى رەسمىي بېكىتىشنى تە-لەپ قىلدى. لېكىن، زىئونىزمنىڭ بەزى مۇھىم رەھبەرلىرى، مەسىلەن، يەھۇدىيلار فوند جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى ئۇششىكىن قاتارلىق كىشىلەر بۇنداق «ئاخىرقى نىشان» نى بېكىتىشكە قارشى

چىقىپ، ئۇنداق قىلغاندا ئەرەبلەر بىلەن تېخىمۇ كەسكىن توقۇ-
نۇشقا سەۋەب بولۇشى، ئەنگلىيە دائىرىلىرىمۇ كۆچلۈك ئىنكاس
قايتۇرۇشى مۇمكىن، دەپ قارىدى. پەلەستىندىن كەلگەن خەۋەر-
لەردىن ئەگەر قۇرۇلتاي مۇشۇ نىشانىنى بېكىتسە ئەرەبلەر كەڭ
كۆلەملىك نارازىلىق دولقۇنى قوزغايدىغانلىقى مەلۇم بولۇپ، ئۇ-
شىسكىن قاتارلىق كىشىلەرنىڭ ئەندىشىسىنىڭ ئورۇنلۇق ئىكەن-
لىكى ئىسپاتلاندى. مۇشۇنداق ۋەزىيەتتە رېۋىزىيىچىلەرنى ئاساس
قىلغان ئۆكتىچىلەر تەرىپىدىن ئوتتۇرىغا قويۇلغان «ئاخىرقى
نىشان» نى بېكىتىش تەلىپى زور كۆپ سانلىكى ۋەكىللەر تەرىپە-
دىن رەت قىلىندى. غەزەپلەنگەن جابوتىنىسكىي ئۆزىنىڭ ۋەكىل-
لىك كىنىشكىسىنى يىرتىۋېتىپ نارازىلىق بىلدۈردى ھەمدە قۇ-
رۇلتايدىن كەتتى. ۋېيزمانىنىڭ ئىناۋىتىمۇ مىسلىسىز چۈشۈپ
كېتىپ، بۇ قېتىمقى قۇرۇلتايدا رەئىسلىككە سايلىنالمىدى. لې-
كىن، رەھبەرلىك ھوقۇقى رېۋىزىيىچىلەرنىڭ قولىغا چۈشۈپ
قالمىدى. ۋېيزمانىنىڭ يېقىن دوستى سوكولوۋ دۇنيا زىئونىزم
تەشكىلاتىنىڭ رەئىسلىكىگە سايلاندى ھەمدە يەھۇدىيلار ۋاكالەتخا-
نىسىنىڭ مۇدىرلىقىغا تەينىلەندى. ئۇنىڭ يەنە بىر يېقىن دوستى
ئارلوسولوۋ يەھۇدىيلار ۋاكالەتخانىسىنىڭ سىياسىي بۆلۈم مۇدىر-
لىقىغا سايلاندى. بۇ قېتىمقى قۇرۇلتاي ئارقىلىق سوتسىيالىزم
گۇرۇھى، ئۇنىۋېرسال زىئونىزمچىلار ۋە دىنىي زىئونىزمچىلار
زىئونىزم تەشكىلاتىنىڭ ئىجرائىيە كومىتېتىنى كونترول قىل-
دى. سوتسىيالىزم گۇرۇھىنىڭ يادروسى بولغان پەلەستىن ئىش-
چىلار پارتىيىسى بۇلارنىڭ ئىچىدە يېتەكچى ئورۇندا تۇردى.
17 - نۆۋەتلىك قۇرۇلتايدىن كېيىن ئىشچىلار پارتىيىسى،
ئىشچىلار باش ئۇيۇشمىسى ۋە رېۋىزىيىچىلەر ئوتتۇرىسىدىكى تو-
قۇنۇش كۈنسايىن كەسكىنلەشتى. رېۋىزىيىچى ياشلار تەش-
كىلاتى — بېتار بىلەن ئىشچىلار باش ئۇيۇشمىسىنىڭ ياشلار
تەشكىلاتى پات - پات توقۇنۇشۇپ قالدى. بېتار يېڭىدىن كەلگەن

يەھۇدي كۆچمەنلەردىن يەھۇدىيلار ۋاكالەتخانىسى بىلەن ھەمكار-
لاشماسلىقنى تەلەپ قىلدى. ئارلوسولوۋ 1933 - يىلى 6 -
ئاينىڭ 16 - كۈنى تېلئاۋىۋ دېگىز ساھىلىدا ئۆلتۈرۈۋېتىلدى.
ئىككى ئايدىن كېيىن پراگادا 18 - نۆۋەتلىك زىئونىزمچىلار
قۇرۇلتىيى ئېچىلدى. ئىشچىلار پارتىيىسى ۋە ئىشچىلار باش
ئۇيۇشمىسىنىڭ بېىن گۇرىئون قاتارلىق رەھبەرلىرى دۇنيا زىئو-
نىزمچىلار تەشكىلاتىنىڭ ئىجرائىيە كومىتېتىغا سايلىنىپ، رېۋى-
زىيىچىلەرنىڭ كۆچى يەنمۇ ئاجىزلاشتۇرۇلدى. 1934 - يىلى-
نىڭ ئاخىرى بېىن گۇرىئون بىلەن جابوتىنىسكىي تەكرار سۆھبەت
ئۆتكۈزۈپ پىكىر ئىختىلاپلىرىنى ھەل قىلىش توغرىسىدا كېلە-
شىم ھاسىل قىلدى. لېكىن، ئىشچىلار پارتىيىسى بىلەن ئىش-
چىلار باش ئۇيۇشمىسىنىڭ كۆپ سانلىكى رەھبەرلىرى بۇ كېلە-
شىمنى تەستىقلىمىدى. چۈنكى، ئۇلار رېۋىزىيىچىلەر چۈشكۈن-
لىشىپ فاشىستىك پارتىيە بولۇپ كەتتى، دەپ قارىدى. رېۋىزى-
يىچىلەرنىڭ ئىچكى قىسمىدىمۇ بۇ كېلىشىمگە كۆچلۈك قارشى-
لىق بىلدۈرۈلدى. بۇ قېتىمقى تىرىشچانلىقنىڭ مەغلۇپ بولۇشى
بىلەن رېۋىزىيىچىلەرنىڭ دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتىدىن چېكىنىپ
چىقىشىدىن خالىي بولغىلى بولمايدىغان بولۇپ قالدى. رېۋىزىيە-
چىلەر 1935 - يىلى 9 - ئايدا ئۆزىنىڭ تەشكىلاتى — يېڭى
زىئونىزم تەشكىلاتىنى قۇرۇپ، باش شتابىنى لوندوندا تەسىس
قىلدى. جابوتىنىسكى مۇنازىرە تەلەپ قىلمايدىغان داھىي بولدى.
شۇنىڭ بىلەن بىللە (1935 - يىلى 8 -، 9 - ئايلاردا) شۆھتسار-
يېنىڭ لۇسېرن شەھىرىدە ئېچىلغان 19 - نۆۋەتلىك زىئونىزمچە-
لار قۇرۇلتىيىدا رېۋىزىيىچىلەر چەتكە قېقىلغان چوڭ بىرلىشىش
شەكىللەندى. ۋېيزمان يەنە رەئىسلىككە سايلاندى، سوكولوۋ
پەخرىي رەئىس بولدى. بېن گۇرىئون ئىجرائىيە كومىتېتىنىڭ
رەئىسى ۋە ۋاكالەتخانىنىڭ مەسئۇلى بولۇپ سايلىنىپ، چوڭ
ھوقۇقنى قولغا ئالدى. شۇنىڭ بىلەن دۇنيا زىئونىزم ھەرىكىتى

تەشكىلىي جەھەتتە ئىككىنگە بۆلۈنۈپ كەتتى.

§ 3. 1936 - 1939 - يىللاردىكى ئەرەبلەر قوزغىلىڭى ۋە ئەنگلىيە سىياسىتىنىڭ ئۆزگىرىشى

1. 1936 - يىلىدىكى ئەرەبلەرنىڭ چوڭ ئىش تاشلىشى ۋە قوراللىق قوزغىلىڭى

ئاتىسىتلارنىڭ ياۋروپادا قوزغىغان يەھۇدىيلارغا قارشى دولقۇنى 1932 - يىلىدىن 1935 - يىلىغىچە نۇرغۇن يەھۇدىيلارنىڭ پەلەستىنگە كېلىشىگە سەۋەب بولدى. يۇقىرىدا بايان قىلىنغاندەك، 1935 - يىلى پەلەستىنگە كەلگەن يەھۇدىيلار 60 مىڭدىن ئېشىپ كەتتى. بۇ ھال ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنى ئۆتكۈرلەشتۈرۈۋەتتى. ئەرەبلەر ئىچىدىكى ئاز سانلىق ئەسەبىيلەر ئاتىستلارنىڭ يەھۇدىيلارغا قارشى نەزەرىيىسىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان بولسىمۇ، لېكىن زور كۆپ ساندىكى ئەرەبلەرنى يەنىلا مىللەتچىلىك تۇيغۇسى رىغبەتلەندۈردى. بولۇپمۇ ئەرەب مىللەتچىلىك ھەرىكىتىنىڭ مىسىر ۋە سۈرىيىلەردىكى تەرەققىياتى ئۇلارغا تېخىمۇ ئىلھام بولدى. ئۇلار كۈچلۈك ھەرىكەت قوللىنىپ پەلەستىندىكى يەھۇدىيلىشىپ كېتىشنى ئۆزگەرتىپ ئەرەبلەرنىڭ ھوقۇق - مەنپەئىتىنى قوغداش كېرەك، دەپ قارىدى.

رامساي ماكدونالدنىڭ ۋېيزمانغا يازغان خېتى ئىلان قىلىنغاندىن كېيىن 1933 - 1934 - يىللىرى ئەرەبلەرنىڭ پەلەستىنىدە ئۆتكۈزگەن ئەنگلىيە دائىرىلىرىنىڭ يەھۇدىيلەرەس سىياسىتىگە قارشى نامايىشلىرى ئۈزۈلمىدى. دېققەتكە ئەرزىيدىغىنى شۇ بولدىكى، بۇنداق پائالىيەتكە يەرسىز قالغان دېھقانلار ۋە ئىشسىز ئىشچىلار ئاكتىپ قاتنىشىپلا قالماستىن، بارغانسېرى

كۆپ زىيالىيلارمۇ بۇ مىللەتچىلىك ھەرىكىتىگە قاتناشتى. 1935 - يىلى يەھۇدىي كۆچمەنلەرنىڭ تېز كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ، ئەرەب مىللەتچىلىك ھەرىكىتىدە دولقۇن شەكىللىنىشنىڭ ھەممە شەرتلىرى ھازىرلاندى. شۇ يىلى 11 - ئايدا ئەرەب رەھبەرلىرى ئالىي ۋالىي سېر ۋاۋخوپقا خەت يېزىپ، خەلقئارا ئىتتىپاقنىڭ ئەھدىنامىسى ۋە پەلەستىنگە ماندانلىق ھۆكۈمرانلىق قىلىش كىشىكىسىنىڭ روھى بويىچە پەلەستىندە ئەرەبلەرنى يېتەكچى قىلغان دېموكراتىك ئاپتونومىيىلىك ھۆكۈمەت قۇرۇشنى تەلەپ قىلدى. بىر ئايدىن كېيىن بۇ خەتنىڭ جاۋابى سۈپىتىدە ۋاۋخوپ قانۇن چىقىرىش كېڭىشى قۇرۇش تەكلىپىنى يېڭىۋاشتىن ئوتتۇرىغا قويۇپ، 11 نەپەر مۇسۇلمان، يەتتە نەپەر يەھۇدىي، ئۈچ نەپەر خرىستىئان، ئىككى نەپەر سودا - سانائەتچى، بەش نەپەر ئەنگلىيە ئەمەلدارىدىن تەركىب تاپقان قانۇن چىقىرىش كېڭىشى قۇرۇشنى تەكلىپ قىلدى. ئەرەبلەر بۇ لايىھىنى ئويلاپ كۆرۈشنى خالايدىغانلىقىنى بىلدۈردى. يەھۇدىيلار بولسا ئەنگلىيىنىڭ تەكلىپىنى رەت قىلدى. يەھۇدىيلار ۋاكالەتخانىسىنىڭ رەھبىرى شۇ چاغدا يەھۇدىيلارنىڭ كۆپلەپ كېلىۋاتقانلىقىدىن ئىلھاملىنىپ، يەھۇدىيلارنىڭ نوپۇسى مۇشۇ سۈرئەت بىلەن كۆپەيسە، ئۇزۇن ئۆتمەي پەلەستىنده كۆپ سانلىققا ئايلىنىدۇ، شۇ چاغدا قانۇن چىقىرىش كېڭىشى قۇرۇلسا تېخىمۇ ياخشى بولمامدۇ، دەپ قارىدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئەنگلىيە پارلامېنتىدىكى يەھۇدىيەرەس كۈچلەرمۇ بۇ لايىھىگە قارشى تۇردى. 1936 - يىلى 4 - ئايدا ئالىي ۋالىي بۇ ئاپتونومىيە پىلانىنى يولغا قويۇشنى كېچىكتۈرۈشنى ئېلان قىلىشقا مەجبۇر بولدى.

مۇشۇنداق ۋەزىيەت ئاستىدا، ئۇمىدسىزلەنگەن ئەرەب رادىكاللىرى قورال كۈچى ئىشلىتىشكە باشلىدى. 4 - ئايىنىڭ 15 - كۈنى ئەرەب قوراللىق ئادەملىرى نابۇلۇستا بىر كولونىا ئاپتوموبىلغا ھۇجۇم قىلىپ، ئىككى يەھۇدىينى ئۆلتۈرۈۋەتتى.

ئەتىسى، يەھۇدىيلار ئولتۇراق رايونىنىڭ يېنىغا ئولتۇراقلاشقان ئىككى ئەرەب ئۆلتۈرۈۋېتىلدى. ئۇنىڭدىن كېيىن نەچچە كۈندە بىر قاتار ئۆچ ئېلىش ۋەقەلىرى كەينى - كەينىدىن پەيدا بولدى، ۋەقە تېز كېڭەيدى. 4 - ئاينىڭ 25 - كۈنى ئەرەبلەر «ئەرەب ئالىي كومىتېتى» قۇردى. ئۇزۇندىن بۇيان مۇسۇلمانلار كومىتېتىنىڭ رەئىسلىكىنى ئۈستىگە ئېلىپ كەلگەن ئىزۇسالىمنىڭ چوڭ مۇپتىسى ھۇسەيىن بۇ يېڭى كومىتېتنىڭ رەئىسلىكىنى ئۈستىگە ئالدى. بۇ ھال ئەرەبلەرنىڭ دىنىي نىزالاردىن ۋە سىياسىي ئىختىلاپلاردىن ھالقىپ مىللىي بىرلىكسەپ قۇرغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بەردى. ئەرەب ئالىي كومىتېتى قۇرۇلۇشى بىلەن ئىراق، سۇرىيە، لىۋان، مىسىر قاتارلىق جايلاردىكى ئەرەبلەرنىڭ ئىش تاشلاش ئارقىلىق ئەنگلىيە دائىرىلىرىنى يول قويۇشقا مەجبۇر قىلغان مۇۋەپپەقىيەت تەجرىبىلىرىنى ئۇلگە قىلىپ، پۈتۈن پەلەستىنىدە ئىش تاشلاشنى جاكارلىدى. نەتىجىدە ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار ئوتتۇرىسىدىكى قىسمەن توقۇنۇش ئەرەبلەرنىڭ يېشۇۋغا ۋە ئەنگلىيىنىڭ ماندات‌لىق ھۆكۈمران دائىرىلىرىگە قارشى تۇرىدىغان ئومۇم خەلق قارشىلىق ھەرىكىتى بولۇپ تەرەققىي قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئالىي كومىتېت ئەنگلىيە دائىرىلىرىدىن يەھۇدىيلارنى پەلەستىنگە كۆچۈرۈشنى دەرھال توختىتىشنى، ئەرەبلەرنىڭ يېرىنى يەھۇدىيلارغا سېتىپ بېرىشكە يول قويماسلىقنى، ماندات‌لىق ھۆكۈمرانلىقنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، مۇستەقىل، ئۆز - ئۆزىگە خوجا بولغان مىللىي قانۇن چىقىرىلغان ھۆكۈمەت قۇرۇشنى تەلەپ قىلدى.

ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى ئەرەب ئالىي كومىتېتىنىڭ تەلىپىگە ماقۇل بولمىدى. لېكىن 5 - ئاينىڭ 18 - كۈنى ئەگەر ئىش تاشلاش توختىتىلسا، لوردپېئېل باشچىلىقىدىكى تەكشۈرۈش ئۆمىكىنى پەلەستىنىدە تەكشۈرۈشكە ئەۋەتىدىغانلىقىنى جاكارلىدى. شۇ كۈنى پەلەستىنىدىكى ئەنگلىيە دائىرىلىرى چېگرىدىن

كىرىدىغان كۆچمەنلەرنىڭ سانىنى كۆپەيتىپ، 4500 يەھۇدىي ئىشچىنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى ئالتە ئايدا پەلەستىنگە كېلىشىگە رۇخسەت قىلدى. بۇ ئىش ئەرەب مىللەتچىلىرىنى تېخىمۇ غەزەپلەندۈردى. ئەرەب ئالىي كومىتېتى بۇرۇن پەرەز قىلغان زورلۇق كۆچتىن خالىي ئىش تاشلاشنى مىللىي قوزغىلاڭغا ئايلاندۇرۇۋەتمەكچى. تېخ ئۇچى يەھۇدىيلارغىلا قارىتىلىپ قالماستىن، بەلكى ئەنگلىيە ھۆكۈمران دائىرىلىرىغا قارىتىلدى. يازدا ئىش تاشلاش ۋە زوراۋانلىق توقۇنۇشى تۈپەيلىدىن پۈتۈن پەلەستىن پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالدى. ئەرەب قوراللىق كۈچلىرى ھەممە يەردە زەربە بېرىپ، يەھۇدىيلارنىڭ ئولتۇراق رايونلىرىغا ھۇجۇم قىلىشىدىن بەلكى قالماستىن، بەلكى ئەنگلىيە ساقچىلىرىغا ۋە ئارمىيىسىگە ھۇجۇم قىلدى. تاشيول، تۆمۈريول، نېفىت تۇرۇبىلىرىنى بۇزۇۋەتتى. خاگانا ۋە ئىرگۇن قاتارلىق يەھۇدىي قوراللىق كۈچلىرىمۇ ئۇزلۇكسىز ھۇجۇم قوزغىدى. يەھۇدىيلارنىڭ ھەممە ئولتۇراق رايونلىرى قوراللاندى. يېشۇۋدىمۇ ھەممە ئادەم ئەسكەر بولىدىغان ھالەت شەكىللەندى. ئەنگلىيە دائىرىلىرى يەھۇدىيلار ئاساس قىلىنغان «كېچىدە ئالاھىدە چارلاش ئەترىتى» ئۈيۈشتۇرۇپ، يەھۇدىيلارنىڭ ئولتۇراق رايونلىرىنى ۋە نېفىت تۇرۇبىلىرىنى مۇھاپىزەت قىلدى.

كۈنسايىن يامانلىشىۋاتقان ۋەزىيەت ئالدىدا، ئەنگلىيە دائىرىلىرى بۇيرۇق چۈشۈرۈپ كېچىدە مېڭىشنى چەكلىدى. پات - پات تۈيۇقسىز تۇتقۇن قىلىپ، نۇرغۇن قاماش لاگىرلىرىنى قۇرۇپ، «زوراۋانلار»نى قاماپ قويدى. قوزغىلاڭنى قوللىغانلارنى كوللېكتىپ جەريمانە بىلەن جازالىدى. ئەنگلىيىدىن، مىسىردىن ۋە مالتادىن 20 مىڭ مۇنتىزم ئەسكەر يۆتكەپ كېلىپ، باستۇرۇش كۈچىنى يەنمۇ كۈچەيتىشكە تەييارلاندى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى تۈرلۈك يوللار بىلەن ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ رەھبەرلىرىگە بېسىم ئىشلىتىپ، ئۇلاردىن ئوتتۇرىغا چى-

قىپ «كېلىشتۇرۇپ قويۇش» نى تەلەپ قىلدى. ئىش تاشلاش ۋە پاراكەندىچىلىك 1936 - يىلى 10 - ئايغىچە ئالتە ئاي داۋاملاشتى. ئەرەب ئالىي كومىتېتىمۇ تەرتىپكە سېلىش پۈرسىتىنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ھېس قىلىپ، سەئۇدى ئەرەبىستانى، ئىراق ۋە تاشقى ئىئوردانىيە رەھبەرلىرىنىڭ مۇرەسسە قىلىشى بىلەن ئىش تاشلاشنى توختىتىشنى جاكارلىدى. پېئېل تەكشۈرۈش ئۆمىكى 11 - ئايدا پەلەستىنگە كېلىپ، تەكشۈرۈشنى باشلىدى.

2. پېئېلنىڭ دوكلاتىدا تۇنجى قېتىم ئوتتۇرىغا قويۇلغان بۆلۈپ باشقۇرۇش لايىھىسى پەيدا قىلغان مۇنازىرە

پېئېل تەكشۈرۈش ئۆمىكى پەلەستىنده ئۈچ ئاي زىيارەت قىلىپ، تەكشۈرۈپ ۋە تەتقىق قىلىپ، ئاندىن يېرىم يىل ۋاقىت سەرپ قىلىپ دوكلات يازدى. پېئېل تەكشۈرۈش ئۆمىكىنىڭ دوكلاتى 1937 - يىلى 7 - ئاينىڭ 7 - كۈنى رەسمىي ئېلان قىلىندى. ئۇنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى تۆۋەندىكىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالدى: ئەرەبلەرنىڭ مىللىي مۇستەقىللىق ئارزۇسى ۋە ئۇلارنىڭ يەھۇدىيلارنىڭ مىللىي يۇرتىنى قۇرۇشىغا بولغان ۋەھىمىسى، ئۇنىڭغا بولغان ئۆچمەنلىكى بۇ قېتىمقى ئىش تاشلاش ۋە قوراللىق قوزغىلاڭنىڭ ئاساسىي سەۋەبى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئەرەب ئىجتىمائىي تەشكىلاتلىرى بىلەن يەھۇدىي ئىجتىمائىي تەشكىلاتلىرى ئوتتۇرىسىدا مۇرەسسە قىلىش قىيىن. ئىرق، دىن، تىل، مەدەنىيەت، ئىجتىمائىي تۇرمۇش، تەپەككۇر شەكلى قاتارلىق جەھەتلەردە ئىككىسىدە ئورتاق ئاساس يوق. شۇڭا، بىر تەرەپنىڭ ھەممە تەلىپىنى قاندۇرۇش ئارقىلىق تالاش - تارتىشنى ھەل قىلىپ كەتكىلى بولمايدۇ. مەمۇرىي رايونلارغا ئايرىش ئۇسۇلىنى يولغا قويغىلى بولمىغان ئەھۋال ئاستىدا، بۆلۈپ باشقۇرۇش ئاساسىدا ئەنگلىيىنىڭ پوتكۇل پەلەستىنگە بولغان مانداتلىق ھوقۇقىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، پەلەستىنده بىر يەھۇدىيلار دۆلىتى،

يەنە بىر ئەرەبلەر دۆلىتى قۇرۇشقا ھەمدە ئەنگلىيە ھوقۇقىنى ئەندىكى بىر پارچە ئوتتۇشمە يەرنى ساقلاپ قېلىشقا توغرا كېلىدۇ. پېئېلنىڭ دوكلاتى ئېلان قىلىنىش بىلەن بىللە، ئەنگلىيە ھوقۇقىنىڭ ئاخىرى سىياسىي بايانات ئېلان قىلىپ، پېئېلنىڭ دوكلاتىدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان بۆلۈپ باشقۇرۇش لايىھىسىنى قوللاپ، بۇ قاتمال ۋەزىيەتنى ھەل قىلىشنىڭ ئەڭ ئونۇملۇق ئۇسۇلى، دېدى. بايانات ئەنگلىيىنىڭ پەلەستىنده تىنچلىق تەرتىپىنى قوغداش مەسئۇلىيىتىنى داۋاملىق ئوستىگە ئالىدىغانلىقى، بۆلۈپ باشقۇرۇشقا ئوتتۇش مەزگىلىده ھەرقانداق «پاراكەندىچىلىك» نى قاتتىق باستۇرىدىغانلىقى بىلدۈرۈلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە بايانات ئەرەب دۆلىتىگە ئايرىلىدىغان رايوندا يەھۇدىيلارنىڭ يەر سېتىۋېلىشىنى چەكلەش، بۇنىڭدىن كېيىنكى سەككىز ئايدا سەككىز مىڭ يەھۇدىينىڭ كۆچۈپ كېلىشىگە رۇخسەت قىلىش ئېلان قىلىندى.

پەلەستىنىنى بۆلۈپ باشقۇرۇش توغرىسىدىكى پىكىرنى بەزىلەر بۇرۇن ئوتتۇرىغا قويغان بولسىمۇ، لېكىن بۇ تەسەۋۋۇر پېئېلنىڭ دوكلاتىدا تۇنجى قېتىم كونكرېت لايىھىگە ئايلاندى. بۇ لايىھىده پەلەستىن تۆۋەندىكىدەك ئۈچ قىسىمغا ئايرىلىدىغان بولدى: يەھۇدىيلار گازانىڭ شىمالىدىكى دېڭىز ياقىسى رايونىنى ۋە گالىلىنى ئىگىلەيدىغان بولدى؛ ئەنگلىيە ئىرۇسالىم رايونىنى ۋە ئىرۇسالىمدىن يافانىڭ دېڭىز قىرغىقىغا بارىدىغان تار، ئۇزۇن كارىدورنى داۋاملىق كونترول قىلىدىغان بولدى؛ باشقا رايونلار (بۇ ساماريەنىڭ چوڭ قىسمى، ئۆلۈك دېڭىزنىڭ غەربىي قىرغىقىدىكى رايونلار، گازا ۋە پوتكۇل نىگاب رايونىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ). بىلەن تاشقى ئىئوردانىيىنى بىرلەشتۇرۇپ ئەرەب دۆلىتى قۇرىدىغان بولدى. مۇشۇ لايىھە بويىچە، يەھۇدىيلار دۆلىتى پەلەستىن ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ تەخمىنەن 20% ئىگىلەيدىغان بولدى (تاشقى ئىئوردانىيىنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ). بۇ لايىھىده نۇرغۇن يېتەرسىزلىكلەر مەۋجۇت بولسىمۇ، لېكىن كېيىن ئوت-

تۇرىغا قويۇلغان بۆلۈپ باشقۇرۇش لايىھىلىرىدە، 1947 - يىلى ب د ت دا ماقۇللانغان بۆلۈپ باشقۇرۇش لايىھىسىدە مۇشۇ لايىھە ئاساس قىلىنىدى.

پېئىلىنىڭ دوكلاتىدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان بۆلۈپ باشقۇرۇش لايىھىسى ئەرەبلەر ۋە يەھۇدىيلار ئىچىدە كەسكىن مۇنازىرە قوزغىدى. بىر قىسىم پەلەستىن ئەرەبلىرى ۋە تاشقى ئىئورداندىيە ئەرەبلىرى بۆلۈپ باشقۇرۇش لايىھىسىنى قىزغىن قوللايدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ئىئوردان دەريا سىنىڭ ئىككى قىرغىقىدىكى بەزى شەھەرلەردە ئەرەبلەر ئەنگلىيە بايرىقىنى چۈشۈرۈۋېتىپ، ئىئوردانىيە دۆلىتىنىڭ بايرىقىنى چىقاردى. لېكىن، بۆلۈپ باشقۇرۇشقا قارشى تۇرۇش ھەرىكىتى ئىككى - ئۈچ كۈندىن كېيىن ئاساسىي ئېقىمغا ئايلىنىپ، پۈتكۈل ئەرەب دۇنياسىغا يامراپ كەتتى. چوڭ مۇپتى ھۇسەيىن باشچىلىقىدىكى ئەرەب ئالىي كومىتېتى بۆلۈپ باشقۇرۇش لايىھىسىگە قاتتىق قارشى چىقتى ھەمدە نارازىلىق بىلدۈرۈش پائالىيەتلىرىنى ئۇيۇشتۇردى. 9 - ئاينىڭ 8 - كۈنى سۇرىيەدىكى بۆلۈتاندا «پەلەستىننى قوغداش» ئاساسىي تېما قىلىنغان ئەرەبلەر قۇرۇلتىيى چاقىرىلدى. مىسىر، ئىراق، سۇرىيە، لىۋان، پەلەستىن، تاشقى ئىئوردانىيە قاتارلىق دۆلەتلەردىن كەلگەن 400 دىن ئارتۇق ۋەكىل قۇرۇلتايغا قاتناشتى. قۇرۇلتاي قارار ماقۇللاپ بۆلۈپ باشقۇرۇش پىلانىنى ئەيىبلىدى. نۇرغۇن ۋەكىللەر بۆلۈپ باشقۇرۇش پىلانىنى قوللىغان تاشقى ئىئوردانىيەنىڭ پادىشاھى ئابدۇللانى كۈچلۈك تەنقىد قىلدى. كۆپ ساندىكى ئەرەبلەرنىڭ بۆلۈپ باشقۇرۇش پىلانىغا قارشى تۇرۇشقا تۆۋەندىكى ئىككى نۇقتا سەۋەب بولدى: بىرى، بۇ پىلاندا نۇرغۇن ئەرەب ئاھالىسى ۋە ئەرەبلەرنىڭ ماندارىن، لېمون، ئاپېلسىن باغلىرى يەھۇدىيلار دۆلىتىگە ئايرىپ بېرىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن مەنپەئىتى زىيانغا ئۇچرايدىغان بۇ ئەرەبلەر مەزكۇر پىلانغا قارشى تۇرىدىغان ئاساسىي كۈچ بولۇپ قالدى. يەنە بىرى،

بۇ پىلاندا پەلەستىن ئەرەب ئالىي كومىتېتىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ۋە چوڭ مۇپتى ھۇسەيىننىڭ تەسىر كۈچى پۈتۈنلەي نەزەرگە ئېلىنمىغاي، بەلكى پەلەستىندىكى ئەرەب دۆلىتى تاشقى ئىئوردانىيەدىكى ھاشىم جەمەتىنىڭ كونترولىغا ئاستىغا قويۇلدى. بۇمۇ پەلەستىن ئەرەبلىرىنىڭ قارشى چىقىشىنى پەيدا قىلغان ئاساسىي سەۋەب بولدى. تىلغا ئېلىنىپ ئۆتۈشكە ئەرزىيدىغىنى شۇكى، ھاشىم جەمەتى ئۇزۇندىن بۇيان ئىرۇسالېمنىڭ دىنىي ئىشلىرىغا قول تىقىشنى كۆزلەپ كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن شۇ يەردىكى مەشھۇر جەمەتلەر ۋە ھۇسەيىن جەمەتىنىڭ قاتتىق قارشىلىقىغا ئۇچراپ، ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىسىدا كۆپ قېتىم توقۇنۇش بولغانىدى. بۆلۈپ باشقۇرۇش پىلانى ئوتتۇرىغا چىقىش بىلەن يەنە بۇ تالاش - تارتىش بولدى. نەتىجىدە ئابدۇللا «پەلەستىنگە قارا نىيەتلىك بار» دەپ ئەيىبلەندى. ھۇسەيىن پەلەستىندىكى ئەرەب مىللەتچىلىك ھەرىكىتىگە يېتەكچىلىك قىلىپ، ئەنگلىيە بىلەن بىۋاستە قارشىلىشىش يولىغا ماڭدى. 8 - ۋە 9 - ئاي ئارىلىقىدا ئەرەب قوراللىق كۈچلىرى ئەرەب ئالىي كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىكىدە يەنە ھۇجۇم قوزغىدى. ئەنگلىيىنىڭ گالىلىدا تۇرۇشلۇق مەمۇرىي ۋالىيسى ئاندرېۋېس بىلەن ئۇنىڭ مۇھاپىزەتچىسى ئۆلتۈرۈۋېتىلدى. ئەنگلىيە دائىرىلىرى ئىنتايىن غەزەپلىنىپ، ئەرەب ئالىي كومىتېتىنى قانۇنسىز دەپ جاكارلىدى ھەمدە بۇ كومىتېتنىڭ كۆپ قىسىم ئەزالىرىنى قولغا ئالدى. چوڭ مۇپتى ھۇسەيىن 10 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرى لۇبنانغا چىقىپ كېتىپ، شۇ يەردە باش شتاب قۇردى.

زىئونىزم تەشكىلاتىنىڭ ئىچىدىمۇ بۆلۈپ باشقۇرۇش لايىھىسى ئوستىدە كەسكىن مۇنازىرە قانات يايدۇرۇلدى. پېئىلىنىڭ دوكلاتى ئېلان قىلىنىپ بىر ئايغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە، 20 - نۆۋەتلىك زىئونىزمچىلار قۇرۇلتىيى 8 - ئاينىڭ 3 - كۈنى شۆبىتسارىيەدىكى سيۇرىختا ئېچىلدى. بۆلۈپ باشقۇرۇش لايىھە-

سىگە قانداق مۇئامىلە قىلىش قۇرۇلتايىنىڭ ئاساسىي تېمىسى بولدى. ۋېيزمان ۋە بېن گۇرىئون قاتارلىق كىشىلەرنىڭ قارىشىچە، بۆلۈپ باشقۇرۇش لايىھىسى كۆڭۈلدىكىدەك بولمىسىمۇ، لېكىن ھېچبولمىسا ھازىر ياۋروپادا قىيىنچىلىققا ئۇچراۋاتقان يەھۇدىيلارنى پاناھگاھ بىلەن تەمىنلىگىلى بولىدۇ. زىئونىزم ئىشلىرىنى يەنىمۇ تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن قىممەتلىك ۋاقىتقا ئىگە بولغىلى بولىدۇ. بۇ مۇنبەت زېمىندا تۇجۇپلەپ ئىشلىگەندە يەھۇدىي كۆچمەنلەرنىڭ سانىنى تۇراقلىق كۆپەيتىپ، يەنىمۇ چوڭ ئىلگىرىلەشتىن ئۈمىد كۈتكىلى بولىدۇ. ئۇشسىكىن، گولدا مېئىر (1898 — 1978) قاتارلىق كىشىلەر بۆلۈپ باشقۇرۇش لايىھىسىگە قارشى تۇرۇپ، بۇ لايىھە يەھۇدىيلارنى بەك چوڭ زىيانغا ئۇچرىتىدۇ. زېمىنى يوق دۆلەت ئۇزۇنغىچە مەۋجۇت بولالمايدۇ. يەھۇدىيلار دۆلەتسىدە ئېرۇسالېم بولمىسا، ئۇ بېشى يوق تەنگە ئوخشاپ قالىدۇ، دەپ قارىدى. مەنىۋى مەركەز پارتىيىسى بۆلۈپ باشقۇرۇش لايىھىسىگە دىنىي نۇقتىدىن قارشى تۇرۇپ، بۇ لايىھە «تەۋرات» نىڭ روھىغا خىلاپ، ۋەھالەنكى، «تەۋرات» بولسا يەھۇدىيلارنىڭ پەلەستىنگە تەلەپ قويۇشىنىڭ ئاساسى، دەپ قارىدى. سول قانات زىئونىزمچىلار ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار تىنچلىقتا بىللە ياشايدىغان ئىككى مىللەتلىك دۆلەت قۇرۇشنى ئۈمىد قىلغاچقا، بۆلۈپ باشقۇرۇش لايىھىسىگە قارشى چىقتى. قۇرۇلتاي ئاخىر ئاۋاز بەرگەندە 300 ۋەكىل ۋېيزمانىنى قوللىدى، 158 ۋەكىل ۋېيزمانغا قارشى ئاۋاز بەردى. قۇرۇلتاي قارارىدا ئىجرائىيە كومىتېتىغا يەھۇدىيلار دۆلىتى قۇرۇشنىڭ كونكرېت پىلانى ئۈستىدە ئەنگلىيە بىلەن يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ ئىزدىنىش تاپشۇرۇلغان بولسىمۇ، لېكىن پەيغەمبەرلىك دوكلاتى ۋە ئەنگلىيىنىڭ سىياسەت بايانىتىدىكى نۇرغۇن مەزمۇنلار، مەسىلەن، ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار ئۆزئارا سىغىشالمايدۇ، يەھۇدىي كۆچمەنلىرىگە چەك بەلگىلەپ بېرىش، ئەرەبلەر دۆلىتىگە

ئايرىلىدىغان زېمىندىن يەھۇدىيلارنىڭ يەر سېتىۋېلىشىغا يول قويماسلىق، دېگەندەك نۇرغۇن مەزمۇنلار رەت قىلىندى. قۇرۇلتايدىن كېيىن يەھۇدىيلار ۋاكالەتخانىسىنىڭ يىغىنى ئېچىلدى. بۇ يىغىندىمۇ بۆلۈپ باشقۇرۇش مەسىلىسى ئۇستىدە مۇنازىرە قىلىندى. يېشۇۋنىڭ ئېچكى قىسمىدا، ھەتتا خاگاناىنىڭ ئىچكى قىسمىدىمۇ بۆلۈپ باشقۇرۇش لايىھىسىگە ئوخشاشمىغان قاراشلار مەۋجۇت بولدى.

3. ئەرەبلەر قوزغىلىڭىنىڭ يۈقىرى دولقۇنغا كۆتۈرۈلۈشى ۋە «17 - ماي ئاق تاشلىق كىتابى»

پەلەستىندىكى ئەرەبلەرنىڭ قوراللىق قوزغىلىڭى 1937 - يىلى 10 - ئايدىن كېيىن يەنە دولقۇنغا كۆتۈرۈلۈپ، ئاساسلىق جەڭ مەيدانى شەھەرلەردىن تەدرىجىي يېزىلارغا يۆتكەلدى. تۇركۇم - تۇركۇم ئەرەب پارتىزانلىرى پۈتكۈل پەلەستىنىدە ئومۇمىي ھۇجۇم باشلىدى. يەھۇدىيلارنىڭ ئولتۇراق رايونلىرىغا ھۇجۇم قىلىپ، يەھۇدىيلارنىڭ زىرائەت ۋە باغلىرىنى ۋەيران قىلىش بىلەنلا قالماستىن، ساقچى ئىدارىلىرىگە ۋە ئەنگلىيە ئارمىيىسىنىڭ بازىلىرىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىپ، ماناداتلىق ھۆكۈمران دائىرىلىرىنىڭ ئەمەلدارلىرىنى قوغلىدى. تېلېفون سىملىرىنى كېسىۋەتتى، تۆمۈر يولنى بۇزدى، ئاپتوموبىللارنى توسۇۋالدى. پەلەستىنىڭ سىرتىدىن كەلگەن قوراللىق خادىملار ۋە پىدائىيلارمۇ قوزغىلاڭغا ئاكتىپ قاتناشتى. ئەنگلىيە دائىرىلىرىنىڭ سۇكۇت قىلىشى بىلەن يەھۇدىيلارنىڭ قوراللىق خاگاناسى ئادەملىرىنى ئون مىڭدىن ئاشۇردى ھەمدە ئادەملىرىگە خىل قوراللارنى سەپلەپ بېرىپ، ئەرەب قوراللىق كۈچلىرى بىلەن ئېلىشىپ، ئەنگلىيە قوشۇنىنىڭ ئىتتىپاقچىسى بولۇپ قالدى. رېۋىزىيىچىلەر رەھبەرلىك قىلغان ئىرگۇن خاگاناىنىڭ مۇداپىئەنى ئاساس قىلغان ئىستراتېگىيىسىگە قارشى تۇرۇپ، تەشەببۇسكار-

لىق بىلەن ھۆجۇم قىلىشنى، ھەسسىلەپ ئۆچ ئېلىشنى، ئاساسلىقى تېررورلۇق ھۆجۇمى بىلەن شۇغۇللىنىشنى تەشەببۇس قىلىدى. ئومۇمەن، چوڭ مۇپتى ھوسەينى قوزغىلاڭغا لىۋاندا تۇرۇپ قوماندانلىق قىلسىمۇ، لېكىن پەلەستىندىكى ئەرەب قوراللىق كۈچلىرى ئارىسىدىكى ماسلىشىش كەم بولدى. يەھۇدىي قوراللىق كۈچلىرى بولسا زىچ ھەمكارلىشىپ، ئۆزئارا قوللىدى. بۇ مەزگىلدە ئەرەب ۋە يەھۇدىيلار ئارىسىدىكى قانۇنسىز ئۇنسۇرلار توپلاڭدىن توقاچ ئوغرىلاپ، بۇلاڭچىلىق قىلىپ، پۇقرانىڭ ھاياتىغا ۋە مال - مۇلكىگە ئېغىر زىيان سالدى.

بۆلۈپ باشقۇرۇش تەسەۋۋۇرى تەدرىجىي كونكرېت پىلانغا ئايلانغانلىقتىن، يەھۇدىيلار ۋاكالەتخانىسى مۇشۇ مالىمان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ئادەم ئولتۇرمىغان رايونلارغا، ئىككى تەرەپ تالىشىۋاتقان رايونلارغا ۋە ئىستراتېگىيىلىك ئەھمىيەتكە ئىگە رايونلارغا پىلانلىق، تەشكىللىك يېڭى كۆچمەن رايونلىرىنى قۇرۇپ، ھەقىقىي بۆلۈپ باشقۇرۇش ئىشقا ئېشىپ قالسا، كۆپرەك زېمىنگە ۋە پايدىلىق چېگرىغا ئىگە بولۇشنى مەقسەت قىلدى. يېڭى كۆچمەن رايونلىرىنى قۇرىدىغان بۇنداق ھەربىكەت قويۇق ھەربىي تۈسكە ئىگە بولغاچقا، بۇنىڭغا خاگانا قاتارلىق قوراللىق تەشكىلاتلار ماسلاشتى. رېژىسسىيىلەرنىڭ بېتا قاتارلىق ياشلار تەشكىلاتلىرىمۇ قاتناشتى. قۇرۇلغان يېڭى رايونلار بىر قەدەر كۆچلۈك مۇداپىئە ئىقتىدارىغا ۋە ئۇنىۋېرسال ياشاش ئىقتىدارىغا ئىگە بولغاچقا، كۆپ ھاللاردا مەلۇم دائىرىنى كونترول قىلىپ تۇرالغۇلار ۋە مەلۇم قاتناش لىنىيىلىرىنى قوغدىيالىدى. شۇڭا بۇ رايونلار «قورغان ۋە رىشاتكا شەكلىدىكى ئولتۇراق رايونى» دەپ ئاتالدى. ستاتىستىكىلاردىن قارىغاندا، 1936 - يىلىدىن 1939 - يىلىغىچە يېڭىدىن قۇرۇلغان بۇنداق ئولتۇراق رايونى 55 كە يەتكەن. ئەرەبلەرنىڭ ئادەمى كۆپ، بۆلۈپ باشقۇرۇشقا قارشى تۇرۇشى كۈچلۈك بولسىمۇ، لېكىن ئۇلاردا ئاشۇنداق

ئالدىن كۆرىدىغان ئىستراتېگىيىلىك نەزەر كەم بولغاچقا، ھەم ئۇلار بۆلۈپ باشقۇرۇشنى چەكلەيدىغان ياكى بۆلۈپ باشقۇرۇش ۋەزىيىتى پەيدا بولغاندا پايدىلىق ئورۇنغا ئىگە بولىدىغان ھېچقانداق تەدبىر قوللانمىغاچقا، توقۇنۇش كۈنسايىن كەسكىنلىشىۋاتقان ئەھۋالدا كۆپىنچە پاسسىپ ھالەتكە چۈشۈپ قالدى.

ئەلۋەتتە، بۇنداق قالايمىقان ئۇرۇش ھالىتىدە يەنىلا ئەنگلىيە دائىرىلىرى ئەڭ قاتتىق زەربىگە ئۇچرىدى. ۋەزىيەتنىڭ كۈنسايىن جىددىيلىشىشىگە ئەگىشىپ، ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى 1938 - يىلى 4 - ئايدا پەلەستىنگە سېر چارلىز ۋود خېئاد باشچىلىقىدىكى تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسىنى ئەۋەتىپ، ھەل قىلىشنىڭ يېڭى لايىھىسىنى تەتقىق قىلدى. بۇ تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى 11 - ئايدا ئۆز دوكلاتىنى ئېلان قىلىپ، تالاش - تارتىشنى ھەل قىلىشنىڭ ئۇچ خىل مۇمكىنچىلىكىنى يېغىنچاقلىدى ۋە مۆلچەرلىدى. بۇنىڭ بىرى، پېئېلنىڭ دوكلاتىدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان بۆلۈپ باشقۇرۇش لايىھىسى بولۇپ، ۋود خېئادنىڭ دوكلاتىدا بۇ لايىھىدە تەكلىپ قىلىنغان يەھۇدىيلار دۆلىتىنىڭ 49% ى ئەرەبلەر بولغاچقا، بۇنىڭدا يەھۇدىيلار دۆلىتى كەسكىن توقۇنۇشقا پېتىپ قېلىپ، مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇش قىيىن بولىدۇ، دەپ قارالدى. يەنە بىرى، يەھۇدىيلار دۆلىتىنىڭ خەرىتىسىنى كىچىكلىتىپ، يەھۇدىيلار دۆلىتىدىكى ئاھالىنىڭ 62% نى يەھۇدىي، 38% نى ئەرەب قىلىش. ۋود خېئادنىڭ دوكلاتىدا: بۇنداق بولسا يەھۇدىيلار دۆلىتى بەك ئۇزۇن، بەك تار ۋە ئاسان ھۆجۇمغا ئۇچرايدىغان بولۇپ قېلىپ، مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى قىيىن بولىدۇ، دەپ قارالدى. ئۇچىنچىسى، پەلەستىنىڭ كۆپ قىسىم رايونىنى ئەنگلىيىنىڭ مانداتلىق ھۆكۈمرانلىقىدا قويۇپ، يەھۇدىيلارنىڭ كىچىك دۆلىتىنى قۇرۇش (ئاساسلىقى شىمالدىكى دېڭىز ياقىسىدىكى رايونلارنى ئۆز ئىچىگە ئېلىش) ۋە چوڭراق ئەرەب دۆلىتى قۇرۇش (سامارىيە، ھېبرون ۋە غازا رايونىنى ئۆز ئىچىگە ئېلىش) مۇمكىنچىلىد-

كى ئوتتۇرىغا قويۇلدى. ۋود خېئاد دوكلاتى ئۇچىنچى لايىھىگە مايىل بولدى. لېكىن، ئەرەبلەر ھەرقانداق شەكىلدىكى بۆلۈپ باشقۇرۇشقا قەتئىي قارشى تۇردى. يەھۇدىيلارنىڭ ئىچىدىمۇ بۆلۈپ باشقۇرۇش لايىھىسىگە قارشى تۇرىدىغان پىكىرلەر كۆنسايىن كۆچەيدى. ۋود خېئاد دوكلاتىنى يەنە تاشلاپ قويۇشقا توغرا كەلدى. كېيىن ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىمۇ بۆلۈپ باشقۇرۇش لايىھىسىدىن ۋاز كېچىشكە مەجبۇر بولدى.

بۇ چاغدا پەلەستىن ئومۇمىيۈزلۈك ئىچكى ئۇرۇش ئىچىگە چۆشۈپ قالدى. ئەرەب قوراللىق كۈچلىرى 1938 - يىلى 10 - ئايدا ئېرۇسالېمنىڭ كونا شەھرىنى ئىشغال قىلدى. ئەنگلىيە دائىرىلىرى پۈتۈن كۈچى بىلەن باستۇردى، نۇرغۇن ئەسكەر يۆتكەپ كېلىپ قوراللىق كۈچلەرنى مۇھاسىرىگە ئالدى. «ئۆلتۇرگەننىڭ سورىقى يوق» بولۇشتەك قاتتىق تەدبىرلەرنى قوللاندى، مەخسۇس ھەربىي سوت تەسىس قىلىپ ئەرەب قوزغىلاڭچىلىرىنى سوراق قىلدى. 1938 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە 58 ئادەم ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىندى. يۈزلىگەن، مىڭلىغان ئادەم مۇددەتسىز قاماق جازاسىغا ھۆكۈم قىلىندى. ئەنگلىيە پەلەستىن بىلەن سۇرىيە، لىۋان ۋە تاشقى ئىئوردانىيە چېگرىسىغا سىم «توساق» تارتىپ، سىرتقى كۈچلەرنىڭ پەلەستىنگە كىرىپ قوزغىلاڭچىلارغا ياردەم بېرىشىدىن مۇداپىئە كۆردى. 1939 - يىلى ئەتىيازدا كۈچلۈك ئەنگلىيە قوشۇنى ۋە سەرخىل يەھۇدىي قوراللىق كۈچلىرىنىڭ ئىككى تەرەپتىن قىسىپ زەربە بېرىشى بىلەن قوزغىلاڭ دولقۇنى تەدرىجىي پەسەيدى. بىر قىسىم قوزغىلاڭچىلار تاشقى ئىئوردانىيەنىڭ چېگرىسى ئىچىگە چېكىنىپ كەتتى. كېيىن ئىنگلىزلار قوماندانلىق قىلغان ئەرەب ئارمىيىسى ئۇلارنى پارچىلاپ تار مار قىلدى.

ئەنگلىيە ئەرەبلەرنىڭ قوزغىلىڭىنى جىددىي باستۇرۇش بىلەن بىللە، ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار ئوتتۇرىسىدىكى تالاش -

تارتىشنى ياراشتۇرۇش ئۈچۈن بىر قاتار سىياسىي ۋە دىپلوماتىك ھەرىكەتلەرنىمۇ قوللاندى. ۋود خېئاد دوكلاتى ئىلان قىلىنغاندىن كېيىن بىرنەچچە ھەپتىدە ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى بۆلۈپ باشقۇرۇش پىلانىدىن ۋاز كەچكەنلىكىنى رەسمىي جاكارلىدى، ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار سۆھبەتلىشىپ كېلىشىملىسە پەلەستىننە تىنچلىق ۋە گۈللىنىش ئەسلىگە كېلەلەيدۇ، دېدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە يېڭىدىن تەيىنلەنگەن مۇستەملىكە ۋەزىرى مالكولم ماكدونالد ئەرەب، يەھۇدىي ۋەكىللىرىنى لوندوندا سۆھبەتلىشىشكە رەسمىي تەكلىپ قىلدى ھەمدە ئىككى تەرەپ مەلۇم مەزگىل تىرىشىش ئارقىلىقمۇ كېلىشىم ھاسىل قىلالمىسا، ئەنگلىيە ئۆلارغا ھەل قىلىشنىڭ بىر خىل ئۇسۇلىنى تېڭىشقا مەجبۇر بولىدۇ، دېدى. 1939 - يىلى 2 - ئاينىڭ 7 - كۈنى لوندوندا يۇمىلاق ئۇستەل يىغىنى ئېچىلدى. ئەرەبلەر تەرەپتىن پەلەستىن، مىسىر، ئىراق، تاشقى ئىئوردانىيە، سەئۇدى ئەرەبىستانى، يەمەندىن كەلگەن ۋەكىللەر قاتناشتى. يەھۇدىيلار تەرەپتىن يەھۇدىيلار ۋاكالەتخانىسى ۋە ئەنگلىيە، ئامېرىكا، فرانسىيە، بېلگىيە، گېرمانىيە، پولشا، جەنۇبىي ئافرىقا قاتارلىق دۆلەتلەردىكى يەھۇدىيلارنىڭ رەھبەرلىرى كېلىپ قاتناشتى. يىغىن باشلىنىش بىلەنلا ئېغىر توسقۇنلۇققا ئۇچرىدى. ئەرەب ۋەكىللىرى يەھۇدىيلار بىلەن بىللە ئولتۇرۇشنى خالىمىدى. نەتىجىدە يىغىننى ئىككىگە ئايرىپ، ئەنگلىيە بىلەن ئەرەبلەر، يەھۇدىيلار ئايرىم - ئايرىم ئۆتكۈزىدىغان يىغىنغا ئايلاندۇرۇشقا توغرا كەلدى. بۇ جەريانداپ يەھۇدىيلارنىڭ ۋەكىللىرى بىلەن مىسىر، ئىراق ۋە سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ ۋەكىللىرى ئىككى قېتىم غەيرىي رەسمىي ئۇچراشتى. لېكىن، پەلەستىن ئەرەبلىرى يەھۇدىيلار بىلەن ئۇچرىشىشنى رەت قىلىپ تۇرۇۋالدى. ھەممە مەسىلىلەردە ئىككى تەرەپنىڭ پىكىر بىرلىكى بولمىدى. ئاخىر ئەنگلىيە ئۆزىنىڭ تۆۋەندىكى تەكلىپىنى ئوتتۇرىغا قويۇشقا مەجبۇر بولدى: ئون

يىللىق ئۆتكۈنچى دەۋردىن كېيىن پەلەستىن دۆلىتى قۇرۇلىدۇ. ئۆتكۈنچى دەۋردە ئاپتونومىيە ئورگانلىرى قۇرۇلۇپ، مىللىي يىغىن چاقىرىلىپ، ئاساسىي قانۇن تۈزۈلىدۇ؛ كەلگۈسى بەش يىلدا 75 مىڭ يەھۇدىينىڭ پەلەستىنگە كېلىشىگە رۇخسەت قىلىنىپ، يەھۇدىيلار پەلەستىندىكى ئومۇمىي نوپۇسنىڭ ئۆچتىن بىر قىسمىغا يەتكۈزۈلىدۇ، يەھۇدىي كۆچمەنلەرنىڭ يەر سېتىۋېلىشىغا مەلۇم چەك قويۇلىدۇ؛ يەھۇدىي مىللىتىنىڭ ھوقۇقىنى كاپالەتلەندۈرۈش ئۈچۈن، ئەرەب ۋە يەھۇدىيلارنىڭ مەمۇرىي رايونلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان فېدېراتىپ تەشكىلات قۇرۇلسىمۇ بولىدۇ، يەھۇدىيلار بۇ تەكلىپنى رەت قىلدى. چۈنكى، بۇ تەكلىپ يەھۇدىيلارنىڭ پەلەستىنىدە مەڭگۈ ئاز سانلىق بولۇپ قېلىشىدىن دېرەك بېرەتتى. ئەرەبلەرمۇ بۇ تەكلىپنى رەت قىلدى. چۈنكى، ئۇلار يەنە ئون يىل كۈتمەي، يەھۇدىيلارنىڭ كۆچۈپ كېلىشىنى دەرھال توختىتىشنى، دەرھال پەلەستىن دۆلىتى قۇرۇشنى تەلەپ قىلدى. داۋاملىق سۆزلىشىشنىڭ ئورنى قالمىغاچقا، يىغىن 3 - ئاينىڭ 17 - كۈنى كۆڭۈلسىز تارقىلىپ كەتتى.

بۇ چاغدا ياۋروپانىڭ ۋەزىيىتى ئىنتايىن جىددىيلىشىپ كەتتى. گېرمانىيە، ئىتالىيىنىڭ ئوتتۇرا شەرققە بولغان تەھدىتىمۇ كۈنسايىن ئېغىرلاشتى (بۇ ھەقتە كېيىنكى بابتا تەپسىلىي توختىلىمىز). ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى ئۆزىنىڭ ئوتتۇرا شەرقتىكى ھۆكۈمرانلىقىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، كەسكىن تەدبىر قوللىنىپ، بىر خىل ھەل قىلىش ئۇسۇلىنى ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلارغا تاڭدى. مانا بۇ ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى 1939 - يىلى 5 - ئاينىڭ 17 - كۈنى ئېلان قىلغان پەلەستىن مەسىلىسى توغرىسىدىكى ئاق تاشلىق كىتابتۇر. بۇ يەردە ئۇنى «17 - ماي ئاق تاشلىق كىتابى» دەيمىز. «17 - ماي ئاق تاشلىق كىتابى» ئەمەلىيەتتە ئەنگلىيىنىڭ لوندون يىغىنىدا ئوتتۇرىغا قويغان ھەل قىلىش ئۇسۇلىنىڭ ئاساسى بولۇپ، ئۇ كىرىش سۆزدىن، ئاساسىي قانۇندىن ۋە كۆچمەنلەر بىلەن يەر مەسىلىسىنى ئايرىم - ئايرىم شەرھلىگەن ئوچ قىسىمدىن تەركىب تاپقان. ئاق تاشلىق كىتابتا «پەلەستىننى يەھۇدىيلار دۆلىتىگە ئايلاندۇرۇشتىن» ئەنگلىيىنىڭ سىياسىتى ئەمەسلىكى، شۇنىڭ بىلەن بىللە «پەلەستىننى ئەرەب دۆلىتى قىلىش تەلىپىنىڭ ئادىل ئاساسى يوق» لۇقى؛ ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىنىڭ مەقسىتى ئون يىل ئىچىدە «مۇستەقىل پەلەستىن دۆلىتى» قۇرۇش بولۇپ، ئەرەبلەرنى ۋە يەھۇدىيلارنى ھۆكۈمەتكە قاتناشتۇرۇپ، ئىككى تەرەپنىڭ مەنپەئىتىنى قوغداش ئىكەنلىكى جاكارلاندى. ئاق تاشلىق كىتابنىڭ كۆچمەنلەر قىسمىدا 1939 - يىلى 4 - ئايدىن باشلاپ بەش يىل ئىچىدە 75 مىڭ يەھۇدىينىڭ پەلەستىنگە كېلىشىگە رۇخسەت قىلىنىشى، «پەلەستىندىكى ئەرەبلەر يەھۇدىيلارنىڭ داۋاملىق كېلىشىگە سۈكۈت قىلمىسا»، بەش يىلدىن كېيىن تېخىمۇ كۆپ يەھۇدىيلارنىڭ كېلىشىگە رۇخسەت قىلماسلىق ئوتتۇرىغا قويۇلدى. ئاق تاشلىق كىتابنىڭ يەر قىسمىدا «ئالىي ۋالىيغا يەر ئۆتۈنۈپ بېرىشنى توختىتىش ياكى چەكلەشنىڭ ھەممە ھوقۇقى بېرىلىدۇ» غانلىقى جاكارلاندى. «17 - ماي ئاق تاشلىق كىتابى» ئەنگلىيىنىڭ پەلەستىنگە قارىتىلغان سىياسىتىدە «يەھۇدىيلارغا مەدەت بېرىپ، ئەرەبلەرنى بېسىش» تىن «يەھۇدىيلارنى چەكلەپ، ئەرەبلەرنى يېغىنغا تارتىش» تەك زور ئۆزگىرىشنىڭ بولغانلىقىنى ئىپادىلەپ، يەھۇدىيلار ۋاكالەتخانىسى، دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتى ۋە پۈتۈن دۇنيادىكى يەھۇدىيلارنىڭ كۈچلۈك نارازىلىقىنى قوزغىدى. نەتىجىدە ئەنگلىيە بىلەن يەھۇدىيلارنىڭ مۇناسىۋىتى جىددىي يامانلاشتى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئەرەبلەرمۇ ئاق تاشلىق كىتابنى رەت قىلىپ، مۇستەقىل ئەرەب پەلەستىن دۆلىتى قۇرۇشنى تەلەپ قىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن كۈچلۈك بېسىم ئاستىدا ئەرەبلەرنىڭ قوراللىق قوزغىلىڭى تەدرىجىي جىمىقتۇرۇلدى، يەھۇدىيلارنىڭ ئەنگلىيىگە قارشى ھەرىكەتلىرى كۈنسايىن كەسكىنلەشتى. ئېرۇ-

سالىمدا رادىكال يەھۇدىيلار ئەنگلىيىگە قارشى نامايىش قىلدى. يەھۇدىي قوراللىق ئۇنسۇرلىرى ئەنگلىيىلىك بىر ساقچىنى ئۆلتۈرۈۋەتتى. بۇنى گۇرئۇن بۇ يەھۇدىيلارنىڭ ئەنگلىيىنىڭ يېڭى سىياسىتىگە قارشى تۇرۇشى باشلانغانلىقىنىڭ «بەلگىسى» دېدى. بۇ چاغدا ئەنگلىيىگە «17 - ماي تاشلىق كىتابى» دا بەلگىلەنگەن سىياسەتنى قەتئىي ئىجرا قىلىشتىن باشقا يول قالمىدى. چۈنكى دۇنيا ئۇرۇشى پارتلاش ئالدىدا تۇراتتى. پەلەستىنىڭ، ھەتتا ئوتتۇرا شەرقنىڭ مۇقىملىقىنى ساقلاش ئەنگلىيىگە نىسبەتەن بىرىنچى مۇھىم ئىش بولۇپ قالغانىدى.

يەتتىنچى باب

چوڭ دۆلەتلەرنىڭ قوراللىق ئېلىشىشى ۋە ئۇرۇش سايىسىدىكى پەلەستىن

XVIII ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرى ناپولېئون قوشۇن باشلاپ ئوتتۇرا شەرققە يۈرۈش قىلغاندا، ئەسكەرلىرىگە: «سىلەر ئەنگلىيە بىلەن ئۇرۇش قىلىدىغان ئارمىيىنىڭ يان قانىتى» دېگەنىدى. بۇ ياۋروپالىق مۇھىم ئەرباپنىڭ ئوتتۇرا شەرققە ياۋروپانىڭ «يان قانىتى» دېگەن ئىستراتېگىيىلىك تەبىرنى بېرىشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىنكى بىر ئەسىردىن كۆپرەك ۋاقىت ئىچىدە ھەرقانداق چوڭ دۆلەت ياۋروپادا ھۆكۈمرانلىق ئورۇنغا چىقماقچى بولسا، پۈتۈن كۈچى بىلەن ئوتتۇرا شەرقنى كونترول قىلىشقا توغرا كەلدى. نەتىجىدە ياۋروپا قۇرۇقلۇقىدىكى ئىككى كۈچ تىركىشىپ قالغاندا، ئوتتۇرا شەرقتە پاراكەندىچىلىك بەرپا قىلىنىدى. ياۋروپادا ئۇرۇش پارتلىسا، ئوتتۇرا شەرق ئاپەتتىن خالىي بولالمىدى. بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى پارتلىغاندا ئەھۋال تېخىمۇ شۇنداق بولدى. ئەنگلىيە، فرانسىيە، رۇسىيە بىلەن گېرمانىيە، ئاۋسترىيىنىڭ بالقان، غەربىي ئاسىيا، شىمالىي ئافرىقىدىكى توقۇنۇشى بۇ قېتىمقى ئۇرۇشنىڭ ئالدىنقى قاراۋۇلى بولۇپ ئۇرۇشى بولۇپ، كېيىن ياۋروپادىكى ئۇرۇش مەيدانىنىڭ جەنۇبىي قانات فرونتى بولۇپ قالدى. 1 - دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىنكى ئون نەچچە يىلدا تارىخ تەكرارلىنىپ، 30 - يىللاردا گېرمانىيە، ئىتالىيە فاشىزمى ياۋروپادا باش كۆتۈردى. ئوتتۇرا

شەرق ياۋروپادىكى ئىككى ھەربىي گۇرۇھ ئوتتۇرىسىدىكى قورال-لىق ئېلىشىش ئىچىگە يەنە بىر قېتىم چۈشۈپ قالدى. 1939 - يىلى 2 - دۇنيا ئۇرۇشى پارتلىغاندىن كېيىن ئوتتۇرا شەرق ياۋروپا فرونتىنىڭ يان قاتىتىلا بولۇپ قالماستىن، بەلكى دۇنيا-ۋى توقۇنۇشتا ئىككى تەرەپ تالىشىدىغان «مۇھىم تۈگۈن» بولۇپ قالدى. ئوتتۇرا شەرق جەڭ مەيدانى قىلىنغان «ياۋروپا ئۇرۇشى» دىن باشقا، ئوتتۇرا شەرق مىللەتچىلىكىنىڭ باش كۆتۈرۈشى ۋە ئامېرىكا بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا شەرقتە ئارىلىشىـ-شىمۇ مۇشۇ دەۋردە ئوتتۇرا شەرقنىڭ تەرەققىياتىغا تەسىر كۆر-سەتكەنلىكى مۇھىم ئامىل بولدى. شەرقىي ئوتتۇرا دېڭىزدىكى «مۇنبەت ھىلال ئاي بەلبۇغى» دىكى مۇھىم ھالقا بولغان پەلەس-تىن مۇشۇ مۇرەككەپ ئامىللارنىڭ گىرەلىشىپ تەسىر كۆرسىتە-شى بىلەن ئۇرۇشتىن بۇرۇنقى ۋە ئۇرۇش ۋاقتىدىكى داۋالغۇش دەۋرىنى باشتىن كەچۈردى. مۇشۇ قانلىق يىللاردا زىئونىزم رەھـ-بەرلىرى ھەر خىل ئاماللارنى قىلىپ پايدىسىز ئامىللارنى تۈگە-تىپ، پايدىلىق پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ كۆچ توپلاپ ئۆزىنى كۈ-چەيتىپ، ئۇرۇشتىن كېيىنكى ھەل قىلغۇچ ئېلىشىشقا پۇختا تەييارلىق قىلدى.

§1. پەلەستىن — ياۋروپانىڭ «يان قانىتى» دىكى تالىشىش جېڭىنىڭ مۇھىم ھالقىسى

1. گېرمانىيە بىلەن ئىتتالىيىنىڭ پەلەستىنگە قىسـ-تاپ كىرىپ تەھدىت سېلىشى (1933 — 1939)

30 - يىللارغا ئوتتۇرىلىرىدىن كېيىن، ناتسىستلار گېر-مانىيىسى بىلەن فاشىستلار ئىتالىيىسى ياۋروپادا بىر مەھەل غالجىرلىشىپ، ئىىلىس قولىنى ئوتتۇرا شەرققىمۇ تەڭ سوزدى. گېرمانىيە، تۈركىيە، ئىران، ئىراق قاتارلىق دۆلەتلەرگە زور

كۈچ بىلەن سىڭىپ كىرىپ، بۇ دۆلەتلەردىكى گېرمانىيەپەرەس-لەرنى يېنىغا تارتىپ ۋە ئۇلارغا مەدەت بېرىپ، ئەنگلىيە، فرانـ-سىيە پەرەس كۈچلەرنى چەتكە قاقتى ۋە ئۇلارغا زەربە بەردى ھەمدە ئۇ يەرلەردە نېفىت ئېچىشقا سۈقۇنۇپ كىرىش نىيىتىدە بولدى. ئىتالىيە تىغ ئۇچىنى شەرقىي شىمالىي ئافرىقىغا قارات-تى. 1933 - يىلىنىڭ ئالدى - كەينىدە ئىتالىيە ئۆز دۆلىتىنىڭ جەنۇبىي قىسمىدا، ئوتتۇرا دېڭىزدىكى ئارالالاردا، ئىتالىيىگە قاراشلىق لىۋىيىدە ۋە شەرقتىكى مۇستەملىكە رايونلىرىدا ھەربىي بازىلىرىنى كېڭەيتىپ، ھەربىي ئەشيالارنى توپلاپ، چوڭ ھەربىي ھەرىكەت قوللىنىشنىڭ تەييارلىقىنى پۈختىلىدى. 300 مىڭ كىشىلىك ئىتالىيە ئارمىيىسى 1935 - يىلى 10 - ئايدا ئېفىئوپـ-يىگە ئۇرۇش ئېلان قىلماي ھۇجۇم قىلىپ كىرىپ، ئىككىنچى يىلى بۇ دۆلەتنى تامامەن ئىگىلىۋالدى. ئۇنىڭ كەينىدىن قىزىل دېڭىزنىڭ جەنۇبىي قىسمىدا ئەنگلىيىگە تاقابىل تۇرۇشنى مەقسەت قىلغان ھەربىي بازىلارنى قۇردى. 1939 - يىلى ئەتىيازدا، گېر-مانىيە بىلەن ئىتالىيە قوللىغان فرانكو ئىسپانىيىنى كونترول قىلدى. ئىتالىيە ئالبانىيىنىمۇ يۇتۇۋېلىپ، ئوق مەركىزى دۆ-لەتلىرىنىڭ ئوتتۇرا دېڭىزدىكى ئورنىنى يەنىمۇ كۈچەيتتى. گېر-مانىيە بىلەن ئىتالىيىنىڭ ياۋروپانىڭ يان قانىتىدىكى ھۇجۇمى ئەنگلىيە، فرانسىيىدىن ئىبارەت بۇ ئىككى كونا مۇستەملىكىچى دۆلەتنىڭ مەنپەئىتىگە، بولۇپمۇ ئەنگلىيىنىڭ نەزىرىدىكى ھاياتـ-لىق لىنىيىسى بولغان ئوتتۇرا دېڭىز — قىزىل دېڭىز — ھىندى ئوكيان قاتناش يولىغا ئېغىر تەھدىت بولدى.

گېرمانىيە ۋە ئىتالىيىنىڭ سىياسەت بەلگىلىگۈچىلىرى پە-لەستىندىن ئىبارەت بۇ تالاشتا قالغان «مۇقەددەس يەر» نىڭ قاد-چىلىك مۇھىم ئىستراتېگىيىلىك قىممەتكە ئىگە ئىكەنلىكىنى بىلەتتى. گۇنىايىن كەسكىنلىشىۋاتقان ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار ئوتتۇرىسىدىكى توقۇنۇشتا ئەنگلىيە قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈپ قال-

غاندا، بولۇپمۇ 1936 - يىلى پارتلىغان ئەرەبلەرنىڭ قوزغىلىڭى ئەنگلىيىنى پوتكۇل ئەرەب دۇنياسىدا مۇشكۇل ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويغاندا، گېرمانىيە بىلەن ئىتالىيە دەرھال بۇ پۇرسەتنى تۇتۇۋېلىپ، ئەرەب دۇنياسىنى يېنىغا تارتىپ، ئەنگلىيىگە زەربە بېرىشنى نىشان قىلغان ھۇجۇمنى قانات يايدۇردى. بۇ ئىككى دۆلەتنىڭ ئەرەب تىلىدىكى رادىئو ئاڭلىتىشلىرىدا پەلەستىن مەسىلىسىدە كۈپ باش قاتۇرۇپ، ئەرەبلەرنى «قوزغىلىپ ئەنگلىيە ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى تۇرۇش» قا ئىلھاملاندۇردى. مۇسسولىنى 1937 - يىلى 3 - ئايدا لۇئىيگە زىيارەتكە بېرىپ، نۇتۇق سۆزلىگەندە ئۆزىنى «ئىسلام دىنىنىڭ قوغدىغۇچىسى» دېدى. گېتلېر 1938 - يىلى 2 - ئايدىكى بىر قېتىملىق سۆزىدە ئەنگلىيە تۆۋەن پالاتا ئەزالىرىنىڭ «ئېرۇسالېمدىكى ئەنگلىيە ھەربىي سوتىنىڭ ھۆكۈملىرىگە كۆپرەك كۆڭۈل بۆلۈپ، گېرمانىيە خەلق سوتىنىڭ ھۆكۈملىرى توغرىسىدا ئازراق ئۇنداق - مۇنداق دېيىشى» نى تەلەپ قىلدى. بىر يىلدىن كېيىن بۇ قانخور كاتتىۋاش «ئەنگلىيىنىڭ پەلەستىندىكى ئەرەبلەرنى ئۆلتۈرۈشكە نېمە ھەققى بار ئىكەن؟» دەپ سورىدى. سەئۇدى ئەرەبىستانى پادىشاھىنىڭ خۇسۇسىي ۋەكىلىنى قوبۇل قىلغاندا، پەلەستىندىكى ئەرەبلەرنىڭ ئەنگلىيىگە قارشى قوزغىلىڭىنى ئاشكارا ماختىدى. تەشۋىقات ئۇرۇشىدىن باشقا، گېرمانىيە ۋە ئىتالىيە پەلەستىندىكى ئەنگلىيىنىڭ قارشى كۈچلەرگە بىۋاستە ماددىي ياردەم بەردى. گېرمانىيە ئاخبارات ئورگىنىنىڭ كاتتىۋېشى گېنېرال پولكوۋنىك كانالىس قاتارلىقلار ئوتتۇرا شەرقنى كۆپ قېتىم مەخپىي زىيارەت قىلىپ، چوڭ مۇپتى ھۇسەيىن ۋە باشقا ئەرەب رەھبەرلىرى، جۈملىدىن پەلەستىندىكى ئەرەب قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ ھەربىي رەھبەرلىرى بىلەن كۆرۈشۈپ، ھەمكارلىشىدىغان ئىشلار ئۈستىدە مەسلىھەتلەشتى. ھۇسەيىنمۇ گېرمانىيىنى زىيارەت قىلىپ، گېتلېر بىلەن كۆرۈشتى. پەلەستىن ئەرەبلىرىنىڭ قوزغىلىڭى 1938 -

يىلى يازدا يەنە يۇقىرى دولقۇنغا كۆتۈرۈلگەندە گېرمانىيىنىڭ ئاخبارات ئورگانلىرى سەئۇدى ئەرەبىستانى ۋە ئىراق ئارقىلىق پەلەستىنگە كۆپلەپ قورال يەتكۈزۈپ بېرىشنى پائال پىلانلاپ ئۈيۇشتۇردى.

ۋەقەنىڭ بۇ بىر قاتار تەرەققىياتى ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىنى ئالاقزادە قىلىۋەتتى. ئەنگلىيىنىڭ ھەربىي، مەمۇرىي ساھەدىكى نۇرغۇن مۇھىم ئەربابلىرى پەلەستىنگە قارىتىلغان سىياسەتلەرنى تەكشەش ۋە ئۆزگەرتىشنى تەشەببۇس قىلىدىغان ئاساسىي ئامىل بولدى. بۇ ئادەملەرنىڭ قارىشىچە، ئوق مەركىزى دۆلەتلىرىنىڭ شەرقتە، بولۇپمۇ پەلەستىنگە قارىتا ھۇجۇمى ئالدىدا، ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى دەرھال ئۇنۇملۇك تەدبىر قوللىنىپ، ۋەزىيەتنى ئۆزگەرتىشى كېرەك. بۇنداق قىلىش ئۈچۈن، يەھۇدىيلارنىڭ پەلەستىنىدىكى تەرەققىياتىنى چەكلەپ، ئەرەبلەر بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈپ، ئەرەب رايونىدىكى نېفىت بايلىقىنى ۋە ئىستراتېگىيىلىك قاتناش لىنىيىسىنى كاپالەتلەندۈرۈپ، ئەنگلىيىنىڭ بۇ رايوندىكى ئىستراتېگىيىلىك ئورنىنى كۈچەيتىشكە توغرا كېلىدۇ.

شۇنىڭ بىلەن گېتلېر مىيۇنخېن شەرتنامىسىنى يىرتىپ تاشلاپ چىخ - سلوۋاكىيىنى يۇتۇۋالغان ئىككى ئايدىن كېيىن، يەنى 2 - دۇنيا ئۇرۇشى پارتلاشتىن ئۈچ ئاي بۇرۇن ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىنىڭ «17 - ماي ئاق تاشلىق كىتابى» تەتبىق قىلىنىشقا باشلىدى.

2. ئوتتۇرا شەرق فرونتى ۋە پەلەستىن

1939 - يىلى 9 - ئايدا گېرمانىيىنىڭ پولشاغا تاجاۋۇز قىلىشى، ئەنگلىيە، فرانسىيىنىڭ گېرمانىيىگە ئۇرۇش ئېلان قىلىشى بىلەن 2 - دۇنيا ئۇرۇشى پارتلىدى. ئۇرۇشنىڭ دەسلەپكى توققۇز ئېيىدا پەلەستىنىنىڭ ۋەزىيىتى ئۇرۇشتىن بۇرۇنقىغا قارىغاندا تېخىمۇ مۇقىم بولدى. بۇنداق بولۇشنىڭ سەۋەبى، بە-

رىنچىدىن، بۇ مەزگىلدە ياۋروپادا ۋە ئوتتۇرا شەرقتە چوڭ ئۆ-
رۈش بولمىدى. ئىككىنچىدىن، ئەرەبلەر ۋە يەھۇدىيلار ئەنگلىيە
بىلەن كېلىشىش پۈزىتسىيىسىنى قوللاندى. «17 - ماي ئاق
تاشلىق كىتابى» ئەنگلىيە دائىرىلىرى بىلەن ئەرەبلەر ئوتتۇرىسى-
دىكى زىددىيەتنى پەسەيتتى. ئەرەبلەرنىڭ ئۈچ يىل داۋاملاشقان
قوزغىلىڭى تەدرىجىي تىنچىدى. ئاق تاشلىق كىتاب ئېلان قىلىن-
غاندىن كېيىن يەھۇدىيلار ئەنگلىيىگە قارشى كەسكىن ھەرىكەت-
لەرنى قانات يايدۇرغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇرۇش پارتلىغاندىن
كېيىن ئۇلار ئەنگلىيىگە قارشى ھەرىكەتلىرىنى توختاتتى. چۈن-
كى، ئۇلار ئىنسانىيەتنىڭ تەقدىرىنى بەلگىلەيدىغان بۇ ئۇرۇشتا
يەھۇدىيلارنىڭ ئالدىدا ئىتتىپاقداش دۆلەتلەرنى پۈتۈن كۈچى بە-
لەن قوللاشتىن باشقا يول يوق ئىكەنلىكىنى چۈشەنگەنىدى.
ئەمما، 1940 - يىلى 5 - ئايدا گېرمانىيە ئارمىيىسى
ياۋروپاغا ھۇجۇم قوزغىغاندىن كېيىن ئوتتۇرا شەرق ۋەزىيىتى
تېخىمۇ ناچارلىشىپ، ئەنگلىيىگە بارغانسېرى پايدىسىز بولدى.
6 - ئايدا فرانسىيە تەسلىم بولدى. گېرمانىيە ۋە ئىتالىيىنىڭ
ئادەملىرى فرانسىيىنىڭ قورچاق ھۆكۈمىتى كونترول‌لۇقىدىكى
لىۋان ۋە سۈرىيىلەرگە كىرىشكە باشلىدى. ئاندىن ئىتالىيە بىلەن
ئەنگلىيە شىمالىي ئافرىقا ۋە شەرقىي ئوتتۇرا دېڭىزدىكى ئارال-
دىكى دېڭىزدا، قۇرۇقلۇقتا، ھاۋادا ھەرە تارتىشتىك ئۇرۇشنى
قانات يايدۇرۇۋەتتى. ئىتالىيە ئارمىيىسىگە ياردەم بېرىش ئۈ-
چۈن، گىتلېر 1941 - يىلى 3 - ئايدا مارشال روممېلنى زور
قوشۇن بىلەن شىمالىي ئافرىقىغا ماڭدۇرۇپ، تېخ ئۈچىنى بىۋا-
سىتە مىسىرغا قارىتتى؛ شۇنىڭ بىلەن بىللە گېرمانىيە ئارمىيە-
سى يۇگوسلاۋىيىگە ۋە گىرېتسىيىگە ھۇجۇم قىلدى. گىرېتسىيە-
دىكى ئەنگلىيە قوشۇنلىرى ئالاقزادە بولۇپ دېڭىز ئارقىلىق چېكە-
نىپ كەتتى. گېرمانىيە ئارمىيىسى بالقاننى ئىشغال قىلغاندىن
كېيىن ھاۋادىن ئەسكەر تاشلاپ، كرېت ئارىلىنى تارتىۋالدى.

1941 - يىلى يازغا كەلگەندە ئوق مەركىزى دۆلەتلىرى بالقان،
ئوتتۇرا دېڭىزدىكى ئارالاردا ۋە لىۋىيىدە كۆچلۈك ھەربىي كۈچكە
ئىگە بولۇپ، غەربىي ئاسىيانى ۋە فرانسىيىگە قاراشلىق غەربتىكى
كۈچلەرنى كونترول قىلالايدىغان بارەمگە ئىگە بولۇپ، ئوتتۇرا
شەرقتىكى پەلەستىننى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئەنگلىيىگە تەۋە رايون-
لارغا ئېغىر تەھدىت پەيدا قىلدى. گېرمانىيىنىڭ ئەرەب دۇنيا-
سىدىكى گېرمانىيە پەرەس كۈچلەرنى يېنىغا تارتىشى ۋە قوللىشى-
مۇ ئۇنۇم بېرىشكە باشلىدى. ئىراقتا 1941 - يىلى 4 - ئايدا
رەشىد ئەلى رەھبەرلىك قىلغان ئەنگلىيىگە قارشى تۇرۇپ، گېر-
مانىيە بىلەن يېقىنلىشىدىغان سىياسىي ئۆزگىرىش يۈز بەردى.
مىسىردا 1940 - يىلى 6 - ئايدا ۋە 1942 - يىلى 2 - ئايدا
ئەنگلىيىگە قارشى ئىككى قېتىم ۋەقە يۈز بەردى. چەتتە قېچىپ
يۈرگەن چوڭ مۇپتى ھۇسەيىن كونترول قىلىدىغان پەلەستىندىكى
ئەنگلىيىگە قارشى كۈچلەر پائالىيەتىنى توختاتمىدى.
بۇ مەزگىلدە پەلەستىن پارچە - پۇرات بىرنەچچە قېتىم ھاۋا
ئارمىيىسىنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچرىغاندىن باشقا، بىۋاستە ھۇجۇمغا
ئۇچرىمىدى. لېكىن، غەرب تەرەپتىن كەلگەن بېسىم تۇپەيلە-
دىن، بۇ يوكسەك تەييارلىق ھالىتىدە تۇردى. بولۇپمۇ لىۋان
بىلەن سۈرىيە دۇشمەنلىرى قولىغا چۈشۈپ قېلىپ، ئىراق بىلەن
مىسىردا تۇراقسىزلىق پەيدا بولغاندا، پەلەستىن بىلەن تاشقى
ئىئوردانىيە ئەنگلىيىنىڭ مۇداپىئەدىن ھۇجۇمغا ئۆتىدىغان ئالغا
بېسىش بازىسى بولۇپ قالدى. پەلەستىن ۋە تاشقى ئىئوردانىيىنى
ئارقا سەپ قىلغان ئەنگلىيە 1941 - يىلى 4 -، 5 - ئايلاردا
كۈچلۈك ھەرىكەت قوللىنىپ، ئىراقتىكى ئەنگلىيىگە قارشى تۇ-
رۇپ، گېرمانىيىگە يېقىنلىشىدىغان سىياسىي ئۆزگىرىشنى تار
مار قىلدى. رەشىد ئەلى، گېرمانىيە كونسۇلى ۋە ئىراقتا سەر-
گەردان بولۇپ يۈرگەن چوڭ مۇپتى ھۇسەيىن باغدات‌تىن ئىرانغا
قېچىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئەنگلىيە پەلەستىنىنىڭ شىما-

لىي قىسمىدا نۇرغۇن ئەسكەر توپلىدى، دې گول باشچىلىقىدىكى ئەركىن فرانسىيەمۇ ئۇ يەردە بازا قۇردى. ئەنگلىيە ئارمىيىسى بىلەن ئەركىن فرانسىيە ئارمىيىسى 1941 - يىلى 6 - ئايدا بىرلەشمە ھەربىي ھەرىكەت قوللىنىپ، لىۋان ۋە سۇرىيىگە ھۇجۇم قىلدى. بىر ئايدىن ئارتۇق جىددىي جەڭ قىلىپ، ئۇ يەردىكى گىتلېرنى ھىمايە قىلىش ئورگانلىرىنى ۋە گېرمانىيە، ئىتالىيەنى كۆچلەرنى تازىلىدى. ئۇنىڭ ئالدى - كەينىدە ئەنگلىيە، ھىندىستان، ئاۋستىرالىيە قاتارلىق جايلاردىن پەلەستىن ۋە مىسىرغا نۇرغۇن ئەسكەر يۆتكەپ كېلىپ، ئۇ يەرلەردىكى مۇداپىئە كۈچىنى كۈچەيتتى.

گېرمانىيە ئارمىيىسى 1941 - يىلى 6 - ئايدا سوۋېت ئىتتىپاقىغا ھۇجۇم قىلدى. شۇ يىلى 12 - ئايدا ياپونىيە ئارمىيىسى پېيورل - خاربورغا تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلدى. شۇنىڭ بىلەن دۇنيا ۋەزىيىتى تامامەن ئۆزگەردى. ئوتتۇرا شەرقىنىڭ ئىستراتېگىيىلىك ئورنىدىمۇ تۈپ ئۆزگىرىش بولدى. بىر تەرەپتىن، گېرمانىيە، ئىتالىيەنىڭ ئوتتۇرا شەرقتىكى ئەنگلىيىگە قاراشلىق رايونلارغا بولغان بېسىمى ۋاقىتلىق يېنىكلىدى. تۆت تەرەپتىن كېلىۋاتقان ئاپەتتىن ئەمدىلا قۇتۇلغان پەلەستىن خاتىرجەم بولۇپ قالدى. يەنە بىر تەرەپتىن، ئوتتۇرا شەرق فرونتى دۇنياۋى كۆلەمدىكى توقۇنۇشتا ياۋروپا فرونتىنىڭ يان قانىتى ئەمەس، بەلكى تۇنجى قېتىم ئىككى تەرەپ تالىشىدىغان «مۇھىم رايون» بولۇپ قالدى. گېرمانىيە بىلەن ئىتالىيە كۈچىنىڭ بىرنچە شەرقىگە ئىلگىرىلىدى، ياپونىيە بولسا غەربكە ئىلگىرىلىدى. ئىككى تەرەپ ئوتتۇرا شەرقنىڭ مەركىزىي رايونىدا ئۇچرىشىپ، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن ئەنگلىيىنىڭ ئالاقىسىنى ئۈزۈۋېتىپ، ئاندىن ئىتتىپاقداش ئارمىيىنى بىر - بىرلەپ يوقاتماقچى بولدى. گېرمانىيە، ئىتالىيە ۋە ياپونىيىلەرنىڭ بايلىقى قىس بولۇپ، ئۇلارغا نېفىت تولۇقلاشقا توغرا كەلدى. بۇ ھال ئۇلارنىڭ ئوتتۇرا شەرق-

نى چاڭگىلىغا ئېلىش نىيىتىنى تېخىمۇ كۈچەيتتى. ئەنگلىيە بولسا ئامېرىكا، سوۋېت ئىتتىپاقى، ئەركىن فرانسىيە بىلەن بىللە تۇرۇپ، ئوق مەركىزى دۆلەتلىرىنىڭ ئىككى تەرەپتىن قىسىپ قىلغان ھۇجۇمىغا جان تىكىپ تاقابىل تۇرۇپ، ھەرقانداق بەدەل تۆلەشكە پەرۋا قىلماي ئوتتۇرا شەرقنىڭ ئىستراتېگىيىلىك قاتناش لىنىيىسىنى ۋە نېفتىنى قوغدىدى.

دەل مۇشۇنداق ئەھۋالدا، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن ئامېرىكا ئۇرۇشقا قاتناشقاندىن كېيىن پەلەستىنده بىر مەھەل پەيدا بولغان يېنىك كەيپىيات ناھايىتى تېز يوقىدى. 1942 - يىلى پۈتكۈل پەلەستىن ئۇرۇشنىڭ سايىسى ئاستىدا قالدى. بولۇپمۇ ئەتىياز ۋە يازدا ستالىنگرادقا شىددەتلىك ھۇجۇم قوزغىغان گېرمانىيە ئارمىيىسى كاۋكاز تاغلىرىدىن ئۆتۈپ ئىرانغا ھۇجۇم قىلىشقا ئاز قالدى. بېرمىنى ئىشغال قىلغان ياپونىيە ئارمىيىسىمۇ ھىندىستانغا قىستاپ كەلدى. گېرمانىيە، ئىتالىيە بىرلەشمە ئارمىيىسى شىمالىي ئافرىقىدا مىسىر چېگرىسى ئىچىدىكى ئالېكساندرىيىگە 60 كىلومېتىر كېلىدىغان ئالامانغىچە يېتىپ كەلدى. مۇسسولىنى گېرمانىيە، ئىتالىيە ئارمىيىلىرىنىڭ ئالېكساندرىيىگە ياكى مىسىرغا كىرىش مۇراسىمىغا قاتناشماقچى بولدى. بۇلار پەلەستىندىكى كەيپىياتنى تېخىمۇ جىددىيلەشتۈرۈۋەتتى. بۇ چاغدا بۇ «مۇقەددەس جاي» ئىتتىپاقداش دۆلەتلەر ئارمىيىسىنىڭ ياۋروپا، ئاسىيا، ئافرىقا قىتئەلىرى گىرەلەشكەن جايدا ئادەملىرىنى يۆتكەش پونكىتى ۋە ھەربىي تەييارلىقلارنى ساقلاش ئورنى بولدى. يېڭىدىن قۇرۇلغان ھايفا پېغمبەت ئايرىش زاۋۇتى ئىتتىپاقداش ئارمىيىنى ئۈزۈلمەيدىغان ھەربىي يېقىلغۇ بىلەن تەمىنلىدى.

1942 - يىلىنىڭ ئاخىرلىرى ۋە 1943 - يىلىنىڭ باشلىرى سوۋېت ئارمىيىسى ستالىنگرادتا گېرمانىيە ئارمىيىسىنى بىتچىت قىلدى. ئەنگلىيە ئارمىيىسى ئالامان جېڭىدە غەلبە قىلدى ۋە ئەنگلىيە، ئامېرىكا بىرلەشمە ئارمىيىسى شىمالىي ئافرىقىدا قۇ-

رۇقلۇققا چىقتى، بۇلار ئوق مەركىزى دۆلەتلىرىنىڭ ئوتتۇرا شەرق ئىستراتېگىيىسىگە ئېغىر زەربە بولدى. شۇنىڭ بىلەن ئوتتۇرا شەرق ۋەزىيىتىدە ئۆزۈل - كېسىل ئۆزگىرىش بولدى. ئۇنىڭدىن كېيىن كۆپ ئۆتمەي، گېرمانىيە، ئىتالىيە ئارمىيىسى شىمالىي ئافرىقىدىن پۈتۈنلەي قوغلاپ چىقىرىلدى. ئوق مەركىزى دۆلەتلىرىنىڭ باشلىقلىرىنىڭ ئوتتۇرا شەرقىنىڭ مەركىزىي رايونىدا ئۇچرىشىش ئارزۇسى ئاخىر بەربات بولدى. ئوتتۇرا شەرق ئىتتىپاقداش ئارمىيىسىنىڭ ياۋروپا قۇرۇقلۇقىغا ۋە شەرقىي ئاسىيا رايونىغا قايتۇرما ھۇجۇم قوزغايدىغان مۇھىم بازىسى بولۇپ قالدى. بۇ چاغدا پەلەستىن ئۇچراۋاتقان ئۇرۇش تەھدىتى ئاساسىي جەھەتتىن تۈگىدى. دۇنيا ئۇرۇشى ئاخىرلاشقىچە مۇناداق تەھدىت قايتا كۆرۈلمىدى. سىرتتىن كېلىدىغان ئاپەت تۈگىگەندىن كېيىن، ئىچكى مالىمانچىلىقلار پەيدا بولۇپ، پەلەستىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى توقۇنۇش يەنە يۇقىرى كۆتۈرۈلدى.

§ 2 . ئۇرۇش ۋاقتىدا ئەنگلىيە بىلەن يەھۇدىيلارنىڭ مۇناسىۋىتىدىكى ئۆزگىرىش ۋە يېشىۋىنىڭ تەرەققىياتى

1. 2 - دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە ئەنگلىيە بىلەن يەھۇدىيلار مۇناسىۋىتىدىكى ئۆزگىرىش

2 - دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە زىئونىزم رەھبەرلىرى باش-چىلىقىدىكى يەھۇدىيلار دۇنياسى بىلەن ئەنگلىيە ئوتتۇرىسىدا ھەم بىرلىشىدىغان، ھەم كۆرەش قىلىدىغان ئالاھىدە مۇناسىۋەت مەۋجۇت بولدى. بىر گۇرىئوننىڭ تۆۋەندىكى سۆزى بۇنداق ئىككى ياقلىمىلىق مۇناسىۋەتنى ئەڭ ئوبرازلىق ئىپادىلەپ بېرىدۇ: «ئارىمىزدا ئاق تاشلىق كىتاب يوقتەك مۇرىنى - مۇرىگە تىرەپ

گىتلېر بىلەن جەڭ قىلىشىمىز لازىم. شۇنداقلا ئارىمىزدا گىتلېر يوقتەك، ئاق تاشلىق كىتابقا قارشى تۇرۇشىمىز لازىم.» ئومۇمەن، ئۇرۇشنىڭ ئالدىنقى باسقۇچىدا پەلەستىن ئەتراپىنىڭ بېسىمىدا قالغاندا، ئەنگلىيە بىلەن يەھۇدىيلارنىڭ مۇناسىۋىتى بىر قەدەر ياخشى بولدى. ئۇرۇشنىڭ كېيىنكى باسقۇچىدا پەلەستىن ئۇرۇشنىڭ كۆلەڭگىسىدىن قۇتۇلغاندا ئەنگلىيە بىلەن يەھۇدىيلارنىڭ مۇناسىۋىتى جىددىيلەشتى.

1939 - يىلى 9 - ئايدا ئۇرۇش پارتلىغاندا يەھۇدىيلار ۋاكالەتخانىسى دەرھال مۇنداق بايانات جاكارلىدى: «تەقدىرنىڭ بۇ ئاچقۇچلۇق پەيتىدە، بارلىق يەھۇدىيلار تۇۋەندىكى ئۈچ ئىشقا، يەنى يەھۇدىيلارنىڭ يۇرتىنى قوغداشقا، يەھۇدىي مىللىتىنىڭ بەختىگە ۋە برىتانىيە ئىمپېرىيىسىنىڭ غەلىبە قىلىشىغا ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلىدۇ... بىزنىڭچە، ناتسىست گېرمانىيىسىنىڭ برىتانىيە ئىمپېرىيىسىگە تاڭغان ئۇرۇشى بىزگىمۇ تېگىلغان ئۇرۇشتۇر. بىز مۇمكىن بولغان ۋە يول قويۇلغان دائىرىدە ئەنگلىيە ئارمىيىسىگە ۋە ئەنگلىيە خەلقىگە قولىمىزدىن كېلىشىچە مەدەت بېرىمىز». شۇنىڭدىن كېيىنكى بىر مەزگىل ئىچىدە يەھۇدىي ھەربىي تەشكىللىرىنىڭ ئەنگلىيىگە قارشى قوراللىق پائالىيەتلىرى پۈتۈنلەي توختىدى. يەھۇدىيلارنىڭ يوشۇرۇن رادىئو ئىستانسىسىلىرىنىڭ ئەنگلىيىگە قارشى تەشۋىقاتمۇ توختىدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە يەھۇدىي ئوغۇل - قىزلىرى ئەنگلىيە ئارمىيىسىگە ئاكتىپ قاتناشتى. 1939 - يىلى 9 - ئاينىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ئەنگلىيە ئارمىيىسىگە قاتناشقا تىزىملاتقانلار 136 مىڭ ئادەمگە يەتتى. ئەنگلىيە دائىرىلىرى بەك كۆپ يەھۇدىيلار قوراللانسا ئەرەبلەردە نارازلىق پەيدا بولۇشتىن ھەم ئەنگلىيىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا يوشۇرۇن چاتاق شەكىللىنىشتىن ئەنسىرەپ، يەھۇدىيلارنى ئەسكەرلىككە ئېلىشقا پاسسىپ پوزىتسىيە تۇتتى، شۇ چاغدا ئاران مىڭدىن كۆپرەك ئادەمنى ئەسكەرلىككە قوبۇل قىلدى.

كېيىن ۋەزىيەت جىددىيلىشىپ، پەلەستىن تەھدىتكە ئۇچرىغاندا، ئەنگلىيە دائىرىلىرى تېخىمۇ كۆپ يەھۇدىيلارنى ئەسكەرلىككە قوبۇل قىلدى. مەسىلەن، 1941 - يىلى 4 - ئايدا روممېل گېرمانىيە ئارمىيىسىنى باشلاپ مىسىر چېگرىسىغا ھۇجۇم قىلىپ كەلدى. ئىراقتا ئەنگلىيىگە قارشى سىياسىي ئۆزگىرىش بولدى. ئەنگلىيە ئارمىيىسى بالقان ۋە ئوتتۇرا دېڭىز رايونىدا مەغلۇپ بولدى. بۇ چاغدا پەلەستىندىكى ئەنگلىيە دائىرىلىرى ئۈچ مىڭ يەھۇدىينى ئەسكەرلىككە قوبۇل قىلدى. 1942 - يىلىنىڭ باشلىرى گېرمانىيە ئارمىيىسى مىسىرنىڭ دەرۋازىسىغا كېلىپ قالغاندا يەنە بەش مىڭدىن ئارتۇق يەھۇدي ئەسكەرلىككە قاتناشتى. ئۇلار بىۋاسىتە ئۇرۇشقا قاتناشقاندىن باشقا، نۇرغۇن يەھۇدي تېخنىكلار ۋە ئىشچىلار ئەنگلىيىنىڭ ھەربىي بازىلىرىدا ئىشلەپ تۆھپە قوشتى.

ئۇرۇش پارتلىغاندىن باشلاپ، زىئونىزم تەشكىلاتى ۋە يەھۇدىيلار ۋاكالەتخانىسىنىڭ رەھبەرلىرى ئەنگلىيە دائىرىلىرى ئېتىراپ قىلغان مۇستەقىل ئۇرۇش قىلىش قوشۇنى قۇرۇشنى ئاكتىپ پىلانلىدى. ئۇلار مۇشۇنداق قوشۇننى يەھۇدىيلارنىڭ فاشىزمغا قارشى ئۇرۇشقا قاتناشقانلىقىنىڭ سىمۋولى قىلىشنى ئۈمىد قىلدى. تېخىمۇ مۇھىمى ئۇلار بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى داۋامىدا قىلغاندەك، مۇشۇنداق قوشۇن قۇرۇش ئارقىلىق يېشۇۋىنىڭ ھەربىي كۈچىنى ۋە سىياسىي ئورنىنى كۈچەيتىشنى ئۈمىد قىلدى. ۋېيزمان 1939 - يىلىنىڭ ئاخىرى ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىگە يەھۇدىيلارنىڭ ئۇرۇش قىلىش قوشۇننى قۇرۇش توغرىسىدا رەسمىي تەكلىپ بەردى. ئەنگلىيە يەھۇدىيلار بىلەن ئەرەبلەردىن تەركىب تاپقان ئارىلاشما قوشۇن قۇرۇشقا بولىدىغانلىقى توغرىسىدا جاۋاب بەردى. 1940 - يىلى يازدا ياۋروپا قۇرۇقلۇقىدىكى ئۇرۇش جىددىيلەشكەندە ۋېيزمان يەھۇدىيلارنىڭ ئۇرۇش قىلىش قوشۇننى قۇرۇش تەلىپىنى يەنە ئوتتۇرىغا قويدى. ئەنگلىيە

ھۆكۈمىتى ئىچىدىمۇ بەزىلەر چېخ قوشۇنى بىلەن پولەك قوشۇنىغا ئوخشاش يەھۇدىيلار قوشۇننى قۇرۇشنى ئوتتۇرىغا قويدى. لېكىن، ئوتتۇرا شەرق ئىشلىرىغا مەسئۇل ئەمەلدار قاتتىق قارشى تۇرغانلىقتىن ئۇنداق قىلىنمىدى. ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى 1940 - يىلى 9 - ئايدا ئەرەب، يەھۇدي ئەسكەرلىرىدىن تەركىب تاپقان پىيادە ئەسكەرلەر باتالىئونى قۇرۇشنى، ئۇنىڭ تەۋەلىكىدە يەھۇدىيلارنىڭ ئىككى روتىسى، ئەرەبلەرنىڭ ئىككى روتىسى بولۇشنى قارار قىلدى. يەھۇدىيلار ئاكتىپلىق بىلەن ئەسكەر بولدى، ئەرەبلەرنى قوبۇل قىلىشتا قىيىنچىلىق كۆپ بولدى. شۇڭا بۇ باتالىئوندا يەھۇدي ئوفېتسىر - ئەسكەرلىرى يېتەكچى ئورۇندا تۇردى. شۇنداق بولسىمۇ يەھۇدىيلار ۋاكالەتخانىسى مۇستەقىل يەھۇدىيلار قوشۇنى قۇرۇشتا چىڭ تۇردى ھەمدە ئىلگىرىلەشكە ئىگە بولدى. لېكىن ھەرخىل مۇرەككەپ سەۋەبلەر، بولۇپمۇ ئوتتۇرا شەرق سىياسىتىنى بەلگىلەيدىغان ئەنگلىيە ئەمەلدارلىرىنىڭ قارشى تۇرۇشى ئارقىسىدا بۇ ئىش ۋۇجۇدقا چىقمىدى. 1944 - يىلى 9 - ئايدا ياۋروپادىكى ئۇرۇش ۋەزىيىتى مۇقىملىشىپ، ئەرەبلەرنىڭ ئوتتۇرا شەرقتە بىرەر پايدىسىز ھەرىكەت قىلىشىدىن ئەنسىرەشنىڭ ھاجىتى قالمىغاندا ھەم ئىتتىپاقداش ئارمىيە قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتكەندە ئەسكەرنى جىددىي كۆپەيتىشكە زۆرۈر بولىدىغانلىقىنى نەزەرگە ئېلىپ، ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى مۇستەقىل يەھۇدىيلار بىرىگادىسى قۇرۇشقا ماقۇل بولدى. يەھۇدىيلار بىرىگادىسىدىكى ئوفېتسىر - جەڭچىلەر ئىتتالىيىنىڭ باتۇرلۇق بىلەن جەڭ قىلدى. كېيىن ئاۋىستىرىيە ۋە گېرمانىيەدىن ئۆتۈپ، ېىلگىيە ۋە گوللاندىيىگىچە جەڭ قىلىپ باردى.

شۇنىڭ بىلەن بىللە، يەھۇدىيلارنىڭ يەنە «17 - ماي ئاق تاشلىق كىتابى» غا قارشى تۇرۇش كۆرىشىمۇ داۋاملىق تەرەققي قىلدى. ئۇرۇشنىڭ پارتلىشى ئەنگلىيىنىڭ ئاق تاشلىق كىتابىنى ئىجرا قىلىش ئىرادىسىنى قىلچە ئۆزگەرتەلمىدى. ئەكسىچە،

ئۇلار بۇ مەسىلىدە تېخىمۇ قاتتىق مەيدان قوللاندى، بۇنداق مەيدان يەھۇدىيلارنىڭ يەر سېتىۋېلىشىنى چەكلەش ۋە يەھۇدىيلارنىڭ پەلەستىنگە كېلىشىگە چەك قويۇشتىن ئىبارەت بۇ ئىككى ئىشتا ئالاھىدە ئىپادىلەندى. شۇنداق قىلىش ئارقىلىق ئەرەبلەر بىلەن بولغان ئاجىز مۇناسىۋەتنى قوغداپ قېلىشنى ئۇمىد قىلىدى. 1940 - يىلى 2 - ئايدا ئەنگلىيە دائىرىلىرى ئاق تاشلىق كىتابىنىڭ روھىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن، يەر ئۆتۈنۈشكە دائىر نىزام ئېلان قىلىپ، پەلەستىنىڭ كۆپ قىسىم رايونلىرىدىكى يەرلەرنى ئەرەبلەر ئۆزئارا ئېلىشقا، سېتىشقا بولىدىغانلىقىنى، كىچىك رايونلاردىكى يەرلەرنىلا يەھۇدىيلارغا سېتىپ بېرىشى كە بولىدىغانلىقىنى بەلگىلىدى. بۇ نىزامنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىرىلىشى يەھۇدىيلارنىڭ كۆچلۈك قارشىلىقىنى قوزغىدى. ئۇلار ئېرۇسالېم، ھايفا، تېلئاۋىۋ قاتارلىق چوڭ شەھەرلەردە نامايىش قىلدى، ئەنگلىيە ساقچىلىرىغا تاش ئاتتى. ئەنگلىيە دائىرىلىرى باستۇرۇش تەدبىرلىرىنى قوللىنىپ، بەزى يەھۇدىيلارنى قولغا ئالدى. بۇ ئىشقا قارىتا زىئونىزم تەشكىلاتى ئۆچ ئېلىش تەدبىرلىرىنى قوللاندى. يەر ئېلىش - سېتىش مەسىلىسى تۇپەيلىدىن ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت كەسكىنلەشتى.

ياۋروپادا چوڭ قىرغىنچىلىق بولغانلىقتىن نۇرغۇن يەھۇدىيلار پەلەستىنگە قاچقان، خەلقئارادىكى قۇنقۇزۇش تەشكىلاتلىرىمۇ پەلەستىندىكى ئەنگلىيە دائىرىلىرىگە يەھۇدىي مۇساپىرلىرىنى قوبۇل قىلىش توغرىسىدا تەكرار مۇراجىئەت قىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئەنگلىيە دائىرىلىرى رەھىمسىز، ئۆلۈك پوزىتسىيە قوللىنىپ، «17 - ماي ئاق تاشلىق كىتابى» دىكى يەھۇدىي كۆچمەنلىرىنىڭ چېگرىدىن كىرىشىنى چەكلەشكە دائىر ماددىلارنى كەم - كۈتمىسىز ئىجرا قىلدى. نەتىجىدە نۇرغۇن پاجىئە يۈز بەردى. پاراخوتقا ئولتۇرۇپ كەلگەن نۇرغۇن يەھۇدىيلار قۇرۇقلۇققا چىقالمىغانلىقتىن دېڭىزغا قايتىشقا مەجبۇر بولۇپ، جېنىدىن ئايرى-

لىپ بېلىقلارغا يەم بولدى. 1941 - يىلى 12 - ئايدا «ستروما» ناملىق پاراخوتتا ئىستانبۇلغا كەلگەن 769 يەھۇدىي مۇساپىر ئەنگلىيىنىڭ ئۇلارنىڭ پەلەستىنده قۇرۇقلۇققا چىقىشىغا يول قويمىغانلىقى تۈپەيلىدىن پاراخوت كەينىگە يېنىپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى. نەتىجىدە بۇ پاراخوت قارا دېڭىزدا گېرمانىيە ئارمىيىسىنىڭ تورپېدىسى تېگىپ چۆكۈپ كەتتى. ھەممە يولۇچى ئۆلدى. بۇ ۋەقە دۇنيانى زىلزىلگە سالدى. خەلقئارا جامائەت پىكرىنىڭ قاتتىق نارازىلىقىنى قوزغىدى. زىئونىزم تەشكىلاتى ۋە يەھۇدىيلار ۋاكالەتخانىسىنىڭ رەھبەرلىرى بۇ مەسىلىدە ئەنگلىيە دائىرىلىرى بىلەن تىغمۇ تىغ كۆرەش قىلدى. يەھۇدىي مۇساپىرلىرىنى ھەر خىل «قانۇنسىز» يوللار بىلەن پەلەستىنگە توشۇدى. مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئەنگلىيە ۋە يەھۇدىيلار ئوتتۇرىسىدا پات - پات توقۇنۇش بولۇپ تۇردى.

دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتىمۇ پۈتۈن دۇنيادا ئەنگلىيىنىڭ ئاق تاشلىق كىتاب سىياسىتىگە قارشى ھەرىكەت قوزغىدى. ئامېرىكا بۇ ھەرىكەتنىڭ ئاساسىي سەھنىسى بولدى. ئامېرىكىدىكى زىئونىزم تەشكىلاتىنىڭ دۇنيا زىئونىزم ھەرىكىتىدىكى تەسىرى ۋە ئورنىمۇ تېز يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. ئامېرىكىدىكى زىئونىزم تەشكىلاتىنىڭ ۋەكىللىرىنىڭ ئاساس قىلغان 600 نەپەر زىئونىزمچى 1942 - يىلى 5 - ئاينىڭ 6 - كۈنىدىن 11 - كۈنگىچە نيۇ-يورك-تىكى بىلتمورې سارىيىدا يىغىن ئېچىپ، ئەنگلىيىنىڭ ئاق تاشلىق كىتاب سىياسىتىگە قارشى تۇرۇش ۋە زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ نىشان، پروگراممىسىغا تۈزىتىش كىرگۈزۈش قاتارلىق مەسىلىلەرنى مۇھاكىمە قىلدى. كەسكىن مۇنازىرە قىلىش ئارقىلىق بىر گۇرۇپپا زىئونىزم رەھبەرلىرى باشچىلىقىدىكى بىر تەرەپ يىغىندا يېتەكچى ئورۇننى ئىگىلىدى. يىغىن 5 - ئاينىڭ 11 - كۈنى بىلتمورې پروگراممىسىنى ماقۇللىدى. بۇ پروگراممىنى ئەنگلىيىنىڭ «17 - ماي ئاق تاشلىق

كىتابى» دىكى مەيدانىنى ئېنىق رەت قىلىپ، بۇ ئاق تاشلىق كىتابنىڭ ئەخلاق ۋە قانۇن جەھەتتىكى كۆچىنى ئىنكار قىلدى، بالفور خىتابنامىسىنىڭ «ئىپتىدائىي نىشانى»نى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنى تەلەپ قىلدى. پروگراممىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ ئۇرۇش داۋامىدا قولىغا قورال ئېلىپ ئۆزىنىڭ دۆلىتىنى قوغداش ھوقۇقىنى، جۈملىدىن يەھۇدىيلارنىڭ جەڭگىۋار قوشۇن قۇرۇش ھوقۇقىنى ئېتىراپ قىلىشنى تەلەپ قىلدى. پروگراممىدىكى ئەڭ مۇھىم مەزمۇن تۆۋەندىكى بىر ئابزاس سۆزدە كۆرسىتىلدى: «يېغىن كېيىنكى ئىجتىمائىي، ئەگەر يەھۇدىيلارنىڭ باردىغان جايى بولماسلىق مەسىلىسى قانائەتلىنەرلىك ھەل قىلىنمىسا غەلىبىدىن كېيىنكى دۇنيانىڭ يېڭى تەرتىپى تىنچلىق، ئادىللىق، باراۋەرلىك ئاساسىغا قۇرۇلالمايدۇ. يېغىن پەلەستىنىڭ دەرۋازىسىنى ئېچىۋېتىپ، يەھۇدىيلار ۋاكالەتخانىسىغا پەلەستىنگە كۆچمەن كۆچۈرۈش ۋە دۆلەت قۇرۇشقا زۆرۈر بولغان ھوقۇقلارنى، جۈملىدىن ئىگىسىز تۇرغان ۋە تېرىلمىغان يەرلەرنى ئېچىش ھوقۇقىنى بېرىشنى قاتتىق تەلەپ قىلىدۇ؛ پەلەستىنىنى يەھۇدىيلار جۇمھۇرىيىتى قىلىپ قۇرۇشنى ھەم دېموكراتىك يېڭى دۇنياغا قاتناشتۇرۇشنى تەلەپ قىلىدۇ». شۇ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى دۇنيا ئۇيۇشمىسى تەشكىلاتىنىڭ ئىجرائىيە كومىتېتى ئاۋاز بېرىش ئارقىلىق بىلتمورې پروگراممىسىنى قوبۇل قىلدى.

بىلتمورې پروگراممىسى ئوتتۇرىغا چىقىرىلغاندىن كېيىن ئۇيۇشمىنىڭ تەشكىلاتى ئامېرىكىدا كەڭ تەشۋىقات ھۇجۇمى قوزغىدى. ئامېرىكا ھۆكۈمىتىگە، پارلامېنتقا ۋە ھەر ساھەدىكى مەشھۇر زاتلارغا ئۇيۇشمىنىڭ ھەرىكىتىنى قوللاش، ئەنگلىيىنىڭ ئاق تاشلىق كىتابىغا قارشى تۇرۇش توغرىسىدا نۇتۇق سۆزلەپ، كۆرۈنەرلىك نەتىجىلەرگە ئېرىشتى: نۇرغۇن شەھەرلەردە ئۇيۇشمىنى قوللايدىغان نامايىشلار ئۆتكۈزۈلدى، ئون مىڭلىغان ئادەم ئەنگلىيىنىڭ ئاق تاشلىق كىتابىغا نارازىلىق بىلدۈرۈپ ئىمزا

قويدى. قىرىق شتات باشلىقى ۋە نۇرغۇن پالاتا ئەزالىرى روزۋېلت ۋۇكتۇكىغا خەت يېزىپ يەھۇدىي مۇساپىرلىرىنىڭ پەلەستىنگە بېرىشىغا رۇخسەت قىلىشنى تەلەپ قىلدى. بۇ مەسىلىدە ئارىسالدى بولۇپ تۇرغان ۋۇكتۇك روزۋېلت 1944 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى ئامېرىكىدىكى زىئونىزم تەشكىلاتىنىڭ رەھبىرى رابىي ستېپېن ۋىسې ۋە ئابباس سىلۋېرلارغا ئۆزىگە ۋاكالىتەن بايانات ئېلان قىلىش ھوقۇقىنى بېرىپ: «ئامېرىكا ھۆكۈمىتى 1939 ـ يىلىدىكى ئاق تاشلىق كىتابنى قوللىغان ئەمەس» دېدى. بۇ بىر قاتار ئىشلار ئەنگلىيىنى بىلەن يەھۇدىيلار مۇناسىۋىتىنىڭ مۇقەررەر يوسۇندا يەنمۇ يامانلىشىدىغانلىقىدىن، ئامېرىكا ئاخىرى ئەنگلىيىنىڭ ئورنىنى ئېلىپ، زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ مۇھىم ئىتتىپاقچىسى بولۇپ قالىدىغانلىقىدىن دېرەك بېرىدى.

2. ئۇرۇش مەزگىللىرىدىكى يىشۇۋۇنىڭ تەرەققىياتى

1 ـ دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە پەلەستىنىدىكى يەھۇدىيلار كۆپلەپ باشقا جايلارغا كېتىپ قېلىپ، پەلەستىنىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ ئىجتىمائىي تەشكىلاتلىرىنىڭ تەرەققىياتى توختاپ قالغان ھالەتكە چۈشۈپ قالغانىدى. لېكىن 2 ـ دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە ئەھۋال دەل ئۇنىڭ ئەكسىچە بولۇپ، يىشۇۋ ھەممە جەھەتتە تېز تەرەققىي قىلدى.

بىرىنچىدىن، ئادەم كۆچى بايلىقى ئۆزلۇكسىز كۆچەيدى. ئەنگلىيە دائىرىلىرى ھەرخىل تەدبىرلەرنى قوللىنىپ يەھۇدىي مۇساپىرلىرىنىڭ پەلەستىنگە كېلىشىنى چەكلىگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۆلۈم گىردابىدا جان تالىشىۋاتقان يەھۇدىيلار ھېچنېمىگە پەرۋا قىلماي پەلەستىنگە ماڭدى. ئەنگلىيە چېگرىدىن كىرىشكە رۇخسەت قىلغان 75 مىڭ يەھۇدىيدىن باشقا، نۇرغۇن قانۇنسىز كۆچمەنلەر ياۋروپادىكى قۇتقۇزۇش تەشكىلاتلىرى ۋە پەلەستىنىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ ئىجتىمائىي تەشكىلاتلىرىنىڭ ياردىمى بىلەن

هەر خىل يوللار ئارقىلىق پەلەستىنگە كەلدى. بۇ مەزگىلدە پەلەستىنگە كەلگەن قانۇنسىز كۆچمەنلەرنىڭ سانى توغرىسىدا تارىخشۇناسلارنىڭ كۆز قارىشى ئىنتايىن كۆپ پەرقلىنىدۇ. بەزىلەر 20 - 30 مىڭ ئادەم دېسە، بەزىلەر 50 - 60 مىڭ ئادەم دەيدۇ. قايسى سانىنىڭ توغرا بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، 1945 - يىلى ئۇرۇش ئاخىرلاشقاندا پەلەستىنىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ سانى 600 مىڭدىن ئېشىپ، 1939 - يىلى ئۇرۇش پارتلىغان چاغدىكىدىن ئاز دېگەندە يۇز مىڭ ئادەم كۆپەيدى. 1940 - يىلىدىن 1947 - يىلىغىچە يەھۇدىيلارنىڭ يېڭىدىن 84 ئولتۇراق رايونى قۇرۇلدى. ئاشۇنداق خەتەرلىك ئۇرۇش مەزگىلىدە پەلەستىنىدىكى يەھۇدىيلار نوپۇسىنىڭ شۇنداق تېز كۆپىيىشى ئادەمنى ھەيران قالدۇرىدۇ.

ئىككىنچىدىن، ئىقتىساد داۋاملىق ئېشىپ باردى. ئۇرۇشنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە يېشوۋنىڭ ئىگىلىكى بىر مەھەل قالايمىقان ھالەتتە قالغاندى. دېگىنى ۋە قورۇقلۇق قاتنىشى ئۇزۇلۇپ قالغانلىقتىن، ئاساسلىق ئېكسپورت مەھسۇلاتى بولغان ماندارىن، بانانىنى سىرتقا چىقىرىشقا مۇمكىن بولمىدى. بۇ سودا بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولغان باغۋەنچىلىك، مېۋە پىششىقلاپ ئىشلەش سانائىتى ۋە ترانسپورت كەسپى پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالدى. 1940 - يىلى ئىشسىز قالغان يەھۇدىيلار 50 مىڭغا يېتىپ، نوپۇسنىڭ %10 نى ئىگىلىدى. لېكىن، ئەھۋالدا ناھايىتى تېز ئۆزگىرىش بولدى. ئۇرۇشنىڭ كېڭىيىشىگە ئەگىشىپ، ئەنگلىيىنىڭ ۋە ئىتتىپاقداش دۆلەتلەرنىڭ ھەربىي سانائەت ۋە ئارقا سەپ ئېھتىياجى جىددىي ئېشىپ، پەلەستىنىنىڭ سانائىتى، يېزا ئىگىلىكى ۋە مۇلازىمەت كەسپىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا تۈرتكە بولدى. ھەربىي ئىشلار بىلەن ئالاقىدار ساھەلەردە گۈللىنىش پەيدا بولۇپ، نۇرغۇن ئىشقا ئورۇنلىشىش پۇرسىتى تۇغۇلدى. سىتاتىستىكىدىن قارىغاندا، 1937 - يىلىدىن 1943

- يىلىغىچە يېشوۋنىڭ سانائەت كارخانىلىرىنىڭ سانى بىر قاتلىنىپ، مەھسۇلاتى بەش ھەسسە كۆپەيگە. بىر مەھەل ئىشسىز قالغان يەھۇدىيلارنىڭ كۆپ قىسمى 1943 - يىلى ئىش تاپالىدى. سانائەت ۋە ئۇچىنچى كەسىپنىڭ تۇرتكىسى بىلەن يېزا ئىگىلىكىمۇ داۋاملىق تەرەققىي قىلىپ، يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرى نەچچە قاتلاندى. ئەنگلىيە ۋە ئىتتىپاقداش دۆلەتلەر ئارمىيىسى ۋە شەھەر ئاھالىسى ئاساسىي ئىستېمال بازىرى بولدى. ياۋروپادىكى يەھۇدىيلار ئىنسان قېلىپىدىن چىققان قىرغىنچىلىققا ئۇچراۋاتقاندا، پەلەستىنىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسى ئۇزۇلۇكسىز يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. يېشوۋدا گۈللەپ ياشنىغان مەنزىرە بارلىققا كەلدى.

ئەڭ مۇھىمى يەھۇدىيلارنىڭ ھەربىي كۈچى ۋە ئىستراتېگىيىلىك ئورنى يەنمۇ كۈچەيدى. يۇقىرىدا بايان قىلىنغاندەك، ئۇرۇش مەزگىلىدە نەچچە ئون مىڭ يەھۇدىي ياشلىرى ئەنگلىيە ئارمىيىسىگە قاتناشتى، كېيىن يەھۇدىيلار بىرىگادىسىنىڭ قۇرۇلۇشى بىلەن يەنە نەچچە ئون مىڭ يەھۇدىي گېرمانىيىگە قارشى ئۇرۇش سېپىگە ئاتلاندى. بۇلارنىڭ ئىچىدىكى نۇرغۇن ئادەملەر زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ ئاكتىپلىرى ۋە خاگانا، ئىرگۇن قاتارلىق تەشكىلاتلاردىكى يادرو كىشىلەر بولۇپ، قاتتىق ھەربىي تەلىم-تەربىيە ۋە قانلىق جەڭلەرنىڭ سىناقلىرىدىن ئۆتۈپ، تەجرىبىلىك، ئۇرۇشقا ماھىر ھەربىيلەر بولۇپ يېتىشىپ، كېيىن ئىسرائىلىيە ئارمىيىسىدىكى تايانچ كۈچلەرگە ئايلاندى. ستاتىستىكىدىن مەلۇم بولۇشىچە، ئەنگلىيە ئارمىيىسىدە (جۈملىدىن يەھۇدىيلار بىرىگادىسىدا) 75 مىڭ يەھۇدىي ھەربىي خىزمەت ئۆتىگەن. ئەگەر بۇنىڭغا سوۋېت ئىتتىپاقى، ئامېرىكا، فرانسىيە قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ ئارمىيىسىدە خىزمەت ئۆتىگەنلەرنى قوشساق، بۇ سان نەچچە قاتلىنىشى مۇمكىن (تەپسىلىي سان كېيىنكى بابتا كۆرسىتىلىدۇ). بۇ يەھۇدىي ھەربىيلەر پەلەستىنگە كەلگەندىن

دىن كېيىن يىشوۋنىڭ يوشۇرۇن ھەربىي كۈچىنى زور دەرىجىدە كۈچەيتتى. تىلغا ئېلىشقا ئەرزىيدىغىنى شۇكى، ئەنگلىيە دائىرە-لىرىنىڭ قاتتىق چەكلەشلىرىگە قارىماي، يەھۇدىيلار ۋاكالەتخانە-سىنىڭ رەھبەرلىرى ئۇرۇش مەزگىلىدە ھەر خىل تەدبىرلەرنى قوللىنىپ يەرگە ئىگە بولدى. ئادەمسىز رايونلارغا، ئىككى تەرەپ تالىشىۋاتقان رايونلارغا ۋە ئىستراتېگىيىلىك رايونلارغا كېڭە-يىپ، ئۇ يەرلەردە يېڭى كۆچمەنلەرنىڭ ئولتۇراق رايونلىرىنى قۇرۇپ، يىشوۋنىڭ كەلگۈسى ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار ئوتتۇرى-سىدىكى توقۇنۇشتىكى ئىستراتېگىيىلىك ئورنىنى زور دەرىجىدە كۈچەيتتى. يەھۇدىيلارنىڭ پەلەستىنىدە ئىگە بولغان يېرى 1939 - يىلىدىكى بىر مىليون 533 مىڭ 400 دۇنامدىن بىر مىليون 778 مىڭ 300 دۇنامغا يەتتى. قاقاس نىگاب رايونىدا 1943 - يىلى تۇنجى قېتىم يەھۇدىيلارنىڭ تۆت ئولتۇراق رايونىنى قۇ-رۇپ، 1946 - يىلى 15 كە يەتكۈزدى. مۇشۇ ئولتۇراق رايونلە-رى بولغاچقا، ب د ت نىڭ پەلەستىننى بۆلۈپ باشقۇرۇش توغرى-سىدىكى قارارىدا نىگاب رايونى ئىسرائىلىيىنىڭ خەرىتىسىگە كىرگۈزۈلدى. يەھۇدىيلار ۋاكالەتخانىسى ئۇرۇش ۋاقتىدىكى پاي-دىلىق پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ، ھەر خىل يوللار بىلەن نۇرغۇن قورال - ياراغ سېتىۋېلىپ، خاگانا قاتارلىق ھەربىي تەشكىلاتلار-نىڭ جەڭگىۋارلىق كۈچىنى زور دەرىجىدە ئاشۇردى.

2 - دۇنيا ئۇرۇشى ئاخىرلاشقاندا، پەلەستىندىكى «يەھۇدىي-لارنىڭ مىللىي يۇرتى» يەھۇدىيلار دۆلىتىگە ئۆتۈش ئۈچۈن ھا-زىرلاشقا تېگىشلىك شەرتلەرنى ھازىرلاپ بولدى.

ئۈچىنچى بۆلۈم

ئارزۇنىڭ چىنلىققا ئايلىنىشى

باسىلدا ئاخىر يەھۇدىيلار دۆلىتىنى قۇردۇم. ئەگەر بۈگۈن بۇنى ئۇنۇتۇكرەك دەۋەتسەم، كۆپچىلىك زادىلىق قىلىدۇ، كۆپچىلىك ئۇنى بەش يىلدىن كېيىن قا-داقلا بولمىسۇن 50 يىلدىن كېيىن كۆرە-لەيدۇ.

— خېرزل

سەككىزىنچى باب

ناتسىستلارنىڭ قىرغىنچىلىقى ۋە زىئونىزمنىڭ يەنە دولقۇنغا كۆتۈرۈلۈشى

1933 - يىلىدىن 1945 - يىلىغىچە ناتسىستلار يەھۇدىيلارغا غالجىرلىق بىلەن زىيانكەشلىك قىلدى ۋە يەھۇدىيلارنى ئۆلتۈردى. بۇ بالاينئاپەت يەھۇدىي مىللىتىنىڭ مىسلىسىز بۇيۇك ئىتتىپاقلىقىنى ئىلگىرى سۈردى. ھەممە يەھۇدىيلار — ئۇلارنىڭ دىنىي قارىشى ۋە سىياسىي خاھىشى قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر — زىئونىزم نەزەرىيىسىنىڭ يادروسىنى قوبۇل قىلدى؛ يەھۇدىيلارنىڭ دۆلىتىنى قۇرۇشنى مىللەتنى قۇتۇلدۇرۇشنىڭ بىردىنبىر چىقىش يولى قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئىنسان قېلىپىدىن چىققان بۇ جىنايەت دۇنياسىكى ۋىجدانلىق كىشىلەرنى زىلزىلىگە سالدى. شۇنىڭ بىلەن يەھۇدىيلارغا ھېسداشلىق قىلىدىغان ۋە زىئونىزمنى قوللايدىغان كۆچەر زور دەرىجىدە كۆچەيدى. ئەمەلىيەتتە بۇ ھال ب د ت نىڭ بۆلۈپ باشقۇرۇش قارارىنى ماقۇللىشىغا ۋە ئىسرائىلىيە دۆلىتىنىڭ قۇرۇلۇشىغا پايدىلىق جامائەت پىكرى يارىتىپ بەردى.

§ 1 . ناتسستلارنىڭ يەھۇدىيلارغا قارشى زوراۋانلىقلىرى

1 . يەھۇدىيلارغا، كوممۇنىزمغا قارشى 20 - يىللار-دىكى ئېغىر ۋە گىتلېرنىڭ فاشىستىك نەزەرىيىسى

1 - دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن، بولۇپمۇ 20 - يىللارنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ياۋروپادا يەھۇدىيلارغا قارشى دولقۇن يەنە بىر قېتىم باش كۆتۈردى. پولشادا ھۆكۈمەت يەھۇدىيلارنى كەمسىتىدىغان ئىقتىسادىي سىياسەت بەلگىلىدى. يۇقىرىدا بايان قىلىنغاندەك، بۇ تۆتىنچى قېتىملىق ئالىيانىڭ ئاساسىي سەۋەبى بولدى. رۇمىنىيىدە يەھۇدىيلارنى چېگرىدىن قوغلاپ چىقىرىشنى ئاشكارا نىشان قىلغان تەشكىلاتلار ۋە ھەربىكەتلەر پەيدا بولدى. لېتۋا ۋە لاتۋىيىدە يەھۇدىيلارنىڭ ئىقتىساد، مەدەنىيەت ساھەلىرىدىكى تەسىرىنى ئاجىزلاشتۇرۇش كۇنسايىن جىددىيلەشتى ھەمدە ھۆكۈمەتنىڭ قوللىشىغا ئېرىشتى. سوۋېت رۇسىيىسىدە ئىنقىلابتىن كېيىنكى دەسلەپكى مەزگىللەردە يەھۇدىيلارنىڭ ئەھۋالى كۆپ ياخشىلاندى. يەھۇدىيلارغا قارشى تۇرۇش قانۇنسىز دەپ ئېلان قىلىندى. ھەممە يەھۇدىيلار باراۋەر ھوقۇققا ئىگە بولدى، بەزى يەھۇدىيلار پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ رەھبەرلىك ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالدى. لېكىن، سىنىپىي كۆرەشنىڭ كېڭەيتىۋېلىشى ۋە تروتسكىي، زىنوۋىيېۋ، كامىنوۋ قاتارلىق يەھۇدىي نەسلىدىن بولغان رەھبەرلەرنىڭ ئەكسىلئىنقىلابچى قىلىپ بېكىتىلىشىگە ئەگىشىپ، يەھۇدىيلارغا قارشى تۇرۇش يەنە كۆتۈرۈلۈشكە باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى نەچچە مىليون يەھۇدىي يەنە بېسىم ئاستىدا قالدى.

20 - يىللاردىكى يەھۇدىيلارغا قارشى پىكىر ئېقىمى تارىخىتىن بۇيانقى يەھۇدىيلارغا قارشى تۇرۇش نەزەرىيىسىدىكى ئىرقىي

كەمسىتىش، دىنىي بىر تەرەپلىمىلىك قاراشتەك كونا نېمىلەر بولغاندىن باشقا، يەنە بەزى يېڭى ئالاھىدىلىكلەرنى ئىپادىلىدى. بۇنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ گەۋدىلىك بولغىنى يەھۇدىيلارغا قارشى تۇرۇش بىلەن كوممۇنىزمغا قارشى تۇرۇشنىڭ بىرلەشتۈرۈلۈشى بولدى.

1917 - يىلى رۇسىيىدىكى ئۆكتەبىر ئىنقىلابى ۋە ئۇنىڭدىن كېيىن پارتلىغان ياۋروپا ئىنقىلابى ماركسىزمنى قوبۇل قىلغان بىر تۈركۈم يەھۇدىي ئەزمەتلىرىنى ئىنقىلابنىڭ رەھبەرلىك ئورنىغا چىقىرىپ قويدى. ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىنكى سوۋېت رۇسىيىسىنىڭ 24 نەپەر پارتىيە، مەمۇرىي رەھبىرى ئىچىدە 16 نەپەر يەھۇدىي بار ئىدى. گېرمانىيە كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئاساسلىق رەھبىرى روسا لۇكسېمبۇرگ يەھۇدىي، ۋېنگرىيە سوۋېت جۇمھۇرىيىتىنىڭ داھىيىسى برا كوئىنمۇ يەھۇدىي ئىدى. كوممۇنىزمغا قارشى بەزى نەزەرىيىچىلەر بۇنى دەستەك قىلىپ، «يەھۇدىيلار — بولشېۋىكىزم» دېگەننى توقۇپ چىقىپ، خرىستىئان دىنىنىڭ ياۋروپادا يەھۇدىيلارغا قارشى تۇرۇش ئەنئەنىسىدىن پايدىلىنىپ كوممۇنىزمغا قارشى تۇردى. شۇنىڭغا ئوخشاش، يەھۇدىيلارغا قارشى بەزى نەزەرىيىچىلەرمۇ بۇرژۇئازىيىنىڭ كوممۇنىزمدىن قورقىدىغان روھىي ھالىتىدىن پايدىلىنىپ يەھۇدىيلارغا قارشى ھەربىكەت قوزغاشقا بولىدىغانلىقىنى بايقىدى. يەھۇدىيلارغا قارشى ئەسەرلەرنى كۆپ تىللارغا تەرجىمە قىلىپ كەڭ تارقاتتى. ماركس، لاسسالدىن تروتسكىينىڭچە بولغان نۇرغۇن ئىنقىلابچىلارنى كوممۇنىزم بايرىقىنى كۆتۈرۈۋېلىپ، يەھۇدىيلارنىڭ خەلقئارالىق سۇيىقەستلىرىگە كەتمەن چاپىدىغان قارا نەپەتلەر، دېدى.

كوممۇنىزمغا قارشى تۇسكە ئىگە بولغانلىقتىن يەھۇدىيلارغا قارشى 20 - يىللاردىكى ھەربىكەتنىڭ ئوك قانات ئەسەبىي كۈچلەرگە تايىنىشى تەبىئىي ئىدى. ئاخىر بۇ خاھىش مۇقەررەر

هالدا، باش كۆتۈرۈۋاتقان فاشىزم بىلەن بىر ئېقىمغا كىرىپ كەتتى. ئاۋستىرىيىدە تۇغۇلغان گىتلېر كوممۇنىزمغا، يەھۇدىيلارغا قارشى، ئىرقچىلىق ۋە فاشىستىك رەڭگا رەڭ ئەپسانىلەرنى قۇراشتۇرۇپ، سىستېمىلىق فاشىستىك نەزەريە تۈزۈپ چىقتى. ئۇ: ھازىر ئىنسانىيەت تارىخىدىكى «ئاچقۇچلۇق پەيت»، ئەركىن كاپىتالىزم يىمىرىلىپ كەتتى. يەھۇدىيلار — بولشېۋىكىزم ياۋروپانى ۋە پۈتۈن دۇنيانى بويسۇندۇرۇشنى پىلانلاۋاتىدۇ، «ئېسىل ئىرق» تىن بولغان ئارىيانلار «مەڭگۈلۈك ئىنقىلاب» ئارقىلىق يەھۇدىيلارنى ۋە ماركسىزمنى يوقىتىپ، تېخىمۇ كۆپ «ھاياتلىق ماكانى» نى قولغا كەلتۈرۈشى كېرەك، دەپ جار سالدى. ئېچىنارلىقى شۇكى، گىتلېر كوممۇنىزمغا، يەھۇدىيلارغا قارشى تۇغما كۆتۈرۈۋېلىپ، گېرمانىيىنىڭ ھوقۇقىنى چاڭگىلىغا ئېلىۋالدى. شۇنىڭ بىلەن ئوتتۇرا ئەسىردىن بۇيان يەھۇدىيلارنىڭ ئەھۋالى نىسبىي ياخشى بولۇپ كېلىۋاتقان بۇ مەدەنىي قەدىمكى دۆلەت فاشىزم نەزەريىسىنى ئەمەلىيەتتىن ئۆتكۈزىدىغان تۇنجى تەجرىبە ئېتىزى بولۇپ قالدى.

2. زىيانكەشلىك قىلىش، قوغلاش ۋە مىسلى كۆرۈلمىگەن «ئاخىرقى ھەل قىلىش»

گىتلېر 1933 - يىلىنىڭ باشلىرى گېرمانىيىدە تەختكە چىقىپلا يەھۇدىيلارغا قارشى ھەرىكەت قوزغىدى. 1933 - يىلىدىن 1945 - يىلى 12 - ئايغىچە ھەرىكەت ئۈزۈلۈپ قالماي داۋاملاشتى، بەلكى تەدرىجىي يۇقىرى ئۆرلىدى. بۇنىڭ پۈتۈن جەريانىنى مۇنداق ئۈچ باسقۇچقا بۆلۈشكە بولىدۇ:

بىرىنچى باسقۇچ (1933 - يىلىدىن 1938 - يىلىغىچە) تا گېرمانىيە زېمىنىدا يەھۇدىيلارغا قارشى بىر قاتار قانۇن - پەرمانلار جاكارلاندى. سىياسىي، ئىقتىساد، مەدەنىيەت ساھەلىرىدە يەھۇدىيلارغا كەڭ كۆلەمدە، يۇقىرىدىن تۆۋەنگىچە ئالا قالدۇرماي

زىيانكەشلىك قىلىندى. ناتسىست گېرمانىيىسى 1933 - يىلى 4 - ئايدا يەھۇدىيلارغا قارشى تۇنجى پەرمان — «ھۆكۈمەت خىزمەتچىلىرىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش قانۇنى» نى جاكارلاپ، «غەيرىي ئارىيان ئەۋلادىدىن بولغان مەمۇرىي ئەمەلدارلار خىزمىتىدىن چېكىنىشى كېرەك» لىكىنى بەلگىلىدى. مۇشۇ پەرمانغا ئاساسەن، يەھۇدىيلار ھۆكۈمەت ئورگانلىرىدىن قوغلاندى. شۇنىڭ بىلەن بىللە «ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ئون ئىككى قائىدىسى» نى تۈزدى. ئۇنىڭ بىر ماددىسى: «ئەڭ خەتەرلىك رەقىبىمىز يەھۇدىيلار» دېيىلدى. يەھۇدىي نەسلىدىن بولغان ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ مەكتەپتىكى ئەھۋالى شۇنىڭدىن كېيىن كۈنسايىن قىيىنلاشتى. نۇرغۇن كىشىلەر مەكتەپتىن چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى. شۇ يىلى 10 - ئايدا «دۆلەتنىڭ گىزىت - ژۇرنال قانۇنى» ئوتتۇرىغا چىقىرىلىپ، ھەممە تەھرىرلەرنىڭ ئارىيان قان سىستېمىسىدىكىلەر بولۇشى كېرەكلىكى، ھەتتا ئۇلارنىڭ جۇپتى يەھۇدىي بولسىمۇ بولمايدىغانلىقى بەلگىلەندى. شۇنىڭ بىلەن يەھۇدىيلار ئاخبارات، نەشرىيات ئورۇنلىرىدىن ئايرىلىشقا مەجبۇر بولدى. 1935 - يىلى كۈزدە بىر قاتار پەرمانلاردىن تەركىب تاپقان «نىۈرنبېرگ قانۇنى» ئېلان قىلىنىپ، يەھۇدىيلارنىڭ پۇقرالىق ھوقۇقى ۋە ھەممە سىياسىي ھوقۇقلىرى تارتىۋېلىندى ھەمدە يەھۇدىيلار بىلەن گېرمان ياكى شۇنىڭغا مەنبەلىك قان سىستېمىسىدىكى پۇقرالار نىكاھلىنىشقا رۇخسەت قىلىنمىدى.

شۇنىڭ بىلەن بىللە، گېرمانىيە ھۆكۈمىتى ۋە ناتسىستلار پارتىيىسى ئەھۋال بىلمەيدىغان ئامما ئىچىدە يەھۇدىيلارنىڭ كارخانىلىرىغا، ماگىزىنلىرىغا ۋە ئادۋوكاتلىق ئورۇنلىرىغا ھۇجۇم قىلىشقا كۈشكۈرتۈپ، يەھۇدىيلارنى ئۇردى ھەتتا ئۆلتۈرۈۋەتتى. ناتسىستلارنىڭ تەشۋىقات مىنىستىرى گېببېلس بېرلىندا چوڭ كۆلەمدە كىتاب كۆيدۈرۈش پائالىيىتى ئۇيۇشتۇرۇپ، يەھۇدىيلار

يازغان كىتابلارنى ۋە «غەيرىي گېرمان» كىتابلىرى (مەسىلەن، كومموئىنزمغا دائىر كىتابلار) نى كۆيدۈرۈۋەتتى. دۇنيادىكى ھېـ
نسرىخ ھېينى، پېكاسسو، مىندېلسون، پائۇل سېزان قاتارلىق مەشھۇر ئەربابلارنىڭ ئەسەرلىرى تەكشۈرۈپ پىچەتلىۋېتىلدى. ئېينىشتېين، فروئىد قاتارلىق پەن ئالىملىرى ۋە مەدەنىيەت ئۇستازلىرىمۇ چەت ئەللەرگە سەرگەردان بولۇپ چىقىپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى. 1935 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە سەككىز مىڭ يەھۇدىي ئۆلۈۋالدى، 75 مىڭ يەھۇدىي چەت ئەللەرگە كۆچۈپ كەتتى.

1936 - يىلى ئولىمپىك تەنھەرىكەت يىغىنى بېرلىندا ئۆتكۈـ زۈلىدىغانلىقى ئۈچۈن، يەھۇدىيلارغا قارشى ھەرىكەت سەل جىمـ دى. ئولىمپىك تەنھەرىكەت يىغىنى توگەش بىلەن يەھۇدىيلارغا قارشى ھەرىكەت يەنە يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. يەھۇدىي ياش گرىنىسـ فان 1938 - يىلى 11 - ئاينىڭ 7 - كۈنى گېرمانىيىنىڭ پارىژدىكى ئەلچىخانىسىنىڭ كاتىپى لېتنى ئۆلتۈرۈۋەتتى. ناتـ سىست دائىرىلىرى بۇنى باھانە قىلىپ دەرھال تېخىمۇ كەڭ كۆلەمدە يەھۇدىيلارغا قارشى دولقۇن قوزغىدى. 11 - ئاينىڭ 9 - كۈنى گېرمانىيىنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى يەھۇدىي چېركاۋـ لىرىغا ئوت قويۇۋېتىلدى، يەھۇدىي قەبرىستانلىقلىرى بۇزۇۋېتىلـ دى، يەھۇدىيلارنىڭ ماگىزىنلىرى چېقىۋېتىلدى، ھېسابسىز يەـ ھۇدىي يارىدار قىلىندى، 20 مىڭدىن ئارتۇق ئادەم جازا لاگىرىغا قامالدى. شۇ كۈنى نەچچە تۈمەنلىگەن ئەينەك چېقىۋېتىلگەچكە، 11 - ئاينىڭ 9 - كۈنى «ئەينەك چېقىلغان كېچە» دەپ ئاتالدى (بۇرۇن «كرىستال كېچىسى» دەپ تەرجىمە قىلىنغان.) تارـ خىي كىتابلاردا كېيىنرەك بۇ ئاتالغۇ يەھۇدىيلارغا زىيانكەشلىك قىلىش مەنىسىدە ئىشلىتىلىدىغان بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن ناتـ سىست دائىرىلىرى يەنە بىر قاتار ئەمر - پەرمانلارنى جاكارلاپ، جامائەت سورۇنلىرىدا يەھۇدىيلارنىڭ سېرىق يۇلتۇز تاقىشى كېـ

رەكلىكىنى، يەھۇدىيلارنىڭ پاسپورتىغا «J» خېتىنى بېسىش كېرەكلىكىنى، يەھۇدىي دوختۇرلىرىنىڭ ئىجازەت كىنىشكىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلغانلىقىنى بەلگىلىدى. شۇنىڭ بىلەن گېرمانـ يىدىكى يەھۇدىيلار ياشاش ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلىندى.

ئىككىنچى باسقۇچ (1938 - يىلىدىن 1941 - يىلىغىچە) تا گېرمانىيىنىڭ بارغانسېرى كۈچ دۆلەت ۋە رايونلارنى بېسىۋېـ لىشىغا ئەگىشىپ، ناتسىستلارنىڭ يەھۇدىيلارغا قارشى سىياسـ تى ۋە ئەمر - پەرمانلىرى ئىشغال قىلىنغان رايونلارغا كۆچۈرۈپ بېرىلدى ھەمدە قوغلاش بىلەن ئايرىۋېتىش بىرلەشتۈرۈلگەن فاشـ جىنغا تەرەققىي قىلدۇرۇلدى. 1938 - يىلى 3 - ئايدىن 1941 - يىلى 5 - ئايغىچە ناتسىست گېرمانىيىسى ئاۋسترىيە، چېخ - سلوۋاكىيە، پولشا، دانىيە، نورۋېگىيە، گوللاندىيە، بېلگىيە، لىيۇكسېمبۇرگ، فرانسىيە، رۇمىنىيە، گرېتسىيە، بۇلغارىيە، يۇگوسلاۋىيە قاتارلىق دۆلەتلەرنى ئىشغال قىلىۋالدى ياكى ئۇ دۆلەتلەرگە «كىردى». شۇنىڭ بىلەن ناتسىستلارنىڭ يەھۇدىيلارـ غا قارشى ھەرىكىتىمۇ يۇقىرىقى رايونلارغا كېڭەيدى. بەزى قورـ چاق دائىرىلەر ناتسىستلار بىلەن ئېغىز - بۇرۇن يالىشىپ، بۇ ئىشتا چوماقچى بولۇش رولىنى ئويناندى.

تىلغا ئېلىشقا ئەرزىيدىغىنى شۇكى، ناتسىستلار بۇ مەزگىلدە يەھۇدىيلارغا قوغلاش بىلەن ئايرىۋېتىش بىرلەشتۈرۈلگەن فاشـ جىنىنى يولغا قويدى. پولشادىكى نەچچە مىليون يەھۇدىينى ئالاـ ھىدە بەلگىلەنگەن ئايرىۋېتىش رايونىغا توپلىدى. ئادەتتە ئۇلارنىڭ سىرتقا چىقىشىغا يول قويمىدى، ئۇلار ھايۋاندىن بەتتەر تۈرمۇش كەچۈردى. ۋارشاۋادىكى 500 مىڭ يەھۇدىي ئاران 2.71 كۋادـ رات كىلومېتىر كېلىدىغان ئايرىۋېتىش رايونىغا كىرگۈزۈلۈپ، ھاياتىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ئۇلارغا ھەر كۈنى ئازراق يېمەكـ لىك بېرىلدى. نەچچە مىڭلىغان ئادەم ئاچارچىلىق تۈپەيلىدىن ئۆلۈپ كەتتى. ناتسىستلار ۋېنادا «يەھۇدىي كۆچمەنلەر باش باشـ

قارمىسى» قۇرۇپ، ئاۋسترىيەدىكى يەھۇدىيلارنى چېگرىدىن چە-قىرىۋېتىشكە مەسئۇل قىلدى. ھەمدە بۇ يەھۇدىيلار چىقىپ كە-تىشتىن ئىلگىرى ئۇلارنىڭ ھەممە پۇل - بايلىقىنى تارتىۋالدى. 1938 - يىلى 3 - ئايدىن 1939 - يىلى 9 - ئايغىچە بولغان بىر يېرىم يىل ئىچىدە ئاۋسترىيەدىكى 100 مىڭ يەھۇدىي ھەممە نەمىسىدىن ئايرىلىپ چېگرىدىن چىقىرىۋېتىلدى. بېرلىندا ئوخ-شاش ۋەزىيەتنى ئۇستىگە ئالغان ئورگان «يەھۇدىيلارنى چېگرىدىن چىقىرىۋېتىش مەركىزىي ئىشى بېجىرىش ئورنى» دەپ ئاتالدى. 1933 - يىلىدىن 1939 - يىلىغىچە 280 مىڭدىن ئارتۇق يەھۇدىي گېرمانىيەدىن ئايرىلىشقا مەجبۇر قىلىندى. بۇ سان 1933 - يىلىدىكى گېرمانىيەدىكى 525 مىڭ يەھۇدىينىڭ 53.3% نى ئىگىلىدى. كەتكەنلەرنىڭ ھالى گېرمانىيەدە قېلىپ قىرغىن قى-لىنغان قېرىنداشلىرىنىڭكىدىن ياخشى بولدى. ناتسىستلار تۈر-لۈك يوللار بىلەن يەھۇدىي بايلىرىنى ۋە يەھۇدىيلارنىڭ خەير - ساخاۋەت تەشكىلاتلىرىنى نۇرغۇن پۇل تاپشۇرۇشقا مەجبۇرلىدى. يەھۇدىيلار بۇنداق غايەت زور خىراجەتنى تاپشۇرالمىدى. ئامېر-كىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ بىرلەشمە تەقسىمات كومىتېتى (ئىنگ-لىزچە قىسقارتىپ ئاتىلىشى JDC) بۇنىڭ ئۈچۈن نەچچە مىليون ئامېرىكا دوللىرى تاپشۇردى.

گېرمانىيەدە قالغان يەھۇدىيلاردا كېيىنرەك قولغا چىققۇ-دەك بىر نېمە قالمىدى. شەھەردە بۇ ئادەملەرنى ئايرىۋېتىدىغان رايون ئايرىشقا بولمىدى، يېمەكلىك، يېقىلغۇمۇ كۇنسايىن ئاز-لاپ كەتتى، شۇنىڭ بىلەن ناتسىستلار مىليونلىغان يەھۇدىيلارنى شەھەرلەردىن قوغلاپ، يىغىۋېلىش لاگىرلىرىغا ئەۋەتتى. قاۋۇل ياشلارنى ئېغىر ئەمگەكلەرگە مەجبۇر قىلدى. فرانسىيە، گوللان-دىيە، بېلگىيەدىكى يەھۇدىيلار دەسلەپ ئايرىۋېتىش رايونلىرىغا قوغلاندى. كېيىن پويىزغا سېلىنىپ، شەرقىي ياۋروپادىكى جازا لاگىرلىرىغا ئەۋەتىلدى. گىرېتسىيەدىكى يەھۇدىيلار جازا لاگىرىغا

كېتىۋاتقان سەپەر ئۈستىدە ئىنسان قېلىپىدىن چىققان ھەر خىل ئازابلارنى تارتتى. كۆزلىگەن يەرگە يېتىپ كەلگەندە نۇرغۇن كىشى ھالىدىن كېتىپ ھاياتىدىن ئايرىلدى. ناتسىستلار يەھۇدىي-لارنى تېخىمۇ كەڭ كۆلەمدە قوغلاش ئۈچۈن، ھەر خىل لايىھە-لەرنى تۈزدى. مەسىلەن، ئاتالمىش «ماداگاسكار پىلانى» دا ياۋ-روپادىكى تۆت مىليون يەھۇدىينى فرانسىيەنىڭ مۇستەملىكىسى بولغان ماداگاسكارغا قوغلاپ، ئۇ يەردە گېرمانىيەلىك ۋالىي ھۆكۈمرانلىق قىلىدىغان يەھۇدىيلارنىڭ ئاپتونوم رايونىنى قۇر-ماقچى بولدى. 1940 - يىلى 6 - ئايدا گىتلېر بۇ پىلاننى قوللىدى. لېكىن، ئۇرۇش جىددىيلىشىپ كەتكەنلىكتىن ناتـ-سىستلار بۇ لايىھىنى ئەمەلگە ئاشۇرالمىدى.

ئۈچىنچى باسقۇچ (1941 — 1945) تا ناتسىستلار «ئاخىر-قى ھەل قىلىش» سىياسىتىگە، يەنى يەھۇدىي مىللىتىنى جىسما-نىي جەھەتتىن يوقىتىشقا بۇرالدى. ناتسىستلار 1941 - يىلى 6 - ئايدا سوۋېت ئىتتىپاقىغا تاجاۋۇز قىلىپ كىردى. شۇ چاغدا سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئۈچ مىليوندىن ئارتۇق يەھۇدىي بار ئىدى. بۇ يەھۇدىيلارنى قانداق بىر تەرەپ قىلىش ناتسىست كاتتىۋاشلىرى جىددىي ھەل قىلىدىغان مەسىلە بولۇپ قالدى. شۇنىڭ ئالدى - كەينىدە، ياۋروپادىكى يەھۇدىيلارنى جىسمانىي جەھەتتىن ئۆزۈل - كېسىل يوقىتىدىغان «ئاخىرقى ھەل قىلىش» لايىھىسى بىر مەزگىل غۇلغۇلا قىلىنغاندىن كېيىن ئوتتۇرىغا چىقتى. گىتلېر 1939 - يىلىدىن باشلاپ ياۋروپادىكى يەھۇدىيلارنى «تامامەن يوقىتىش» نىڭ مۇمكىنلىكىنى سۆزلەشكە باشلىدى. سوۋېت ئىت-تىپاقىغا ھۇجۇم قىلىشقا تەييارلىق كۆرۈش جەريانىدا «ھەممە يەھۇدىيلار — بولشېۋىكىزمچىلارنى يوقىتىش» توغرىسىدا مەخ-پىي بۇيرۇق چۈشۈردى. ھازىر ئىگىلىگەن ماتېرىياللاردىن قارا-غاندا «ئاخىرقى ھەل قىلىش» دېگەن بۇ سۆز ناتسىستلارنىڭ ئىككىنچى نومۇرلۇق كاتتىۋېشى ھېرمان گورنىڭ 1941 - يىلى

7 - ئايدا ئىمزا قويغان ھۆججەتتە تۆنجى قېتىم ئوتتۇرىغا قويۇلغان. ناتسىستلار 1942 - يىلى 1 - ئايدا يەھۇدىيلار مەسىلىسىنى مۇزاكىرە قىلىدىغان يىغىندا بۇ ھۆججەت ھۆكۈمەتنىڭ سىياسىتى سۈپىتىدە چۈشۈرۈلگەن. شۇنىڭ بىلەن «ئاخىرقى ھەل قىلىش» دېگەن سۆز ياۋروپادىكى يەھۇدىيلارنى جىسمانىي جەھەتتىن ئۈزۈل - كېسىل يوقىتىش دېگەن سۆزنىڭ ئورنىدا ئىشلىتىلگەن. «ئاخىرقى ھەل قىلىش» لايىھىسىنى ناتسىستلار ئالدى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىدا يولغا قويۇپ، بۇ ۋەزىپىنى ئىجرا قىلىدىغان تۆت ئالاھىدە ئەترەت ئالغا ئىلگىرىلەۋاتقان گېرمانىيە ئارمىيىسىنىڭ كەينىدىن يېتىپ كېلىپ، قولغا چۈشكەن ھەممە يەھۇدىيلارنى، سىگانلارنى، قىزىل ئارمىيىنىڭ سىياسىي خىزمەتچىلىرىنى ۋە كومپارتىيە كادىرلىرىنى ئۆلتۈرگەن. 1941 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىن 1942 - يىلىنىڭ بېشىغىچە بولغان بىر قىسىتا ئالاھىدە ئەترەت 500 مىڭغا يېقىن يەھۇدىينى ئۆلتۈرۈۋەتكەن.

1942 - يىلى «ئاخىرقى ھەل قىلىش» نى تېخىمۇ تېز ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن، ناتسىستلار بىر تۈركۈم «مۇتەخەسسىس» لەرنى زەھەرلىك گازلىق ئۆي لايىھىلەپ چىقىشقا ئۇيۇشتۇرۇپ، مىليونلىغان يەھۇدىينى ئاتالمىش «مۇنچا» غا كىرگۈزۈپ زەھەرلەپ ئۆلتۈرگەن. ئوسۋېنسىم جازا لاگىرىدا بىر كۈندە ئالتە مىڭ ئادەمنى زەھەرلەپ ئۆلتۈرىدىغان رېكورتنى يارىتقان. ناتسىستلار شەرقىي ياۋروپا ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى نۇرغۇن يەھۇدىيلارنى ئۆلتۈرۈش بىلەن بىللە، غەربىي ياۋروپادا ۋە بالقاندا يەھۇدىيلارنى قولغا ئېلىپ، ئۇلارنى گېرمانىيە ۋە پولشادىكى جازا لاگىرلىرىغا ئېلىپ بېرىپ ئۆلتۈرۈۋەتكەن. «ئاخىرقى ھەل قىلىش» ئۇرۇشىنىڭ ئاخىرىغىچە داۋاملاشتى. ئىتتىپاقداش دۆلەتلەر ئارمىيىسىنىڭ تېز ئىلگىرىلىشى بىلەن بەزى يەھۇدىي مەھبۇسلار ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇپ قالدى.

ناتسىستلارنىڭ زىيانكەشلىك قىلىشى، قوغلىشى ۋە «ئاخىرقى ھەل قىلىش» دا زادى قانچىلىك يەھۇدىي ھايات‌تىدىن ئايرىلدى؟ بۇ مەسىلە ھەققىدە ھازىرغىچە ئوخشاشمىغان قاراشلار مەۋجۇت. لېكىن، زور كۆپ ساندىكى تارىخشۇناسلار تەخمىنەن ئالتە مىليون يەھۇدىي ناتسىستلارنىڭ قولىدا ئۆلدى، دەپ قارايدۇ. 30 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا دۇنيا بويىچە 18 مىليون يەھۇدىي بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدىكى 12 مىليون يەھۇدىي ياۋروپادا ياشايتتى. دېمەك، گېتلېر پۈتۈن يەھۇدىيلارنىڭ ئۈچتىن بىر قىسمىنى، ياۋروپادىكى يەھۇدىيلارنىڭ 50% نى «يوقاتتى». بۇ يالغۇز يەھۇدىي مىللىتىنىڭ بېشىغا كەلگەن بالايىئاپەت بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ئىنسانىيەت تارىخىدىمۇ ئاز كۆرۈلىدىغان پاجىئە بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

2 §. زىئونىزمنىڭ يەنە دولقۇن بولۇپ شەكىللىنىشى

1. ئاپەت ئىچىدىكى يەھۇدىي مىللىتى: قۇتۇلدۇرۇش - ياردەم بېرىش، قارشىلىق كۆرسىتىش ۋە زىئونىزمنى ئېتىراپ قىلىش

ياۋروپادا گېتلېر يەھۇدىيلارغا قارشى دولقۇن قوزغىغاندا، يەھۇدىيلار دۇنياسىنىڭ تۇنجى ئىنكاسى ئاپەتكە ئۇچرىغان قېرىنداشلىرىنى بارلىق كۈچى بىلەن قۇتقۇزۇش ۋە ئۇلارغا ياردەم قىلىش بولدى. دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتى ۋە ئامېرىكىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ ئىجتىمائىي تەشكىلاتلىرى بۇ ئىشتا گەۋدىلىك رول ئوينىدى. 1933 - يىلى زىئونىزمنىڭ بەزى رەھبەرلىرى ناتسىستلار گېرمانىيىسىنىڭ ئىقتىسادىي مىنىستىرلىكى بىلەن مەخپىي كېلىشىم ھاسىل قىلىپ، گېرمانىيىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ پەلەستىنگە كۆچۈپ كېتىشىنى، بۇ ئادەملەر مۈلكىنى گېرمانىيىنىڭ ئالاھىدە ھېسابات نومۇرىغا قويۇپ، ئۇ پۇلغا پەلەستىندىن

گېرمانىيە تاۋارلىرى سېتىۋېلىشىنى، بۇ تاۋارلارنى سېتىۋالغان پەلەستىنلىك سودىگەرلەر پۇل چىقىرىپ گېرمانىيىدىكى يەھۇدي كۆچمەنلەرنىڭ زىينىتىنى تولۇقلاپ بېرىشىنى بېكىتتى. زىئونىزم ھەرىكىتىگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، ياۋروپادىكى يەھۇدىيلارنى قۇتقۇزۇشنىڭ مۇھىم مەقسىتى ئۇلارنى پەلەستىنگە كۆچۈشكە ئۈيۇشتۇرۇشتىن ئىبارەت بولدى. يۇقىرىدا بايان قىلىنغاندەك، بەشىنچى قېتىملىق ئالىيادا پەلەستىنگە كۆچكەن يەھۇدىيلارنىڭ كۆپىيىپ كېتىشى زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ قۇتقۇزۇش - ياردەم قىلىشنىڭ تەتبىقسىزدۇر. لېكىن، پەلەستىنىنىڭ كۆچمەنلەرنى قوبۇل قىلىشى چەكلىنىڭ بولغاچقا، بولۇپمۇ ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار ئوتتۇرىسىدىكى توقۇنۇش كۈنسايىن كەسكىنلىشىۋاتقان ۋە ئەنگلىيە دائىرىلىرى چەكلەشنى كۈچەيتىۋاتقان ئەھۋالدا ياۋروپادىكى يەھۇدىيلارنىڭ پەلەستىنگە كۆچۈشى بارغانسېرى قىيىنلاشتى. 1939 - يىلى «17 - ماي ئاق تاشلىق كىتابى» ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، زىئونىزم تەشكىلاتى ۋە يەھۇدىيلار ژاكالەتخانىسى ياۋروپادىكى يەھۇدي مۇساپىرلارنى پەلەستىنگە «قانۇنسىز» يوللار بىلەن يۆتكەشكە مەجبۇر بولدى. لېكىن شۇ چاغدا ياۋروپادىكى يەھۇدىيلار ئىنتايىن قىيىن ئەھۋالدا قالغاچقا، ئۇلارنىڭ ناتسىستلار ئىشغالىيىتىدىكى رايونلاردىن تېز كېتىۋېلىشىغا ياردەم قىلىشلا جىددىي ئىش بولۇپ، ئۇلارنىڭ پەلەستىنگە بېرىش - بارالماسلىقىنىڭ كارى چاغلىق ئىدى.

دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى يەھۇدي تەشكىلاتلىرى قۇتقۇزۇش ھەرىكىتىنى قانات يايدۇرۇشتا يەھۇدىيلارنىڭ پەلەستىنگە كېتىشى بىلەن چەكلەنمەي، ناتسىستلار ئىشغالىيىتىدىكى جايلاردىن ئۇلارنى قوبۇل قىلىشنى خالايدىغان ھەرقانداق جايغا كېتىۋېلىشىغا ياردەم قىلىشنى مەقسەت قىلدى. ئۇلار ياۋروپادا ۋە دۇنيانىڭ نۇرغۇن جايلىرىدا ۋاقتىلىق ئىش بېجىرىش ئورۇنلىرىنى قۇرۇپ، يەھۇدىيلارنىڭ چېگرىدىن چىقىش كىنىشكىسى

ئېلىنىشىغا ۋە مەلۇم دۆلەتكە كىرىش ياكى مەلۇم دۆلەتتىن ئۆتۈش پاسپورتى ئېلىنىشىغا ياردەم قىلدى. ئۇرۇش پارتلىغاندىن كېيىن ئۇلار يەھۇدىيلارنى نۇرغۇن يوشۇرۇن يوللار ئارقىلىق ناتسىستلار ئىشغالىيىتىدىكى رايونلاردىن يۆتكەپ كەتتى. بەزى دۆلەتلەردە تۇرۇپ قالغان ياكى پاناھلىنىدىغان مۇساپىرلارغا تۇرلۇك يوللار بىلەن ياردەم قىلىپ، ئۇلارنى قىيىن مەزگىلدىن ئۆتكۈزۈپ قويدى. يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئامېرىكىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ بىرلەشمە تەقسىمات كومىتېتى ياۋروپادىكى يەھۇدي مۇساپىرلارنى قۇتقۇزۇشقا ئالاھىدە چوڭ تۆھپە قوشتى. بۇ كومىتېت نۇرغۇن پۇل تۆلەپ گېرمانىيە، ئاۋستىرىيىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ چېگرىدىن چىقىش كىنىشكىسىنى ئالدى. شۇنىڭدەك يەھۇدىيلارنىڭ پاناھلىنىدىغان ياكى ۋاقتىلىق تۇرىدىغانغا جاي تېپىۋېلىشى ئۈچۈن نۇرغۇن پۇل خەجلىدى. مەسىلەن، 1939 - يىلى گېرمانىيە پولشانى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن پولشادىكى نۇرغۇن يەھۇدىيلار لىتۋاغا قاچتى. 1940 - يىلى ئۇلار ياپونىيىگە بارىدىغان پاسپورتقا ئىگە بولدى. لېكىن، ھەر بىر ئادەم 200 ئامېرىكا دوللىرى تۆلىسە ئاندىن سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقىلىق ياپونىيىگە بارالايدىغان بولدى. بىرلەشمە تەقسىمات كومىتېتى دەرھال پۇتۇن كۈچى بىلەن ئاتلىنىپ پۇل يىغىپ، گېرمانىيە سوۋېت ئىتتىپاقىغا ھۇجۇم قىلىشتىن ئىلگىرى ئۇلارنى ماڭغۇزۇۋەتتى. بىرلەشمە تەقسىمات كومىتېتى لىسابوندىكى باشقارمىسىدا ياۋروپا يەھۇدىيلىرىغا ياردەم قىلىدىغان مۇھىم پونكىت قۇردى. بىرلەشمە تەقسىمات كومىتېتىنىڭ خىزمەتچىلىرى يەھۇدي مۇساپىرلارنىڭ لىسابون ئارقىلىق ياۋروپادىن كېتىۋېلىشىغا ياردەم قىلدى. بىرلەشمە تەقسىمات كومىتېتى يېراقتىكى شاڭخەيدىمۇ باشقارما قۇرۇپ، ئۇ يەردىكى 30 مىڭغا يېقىن يەھۇدىيغا ياردەم قىلدى.

ياۋروپادىكى ئاپەتكە ئۇچرىغان يەھۇدىيلارمۇ ياردەمگە تەلمۈرۈپ قول قوشتۇرۇپ ئولتۇرمىدى. ئۇلار باشتىلا ھەر خىل

ئۇسۇللارنى قوللىنىپ ناتسىستلارنىڭ زوراۋانلىقىغا قارشى تۇر-
دى. لېكىن، دەسلەپكى نەچچە يىلدا تۈيۇقسىز كەلگەن زەربە
ئۇلارنى تەمتىرىتىپ قويدى. ئەڭ ئومۇمىي قارشىلىق كۆرسە-
تىش ئۇسۇلى قېچىش ۋە ئۆلۈۋېلىشتىن ئىبارەت ئىككى خىل
بولدى. گېرمانىسفانىنىڭ لېتنى ئۆلتۈرۈۋېتىش ۋەقەسىنىڭ يۈز بە-
رىشى، يەھۇدىيلارنىڭ سەۋر قاچىسى تولۇپ، قولىغا قورال
ئېلىپ قارشىلىق كۆرسىتىشكە باشلانغانلىقىدىن دېرەك بېرىدى.
ئۇرۇش پارتلىغاندىن كېيىن نۇرغۇن يەھۇدىيلار ئىتتىپاقداش
ئارمىيىگە ۋە پارتىزانلارغا قوشۇلۇپ، فاشىزمغا قارشى ئۇرۇش-
نىڭ بىرىنچى سېپىگە ماڭدى. ستاتىستىكىدىن قارىغاندا، بىر
مىليون 685 مىڭ يەھۇدي ئامېرىكا، سوۋېت ئىتتىپاقى، ئەنگە-
لىيە، پولشا، فرانسىيە قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ ئارمىيىلىرىگە ۋە
جايلاردىكى پارتىزانلىرىغا قاتناشقان. شۇنىڭ بىلەن بىللە، يەنە
نۇرغۇن يەھۇدىيلار ئەر ئاستى كۆرەشلىرىگە ئاكتىپ قاتنىشىپ،
مەخپىي فرونتنا جەڭ قىلىپ، ئىتتىپاقداش ئارمىيىگە ئاخبارات
توپلاپ بەرگەن، مەخپىي قاتناش يوللىرىنى قۇرغان، دۇشمەن
ئارمىيىسىنىڭ مۇئەسسەسىلىرىگە بۇزغۇنچىلىق قىلغان. تىلغا
ئېلىشقا ئەڭ ئەرزىيدىغىنى شۇكى، ئايرىۋېتىش رايونى ۋە جازا
لاگىرىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ يېمەك - ئىچىمىك قىسى، كىيىم -
كېچەكى ناچار، تېنى ئاجىز بولسىمۇ، ئۇلار ئۆلۈمگە پەرۋا قىل-
ماي قوزغىلاڭ ئۇيۇشتۇرۇپ، ناتسىستلار ۋە ئۇلارنىڭ قول چو-
ماقلىرىنىڭ ھەيۋىسىگە زەربە بېرىپ، ئىنسانىيەتنىڭ فاشىزمغا
قارشى كۆرەش تارىخىدا تىللاردا داستان بولىدىغان سەھىپىنى
يازدى. ياۋروپادىلا يىگىرمە ئايرىۋېتىش رايونى ۋە بەش جازا
لاگىرىدا ئوتتۇرا ھالدىن يۇقىرى قوزغىلاڭ پارتلىدى. بۇلارنىڭ
ئىچىدە ئەڭ مەشھۇر بولغىنى ۋارشاۋا ئايرىۋېتىش رايونىدىكى
قوزغىلاڭ بولۇپ، بىر ئاي داۋاملىشىپ، ئاخىر يەھۇدىيلار رايو-
نىنىڭ پۈتۈنلەي ۋەيران قىلىنىشى بىلەن ئاخىرلاشتى. ۋارشاۋادە-

كى يەھۇدىيلار ئاھالىسىنىڭ پۈختا قوراللانغان گېرمانىيە ئارمى-
يىسىگە شۇنچە ئۇزۇن ۋاقىت تاقابىل تۇرالىشىنى مۇجىزە دېمەي
مۇمكىن ئەمەس.

ناتسىستلارنىڭ قىرغىنچىلىقى نەچچە ئون مىڭلىغان يەھۇ-
دىينى جىسمانىي جەھەتتىن يوقاتقان بولسىمۇ، لېكىن يەھۇدىيە-
لارنى مەنىۋى جەھەتتىن مىسلىسىز ئىتتىپاقلاشتۇردى. ھەممە
يەھۇدىيلار مىللىتىنىڭ مەۋجۇتلۇقى ئۈچۈن جان تىكىپ كۆرەش
قىلىۋاتقاندا ئاشكىنازلار بىلەن سەفادىيلار ئوتتۇرىسىدىكى پەرق-
لەر؛ ئورتودوكسالار ۋە كونسېرۋاتىپلار بىلەن ئىسلاھاتچىلار
ئوتتۇرىسىدىكى نىزالار؛ زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ ئىچكى قىسىم-
دىكى گۇرۇھلار ئوتتۇرىسىدىكى ئىختىلاپلار؛ رۇسىيەدىكى يەھۇ-
دىيلار بىلەن گېرمانىيەدىكى يەھۇدىيلار ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت-
لەر بىر چەتتە قالدى. گىتلېرنىڭ يەھۇدىيلارغا قارشى سىياسىتى
تۆپەيلىدىن ياۋروپادىكى يەھۇدىيلار گېرمانىيىلىك، پولشالىق،
ۋېنگرىيىلىك، رۇمىنىيىلىك، فرانسىيىلىك، رۇسىيىلىك قا-
تارلىقلارغا ئايرىلمايدىغان بولدى. پەقەت يەھۇدي ئاتىلىپ، نۇر-
غۇن يەھۇدىيلارنىڭ مىللىي ئېڭى زور دەرىجىدە كۈچەيدى. گېر-
مانىيىدە شۇنچە چوڭقۇر سىڭىپ كەتكەن يەھۇدىيلارمۇ ھايات
كەچۈرۈشكە ئامالسىز قالغان يەردە، باشقا دۆلەتلەردىكى يەھۇدىيە-
لاردا نېمە ئۈمىد بولسۇن؟ پەلەستىنگە بېرىپ يەھۇدىيلار دۆلىتە-
نى قۇرۇشتىن ئىبارەت بىرلا يول قالغانىدى. مۇتلەق كۆپ
سانىدىكى يەھۇدىيلار بۇنى چوڭ قىرغىنچىلىقتا تونۇپ يەتتى.
زىئونىزم تارىخىنى تەتقىق قىلغان پروفېسسور ۋالتېر لاكۇئۇ
مۇنداق دەپ يازىدۇ: «ئۇرۇشتىن ئىلگىرى زىئونىزم يەھۇدىيلار-
نىڭ ئىجتىمائىي تەشكىلاتلىرى ئىچىدە ئاز سانلىق ئادەملەرنىڭ
ھەرىكىتى ئىدى — بەزىدە ئىنتايىن ئاز سانلىق كىشىلەرنىڭ
ھەرىكىتى ئىدى. لېكىن، 1945 - يىلىغا كەلگەندە ئۇنىڭ بۇرۇد-
قى دۇشمەنلىرىمۇ كۆك - ئاق بايراق ئاستىغا توپلاندى». ئۇ

ئەنگلىيە لىيبورىستلار پارتىيىسىنىڭ رەئىسى، يەھۇدىي نەسلى-
دىن بولغان پروفېسسور خارولد لاسكىينى ئالاھىدە مىسال قىلىپ
مۇنداق يازىدۇ: «پروفېسسور لاسكي يەھۇدي دىنىغا ئىشەنمەي-
دىغانلىقىنى، ئۆزىنىڭ ماركسىزمچى ئىكەنلىكىنى ئېيتقانىدى.
ئۇرۇشتىن بۇرۇن ئۇ سىئېپ كېتىشنى تەشەببۇس قىلغان ھەمدە
يەھۇدىيلار ئۆزىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىنى يوقاتسا، بۇ ئۇلارنىڭ
ئىنسانىيەتكە قوشقان ئەڭ كاتتا تۆھپىسى بولغان بولاتتى، دەپ
قارىغان. لېكىن، ھازىر ئۇ يەھۇدىيلارنىڭ پەلەستىندە گۇللە-
نىشىنىڭ زۆرۈرلۈكىگە تامامەن ئىشەندى، قەتئىي ئىشەندى.»

يەھۇدي تارىخشۇناس ئابا ئېبانىنىڭ تۆۋەندىكى سۆزلىرى
قىرغىنچىلىق ئاپىتىنى بېشىدىن كەچۈرگەن يەھۇدىيلارنىڭ قەل-
بىنى ئىپادىلەپ بېرەلىشى مۇمكىن: «گېتلېر ئۇلارنى مىللەتچە-
لەرگە ئايلاندۇردى. ئۇلار ئۆزىگە ئۆزىمىزنىڭ دۆلىتىمىز بولمە-
غاچقا، ئالتە مىليون قېرىندىشىمىز پاجىئەلىك ئۆلتۈرۈۋېتىل-
دى، دېدى. ئۇلار بەزى دۆلەتلەردىكى يەھۇدىيلارنىڭ بەختلىك
تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتقانلىقىنى بىلسىمۇ، لېكىن ئۇلار بەك ئېغىر
ئازابلارنى تارتتى، يەنە تەۋەككۈل قىلىشنى خالىمايدىغان بولدى.
ئۇلار كۆزلىگەن جاي پەلەستىن. ئۇلار بەك چارچاپ كەتتى.
كۆنلەرنىڭ بىرىدە بەزىلەر «يەھۇدىيلار يوقالسۇن» دېيىشى مۇم-
كىن بولغان جايدا يېڭى تۇرمۇشنى باشلىيالمايدۇ. پەلەستىندىكى
تۇرمۇشنىڭ كاپالەتكە ئىگە بولۇش - بولالماسلىقى ئۇلارغا نىسبە-
تەن كارى چاغلىق ئىش. ئۇلار ئۇ يەردە ئۆلۈشنى خالايدۇكى،
پولشادا ياكى گېرمانىيىدە ئەپلەپ - سەپلەپ كۈن ئۆتكۈزۈشنى
خالىمايدۇ.»

يەھۇدي مىللىتىنى «يوقىتىۋەتمەكچى» بولغان گىتلېر ئۆ-
زىنىڭ ئېقىمغا قارشى ھەرىكىتىنىڭ مۇتلەق زور كۆپ ساندىكى
يەھۇدىيلارنىڭ زىئونىزمنى ئېتىراپ قىلىشىغا تۈرتكە بولۇپ،
يەھۇدي مىللىتىنىڭ گۈللىنىش سۈرئىتىنى تېزلىتىشىنى چۈ-

شەنمۇ خىيال قىلىپ باقمىغاندۇ. مىللەتنىڭ بېشىغا كەلگەن
بالا- قازا كۆپ ھاللاردا مىللەتنىڭ گۈللىنىشىگە ھامىلدار بولە-
دۇ. بۇ ئىنسانىيەتنىڭ تەرەققىيات جەريانىدىكى ئومۇمىي ھادىسە
بولسا كېرەك.

2. غەيرىي يەھۇدىيلار دۇنياسىنىڭ يەھۇدىيلارغا ھېسداشلىق قىلىشى ۋە ياردەم بېرىشى

ناتسىستلارنىڭ يەھۇدىيلارغا غالجىرلىق بىلەن زىيانكەشلىك
قىلىشى ۋە ئۇلارنى قىرىشى ئالدىدا، ھەرقايسى دۆلەتلەر ھۆكۈ-
مەتلىرى دەسلەپ ئاغزىدا ئەيىبلەش بىلەن كۈپايىلىنىپ، ئەمەلىي
ھەرىكەت قوللىنىپ يەھۇدىيلارغا ياردەم قىلىشنى خالىمىدى.
1938 - يىلى 7 - ئايدا فرانسىيەدىكى ئېۋىئاندا گېرمانىيەدىكى
يەھۇدي مۇساپىرلىرى مەسىلىسىنى مۇھاكىمە قىلىدىغان خەلقئا-
رالىق يىغىن ئېچىلدى. يىغىنغا 32 دۆلەت ۋەكىل ئەۋەتتى.
يىغىندا سۆزگە چىققان ھەممە ئادەم يەھۇدي مۇساپىرلىرىنىڭ
ئەھۋالىغا ھېسداشلىق قىلدى. لېكىن، دوملىنىكىدىن باشقا بىرەر
دۆلەت يەھۇدي مۇساپىرلىرىنى قوبۇل قىلىشنى خالايدىغانلىقىنى
ئاشكارا بىلدۈرەلمىدى. 1939 - يىلى ئەنگلىيە ئېلان قىلغان ئاق
تاشلىق كىتاب ئەمەلىيەتتە يەھۇدي مۇساپىرلىرىغا پەلەستىنىنىڭ
دەرۋازىسىنى تاقاپ قويغانىدى. يەھۇدىيلارنىڭ ناھايىتى چوڭ
ئىجتىمائىي تەشكىلاتلىرى مەۋجۇت بولغان ئامېرىكىمۇ يەھۇدىيلا-
رىنىڭ چېگرىدىن كىرىشىگە ھەر خىل چەكلەرنى قويدى: ئامېرىكا
ھۆكۈمىتى 1939 - يىلى 5 - ئايدا 900 نەپەر ياۋروپالىق يەھۇدي
مۇساپىر چۈشكەن «سان لۇئىس» ناملىق پاراخوتنى چېگرىدىن
كىرگۈزمىدى؛ ئامېرىكا پارلامېنتى 1940 - يىلى يەھۇدي مۇسا-
پىرلىرىغا ئالىياسكىنى ئېچىپ بېرىش توغرىسىدىكى لايىھىسىنى
ئىنكار قىلدى؛ ئامېرىكا پارلامېنتى 1941 - يىلى 20 مىڭ نەپەر
گېرمانىيىلىك ئۆسمۇرنى قوبۇل قىلىش توغرىسىدىكى تەكلىپنى

رەت قىلدى.

قىيىن ئەھۋالدا قالغان يەھۇدىيلارغا ھەرقايسى دۆلەتلەر ھۆ-
كۈمەتلىرى نېمە ئۈچۈن شۇنداق سوغۇق مۇئامىلە قىلىدۇ؟ بۇنىڭ
مۇنداق سەۋەبلىرى بار: بىرىنچىدىن، دۇنياۋى ئىقتىسادىي كرى-
زىستا نۇرغۇن دۆلەتلەردە ئىشسىزلىق كۆپىيىپ كەتتى، شۇڭا
ھەممىسى كۆچمەنلەرنىڭ كېلىشىنى قاتتىق چەكلىدى. بەزى دۆ-
لەتلەردىكى يەھۇدىيلارغا قارشى كۈچلەر يەھۇدىيلارنىڭ كېلىشىگە
تېخىمۇ قارشى تۇرۇپ، يېنىدا يارماقنىڭ سۈنۈقى يوق بۇ يەھۇ-
دىيلار خەلقنىڭ سېلىقىنى ئېغىرلاشتۇرىدۇ دېدى؛ ئىككىنچى-
دىن، فاشىستلارنىڭ ئۇرۇش ماشىنىسى ئالدىدا، غەربتىكى چوڭ
دۆلەتلەر مادارا چىلىق سىياسىتىنى يولغا قويدى. شۇڭا، يەھۇدىي-
لار مەسلىسىدە گېرمانىيە بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى يىرىكلەش-
تۈرۈۋېلىشنى خالىمىدى؛ ئۈچىنچىدىن، قاش بىلەن كىرپىك
ئارىلىقىدىكى ئۇرۇش تەھدىتى ئاستىدا، گېرمانىيە تەرىپىدىن
ئىشغال قىلىۋېلىنمىغان شۇېتسارىيە، شۇېتسىيەدەك كىچىك دۆ-
لەتلەر (ئۇرۇش پارتلىغاندىن كېيىن بىتەرەپ بولۇۋالغان دۆلەت-
لەر) مۇ يەھۇدىيلار مەسلىسىدە چاتاق تېپىپ، گېرمانىيىنىڭ
چىشىغا تېگىپ قويۇشتىن ساقلانماقچى بولدى. شۇېتسارىيە باڭ-
كىلىرى يەھۇدىيلار ئامانەت قويغان پۇلدىن پايدا ئېلىۋاتقان بول-
سىمۇ، لېكىن يەھۇدىي مۇساپىرلىرىنى قوبۇل قىلىشنى خالىمە-
دى؛ تۆتىنچىدىن، ئاسىيا، ئافرىقا، لاتىن ئامېرىكىسىدىكى بە-
زى دۆلەتلەرمۇ ئىقتىسادىي قىيىنچىلىق تۈپەيلىدىن يەھۇدىي مۇ-
ساپىرلارنى ئورۇنلاشتۇرۇشقا ئىلاجسىز قالدى. دوممىنىكا قاتار-
لىق دۆلەتلەر يەھۇدىيلارنى قوبۇل قىلىشنى خالايدىغانلىقىنى بىل-
دۈرسىمۇ، لېكىن ئىقتىسادىي يارەم بولمىسا ئورۇنلاشتۇرال-
مايتتى.

ھۆكۈمەتلەرنىڭ پوزىتسىيىسى كىشىنى ئۈمىدسىزلەندۈر-
سىمۇ، لېكىن ھەرقايسى دۆلەتلەردىكى كەڭ ئاممىلار ئىجتىمائىي

تەشكىلاتلار، خەير - ساخاۋەت ئورگانلىرى، ھەتتا نۇرغۇن ئوتتۇ-
را، تۆۋەن دەرىجىلىك ئەمەلدارلار يەھۇدىيلارنىڭ ئەھۋالىغا چوڭ-
قۇر ھېسداشلىق قىلدى. ئىلاج قىلىپ ئۇلارنى قۇتقۇزۇشقا،
ئۇلارغا ياردەم قىلىشقا تىرىشتى. خەلقئارا قىزىل كرېست جەم-
ئىيىتى ۋە ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ قىزىل كرېست جەمئىيەتلىرى
يەھۇدىيلارنى كۆچمىنىڭ يېتىشچە قۇتقۇزدى، بولۇپمۇ ئۇرۇش
بولۇۋاتقان ئەھۋالدا قىزىل كرېست جەمئىيىتىنىڭ خىزمەتچىلە-
رى ئۇرۇشۇۋاتقان تەرەپلەر كونترول قىلىدىكى رايونلارغا كىرەلەي-
دىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلۇم گىردابىدا جان تالىشىۋاتقان يەھۇدي
مۇساپىرلارنى قۇتقۇزۇش جەھەتتە ئۇلار باشقىلار ئوينىيالمايدىغان
رولالارنى ئوينىدى. خرىستىئان جەمئىيىتى ئەزالىرى يەھۇدىيلار-
غا دىنىي بىر تەرەپلىمىلىك قاراشتا بولۇپ كەلگەنىدى. لېكىن،
ناتسىستلارنىڭ يەھۇدىيلارغا قارشى زوراۋانلىقى بەك ھەددىدىن
ئېشىپ كەتكەنىدە نۇرغۇن پوپ ۋە كلېرگىمانلار ئاشكارا ئوتتۇرىغا
چىقىپ يەھۇدىيلارغا مەدەت بەردى. فرانسىيە، گوللاندىيە، بېل-
گىيىدىكى نۇرغۇن چېركاۋلار يەھۇدىيلارنى يوشۇرىدىغان، قوغ-
دايدىغان پايدىلىق ئورۇن بولدى. ئۇرۇش پارتلىغاندىن كېيىن
جايلاردا ھەربىر مەت قىلىپ يۈرگەن پارتىزانلارمۇ يەھۇدىيلارنى قۇت-
قۇزۇش ھەرىكىتىگە ئاكتىپ قاتناشتى. تىلغا ئېلىشقا ئەرزىيدە-
غىنى شۇكى، بەزى دۆلەتلەرنىڭ دىپلوماتىيە ئەمەلدارلىرىمۇ ئە-
لاج قىلىپ يەھۇدىيلارنى قۇتقۇزۇپ قالدى. ياپونىيىنىڭ لىتۋادە-
كى كوناستا تۇرۇشلۇق كونسولى چىنۇئې سۇگىخارا جىددي
پەيتتە پولشا ۋە لىتۋادىكى ئىككى مىڭ يەھۇدي مۇساپىرغا ياپونە-
يىگە باردىغان پاسپورت تارقىتىپ بەردى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار
ناتسىستلارنىڭ قىرغىنچىلىقىدىن ئامان قالدى. شۇېتسىيىنىڭ
دىپلوماتىيە ئەمەلدارى رائول ۋاللېنبېرگ بىتەرەپ دۆلەت ۋەكىلى
سۈپىتى بىلەن ۋېنگرىيىگە بېرىپ، پاسپورت تارقىتىش شەكلى
بىلەن نەچچە ئون مىڭ ئادەمنى قۇتقۇزۇپ قالدى. بەزى گېرمان-

يىلىكلەرمۇ يەھۇدىيلارغا يوشۇرۇن ياردەم بەردى. گېرمانىيىلىك سودىگەر ئوسكار سىندېلىنىڭ يەھۇدىيلارنى قوغدىغانلىقى تەسۋىر-لەنگەن كىنو فىلىمى «سىندېلدىكى ئىسىملىكلەر» ھەققىقىي بول-غان ئىشلارغا ئاساسەن ئىجاد قىلىنغان.

ياۋروپادىلا ئەمەس، شىمالىي ئامېرىكا، شەرقىي ئاسىيا، ئوكيانىيە، لاتىن ئامېرىكىسى، ھەتتا جەنۇبىي ئافرىقا قاتارلىق جايلاردىمۇ ھەققانىيەتچى زاتلار كۆكرەك كېرىپ ئوتتۇرىغا چې-قىپ، يەھۇدىيلارغا مەدەت بەردى ۋە ئۇلارنى قوتقۇزدى. مەسە-لەن، جۇڭگودا سوۋېت چېگىلىك باشچىلىقىدىكى خەلق ھوقۇقىنى كاپالەتلەندۇرۇش ئىنقىلابى 1933 - يىلى گېرمانىيىنىڭ شاڭ-خەيدە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسىغا نارازىلىق ئىپادىسى تاپشۇرۇپ، گېستاپىنىڭ زوراۋانلىقلىرىنى قاتتىق ئەيىبلىدى. ئۇرۇشنىڭ بۇرغۇنچىلىقىغا ئۇچرىغان شەرقتىكى چوڭ شەھەر — شاڭخەي 1933 - يىلىدىن 1941 - يىلى 12 - ئايغىچە ياۋروپادىن كەلگەن 30 مىڭغا يېقىن يەھۇدىي مۇساپىرنى قوبۇل ئالدى. كېيىنرەك بىر قىسىم ئاھالىسى شاڭخەيدىن ئوچىنچى دۆلەتكە كەتكەن بولسىمۇ، 25 مىڭ ئاھالىسى ئۇرۇش توگىگۈچە شاڭخەيدە تۇردى. ناتسىستلار-نىڭ قىرغىنچىلىقىنى مەخسۇس تەتقىق قىلىدىغان سىمون ۋېسەن-تال مەركىزى شۇ چاغدا شاڭخەي شەھىرى قوبۇل قىلغان يەھۇدىي مۇساپىرلىرى كاناداء، ئاۋسترالىيە، يېڭى زېللاندىيە، جەنۇبىي ئافرىقا ۋە ھىندىستان قاتارلىق بەش دۆلەت قوبۇل قىلغان مۇسا-پىرلار سانىنىڭ يىغىندىسىدىن ئېشىپ كەتتى دەپ كۆرسەتتى. لاتىن ئامېرىكىسىدىكى سالۋادور، دومىنىكا قاتارلىق كىچىك دۆلەتلەرمۇ خېلى كۆپ يەھۇدىينى قوبۇل قىلدى.

ئۇرۇشتىن كېيىن ئىسرائىلىيە پارلامېنتى پەرمان ماقۇل-لاپ، ئىسرائىلىيە ھۆكۈمىتى ناتسىستلار قىرغىنچىلىق قىلغان مەزگىلدە يەھۇدىيلارنى قوتقۇزغان، يەھۇدىيلارغا ياردەم قىلغان غەيرىي يەھۇدىيلارغا ۋە يەھۇدىي ئەمەس ئائىلىلىرىگە يەھۇدىي

خەلقىگە ۋەكالىتەن رەھمەت ئېيتىش ھەمدە ئۇلارغا ئوردېن ۋە مۇكاپات بېرىش كېرەك، دەپ بەلگىلىدى. مۇشۇ پەرمانغا ئاسا-سەن، 1990 - يىلى 5 - ئاينىڭ 1 - كۈنىگىچە جەمئىي سەككىز مىڭ 611 ئادەمگە ئىسرائىلىيە ھۆكۈمىتى ئوردېن ۋە مۇكاپات پۇلى بەردى. ئۇلار ئەينى يىللاردا يەھۇدىيلارنى قوتقۇزغان ۋە ئۇلارغا ياردەم قىلغان مىليونلىغان ئادەمنىڭ ئاز قىسمى بولسە-مۇ، لېكىن شۇ چاغدا غەيرىي يەھۇدىيلار دۇنياسىنىڭ ناتىنىست-لارغا قارشىلىقى ۋە يەھۇدىي مىللىتىنى قوللىشىنىڭ قانچىلىك كۈچلۈك ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ.

كەڭ خەلقنىڭ يەھۇدىيلارغا مەدەت بېرىش دولقۇنىنىڭ بار-غانسېرى يۇقىرى كۆتۈرۈلۈشىگە ئەگىشىپ، بولۇپمۇ ناتىسىستلار-نىڭ «ئاخىرقى ھەل قىلىش» نىڭ سىرى 1942 - يىلى شۆھىتسا-رىيە ئارقىلىق غەرب دۆلەتلىرىگە يەتكەندە چوڭ دۆلەتلەر ھۆكۈ-مەتلىرىنىڭ پوزىتسىيىسىدە ئۆزگىرىش بولۇشقا باشلىدى. بەزى رەھبەرلەر ناتسىستلارنىڭ زوراۋانلىقلىرىنى تېخىمۇ كۈچلۈك ئە-يىبلەش بىلەن بىللە، بەزى ئەمەلىي ھەرىكەتلەرنى قوللىنىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ھېس قىلىپ يەتتى. نەچچە يىل ئىلگىرى قوللى-نىشقا بولىدىغان ھەرىكەتلەرنى ئۇرۇش توپەيلىدىن ئەمەلگە ئاشۇ-رۇش مۇمكىن بولمىغانىدى. ھەرقايسى دۆلەتلەر 1943 - يىلى-نىڭ باشلىرى بېرمودادا يەھۇدىيلار مەسىلىسىنى مۇھاكىمە قىلى-دىغان يىغىن ئاچتى. يىغىندا ئوتتۇرىغا قويۇلغان نۇرغۇن تەدبىر-لەرنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش مۇمكىن بولمىغاچقا، ھېچقانداق ئىش ۋۇجۇدقا چىقمىدى. ناتسىست ئېسىل - ئېسچىلىرىنىڭ كاتتىۋېشى گىملېر 1944 - يىلى يەھۇدىيلارنى ئۆلۈم لاگېرىغا ئەۋەتىشنى توختىتىشقا بولىدىغانلىقىنى، بۇنىڭ ھېسابىغا گېرمانىيىگە 10 مىڭ ئاپتوموبىل بېرىش كېرەكلىكىنى ئوتتۇرىغا قويىدى. زىئو-نىزم رەھبەرلىرى بۇ ئالماشتۇرۇش پىلانىنى ئەمەلگە ئاشۇرماقچى بولدى. لېكىن، ئىتتىپاقداش دۆلەتلەرنىڭ باشلىقلىرى ئۇرۇش

ۋاقتىدا دۇشمەنگە شۇنچە كۆپ ئاپتوموبىل بېرىشكە بولمايدۇ، دەپ قارىدى. شۇنىڭدىن كېيىن يەھۇدىي رەھبەرلىرى ئوسۋېتىسىمنى بومبارداىمان قىلىش تەكلىپىنى ئوتتۇرىغا قويدى. لېكىن، ئىتتىپاقداش ئارمىيە بۇ تەكلىپنى «تېخنىكىلىق سەۋەب» تۈپەيلىدىن رەت قىلدى. ئۇرۇشنىڭ ئاخىرقى باسقۇچىغا كەلگەندە، ئۆلۈم لاگېرىدىكى يەھۇدىيلارنى قۇتقۇزۇۋېلىشتا ھەربىي يۇرۇشنى تېزلىتىشتىن باشقا ئىلاج بولمىدى. 1945 - يىلى ئەتىيازدا جازا لاگېرلىرىنى ئىتتىپاقداش ئارمىيىسىنىڭ بىر - بىرلەپ ئازاد قىلىشىغا ئەگىشىپ، ناتسىستلار قىرغىنچىلىقىنىڭ ئاقىۋىتى ھەيران قالدۇرىدىغان ئاقىۋىتتى خەلقئارالىق ئالدىدا ئاشكارىلىنىپ، دۇنيانى لەرزىگە سالدى. دۇنيادا يەھۇدىيلارغا ھېسداشلىق قىلىپ، زىئونىزمنى قوللايدىغان دولقۇن كۆتۈرۈلۈپ، توسۇۋالغىلى بولمايدىغان ھالەت شەكىللەندى.

بۇنىڭ ئالدى - كەينىدە، يەھۇدىيلارغا ھېسداشلىق قىلىدىغان مۇشۇنداق كەيپىيات ئىچىدە ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ يەھۇدىيلار مەسىلىسىگە قارىتىلغان سىياسىتىدە سۈپەت ئۆزگىرىشى بولدى. يەنى يەھۇدىي مىللىتىگە ئادەتتىكىچە ھېسداشلىق قىلىشتىن پەلەستىنده يەھۇدىيلار دۆلتى قۇرۇشنى قوللاشقا ئۆزگەردى. ئامېرىكا زۇكتۇكى روزۋېلت 1944 - يىلى 10 - ئايدا ئاشكارا مۇنداق دېدى: «يەھۇدىيلارنىڭ ئەركىن، دېموكراتىك يەھۇدىيلار جۇمھۇرىيىتى قۇرۇشى ئۈچۈن، شۇنچە ئۇزۇن ۋاقىت ئىچىدە قانچىلىك قىزغىنلىق بىلەن تىرىشقانلىقىنى ۋە تىلاۋەت قىلغانلىقىنى بىلىمەن. ئىشىنىمەنكى، ئامېرىكا خەلقى بۇ مەقسەتنى قوللايدۇ. ئەگەر مەن يەنە سايلىنىپ قالسام، بۇ مەقسەتنىڭ ئەمەلگە ئاشۇرۇلۇشىغا ياردەم قىلىمەن». شۇنىڭ بىلەن بىللە، جۇمھۇرىيەتچىلەر پارتىيىسىنىڭ سايلام پروگراممىسىدىمۇ مۇنداق دەپ ئوچۇق كۆرسىتىلدى: «زوراۋانلىق ئائىلىسىدىن قوغلاپ چىقىرىۋەتكەن مىليونلىغان يەھۇدىي ئەر - ئاياللىرى ۋە ئۇسمۇر-

لىرىگە پاناھلىنىدىغان جاي بېرىش ئۈچۈن، پەلەستىنىنىڭ ئۇلارغا ئېچىۋېتىلىشىنى، يەھۇدىيلارنىڭ كۆچۈپ كېلىشى ۋە يەرگە ئىگە بولۇشى چەكلىمىگە ئۇچرىماسلىقىنىڭ ئىشقا ئاشۇرۇلۇشىنى، شۇنداق قىلىپ... پەلەستىنىنىڭ ئەركىن ۋە دېموكراتىك جۇمھۇرىيەت بولۇپ قۇرۇلۇشىنى تەلەپ قىلىمىز.» روشەنكى، زىئونىزمنى قوللاش ئامېرىكىدىكى ئىككى پارتىيىنىڭ بىرلىككە كەلگەن ئېنىق فاكتىغا ئايلاندى. روزۋېلت زۇكتۇكىدىن كېيىن زۇكتۇك بولغان ترۇمەن بۇ فاكتىنى كەم - كۈتسىز ئىجرا قىلدى. دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغىنى شۇكى، 1928 - يىلىدىن باشلاپ، دۆلەت ئىچىدە زىئونىزم ھەرىكىتىنى چەكلەپ كەلگەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ بۇ مەسىلىدىكى پوزىتسىيىسىدە ئۆزگىرىش بولدى. سوۋېت ئىتتىپاقى كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى، تاشقى ئىشلار خەلق كومىسسارىياتىنىڭ مۇئاۋىن كومىسسارى مېيىسكىي 1943 - يىلى پەلەستىنىنى زىيارەت قىلىپ، يەھۇدىيلار ۋاكالەتخانىسى ۋە زىئونىزم رەھبەرلىرى بىلەن سۆھبەتلەشتى. ئۇرۇشتىن كېيىن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تەشۋىقات ماشىنىلىرى ناتسىستلارنىڭ يەھۇدىيلارنى قىرغىن قىلغان زوراۋانلىقلىرىغا شىددەتلىك ھۇجۇم قىلدى، زىئونىزمنى ئانچە تەنقىدلىمەيدىغان بولدى. بېن گۇرىئون 1945 - يىلى 3 - ئايدىكى بىر قېتىملىق سۆزىدە: «نۇرغۇن ئالامەتلەر ئىسپاتلىدىكى، بۇرۇن بىزگە قارشى تۇرغان بەزى ئامىللار، جۇملىدىن كۈچلۈك سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ بىزگە تۇتقان پوزىتسىيىسى ھازىر مەۋجۇت ئەمەس» دېدى. ئەھۋالنى ئەڭ نازۇك بولغان ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى بىر تەرەپتىن، ناتسىستلارنىڭ زوراۋانلىقىدىن غەزەپلىنىپ، بالفور خىتابنامىسىنىڭ روھىنى — پەلەستىنده يەھۇدىيلارنىڭ يۇرتىنى قۇرۇشنى قوللايدىغانلىقىنى تەكرار تەكىتلىدى؛ يەنە بىر تەرەپتىن، دەككە - دۈككىدە قېلىپ، يەھۇدىيلارغا ھېسداشلىق قىلىدىغان بۇ كۈچلۈك دولقۇننىڭ كەلگۈسىدە ئۆزى-

نىڭ پەلەستىندىكى، ھەتتا پۈتكۈل ئوتتۇرا شەرقتىكى ئىستراتېگىيىلىك مەنپەئىتىگە تاقىشىپ، ئاۋارىچىلىك تېپىپ بېرىشىدىن ئەنسىرىدى. كېيىنكى تەرەققىيات بۇنداق ئەنسىرەشنىڭ ئورۇنسىز ئەمەس ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىدى. بۇنى كېيىنكى بابتا مۇھاكىمە قىلىمىز.

يېغىپ ئېيتقاندا، 2 - دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ ئىس - تۇتەكلىرى تەدرىجىي تارىلىۋاتقاندا، دۇنيادىكى دۆلەتلەر مۇنداق تەلەپنى ئىلگىرى قىلالمىدى: ناتىنستىلارنىڭ قىرغىنچىلىقىدىن ئامان قالغان مىليونلىغان كىشىلەرگە ياشايدىغان جاي بولۇشى كېرەك. ئازاد-لىق كۆپ تارتقان يەھۇدىيلارنىڭ بىخەتەر ياشايدىغان يۇرتى بولۇشى كېرەك. ئەگەر بىرەر دۆلەت (جۈملىدىن ئامېرىكا ۋە سوۋېت ئىتتىپاقى) ئۇلارغا مۇنداق زېمىننى بېرەلمىسە، ئۇلارنىڭ پە-لەستىنده دۆلىتىنى قۇرۇشىغا يار-دەم قىلىشى مەسىلىنى مەڭگۈ-لۈك ھەل قىلىشنىڭ بىردىنبىر ئۇسۇلى بولۇشى مۇمكىن. ناتسىستلار يەھۇدىيلارنى دۇنيادىكى مىللەتلەر قاتارىدىن چىقىرىۋەتمەكچى بولغانىدى. لېكىن، ئىنسانىيەت جەمئىيىتىگە شۇنى ھېس قىلدۇردىكى، يەھۇدىي مىللىتى خەلقئارا ئائىلىدە ئىمكانقەدەر تېزلىك بىلەن بىر كىشىلىك ئورۇنغا ئىگە بولۇشى كېرەك.

توققۇزىنچى باب

پەلەستىن تالاش - تارتىشىنىڭ كەسكىنلىشىشى ۋە ب د ت نىڭ ئارىلىشىشى

پەلەستىن مەسىلىسىدە ئەنگلىيە بىلەن زىئونىزم ھەرىكىتى-نىڭ ئاخىرقى نىشانى بىردەك بولمايلا قالماستىن، بەلكى ناھايىتى يىراقلىشىپ كەتتى. ئەنگلىيە بۇ رايونىنى ئۇچ قىتئەنى كونترول قىلىشنىڭ ئىستراتېگىيىلىك بازىسى قىلماقچى، زىئونىزم ھەرىكىتى بولسا، بۇ يەردە باشقىلارنىڭ كونترول قىلىشىغا ئۇچراي-دىغان يەھۇدىيلار دۆلىتى قۇرماقچى بولدى. بالفور خىتابنامىسى ئېلان قىلىنىشىنىڭ ئالدى - كەينىدە ۋە ئەنگلىيە پەلەستىنگە ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەسلەپكى مەزگىلدە ئەنگلىيە بىلەن يەھۇ-دىيلار ئۆز نىشانىنى ئەملگە ئاشۇرۇش جەريانىدا ئوتتۇرىدا تې-پىشمەيدىغان مەنپەئەت بولغاچقا، چەكلىك ھەمكارلىشىپ، قار-شى تەرەپتىن پايدىلىنىپ ئۆز نىشانىنىڭ ئەملگە ئاشۇرۇلۇشىنى ئىلگىرى سۈردى. لېكىن، ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار ئوتتۇرا-سىدىكى توقۇنۇشنىڭ كۈچىيىشىگە ۋە ئەنگلىيىنىڭ سىياسەتىنى تەڭشىشىگە ئەگىشىپ، ئەنگلىيە بىلەن يەھۇدىيلار ئوتتۇرىسىدىكى مەنپەئەت توقۇنۇشۇپ، زىددىيەت ئۆتكۈرلىشىشكە باشلىدى. 1939 - يىلىدىكى «17 - ماي ئاق تاشلىق كىتابى» ئىككى تەرەپ مۇناسىۋىتىنىڭ ھەمكارلىشىشتىن قارشىلىشىشقا ئۆزگەرگەنلى-كىدىن دېرەك بەردى. 2 - دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ پارتلىشى بۇ

قارشىلىشىشنى ۋاقىتلىق يېپىپ قويدى، لېكىن قارشىلىشىش يوقىمىدى. 2 - دۇنيا ئۇرۇشى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ئەنگلىيە-نىڭ ئوتتۇرا شەرقتىكى ئەھۋالى تېخىمۇ قىيىنلاشتى، ئۇنىڭغا ھەم سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ رىقابىتىگە تاقابىل تۇرۇشقا، ھەم قەست قىلىشىدىن ساقلىنىشقا توغرا كەلدى. شۇڭا، ئەرەب دۇنياسى بىلەن بولغان ئاجىز مۇناسىۋەتنى ساقلاپ قېلىش ئىنتايىن مۇھىم ئىش بولۇپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، چوڭ قىرغىنچىلىقنى بېشىدىن كەچۈرگەن زىئونىزم ھەرىكىتى كۈتۈۋېرىشنى خالىماي، يەھۇدىيلار دۆلىتى قۇرۇش يولىدا تەقەززالىق بىلەن «ئاخىرقى ھۇجۇم» غا ئۆتتى. نەتىجىدە ئەنگلىيە بىلەن يەھۇدىيلار ئوتتۇرىسىدىكى قارشىلىشىش يەنە كۈچەيدى، ئومۇمىيۈزلۈك توقۇنۇشقا ئۆزگەردى. قايتا-قايتا مېڭىشنى بىلەلمەي بېشى گاڭگىراپ كەتكەن ئەنگلىيە ئاخىر مانداتلىق ھۆكۈمرانلىقتىن ۋاز كېچىپ، پەلەستىن تالاش - تارتىشىنى ب د ت غا تاپشۇرۇپ بېرىشكە مەجبۇر بولدى. ب د ت نىڭ ئارىلىشىشى بىلەن پەلەستىن مەسىلىسى خەلقئارانىڭ تىنچلىق بىلەن ھۆكۈم چىقىرىش باسقۇچىغا كىردى.

§1. ئەنگلىيە بىلەن يەھۇدىيلار قارشىلىشىشنىڭ كۈچىيىشى ۋە ئومۇمىيۈزلۈك توقۇنۇشقا ئۆزگىرىشى

1. ئەنگلىيە بىلەن يەھۇدىيلار ئوتتۇرىسىدىكى توقۇنۇشنىڭ تەدرىجىي كۈچىيىپ بېرىشى

ياۋروپادا ئۇرۇش ئاخىرلاشقانلىقى توغرىسىدىكى خەۋەر پەلەستىنگە كەلگەندە يىشۇ شادلىققا چۆمدى. ئىرۇسالىم، تېلئاۋىۋ ۋە ھايفالاردا غەلىبىنى تەبرىكلەش يىغىلىشلىرى ئۆتكۈزۈلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، بىر تەرەپتىن قارا تۇتۇلغان بايراق ئىرۇسالىم ھاۋا بوشلۇقىغا چىقىرىلىپ، ياۋروپادا ئۆلتۈرۈلۈپتىكەن قەھرىمانلارغا ماتەم تۇتۇلدى. بۇ شادلىققا ۋە تەنتەنىلىك سۈكۈناتقا چۆمگەن كەيپىياتتا دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتى ۋە يەھۇدىيلار ۋاكالەتخانىسىنىڭ رەھبەرلىرى دۆلەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش نىشانىنىڭ ئەمەلگە ئاشۇرۇلۇشىغا تولۇق ئىشەنچ باغلىدى. ئۇلارنىڭ ئۇمىدۋار كەيپىياتى ئورۇنسىز ئەمەس ئىدى: ئۇرۇش بولۇۋاتقاندا يىشۇۋنىڭ كۈچى زور دەرىجىدە كۈچەيدى. چوڭ قىرغىنچىلىقنى بېشىدىن كەچۈرگەن يەھۇدىي مىللىتى مىسلىسىز بىرلىككە كېلىپ زىئونىزمنىڭ نىشانىنى قوللىدى. دۇنيا دائىرىسىدىمۇ زىئونىزمنى قوللايدىغان كەيپىيات ئۇزلۇكسىز يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. مانا بۇلار زىئونىزم ھەرىكىتىگە ئەزەلدىن كۆرۈلۈپ باقمىغان پۇرسەتنى يارىتىپ بەردى. 1945 - يىلى 5 - ئاينىڭ 22 - كۈنى ياۋروپادىكى غەلىبە كۈنىدىن ئىككى ھەپتە ئۆتكەندىن كېيىن يەھۇدىيلار ۋاكالەتخانىسى ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىگە تۆۋەندىكى تەلەپلەرنى قويدى: (1) پەلەستىنىدە يەھۇدىيلار دۆلىتى قۇرۇشنى دەرھال قارار قىلىش ھەمدە قارارنى دۇنياغا ئېلان قىلىش لازىم؛ (2) يەھۇدىيلار ۋاكالەتخانىسىغا ھەممە زۆرۈر ھوقۇقلارنى بېرىپ، ئىمكانقەدەر كۆپ يەھۇدىيلارنىڭ پەلەستىنگە كېلىپ ئولتۇراقلىشىشىغا ئاسانلىق بېرىش ھەمدە بۇ دۆلەتنىڭ ھەممە بايلىقىنى، بولۇپمۇ يەر، ئېنېرگىيە بايلىقىنى ئومۇمىيۈزلۈك، تېز تەرەققىي قىلدۇرۇش لازىم؛ (3) تۇنجى تۇركۈمدە بىر مىليون يەھۇدىينىڭ پەلەستىنگە كېلىپ ئولتۇراقلىشىشى ھەمدە بۇ دۆلەتنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن، خەلقئارا قەرز پۇل ۋە باشقا ياردەملەر بىلەن تەمىنلەش لازىم. بۇ تەلەپلەر بىلتمورې پروگراممىسىنىڭ روھىنى ئەكس ئەتتۈردى. ئىككى ئايدىن كېيىن ئەنگلىيىدىكى يەھۇدىيپەرەس لىيبورىستلار پارتىيىسى سايلامدا غەلىبە قىلدى. شۇنىڭ بىلەن

يتشوۋنىڭ خۇشاللىق كەيپىياتى تېخىمۇ كۈچەيدى.

لېكىن، يەھۇدىيلار ۋاكالەتخانىسى ئوتتۇرىغا قويغان يۇقىرى قى تەلەپلەرگە كونسېرۋاتىپلار پارتىيىسى ھۆكۈمىتى كەينىگە سۈرەش پوزىتسىيىسى قوللانغانىدى. يېڭىدىن تەختكە چىققان لېيبورىستلار پارتىيىسى ھۆكۈمىتىمۇ بەزىلەر پەرەز قىلغاندەك يەھۇدىيلارغا مەدەت بېرىش سىياسىتىنى ئومۇميۈزلۈك ئەسلىگە كەلتۈرمىدى. 8 - ئايدا زىئونىزم رەھبەرلىرى يېڭىدىن ھاكىمىيەت بېشىغا چىققان لېيبورىستلار پارتىيىسى ھۆكۈمىتىنىڭ مۇستەملىكە ۋەزىرىگە 100 مىڭ كۆچمەنگە رۇخسەت قىلىش كېنىشكىسى بېرىپ، ياۋروپانىڭ جازا لاگىرلىرىدا ئامان قالغانلارنىڭ ئېھتىياجىنى قاندۇرۇشنى ئوتتۇرىغا قويدى. بۇنىڭغا 1939 - يىلى ئاق تاشلىق كىتابتا بەلگىلەنگەن كۆچمەنلەر سانىدا ئىشلىتىلمەي ئېلىپ قويۇلغان ئىككى مىڭ پارچە رۇخسەت قىلىش كېنىشكىسىنى ئاۋۋال تەقسىم قىلىپ بېرىشنى ئويلاپ كۆرۈشكە بولىدۇ، دېگەن جاۋابنى ئالدى. بۇ جاۋاب زىئونىزم ئاكتىپلىرىنى قاتتىق ئۈمىدسىزلەندۈردى. شۇنىڭ بىلەن لېيبورىستلار پارتىيىسى ھۆكۈمىتىگە بېسىم ئىشلىتىشنى تەشەببۇس قىلىش ساداسى ئۆرلىدى، خاگاناناڭ قوماندانى موشى سنايي «ئېغىر سىياسىي ۋەقە» پەيدا قىلىپ ئەنگلىيىنى ئاگاھلاندۇرۇشنى تەكلىپ قىلىدى.

ئەمەلىيەتتە، ئۇرۇشتىن كېيىنكى ئوتتۇرا شەرقنىڭ ئىستراتېگىيىلىك ئەھۋالىنى ئەستايىدىل تەتقىق قىلغاندا، ئەقىللىق ئادەم ئەنگلىيە دائىرىلىرىنىڭ زىئونىزم تەشكىلاتى ۋە يەھۇدىيلار ۋاكالەتخانىسىنىڭ يۇقىرىقى تەلىپىنى ھەرگىز قوبۇل قىلمايدىغانلىقىنى كۆرۈۋالالايدۇ. 1939 - يىلىدىكى ئوتتۇرا شەرقە سىياسىتى 1945 - يىلىدىكى ئوتتۇرا شەرقتە تۆۋەندىكىدەك چوڭ ئۆزگىرىشلەر بولدى: بىرىنچىسى، ئەنگلىيىنىڭ ئوتتۇرا شەرقتىكى ئورنى ئاجىزلاپ كەتتى؛ ئىككىنچىدىن، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا شەرقتىكى تەسىرى مىسلىسىز كۈچەيدى؛ ئۈچىنچىدىن، ئامېرىكىنىڭ كۈچى ئوتتۇرا شەرقە كۆپلەپ كىرىشكە باشلىدى. «سوغۇق مۇناسىۋەتلەر ئۇرۇشى» نىڭ قانات يېيىشىغا ئەگىشىپ، سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرا شەرقىنىڭ شىمالىدىكى ئىران، تۈركىيە قاتارلىق دۆلەتلەرگە قاتتىق ھۇجۇم قىلدى ھەمدە ئەرەب دۇنياسىنىڭ مۇستەملىكىچىلىككە قارشى مىللىي ئازادلىق ھەرىكىتىنى زور كۈچ بىلەن قوللاپ، ئەنگلىيەنىڭ ئوتتۇرا شەرقتىكى مەنپەئىتىگە زور تەھدىت سالدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئامېرىكا سوۋېت ئىتتىپاقىنى «چەكلەش» بايرىقىنى كۆتۈرۈۋېلىپ ئوتتۇرا شەرقە كېڭەيدى. «ئامېرىكىنىڭ ياردەمى» ۋە ئامېرىكا مەسلىھەتچىلىرى ئىران، تۈركىيە ۋە ئەرەب دۆلەتلىرىگە ئايغى ئۇزۇلمەي كىرىپ كەلدى. سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارىتىلغان ھۇجۇم ئەنگلىيە ھۆكۈمران گۇرۇھىنى ئىنتايىن ئالاقزادە قىلىۋەتتى. ئامېرىكىلىقلارنىڭ كېلىشىدىن ئەنگلىيە رەھبەرلىرى ھەم خۇش بولدى، ھەم ئەنسىرىدى. ئۇ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ھۇجۇمىغا تاقابىل تۇرۇشتا كۈچلۈك ئىتتىپاقچىسىنىڭ بولغانلىقىدىن خۇش بولسا؛ ئامېرىكىلىقلارمۇ ھەممە يەردە ئەنگلىيە كۈچلىرىنى چەتكە قېقىپ، بەزى تالاش - تارتىشلاردا، مەسلەن، پەلەستىن مەسلىسىدە ئەنگلىيە بىلەن قارشى مۇقام تۇۋلىغانلىقىدىن ئەنسىرىدى (بۇ نۇقتىنى كېيىن تەپسىلىي بايان قىلىمىز).

دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغىنى شۇكى، ئامېرىكا بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرا شەرق ئىستراتېگىيىسىدە ئەرەب دۇنياسى بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى كۈچەيتىشنى مۇھىم نۇقتا قىلىپ، بۇنىڭغا ئايمايا دەسمايە سالدى. بۇ ھال ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىنى ئەرەب دۇنياسى بىلەن بولغان ئاجىز مۇناسىۋەتنى تۈرلۈك يوللار بىلەن ساقلاپ قېلىشقا ھەمدە ئۇنى ئىمكانقەدەر كۈچەيتىشكە مەجبۇر قىلدى. بۇنداق قىلىش ئۈچۈن، پەلەستىن مەسلىسى ئەڭ

چوڭ توسالغۇ ئىدى. بۇ چاغدا ئەرەب دۇنياسىمۇ ئۇرۇشتىن بۇرۇنقىغا قارىغاندا كۆپ ئۆزگەردى. ئەرەب دۆلەتلىرى ئىتتىپاقىنىڭ قۇرۇلغانلىقى ئۈچ چوڭ تەرەققىيات بولدى. بۇ ئىتتىپاق 1945 - يىلى 3 - ئاينىڭ 22 - كۈنى قۇرۇلدى. بۇنىڭغا ئەزا دۆلەتلەر تۈزگەن ئەھدىنامىدە پەلەستىن توغرىسىدىكى قوشۇمچە شەرت بار ئىدى. بۇنىڭ ئىچىدە پەلەستىن «مۇستەقىل دۆلەت» سۈپىتىدە ئىتتىپاقنىڭ خىزمەتلىرىگە قاتناشسا بولىدۇ، دېيىلگەن ھەمدە پەلەستىننىڭ مۇستەقىللىقى «باشقا ھەرقانداق ئەرەب دۆلىتىنىڭ مۇستەقىللىقىغا ئوخشاش قانۇن جەھەتتىن كۇمان قىلىنمايدۇ» غانلىقىنى جاكارلىدى. دېمەك، ئەرەب دۆلەتلىرى ئىتتىپاقى پەلەستىننىڭ مۇستەقىل ئەرەب دۆلىتى ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلدى. ئۇ يەردە يەھۇدىيلار دۆلىتى قۇرۇشقا ھەرگىز ئۇنىمىدى، ھەتتا ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلارنىڭ بۆلۈپ باشقۇرۇش ئېھتىماللىقىنىمۇ بىر چەتكە چىقىرىۋەتتى. شۇڭا، ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار مۇشۇنداق تىنچ تاقابىل تۇرۇۋاتقان ۋەزىيەتتە ئەنگلىيىنىڭ ئوتتۇرا شەرقتىكى ئىستراتېگىيىلىك مەنپەئىتىنى قوغداش ئۈچۈن، ئەنگلىيىنىڭ ھەرقانداق رەھبىرىنىڭ (ئۇ ھېسسىيات جەھەتتە يەھۇدىيلارغا يېقىن بولغان تەقدىردىمۇ) يەھۇدىيلارغا يان باسىدىغان سىياسەتنى يولغا قويۇپ، ئەرەب لاگېرى بىلەن قارشىلىشىشقا تەۋەككۇل قىلىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

1945 - يىلى كۈزدە ۋەزىيەت ئىنتايىن ئايدىڭلاشتى: كونسېرۋاتىپلار پارتىيىسى ھۆكۈمىتىنىڭ پەلەستىنگە قارىتىلغان سىياسىتىنى لىبېبورىستلار پارتىيىسى ھۆكۈمىتى ئازراق تەڭشىسىمۇ، لېكىن 1939 - يىلىدىن بۇيان ئەنگلىيە چىڭ تۇرۇپ كېلىۋاتقان «يەھۇدىيلارنى چەكلەپ، ئەرەبلەرنى يېنىغا تارتىش» تىن ئىبارەت بۇ ئاساسىي فاكتىنى ھەرگىز ئۆزگەرتمىدى؛ شۇنىڭ بىلەن بىللە يېشۇۋىمۇ ئەنگلىيىنىڭ سىياسىتىگە 1939 - يىلىدىكىدەك

ئادەتتىكىچە نارازىلىق بىلدۈرۈپ قويۇش بىلەن قالماي، تېخىمۇ كۆچلۈك ھەرىكەتلەرنى قوللىنىپ ئەنگلىيە بىلەن قارشىلاشتى. 10 - ، 11 - ئايلاردا خاگانا پارتىزانلىرىدىن پالماچ قوشۇنى «ئاگاھلاندۇرۇش خاراكتېرىدىكى زەربە بېرىش» نى قانات يايدۇرىدى: «ئەنگلىيىنىڭ بىر ھەربىي گازارمىسىغا ھۇجۇم قىلدى. قانۇنسىز كۆچمەنلەرنى توسايدىغان ئەنگلىيىنىڭ چارلىغۇچى پارا-خوتىدىن ئۇچنى دېڭىزغا چۆكتۈرۈۋەتتى، تۆمۈريول رېلىسىنىڭ نۇرغۇن جايلىرىنى بۇزۇۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئىرگۇن لىددا پويىز ئىستانسىسىغا ھۇجۇم قىلدى. ستېئېنفان يەھۇدىكى ماي چەككىلەش زاۋۇتىنى بۇزۇۋەتتى. يەھۇدىيلار ژاكالەتخانىسى بىر تەرەپتىن، بۇنداق ئىشلارغا قاتناشمىغانلىقىنى ئېيتسا، يەنە بىر تەرەپتىن چەكلەشكە ئىلاجسىز ئىكەنلىكىنى بىلدۈردى.

ئەگەر 1939 - يىلى پەلەستىندىكى تالاش - تارتىشلارنى ئەنگلىيە ئۆز ئالدىغا بىر تەرەپ قىلىپ كېتەلەيتتى دېيىلسە، 1945 - يىل ئەھۋال ئۆزگىرىپ كەتتى. ئەنگلىيە ئامېرىكىنى يېنىغا تارتىپ بۇ قېتىم مەسىلىگە تاقابىل تۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. چۈنكى، ئامېرىكا زىئونىزمنىڭ ئاساسىي قوللىغۇچىسى بولغان ھەمدە پەلەستىن تالاش - تارتىشىدا ئەنگلىيىنىڭكىگە ئوخشاشمايدىغان سىياسەت قوللانغانىدى. 11 - ئاينىڭ 13 - كۈنى ئەنگلىيە تاشقى ئىشلار ۋەزىرى ئېرنېست بېۋىن ئەنگلىيە - ئامېرىكا تەكشۈرۈش كومىتېتى قۇرۇلغانلىقىنى، بۇ كومىتېتقا ئىككى دۆلەت ئالتىدىن ھەيئەت قاتناشتۇرغانلىقىنى ئېلان قىلدى. بۇ كومىتېتنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى: (1) پەلەستىننىڭ سىياسىي، ئىقتىساد ۋە جەمئىيەت قاتارلىق ئەھۋاللىرىنىڭ يەھۇدىي كۆچمەنلىرىگە ئولتۇراقلىشىش مەسىلىسىگە كۆرسىتىدىغان تەسىرىنى تەكشۈرۈش؛ (2) ياۋروپادىكى ئالاقىدار دۆلەتلەردە ناتىنىستلار ۋە فاشىستلار زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىغان يەھۇدىيلارنىڭ ئەھۋالىنى تەكشۈرۈشتىن ئىبارەت ئىدى. بۇ كومىتېت 1946

- يىلى 1 - ئايدىن باشلاپ، ئامېرىكا، ئەنگلىيە، گېرمانىيە، پولشا، ئاۋستىرىيە، چېخ - سلوۋاكىيە، ئىتالىيە، شۋېتسارىيە، مىسىر، پەلەستىن، سۇرىيە، لىۋان، ئىراق، ئىئوردانىيە، سەئۇدى ئەرەبىستانى قاتارلىق ئون نەچچە دۆلەتتىكى نەچچە ئون شەھەردە بىر قاتار تەكشۈردى ۋە گۇۋاھلىق ئاڭلىدى. 4 - ئاينىڭ 20 - كۈنى كومىتېت تەكشۈرۈش دوكلاتىنى ئوتتۇرىغا قويدى. دوكلاتنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى تۆۋەندىكىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالدى: (1) ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلارنىڭ دۇشمەنلىشىش ھالىتى تۇپەيلىدىن مۇستەقىل پەلەستىن دۆلىتى قۇرۇش ھازىر مۇمكىن ئەمەس. پەلەستىن ب د ت نىڭ ھاۋالىسى بىلەن باشقۇرۇشىغا تاپشۇرۇپ بېرىلگۈچە ئەنگلىيەنىڭ ماندات لىق ھۆكۈمرانلىقىنى داۋاملىق ئىجرا قىلىش كېرەك؛ (2) 1939 - يىلىدىكى ئاق تاشلىق كىتابنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، 100 مىڭ يەھۇدىيغا كۆچۈپ كېلىش كىنىشكىسى تارقىتىپ بېرىش، يەھۇدىيلارنىڭ يەر سېتىۋېلىشىنى چەكلەشنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش لازىم؛ (3) يەھۇدىيلار مىللىي فوندى مەبلەغ بەرگەن كارخانا ئورۇنلىرى غەربىي يەھۇدىي ئەمگەكچىلەرنى يالالاپ ئىشلىتىشكە بولماسلىق توغرىسىدىكى قانۇندا بەلگىلەنگەن پەرمانىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش كېرەك؛ (4) ئەرەبلەر ۋە يەھۇدىيلار زوراۋانلىق ھەرىكەتلىرىنى ۋە تېررورلۇقنى قوللانماسلىقى، بۇنداق ھەرىكەتلەر قەتئىي باستۇرۇلۇشى لازىم. بۇ دوكلات ئەمەلىيەتتە ئەنگلىيە، ئامېرىكىنىڭ ئوخشاشمىغان قاراشلىرىنىڭ مادارا قىلىنىشى ۋە ھەر تەرەپ پىكىرلىرىنىڭ قۇراشتۇرۇلۇشى بولدى. دوكلات ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن ئەنگلىيە ۋە ئامېرىكا ئۇنىڭدىكى ئۆزىگە ئېھتىياجلىق جايلارنى ئۆزۈۋېلىپ، دوكلاتتىكى ئۆزىگە پايدىلىق مەزمۇنلارنى كۆچەپ تەشۋىق قىلدى. ئەرەبلەر بۇ دوكلاتقا قارشى تۇرۇش پوزىتسىيەسىنى تۇتتى. يەھۇدىيلار ۋاكالەتخانىسى بولسا ئەنگلىيە دائىرىلىرىدىن 100 مىڭ كۆچمەننىڭ كېلىشىگە رۇخسەت قىلىش

كىنىشكىسىنى دەرھال تارقىتىپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى.

شۇنىڭ بىلەن بىللە يەھۇدىيلار ۋاكالەتخانىسى بىلەن يەھۇدىي يوشۇرۇن قوراللىق كۈچلىرىنىڭ ئەنگلىيەگە بېسىم قىلىش يۈزىسىدىن قوللانغان ھەرىكەتلىرى بىلەن ئەنگلىيەنىڭ قايتۇرما زەربە بېرىش تەدبىرلىرىمۇ تەدرىجىي كۈچەيدى. يەھۇدىيلار مىللىي قۇرۇلتىيى 1945 - يىلى 11 - ئاينىڭ 14 - كۈنى ئون ئىككى سائەت ئىش تاشلاپ ئەنگلىيەنىڭ سىياسىتىگە نارازىلىق بىلدۈرىدى. بىر تۈركۈم يەھۇدىي ياشلىرى ھۆكۈمەت ئورگانلىرىغا ئوت قويدى، ئەنگلىيە ماگىزىنلىرىنى بۇلىدى، ساقچىلارغا تاش ئاتتى. ئەنگلىيە دائىرىلىرى نۇرغۇن ساقچى چىقىرىپ باستۇردى. مالىمان بەش كۈن داۋاملاشتى. 70 نەچچە يەھۇدىي ئۆلدى ۋە يارىلاندى. پالماچ شۆبە ئەترىتى دېگىز قىرغىقىدىكى ئىككى ساقچى پونكىتىنى پارتلىتىۋەتتى. ئەنگلىيە ئارمىيەسى بۇ قوراللىق ئۇنسۇرلارغا زەربە بەرگەندە يەھۇدىيلارنىڭ تۆت ئولتۇراق رايونىغا ھۇجۇم قىلىپ، قاتتىق قارشىلىققا ئۇچرىدى. ھۇجۇمدا تۆت يەھۇدىي ئۆلتۈرۈلدى. مىلاد بايرىمىنىڭ ئالدى - كەينىدە خاگانا-نىڭ تەشكىللىشى بىلەن زور تۈركۈم قانۇنسىز كۆچمەن ھايفادا قۇرۇقلۇققا چىقىپ، يېقىن ئەتراپتىكى يەھۇدىيلارنىڭ ئولتۇراق رايونلىرىغا يوشۇرۇن كىرىۋالدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئىرگۇن تېلئاۋىفدىكى ساقچى پونكىتى ۋە قورال - ياراغ ئىسكىلاتىغا ھۇجۇم قىلىپ، ئامانلىق ساقلاش خادىملىرىدىن توققۇز ئادەمنى ئۆلتۈرۈۋەتتى. 1946 - يىلى 1 - ئاينىڭ 28 - كۈنى ئەنگلىيە دائىرىلىرى ئامانلىق قوغداشنىڭ قوشۇمچە نىزامنى ئېلان قىلىپ، تېررورلۇق قىلىپ ھۇجۇم قىلىشقا قاتناشقانلارنى قاتتىق جازالايدىغانلىقىنى، ھەتتا ئۇلارغا ئۆلۈم جازاسى بېرىدىغانلىقىنى بەلگىلىدى. ۋەھالەنكى، يەھۇدىيلارنىڭ يوشۇرۇن قوراللىق كۈچلىرى بۇ نىزامغا پەرۋا قىلماي، داۋاملىق ھۇجۇم قىلدى. پالماچ 2 - ئايدا ھايفا رادار پونكىتىنى پارتلىتىپ، ئەنگلىيە

ئەسكەرلىرىدىن سەككىز ئادەمنى ياردار قىلدى. ئىرگۈن ئەنگلىيىنىڭ ئوچ ئايرودرومىغا ھۇجۇم قىلىپ 15 ئايروپىلانىنى ۋەيران قىلىپ، 750 مىڭ فوند ستېرلىڭ قىممىتىدە زىيان پەيدا قىلدى.

ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى ئەنگلىيە - ئامېرىكا تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىرىلىشى بىلەن يەھۇدىيلارنىڭ تېررورلۇق - زوراۋانلىقنى ۋاقىتلىق توختىتىشىنى، ھېچبولمىسا ئازايتىشىنى ئۈمىد قىلغانىدى. لېكىن، ئۇنىڭ بۇ ئۈمىدى يوققا چىقتى. 4 - ئاينىڭ 25 - كۈنىدىكى بىر قېتىملىق تۈيۇقسىز ھۇجۇمدا ئەنگلىيىنىڭ يەتتە ئەسكىرى ئۆلتۈرۈۋېتىلدى. بۇ ئىش ئەنگلىيىنى زىلزىلىگە سالدى. ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىنىڭ پوزىتسىيىسى تېخىمۇ قاتتىقلاشتى. 5 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ئەنگلىيىنىڭ باش ۋەزىرى كىلېمېنت ئاتتىلې تۆۋەن پالاتادا سۆز قىلىپ، پەلەستىندىكى «قانۇنسىز ئارمىيە» قورال تاپشۇرمىغىچە ئەنگلىيە 100 مىڭ يەھۇدىينىڭ پەلەستىنگە كېلىشىگە يول قويمايدىغانلىقىنى ئېيتتى. ئۇنىڭ بۇ سۆزى شۇ ھامان يېشۇۋنىڭ ۋە يەھۇدىيلار دۇنياسىنىڭ كۈچلۈك نارازىلىقىنى قوزغىدى. ئەنگلىيە تەرەپ يەھۇدىيلار تەشكىلاتلىرىنىڭ بىر - بىرىگە بەرگەن مەخپىي تېلېگراممىلىرىنى قولغا چۈشۈرۈپ، خاگانا، ئىرگۈن قاتارلىق تەشكىلاتلارنىڭ تېخىمۇ چوڭ كۆلەملىك ھۇجۇمغا تەييارلىنىۋاتقانلىقىنى بىلدى، شۇنىڭ بىلەن ئەنگلىيىنىڭ تەدبىر تۈزگۈچىلىرىمۇ يەھۇدىيلارنىڭ قوراللىق ھەرىكىتىگە تېخىمۇ قاتتىق باستۇرۇش تەدبىرلىرىنى قوللىنىشنى بەلگىلىدى.

مانا شۇنىڭ بىلەن 1946 - يىلى ئەتىياز بىلەن ياز ئارىلىقىدا ئەنگلىيە بىلەن يەھۇدىيلار ئوتتۇرىسىدىكى قارشىلىشىشنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك توقۇنۇشقا كۆتۈرۈلۈپ كېتىشىدىن خالىي بولغىلى بولمايدىغان بولۇپ قالدى.

2. ئەنگلىيە بىلەن يەھۇدىيلار ئوتتۇرىسىدىكى ئومۇمىيۈزلۈك توقۇنۇشنىڭ پارتلىشى

يەھۇدىي قوراللىق كۈچلىرى ھۇجۇم قىلغاندىن بۇيان ئەنگلىيە دائىرىلىرى ھامان مۇداپىئەدە تۇرۇپ كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن ئەمدى تەشەببۇسكارلىق بىلەن ھۇجۇمغا ئۆتتى. ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى پەلەستىندىكى يۇقىرى دەرىجىلىك ۋالىيغا تېررورلۇق ھەرىكىتىگە قاتناشقانلارنى قولغا ئېلىش ھەمدە ئۇلارنى سوتقا تاپشۇرۇش ھوقۇقىنى رەسمىي بەردى.

6 - ئاينىڭ 16 - كۈندىن 18 - كۈنگىچە پالماچ توققۇز كۆۋرۈكنى پارتلىتىۋەتتى. ستېئىنفان ھايفا تۆمۈر يول زاۋۇتىغا ھۇجۇم قىلدى. ئىرگۈن ئەنگلىيىنىڭ ئالتە ئوفىتسېرىنى تۇتقۇن قىلدى. پۈختا تەييارلىق قىلىۋالغان ئەنگلىيە دائىرىلىرى بۇ قېتىم قول سېلىشنى بەلگىلىدى. زور تۈركۈمدىكى ئەنگلىيە ساقچى - ئەسكەرلىرى 6 - ئاينىڭ 29 - كۈنى يەھۇدىيلار ۋاكالەتخانىسىنىڭ بىناسىنى ۋە يەھۇدىيلار تەشكىلاتلىرى پايدىلانىدىغان باشقا رەھبىرى موشى شارت، يەھۇدىي مىللىي قۇرۇلتىيىنىڭ رەئىسى داۋىد رېمېز قاتارلىق يەھۇدىي رەھبەرلىرىنى قولغا ئالدى. تۇنىسلىغان ھۆججەت - ماتېرىياللارنى تەكشۈردى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئەنگلىيە ئارمىيىسى يەھۇدىيلارنىڭ نۇرغۇن ئولتۇراق رايونلىرىغا ھۇجۇم قىلدى ۋە ئۇ يەرلەرنى ئاختۇردى. نۇرغۇن قورالنى مۇسادىرە قىلدى. پالماچنىڭ بىر تۈركۈم ئوفىتسېرىنى ۋە يەھۇدىيلارنىڭ باشقا قوراللىق خادىملىرىنى قولغا ئالدى. بىر ھەپتە داۋاملاشقان تۇتقۇندا ئىككى مىڭ 700 دىن كۆپرەك ئادەم قولغا ئېلىنىدى. بۇنىڭ ئىچىدىكى 700 دىن ئارتۇق ئادەم سوراقتىن كېيىن قاماپ قويۇلدى. موشى شارت، داۋىد رېمېز قاتارلىق كىشىلەر تېلېۋىزىيەتكى يېغۋېلىش لاگېرىغا ئەۋەتىلدى. ئەنگلىيە دائىرىلىرى سىرتقا چىقىشنى چەكلەش بۇيرۇقى ئېلان قىلىپ

لىپ، برونىۋىكلارنى چارلاشقا چىقاردى. يەھۇدىيلار ۋاكالەتخانا-
سى، زىئونىزم تەشكىلاتى ۋە خاگاناناڭ قولغا ئېلىنماي قالغان
رەھبەرلىرى يوشۇرۇن ھالەتكە ئۆتتى.

6 - ئاينىڭ 29 - كۈنىدىكى ھەربىر ئەنگلىيە بىلەن يەھۇ-
دىيلار ئوتتۇرىسىدىكى ئومۇميۈزلۈك توقۇنۇشنىڭ پارتلىغانلىقى-
دىن دېرەك بەردى. يەھۇدىيلارنىڭ يوشۇرۇن قوراللىق كۈچلىرى
ئەنگلىيىنىڭ باستۇرۇشىغا قول قوشتۇرۇپ قاراپ تۇرماي، «بىر
قېتىم مۇڭەپپەقىيەتلىك قايتۇرما ھۇجۇم قىلىپ»، يېشۇڭنىڭ
«روھىنى كۆتۈرۈش» نى بەلگىلىدى. ئەتراپلىق پىلانلاش ئارقا-
لىق، ئىرگۈننىڭ ئالاھىدە ئەترىتى 7 - ئاينىڭ 22 - كۈنى 500
قاداق پارتلىتىش دورىسى قاچىلانغان ئاپتوموبىلنى پارتلىتىش
ئارقىلىق، ئەنگلىيە ماناداتلىق ھۆكۈمران دائىرىلىرىنىڭ خەلق
ئىشلىرى ئورگىنى ۋە ئارمىيە باش شتابى تۇرۇشلۇق جاي —
ئىرۇسالېمدىكى داۋىد پادىشاھ مېھمانخانىسىنى پارتلىتىۋەتتى.
بۇنىڭدا 91 ئادەم ئۆلدى، 45 ئادەم يارىدار بولدى. بۇ ئىش
دۇنيادا زىلزىلە پەيدا قىلدى. ئەنگلىيە دائىرىلىرى كېچىدە مە-
ڭىشنى چەكلەش بۇيرۇقىنى چۈشۈردى ھەمدە 800 نەپەر يەھۇدي
ئەر - ئايالنى قولغا ئالدى. 8 - ئايدا ئەنگلىيە ساقچىلىرى
قانۇنسىز يەھۇدي كۆچمەنلىرىنى پەلەستىندىكى مۇساپىرلار لاگە-
رىدا تۇرغۇزماي، سىپرۇستكى قاماق لاگېرىغا ئەۋەتىپ قاماپ
قويدى. بۇ ئىش يەھۇدىيلارنىڭ تېخىمۇ نارازىلىقىنى قوزغىدى.
يەھۇدىيلارنىڭ بەزى گېزىتلىرى ئەنگلىيە يەھۇدي مۇساپىرلىرىغا
«ناتسىستلارچە» مۇئامىلە قىلىۋاتىدۇ، دېدى. ئىككى تەرەپ ئوت-
تۇرىسىدىكى ئۆزئارا ئەيىبلەش تەرەققىي قىلىپ زەھەرخەندە ھۇ-
جۇم قىلىش ۋە تىللاشقا يەتتى، ۋەزىيەت تېخىمۇ جىددىيلەشتى.

1946 - يىلى كۈز ۋە قىشتا پەلەستىنىڭ ھەرقايسى جايلا-
رىدا توقۇنۇش بارغانسېرى جىددىيلىشىپ كەتتى. قەستلەپ ئۆل-
تۈرۈش، تۇتقۇن قىلىش، پارتلىتىش، ئوت قويۇش ۋە قولغا

ئېلىش، سوراق قىلىش، ھۆكۈم كېسىش ئۇزلۇكسىز داۋاملاش-
تى. ھۇجۇم قىلىش ۋە ھۇجۇم قىلىشقا قارشى تۇرۇش، ئۆچ
ئېلىش ۋە ئۆچ ئېلىشقا قارشى تۇرۇشتا يامان سۇيىقەستلىك دەۋر
قىلىش شەكىللىنىپ، يېغىشتۇرۇۋالغىلى بولماي قالدى. 1947
- يىلىنىڭ باشلىرىدىكى ستاتىستىكىغا قارىغاندا، 1946 - يىلى
پەلەستىن بويىچە ئەنگلىيىنىڭ ھەربىي ۋە ساقچىلىرىدىن 73
ئادەم ئۆلتۈرۈلگەن، 93 ئادەم يارىدار قىلىنغان، يەھۇدىيلاردىن
ئۆلتۈرۈلگەن ۋە يارىدار قىلىنغانلار نەچچە يۈزگە يەتكەن. ئەنگلە-
يە دائىرىلىرى 1947 - يىلى 1 - ئاينىڭ 24 - كۈنى ئىرگۈنچى
دوپ گرۇناغا ئۆلۈم جازاسى ھۆكۈم قىلدى. ئىرگۈن ئەنگلىيە-
نىڭ بىر سوتچىسىنى ۋە بىر پۇقرانىڭ تۇتقۇن قىلىپ ئۆچ
ئالدى. ئەنگلىيە دائىرىلىرى 1 - ئاينىڭ 31 - كۈنى ئايالارنى،
ئاجىزلارنى ۋە بىر قىسىم پۇقرانى كەتكۈزۈۋېتىشكە ۋە قېچىلغان
ئىنگلىزلارنى قورۇق تام ياسىلىپ قاتتىق مۇھاپىزەت قىلىنغان
يەرگە يىغىشقا مەجبۇر بولدى.

بۇ ھەربىكەتلەر ۋاقىتلىق تەدبىر بولماستىن، ئەنگلىيىنىڭ
پەلەستىندىن ئىبارەت بۇ ئېغىر يۈكتىن قۇتۇلۇشقا بەل باغلىغان-
لىقى ئىدى.

§ 2. ئەنگلىيىنىڭ چېكىنىپ چىقىشى ۋە ب د ت نىڭ ئارىلىشىشى

1. ئەنگلىيە چېكىنىپ كېتىشنى قارار قىلدى

ئەنگلىيىنىڭ تاشقى ئىشلار ۋەزىرى ئېرنېست بېۋىن 1947-
يىلى 2 - ئاينىڭ 14 - كۈنى ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىنىڭ پەلەستىن
مەسىلىسىنى ب د ت غا تاپشۇرۇپ بېرىدىغانلىقىنى، ئۆزى ھەل
قىلىشنىڭ ھېچقانداق ئالاھىدە ئۇسۇلىنى ئوتتۇرىغا قويمايدىغانلا-
قىنى جاكارلىدى. ب د ت يىغىنىغا قاتناشقان ئەنگلىيە ۋەكىلە-

رى ئۆمىكى 4 - ئاينىڭ 2 - كۈنى ب د ت باش كاتىپىدىن ب د ت نىڭ ئالاھىدە يىغىنىنى چاقىرىپ پەلەستىن مەسىلىسىنى مۇزاكىرە قىلىشنى رەسمىي تەلەپ قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئەنگلىيە پەلەستىننى ب د ت غا تاپشۇرۇپ بېرىپ، پەلەستىننىڭ ئىستىقبالىنى خەلقئارانىڭ بەلگىلىشىنى ئاڭلاشقا، ئۆزى ب د ت ئوتتۇرىغا قويغان ئۈسۇل ئۈنۈم بەرگۈچە پەلەستىننە «نازارەت قىلىپ تۇرۇش» رولىنى ئويناشقا رازى بولدى.

1917 - يىلى بالفور خىتابنامىسى ئېلان قىلىنغاندىن تارتىپ 1947 - يىلى ئەنگلىيە پەلەستىندىن چېكىنىپ چىقىشنى قارار قىلغۇچە دەل ئوتتۇز يىل بولدى. 1 - دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن پەلەستىننى تاقەتسىزلىك بىلەن قولغا كىرگۈزۈۋالغان ئەنگلىيە 2 - دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن ئالدىراپ - تېنەپ پەلەستىندىن چېكىنىپ چىقتى. نېمە ئۈچۈن ئەنگلىيىنىڭ سىياسىتىدە بۇنداق ئۆزگىرىش بولدۇ؟ مۇئەللىپنىڭ قارىشىچە، بۇ ئالدى بىلەن ئەنگلىيە ئىمپېرىيىسىنىڭ يەر شارى دائىرىسىدە جەددىي ئاجىزلاشقانلىقىنىڭ نەتىجىسى، ئىككىنچىدىن، ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار ئوتتۇرىسىدىكى مۇزەسسە قىلماسلىق پوزىتسىيىسى پەلەستىن تالاش - تارتىشىنى قاتمال ھالغا چۈشۈرۈپ، يالغۇز ئەنگلىيە ھەل قىلالمايدىغان قىلىپ قويدى. يەنە بىر مۇھىم ئامىل ئەنگلىيە بىلەن ئامېرىكا ئوتتۇرىسىدىكى پەلەستىن مەسىلىسى ئۈستىدىكى زىددىيەت كۈنسايىن ئۆتكۈرلىشىپ، ئەنگلىيە يارەمسىز يېتىم ھالغا چۈشۈپ قالدى.

2 - دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە «كۈن پاتمايدىغان ئىمپېرىيە» دەپ ئاتالغان ئەنگلىيىنىڭ ئۇرۇشقا كىرىشكەن ۋاقتى ئامېرىكا ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭكىدىن ئۇزۇن بولۇپ، ئۇرۇش قىلغان فرونتى ياۋروپا، ئوتتۇرا شەرق ئارقىلىق يىراق شەرقتىن ئاۋسترالىيە، غەربىي ئافرىقا ۋە جەنۇبىي ئامېرىكىغچە يەتتە يىلدا ئادەم ۋە ماددىي ئەشيا جەھەتلەردە غايەت زور زىيانغا

ئۇچرىدى. تولۇقسىز ستاتىستىكىدىن قارىغاندا، پۈتكۈل ئۇرۇش جەريانىدا، ئەنگلىيىنىڭ قۇرۇقلۇقتىكى بىر مىليارد 500 مىل-
يون فوند ستېرلىڭ قىممىتىدىكى ماددىي ئەشياسى زىيانغا ئۇچ-
رىغان. دېڭىزدا زىيانغا ئۇچرىغان كېمىسىنىڭ قىممىتى 700 مىليون فوند ستېرلىڭغا يەتكەن. پۈتكۈل ئىگىلىك بايلىقىنىڭ تۆتتىن بىر قىسمىدىن ئايرىلغان. ئۇرۇش خىراجىتى تۆلەش ئۈچۈن، ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىنىڭ چەت ئەللەرگە سېتىلغان مۈلكى تۆت مىليارت 200 مىليون فوند ستېرلىڭغا يەتكەن. چەت ئەل-
لەردىن 30 مىليارد فوند ستېرلىڭ قەرز ۋە دۆلەت ئىچىدىن 10 مىليارد فوند ستېرلىڭدىن كۆپرەك قەرز ئالغان. ئامېرىكىدىن 27 مىليارد ئامېرىكا دوللىرلىق ماددىي ئەشيا ئۆتنە ئالغان. ئۇرۇش ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ئەنگلىيىنىڭ سانائەت ئىشلەپچە-
قىرىشى ئومۇميۈزلۈك تۆۋەنلەپ كەتتى. 1946 - يىلى مالىيىدە-
كى قىزىل رەقەم تۆت مىليارد 500 مىليون فوند ستېرلىڭغا يەتتى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئەنگلىيىنىڭ مۇستەملىكە رايونلىرى-
دىكى مىللىي ئازادلىق ھەرىكەتلىرى ئەۋج ئالدى. سوۋېت ئىتتە-
پاقىنىڭ تەسىرى ۋە ئامېرىكىنىڭ كۈچى بۇ رايونلاردا جەددىي كۈچەيىپ، ئەنگلىيىنى تەمتىرىتىپ قويدى. مۇشۇنداق ۋەزىيەتتە ئەنگلىيە رەھبەرلىرى چەت ئەللەردىكى مۇستەملىكىلىرىنى ساق-
لاپ قېلىشقا كۆزى يەتمەي، ھەربىي تەييارلىقلارنى قىسقارتىپ، يەر شارى دائىرىسىدىكى فرونتىنى كىچىكلىتىپ، بەزى نۇقتىلىق دۆلەت ۋە رايونلارنى، بولۇپمۇ نېفىت بايلىقى ۋە ئىستراتېگىيە-
لىك مۇھىم جايلارنى ساقلاپ قېلىشقا بەل باغلىدى. ئەنگلىيە نۇرغۇن قوراللىق كۈچلىرىنى ۋە مەۋرىي خادىملىرىنى چۈشەپ تۇرغان ئوتتۇرا شەرق رايونىغىمۇ بۇ قىسقارتىش فاكتورىنى ئىز-
چىللاشتۇردى. ئەنگلىيە ئىچكى كابىنىتى 1946 - يىلى 10 - ئايدا ئوتتۇرا شەرقتە تۇرۇشلۇق ئالىي گېنېرالىلىرىنى ۋە دىپلوماتىيە ئەمەلدارلىرىنى چاقىرىپ، ئوتتۇرا شەرق ۋەزىيىتىنى تەتقىق قە-

لىدىغان يىغىن ئېچىپ، يىغىندا ئوتتۇرا شەرقتىن ئەنگلىيىنىڭ كۆپ قىسىم ئارمىيىسىنى چېكىنىدۇرۇپ چىقىشنى قارار قىلدى. روشەنكى، پەلەستىندىن چېكىنىپ چىقىش يۇقىرىقى يىغىننىڭ روھىغا ئۇيغۇن بولۇپ، ئەنگلىيىنىڭ پۈتكۈل ئوتتۇرا شەرقتە فرونتنى قىسقارتىشنىڭ تەركىبىي قىسمى ئىدى.

لېكىن، پۈتكۈل ئوتتۇرا شەرققە نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئۇ- رۇشتىن كېيىن ئەنگلىيىنىڭ فرونتنى قىسقارتىشتىكى ئاساسىي فاكتېرىنىڭ مۇھىم نۇقتىسى جەنۇبقا يۆتكەلدى. چۈنكى، ئوتتۇرا شەرقنىڭ شىمالىي قىسمى سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېقىن بولغاچقا، سوۋېت ئىتتىپاقى كۈچىنىڭ جەنۇبقا ئىلگىرىلىگەن زور بېسىمىغا ئۇچرىدى. ئوتتۇرا شەرقنىڭ جەنۇبىي قىسمى سوۋېت ئىتتىپاقىغا يىراقراق بولۇپ، ئۇ يەردىكى ئەرەب مىللەتچى كۈچلىرى ئەينى ۋاقىتتا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ بىۋاستە ياردىمىگە ئىگە بولمىغاچقا، ئەنگلىيە ئۇ يەردە تۇرسا ئۇستىگە چۈشىدىغان بېسىم يېنىكـ- رەك، تۆلەيدىغان بەدىلىمۇ ئازراق بولاتتى. ۋەھالەنكى، ئەنگلـ- يىنىڭ نەزىرىدىكى ھاياتلىق لىنىيىسى بولغان ئوتتۇرا دېڭىز — قىزىل دېڭىز — ھىندى ئوكيان يولىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئوتتۇرا شەرقنىڭ جەنۇبىي قىسمىدىكى ئىستراتېگىيىلىك بەزى مۇھىم جايلار، مەسىلەن، سۇۋەيىش قانىلى ۋە ماندىاب بوغۇزى قاتارلىقلار ئىنتايىن مۇھىم ئىدى. شۇڭا، ئارمانغا لايىق دەرمانى يوق ئەنگلىيىنىڭ تەدبىر بەلگىلەش گۇرۇھى پايدا - زىيانىنى تەكرار دەكسەپ كۆرگەندىن كېيىن ئاخىر كۈچنى مەركەزلەشتۇ- رۇپ ئوتتۇرا شەرقنىڭ جەنۇبىي قىسمىدىكى ئىستراتېگىيىلىك بازىلارنى ۋە قاتناش لىنىيىلىرىنى ساقلاپ قېلىپ، ئوتتۇرا شەرقنىڭ شىمالىي قىسمىدا سوۋېت ئىتتىپاقىنى «چەكلەيدىغان» ئېغىر ۋەزىپىنى ئامېرىكىغا تاشلاپ بېرىشكە بەل باغلىدى. مۇشۇ فاكتېرغا ئاساسەن، ئەنگلىيە رەھبەرلىرى دەسلەپ پەلەستىننى ساقلاپ قالماقچى بولدى. 1946 - يىلىنىڭ ئوتتۇرىلىرى مىسىر

خەلقىنىڭ ئەنگلىيىنىڭ كېتىشىنى تەلەپ قىلغان كۈچلۈك ساداـ- سى بىلەن ئەنگلىيىنىڭ بەزى ھەربىي ئەمەلدارلىرى مىسىرنىڭ ئورنىدا پەلەستىننى ئىستراتېگىيىلىك بازا قىلىشنى ئوتتۇرىغا قويدى. شۇڭا، ئەنگلىيە بىلەن يەھۇدىيلار ئوتتۇرىسىدىكى ئو- مۇمىيۈزلۈك توقۇنۇش پارتلىغاندىن كېيىنمۇ ئەنگلىيە دائىرىلىرى ئىككى تەرەپ قوبۇل قىلالايدىغان لايىھە ئوستىدە ئىزدىنىپ، ئۆزىنىڭ پەلەستىنىدىكى ھۆكۈمرانلىقىنى ساقلاپ قالماقچى بولـ- دى. 1947 - يىلى 7 - ئايدا ھېنرى گوللات باشچىلىقىدىكى ئامېرىكا ۋەكىللىرى ئۆمىكى بىلەن خېرىبرت مورىزون باشچىلـ- قىدىكى ئەنگلىيە ۋەكىللىرى ئۆمىكى تەنقىد قىلىپ بىر لايىھە تۈزۈپ چىقىپ، پەلەستىننى ئىتتىپاقداشلىق تۈزۈمىدىكى دۆلەتكە ئايلاندۇرۇپ، بىر يەھۇدىي ئاپتونوم ئۆلكىسى، بىر ئەرەب ئاپتو- نوم ئۆلكىسى ۋە ئەنگلىيىگە بىۋاستە قاراشلىق ئىككى ئۆلكە تەسىس قىلىشنى، ئەنگلىيە تەيىنلىگەن ئالىي ۋالىي باشقۇرۇشنى ئوتتۇرىغا قويدى. لېكىن، ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار بۇ پىلانغا قارشى چىقتى. كېيىن ئەنگلىيە ئاخىرقى تىرىشچانلىقىنى كۆرسـ- تىپ ئەرەب ۋە يەھۇدىيلارنى لوندونغا ۋەكىل ئەۋەتىپ، يۇمىلاق ئۇستەل يىغىنى ئېچىپ ھەل قىلىش ئۇسۇلى ھەققىدە مەسلىھەتـ- لىشىشكە تەكلىپ قىلدى. ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى 1947 - يىلى 2 - ئاينىڭ 7 - كۈنى لوندون يىغىنىدا تۇۋەندىكىدەك ئاخىرقى تەكلىپىنى ئوتتۇرىغا قويدى: ئەنگلىيە پەلەستىننى داۋاملىق بەش يىل باشقۇرۇپ، ھوقۇقىنى يەھۇدىيلار ئاپتونوم رايونى ۋە ئەرەب ئاپتونوم رايونىنىڭ يەرلىك ھۆكۈمىتىگە تەدرىجىي ئۆتكۈزۈپ بېرىدۇ؛ يەھۇدىي كۆچمەنلىرى بۇنىڭدىن كېيىنكى ئىككى يىلدا ھەر ئايدا تۆت مىڭدىن كېلىپ، 100 مىڭ يەھۇدىينىڭ پەلەستىنـ- گە كېلىشى كاپالەتلەندۇرۇلىدۇ؛ تۆت يىلدىن كېيىن سايلام ئارقىلىق قانۇن چىقىرىش يىغىنى بارلىققا كەلتۈرۈلۈپ، مۇستەـ- قىل دۆلەت قۇرۇلىدۇ. نەتىجىدە بۇ تەكلىپمۇ يەھۇدىيلار ۋاكالەتـ-

خانىسى ۋە ئەرەب دۆلەتلىرى تەرىپىدىن رەت قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن ماڭىدىغانلىقىنى يول تاپالماي قالغان ئەنگلىيە دائىرىلىرى بىر ھەپتىدىن كېيىن پەلەستىن مەسىلىسىنى ب د ت غا تاپشۇرۇپ بېرىدىغانلىقىنى جاكارلىرى.

پەلەستىن مەسىلىسىدە ئامېرىكا ھەممە جايدا ئەنگلىيىگە قارشى مۇقام تۇتۇلىدى. شۇنىڭ بىلەن ئەنگلىيە، ئامېرىكا ئوتتۇرىسىدىكى پەلەستىن تالاش - تارتىشىنى دەۋر قىلغان زىددىيەت كۈنسايىن ئۆتكۈرلەشتى. شۇنداقلا ئەنگلىيىنىڭ چېكىنىپ چىقىشىنى قارار قىلىشىدىكى مۇھىم سەۋەب بولدى. 1917 - يىلى بالفور خىتابنامىسى ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن ئەنگلىيىنىڭ پەلەستىنگە قارانغان سىياسىتى خېلى ئۇزۇنغىچە ئامېرىكىنىڭ قوللىشىغا ئېرىشكەنىدى. ئامېرىكىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ ئىجتىمائىي تەشكىلاتلىرىنىڭ دۇنيا زىئونىزم ھەرىكىتىگە ۋە پەلەستىندىكى ۋەقەلەرنىڭ تەرەققىياتىغا ناھايىتى زور تەسىر كۆرسىتىدىغانلىقى نەزەردە تۇتقاندا، ئامېرىكا ھۆكۈمىتىنىڭ قوللىشى ئەنگلىيىنىڭ ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار ئوتتۇرىسىدىكى تالاش - تارتىشلارنى مۇرەسسە قىلىش ۋە پەلەستىننىڭ مۇقىملىقىنى ساقلىشىدا، شەكسىزكى، ئىنتايىن مۇھىم ئىدى. 2 - دۇنيا ئۇرۇشى ھارپىسىدا ئەنگلىيىنىڭ «17 - ماي ئاق تاشلىق كىتابى» نى ئېلان قىلىپ، «يەھۇدىيلارنى چەكلەپ، ئەرەبلەرنى يېنىغا تارتىش» سىياسىتىنى قوللىنىپ گېرمانىيىنىڭ قىستىشىغا تاقابىل تۇرۇشى ئامېرىكىنىڭ سۇكۇت قىلىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. ئۇرۇشنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە ئامېرىكا كۈچىنىڭ ئوتتۇرا شەرقتە كەڭ كۆلەمدە كېرىشى ۋە زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ ئەنگلىيىدىن ئايرىلىپ ئامېرىكىغا بۇرۇلۇشىغا ئەگىشىپ، ئىچكى - تاشقى ئېھتىياجنى نەزەرگە ئېلىپ، ئامېرىكىنىڭ پەلەستىن تالاش - تارتىشىغا قارانغان سىياسىتىدە ئەنگلىيە بىلەن ئارىلىقنى يىراقلىشىشقا باشلىغانلىقى، يۇقىرىدا بايان قىلىنغان روزۋېلتنىڭ ئامېرىكا 1939 - يىلىدىكى ئاق تاشلىق كىتابنى ئەزەلدىن قوللىمىغان دېگەن باياناتى ۋە ئامېرىكىدىكى ئىككى پارتىيىنىڭ 1944 - يىلىدىكى سايلام رىقابىتىدە ئېلان قىلغان زىئونىزمنى قوللاش توغرىسىدىكى سۆزلىرى مانا مۇشۇ ئۆزگىرىشنىڭ بەلگىسى ئىدى. ئامېرىكىنىڭ پەلەستىن مەسىلىسىدە سىياسەتنى ئۆزگەرتىشىدىكى چوڭقۇر سەۋەبلەر ئۇستىدە كېيىن تەپسىلىي توختىلىمىز. بۇ يەردە ئالدى بىلەن ئۇرۇشنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە ئەنگلىيە، ئامېرىكا دۆلەتلىرىنىڭ پەلەستىن مەسىلىسىدە ھەرىكىم خالىغان يولىغا ماڭغان ۋەقەنىڭ تەرەققىياتىغا قاراپ باقايلى:

ياۋروپادىكى ئۇرۇش ئاخىرلاشقان ھامان ئامېرىكا زۇڭتۇڭى ترۇمەن «ھۆكۈمەتلەر ئارا مۇساپىرلار كومىتېتى» نىڭ ۋەكىلى خارىزونىنى «يەھۇدىي مۇساپىرلىرىنىڭ مەسىلىسىنى ۋە ئېھتىياجى» نى تۇقتىلىق تەكشۈرۈش ئۈچۈن گېرمانىيىگە ئەۋەتتى. 1945 - يىلى 8 - ئاينىڭ 31 - كۈنى ترۇمەن خارىزونىنىڭ دوكلاتىغا ئاساسەن، ئەنگلىيىنىڭ باش ۋەزىرى ئاتتلىغا خەت يېزىپ، ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىدىن ياۋروپادىكى 100 مىڭ يەھۇدىينىڭ پەلەستىنگە بېرىشىغا رۇخسەت قىلىشىنى تەلەپ قىلدى. ئاتتلى بۇ تەلەپكە جاۋاب بەرمەي، ئەكسىچە ئامېرىكىنى روزۋېلت، ترۇمەن ۋە چېرچىللارنىڭ «ئاخىرقى قارارىنى چىقىرىشتىن بۇرۇن، ئەرەبلەر بىلەن مەسلىھەتلىشىش توغرىسىدا تەنتەنىلىك ۋەدە بەرگەن» لىكىنى، ئۇنداق بولمىسا «پۈتكۈل ئوتتۇرا شەرقتە ئۇرۇش ئوتى تۇتىشىپ كېتىدىغان» لىقىنى ئاگاھلاندۇردى. بۇ ئۇرۇشتىن كېيىنكى پەلەستىن مەسىلىسى ئۇستىدە ئەنگلىيە، ئامېرىكا ئالىي رەھبەرلىرى ئوتتۇرىسىدىكى تۇنجى قېتىملىق ئېلىشىش بولدى. لېكىن، ئەينى ۋاقىتتا ئىككى تەرەپ پەلەستىن مەسىلىسىدە ئىمكانقەدەر ھەمكارلىشىش مۇناسىۋىتىنى ساقلىدى. ئەنگلىيىنىڭ بۇ ئارزۇسى تېخىمۇ كۈچلۈك بولدى. شۇڭا، ئەنگلىيە - ئامېرىكا تەكشۈرۈش كومىتېتى ۋە موررىزون - گورىد كومىتې-

تى قۇرۇپ، مەسلىنى ھەل قىلىشنىڭ لايىھىسى ئوستىدە ئىز-
دەندى. ئەنگلىيە - ئامېرىكا تەكشۇرۇش كومىتېتىنىڭ دوكلاتى
1946 - يىلى 4 - ئاينىڭ ئاخىرلىرى ئېلان قىلىندى. تۇرمىن
دوكلاتتىكى ئامېرىكىغا پايدىلىق مەزمۇنلارنى تۇتۇۋېلىپ ھەدەپ
گەپ يورغىلاتتى. ئەنگلىيىدىن 100 مىڭ يەھۇدىينىڭ پەلەستىنگە
كېلىشىگە دەرھال رۇخسەت قىلىشنى ھەمدە يەھۇدىيلارنىڭ يەر
سېتىۋېلىشىدا 1939 - يىلىدىكى ئاق تاشلىق كىتابتىكى چەكلە-
مىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشنى تەلەپ قىلىپ بايانات ئېلان قىلدى.
لېكىن، باشقا مەزمۇنلار ئوستىدە زادى ئېغىز ئاچمىدى. بۇنىڭغا
قارىتا زۇكۇتۇك ئاتتىلى تىنمۇ تىغ مۇنۇلارنى كۆرسەتتى: بۇ
دوكلاتنى بىر پۈتۈن گەۋدە دەپ قاراش ھەم بىر پۈتۈن گەۋدە
بويىچە يولغا قويۇش ئوسۇلىنى تېپىپ چىقىش لازىم. ئامېرىكا
ھەربىي ئىشلار ۋە مالىيە مەسئۇلىيىتىنى بۆلۈشۈپ ئوستىگە
ئېلىش توغرىسىدا ئېنىق ۋەدە بېرىشتىن ۋە پەلەستىندىكى يوشۇ-
رۇن قوراللىق كۈچلەر «قوراللاندۇرۇلۇش» تىن ئىلگىرى،
ئەنگلىيە 100 مىڭ مۇساپىرنىڭ كېلىشىگە رۇخسەت قىلىش
كىنىشكىسى بەرمەيدۇ. ئاتتىلىنىڭ ئىنكاسىدىن تۇمىن ئىنتا-
يىن نارازى بولدى. ئامېرىكىنىڭ دۆلەت ئىشلىرى مۇئاۋىن كاتە-
پى دېئان ئاچېسون بۇ ھەقتە: «ئامېرىكا بىلەن ئەنگلىيە ئوتتۇرا-
سىدىكى ئىختىلاپ بۇرۇنقىدىن تېخىمۇ چوڭىيىپ كەتتى» دەپ
يازدى. ئەنگلىيە بىلەن ئامېرىكا 7 - ئايدا موررىزون — گورىد
پىلانىنى بىرلىكتە ئوتتۇرىغا قويدى. ئامېرىكا دۆلەت ئىشلىرى
كاتىپى جامېس بىرنېس بۇ پىلان ئەينى چاغدا بۇ قېتىمقى مەسلىنى
ھەل قىلىشنىڭ «ئەڭ ياخشى ئوسۇلى» بولدى دەپ قارىدى.
لېكىن، دۆلەت ئىچىدىكى يەھۇدىيپەرەس كۈچلەرنىڭ بېسىمى
ئارقىسىدا، ترۇمەن گوۋۇيۇەننىڭ قارشىلىقىغا قارىماي، 8 -
ئاينىڭ 12 - كۈنى ئاتتىلىغا بۇ پىلانىنى قوبۇل قىلالمايدىغانلىقىنى
ئۇقتۇردى. ئامېرىكىنىڭ لەۋزىدە تۇرماسلىقى پەلەستىن مەسلە-

سىنى ھەل قىلىش جەھەتتە ئەنگلىيە بىلەن ئامېرىكا ئوتتۇرىسىدا-
دىكى ھەمكارلىقنىڭ داۋاملىشالمايدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ بەر-
دى. شۇنىڭ بىلەن بىللە يەھۇدىيلار ۋاكالەتخانىسى پەلەستىنىدە
يىغىن ئېچىپ «پەلەستىنىدىكى مۇۋاپىق رايوندا مەۋجۇت بولۇپ
تۇرالايدىغان يەھۇدىيلار دۆلىتى قۇرۇش پىلانىنى تۇزۇپ چىقتى.
بۇ پىلاندا گالىلى رايونى، ئاقتىن تېلئاۋىقىچە بولغان دېڭىز
ياقىسىدىكى تۇزلەڭلىكلەر ۋە پۈتكۈل نىگاب قۇملۇقى يەھۇدىيلار
دۆلىتىگە كىرگۈزۈلۈپ، پەلەستىن ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ 65٪
نى ئىگىلىگەن. ئەرەبلەر بۇ پىلانغا كۈچلۈك قارشى تۇردى.
ئەنگلىيىمۇ بۇ پىلانىنى قوللىمىدى. لېكىن، ئامېرىكا زۇكۇتۇشى
ترۇمەن 10 - ئاينىڭ 4 - كۈنى — يەھۇدىيلارنىڭ گۈناھىنى
يۇيۇش كۈنى بايانات ئېلان قىلىپ، يەھۇدىيلار ۋاكالەتخانىسىنىڭ
پىلانىنى قوللىدى. بۇ ۋەزىيە ئۆتەۋاتقان زۇكۇتۇشنىڭ زىئونىزم
نىشانىنى تۇنجى قېتىم ئېنىق قوللىغانلىقى بولۇپ، ترۇمەن
ھۆكۈمىتىنىڭ پەلەستىنگە قارىتىقان سىياسىتىنىڭ ئاساسىي فاكـ-
جېنى شەكىللىنىپ بولغانلىقىنى كۆرسەتتى. شۇ چاغدا ئەنگلىيە
لوندوندا ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلارنى مۇرەسسەگە كېلىشكە دەۋەت
قىلىۋاتاتتى. بۇ باياناتنىڭ ئېلان قىلىنىشى بىلەن ئەنگلىيىنىڭ
تىرىشچانلىقى يوققا چىقتى. تاشقى ئىشلار ۋەزىرى ئېرنېست
بېۋىن ئىنتايىن غەزەپلەندى. باش ۋەزىر ئاتتىلىمۇ ترۇمەنغا
تېلېگرامما يوللاپ نارازىلىق بىلدۈردى ھەمدە «قانداق چوڭ سە-
ۋەب مۇشۇنداق يەڭگىللىك بىلەن ئىش قىلىشقا مەجبۇرلىدى؟»
دەپ سورىدى. ئۆكتەچىلەر پارتىيىسىنىڭ رەھبىرى چېرچىل
ئامېرىكا سىياسىتىنىڭ بۇزغۇنچىلىق خاراكتېرىدىكى رولىنى بۇ-
رۇنلا كۆرۈپ يەتكەنىدى. ئۇ 8 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىكى تۆۋەن
پالاتا مۇنازىرىسىدە: «ئەگەر ئامېرىكا زىئونىزم ئىشلىرىنىڭ ئې-
غىر يۈكىنى بۆلۈشۈپ ئوستىگە ئالمىسا، بىزنىڭ ماناتلىق ھۆ-
كۈمرانلىق مەسئۇلىيىتىمىزنى ب د ت غا تاپشۇرىدىغانلىقىمىزنى،

ئالاهىده بەلگىلەنگەن مەزگىلدە پەلەستىندىن چېكىنىپ چىقىدۇ. غانلىقىمىزنى ئوچۇق بايان قىلىشىمىز لازىم» دەپ كۆرسەتتى. ئۇزۇن ئۆتمەي، ئۇنىڭ قارىشى ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىنىڭ قارارى بولۇپ قالدى.

ئەنگلىيە مەيدىسىنى كېرىپ پەلەستىنگە كىرگەندىن باشلاپ، ئوتتۇز يىلدا سىياسىتىنى كۆپ قېتىم تەڭشىگەن بولسىمۇ، ئاخىر تۇمشۇقىغا يەپ كېتىپ قېلىشقا مەجبۇر بولدى. ئەنگلىيەنىڭ پەلەستىندە ئىجرا قىلغان «مانداتلىق ھۆكۈمرانلىقى» نىڭ پۈتۈن جەريانى ئۇنىڭ يەر شارى دائىرىسىدىكى گۇللىنىشتىن زەئىپلىشىشكە يۈزلەنگەنلىكىنىڭ ئىچچام كۆرۈنۈشى ئەمەسمۇ؟

2. ب د ت نىڭ پەلەستىن مەسىلىسىنى ھەل قىلىشقا كىرىشىشى

ئەنگلىيىنىڭ 1947 - يىلى 4 - ئاينىڭ 2 - كۈنى ئوتتۇرىغا قويغان تەلىپىگە ئاساسەن، ب د ت 4 - ئاينىڭ 28 - كۈنى نيۇيورکتا مەخسۇس پەلەستىن مەسىلىسىنى مۇھاكىمە قىلىدىغان تۇنجى قېتىملىق ئالاهىده يىغىن ئاچتى. يەھۇدىيلار تەرەپ ۋەكىللىنى يىغىنغا قاتنىشىشقا تەكلىپ قىلىش ياكى تەكلىپ قىلماسلىق يىغىن دوڭ كەلگەن بىرىنچى قېتىم ئىش بولدى. چۈنكى، ئەرەب دۆلەتلىرى ب د ت نىڭ ئەزاسى بولغاچقا، يىغىنغا ئۇلارنىڭ ۋەكىللىرى قاتنىشاتتى. لېكىن، يەھۇدىيلارنىڭ يىغىنغا قاتنىشىدىغان ۋەكىلى يوق ئىدى. ب د ت ئەزەلدىن بۇيان دۆلەتتىن باشقا تەشكىلاتلارنى سىياسىي مۇنازىرىگە قاتناشتۇرۇپ باقمىغان بولسىمۇ، لېكىن نۇرغۇن دۆلەتلەرنىڭ ۋەكىللىرى پەلەستىن مەسىلىسىنى مۇھاكىمە قىلغاندا يەھۇدىيلارنىڭ ۋەكىللىرى يىغىنغا قاتنىشىشى ۋە سۆز قىلىشى لازىم، دەپ قارىدى. ھىندىستان ۋەكىلى: «بۇ مەسىلە بىلەن ھەقلىقى مۇناسىۋەتلىك بولغان يەھۇدىي مىللەتنىڭ ئۇلۇغ ۋەكىلى نەدە؟» دەپ سورىدى. يە-

غىن جىددىي مۇنازىرىلىشىش ئارقىلىق، ئاخىر يەھۇدىيلار ۋەكىلىگە سۆز قىلىش ھوقۇقىنى بەردى. يەھۇدىيلار ۋاكالەتخانىسى ب د ت نىڭ ئالاهىده يىغىنىغا قاتنىشىدىغان ۋەكىللەر ئۆمىكىنى تەشكىللىدى. يىغىن پەلەستىن مەسىلىسىنى قانداق ھەل قىلىش توغرىسىدا مۇھاكىمىنى قانات يايدۇردى. يەھۇدىيلار ۋەكىللىرى پەلەستىنده يەھۇدىيلار دۆلىتى قۇرۇشتا چىڭ تۇرغان، ئەرەب ۋەكىللىرى پەلەستىن ئەرەب دۆلىتى بولۇشى كېرەك، دەپ قارىغاندىن باشقا، يىغىندا ئاساسلىقى مۇنداق ئىككى خىل پىكىر بولدى: بىرى، پەلەستىنده ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار باراۋەر ھوقۇقتىن بەھرىمەن بولىدىغان ئەرەب - يەھۇدىيلار فېدېراتسىيىسى قۇرۇشنى تەشەببۇس قىلدى. يەنە بىرى، پەلەستىنده ئەرەبلەر دۆلىتى ۋە يەھۇدىيلار دۆلىتىدىن ئىبارەت ئىگىلىك ھوقۇقىغا ئىگە ئىككى دۆلەت قۇرۇشتىن باشقا ئۇسۇل يوق، دەپ قارىدى. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ۋەكىلى گرومىكو 5 - ئاينىڭ 14 - كۈنى يىغىندا سۆزگە چىقىپ، پەلەستىنده «مۇستەقىل، دېموكراتىك ۋە ئوخشاش خاراكتېرلىك ئەرەب - يەھۇدىي دۆلىتى» قۇرۇشنى قوللايدىغانلىقىنى بىلدۈردى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئەگەر بۇ لايىھىنى ئەمەلگە ئاشۇرغىلى بولمىسا، «پەلەستىننى بىرى ئەرەبلەر دۆلىتى، يەنە بىرى يەھۇدىيلار دۆلىتىدىن ئىبارەت مۇستەقىل ئىككى ئاپتونومىيىلىك دۆلەتكە ئايرىۋېتىش كېرەك» دېدى. بۇ يەھۇدىيلارنىڭ دۆلىتىنى قايتىدىن قۇرۇشنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تۇنجى قېتىم قوللىشى بولغاچقا، يەھۇدىي ۋەكىللىرىنىڭ قىزغىن قارشى ئىلىشىغا ئىگە بولدى. بۇ قېتىملىق ئالاهىده يىغىن 5 - ئاينىڭ 14 - كۈنى «پەلەستىن ئالاهىده كومىتېتى تەسىس قىلىش توغرىسىدىكى قارار» نى ماقۇللىغاندىن كېيىن يېپىلدى. بۇ ئالاهىده كومىتېت ئاۋستىرالىيە، كانادا، چېخ - سلوۋاكىيە، گىۋاتېمالا، ھىندىستان، ئىران، گوللاندىيە، پېرو، شۋېتسىيە، ئۇراگۋاي ۋە يۇگوسلاۋىيىدىن ئىبارەت 11

دۆلەتنىڭ ۋەكىللىرىدىن تەركىب تېپىپ، پەلەستىن مەسىلىسىگە دائىر ھەممە تالاش - تارتىشلارنى تەكشۈرۈش ھوقۇقىغا ئىگە قىلىندى ھەمدە 9 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن ئىلگىرى ب د ت نىڭ باش كاتىپىغا دوكلات تاپشۇرىدىغان بولدى.

پەلەستىن ئالاھىدە كومىتېتى 1947 - يىلى 5 - ئاينىڭ 26 - كۈنىدىن 8 - ئاينىڭ 31 - كۈنگىچە نيۇ - يورك، ئېرۇسالېم، بېيرۇت ۋە جەنۇبىدە يىغىن ئېچىپ، ئەرەبلەر ۋە يەھۇدىيلارنىڭ پىكرىنى ئالدى. كومىتېت تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى ئۈيۇشتۇرۇپ، پەلەستىن، لىۋان، سۇرىيە، تاشقى ئىئوردانىيىلەرنى ۋە گېرمانىيە، ئاۋسترىيىلەردىكى يەھۇدي مۇساپىرلار لاگېرلىرىنى زىيارەت قىلدى. كومىتېت ئەزالىرى پەلەستىنىدە يىشۇۋۇنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا ئېرىشتى. باشقا جايلاردىمۇ يەھۇدىيلار ئۇلارغا ئاكتىپ ماسلاشتى. پەلەستىن ئەرەب ئالىي كومىتېتى ب د ت نىڭ ئالاھىدە كومىتېت ئۈيۇشتۇرۇشىغا قارشى چىقتى. پەلەستىن ئەرەبلىرىنىڭ كومىتېت بىلەن ھەمكارلىشىشىغا رۇخسەت قىلمىدى، ھەتتا بۇ كومىتېتنىڭ يىغىنىغا قاتنىشىشنى رەت قىلدى. ئەرەب دۆلەتلىرى ۋە پەلەستىن ئەرەبلىرى ئېچىدىكى مۆتىدىللەر ئالىي كومىتېتنى پوزىتسىيىسىنى ئۆزگەرتىشكە قايىل قىلىشقا ئۇرۇنغان بولسىمۇ، بۇ ئىشنىڭ ئۈنۈمى بولمىدى. ئالاھىدە كومىتېت ئەزالىرى پەلەستىنىدىكى ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار ئوتتۇرىسىدىكى قوراللىق توقۇنۇشنىڭ كەسكىنلىك ئەھۋالىنى ۋە ئەنگلىيە دائىرىلىرىنىڭ قانۇنسىز كۆچمەنلەرنى مەجبۇرىي قايتۇرۇۋاتقان ئېچىنىشلىق ئەھۋالىنى كۆرۈپ، ماندات‌لىق ھۆكۈمرانلىق داۋاملىشىۋەرسە بولمايدۇ، ئۇنىڭغا تېز خاتىمە بېرىش كېرەك، دەپ قارىدى. لېكىن، ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار ئوتتۇرىسىدىكى تالاش - تارتىشنى قانداق ھەل قىلىشتىن ئىبارەت بۇ ماھىيەتلىك مەسىلىدە كومىتېت ئەزالىرى پىكىر بىرلىكىگە كېلەلمىدى. ئەرەبلەر ۋە يەھۇدىيلارنىڭ دۆلەتلىرىنى

قۇرۇشنى قوللايدىغان كۆپ سانلىقلار ۋە ئەرەب - يەھۇدىيلار فېدېراتسىيىسى قۇرۇشنى تەشەببۇس قىلىدىغان ئاز سانلىقلار ب د ت نىڭ ئالاھىدە يىغىنىدا ئىككى خىل پىكىرنى ئىپادىلىدى.

1947 - يىلى 8 - ئاينىڭ 31 - كۈنىدىن 9 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن بېرىمىغىچە ئالاھىدە كومىتېتنىڭ دوكلاتى ئېلان قىلىنىپ، ئۇنىڭدا پەلەستىن مەسىلىسىنى ھەل قىلىشنىڭ ئىككى لايىھىسى — كۆپ سانلىقلار لايىھىسى بىلەن ئاز سانلىقلار لايىھىسى ئوتتۇرىغا قويۇلدى. كۆپ سانلىقلارنىڭ لايىھىسىدە پەلەستىنىدىكى ماندات‌لىق ھۆكۈمرانلىقنىڭ ئاخىرلاشتۇرۇپ، پەلەستىنىدە مۇستەقىل يەھۇدىيلار دۆلىتى ۋە مۇستەقىل ئەرەب دۆلىتى قۇرۇش، ئېرۇسالېمنى ب د ت نىڭ ۋاكالىتەن باشقۇرۇشى ئاستىغا قويۇش، يەھۇدىيلار دۆلىتى پەلەستىن (ئېرۇسالېمنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ) نىڭ 62% نى ئىگىلەش، ئەرەب دۆلىتى 38% نى ئىگىلەش تەكلىپ قىلىندى. بۇ لايىھە كانادا، ئۇراگۋاي، گىۋاتېمالا، پېرو، گوللاندىيە، شۋېتسىيە ۋە چېخ - سلوۋاكىيە-نىڭ قوللىشىغا ئېرىشتى. ئاز سانلىقلارنىڭ لايىھىسىدىمۇ پەلەستىنىدىكى ماندات‌لىق ھۆكۈمرانلىقنىڭ خاتىمە بېرىش تەكلىپ قىلىندى. لېكىن، پەلەستىنىدە ئېرۇسالېم پايتەخت قىلىنغان، ئەرەبلەر ۋە يەھۇدىيلاردىن تەركىب تاپقان مۇستەقىل فېدېراتىپ دۆلەت قۇرۇش تەشەببۇس قىلىندى. بۇ لايىھە يۇگوسلاۋىيە، ئىران ۋە ھىندىستانىنىڭ قوللىشىغا ئېرىشتى. ئاۋسترالىيە ۋەكىلى يۇقىرىقى ئىككى لايىھىنى قوللاشنى بىلدۈرمەي، ئاۋاز بېرىشكە قاتناشمىدى.

ئالاھىدە كومىتېتنىڭ دوكلاتى ھەرخىل ئىنكاسلارنى قوزغىدى. ئەرەبلەر دوكلاتنى ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئىككى لايىھىگە قارشى چىقتى؛ يەھۇدىيلار ۋاكالەتخانىسى ئاز سانلىقلارنىڭ لايىھىسىنى قوبۇل قىلىشنى رەت قىلىپ، كۆپ سانلىقلارنىڭ لايىھىسىگە «مەلۇم دەرىجىدە رازى» ئىكەنلىكىنى بىلدۈردى. لې-

كىن، يەھۇدىيلار دۆلىتىگە ئايرىپ بېرىلگەن زېمىن بەك ئاز بولۇپ قاپتۇ، بەلكى «ئەڭ مۇھىم رايونلار» نى ئۆز ئىچىگە ئالماپتۇ، دەپ قارىدى. بەزى مۇسۇلمان دۆلەتلىرى ۋە ئاسىيا، ئافرىقا دۆلەتلىرى ئەرەبلەرگە مايىل بولدى. لېكىن، كۆپ سانلىق ئامېرىكا ۋە ئاۋروپا، ئامېرىكا دۆلەتلىرى يەھۇدىيلار تەرەپنى قوللىدى. ب د ت يىغىنى 9 - ئاينىڭ 23 - كۈنى پەلەستىن مەسىلىسى بويىچە مەخسۇس كومىتېت قۇرۇپ، ئالاھىدە كومىتېتنىڭ يۇقىرىقى ئىككى لايىھىسىنى مۇھاكىمە قىلىشنى قارار قىلدى. ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار شۇ ھامان پۈتۈن زالدا دىپلوماتىيە جېڭىنى قانات يايدۇرۇۋەتتى. ئاز سانلىقلارنىڭ لايىھىسى ئەرەبلەر ۋە يەھۇدىيلار تەرىپىدىن رەت قىلىنغاچقا، ئەرەبلەرنىڭ نىشانى تېخىمۇ كۆپ دۆلەتلەرنىڭ كۆپ سانلىقلار لايىھىسىگە قارشى تۇرۇشىنى قولغا كەلتۈرۈش بولدى؛ يەھۇدىيلار تەرەپنىڭ نىشانى بولسا تېخىمۇ كۆپ دۆلەتلەرنىڭ كۆپ سانلىقلار لايىھىسىنىڭ ئاساسىي روھىنى قوللىشىنى قولغا كەلتۈرۈش، شۇنىڭ بىلەن بىللە كۆپ سانلىقلار لايىھىسىنىڭ كونكرېت مەزمۇنىغا، بولۇپمۇ زېمىن ئايرىش ماددىسىغا كەلگۈسىدىكى يەھۇدىيلار دۆلىتىگە پايدىلىق تۈزىتىشلەرنى كىرگۈزۈش بولدى. شۇنىڭ بىلەن پەلەستىنى تالىشىدىغان جەڭ مەيدانى پەلەستىنىڭ يېرىمى - شەھەرلىرىدىن ب د ت نىڭ نيۇ - يورکتىكى باش شتابىغا يۆتكەلدى. ئالاقىدار تەرەپلەر ئاخىرقى كوزىر كۆرسىتىش ۋاقتىغا كۆپ قالمىغانلىقىنى تونۇپ يەتتى.

ئونىنچى باب

ئىسرائىلىيە دۆلىتىنىڭ قۇرۇلۇشى

1947 - يىلى يەھۇدىيلارغا قۇتلۇق يىل بولدى. تۇنجى بولۇپ زىئونىزمنى قوللىغان، كېيىن زىئونىزم نىشانىنىڭ ئەڭ مەلگە ئاشۇرۇلۇشىغا توسقۇنلۇق قىلغان ئەنگلىيە ھېرىپ ھالىدىن كېتىپ، پەلەستىنىنى تالىشىدىغان جەڭدىن چېكىنىدى. 2 - دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن بىرىنچى ئورۇندىكى كۈچلۈك دۆلەت بولۇپ قالغان ئامېرىكا يەھۇدىيلارنىڭ نىشانىنى تېخىمۇ ئاكتىپ قوللاپ، - زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ ئاساسىي ئىتتىپاقچىسى بولۇپ قالدى. زىئونىزمغا ئىزچىل قارشى تۇرۇپ كەلگەن سوۋېت ئىتتىپاقى كومپارتىيىسىنىڭ ئۆزگىرىش ياساپ پەلەستىنده يەھۇدىيلار دۆلىتى قۇرۇشنى قوللىدى. ئەرەب دۆلەتلىرىدىن باشقا، دۇنيادىكى زور كۆپ سانلىق دۆلەتلەر ھەر خىل مۇرەككەپ ئامىللار تۈپەيلىدىن پەلەستىن تالاش - تارتىشىغا ئوخشاشمىغان مەيدان قوللانغان بولسىمۇ، لېكىن ھېسسىيات جەھەتتە ھەممىسى زىئونىزمغا ھېسداشلىق قىلدى. پۈتكۈل يەھۇدىيلار دۇنياسى، زىئونىزم ھەرىكىتى ۋە پەلەستىندىكى يېشۇ بىرىدەك ئىتتىپاقلىشىپ، ئۆزئارا ماسلىشىپ، دىپلوماتىيە ھۇجۇمى قوزغاش ۋە ھەربىي كۈچىنى كۈچەيتىش جەھەتلەردە زور ئىلگىرىلەشلەرنى قولغا كەلتۈردى. ئەرەب لاگېرى ئىچكى قىسمىدا پارچىلىنىپ كەتتى، بىرلىككە كەلگەن ئىستراتېگىيە ۋە جانلىق تاكتىكا كەم بولدى. شۇنىڭ بىلەن پەلەستىننى بۆلۈپ باشقۇرۇشنى توسۇپ قالمىغان كۆپ قېتىملىق ياخشى پۇرسەتلەرنى قولدىن بېرىپ قويدى. مانا

بۇ ئامىللار ئاخىر ب د ت نىڭ پەلەستىن مەسىلىسىدە يەھۇدىيلار-نىڭ نىشانىغا پايدىلىق خەلقئارالىق ھۆكۈم چىقىرىشىنى ئىلگىرى سۈردى. شۇنىڭ بىلەن يەھۇدىي مىللىتى خەلقئارا ئېتىراپ قىل-غان ئۆزىنىڭ دۆلىتىنى قۇرۇش ھوقۇقىغا ئىگە بولدى. ئازابلىق تولغاقنى بېشىدىن كەچۈرگەن يەھۇدىيلارنىڭ يېڭى دۆلىتى — ئىسرائىلىيە دۆلىتى قەدىمكى يەھۇدىيلار دۆلىتى يوقىلىپ 1900 يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن پەلەستىنىدە بارلىققا كەلدى.

§ 1 . پەلەستىننى بۆلۈپ باشقۇرۇشنى قوللىغان ئاساسىي كۈچ — ئامېرىكا ۋە سوۋېت ئىتتىپاقى

1. ئامېرىكىنىڭ يەھۇدىيلارنى قوللاپ، ئەنگلىيىنى چەتكە قېقىش سىياسىتىنىڭ شەكىللىنىش مەنبەسى

ئالدىنقى بابلاردا 2 - دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ ئاخىرلىرىدىن 1947 - يىلىغىچە بولغان نەچچە يىلدا ئامېرىكىنىڭ پەلەستىنگە قاراتقان سىياسىتىدىكى ئۆزگىرىش بايان قىلىندى. بۇ ئۆزگە-رىش كۆپ تەرەپلەرگە چېتىلسىمۇ، لېكىن تۆۋەندىكى ئىككى نۇقتىدا مەركەزلىك ئىپادىلەندى: بىرى، ئەرەبلەر بىلەن يەھۇ-دىيلار ئوتتۇرىسىدا تەڭپۇڭلاشتۇرۇشنى يولغا قويۇشتىن يەھۇدىي-لار تەرەپكە ئۆتۈشكە ئۆزگەردى. يەنە بىرى، ئەنگلىيە بىلەن ھەمكارلىشىشتىن ئەنگلىيە بىلەن پۈت تېپىشىشكە ھەمدە ئەنگلە-يىنى كۈچەپ چەتكە قېقىشقا ئۆزگەردى. زۇڭتۇڭ روزۋېلت ھاكىمىيەت بېشىدا تۇرغان ئاخىرقى يىللاردا زىئونىزمنى قوللاش توغرىسىدا بىر نەچچە قېتىم بايانات ئېلان قىلغان بولسىمۇ، لېكىن ھەر قېتىم ئەرەب رەھبەرلىرىنى خەۋەرلەندۈرۈپ، ئامېرى-كا ئەرەبلەرنىڭ مەنپەئىتىنى قوربان قىلمايدۇ، دېگەندى. ئۇ

ۋاپات بولۇشتىن سەل ئىلگىرى مىسىر، سەئۇدى ئەرەبىستانى ۋە سۈرىيە رەھبەرلىرىگە ئامېرىكا پەلەستىن مەسىلىسىنى ھەل قە-لىشنىڭ مەلۇم لايىھىسىنى ئوتتۇرىغا قويۇش ياكى قوللاشتىن بۇرۇن چوقۇم ئەرەب دۆلەتلىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىدىغانلىقى توغرىسىدا ۋەدە بەرگەندى. ترۇمەن ھاكىمىيەت بېشىغا چىققان-دىن كېيىن دەسلىپىدە ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار ئوتتۇرىسىدىكى كۈندىن - كۈنگە ئۆتكۈرلىشىۋاتقان توقۇنۇش ئىچىدە تەڭپۇڭلاش-تۇرۇشنى يولغا قويماقچى بولغان بولسىمۇ، لېكىن كېيىنرەك مەۋقەنى پۈتۈنلەي زىئونىزم تەرەپكە يۆتكىدى. ئۇرۇش مەزگىلىدە ئەنگلىيە بىلەن ئامېرىكا ئىتتىپاقداش بولۇپ، پەلەستىنىدىكى تالا-ش - تارتىش قاتارلىق چوڭ مەسىلىلەردە ياخشى ھەمكارلىشىش مۇناسىۋىتىنى ساقلىغانىدى. لېكىن، ئۇرۇشتىن كېيىنكى دەس-لەپكى مەزگىللەردە ئامېرىكىنىڭ پوزىتسىيىسىدە كۆرۈنەرلىك ئۆزگىرىش بولدى. 1945 - يىلىدىن 1946 - يىلىغىچە ئەنگلىيە بىلەن ئامېرىكا پەلەستىن مەسىلىسى توغرىسىدا ھەل قىلىش لايىھىسى ئوتتۇرىغا قويۇشقا بىر نەچچە قېتىم ئۇرۇنۇپ كۆرگەن بولسىمۇ، لېكىن، ئامېرىكا تەرەپنىڭ قىلتاق قويۇشى ئارقىسىدا ئىش ۋۇجۇدقا چىقمىدى. زۇڭتۇڭ ترۇمەن 1946 - يىلى 10 - ئاينىڭ 4 - كۈنى ئېلان قىلغان يەھۇدىيلارنىڭ گۇناھىنى يۇيۇش كۈنىدىكى بايانىدا ئامېرىكىنىڭ پەلەستىن مەسىلىسىدە يەھۇدىي-لارنىڭ نىشانىنى قوللاش، ئەنگلىيىنىڭ كۆچلىرىنى چەتكە قې-قىش فاكتىنىنىڭ بېكىتىلگەنلىكى ئىپادىلەندى. ئامېرىكا 1947 - يىلىدىن باشلاپ بۇ فاكتىنى قەتئىي يولغا قويدى.

ئامېرىكا پەلەستىنگە قاراتقان سىياسىتىدە نېمە ئۈچۈن شۇن-داق چوڭ ئۆزگىرىش ياسايدۇ؟ ھەمدە بۇنىڭ ئۈچۈن ئەرەب دۇنياسىنى ۋە كونا ئىتتىپاقدىشى ئەنگلىيىنى رەنجىتىپ قويۇشقا پەرۋا قىلمايدۇ؟ بۇنىڭ ئىچىدىكى چوڭقۇر قاتلاملىق سەۋەبكە دىپلوماتىيە ۋە ئىچكى ئىشلاردىن ئىبارەت ئىككى نۇقتىدىن قا-

راشقا توغرا كېلىدۇ.

بىرىنچىدىن، بۇ مەسىلىگە ئۇرۇش ئاخىرلاشقاندىن كېيىن دەسلەپكى مەزگىلدىكى ئامېرىكىنىڭ يەر شارى ئىستراتېگىيىسى، ئوتتۇرا شەرق دىپلوماتىيىسى ۋە پەلەستىندىكى مەنپەئىتىدىن قاراش كېرەك. دۇنيا ئۇرۇشى ئاخىرلاشقان هامان ئىقتىسادي، هەربىي كۈچى مىسلىسىز زورايغان ئامېرىكا دۇنيا بويىچە بىرىنچى ئورۇندا تۇرىدىغان كۈچلۈك دۆلەت بولۇپ قالدى. دۇنياغا «رەهبەرلىك» قىلىدىغان قارا نىيەت بىلەن يەر شارىدا تەلۈلەرچە كېڭەيمىچىلىكنى قانات يايدۇردى. ئىستراتېگىيىلىك قاتناش يولىلىرىغا ۋە مول نېفت بايلىقلىغا ئىگە ئوتتۇرا شەرق ئامېرىكا هۆكۈمران گۇرۇھىنىڭ يەر شارى ئىستراتېگىيىسىدە ئالاهىدە مۇهىم ئورۇنغا ئىگە ئىدى. تروملىندىن كېيىن زۇكتۇك بولغان ئېزىنخاۋېر مۇنداق دەپ كۆرسەتتى: ئوتتۇرا شەرق — ياۋروپا، ئاسىيا، ئافرىقىدىن ئىبارەت ئۈچ قىتئەنىڭ «دەرۋازىسى» ۋە دۇنيادىكى ئاساسلىق نېفت مەنبەسى هېسابلىنىدۇ. ئەگەر ئوتتۇرا شەرقتىن ئايرىلىپ قالسا، ئامېرىكا ۋە ئەركىن دۇنيا «خەتەر» گە دۇچ كېلىدۇ. بۇ كۆز قاراش شۇ چاغدا ئامېرىكىدىكى نۇرغۇن مۇهىم ئەربابلارنىڭ قارىشىغا ۋەكىللىك قىلدى. ئوتتۇرا شەرقنى كونترول قىلىش ئۈچۈن، ئامېرىكا بىرىنچىدىن سوۋېت ئىتتىپاقىنى «چەكلەش»؛ ئىككىنچىدىن، ئەنگلىيە، فرانسىيە چېكىنىپ چىققاندىن كېيىنكى «بوشلۇق»نى تولدۇرۇشتىن ئىبارەت ئىككى باهانىنى كۆتۈرۈپ چىقتى. 1947 - يىلى ئوتتۇرىغا چىقىرىلغان «تروملىنىزم» مانا مۇشۇ ئىككى قات مەنىنى ئۆز ئىچىگە ئالغانىدى. لېكىن، ئوتتۇرا شەرقنىڭ شىمالىي قىسمى بىلەن جەنۇبىي قىسمىدىكى ئەهۋال ئوخشاش بولمىدى: ئوتتۇرا شەرقنىڭ شىمالىي قىسمىدا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ جەنۇبقا يۈرۈش قىلىشى بېۋاستە تەهدىت شەكىللەندۈردى. ئەنگلىيە بولسا سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن قارشىلاشمايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، ئامېرىكا يارەم بېرىشنى تەلەپ قىلدى. شۇڭا، ئامېرىكا تەرتىپلىك هالدا «بوشلۇقنى تولدۇرۇپ» سوۋېت ئىتتىپاقىنى «چەكلەش» تىن ئىبارەت «ئېغىر ۋەزىپە»نى ئۈستىگە ئالىدىغان بولدى؛ ئوتتۇرا شەرقنىڭ جەنۇبىي قىسمىدا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ كۈچى بېۋاستە تەهدىت بولۇپ شەكىللەنمىدى. ئەنگلىيەمۇ ئۇ رايوندىن چېكىنىپ چىقىش نىيىتىدە بولمىدى. شۇڭا، ئامېرىكا يەكۈنى شىمايلاپ مەيدانغا چىقىپ، بىرەەم سوۋېت ئىتتىپاقىنى «چەكلەش»نى باهانە قىلىپ، بىرەەم «مۇستەملىكىچىلىككە قارشى تۇرۇش» بايرىقىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ، ئەنگلىيە، فرانسىيىنىڭ كۈچلىرىنى چەتكە قاقتى. بۇنداق ئەهۋال پەلەستىندىلا كۆرۈلۈپ قالماستىن، ئوتتۇرا شەرقنىڭ جەنۇبىدىكى باشقا جايلاردىمۇ كۆرۈلدى. مەسىلەن، پارس قولتۇقى رايوندا ئامېرىكىنىڭ نېفت شىركەتلىرى ئەنگلىيىنىڭ نېفت شىركەتلىرىنى چەتكە قاقتى. سەئۇدى ئەرەبىستاندا ئەنگلىيە نېفت شىركەتلىرى بىلەن بولغان كۈچلۈك رىقابەتتە ئامېرىكىنىڭ نېفت شىركەتلىرى ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلىدى. ئامېرىكىنىڭ سىياسىي، هەربىي كۈچلىرىمۇ سەئۇدى ئەرەبىستانىغا كىردى. ئەنگلىيە سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ ئامېرىكىنىڭ تەسىر دائىرىسىدە ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلىشقا مەجبۇر بولدى.

پەلەستىن مەسىلىسىدە ئامېرىكىنىڭ ئىچكى قىسمىدا يەھۇدىيلارغا دو تىكىش كېرەكمۇ ياكى ئەرەبلەرگە دو تىكىش كېرەك- مۇ دېگەن بۇ مەسىلىدە ئىختىلاپ بار ئىدى. بىز كېيىن بايان قىلىدىغان ئىچكى ئىشلار جەهەتتىكى سەۋەبلەردىن باشقا، يەنە ئىككى مۇهىم ئامىل بولغاچقا، ئاخىر يەھۇدىيلارنىڭ نىشانىنى قوللاشنى بەلگىلىدى. بىرىنچى ئامىل شۇكى، يەھۇدىيلار دۇنيا- سى مىسلىسىز ئىتتىپاقلاشتى. لېكىن، ئەرەب لاگېرى پارچىلىنىپ كەتتى. بۇنداق ئەهۋالدا، ئەگەر ئامېرىكا پەلەستىن ئەرەب- لىرىنى قوللىسا، پۈتكۈل يەھۇدىيلار دۇنياسىنى رەنجىتىپ قويى-

دۇ. يىشۇۋنىڭ نىشانىنى قوللىسا، ھەممە ئەرەب دۆلەتلىرى بىلەن يامان بولۇپ كېتىشى ناتايىن. كېيىنكى ئەمەلىيەت ئىسپاتلىدىكى، ئامېرىكا ئىسرائىلىيىنى قەتئىي قوللىغان بولسىمۇ، لېكىن شۇنىڭ بىلەن بىللە ئامېرىكا پەرەس ئەرەب دۆلەتلىرى بىلەن، مەسىلەن، سەئۇدى ئەرەبىستانى، ئىراق، ئىئوردانىيە، لىۋان قاتارلىقلار بىلەن قويۇق مۇناسىۋەتنى ساقلىدى. ئىككىنچى ئامىل، زىئونىزم ھەرىكىتى ئەنگلىيىدىن ئايرىلىپ ئامېرىكىغا بۇرالدى. ۋەھالەنكى، كۆپ ساندىكى ئەرەب دۆلەتلىرى ئەنگلىيە بىلەن قويۇق مۇناسىۋەتنى ساقلاپ كەلدى. مۇنداق ۋەزىيەتتە، ئامېرىكا ئەگەر يەھۇدىيلار تەرەپتە تۇرسا، ھەم پەلەستىنىدە تەۋرەنمەس ئىتتىپاقچىغا ئىگە بولالايتتى، ھەم ئەنگلىيىنى چەتكە قېقىش مەقسىتىگىمۇ يېتەلەيتتى. ئەگەر ئەرەبلەر تەرەپتە تۇرسا، يۇقىرىقى ئىككى نىشانغا يېتەلمىشى ناتايىن ئىدى. مانا بۇ ئىككى ئامىل ئامېرىكا رەھبەرلىرىنىڭ پەلەستىنگە قارىتىلغان سىياسىتە چوڭ بۇرۇلۇش قىلىشىدا رولىنى جارىي قىلدۇردى.

يەنە، بۇ مەسىلىگە ئامېرىكىنىڭ ئىچكى ئىشلار سىياسىتى نۇقتىسىدىن قاراش كېرەك. 2 - دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن ئامېرىكىدىكى يەھۇدىيلار تۆت مىليوندىن ئېشىپ كەتتى. ئۇلار ناتسىستلارنىڭ قىرغىنچىلىقىنى كۆرۈپ، پەلەستىنىدە يەھۇدىيلار دۆلىتى قۇرۇشنى قوللىدى. 1942 - يىلى بىلتمورى پروگراممىسى ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن دۇنيا زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ مەركىزى ئامېرىكىغا يۆتكىلىپ، ئامېرىكىدىكى زىئونىزمنى قوللايدىغان كۈچلەر تېز كۆپەيدى. ئۇرۇشتىن كېيىنكى دەسلەپكى مەزگىللەردە ئامېرىكىدا يەھۇدىيلارغا ھېسداشلىق قىلىدىغان، زىئونىزمنى قوللايدىغان كۈچلۈك دولقۇن شەكىللىنىپ، ئامېرىكىنىڭ ھەرقانداق ئادىمى بۇ كۈچكە سەل قارىيالمايدىغان بولدى. تېخىمۇ مۇھىمى، ئامېرىكىدىكى يەھۇدىيلار ئىجتىمائىي تەشكىلاتلىرىنىڭ ئىككى پارتىيە سىياسىتىگە، بولۇپمۇ سايلام تۈزۈمىگە

كۆرسىتىدىغان تەسىرى مۇھىم بولۇپ قالدى. بۇنداق تەسىر ئامېرىكا رەھبەرلىرىنىڭ دىپلوماتىيىدە يەھۇدىيلارغا يېقىنلىشىدىغان سىياسەتنى يولغا قويۇشىنى ئىلگىرى سۈرۈشتىكى ھەل قىلغۇچ ئامىل بولدى. كونكرېت قارىغاندا، بۇنداق تەسىر تۆۋەندىكى بىرنەچچە جەھەتتە ئىپادىلەندى: بىرىنچىدىن، ھالقىلىق بىر نەچچە شتاتنىڭ سايلام نەتىجىسىگە تەسىر كۆرسەتتى. نيۇ - يورك، كالىفورنىيە، پېنسىلۋانىيە، ئىلىنوس، ماسساچۇسىتېس، يېڭى جېرسىي، ئوھىئو قاتارلىق شتاتلاردا يەھۇدىيلار كۆپرەك ئولتۇراقلاشقان، دەل مۇشۇ شتاتلاردا ئىككى پارتىيىنىڭ قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىدىغان ۋەكىللەر ئەڭ كۆپ بولۇپ، ئۇلارنىڭ سايلام نەتىجىسى پۈتۈن مەملىكەتنىڭ سايلام نەتىجىسىگە مۇھىم تەسىر كۆرسىتىدۇ. ئىككىنچىدىن، ئىككى پارتىيە ئىگە بولىدىغان سىياسىي پارادىگما ئاز - كۆپلۈكىگە تەسىر كۆرسىتىدۇ. ئامېرىكىنىڭ ئومۇمىي نوپۇسى ئىچىدە يەھۇدىيلارنىڭ ئىگىلىگەن نىسبىتى يۇقىرى بولمىسىمۇ، لېكىن ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھېسابلىغاندا، يەھۇدىي ئىجتىمائىي تەشكىلاتلار ئىگە بولغان بايلىق، مىليونېرلارنىڭ نىسبىتى باشقا ئىجتىمائىي تەشكىلاتلارنىڭكىدىن كۆپ. بۇ بايلار ئىككى سىياسىي پارتىيە سىياسىي پارادىگما ئىگە بولىدىغان ئاساسىي مەنبە بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئۇچىنچىدىن، جامائەت پىكرىگە تەسىر كۆرسىتىدىغان ھىمايە قىلىش ياكى قارشى تۇرۇش تەسىرى. ئامېرىكىدىكى يەھۇدىيلار گېزىت - ژۇرنال، رادىئو، تېلېۋىزىيە، نەشرىيات، كىنو قاتارلىق ساھەلەردە غايەت زور تەسىرگە ئىگە. كىمكى ئاخبارات، مەدەنىيەت ساھەسىدىكى «يەھۇدىيلار گۇرۇھى» نىڭ قوللىشىغا ئىگە بولالىسا، سايلام رىقابىتىدىكى تەشۋىقات جېڭىدە شۇ پايدىلىق ئورۇندا تۇرالايدۇ. تۆتىنچىدىن، يەھۇدىيلارنىڭ پالاتا سىرتىدىكى گۇرۇھلارغا تەسىر كۆرسىتەلەيدىغان پوزىتسىيىسى. ئامېرىكىنىڭ پالاتا سىرتىدىكى گۇرۇھلىرى ئىچىدە يەھۇدىيلارنىڭ پالاتا سىرتىدىكى گۇ-

رۇھلىرىنىڭ تەشكىلى ئەڭ چىڭ، پائالىيەت ئۇنۇمى ئەڭ يۇقىرى بولۇپ، ھەمىشە سىياسەتۋازلارغا پىلان - تەدبىر كۆرسىتىپ بېرەلەيدۇ، ھەتتا ئۆزىنىڭ مۇناسىۋەت ئورنىنى ئىشقا سېلىپ، بەزى سىياسىيئونلارنى قوللايدۇ. شۇڭا، ئىككى پارتىيە بۇ پالاتا سىرتىدىكى گۇرۇھلارنىڭ قوللىشىغا ئىگە بولۇشنى ئۈمىد قىلىدۇ. ھېچبولمىغاندا بۇ گۇرۇھلارنىڭ چىشىغا تەگمەيدۇ.

مۇشۇ ئامىللار تۈپەيلىدىن، ئامېرىكا سىياسىيئونلىرى سايلام رىقابىتىدە يەھۇدىيلارنىڭ ئىجتىمائىي تەشكىلاتلىرىغا ياخشى چاق بولۇپ، پەلەستىن مەسىلىسىدە يەھۇدىيلارغا يان باسىدىغان بايانلارنى ئېلان قىلىپ تەشۋىقات نەتىجىسىگە ئىگە بولىدۇ. 1944 - يىلى ئامېرىكىدا زۇڭتۇڭ سايلىمى بولىدىغان بولغاچقا، زۇڭتۇڭ روزۋېلت ۋە جۇمھۇرىيەتچىلەر پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىرى شۇ يىلى يەھۇدىيلارغا يان باسىدىغان نۇتۇقلارنى كۆپ سۆزلىگەن. 1945 - يىلىنىڭ ئاخىرى ئامېرىكىدىكى زىئونىزم رەھبەرلىرى ستاتىستىكا مەلۇماتلىرىنى پاكىت قىلىپ، «يەھۇدىيلارنىڭ سايلام بېلىتى» 1944 - يىلىدىكى زۇڭتۇڭ سايلىمىدا روزۋېلتنى غەلىبە قىلدۇرغان مۇھىم ئامىل بولدى، دېدى. گۇناھىنى يۇيۇش كۈنى تۇرمىدىن بايانات ئېلان قىلىشتىن ئىلگىرى نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ قارشىلىقىغا ئۇچرىغان، ئۆزىمۇ ئىككىلەنگەنىدى. لېكىن ئۇ جۇمھۇرىيەتچىلەر پارتىيىسىنىڭ رەھبىرى، نيۇ - يورك شتاتىنىڭ باشلىقى دۇۋېينىڭ يەھۇدىيلارغا يان باسىدىغان بايانات ئېلان قىلىدىغانلىقىنى بىلگەندىن كېيىن دەرھال ئۇنىڭدىن بۇرۇن ئۆزىنىڭ بايانىتىنى ئېلان قىلىشنى قارار قىلغان. ئامېرىكا ھۆكۈمىتى 1947 - يىلى يەھۇدىيلارغا يان باسىدىغان سىياسىتىنى كۆچەپ يولغا قويغاندىمۇ 1948 - يىلىدىكى زۇڭتۇڭ سايلىمىنى نەزەرگە ئالغان. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، پەلەستىن مەسىلىسىدە ئامېرىكا ھوقۇقدارلىرى قەتئىي يەھۇدىيلار تەرەپتە تۇرغانلىقتىن، دېموكراتلار پارتىيىسى 1947 - يىلىدىكى مەملىكەتلىك

قۇرۇلتايدا يەھۇدىي مالىيە گۇرۇھلىرىنىڭ «خېلى كۆپ» مەبلەغ ياردەمگە ئىگە بولغان.

يۇقىرىقى ئىككى تەرەپتىكى مەنبەنى بىلسەك، شۇنى تامامەن مۇلچەرلىيەلەيمىزكى، ئامېرىكىنىڭ ئوتتۇرا شەرق ۋە پەلەستىن-دىكى مەنپەئىتىنىڭ بارغانسېرى مۇھىم بولۇشىغا، 1948 - يىلىدىكى سايلامنىڭ يېقىنلىشىشىغا ئەگىشىپ، ئامېرىكا پەلەستىن مەسىلىسىدە يەھۇدىيلارنى قوللاپ، ئەنگلىيىنى چەتكە قېقىش يولىدا داۋاملىق ئىلگىرىلىگەن، ھەرگىز كەينىگە چېكىنمىگەن.

2. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ يەھۇدىيلارنىڭ دۆلىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى قوللاشقا بۇرۇلۇشىنىڭ ئارقا كۆرۈنۈشى

سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ پەلەستىن مەسىلىسىدە يەھۇدىيلارنىڭ دۆلىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى قوللىشى ئامېرىكىنىڭ بۇ مەسىلىدىكى سىياسىتى ئۆزگىرىشىدىنمۇ بەكرەك كومپىدىيىلىككە ئىگە بولۇپ، كىشىلەرگە تېخىمۇ تۇيۇقسىزلىق ھېس قىلدۇردى. سوۋېت ئىتتىپاقى ئۆزۈندىن بۇيان زىئونىزمنى ئەيىبلەپ كەلگەنىدى. ئۇرۇشتىن كېيىن سوۋېت ئىتتىپاقى پەلەستىندىكى يېشۇۋ بىلەن مۇناسىۋەت ئورناتقان بولسىمۇ (8 - بابنىڭ 2 - پاراگرافىغا قارالسۇن)، سوۋېت ھۆكۈمىتى زىئونىزمنى تەنقىدلەش پوزىتسىيەسىنى قوللانغانىدى. گرومىكو ب د ت نىڭ ئالاھىدە يىغىنىدا پەلەستىنىدە يەھۇدىيلار دۆلىتى قۇرۇشنى قوللايدىغانلىقىنى رەسمىي بىلدۇرۇشتىن ئىلگىرى، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئىلىم ساھەسىدىكى ئەربابلىرى: «پەلەستىنىدىكى مۇتلەق زور كۆپ سانلىق كىشىلەر بۇ دۆلەت ئەرەب دۆلىتى بولۇپ، يەھۇدىيلار مۇستەقىل ۋە دېموكراتىك ئەرەب پەلەستىن دۆلىتىنىڭ پۇقراسى بولىدۇ، دەپ قارايدۇ» دېگەنىدى. «خەۋەرلەر» گېزىتىمۇ ماقالە ئېلان قىلىپ، پەلەستىننى ئەرەب دۆلىتى ۋە يەھۇدىيلار دۆلىتىگە ئاي-

ئرىشقا قارشى چىقتىڭ، بۇنداق قىلىش پەلەستىن خەلقىنىڭ مەنپە-
ئىتىگە ئۇيغۇن ئەمەس، دەپ قارىغانىدى. ئۇنداقتا، پەلەستىن
مەسىلىسى ئاخىرقى ئاچقۇچلۇق پەيتكە كەلگەندە سوۋېت ئىتتىپا-
قى نېمە ئۈچۈن يەھۇدىيلارنى قوللاشنى بەلگىلىدى؟ بۇنىڭ تۆۋەن-
دىكىدەك سەۋەبلىرى بار:

بىرىنچىدىن، ئوتتۇرا شەرقتە ئەنگلىيىنىڭ كۈچىگە زەربە
بېرىشتىن ئىبارەت دىپلوماتىيە ئىستراتېگىيىسىنى نەزەردە تۇ-
تى. ئەينى ۋاقىتتا ئوتتۇرا شەرق ئەنگلىيىنىڭ تەسىر دائىرىسىدە
بولۇپ، سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرا شەرققە كىرىش ئۈچۈن ئالدى
بىلەن ئەنگلىيىنىڭ كۈچىگە زەربە بېرىشى ۋە ئاجىزلىتىشى كې-
رەك. ئوتتۇرا شەرقىنىڭ شىمالىي قىسمىدا سوۋېت ئىتتىپاقى
تۈركىيە، ئىران ئارقىلىق كۈچلۈك ھۇجۇم قىلىپ ئەنگلىيىنى
چېكىنىشكە مەجبۇر قىلدى؛ ئوتتۇرا شەرقنىڭ جەنۇبىي قىسمىدا
سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ بىۋاستە سىياسىي، ئىقتىساد، ھەربىي
ھەرىكەت قوللىنىشقا قولى قىسقا كېلىپ، دىپلوماتىيە تەسىرىنى
ئىشلىتىشكە توغرا كەلدى. پەلەستىن مەسىلىسىنىڭ ب د ت غا
تاپشۇرۇپ بېرىلىشى خەۋپسىزلىك كېڭىشىنىڭ دائىمىي ئەزا دۆ-
لىتى بولغان سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئوتتۇرا شەرقتە دىپلوماتىيە
تەسىرىنى جارىي قىلدۇرىدىغان ئىنتايىن ياخشى سەھنە ھازىرلاپ
بەردى. بۇ مەسىلىدە قانداق پوزىتسىيە بىلدۈرگەندە ئەنگلىيىنىڭ
كۈچىگە زەربە بېرىشتىن ئىبارەت بۇ نىشانغا يەتكىلى بولىدۇ؟
روشەنكى، ئەنگلىيە بىلەن قويۇق مۇناسىۋەتتىن ساقلاپ كەلگەن
ئەرەبلەرنى قوللاشقا قارىغاندا ئەنگلىيە بىلەن بىۋاستە پۈت تېپە-
شۇۋاتقان يەھۇدىيلارنى قوللاش بۇ نىشاننى ئەمەلگە ئاشۇرۇش
ئۈچۈن تېخىمۇ پايدىلىق بولىدۇ. بۇنىڭدىن پەيدا بولىدىغان سەل-
بىي تەسىرنى ئەرەبلەرنىڭ ئەنگلىيىگە قارشى مىللەتچىلىك ھەرە-
كەتلىرىنى قوللاش ئارقىلىق يوقاتقىلى بولىدۇ. ئەگەر ئەرەبلەر-
نى قوللىغاندا، ئەمەلىيەتتە ئەنگلىيىگە پايدىلىق بولىدۇ. ۋەھالە-

كى، يەھۇدىيلارنىڭ رەنجىشىدىن پەيدا بولغان زىيانىنى تولدۇرۇپ
كەتكىلى بولمايدۇ. تىلغا ئېلىشقا ئەرزىيدىغىنى شۇكى، ب د ت
پەلەستىن مەسىلىسىنى مۇھاكىمە قىلغان پۈتۈن جەريانىدا، سو-
ۋېت ئىتتىپاقى ۋە ئۇنىڭ شەرقىي ياۋروپادىكى ئىتتىپاقداش دۆ-
لەتلىرى ئەنگلىيىنىڭ ماناتلىق ھۆكۈمرانلىقىنى ئاخىرلاشتۇ-
رۇپ، پەلەستىنىڭ بالدۇرراق مۇستەقىل بولۇشىنى باشتىن-
ئاخىرغىچە ئەڭ مۇھىم ئورۇنغا قويدى. كەلگۈسى پەلەستىنە
ئەرەب - يەھۇدىي فېدېراتسىيىسى قۇرۇشقا ياكى بۆلۈپ باشقۇ-
رۇشنى يولغا قويۇشقا سوۋېت ئىتتىپاقى قارشىلىق بىلدۈرمىدى.
بۇ ھال سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ كۈچنى مەركەزلەشتۈرۈپ ئەنگلە-
يىگە زەربە بېرىدىغان ئوتتۇرا شەرق ئىستراتېگىيىسىنى ئەڭ
روشەن ئىسپاتلاپ بەردى.

ئىككىنچىدىن، سوۋېت ـــ ئامېرىكا مۇناسىۋىتىنى يۇمشا-
تىشنىڭ ۋاستىسى قىلدى. 1947 - يىلى شەرق بىلەن غەرب
ئوتتۇرىسىدىكى «سوغۇق مۇناسىۋەتلەر ئۇرۇشى» نىڭ مۇقەددىمە-
سى باشلاندى. ئۇرۇشتىن كېيىنكى قايتا قۇرۇشقا كىرىشكەن
سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ رەھبەرلىرى يەنە ئۇرۇشقا پېتىپ قېلىشنى
ئۈمىد قىلمايتتى. بولۇپمۇ شۇ چاغدا ئاتوم بومبىسىنى مونوپول
قىلىپ تۇرغان ئامېرىكا بىلەن بىۋاستە توقۇنۇشۇپ قېلىشنى
خالىمايتتى. 1947 - يىلى 4 - ئايدا ستالىن ئامېرىكا جۇمھۇرى-
يەتچىلەر پارتىيەسىنىڭ پائالىيەتچىسى ستاسسىنى قوبۇل قىلغان-
دا: «ئامېرىكا بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئىقتىسادىي تۈزۈمى
ئوخشاش بولمىسىمۇ، ئۇلار ئۆزئارا ئۇرۇشمىدى، بەلكى ئۇرۇش
ۋاقتىدا ئۆزئارا ھەمكارلاشتى. ئوخشاش بولمىغان ئىككى خىل
تۈزۈم ئۇرۇش دەۋرىدە ھەمكارلىشالىغانىكەن، تىنچلىق دەۋرىدە
نېمە ئۈچۈن ھەمكارلىشالمىسۇن؟» دېدى. بىر ئايدىن كېيىن،
گرومىكونىڭ ب د ت نىڭ ئالاھىدە يىغىنىدا قىلغان سۆزى،
روشەنكى، سوۋېت ئىتتىپاقى رەھبەرلىرىنىڭ سوۋېت - ئامېرىكا

مۇناسىۋەتىنى ئىمكانقەدەر پەسەيتىشتىن ئىبارەت ئۇمۇمىي تەسەۋ-
ۋۇرغا ماس كەلدى. بۇ ئارقىلىق بىرىنچىدىن، سوۋېت ئىتتىپاقى
بىلەن ئامېرىكا نۇرغۇن قىسمەن توقۇنۇش مەسىلىلىرىدە بىر-
بىرىگە زىت كەلمەيدىغان مەنپەئەتكە ئىگە بولۇپ، داۋاملىق ھەم-
كارلىشىشقا بولىدىغانلىقى؛ ئىككىنچىدىن، ئامېرىكا يەھۇدىيلا-
رىدا سوۋېت ئىتتىپاقىغا ياخشى تەسىر پەيدا قىلىپ، ئۇلارنى
سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان دوستانە مۇناسىۋەتنى ساقلاپ
قېلىشنى قوللايدىغان قىلىشتىن ئىبارەت ئىككى مەقسەتكە يېتكە-
لى بولاتتى. گرومىكونىڭ سۆزى قىسقا ۋاقىت ئىچىدە ھەقىقەتەن
شۇنداق رول ئويناندى. لېكىن، يەر شارى دائىرىسىدىكى سوغۇق
مۇناسىۋەتلەر ئۇرۇشنىڭ ئەۋج ئېلىشىغا ئەگىشىپ، سوۋېت
ئىتتىپاقى بىلەن ئامېرىكىنىڭ قارشىلىشىشقا ئۆزگىرىشىدىن خا-
لىي بولغىلى بولمىدى. بۇ ئۇسۇلنىڭ سوۋېت، ئامېرىكا مۇناسە-
ۋىتىگە كۆرسىتىدىغان تەسىرىمۇ يوققا چىقتى.

ئۇچىنچىدىن، ئىدېئولوگىيە جەھەتتىن ئويلاندى. ئۇرۇش-
تىن كېيىن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ دىپلوماتىيە سىياسىتى بارغا-
سېرى قويۇق ئىدېئولوگىيەۋى تۈسى ئېلىشقا باشلاپ، پەلەستىن
مەسىلىسىدىمۇ ئىپادىلەندى. مەسىلەن، ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىي-
لارنىڭ رەھبەرلىرىنى ئىدېئولوگىيە جەھەتتىن سېلىشتۇرغاندا
مەلۇم بولىدۇكى، زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ كونا رەھبەرلىرى
سوتسىيالىستىك پىكىر ئېقىمىنىڭ تەسىرىگە چوڭقۇر ئۇچرىغان،
بەلكى پەلەستىنىدىكى كۆچمەنلەر ھەرىكىتىدە ھەمكارلىق ياكى
كوللېكتىپ ئىگىلىكنى تەرەققىي قىلدۇرۇش يولى ئۇستىدە تىرە-
شىپ ئىزدەنگەن؛ بۇنىڭ ئەكسىچە، ئەرەب دۆلەتلىرى رەھبەرلە-
رىنىڭ كۆپ قىسمى فېئودالىلىق تۈزۈمدىكى پادىشاھلار بولۇپ،
كوممۇنىزمغا ئىزچىل قارشى تۇرۇپ كەلگەن. بۇ روشەن سېلىش-
تۇرما سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تاللىۋېلىشىغا مەلۇم تەسىر لەرنى
كۆرسەتتى.

تۆتىنچىدىن، ھېسسىيات ئامىلى رول ئويناندى. 2 - دۇنيا
ئۇرۇشىدا سوۋېت ئىتتىپاقى ئېغىر زىيانغا ئۇچرىدى. نۇرغۇن
ئادەمى ناتىستلار تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى. شۇڭا ئۇلار ئۆزىگە
ئوخشاش قىرغىنچىلىققا ئۇچرىغان يەھۇدىي مىللىتىگە ھېسداش-
لىق قىلدى. سوۋېت رەھبەرلىرى پەلەستىن مەسىلىسىدە پوزىت-
سىيە بىلدۈرگەندىمۇ ھېسسىيات ئامىلىنى نەزەردىن ساقىت قىل-
مىدى. گرومىكو ب د ت نىڭ ئالاھىدە يىغىنىدا سۆز قىلغاندا
نۇرغۇن ۋاقىت سەرپ قىلىپ، يەھۇدىيلار ئۇچرىغان «ئىنتايىن
چوڭ بەختسىزلىكلەر ۋە ئازابلار» ئۈستىدە توختالدى.

بەشىنچىدىن، دۆلەت ئىچىدىكى يەھۇدىيلارنى خاتىرجەملەن-
دۈرۈش ئېھتىياجىنى كۆزدە تۇتتى. ئۇرۇشتىن كېيىن سوۋېت
ئىتتىپاقىدا ئىككى مىليوندىن ئارتۇق يەھۇدىي بولۇپ، ئامېرىكە-
دىكىدىن قالسىلا ئىككىنچى ئورۇندا تۇراتتى. ئۇزۇندىن بۇيان
سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ ئەھۋالى ياخشى بولمىدى.
قىرغىنچىلىق، بۇلاڭ - تالاندىن كېيىن زىئونىزم نىشانىنى قول-
لايدىغان بولدى. نۇرغۇن كىشىلەر چەت ئەللەرگە كېتىشنى ئۈ-
مىد قىلدى. شۇڭا، سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتىنىڭ پەلەستىن
مەسىلىسىدە يەھۇدىيلارنىڭ نىشانىنى قوللايدىغان مەيداندا تۇرۇ-
شىمۇ دۆلەت ئىچىدىكى يەھۇدىيلارنى خاتىرجەملەندۈرۈش رولىنى
ئويناندى.

دېمەك، مۇشۇ ئامىللار بىرلىشىپ، ئۇزۇندىن بۇيان زىئو-
نىزمنى جاھانگىرلىكنىڭ «قورالى» دەپ قاراپ كېلىۋاتقان سو-
ۋېت ئىتتىپاقى «بىر كېچىدىلا» پەلەستىننى بۆلۈپ باشقۇرۇش-
نىڭ قەتئىي قوللىغۇچىسى بولۇپ قالدى. نۇرغۇن كىشىلەر
تەسەۋۋۇر قىلغاندەك، يەھۇدىيلارنىڭ دۆلىتىنى قايتىدىن قۇرۇش
يولىدىكى ئەڭ چوڭ توسالغۇ دەپ قارىلىۋاتقان سوۋېت ئىتتىپاقە-
نىڭ قارشىلىقى مەۋجۇت بولماي قالدى.

§ 2. ئاخىرقى «ئاتاكا»

1. ئۆز قاراشلىرىنى قويۇش — ب د ت نىڭ بۆلۈپ باشقۇرۇش توغرىسىدىكى قارارىنى ماقۇللىشى

1947 - يىلى كۈزدە نيۇ - يوركتىكى ب د ت باش شتابىدا پەلەستىن مەسىلىسى مەخسۇس كومىتېتىنىڭ ئىچكى قىسمىدا كۆپ سانلىقلارنىڭ بۆلۈپ باشقۇرۇش لايىھىسىنى دەۋر قىلىپ ئېلىپ بېرىلغان جىددىي كۈرەش ئەۋجىگە چىقتى.

بىرىنچىدىن، بۇ لايىھىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈش ياكى ئىنكار قىلىش توغرىسىدا بىر - بىرىگە ئوخشىمايدىغان ئىككى خىل پىكىر شەكىللەندى. ئەرەبلەر تەرەپ پەلەستىنىنى «پارچىلاش، ئايرىش ياكى بۆلۈۋېتىش» كۆزلەنگەن ھەرقانداق لايىھىگە قەتئىي قارشى تۇردى ھەمدە «بارلىق ۋاستىلەر» نى قوللىنىپ بۇ لايىھىنىڭ ئەمەلگە ئاشۇرۇلۇشىنى توسىدىغانلىقىنى ئېيتتىيى. يەھۇدىيلار ۋاكالەتخانىسى بۇ لايىھىنى مەسىلىنى ھەل قىلىشنىڭ ئاساسى قىلىشنى، شۇنىڭ بىلەن بىللە، لايىھىدىكى زېمىننى ئايرىش قاتارلىق مەسىلىلەرگە دائىر مادداىلارنى يەنمۇ ئىلگىرىلەپ مۇھاكىمە قىلىشنى تەكلىپ قىلدى. ئەنگلىيە پەلەستىنە قورال كۈچى ئىشلىتىپ ھەل قىلىش ئۇسۇلىنى مەجبۇرىي يولغا قويۇشقا قوشۇلمايدىغانلىقىنى ئېيتتى. ئەمەلىيەتتە، بۇ لايىھىنى قوللىمىدى. ئامېرىكىدىمۇ بۇ لايىھىگە گوۋېيون، دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرلىقى ۋە نېفت مالىيە گۇرۇھىدىن كۈچلۈك قارشى تۇرىدىغان پىكىرلەر چىقتى. لېكىن، زوڭتۇك ترۇمەن ۋە ئۇنىڭ يەھۇدىيپەرەس مەسلىھەتچىلىرىنىڭ كۈشكۈرتۈشى بىلەن ئاخىر بۇ لايىھىنى قوللاش قارار قىلىندى. ئامېرىكىغا ئەگىشىدىغان كۆپ سانلىق لاتىن ئامېرىكىسى دۆلەتلىرىمۇ ئوخشاش پوزىتسىيىدە بولدى. سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە ئۇنىڭ شەرقىي ياۋروپادىكى ئىتتە-

پاقداش دۆلەتلىرى مۇنازىرىدە بۇ لايىھىنى قوللايدىغانلىقىنى بىلدۈردى ھەمدە لايىھىدىكى ماناتلىق ھۆكۈمرانلىقىنى ئىمكانقەدەر تېز ئاخىرلاشتۇرۇش توغرىسىدىكى مەزمۇنىنى تەكرار تەكىتلىدى. غەربىي ياۋروپادىكى كۆپ سانلىق دۆلەتلەرمۇ يەھۇدىيلارنىڭ پاجىئەلىك ئەھۋالىغا ھېسداشلىق قىلىپ بۆلۈپ باشقۇرۇش لايىھىسىنى قوللىدى. لېكىن بەزى ئاسىيا، ئافرىقا دۆلەتلىرى، مەسىلەن، جۇڭگو، لىبېرىيە، ئېفىئوپىيە، فىلىپپىن، تايلاند قاتارلىق دۆلەتلەر يەنىلا ئىككىلىنىپ قالدى. شۇنداق بولسىمۇ، 11 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرى ۋەزىيەت ئىنتايىن ئايدىڭلاشتى: ئامېرىكا بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى بۆلۈپ باشقۇرۇش لايىھىسىنى قەتئىي قوللىغانلىقىنى، مەخسۇس كومىتېت ئىچىدىكى قوللايدىغانلار مۇتلەق ئۇستۇنلۇكنى ئىگىلىدى.

ئىككىنچىدىن، بۆلۈپ باشقۇرۇش لايىھىسىدىكى بەزى كونكرېت ماددىلارنى دەۋر قىلىپ قوللاش تەرەپدارلىرى ئىچىدىمۇ بەزى ئىختىلاپلار پەيدا بولدى. شۇڭا، كومىتېت بۆلۈپ باشقۇرۇش لايىھىسىنى قويغان دۆلەتلەر ۋە ئامېرىكا، سوۋېت ئىتتىپاقى ۋەكىللىرىدىن تەركىب تاپقان گۇرۇپپا كومىتېتى قۇرۇپ، لايىھىنى يەنمۇ تۈزىتىپ، ئاخىر مەخسۇس كومىتېت ئاۋاز بېرىپ قارار قىلىدىغان بۆلۈپ باشقۇرۇش پىلانىنى بېكىتىشكە مەسئۇل قىلدى. لايىھىدىكى چېگرا ئايرىش توغرىسىدىكى ماددىلارنىڭ كەلگۈسىدىكى يەھۇدىيلار دۆلىتىگە تېخىمۇ پايدىلىق بولۇشى ئۈچۈن، زىئونىزم ھەرىكىتى ۋە يەھۇدىيلار ۋاكالەتخانىسىنىڭ ۋەزىپىلىرى ئوتتۇرىغا چىقىپ، گۇرۇپپا كومىتېتىغا ئەزا دۆلەتلەر ئارىسىدا ۋەز ئېيتىشقا باشلىدى. قېرىپ تېنى ئاجىزلاپ كەتكەن ۋېيزمانمۇ كېسەل بولۇشىغا قارىماي تۇرۇمىنغا خەت يېزىپ، ئامېرىكىنىڭ تەسىرىنى جارىي قىلدۇرۇپ، ب د ت نىڭ بۆلۈپ باشقۇرۇش لايىھىسىنى قوشۇلىدىغان قىلىشنى تەلەپ قىلدى. ئۇنىڭ تىرىشچانلىقى مۇۋەپپەقىيەت قازا-

دى. ئامېرىكا قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ پائال ھەرىكەت قىلىشى بىلەن نىگاب ئاخىر يەھۇدىيلار دۆلىتىگە ئايرىپ بېرىلدى. شۇنىڭ بىلەن كەلگۈسىدىكى يەھۇدىيلار دۆلىتى قىزىل دېڭىزدا دېڭىزغا چىقىدىغان پورتقا ئىگە بولدى. سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن ئامېرىكا ئوتتۇرىسىدا دەسلەپ ئەنگلىيەنىڭ ماناتلىق ھۆكۈمرانلىقىنى ئاخىرلاشتۇرۇش ۋاقتى ۋە ئەرەب، يەھۇدي دۆلەتلىرىنى قۇرۇش ۋاقتى ئۇستىدە ئىختىلاپ كۆرۈلدى. كېيىن تەكرار كېڭىشىش ئارقىلىق 11 - ئاينىڭ 10 - كۈنى بىرلىككە كەلدى: ئەنگلىيەنىڭ ماناتلىق ھۆكۈمرانلىقى 1948 - يىلى 5 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ئاخىرلىشىشى كېرەك؛ يەھۇدىيلار بىلەن ئەرەبلەرنىڭ دۆلەتلىرى 1948 - يىلى 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قۇرۇلۇشى كېرەك. 11 - ئاينىڭ ئاخىرلىرى ئاۋاز بېرىشكە تاپشۇرۇلىدىغان بۆلۈپ باشقۇرۇش لايىھىسىگە نۇرغۇن تەرەپلەر يەھۇدىيلارغا تېخىمۇ پايدىلىق قىلىپ ئۆزگەرتىلدى، ئامېرىكا ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ دىتىغا تېخىمۇ ياقتى.

مەخسۇس كومىتېت 1947 - يىلى 11 - ئاينىڭ 25 - كۈنى 25 ئاۋازنىڭ 13 ئاۋازغا قارشى ئاۋاز بېرىشى بىلەن كۆپ سانلىق-لارنىڭ بۆلۈپ باشقۇرۇش لايىھىسىنى ئاساس قىلغان بۆلۈپ باش-قۇرۇش پىلانىنى ماقۇللىدى ھەمدە ئۇنى ئىككىنچى نۆۋەتلىك ب د ت يىغىنىنىڭ مۇزاكىرىسىگە تاپشۇردى. بەلگىلىمە بويىچە بۇ پىلان ئۆچتىن ئىككى قىسىمدىن ئارتۇق ئاۋازغا ئىگە بولالىسا ماقۇللانغان ھېسابلىناتتى. شۇڭا، قوللايدىغانلار ۋە قارشى تۇر-دىغانلار ھەر بىر-ئاۋازغا ئىگە بولۇش ئۈچۈن ئاخىرقى بىر مۇنۇنقىچە تىرىشچانلىق كۆرسەتتى. مۇنازىرە داۋامىدا ئەرەبلەر-نىڭ قارشى تۇرۇش پوزىتسىيەسىدە ۋە ئامېرىكا، سوۋېت ئىتتە-پاقى باشچىلىقىدىكى قوللايدىغان دۆلەتلەرنىڭ پوزىتسىيەسىدە ھېچقانداق ئۆزگىرىش بولمىدى. ئەنگلىيە پەلەستىندىكى ئەنگلىيە ئارمىيەسى ۋە مەمۇرىي ئورگانلىرىنىڭ پەلەستىندىكى ئىككى تە-

رەپ قوشۇلمىغان قارارنى ئىجرا قىلالمايدىغانلىقىنى بىلدۈردى. مۇزاكىرىنىڭ بىرىنچى كۈنىدىكى ئەھۋالدىن قارىغاندا قوللايدىغا-لار ئۈچتىن ئىككى قىسمىدىن كۆپرەككە يەتمەيتتى. شۇڭا، ئەرەب دۆلەتلىرى دەرھال ئاۋاز بېرىشكە قويۇشنى تەلەپ قىلدى. لېكىن، يىغىن رەئىسى 26 - چىسلا ئەشەككۇر بايرىمى ئىكەنلە-كىنى باھانە قىلىپ، ئاۋاز بېرىشنى 28 - چىسلاغا كېچىكتۇردى. كېچىكتۇرۇلگەن مۇشۇ ئىككى كۈندە يەھۇدىيلار تەرەپ ئامېرىكا-نىڭ قوللىشى بىلەن قاتتىق ھەرىكەت قىلىپ، بۇرۇن قارشى تۇرىدىغان جۇڭگو، ئېفىئوپىيە، تايلاند قاتارلىق دۆلەتلەرنى ئاۋاز بەرگەندە ھوقۇقىدىن ۋاز كېچىدىغان ياكى يىغىنغا قاتناشمايدى-غان، ھوقۇقىدىن ۋاز كەچمەكچى بولغان فرانسىيە، بېلگىيە، گوللاندىيە، لىيۇكسېمبورگ، ئېكۋادور، ھايتى، لىبېرى-يە، پاراگۋاي، فىلىپپىن قاتارلىق دۆلەتلەرنى قوللاپ ئاۋاز بېرى-دىغان قىلدى. فرانسىيىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، ۋېزمان كېسەل ئىكەنلىكىگە قارىماي ئوتتۇرىغا چىقىپ، فرانسىيە زۇڭ-لىسى لېئون بلۇمغا ئۆزى تېلېگراممىدا يوللىدى. تېلېگراممىدا: «ئىنسانىيەتنىڭ يادىدا مەڭگۈ قالىدىغان ئاچقۇچلۇق پەيتتە قات-ناشماسلىق راستىنلا فرانسىيەنىڭ ئارزۇسىمۇ؟» دەپ سورى-دى. ئەرەبلەرنىڭ تىرىشچانلىقى بىلەن ئايرىم دۆلەتلەر پوزىتسە-يىسىنى ئۆزگەرتتى. مەسىلەن، گرېتسىيە ھوقۇقىدىن ۋاز كې-چىشتىن قارشى تۇرىدىغان بولدى، چىلى قوللاشتىن ھوقۇقىدىن ۋاز كېچىدىغان بولۇپ ئۆزگەردى. لېكىن، ئومۇمىي جەھەتتىن قارىغاندا، ئەرەبلەرنىڭ پائالىيىتى ۋە قولغا كەلتۈرگەن نەتىجىسى يەھۇدىيلارنىڭكىدىن كۆپ كېيىن قالدى. فرانسىيە ئەرەبلەر بە-لەن يەھۇدىيلارنىڭ ئاخىرقى بىر مۇنۇتتا مۇرەسسەگە كېلىشىنى ئۈمىد قىلىپ ئاۋاز بېرىشنى يەنە بىر كۈن سۈرۈشنى تەكلىپ قىلدى. يىغىن بۇ تەكلىپنى قوبۇل قىلىپ، 29 - چىسلا ئاۋاز بېرىشنى بەلگىلىدى. ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار ئوتتۇرىسىدا كې-

لىشىم ھاسىل قىلدۇرۇش يولىدىكى ھەممە تىرىشچانلىقلار 29 - چېسلا مەغلۇبىيەت بىلەن ئاخىرلاشتى. ئەمدى قىيىن ئەھۋالدا قالغان ئەرەبلەر ئاۋاز بېرىشنى كېچىكتۈرۈشنى تەلەپ قىلدى، لېكىن ئۇنىڭغا يىغىن قوشۇلمىدى. ئاخىردا يىغىن 33 ئاۋازنىڭ قوللىشى، 13 ئاۋازنىڭ قارشى تۇرۇشى ۋە 10 ئاۋازنىڭ ھوقۇقىدىن ۋاز كېچىشىدىن ئىبارەت ئۇچتىن ئىككى قىسمىدىن ئېشىپ كەتكەن كۆپ سانلىق نەتىجە بىلەن «كەلگۈسىدە پەلەستىننى باشقۇرۇش (بۆلۈپ باشقۇرۇش پىلانى) مەسىلىسى توغرىسىدىكى قارار» نى ماقۇللىدى (تۆۋەندە قىسقارتىلىپ «بۆلۈپ باشقۇرۇش قارارى» دېيىلىدۇ).

بۆلۈپ باشقۇرۇش قارارىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى مۇنداق: ئەنگلىيەنىڭ پەلەستىنىدىكى ماندات‌لىق ھۆكۈمرانلىقى تېز ئاخىرلاشتۇرۇلۇشى، 1948 - يىلى 8 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن كېيىن قالماسلىقى؛ ئەنگلىيەنىڭ قوراللىق كۈچلىرىمۇ شۇ كۈنىدىن ئىلگىرى پەلەستىنىدىن ئايرىلىشى كېرەك؛ ماندات‌لىق ھۆكۈمرانلىق ئاخىرلاشتۇرۇلغاندىن كېيىنكى ئىككى ئايدا پەلەستىنىدە ئەرەبلەرنىڭ مۇستەقىل دۆلىتى، يەھۇدىيلارنىڭ مۇستەقىل دۆلىتى ۋە ئېرۇسالىم شەھىرىنى خەلقئارا ئالاھىدە باشقۇرۇش ئورگىنى قۇرۇلىدۇ. بۇ ئىشنى 1948 - يىلى 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن كېيىن قالدۇرۇشقا بولمايدۇ؛ ئەرەب دۆلىتىنىڭ كۆلىمى 11 مىڭ 100 كۋادرات كىلومېتىر، يەھۇدىيلار دۆلىتىنىڭ كۆلىمى 14 مىڭ 100 كۋادرات كىلومېتىر بولىدۇ، ئېرۇسالىم شەھىرى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى رايونلار خەلقئارا ئالاھىدە باشقۇرۇش ئورگىنى ئاستىدىكى مۇستەقىل ئاساسىي بۆلەك بولۇپ، كۆلىمى 158 كۋادرات كىلومېتىر بولىدۇ؛ قارارنى ئىجرا قىلىش ئۈچۈن، ب د ت پەلەستىن كومىتېتى قۇرۇلىدۇ.

شۇنداق قىلىپ، يەھۇدىي مىللىتى ئاخىر خەلقئارا قانۇن ئېتىراپ قىلغان ئۆزىنىڭ دۆلىتىنى قۇرۇش ھوقۇقىغا ئىگە بول-

دى. شۇنىڭ بىلەن بىللە پەلەستىنىدىكى ئەرەبلەرنىڭ ھوقۇق - مەنپەئىتى مۇقەررەر زىيانغا ئۇچرىدى. شۇڭا، بۆلۈپ باشقۇرۇش قارارىنى يولغا قويۇش توقۇنۇشتىن ۋە قان تۆكۈلۈشتىن خالىي بولالمىدى.

2. بىن گۇرىئون: «بۇ يېڭى دۆلەتنىڭ ئىسمى ئىسرائىلىيە بولىدۇ» دەپ جاكارلىدى

ب د ت نىڭ بۆلۈپ باشقۇرۇش قارارىنى ماقۇللىغانلىقى توغرىسىدىكى خەۋەر دەرھال دۇنياغا تارقالدى. نيۇ - يورك، تېلئاۋىۋ، ھايفا قاتارلىق يەھۇدىيلار توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان شەھەرلەر ۋە دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ ئىجتىمائىي تەشكىلاتلىرى تەبرىكلەش پائالىيەتلىرىنى ئۆتكۈزدى. كىشىلەر كېچىچە ناخشا ئېيتىپ، ئۇسسۇل ئويناپ بىر - بىرىنى قۇچاقلاپ خۇشاللىقىنى ئىزھار قىلدى، شۇنىڭ بىلەن بىللە ئەرەب دۇنياسىدىمۇ نارازىلىق دولقۇنى كۆتۈرۈلدى. پەلەستىن ئەرەب ئالىي كومىتېتى ئۇچ كۈن ئىش تاشلاپ، ب د ت ماقۇللىغان قارارغا قارشى تۇرىدىغانلىقىنى جاكارلىدى. پەلەستىنىڭ ھەر-قايسى جايلىرىدا غەزەپلەنگەن ئەرەبلەر كوچىلارغا چىقىپ نامايىش قىلىپ، ب د ت غا، ئامېرىكىغا، سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى شوئارلارنى توۋلىدى ھەمدە يەھۇدىيلار نىشانلىرىغا ھۇجۇم قىل-دى. باشقا ئەرەب دۆلەتلىرىدىمۇ ئامما ئامېرىكا، سوۋېت ئىتتىپا-قىنىڭ بايراقلىرىنى كۆيدۈردى، سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە ئامېرىكا-نىڭ ئورگانلىرىنى ۋەيران قىلدى، شۇ يەرلەردىكى يەھۇدىيلارغا ۋە كوممۇنىستلارغا ھۇجۇم قىلدى. ئەرەب ئىتتىپاقىغا ئەزا يەتتە دۆلەتنىڭ زۇڭلى ۋە دىپلوماتىيە مىنىستىرلىرى قاھىرەدە بايانات ئېلان قىلىپ، «ب د ت نىڭ پەلەستىننى پارچىلاش توغرىسىدىكى قارارىغا قارشى تۇرۇش يولىدا جەڭ قىلىشقا بەل باغلىغانلىقى» نى بىلدۈردى ھەمدە بۇنىڭ ئۈچۈن «ھەل قىلغۇچ ۋاسىتىلەر»

نى قوللىنىشقا رازى ئىكەنلىكىنى ئېيتتى. بۆلۈپ باشقۇرۇش قارارغا ھوقۇقىدىن ۋاز كېچىش ئاۋازى بەرگەن ئەنگلىيە ھەمكار-لاشماسلىق سىياسىتىنى قوللىنىپ، ب د ت نىڭ قارارىنى يولغا قويۇشقا ھەمكارلاشمايدىغانلىقىنى بىلدۈردى ھەمدە پەلەستىندىن چېكىنىپ چىقىشقا جىددىي تەييارلىق كۆردى. ئەنگلىيە ھۆكۈمرانلىقىنىڭ بايانىدا بۇيىچە، ماندات-لىق ھۆكۈمرانلىقى 1948 - يىلى 5 - ئاينىڭ 15 - كۈنىدىن ئىلگىرى ئاخىرلاشتۇرۇلىدىغان، ئەنگلىيە ئارمىيىسىمۇ 5 - ئاينىڭ 15 - كۈنىدىن ئىلگىرى پەلەستىندىن چىقىپ كېتىدىغان بولدى.

ئەمدى پەلەستىنىنى تالىشىش جەڭ مەيدانى ب د ت نىڭ باش-شابلىدىن پەلەستىن زېمىنىگە يېيىپ كەلدى. 12 - ئاينىڭ باش-لىرى پۈتۈن پەلەستىنىدە ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار ئوتتۇرىسىد-كى قوراللىق توقۇنۇش قانات يېيىپ كەتتى. گىرەلىشىپ كەتكەن فرونتنا ئىككى تەرەپ جاپالىق جەڭ قىلىپ، ئەرەبلەر يەھۇدىيلار-نىڭ ئانچە كۆپ مەھەللە رايونلىرىنى تارتىۋالالمىغان بولسىمۇ، لېكىن يەھۇدىيلارنىڭ تەمىنات لىنىيىسىنى نەچچە قېتىم ئۈزۈۋە-تتى، يەھۇدىيلارنىڭ بەزى مەھەللىلىرىنى يېشىۋالگىرى بىلەن ئالاقىلىشەلمەيدىغان قىلىپ قويدى. ئومۇمەن، بىرىنچى باسقۇچ-لۇق جەڭدە ئەرەبلەر ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلىدى. بۇنىڭدىكى ئاسا-سىي سەۋەب شۇكى، ئەنگلىيە قانۇنسىز كۆچمەنلەرنىڭ كىرىش-دىن ساقلىنىش ئۈچۈن دېگىز قىرغىقىنى قاتتىق قامال قىلىپ تۇرۇۋالغاچقا، يەھۇدىيلارنىڭ چەتتىن قورال كىرگۈزۈشى ئىنتا-يىن قىيىن بولدى. ئەرەبلەر بولسا قوشنا ئەرەب دۆلەتلىرىدىن قورال، ئوسكۇنىلەرگە ئىگە بولۇپ تۇردى؛ سۈرىيە، ئىئوردانىيە قاتارلىق دۆلەتلەردىن مۇنتىزم ئوفىتسېرلار قوماندانلىق قىلغان قوراللىق خادىملار پەلەستىنگە كىردى. 1948 - يىلى 3 - ئاينىڭ باشلىرىغىچە بۇنداق ئادەملەر بەش مىڭدىن ئېشىپ، ئەرەبلەرنىڭ جەڭگىۋار كۈچىنى ئاشۇردى.

يەھۇدىيلار ۋەزىيەتنىڭ ئىنتايىن جىددىيلىكىنى، ئالاھىدە تەدبىر قوللىنىپ ۋەزىيەتنى ئۆزگەرتمىسە، بۆلۈپ باشقۇرۇش قارارى بولغان بىلەنمۇ يەھۇدىيلار دۆلىتىنى قۇرۇش پىلانىنى ئەملىگە ئاشۇرغىلى بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلدى. ئۇلار 1947-يىلىنىڭ ئاخىرىدىن 1948 - يىلىنىڭ باشلىرىغىچە تۆۋەندىكىدەك مۇھىم تەدبىرلەرنى قوللاندى: (1) ئىچكى جەھەتتە ئومۇمىي سەپەرۋەر قىلدى. 17 ياشتىن 25 ياشقىچە بولغان ياشلارنىڭ تىزىمغا ئالدۇرۇپ، جەڭگە ئاتلىنىشقا ھەر قاچان تەييار تۇرۇشى؛ قالغان ئادەملەرنىڭ ھەممىسى ئەسكەر بولۇشى، ھەرقانداق يەھۇ-دىينىڭ پەلەستىندىن كېتىپ قالماسلىقى؛ 2 - دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدىكى يەھۇدىيلار بىرىگادىسىدا ۋە ئەنگلىيە دائىرىلىرىنىڭ قول ئاستىدىكى ساقچىدا ئىشلىگەن تايانچىلارنىڭ خاگانا قاتارلىق قوراللىق قىسىملارغا كىرگۈزۈلۈپ جىددىي مەشىق قىلىشى توغ-رىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردى. (2) پۈتۈن كۈچى بىلەن چەتتىن ياردەم ئالدى. دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ ئىجتىمائىي تەشكىلاتلىرىغا جىددىي مۇراجىئەت چىقىرىپ، ئۇلار-نىڭ قورال - ئوسكۇنە ۋە ئادەم يەتكۈزۈپ بېرىشىنى تەلەپ قىل-دى؛ ئامېرىكىدا 50 مىليون دوللار ئىئانە توپلاپ، بۇ پۇلنى قورال - ياراغ سېتىۋېلىشقا ئىشلەتتى. چېخ - سلوۋاكىيە بىلەن ھەربىي ئەشيالار كېلىشىمى تۈزۈپ، يېڭى تىپتىكى نۇرغۇن قو-رالارنى سېتىۋالدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئۇنىڭ ئېتىبار باھادا ئامېرىكىدىن بىر تۈركۈم ھەربىي سانائەت ئوسكۇنىلىرىنى سېتە-ۋالدى ھەمدە بۇ زامانىۋى قورال ۋە ئوسكۇنىلەرنى تېزلىك بىلەن پەلەستىنگە يەتكۈزدى. (3) ئەنگلىيەگە پائال خىزمەت ئىشلەپ، ئەنگلىيەنىڭ مەۋجۇت بولۇشىدىن ئىبارەت بۇ پايدىسىز ئامىلنى پايدىلىق ئامىلغا ئايلاندۇردى. بۆلۈپ باشقۇرۇش قارارى ماقۇللاند-ىغاندىن كېيىن يەھۇدىي قوراللىق كۈچلىرى ئەنگلىيە ئارمىيىسىد-ىگە قارىتىلغان ھۇجۇمىنى تەدرىجىي توختاتتى. يەھۇدىيلار ۋاكالەت-

خانىسىنمۇ ئەنگلىيە تەرەپ بىلەن ئۇچرىشىپ، ئەنگلىيىنىڭ يېشۇۋ بىلەن دۇشمەنلەشمەسلىكىنى، ھەتتا شارائىت يار بەرگەندە يەنە شۇڭا ياردەم قىلىشىنى قولغا كەلتۈردى. ھەر خىل يوللار بىلەن خىزمەت ئىشلەش ئارقىلىق، ئەنگلىيە تەرەپ يەھۇدىي كۆچمەنلەرنىڭ چېگرىدىن كىرىشىگە قويۇلمىغان چەكلىمىنى تەدرىجىي بوشاشتۇرۇشقا ھەمدە بەزى رايونلاردا ئامانلىق ساقلاش ۋەزىپىسىنى يەھۇدىي ساقچىلىرىغا ئوتكۈزۈپ بېرىشكە، ئەنگلىيە قوشۇنى كېتىدىغان چاغدا بەزى قورال - ئوسكۇنىلەرنى يەھۇدىيلارغا قالدۇرۇشقا رازى بولدى. ئەرەبلەر ئادەم سانى ۋە قورال - ئوسكۇنە جەھەتتە ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلىسىمۇ، لېكىن ئۇلاردا بىرلىككە كەلگەن قوماندانلىق كەم بولدى؛ ئەرەب قوراللىق كۈچلىرى ئەرەب پۇقرالىرىنى سەپەرۋەر قىلىش ۋە قوغداش تەدبىرلىرىگە سەل قارىدى. شۇنىڭ بىلەن يەھۇدىيلار قوراللىق ھۇجۇم قىلغاندا نۇرغۇن ئەرەب پۇقرالىرى قورقۇپ قېچىپ كەتتى. نەتىجىدە ئەرەبلەر ئولتۇراقلاشقان بەزى رايونلار ئادەمسىز بولۇپ قېلىپ، ئەرەبلەرنىڭ ئادەم كۈچى مەنبەسى ئاجىزلاپ كەتتى. مۇلچەرلىنىشىچە، 4 - ئايغا كەلگەندە 130 مىڭ ئەرەب پەلەستىندىن قېچىپ كەتكەن، شۇ جەريانداً يەھۇدىيلار كۆپەيگەنكى، ئازايمىغان. چۈنكى، ئەرەبلەر مۇھاسىرىسىدە قالغان يەھۇدىيلار ھېچ يەرگە قاچالماي، قولىغا قورال ئېلىپ جەڭ قىلىش يولىغا ماڭغان. شۇنىڭ بىلەن بىللە، دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن مىڭلىغان - تۇمەنلىگەن يەھۇدىي ياشلىرى پەلەستىنگە كېلىپ ئارمىيىگە قاتنىشىپ جەڭ قىلغان. بۇلارمۇ يەھۇدىي ئارمىيىسىنىڭ كۈچىنى كۈچەيتكەن.

1948 - يىلى ئەتىيازدا جەڭ مەيدانىدىكى ۋەزىيەت ئۆزگىرىپ يەھۇدىيلارغا پايدىلىق بولدى. يەھۇدىيلار ۋاكالەتخانىسى ۋە خاگانا قوماندانلىق شتابىنىڭ بىر تۈتاش قوماندانلىقىدا، ئۇزۇل-مەي كېلىۋاتقان ئادەملەر ۋە ئوسكۇنىلەر بىلەن قوراللانغان يەھۇ-

دىي قوراللىق كۈچلىرى پىلانلىق ھۇجۇم قىلىپ، تېبارىيا، ھايفا قاتارلىق مۇھىم بازارلارنى تارتىۋالدى. ئېرۇسالېم بىلەن تۇتۇشىدىغان مۇھىم ئىستراتېگىيىلىك ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان دېڭىز ياقىسىدىكى تۇزلەڭلىك تاشيوللىرىنى كونترول قىلىۋالدى ھەمدە ئەرەب پۇقرالىرى قېچىپ كەتكەندىن كېيىن ئادەمسىز قالغان رايونلارنى بېسىۋالدى. كۇنسايىن كەسكىنلىشىۋاتقان ئۇرۇشتا بەختسىز پۇقرالار ۋە قوراللىرى كۈشلەر قىرغىن قىلىندى. ئىرگۇن ۋە ستېئىنغان گۇرۇھى 4 - ئاينىڭ 9 - كۈنى ئېرۇسالېم يېنىدىكى ئەرەبلەرنىڭ مەھەللىسى دېئىر ياسىننى قانغا بوياپ، 250 تىن ئارتۇق ئادەمنى ئۆلتۈرۈۋەتتى. بۇلارنىڭ ئىچىدە كۆپىنچىسى قېرىلار، ئاياللار ۋە ئۆسمۈرلەر ئىدى. ئۇچ كۈندىن كېيىن ئەرەب قوراللىق كۈچلىرى سكوپوس تېغىدىكى ئىبرانىيلار ئۇنىۋېرسىتېتىغا ۋە ھاداس دوختۇرخانىسىغا ماڭغان يەھۇدىي تېببىي خادىملىرىغا تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ، دوختۇر، سىستېرا، ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى بولۇپ 70 نەچچە ئادەمنى ئۆلتۈرۈۋەتتى. بۇ زوراۋانلىقلار دۇنيانى زىلزىلىگە سالدى.

پەلەستىن «غەيرىي رەسمىي» ئۇرۇشقا پېتىپ قالغان، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەنگلىيىلىكلەر ماسلاشماسلىق پوزىتسىيىسى قوللانغانلىقتىن، ب د ت پەلەستىن كومىتېتى بۆلۈپ باشقۇرۇش قارارىنى يولغا قويۇشقا ئىلاجسىز قالدى. بۇ نۇقتىدا ئەرەبلەر مەقسىتىگە يەتتى. مۇشۇنداق ئەھۋالدا ب د ت نىڭ باش كاتىپى تروگۋې ئامبرىكا قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ پەلەستىنگە ئەسكەر ئەۋەتىپ بۆلۈپ باشقۇرۇش قارارىنى مەجبۇرىي ئىجرا قىلىش توغرىسىدىكى پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. بۇ ھال تۇمىن ھۆكۈمىتىنى ئالدىغىمۇ ماڭالمايدىغان، كەينىگىمۇ قايتالمايدىغان قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويدى. شۇ چاغدىكى پەلەستىنىنىڭ ئەھۋالىغا ئاساسەن، قارارنى مەجبۇرىي ئىجرا قىلىش ئۈچۈن ئاز دېگەندە 100 مىڭدىن ئارتۇق ئەسكەر ئەۋەتىشكە توغرا كېلەتتى. ئەگەر

ئامېرىكا شۇنچىۋالا ئەسكەرنى پەلەستىنگە ئەۋەتسە، بىرلىنچىدىن، ئەينى چاغدا دۆلەت ئىچىدىكى ئۇرۇش ۋاقتى تۈزۈلمىسىدىن تىنچ-لىق تۈزۈلمىسىگە ئۆزگىرىشتىن ئىبارەت ئومۇمىي يۈزلىنىشكە خىلاپلىق قىلىپ، خەلقنىڭ ۋە پارلامېنتنىڭ قارشىلىقىغا ئۇچ-رايتتى. ئىككىنچىدىن، ئامېرىكىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىنى «چەكلەش» تىن ئىبارەت يەر شارى ئىستراتېگىيىسىنى بۇزۇۋې-تەتتى، بولۇپمۇ ياۋروپادا تۇرۇشلۇق ھەربىي كۈچىنى ئاجىزلا-تىپ قويياتتى. ئۈچىنچىدىن، ئەرەبلەرنىڭ كۈچلۈك قارشىلىقىنى قوزغىشى مۇقەررەر ئىدى. ھەتتا ئامېرىكا ئۇتتۇرا شەرقنىڭ نېفىتىدىن ئايرىلىپ قالاتتى. مۇشۇنداق ۋەزىيەتتە، ھەم بۆلۈپ باشقۇرۇشنى ئىنكار قىلىشنى خالىمىغان، ھەم قارارنى مەجبۇرىي ئىجرا قىلىشقا كۈچى يەتمىگەن ئامېرىكا رەھبەرلىرى تاكتىكىسى-نى تۇيۇقسىز ئۆزگەرتىپ، 3 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى ب د ت غا پەلەستىننى ھاۋالە بىلەن باشقۇرۇش توغرىسىدا تەكلىپ بېرىپ، بۇ قېتىمقى ئىشنى ب د ت يېغىنىغا ئىتتىرىپ قويدى. بۇ تەكلىپ ئۇتتۇرىغا قويۇلۇشى بىلەن يەھۇدىيلار ۋاكالەتخانىسىنىڭ كۈچلۈك قارشىلىقىغا ئۇچرىدى، سوۋېت ئىتتىپاقىمۇ بۇ ئامېرىكىنىڭ «پەلەستىننى ئۆزىنىڭ ھەربىي ئىستراتېگىيىلىك بازىسىغا ئۆز-گەرتىشكە ئۇرۇنغانلىقى» دەپ قاتتىق ئەيىبلىدى. ئەنگلىيە ۋە ئەرەبلەرمۇ بۇ تەكلىپتىن قاتتىق گۇمانلىنىپ، قوللىمايدىغا-لىقىنى بىلدۈردى. زور كۆپ ساندىكى دۆلەتلەرنىڭ بولۇپمۇ ئامېرىكىدىكى يەھۇدىي ئىجتىمائىي تەشكىلاتلىرىنىڭ كۈچلۈك قارشىلىقىغا ئۇچرىغانلىقتىن، تىرۇمەن ھاۋالە بىلەن باشقۇرۇش لايىھىسىدىن ۋاز كېچىشكە مەجبۇر بولۇپ، ۋېيزمان قاتارلىق يەھۇدىي رەھبەرلىرىگە ئامېرىكىنىڭ ھېلىھەم بۆلۈپ باشقۇرۇش قارارىنى ئىجرا قىلىدىغانلىقىنى ئۇقتۇردى.

ماندائاتلىق ھۆكۈمرانلىق ئاخىرلىشىشقا يېقىنلاشقاندا، زىئو-نىزم رەھبەرلىرى ۋە يەھۇدىيلار ۋاكالەتخانىسى ئەنگلىيىنىڭ ھۆ-

كۈمرانلىقى ئاخىرلاشقان ھامان ھوقۇقنى ئۆتكۈزۈۋېلىپ، ئۆزى-نىڭ دۆلىتىنى قۇرۇشنى قارار قىلدى. ھوقۇقنىڭ ئۆتكۈزۈلۈشى ئوڭۇشلۇق بولۇش ئۈچۈن، 4 ـ ئاينىڭ باشلىرى 37 ھەيئەتتىن تەركىب تاپقان مەملىكەتلىك كومىتېت قۇرۇلۇپ، ۋاقتلىق پار-لامېنتنىڭ رولىنى ئويناندى. بۇ كومىتېت 13 كىشىدىن تەركىب تاپقان مەمۇرىي كومىتېت تەيىنلىدى. مەملىكەتلىك كومىتېت ۋە مەمۇرىي كومىتېت تېلىئاۋىفتا تەسىس قىلىنىپ، 4 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرى خىزمىتىنى باشلىدى. 4 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى پەلەستىنىڭ گېزىتى ـ ژۇرناللىرىدا بۇ ئىككى ئورگاننىڭ پائالى-يەتلىرى ئۈنجى قېتىم خەۋەر قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن بىللە كەلگۈسىدىكى يەھۇدىيلار دۆلىتىنىڭ دۆلەت بايرىقى ـ كۆك ـ ئاق بايراقمۇ تېلىئاۋىفتىكى بىنا ئۈستىدە لەپىلدىدى. ئەنگلىيە-لىكلەر ئۇرغۇن ئىشلار بىلەن كارى بولماس بولۇۋالدى. ئەنگلە-يىنىڭ مەمۇرىي ئورگانلىرى 5 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ئىش بېجە-رىشتىن توختىدى. ساقچى ئىدارىسى تارقىتىۋېتىلدى، سوت دېلو تەكشۈرۈشنى توختاتتى. پويىز مېڭىشتىن توختىدى. پوچتا يوللانمىلىرىنى يەتكۈزۈپ بېرىدىغان ئادەم بولمىدى. ھۆكۈمەت مۈلكى ئەنگلىيىگە توشۇلدى. خەزىنىدە بىر تىيىنمۇ پۇل قالدۇ-رۇلمىدى. ئۇرغۇن ئەمەلدارلار خىزمىتىنى ئۆتكۈزۈپ بېرىمەيلا ئەنگلىيىگە كەتتى. مۇشۇنداق قىيىن شارائىتتا مەمۇرىي كومە-تېت ئۆتكۈزۈۋېلىشقا كىرىشىپ، ھەر دەرىجىلىك ۋاقتلىق مە-مۇرىي ئورگانلارنى قۇردى. ۋاقتلىق پۇل ۋە پوچتا ماركىسى تارقاتتى. قاتناشنى ئەسلىگە كەلتۈردى. تىرىشىپ خىراجەت توپ-لىدى. 5 ـ ئايدا ھەممە ئادەم يېڭى دۆلەتنى قۇرۇش ئۈچۈن ئەقىل ـ تەدبىر كۆرسەتكە، تۆھپە قوشۇشقا سەپەرۋەر قىلىن-دى.

پات ئارىدا قۇرۇلىدىغان يەھۇدىيلار دۆلىتى باشقا دۆلەتلەر-نىڭ بولۇپمۇ ئامېرىكىنىڭ قوللىشىنى قولغا كەلتۈرۈش يولىدا

دىپلوماتىيە جەھەتتىن جىددىي تىرىشچانلىق كۆرسەتتى. موشى شارىت ۋاشىنگتوننىڭ ھەممە يېرىگە بىرىپ نۇتۇق سۆزلەپ، نۇرغۇن توسقۇنلۇققا ئۇچرىدى. ئامېرىكىنىڭ بەزى ئەمەلدارلىرى يەھۇدىيلار دۆلىتى ھازىر قۇرۇلسا، ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ ھەر تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىشى بىلەن چوقۇم ئاغدۇرۇلۇپ كېتىدۇ، دەپ قارىدى. ئامېرىكىنىڭ دۆلەت ئىشلىرى كاتىپى گېئورگې مارشالل موشى شارىتنى ئاگاھلاندۇرۇپ، ئەگەر يەھۇدىيلار دۆلىتى ھۇجۇمغا ئۇچرىسا، ئامېرىكىنىڭ ھەربىي ياردەم قىلىشىدىن ئۈمىد كۈتسە بولمايدىغانلىقىنى ئېيتتى. ئامېرىكىنىڭ بەزى يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلىرى يەھۇدىيلار دۆلىتىنىڭ قۇرۇلۇشىنى ئون كۈن ياكى ئونىكۈنىنمۇ ئۇزۇنراق كېچىكتۈرۈپ ئىلان قىلىش توغرىسىدا تەكلىپ بەردى. شارىت ئامېرىكىلىقلارنىڭ تەكلىپىنى ئېلىپ 5 - ئاينىڭ 12 - كۈنى تېلېگراممىغا يېنىپ كەلدى. يەھۇدىي رەھبەرلىرى دەرھال يىغىن ئېچىپ، 48 سائەت ئىچىدە كېيىن يېڭى دۆلەت قۇرۇشنى مۇزاكىرىلەشتى. شارىت ئامېرىكىلىقلارنىڭ پىكرى بويىچە ئىش قىلىپ، ئەنگلىيىنىڭ ماندات‌لىق ھۆكۈمرانلىقى ئاخىرلاشتۇرۇلغاندا ھۆكۈمەت قۇرۇشنى، لېكىن دۆلەتنىڭ مۇستەقىللىقىنى رەسمىي جاكارلىماسلىقىنى تەكلىپ قىلدى. لېكىن، بىز گۇرىئون قاتارلىق كىشىلەر قەتئىي قارشى تۇردى. ئاخىر شارىتنىڭ پىكرى تۆت ئاۋازنىڭ قوللىشى، ئالتە ئاۋازنىڭ قارشى تۇرۇشى بىلەن ئىنكار قىلىندى. يىغىن 5 - ئاينىڭ 14 - كۈنى يەھۇدىيلارنىڭ يېڭى دۆلىتىنى قۇرۇقلىغانلىقىنى بەلگىلىدى.

5 - ئاينىڭ 14 - كۈنى چۈشتىن بۇرۇن ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت يېڭى دۆلەت نامىنىڭ ئىسرائىلىيە بولىدىغانلىقىنى بەلگىلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، مۇستەقىللىق خىتابنامىسىنىڭ ئاخىرقى تېكىستىنى ماقۇللىدى. دەل شۇ چاغدا ئەنگلىيىنىڭ ئاخىرقى ھۆكۈمەت، ئارمىيە ئەمەلدارلىرى پەلەستىندىن ئايرىلىپ، ئەنگ-

لىيىنىڭ بايرىقى چۈشۈرۈلۈپ، ئەنگلىيىنىڭ ماندات‌لىق ھۆكۈمرانلىقىنىڭ ئاخىرلاشقانلىقى جاكارلاندى. چۈشتىن كېيىن سائەت تۆتتە تېلېگراممىغا موزىيىدا ئۆتكۈزۈلگەن مۇراسىمدا بىز گۇرئون مۇستەقىللىق خىتابنامىسىنى ئوقۇدى.① ئۇ يۇقىرى ئاۋازدا مۇنداق دەپ جاكارلىدى: «شۇڭا بىز، مەملىكەتلىك كومىتېتنىڭ ھەيئەتلىرى يەھۇدىيلار ئاھالىسىگە ۋە زىئونىزم تەشكىلاتىغا ۋاكالىتەن، بۇگۈن، يەنى ئەنگلىيىنىڭ ماندات‌لىق ھۆكۈمرانلىقى ئاخىرلاشقان كۈنى يىغىن ئېچىۋاتىمىز ھەمدە تەبىئىي ۋە تارىخىي ھوقۇقىمىزغا ھەم ب د ت يىغىنىنىڭ قارارىغا ئاساسەن، ئىسرائىلىيىدە يەھۇدىيلارنىڭ يېڭى دۆلىتى — ئىسرائىلىيە دۆلىتىنىڭ قۇرۇلغانلىقىنى جاكارلايمىز.»

نەچچە مىنۇت ئىلگىرى يەھۇدىيلار دۆلىتىنىڭ كېچىكىپ قۇرۇلۇشىنى ئۈمىد قىلغان زۇكۇتۇك تىرومەن ئىسرائىلىيە دۆلىتىنىڭ قۇرۇلغانلىقى توغرىسىدىكى خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن بۇ دۆلەتنى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن بۇرۇن ئېتىراپ قىلىشنى قارار قىلدى. چۈشتىن كېيىن سائەت ئالتىدىن ئاشقان ھامان ئاقساراي بايانات ئېلان قىلىپ، ئىسرائىلىيىنى ئېتىراپ قىلغانلىقىنى جاكارلىدى. شۇنىڭدىن كېيىنكى بىر ئايدا پولشا، ئۇراگۋاي، نىكاراگۇئا، چېخ - سلوۋاكىيە، يۇگوسلاۋىيە، جەنۇبىي ئافرىقا، ۋېنگرىيە، فىنلاندىيە، رۇمىنىيە قاتارلىق دۆلەتلەر ئىلگىرى -

① بىز گۇرئون 1948 - يىل 5 - ئاينىڭ 14 - كۈنى ئىسرائىلىيە دۆلىتى قۇرۇلغانلىقىنى جاكارلاش پائالىيىتىدە ھالقىلىق رول ئوينىغان. يەھۇدىيلارنىڭ نەزىرىدە، ئۇ ھازىرقى زامان تارىخىدىكى ھەرقانداق بىر داھىيىدىن ئۈستۈن تۇرىدۇ. شۇڭا كىشىلەر ئۇنى تەرىپلەپ «تارىخ يەھۇدىي مىللىتىنىڭ ئاتا قىلغان ئۇلۇغ سۆزغات»، «ئىسرائىلىيىنىڭ دۆلەت ئاتىسى» دەپ شەرەپلەندۇرۇشىدى. بىز گۇرئون 1886 - يىلى پولشادىكى پلاۋسكى ناھىيىدا تۇغۇلغان. 1906 - يىلى پەلەستىنگە كېلىپ ئولتۇراقلاشقان. 1911 - يىلى 11 - ئايدا ئۇ يەھۇدىيلارنى «ئوسمانىيلاشتۇرۇش» ھاياتىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن ئىستانبۇل قانۇن ئىنستىتۇتىغا بىرىپ تۈركىيە قانۇنىنى ۋە تۈرك تىلىنى ئۆگەنگەن. كېيىن تۈركىيەدىن قوغلىۋېتىلگەن. 1923 - يىلى موسكۋاغا بىرىپ ئۇچ ئاي تۇرغان، لېنىنغا چوقۇنۇش ھېسسىياتى شەكىللەنگەن. 1929 - يىلى پەلەستىنىدە ئىشچىلار پارتىيەسىنى قۇرغان. ئىسرائىلىيە دۆلىتى قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرىكى 13 يىل ئىچىدە ئۇ مەشھۇر ۋە سىياسىتون ۋېزمان بىلەن قولنى قولغا تۇتۇشۇپ ئىشلەپ ئىسرائىلىيە دۆلىتىنىڭ قۇرۇلۇشى ئۈچۈن تىنىمسىز خىزمەت قىلغان. دۆلەت قۇرۇلغاندا بىز گۇرئون زۇڭلىيلىققا سايلانغان. 1953 - يىلى ئىستىپا بەرگەن. 1955 - يىلى قايتا سايلانغان. 1963 - يىلى يەنە ئىستىپا سورىغان. 1973 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن.

كېيىن ئىسرائىلىيىنى ئېتىراپ قىلدى.

شۇنداق قىلىپ، ۋەتىنى 1900 يىلدىن ئارتۇق مۇنەۋۋەر بولۇپ چېچىلىپ كەتكەن، ئەۋلادتىن ئەۋلادقىچە ئىرىشىپ كۆرەش قىلغان يەھۇدىيلار ئاخىر پەلەستىننده ئۆزىنىڭ دۆلىتىنى يەنە قۇردى. يەھۇدىي مىللىتىنىڭ گۈللىنىش ئىشلىرى شۇنىڭدىن باشلاپ پۈتۈنلەي يېڭى تارىخىي باسقۇچقا قەدەم قويدى.

تۆتىنچى بۆلۈم

يەنە كۆتۈرۈلۈپ چىقىش

دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى يەھۇدىيلارنى ئىسرائىلىيەدىكى يەھۇدىيلارنىڭ ئەتراپىغا ئويۇشۇپ، كۆچۈرۈش ۋە قايتا قۇرۇش ۋەزىپىسىنى ئورۇنلىشىمىز-غا، ھەمدە بىز بىلەن بىرلىكتە تۇرۇپ ئۆزۈن يىللاردىن بۇيانقى ئارزۇيىمىز — ئىسرائىلىيىنى قايتىدىن گۈللەندۈرۈش ئۈچۈن كۈرەش قىلىشقا چاقىرىمىز.

— ئىسرائىلىيە دۆلىتىنىڭ «مۇستەقىللىق خىتابنامىسى» دىن

قانلىق جەڭ مەيدانلىرىنى كەچكەن ئادەممەن. شۇڭا تىنچلىقنىڭ يولىنى ئىزدەيمەن.

— ئىزاك رابىن

ئون بىرىنچى باب

ئۇرۇشتىن تىنچلىققا قەدەم تاشلاش: ئىسرائىلىيە بىلەن ئەرەبلەر مۇناسىۋىتىنىڭ ئۆزگىرىشى

ئىسرائىلىيە دۆلىتى قۇرۇلۇشى بىلەن يەھۇدىي مىللىتىنىڭ ئۇزۇندىن ئىنتىزار بولغان ئارزۇسى ئەمەلگە ئېشىپ، يەھۇدىي مىللىتىنىڭ گۈللىنىش ئىشلىرى يېڭى تارىخىي باسقۇچقا كىرىدى. ۋەھالەنكى، دۆلەت قۇرۇلغاندىن كېيىن ئىسرائىلىيە بىلەن ئەتراپتىكى ئەرەب دۆلەتلىرى ئوتتۇرىسىدا توقۇنۇش ۋە ئۇرۇش بولدى. ئۇزۇنغا سوزۇلغان بۇ «ئەسىرلىك توقۇنۇش» ئىككى تەرەپكە ئېغىر زىيان كەلتۈرۈپ، ئوتتۇرا شەرق رايونىدىكى ئۇزۇن مۇددەتلىك داۋالغۇشنىڭ مەنبەسى بولۇپ قالدى. بىر تەرەپتىن، پەلەستىندىكى ئەرەبلەرنى سەرسان قىلىپ، ئىنتايىن زور بەختسىزلىك ۋە ئازابقا گىرىپتار قىلدى. يەنە بىر تەرەپتىن، خەۋپسىزلىك مەسىلىسىنى يەھۇدىيلارنىڭ ئالدىدىكى ئەڭ چوڭ مەسىلە قىلىپ قويۇپ، ئۇلارنىڭ نۇرغۇن ئادەم كۈچى ۋە ماددىي كۈچىنى سەرپ قىلىۋەتتى. بىر نەچچە قېتىم ئۇرۇشۇش ئارقىلىق، ئىككى تەرەپ تارىختىكى قىيىن مەسىلىلەرنى ئۇرۇش بىلەن ھەل قىلىپ كەتكىلى بولمايدىغانلىقىنى، تىنچلىقنى ئەمەلگە ئاشۇرغاندىلا ھەقىقىي خەۋپسىزلىككە ئېگە بولغىلى بولىدىغانلىقىنى ئاستا - ئاستا تونۇپ يەتتى. شۇنىڭ بىلەن بىللىلىك زاتلار تىنچلىق ئىزدەشنىڭ قىيىن يولىغا قەدەم قويدى، ھەتتا

بەزىلەر بۇ يولدا ھاياتىنى قۇربان قىلدى. توسقۇنلۇق كۆپ بولسىمۇ، لېكىن تىنچلىق مۇساپىسىنى كەينىگە ياندۇرغىلى بولمايدۇ. ئۇ ئاخىر يەھۇدىي مىللىتىنىڭ گۈللىنىشىنى ھەقىقىي ئىلگىرى سۈرىدۇ.

§ 1. تۆت قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى

1. بىرىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى

ئىسرائىلىيە دۆلىتىنىڭ قۇرۇلغانلىقى جاكارلىنىش بىلەن پەلەستىن ئەتراپىدىكى مىسىر، تاشقى ئىئوردانىيە، ئىراق، سۈرىيە ۋە لىۋاندىن ئىبارەت بەش دۆلەت بۇرۇن يولغا قويىدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن «ھەل قىلغۇچ ۋاستە» نى قوللىنىپ، پەلەستىنىگە ئەسكەر چىقاردى. ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار ئوتتۇرىسىدىكى ئۇرۇش پارتلىدى. بۇ قېتىمقى ئۇرۇش 1948 - يىلى 5 - ئاينىڭ 15 - كۈنى باشلىنىپ، 1949 - يىلى 7 - ئاينىڭ 20 - كۈنى ئاخىرلىشىپ، تارىختا بىرىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى ياكى پەلەستىن ئۇرۇشى دېيىلدى. ئىسرائىلىيە: مۇستەقىللىق ئۇرۇشى، دېدى.

بىرىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىنىڭ پۈتكۈل جەريانىنى ئۈچ باسقۇچقا بۆلۈشكە بولىدۇ. 5 - ئاينىڭ 15 - كۈنىدىن 6 - ئاينىڭ 11 - كۈنىگىچە بىرىنچى قېتىم ئۇرۇش توختىتىش باسقۇچى بولدى. بۇ باسقۇچتا ئەرەب دۆلەتلىرى ئاۋۋال قول سېلىپ، ئۇستۇنلۈكنى ئىگىلىدى. 7 - ئاينىڭ 9 - كۈنى ئۇرۇش يەنە باشلانغاندىن 7 - ئاينىڭ 19 - كۈنى ئىككىنچى قېتىملىق ئۇرۇش توختىغۇچە ئىككىنچى باسقۇچ بولدى. ئىككى تەرەپ تىركىشىش ھالىتىدە تۇردى. لېكىن، ئىسرائىلىيە ئۇستۇنلۈككە ئۆتۈشكە باشلىدى. 10 - ئاينىڭ 15 - كۈنىدىن 1949 - يىلى

7 - ئاينىڭ 20 - كۈنى ئىسرائىلىيە بىلەن سۈرىيە ئۇرۇش توختىتىش كېلىشىمىگە ئىمزا قويغۇچە ئۇچىنچى باسقۇچ بولدى. ئىسرائىلىيە يوف ئۇرۇشى، ھىلام ئۇرۇشى ۋە خوخون ئۇرۇشى ئارقىلىق ئومۇميۈزلۈك قايتۇرما ھۇجۇم قىلىپ، مىسىر ئارمىيىسىنى ۋە باشقا ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ ئارمىيىلىرىنى نىگاب قاتارلىق جايلاردىن قوغلاپ چىقىرىپ، ئۇرۇشنىڭ ئاخىرقى غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈردى. 1949 - يىلى 2 - ئاينىڭ 24 - كۈنى ئىسرائىلىيە بىلەن مىسىر ئالدى بىلەن ئۇرۇش توختىتىش كېلىشىمىنى ئىمزالىدى. ئۇنىڭ كەينىدىن 3 - ئاينىڭ 23 - كۈنى لىۋان، 4 - ئاينىڭ 3 - كۈنى تاشقى ئىئوردانىيە، 7 - ئاينىڭ 20 - كۈنى سۈرىيە ئىسرائىلىيە بىلەن ئۇرۇش توختىتىش كېلىشىمىنى ئىمزالىدى. 15 ئاي داۋاملاشقان بىرىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى شۇنىڭ بىلەن ئاخىرلاشتى.

يېڭى قۇرۇلغان ئىسرائىلىيە ئارمىيىسى ئۇرۇش سىنىقىدىن ئۆتتى، ئارمىيىنىڭ كۆچى ۋە جەڭ قىلىش تەجرىبىسى كۆچەيدى؛ شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇرۇش مەزگىلىدە ئىسرائىلىيە دۆنياسىنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى يەھۇدىي ئىجتىمائىي تەشكىلاتلىرى بىلەن بولغان ئالاقە يوللىرىنى تېز ئېچىپ، كېيىن ئىسرائىلىيىنىڭ مۇشۇ يوللاردىن پايدىلىنىپ دىپلوماتىيە ھۇجۇمى قوزغاشقا شارائىت ھازىرلىدى؛ تېخىمۇ مۇھىمى شۇكى، ئۇرۇشتا يەھۇدىيلارنىڭ ئەمەلىي كونترول قىلغان زېمىنى زور دەرىجىدە كېڭەيتىلىپ، نۇرغۇن يېڭى كۆچمەنلەرنىڭ ئىسرائىلىيىگە كېلىشىگە ئاساس سېلىندى. يىغىپ ئېيتقاندا، بىرىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى يېڭىدىن دۇنياغا كەلگەن بۇ دۆلەتنى مەھكەم پۇت تىرەپ تۇرالايدىغان قىلدى. شۇڭا، ئىسرائىلىيىلىكلەرگە نىسبەتەن ئېيتقاندا ئىسمى جىسمىغا لايىق «مۇستەقىللىق ئۇرۇشى» بولدى.

بىرىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى ئەرەبلەرنىڭ مەغ-

پەئىتىگە ئېغىر زىيان يەتكۈزۈپ، ئىككى تەرەپنىڭ قارشىلىقىنى كۈچەيتىۋەتتى. پەلەستىن رايونىدا نۇرغۇن يېڭى مەسىلىلەرنى پەيدا قىلدى. ئالدى بىلەن، زېمىن مەسىلىسىگە تاقالدى. ئىسرائىلىيە ئۇرۇش ئارقىلىق ئىگىۋەلىگەن ئىككى قىرغىقى ۋە گازا رايونىدىن باشقا پەلەستىنىڭ ھەممە زېمىنىنى ئىشغال قىلىۋېلىپ، كۆلىمى 20 مىڭ 700 كۋادرات كىلومېتىرغا يېتىپ، پەلەستىن رايونىنىڭ 80% تېگە يەتتى. ئىككىنچىدىن، مۇساپىرلار مەسىلىسى بولدى. ئۇرۇشتىن كېيىن پەلەستىندىكى 700 مىڭ ئەرەب يۇرتىدىن، يېرىدىن، تېرىكچىلىكىدىن ئايرىلىپ، مۇساپىر بولۇپ قالدى. ئۇچىنچىدىن، پەلەستىندىكى ئەرەبلەرنىڭ ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش مەسىلىسى بولدى. بۆلۈپ باشقۇرۇش قارارىدا پەلەستىندىكى ئەرەبلەر ئايرىپ بېرىلگەن يەرلەرنى ئۇرۇشتا ئىسرائىلىيە ۋە قوشنا ئەرەب دۆلەتلىرى بۆلۈۋالدى. پەلەستىندىكى ئەرەبلەر دۆلەت قۇرىدىغان زېمىنى يوق بولۇپ قېلىپ، ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى ھەل قىلىش ھوقۇقىدىن ئايرىلىپ قالدى. مۇشۇ مەسىلىلەر تۈپەيلىدىن ئەرەبلەر بىلەن ئىسرائىلىيە ئوتتۇرىسىدىكى توقۇنۇشلار ئۈزۈلمىدى، پەلەستىن ھەتتا پۈتكۈل ئوتتۇرا شەرق خاتىرجەم بولالمىدى.

بىرىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى ئاجىزلار كۈچلۈكلەرنى يېڭىدىغان تىپىك ئۇرۇش بولدى. ئۇرۇش پارتلىغاندا ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ ئارمىيىسى سان ۋە قورال - ياراغ جەھەتلەردە روشەن ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلەيتتى. ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ ئومۇمىي ئەسكىرىي كۈچى 42 مىڭ بولۇپ، 40 تانكىسى، 200 بىرونېۋىكى، 140 دالا زەمبىرىكى، 220 زېنىت توپى، 131 ئايروپىلانى بار ئىدى. شۇ چاغدىكى ئىسرائىلىيە تەرەپنىڭ 30 مىڭدىن كۆپرەك قوراللىق ئادەم، بىر تانكا، ئىككى بىرونېۋىك، بەش دالا زەمبىرىكى، 24 زېنىت توپ، 28 يېنىك تىپتىكى ئايروپىلانى بار ئىدى. دۇنيادىكى نۇرغۇن ھەربىي كۆزەتكۈچىلەر

30 مىليون ئەرەبنىڭ 600 مىڭ يەھۇدىيغا تاقابىل تۇرالمىشى ھېچ گەپ ئەمەس دەپ قارىغانىدى. لېكىن، ئۇرۇشنىڭ نەتىجىسى ئاجىزلار كۈچلۈكلەر ئۈستىدىن غەلبە قىلىش بولدى. بۇنىڭ ئىچىدىكى غەلبە قىلىش، مەغلۇپ بولۇش سەۋەبلىرىنى مۇھاكىمە قىلىپ بېقىشقا ئەرزىيدۇ. بىرىنچىدىن، ئەرەبلەر قارىماققا كۈچلۈك كۆرۈنسىمۇ، لېكىن دۈشمەنگە سەل قارىغانلىقتىن، بولۇپمۇ ئىچىدە زىددىيەت ئېغىر بولغانلىقتىن، بىرلىككە كەلگەن قوماندانلىق شەكىللەنمىگەن، شۇنىڭ بىلەن ئۇرۇش قىلىدىغان كۈچلەر بىر - بىرىدىن ئايرىلىپ كېتىپ ھەمكارلىشىپ جەڭ قىلمىغان. نەتىجىدە ئىسرائىلىيە تەرىپىدىن بىر - بىرلەپ يوقىتىلغان. ئىككىنچىدىن، ئىسرائىلىيە ئۇرۇش توختىغان پۈرسەتنى چىڭ تۇتۇپ، ھەربىي تەشكىللىرىنى كۈچ قېتىم ئۆزگەرتىپ تەشكىللىگەن ۋە كۈچەيتكەن. شۇنىڭ بىلەن ئىسرائىلىيە قوماندانلىق شتابىنىڭ ئومۇمىي جەھەتتىن قوماندانلىق قىلىش ئىقتىدارى تېز يۇقىرى كۆتۈرۈلگەن. ئۇچىنچىدىن، ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدا يەھۇدىيلار ناتسىست گېرمانىيىسى تەرىپىدىن قىرغىن قىلىنغاچقا، خەلقئارا جەمئىيەت يەھۇدىي مىللىتىگە ۋە ئىسرائىلىيە دۆلىتىگە كۈچلۈك ھېسداشلىق قىلغان. دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى يەھۇدىيلارمۇ ئاكتىپلىق بىلەن پۇل بېرىپ، كۈچ چىقارغان. ئامېرىكا بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىمۇ ئىسرائىلىيە دۆلىتىنى ئوخشاشمىغان مەقسەتتە زور كۈچ بىلەن قوللىغان. نەتىجىدە ئىسرائىلىيە ئۇرۇلمەي كېلىۋاتقان قورال - ياراغقا ئىگە بولۇپ، كۈچىنى ئاشۇرغان.

2. ئىككىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى

ئىككىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى 1956 - يىلى 10 - ئاينىڭ 29 - كۈنى پارتلاپ، 11 - ئاينىڭ 6 - كۈنى ئاخىرلاشتى. سوۋېت قانىلى ئۇرۇشى دەپمۇ ئاتالدى. ئىسرائىلىيە

لىيە بۇ ئۇرۇشنى سىناي ئۇرۇشى، دەپ ئاتىدى.

1952 - يىلى «ئىيۇل ئىنقىلابى» دىن كېيىن جامال ئابدۇل ناسىر باشچىلىقىدىكى ئەرەب مىللەتچىلىرى مىسىرنىڭ رەھبەر-لىك ھوقۇقىنى قولغا ئېلىپ، ئەنگلىيىنىڭ كۈچلىرىنى مىسىر-دىن قوغلاپ چىقىرىشقا تۇتۇش قىلدى. مىسىر بىلەن ئەنگلىيە بىر يىلدىن كۆپرەك سۆھبەتلىشىش ئىمارقىلىق 1954 - يىلى 10 - ئايدا «سۇۋەيىش قانىلى بازىسى ھەققىدىكى كېلىشىم» نى ئىمزالىدى. ئەنگلىيىنىڭ ئاخىرقى بىر تۇركۇم ئارمىيىسى 1956- يىلى 6 - ئاينىڭ 12 - كۈنى چېكىنىپ چىقىپ، مىسىرنى ئەنگلىيە 74 يىل ئىشغال قىلغان تارىختا خاتىمە بېرىلگەنلىكى جاكارلاندى. شۇنىڭ بىلەن بىللە مىسىر ئوتتۇرا شەرق ئىشلىرىدا ئەنگلىيە، ئامېرىكا قۇرغان غەربپەرەس باغدات شەرتنامىسى تەش-كىلاتىغا قەتئىي قارشى تۇرۇپ، سوۋېت ئىتتىپاقى، جۇڭگو قاتارلىق سوتسىيالىستىك دۆلەتلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى راۋاجلاندۇرۇشقا باشلىدى. جامال ئابدۇل ناسىر 7 - ئايىنىڭ 26 - كۈنى سۇۋەيىش قانىلىنى دۆلەت ئىگىلىكىگە ئوتكۈزۈۋې-لىپ، قانالدىن كىرگەن كىرىمنى خەجلەپ ئاسۋان توسمىسىنى ياسايدىغانلىقىنى جاكارلىدى. مىسىرنىڭ بۇ بىر قاتار ھەرىكەتلە-رى غەرب دۇنياسىنى خاتىرجەمسىزلەندۈردى. بولۇپمۇ كونا مۇستەملىكىچى ئەنگلىيە ۋە فرانسىيە ئىنتايىن ئالاقىزادە بولۇپ، مىسىرغا قورال كۆچى ئىشلىتىشكە تەييارلاندى. شۇنىڭ بىلەن بىللە مىسىر ھەربىي كۈچىنىڭ ئېشىشى، بولۇپمۇ سوۋېت ئىتتى-پاقى بىلەن مىسىر مۇناسىۋىتىنىڭ تەرەققىي قىلىشى بىلەن ئىس-رائىلىيە ناھايىتى چوڭ تەھدىت ۋە بېسىم ھېس قىلدى. 1955 - يىلى 9 - ئايدا ۋە 1956 - يىلى 3 - ، 6 - ئايلاردا مىسىر بىلەن چېخ - سلوۋاكىيە 400 مىليون ئامېرىكا دوللىرلىق ھەربىي ئەشيالار كېلىشىمى تۈزدى. مىسىر MG كۆرەشچى ئايـ-روپىلانلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئىلغار ھەربىي ئۇسكۇنىلەرگە

ئىگە بولدى. ۋەھالەنكى، بۇ چاغدا ئامېرىكىنىڭ ئەرەب دۆلەتلە-رىنى يېنىغا تارتىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرىدىغان باغ-دات شەرتنامىسى تەشكىلاتىنى ئۇيۇشتۇرۇشقا ئۇرۇنۇشى تۈپەيلە-دىن ئىسرائىلىيە بىلەن ئامېرىكا مۇناسىۋىتى سوغۇق ۋە تۇراق-سىز ھالەتكە چۈشۈپ قالدى. ئامېرىكىدىن ئىلغار قوراللارغا ئىگە بولالمىغان ئىسرائىلىيە غەربىي ياۋروپا دۆلەتلىرى، بولۇپمۇ فرانسىيە بىلەن بولغان ھەربىي ھەمكارلىقنى كۈچەيتتى. شۇنىڭ بىلەن ئەنگلىيە، فرانسىيە، ئىسرائىلىيىدىن ئىبارەت ئۈچ دۆلەت ئۆز مەقسىتىنى ئاساس قىلىپ، مەخپىي كېڭىشىپ ھەربىي ھەرە-كەت قوللىنىپ، مىسىرغا ئەجەللىك زەربە بېرىشنى پىلانلىدى.

1956 - يىلى 10 - ئاينىڭ 29 - كۈنى ئىسرائىلىيە سىناي يېرىم ئارىلىغا تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلدى. ئىككىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى پارتلىدى. ئىسرائىلىيە ئەسكىرىي كۈچـ-لىنى مەركەزلەشتۇرۇپ ئاۋۇال قول سالدى. لېكىن، مىسىر ئار-مىيىسىنىڭ كۈچلۈك قارشىلىقىغا ئۇچرىدى. مىتلا تاغ ئېغىزى ئۇرۇشىدا ۋە ئابۇئوگرا ئۇرۇشىدا مىسىر ئارمىيىسى ئىسرائىلىيە ئارمىيىسىنىڭ ھۇجۇمىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك توسۇۋالدى. ئەتىسى ئىسرائىلىيە ئارمىيىسى سۇۋەيىش قانىلىغا ھۇجۇم قىلغاندا، ئەنگلىيە، فرانسىيەلەر مىسىرغا ئۇلتىماتۇم تاپشۇرۇپ ئىككى تەرەپتىن دەرھال ئۇرۇش توختىتىش ھەمدە قانالنىڭ ئىككى قىرغىقىدىن ھەر تەرەپ ئون كىلومېتىردىن كەينىگە چېكىنىش-نى، ئەنگلىيە، فرانسىيە ئارمىيىلىرى قانالغا كىرىپ جەڭ قە-لىشنى ئايرىۋېتىشنى تەلەپ قىلدى. بۇ تەلەپ مىسىر تەرىپىدىن رەت قىلىنغاندىن كېيىن ئەنگلىيە بىلەن فرانسىيە 10 - ئاينىڭ 31 - كۈنى چۈشتىن كېيىن 100 پاراخوت ۋە 200 دىن ئارتۇق ئايروپلان چىقىرىپ، مىسىرنىڭ قاھىرە، ئالېكساندرىيە قاتارلىق شەھەرلىرىنى بومبارداردىمان قىلدى. مىسىرنىڭ بىر قىسىم ھاۋا ئارمىيىسىنى ۋەيران قىلىۋەتتى. ئەنگلىيە، فرانسىيىنىڭ مەڭـ-

دىن ئارتۇق پاراشوتچى ئەسكىرى، دېڭىز ئارمىيىسىنىڭ قۇرۇق-لۇقتا جەڭ قىلىدىغان 22 مىڭ ئادەمى 11 - ئاينىڭ 5 - كۈنى سەئىد پورتىدا قۇرۇقلۇقتا چىقىپ، قانالنىڭ بىر قىسىم رايونىنى ئىشغال قىلىۋالدى. نەتىجىدە مىسىر ئارمىيىسىنىڭ ئاساسىي كۈچى چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى، ئىسرائىلىيە مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ پۈتكۈل سىناي يېرىم ئارىلىنى تارتىۋالدى. مىسىر ئارمىيىسى قېيىن ئەھۋالدا قارشىلىق كۆرسىتىپ، قانالدىكى پاراخوتلارنى پارتلىتىپ چۆكتۈرۈۋېتىپ، قانالنى قامال قىلدى.

ئۇرۇش پارتلىغاندىن كېيىن خەلقئارا جەمئىيەت ئەنگلىيە، فرانسىيە، ئىسرائىلىيەلەرنىڭ تاجاۋۇزچىلىقىنى ئەيىبلەپ، مىسىر خەلقىنىڭ ئۆزىنى قوغداش كۈرىشىگە مەدەت بەردى. ئەنگلىيە، فرانسىيەنىڭ ئامېرىكىغا خەۋەر قىلماي، بىلگىنچە هەرىكەت قىلغانلىقىدىن ئامېرىكا نارازى بولدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئەرەب دۆلەتلىرىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، ئۇچ دۆلەتنىڭ هەربىي هەرىكىتىگە كۈچلۈك قارشى تۇرىدىغانلىقىنى بىلدۈردى هەمدە ب د ت نىڭ جىددىي يىغىن چاقىرىپ، قارار ماقۇللاش ئارقىلىق ئۇرۇشنى دەرهال توختىتىش، چەت ئەل قوشۇنلىرىنى مىسىردىن ئېلىپ چىقىپ كېتىشنى تەلەپ قىلىشقا هەيدەكچى-لىك قىلدى. ئامېرىكا زۇكۇنۇڭى ئامېرىكا ئارمىيىسىگە تەييار تۇرۇش هالىتىگە ئۆتۈش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرۈپ، ئۇچ دۆلەتكە بېسىم ئىشلەتتى. سوۋېت ئىتتىپاقى 5 - چېسلا ئامېرىكا بىلەن ئورتاق هەرىكەت قوللىنىشنى تەكلىپ قىلىپ، ئەنگلىيە، فرانسىيىنى ب د ت يىغىنىنىڭ قارارىنى قوبۇل قىلىشقا مەجبۇر-لىدى. ئەنگلىيە، فرانسىيە، ئىسرائىلىيەلەرگە زۆرۈر تېپىلغاندا يادرو قوراللىرىنى ئىشلىتىدىغانلىقى توغرىسىدا ئاگاهلاندۇرۇش بەردى. خەلقئارا جەمئىيەتنىڭ، بولۇپمۇ ئامېرىكا ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ بېسىمى ئاستىدا، 11 - ئاينىڭ 6 - كۈنى چۈشتىن كېيىن ئەنگلىيە ۋە فرانسىيە ئۇرۇش توختىتىش قارارىنى قوبۇل

قىلىشقا مەجبۇر بولدى. ئىسرائىلىيىمۇ 11 - ئاينىڭ 8 - كۈنى سىناي يېرىم ئارىلىدىن چېقىپ كېتىشكە ماقۇل بولدى.

ئىككىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى ئوتتۇرا شەرق رايونىنىڭ ئىستراتېگىيىلىك هالىتىنى ئۆزگەر-تىۋەتتى. ئەنگلىيە، فرانسىيە پاجىئەلىك مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىدى. ئامېرىكا بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تەسىرى كۈچەيدى. شۇنىڭ-دىن كېيىن ئامېرىكا بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا شەرق-تىكى ئېلىشىشىنىڭ يېڭى دەۋرى باشلاندى. تاجاۋۇزغا ئۇچرىغان مىسىر هەربىي ۋە ئىقتىسادىي جەهەتلەردىن غايەت زور زىيانغا ئۇچرىغان بولسىمۇ، لېكىن سىياسىي جەهەتتە چوڭ غەلىبىگە ئېرىشتى. شۇنىڭدىن كېيىن مىسىر ئەرەب مىللەتچىلىك هەرىكە-تىنىڭ مەركىزى ۋە ئىسرائىلىيىنىڭ ئاساسىي رەقىبى بولۇپ قالدى.

ئىسرائىلىيە بىر غېرىچ زېمىنگە ئىگە بولالمىغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇرۇش قىلىش مەقسىتىگە ئاساسىي جەهەتتىن يەتتى. ئىسرائىلىيە بىلەن مىسىر ئوتتۇرىسىدا خەلقئارا كاپالەتكە ئىگە بولغان ئارىلىق رايون قۇرۇلدى. بەزى كۆزەتكۈچىلەرنىڭ قارە-شىچە، سىناي ئۇرۇشى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ئىسرائىلىيىنىڭ چېگرىسى نىسبىي جىم بولدى. ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ ئىسرائىلە-يىگە شەكىللەندۈرمەكچى بولغان يېرىم مۇهاسىرە چەمبىرىكى پىلانىنى ئەملىگە ئاشۇرۇشمۇ تەس بولدى. شۇنىڭدىن كېيىنكى ئون يىلدا ئىسرائىلىيىنىڭ چېگرىسى مۇقىم ۋە تىنچ بولدى.

3. ئۈچىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى

ئۈچىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى 1967 - يىلى 6 - ئاينىڭ 5 - كۈنى پارتلاپ 6 - ئاينىڭ 10 - كۈنى ئاخىرلاشتى. شۇڭا «5 - ئىيۇن ئۇرۇشى» ياكى «ئالته كۈنلۈك ئۇرۇش» دەپمۇ ئاتالدى.

ئىككىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن چېگرىدا بەزى سۈركىلىشلەر بولۇپ تۇرسىمۇ، لېكىن ئىسرائىلىيە بىلەن ئەرەبلەر ئاساسەن تىنچ بىللە ئۆتتى. 1965 - يىلىغا كەلگەندە ئىككى تەرەپنىڭ قوراللىق توقۇنۇشى تەدرىجىي كۈچەيدى. بولۇپمۇ 1966 - يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىم يىلىدا چېگرا ۋەزىيىتى جىددىيلىشىشكە يۈزلەندى. پەلەستىننى ئۇرۇش ئومانلىرى قاپلاشقا باشلىدى.

بۇ قېتىمقى ۋەزىيەتنىڭ جىددىيلىشىشىدە چوڭقۇر خەلقئارالىق ئارقا كۆرۈنۈش بار ئىدى. بىرىنچىدىن، ئىككىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىدىن كېيىن ئوتتۇرا شەرق ئامېرىكا بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى قوراللىق ئېلىشىدىغان دەۋرگە كىردى. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تەسىرىنى چەكلەش ئۈچۈن ئامېرىكا «بوشلۇقنى تولدۇرىدىغان» ئېزىنخاۋېرىزمنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، ئەنگلىيە، فرانسىيە چېقىپ كەتكەندىن كېيىن قېپقالغان بوشلۇقنى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئىلگىرى تولدۇرۇۋېلىشقا ئۇرۇندى. ئېزىنخاۋېرىزمنىڭ مۇھىم نۇقتىسى ئىسرائىلىيىنى قوراللاندۇرۇش، ئەرەب دۆلەتلىرىدىكى ئامېرىكا پەرەس كۈچلەرنى يېنىغا تارتىپ، ناسىرىزم ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئىلگىرىلىشىنى توسۇش بولدى. سوۋېت ئىتتىپاقى بولسا مىسىر، سۈرىيە ۋە ئىراق قاتارلىق سوۋېتپەرەس دۆلەتلەرگە ئىقتىسادىي ۋە ھەربىي ياردەم بېرىپ، ئامېرىكا بىلەن قارشىلاشتى. سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن ئامېرىكىنىڭ ئېلىشىشى ئوتتۇرا شەرق رايونىدىكى ھەربىي قارشىلىقنى ۋە ھەربىي ھازىرلىقلار رىقابىتىنى كۈچەيتىۋەتتى. ئىككىنچىدىن، ئەرەب دۇنياسىنىڭ ئىچىدىكى ئۆزگىرىش، بولۇپمۇ پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتىنىڭ قۇرۇلۇشى ئارقىسىدا، ئىسرائىلىيە بىلەن ئەرەبلەرنىڭ مۇناسىۋىتى تېخىمۇ جىددىيلىشىشكە يۈزلەندى. ئىراقتىكى غەربپەرەس فايسال خانىدانلىقى 1958 - يىلى 7 - ئايدا ئاغدۇرۇلۇپ، باغدات شەرتنامىسى تەشكىلاتىنىڭ

ئۆمرى ئاخىرلاشتى. ئوتتۇرا شەرقتە ناسىرىزمنىڭ تەسىرى بارغانسېرى چوڭىيىپ، ئىسرائىلىيە ئەرەبلەردىن كېلىدىغان بېسىمنى تېخىمۇ چوڭقۇر ھېس قىلدى. 1964 - يىلى 5 - ئايدا پاتاخ قاتارلىق سەككىز تەشكىلاتتىن ئۈيۈشقان پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتى قۇرۇلۇپ، پەلەستىن خەلقىنىڭ ئازادلىق ھەرىكىتى كۆچلۈك رەھبەرلىك يادروسىغا ئىگە بولدى. پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتى قولدىن كەتكەن زېمىننى قايتۇرۇۋېلىش ئۈچۈن سىياسىي ۋە ھەربىي پائالىيەتلەرنى ئاكتىپ قانات يايدۇردى. بولۇپمۇ ياسىر ئاراپات رەھبەرلىك قىلغان «پاتاخ» 1964 - يىلى 12 - ئاينىڭ 31 - كۈنى ئىسرائىلىيىگە قارشى تۇنجى ئوقنى ئاتتى. شۇنىڭدىن كېيىن پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتى ئىسرائىلىيىگە ئىئورداندىيە ۋە لىۋاندىن ئۇزلۇكسىز ھۇجۇم قىلىپ، ئىسرائىلىيىگە بېۋاستە تەھدىت بولۇپ شەكىللەندى. ئىسرائىلىيە بۇنىڭغا قارىتا ئۆچ ئېلىش ھەرىكەتلىرىنى قوللاندى. شۇنىڭ بىلەن توقۇنۇش كۈنسايىن كۈچەيدى.

1966 - يىلى 11 - ئايدا ئىسرائىلىيە ئارمىيىسى پەلەستىن قوراللىق كۈچلىرىنىڭ بازىسىنى تازىلاشنى باھانە قىلىپ، چېگرىدىن ئۆتۈپ ئىئوردان دەرياسىنىڭ غەربىي قىرغىقىدىكى ھېبرون رايونىنىڭ سام كەنتىگە ھۇجۇم قىلىپ، ئەسكەرلەر، پۇقرالاردىن بولۇپ 150 تىن ئارتۇق ئادەمنى ئۆلتۈردى ۋە يارىدار قىلدى. ئۇنىڭ كەينىدىن ئىسرائىلىيە بىلەن سۈرىيە ئوتتۇرىسىدا 1967 - يىلى 4 - ئايدا چوڭ كۆلەملىك ھاۋا ئۇرۇشى بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئىسرائىلىيە بىلەن ئەرەبلەرنىڭ مۇناسىۋىتى جىددىيلىشىپ، ئومۇمىيۈزلۈك ئۇرۇش پارتلاش شارائىتى شەكىللىنىپ بولدى. 1967 - يىلى 5 - ئاينىڭ 12 - كۈنى سوۋېت ئىتتىپاقى مىسىر ۋە سۈرىيىگە ئىسرائىلىيىنىڭ شىمالىي قىسىمىدا ئەسكەر توپلاۋاتقانلىقى، 5 - ئاينىڭ 17 - كۈنى سۈرىيىگە ھۇجۇم قىلىدىغانلىقى توغرىسىدىكى يېقىندا قولغا چۈشۈرگەن

ئاخباراتنى يەتكۈزۈپ بەردى. مىسىر زۇكتۇكى جامال ئابدۇل ناسىر بۇنىڭدىن خەۋەر تېپىپ، 15 - چېسلا دەرھال قارار چىقىرىپ، سىناي يېرىم ئارىلىغا ئەسكەر كۆپەيتتى ھەمدە ب د ت نىڭ تىنچلىق ساقلاش قىسمىلىرىنى چېكىندۈرۈپ كېتىشنى تەلەپ قىلدى. ب ە ت نىڭ باش كاتىپى ئۇدەن 18 - چېسلا مىسىرنىڭ تەلىپىنى قوبۇل قىلىپ، تىنچلىق ساقلاش قىسمىلىرىنى چېكىندۈرۈپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن ئىسرائىلىيە ۋە مىسىر ئوتتۇرىسىدىكى ئارىلىق رايون مەۋجۇت بولماي قالدى. جامال ئابدۇل ناسىر 5 - ئاينىڭ 22 - كۈنى تېران بوغۇزىنى قامال قىلىدىغانلىقىنى جاكارلىدى. شۇنىڭ بىلەن ئىسرائىلىيە، مىسىر چېگرا سىدىكى نىسبىي مۇقىم ھالەت ئاخىرلاشتى. 5 - ئاينىڭ 27 - كۈنى جامال ئابدۇل ناسىر بىر قېتىملىق ئاممىۋى يىغىلىشتا: «بۇ قېتىمقى ئۇرۇشنىڭ مەقسىتى ئىسرائىلىيىنى يوقىتىشتىن ئىبارەت» دېدى. شۇنىڭدىن كېيىن سۇدان، ئالجىرىيە، ئىئوردانىيە قاتارلىق دۆلەتلەرمۇ ئەسكەر ئەۋەتىپ مىسىرغا ياردەم بېرىدىغانلىقلىرىنى بىلدۈرۈشتى.

ئىسرائىلىيە تەشۋىقاتتا چوڭ گەپ قىلمىغان بولسىمۇ، لېكىن ئەمەلىيەتتە ئۇرۇش قىلىشقا پۈختا تەييارلىنىپ قويدى. ئەتراپلىق پىلانلاپ، ئامېرىكىنىڭ سۈكۈت قىلىشى بىلەن ئاۋۋال قول سېلىپ، خەۋپسىزلىكىگە بولغان تەھدىتنى يوقاتماقچى بولدى. 6 - ئاينىڭ 5 - كۈنى ئىسرائىلىيە 500 دىن ئارتۇق ئايروپىلان ۋە سەككىز تانكا بىرىگادىسى چىقىرىپ، بىر - بىرلەپ تار مار قىلىش، تېز ھۇجۇم قىلىپ تېز غەلىبە قىلىش تاكتىكىسىنى قوللىنىپ، ئەرەب دۆلەتلىرىگە «چاقماق ئۇرۇشى» قوزغىدى. ئۇچىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى ئومۇميۈزلۈك پارتلىدى. ئالتە كۈن جىددىي جەڭ قىلىش ئارقىلىق، مىسىر ۋە ئەرەب دۆلەتلىرى ئېغىر زىيان تارتقان ئەھۋال ئاستىدا، ئۇرۇش توختىتىش تەلىپىنى ئوتتۇرىغا قويۇشقا مەجبۇر بولدى. 6

- ئاينىڭ 10 - كۈنى ئىسرائىلىيە بىلەن ئەرەبلەر ب د ت نىڭ ئۇرۇش توختىتىش قارارىنى قوبۇل قىلدى. ئۇچىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى ئالتە كۈن داۋاملىشىپ ئىسرائىلىيىنىڭ غەلىبە قىلىشى بىلەن ئاخىرلاشتى.

ئۇچىنچى قېتىملىق ئۇرۇش ئەرەبلەرنى ناھايىتى چوڭ زىيانغا ئۇچراتتى. ئۇرۇشتا مىسىر قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ 10 مىڭدىن ئارتۇق ئادىمى ئۆلدى. 400 مىڭدىن ئارتۇق ئادىمى مۇساپىر بولۇپ كەتتى، مىڭغا يېقىن تانكىسى، 400 دىن ئارتۇق ئايروپىلانى زىيانغا ئۇچرىدى. ئىسرائىلىيە بولسا ئىئوردان دەرياسىنىڭ ئىككى قىرغىقى، گازا رايونى، گولان ئېگىزلىكى ۋە سىناي يېرىم ئارىلىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان 80 مىڭ كۋادرات كىلومېتر ئەرەب زېمىنىنى تارتىۋالدى ھەمدە ئېرۇسالېم كونا شەھىرىنى ئىشغال قىلىۋالدى.

1967 - يىلى 11 - ئاينىڭ 22 - كۈنى ب د ت خەۋپسىزلىك كېڭىشى 242 - نومۇرلۇق قارار ماقۇللاپ، ئىسرائىلىيىدىن «5 - ئىيۇن ئۇرۇشى» دا ئىشغال قىلىۋالغان ھەممە زېمىنىدىن چېكىنىپ چىقىشنى تەلەپ قىلدى، بۇ رايوندىكى دۆلەتلەردىن بارلىق ئۇرۇشخۇمار سۆزلەرنى ۋە ئۇرۇشۇش ھالىتىنى ئاجىزلاشتۇرۇپ، بۇ رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقىغا، زېمىن پۈتۈنلۈكىگە ۋە سىياسىي مۇستەقىللىقىغا ھۆرمەت قىلىشنى ھەمدە ئۇلارنىڭ قورال ئىشلىتىش ياكى قوراللىق تەھدىت سېلىشىغا ئۇچرىمىغان، ئىشەنچلىك ۋە ئېتىراپ قىلىنغان چېگرا ئىچىدە تىنچ ياشاش ھوقۇقىنى كاپالەتلەندۈرۈشنى تەلەپ قىلدى. بۇ قارارنى ئىسرائىلىيىدىن 1967 - يىلى ئىشغال قىلىۋالغان زېمىندىن چېقىپ كېتىش تەلەپ قىلىنغان بولسىمۇ، ئەرەبلەردىنمۇ ئىسرائىلىيە دۆلىتىنىڭ ياشاش ھوقۇقىنى ئېتىراپ قىلىش تەلەپ قىلىندى. ئەمەلىيەتتە، ئىسرائىلىيە دۆلىتىنىڭ 1967 - يىلىدىن ئىلگىرىكى چېگرىسى ئېتىراپ قىلىندى، پەلەستىنىنى بۆلۈپ

باشقۇرۇش توغرىسىدىكى قارار تەڭشەلدى. شۇڭا ئىسرائىلىيە-نىڭ 1967 - يىلىدىن ئىلگىرىكى چېگرىسى ئەمەلىيەتتە، خەلقئارا-رانىڭ ئېتىراپ قىلىشىغا ئېرىشتى.

ئۇچىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىنىڭ نەتىجىسى ئىسرائىلىيە بىلەن ئەرەبلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئۆچمەنلىك ۋە قار-شىلىشىشنى يەنىمۇ كۈچەيتىۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئىسرا-ئىلىيە دۆلىتى ئىچىدىكى «يۇيۇك ئىسرائىلىيە» پىكىر ئېقىمى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. ئىسرائىلىيە 1967 - يىلى ئىشغال قىلىۋال-غان زېمىنىدىن چېقماي تۇرۇۋالدى. ئەرەبلەر قىساس ئېلىشقا قەسەم ئىچىپ، قولدىن كەتكەن زېمىنىنى تارتىۋېلىشقا تەييارلا-دى. ئۇرۇشنىڭ ساينىسى ئوتتۇرا شەرق ئاسمىنىنى قاپلىۋالدى.

4. تۆتىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى

تۆتىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى 1973 - يىلى 10 - ئاينىڭ 6 - كۈنى پارتلاپ، 10 - ئاينىڭ 24 - كۈنىگىچە 18 كۈن داۋاملىشىپ، «ئۆكتەبىر ئۇرۇشى» دەپ ئاتالدى. بۇ ئۇرۇشنى ئەرەبلەر «رامزان ئۇرۇشى» دېدى، ئىسرائىلىيىلىكلەر گۇناھىنى يۇيۇش كۈنى[1] ئۇرۇشى دەپ ئاتىدى.

ئۇچىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىدىن كېيىن ئىس-رائىلىيە جەمئىيەت ھالەتتە مۇداپىئە كۈرۈش ئىستراتېگىيىسىنى يولغا قويدى. سىناي يېرىم ئارىلىدا 238 مىليون ئامېرىكا دول-لىرى سەرپ قىلىپ، 160 كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتا بار - لېۋ مۇداپىئە لىنىيىسى ياساپ، گولان ئېگىزلىكىدە تانكىغا قارشى سىستېما ياساپ، مىسىر، سۇرىيەنىڭ ھۇجۇمىنى توسۇشقا تەي-يارلاندى. ئەرەب دۆلەتلىرى بولسا ئېنىتقام ئېلىشقا قىلچ بە-

① گۇناھىنى يۇيۇش كۈنى ئىبرانىي يىلنامىسىدىكى 1 - ئاينىڭ 10 - كۈنى بولۇپ، يەھۇدىيلار دىنىدا بىر يىلدىكى ئەڭ مۇقەددەس ئەنئەنىلىك كۈن ھېسابلىنىدۇ. يەھۇدىيلارنىڭ دىنىي قائىدىسى بويىچە يەھۇدىيلار بۇ كۈنى خىزمەت قىلماي روزا تۇتۇشى، ئىبادەت قىلىشى، تىنچ خىيال سۈرۈشى، خۇدادىن گۇناھىنى تىلىشى ۋە مەغپىرەت قىلىشنى تەلەپ قىلىشى لازىم.

لەپ، ئارمىيىنى كېڭەيتىپ ئۇرۇشقا تەييارلىق كۆرۈپ، قولدىن كەتكەن زېمىنلارنى قايتۇرۇۋېلىشقا بەل باغلىدى. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قوللىشى بىلەن مىسىرنىڭ ھەربىي كۈچى ئۇرۇشتىن ئىلگىرىكى سەۋىيىگە يەتتى، بەلكى ئوسكۇنىلىرى تېخىمۇ ئىلغار-لاشتى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئەرەب دۆلەتلىرىمۇ ئۆتكەنكى ساۋاقلا-رنى قوبۇل قىلىپ، ئىتتىپاقلىقنى كۈچەيتىپ، ئۆزئارا ياردەم-لەشتى. مىسىر، ئىئوردانىيە قاتارلىق ئالدىنقى سەپ دۆلەتلىرى لىۋىيە، كۇۋەيت، سەئۇدى ئەرەبىستانى قاتارلىق نېفىت بايلىقى مول دۆلەتلەردىن نۇرغۇن مالىيە ياردىمى ئالدى.

1970 - يىلى 9 - ئايدا جامال ئابدۇل ناسىر ۋاپات بولۇپ، مۇھەممەد ئەنۋەر سادات مىسىرغا زۇكۇنۇك بولدى. سادات تەختكە چىققاندىن كېيىن ئىسرائىلىيىنى يەڭگىلى بولمايدۇ، دەيدىغان ئەپسانىنى بىتچىت قىلىۋېتىشكە بەل باغلىدى. پۈختا تەييارلىق قىلغاندىن كېيىن ئەتراپلىق ئويلىنىپ 1973 - يىلى كۈزدە سۇرىيە بىلەن بىرلىشىپ، ئىسرائىلىيىگە چاقماق تېزلىكىدە ھۇ-جۇم قىلىشنى بەلگىلىدى. ھۇجۇم كۈننىڭ 10 - ئاينىڭ 6 - كۈنى — يەھۇدىيلارنىڭ گۇناھىنى يۇيۇش كۈنىگە بېكىتتى. بۇ كۈن يەھۇدىيلارنىڭ ئەڭئەنىۋى دىنىي بايرام كۈنى بولۇپ، ئىسرائىلىيە قائىدە بويىچە كۈندىلىك ھەممە پائالىيەتلەرنى توختىتاتتى، ئار-مىيىمۇ ئارام ئالاتتى. دەل شۇ كۈنى مىسىر 80 مىڭدىن ئارتۇق ئارمىيىنى جەڭگە ئاتلاندۇرۇپ، 300 دىن ئارتۇق ئايروپىلان ۋە توپ مىڭدىن ئارتۇق زەمبىرەكنىڭ ھمايىسىدە قانالنىڭ شەرقىگە تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلدى. ئوق ئاۋازى بايرام كۈندىكى جىمجىت-لىقنى بۇزۇۋەتتى. ئىسرائىلىيىلىكلەر خۇددىغا كەلگەندە مىسىر ئامېرىكا بار - لېۋ مۇداپىئە لىنىيىسىنى بىتچىت قىلىۋەتكەن، سۇرىيە ئارمىيىسىمۇ گولان ئېگىزلىكىنىڭ شەرقىي قىسمىدىكى زېمىنلارنى قايتۇرۇۋالغاندى. ئۇچىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىنىڭ غەلىبىسىدىن ئېسەنكىرەپ كەتكەن ئىسرائىلىيە مانا

شۇ چاغدا ئىشىنىڭ چاتاقلىقىنى تونۇپ يەتتى. مۇشۇنداق ھايات - ماماتلىقنىڭ جىددىي پەيتىدە ئىسرائىلىيە ئارمىيىسى ئىلاج بولمىغاندا يادرو قوراللىرىنى ئىشلىتىشكە تەييارلاندى. غەرب مۇتەخەسسىسلىرىنىڭ ئېيتىشىچە، ئىسرائىلىيە زۇڭلىسى مېير خانىم ئون دانە ئاتوم بومبىسىنى ئامباردىن ئېلىپ چىقىشقا ھەم ئالاھىدە قۇراشتۇرۇلغان بومبارداىمانچى ئايروپىلانغا ئورۇنلاشتۇرۇش توغرىسىدا بۇيرۇق بەرگەن. ئامېرىكا بۇ ئەھۋالنى ئۇققاندىن كېيىن ئىسرائىلىيىدىن ئاتوم قوراللىرىنى ئىشلەتمەسلىكنى تەلەپ قىلغان ھەمدە پۈتۈن كۈچى بىلەن ئىسرائىلىيىگە ياردەم قىلىشقا ۋەدە بەرگەن. ئۇرۇشنىڭ ھالقىلىق پەيتىدە ئامېرىكا ئىسرائىلىيىگە مىسىرنىڭ ئالدىنقى قوشۇنلىرى ئوتتۇرىسىدا بوشلۇق پەيدا بولغانلىقتەك مۇھىم ئاخباراتنى يەتكۈزۈپ بەردى. ئىسرائىلىيە بۇنىڭدىن خەۋەردار بولغاندىن كېيىن دەرھال ئارقىغا چارۇنىي خىللانغان قوشۇننى باشلاپ ئاشۇ بوشلۇقتىن مىسىر ئارمىيىسىنىڭ مۇداپىئە لىنىيىسىگە ئېچكىرلەپ كىرىپ، مىسىر ئارمىيىسىنى كەينىدىن مۇھاسىرە قىلىشقا ئەۋەتىپ، ئۇرۇشنىڭ تەشەببۇسكارلىق ھوقۇقىنى قولغا كەلتۈردى.

ئۇرۇشنىڭ داۋاملىق كېڭىيىپ كېتىشىنى ئۈمىد قىلمىغان ئامېرىكا بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى 10 - ئاينىڭ 21 - كۈنى ب د ت خەۋپسىزلىك كېڭىشىگە ئىككى تەرەپنىڭ ئۇرۇشنى دەرھال توختىتىشىنى، 242 - نومۇرلۇق قارارنى ئىجرا قىلىشنى تەلەپ قىلىش توغرىسىدا لايىھە سۇندى. 10 - ئاينىڭ 22 - كۈنى خەۋپسىزلىك كېڭىشى بۇ لايىھىنى قوللاپ 338 - نومۇرلۇق قارار ماقۇللىدى. مىسىر، سۇرىيە، ئىسرائىلىيە 24 - چېسلا ئۇرۇش توختىتىشنى قوبۇل قىلدى، تۆتىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى ئاخىرلاشتى. بۇ قېتىمقى ئۇرۇشتا ئىسرائىلىيە بىلەن ئەرەبلەر 700 مىڭدىن ئارتۇق ئەسكەر، ئالتە مىڭدىن ئارتۇق تانكا، بىر مىڭ 500 دىن ئارتۇق ئايروپىلان ئىشلەتتى، تۆت

مىڭدىن ئارتۇق باشقۇرۇلىدىغان بومبا ئاتتى. بۇ سانلار بۇ قېتىمقى ئۇرۇشنىڭ جىددىيلىك دەرىجىسىنى تولۇق ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ. ئۇرۇش ئارقىلىق ئىسرائىلىيە قانالىنىڭ غەربىي قىرغىقىدىكى كىچىك بىر پارچە زېمىننى ئىشغال قىلىۋالدى. مىسىر سىناي يېرىم ئارىلىنىڭ كۆپ قىسىم زېمىنىنى قايتۇرۇۋالدى. سۇرىيە بولسا قايتۇرۇۋالغان گولان ئېگىزلىكىنىڭ بىر قىسىم يېرىدىن يەنە ئايرىلىپ قالدى.

تۆتىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى «ئىسرائىلىيىنى يەڭگىلى بولمايدۇ» دەيدىغان ئەپسانىنى بىتچىت قىلىۋەتتى. ئىسرائىلىيىگە تىنچلىققا ئىگە بولۇش ئۈچۈن، ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ تەلىپىگە ئەھمىيەت بېرىش كېرەكلىكىنى تونۇتتى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئەرەب دۆلەتلىرىمۇ ئىسرائىلىيىنى قورال كۈچى بىلەن يوقاتقىلى بولمايدىغانلىقىنى، ئىسرائىلىيە دۆلىتىنىڭ مەۋجۇت بولۇش ھوقۇقىنى ئېتىراپ قىلىش كېرەكلىكىنى تەدرىجىي تونۇپ يەتتى. ئۇرۇش جەريانىدا نېفىت چىقىدىغان ئەرەب دۆلەتلىرى «نېفىت ئېكسپورت قىلىش تەشكىلاتى» غا ئەزا دۆلەتلەرنىڭ يارىدەمى ئارقىسىدا نېفىت قورالىدىن پايدىلىنىپ كۈرەش قىلىپ، مىسىر، سۇرىيىلەرنىڭ ھەربىي كۈرىشىگە كۈچلۈك يارىدەم بېرىپ، ئەرەب مىللىتىنىڭ ئىتتىپاقلىقىنى نامايان قىلىپ، دۇنياني زىلزىلىگە سالدى. بۇ قېتىمقى ئۇرۇش ۋە ئۇنىڭدىن پەيدا بولغان دۇنياۋى نېفىت كرىزىسى ئارقىلىق، ئامېرىكىمۇ ئىسرائىلىيە بىلەن ئەرەبلەر ئوتتۇرىسىدىكى تىنچلىقنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۆزىنىڭ تۈپ مەنپەئىتىگە ئۇيغۇن كېلىدىغانلىقىنى تونۇپ يەتتى. 1973 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىن 1974 - يىلىنىڭ باشلىرىغىچە ئامېرىكىنىڭ دۆلەت ئىشلىرى كاتىپى كېسىنگېر مىسىر بىلەن ئىسرائىلىيە ۋە سۇرىيە بىلەن ئىسرائىلىيە ئوتتۇرىسىدا خىزمەت ئىشلەپ، ئۇلارنى ھەربىي جەھەتتىن ئۇچرىشىپ قېلىشتىن قۇتۇلۇش توغرىسىدا كېلىشىم ئىمزالاتقۇزدى. 1977 - يىلى

تەختكە چىققان كات ھۆكۈمىتى «ئوتتۇرا شەرق مەسىلىسىنى ئومۇميۈزلۈك ھەل قىلىش» نى ئامېرىكىنىڭ دىپلوماتىيە سىياسىتىنىڭ بىر مۇھىم نۇقتىسى قىلىپ، ئىسرائىلىيە بىلەن ئەرەب لەرنىڭ تىنچلىق سۆھبىتىنى پائال ئىلگىرى سۈردى.

§ 2. ئىسرائىلىيىنىڭ خەۋپسىزلىك سىياسىتى ۋە دۆلەت مۇداپىئە تۈزۈلمىسى

1. خەۋپسىزلىك مەسىلىسى ۋە خەۋپسىزلىك سىياسىتى

ئىسرائىلىيە مۇستەقىل بولغان كۈندىن باشلاپ، دۇشمەنلىرىنىڭ پوزىتسىيىسىدىكى قوشنا دۆلەتلەرنىڭ مۇھاسىرىسىدە قالىدى. ئۇنىڭ يەر شەكلى تار — ئۇزۇنچاق بولغاچقا، دۇشمەنلىرىنىڭ ئەجەللىك زەربىسىگە ئاسان ئۇچرايتتى. شۇڭا، خەۋپسىزلىك مەسىلىسى ئىسرائىلىيە ئۈچۈن بۆلىنىغان مەسىلە بولۇپ، ئىسرائىلىيە ئىچكى، تاشقى سىياسىتىنىڭ ئاساسىي نۇقتىسى بولۇپ كەلدى.

ئىسرائىلىيىنىڭ خەۋپسىزلىك مەسىلىسى ئىنتايىن مۇرەككەپ بولۇپ، ئالىملارنىڭ بۇ مەسىلە توغرىسىدىكى قارىشى پەرقلىق بولدى. لېكىن يەنىلا ئېيتقاندا، بۇنى شەخسىي خەۋپسىزلىك، چېگرا خەۋپسىزلىكى ۋە خەلقئارا خەۋپسىزلىكتىن ئىبارەت ئۈچ تەرەپكە بۆلۈشكە بولىدۇ.

شەخسىي خەۋپسىزلىك — خەلقئارا مۇناسىۋەتتىكى يېڭى ئۇقۇم ھېسابلىنىدۇ. خەلقئارا تېررورلۇق غالجىرلاشقان بۈگۈنكى كۈندە خەۋپسىزلىك ئۇقۇمى شەخسىلەرنىڭ ئىجتىمائىي تۇرمۇشىنىڭ ھەممە تەرەپلىرىگە ۋە شەخسىلەرنىڭ جىسمانىي ۋە مال-مۈلۈك خەۋپسىزلىكىگە چېتىلىدى. ئەرەبلەر بىلەن ئىسرائىلىيە

ئوتتۇرىسىدىكى ئۇزۇنغا سوزۇلغان توقۇنۇش تۈپەيلىدىن، ئىسرائىلىيىدىكى يەھۇدىيلار ھەمىشە خەلقئارا تېررورلۇقنىڭ، بولۇپمۇ ئەرەب ئەسەبىيلىرىنىڭ تۈيۇقسىز ھۇجۇم قىلىدىغان نىشانى بولۇپ قالدى. مەسىلەن، 1972 - يىلىدىكى مىيۇنخېن ئولىمپىك تەنھەرىكەت يېغىنى مەزگىلىدە مۇسابىقىگە قاتناشقان ئىسرائىلىيىنىڭ 22 تەنھەرىكەتچىسى تېررورچىلار تەرىپىدىن تۇتقۇن قىلىندى ۋە ئۆلتۈرۈۋېتىلدى؛ 1976 - يىلى نۇرغۇن يەھۇدىيلار چۈشكەن فرانسىيىنىڭ يولۇچىلار ئايروپىلانىنى تېررورچىلار ئۇگاندانىڭ پايتەختى ئېنتېبې ئايرودرومىغا بۇلاپ كەتتى، ئايروپىلاندىكى ئىسرائىلىيىلىك 200 دىن ئارتۇق يەھۇدىينى تۇتقۇن قىلدى؛ 1992 - يىلى ئىسرائىلىيىنىڭ ئارگېنتىنادىكى ئەلچىخانىسىنى پارتلىتىپ، يۈزدىن ئارتۇق ئادەمنى ئۆلتۈردى ۋە ياردار قىلدى. 1996 - يىلى 2 - ئايدىن 3 - ئايغىچە تېررورچىلار ئېرۇسالېمدا ئۇدا تۆت قېتىم ئۆزىنى ئۆلتۈرۈش خاراكتېرىدە بومبا پارتلىتىپ، نەچچە ئون يەھۇدىي پۇقرانى ئۆلتۈرۈپ ۋە ياردار قىلىپ، خەلقئارا جەمئىيەتنىڭ يۈكسەك ئەھمىيەت بېرىشىنى قوزغىدى. مۇشۇ ئىشلار كۆزدە تۇتۇلۇپ، مىسىردىكى شام شەيخىتە خەلقئارا تېررورلۇققا قارشى دۆلەت باشلىقلىرى يېغىنى ئېچىلىپ، بۇنىڭغا تاقابىل تۇرۇشنىڭ تەدبىرلىرى ئۇستىدە مەسلىھەت قىلىندى. قىسقىسى، شەخسىلەرنىڭ خەۋپسىزلىك مەسىلىسى ئىسرائىلىيە بىخەتەرلىكىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى، شۇنداقلا ئىسرائىلىيە پۇقرالىرى ھازىر ئەڭ كۆڭۈل بۆلىدىغان خەۋپسىزلىك مەسىلىسى بولۇپ قالدى. بەزى تەتقىقات مەركەزلىرىنىڭ 1993 - يىلى 1 - ئايدىكى تەكشۈرۈشىدىن قارىغاندا 85% ئىسرائىلىيىلىك كۈندىلىك تۇرمۇشتا ھۇجۇمغا ئۇچراشتىن غەم يەيدىكەن.

چېگرا خەۋپسىزلىكى توغرىسىدا ئىسرائىلىيە دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرلىقىنىڭ سابىق مىنىستىرى موشې دايان «ئىسرائىل

لىيىنىڭ چېگرا مەسىلىسى» ناملىق كىتابىدا سىستېمىلىق توخ-
تالغان. ئۇ مۇنداق دەپ قارىغان: «ئىسرائىلىيىنىڭ چۆرىسىد-
كى تەبىئىي شارائىت ئىنتايىن غەلىتە ۋە مۇرەككەپ ‹خەۋپسىز-
لىك›، مەسىلىسىنى پەيدا قىلدى. پۈتكۈل ئىسرائىلىيە دۆلىتى
بىر چېگرا سىزىقىدىن ئىبارەت. ئىسرائىلىيىنىڭ خەۋپسىزلىكد-
ە ئاز ئۇچرايدىغان جۇغراپىيىلىك ئاجىزلىق بار. ئەرەب دۆلەت-
لىرى بىلەن بولغان قاتتىق دۇشمەنلىشىش بۇنداق ئاجىزلىقنى
تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتۇرۇۋەتتى. ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ ئىزچىل
‹ئېتىراپ قىلماسلىق›، سىياسىتى تۈپەيلىدىن، ئىسرائىلىيىنىڭ
چېگرا ‹خەۋپسىزلىكى› گە ئادەتتىكى توقۇنۇش ئەندىزىسى بويىچە
مۇئامىلە قىلغىلى بولمايدۇ». جۇغراپىيە جەھەتتىن قارىغاندا،
1967- يىلىدىن ئىلگىرى ئىسرائىلىيە زېمىنىنىڭ شەكلى دەز-
مالغا ئوخشاش بولۇپ، ئوتتۇرا قىسمىنىڭ دېڭىز ياقىسىدىكى
تۇزلەڭلىكى ئىنچىكە قولغا ئوخشايدۇ. ئۇزۇنلۇقى 50 كىلومې-
تىر، كەڭلىكى 20 كىلومېتىر كېلىدىغان بۇ ئىنچىكە «بەل»
نى ئاسان ئۇزۇۋېتىپ، ئىسرائىلىيە زېمىنىنى ئىككىگە ئايرىۋەت-
كىلى بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە پۈتكۈل ئىسرائىلىيە زېمىنى،
بولۇپمۇ ئۇنىڭ ئېغىر سانائەت مەركىزى قوشنا دۆلەتلەرنىڭ ئوقى
يېتىدىغان ئارىلىقتا ئوچۇق كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. چېگرا خەۋپسىز-
لىكى ئىسرائىلىيىنىڭ دۆلەت مۇداپىئە سىياسىتىگە ۋە دېپلومات-
ىيە سىياسىتىگە ناھايىتى چوڭ تەسىر كۆرسىتىدۇ.

خەلقئارا خەۋپسىزلىك يېغىپ ئېيتقاندا، خەلقئارا جەمئىيەت-
تە سىياسىي جەھەتتە مۇھاسىرىگە ئېلىش ۋە ئىقتىسادىي جەھەتتە
قامال قىلىش پەيدا قىلغان ئاقىۋەتتىن قۇتۇلۇش بولۇپ، تاشقى
دۇنيا بىلەن مۇقىم دوستانە مۇناسىۋەت ئورنىتىشتىن ئىبارەت.
ئىككىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىدن ئىلگىرى، ئىس-
رائىلىيە غەرب تەرىپىدىكى ئوتتۇرا دېڭىز يولىدىن باشقا يول
ئارقىلىق سىرتقى دۇنيا بىلەن پەقەت ئالاقە قىلالمايى، خەلقئارا

جەمئىيەتتە قاتمۇقات مۇھاسىرىگە چۇشۇپ قالغانلىقىنى چوڭقۇر
ھېس قىلغانىدى. 1956 - يىلىدىن كېيىن ئەھۋال سەل ياخشى-
لاندى. لېكىن ئۇچىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىدىن
كېيىن ئۇرغۇن دۆلەتلەر ئىسرائىلىيە بىلەن دېپلوماتىك مۇناسى-
ۋەتنى ئۈزۈپ، ئۇنى يېتىم ھالەتكە چۇشۇرۇپ، دېپلوماتىيە ۋە
تاشقى سودا جەھەتلەردە ئۇزۇنغىچە قىيىن ھالدا قويدى.

چېگرا خەۋپسىزلىكىگە كاپالەتلىك قىلىش ئۇچۇن، ئىسرا-
ئىلىيە قورال كۇچى ئىشلىتىشتىن يانماي ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ
زېمىنىنى ئىشغال قىلىپ، ئۆزىنىڭ جۇغراپىيىلىك ئەھۋالىنى
ئۆزگەرتىشنى بىر نەچچە قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىدا
ئىستراتېگىيىلىك نىشانلىرىنىڭ بىرى قىلدى. مەسىلەن،
1949- يىلىدىكى بىرىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىدا ب
د ت نىڭ بۆلۈپ باشقۇرۇش قارارىدا پەلەستىن دۆلىتىگە ئايرىپ
بەرگەن ئالتە مىڭ 220 كۋادرات كىلومېتىر ئىستراتېگىيىلىك
ئەھمىيەتكە ئىگە زېمىنىنى ئىسرائىلىيە ئىشغال قىلىۋالدى؛
1967 - يىلىدىكى ئۇچىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى
ئارقىلىق، ئىسرائىلىيە ئىئوردان دەريياسىنىڭ غەربىي قىرغىقە-
نى، شەرقىي ئېرۇسالېمنى ۋە گولان ئېگىزلىكىنى ئىشغال
قىلىپ، ئىنچىكە «بەل» نى تولىتتى ھەمدە ئىستراتېگىيىلىك
ئېگىزلىكلەرنى كونترول قىلىۋالدى؛ 1982 - يىلىدىكى لىۋان
ئۇرۇشىدىن كېيىن، ئىسرائىلىيە لىۋاننىڭ جەنۇبىدا «خەۋپسىز-
لىك» رايونى قۇرۇپ، شىمالىي رايونلارنىڭ بىۋاستە ھۇجۇمغا
ئۇچرىشىدىن مۇداپىئە كۆردى. بۇ ئىستراتېگىيىلىك قىممەتكە
ئىگە زېمىنلارنى مەڭگۈلۈك ئىشغال قىلىۋېلىش مەقسىتىگە يې-
تىش ئۇچۇن، ئۇچىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىدن
كېيىن ئىسرائىلىيە «خەۋپسىز چېگرا» دېگەن بۇ ئۇقۇمنى ئوتتۇ-
رىغا قويدى. 4 - قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى ئىسرائىلىيە-
لىكلەرگە پەقەت ئەرەبلەر بىلەن تىنچلىقنى ئەمەلگە ئاشۇرغاندىلا

ئىسرائىلىيىنىڭ چېگرا خەۋپسىزلىكىگە ھەقمقىي كاپالەتلىك قىلغىلى بولىدىغانلىقىنى تونۇتتى. ئىسرائىلىيىنىڭ سابىق زۇڭ-لىسى شىمون پېرىس (1923 —) «يېڭى ئوتتۇرا شەرق» ناملىق كىتابىدا مۇنداق دەپ ئوتتۇرىغا قويدى: «بىزگە كېرەكلى-كى سۇ ئۆتمەس قاتتىق چېگرا ئەمەس، يۇمشاق چېگرا - چېگرا قورۇق تام ئەمەس، بىزگە قورۇق تام بىلەن ئۆزىمىزنى قورشاپ قويۇشنىڭ ھاجىتى يوق. ئۇنداق قىلغاندا ھەر نېمە قىلغان بىلەن چېگرىنىڭ ئىككى چېتىدىكى دۆلەتنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقى مۇس-تەھكەم بولالمايدۇ.»

تېررورلۇق پائالىيەتلىرىگە زەربە بېرىش ئۈچۈن، ئىسرائى-لىيە تېررورلۇققا زەربە بېرىش ئەترەتلىرىنى قۇرۇپ، تېررور-چىلارنىڭ پىلانلىرىنى كۆپ قېتىم مۇۋەپپەقىيەتلىك بىتچەت قىل-دى. شۇنىڭ بىلەن بىللە سىستېمىلىق خەۋپسىزلىك تەدبىرلىرى-نى قوللىنىپ، تېررورچىلارنىڭ ھۇجۇمىدىن مۇداپىئە كۆردى. لېكىن، ئىسرائىلىيە تېررورلۇق ھۇجۇمىغا ئۇچرىغاندىن كې-يىن، ئاق - قارىنى پەرق ئەتمەي ئۆچ ئېلىپ، بىگۇناھ ئەرەب پۇقرالىرىنى زىيانغا ئۇچراتتى.

خەلقئارا خەۋپسىزلىك مەسىلىسى ئىسرائىلىيىنىڭ تاشقى سىياسەت تۈزۈشىگە بىۋاستە تەسىر كۆرسەتتى. ئىسرائىلىيە چوڭ دۆلەتلەرنىڭ قوللىشىنى ۋە خەلقئارانىڭ ئېتىراپ قىلىشىنى خەلقئارا خەۋپسىزلىكىنى كاپالەتلەندۈرۈشنىڭ مۇھىم تاشقى شەر-تى، دەپ قارىدى. ئىسرائىلىيە دۆلىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ئامېرىكا، سوۋېت ئىتتىپاقى، فرانسىيە قاتارلىق چوڭ دۆلەتلە-رنىڭ قوللىشىنى تەلەپ قىلدى. ئاخىر ئامېرىكا بىلەن ئەمەلىيەت-تىكى ئىتتىپاقداشلىق مۇناسىۋىتىنى ئورناتتى. ئىسرائىلىيە ئاك-تىپ تەدبىر قوللىنىپ، ئىقتىسادىي، تېخنىكا ۋە ھەربىي ئىشلار جەھەتلەردىن يارەدەم بېرىش ئارقىلىق ئاسىيا، ئافرىقا، لاتىن ئامېرىكىسىدىكى ئۆچىنچى دۇنيا دۆلەتلىرى بىلەن بولغان مۇنا-

سىۋەتتىن پائال راۋاجلاندۇرۇپ، ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ دىپلوماتىيە جەھەتتىكى قامال قىلىشىنى بۇزۇۋەتتى. بۇ ھەقتە كېيىن تەپسى-لىي توختىلىمىز.

2. دۆلەت مۇداپىئە تۈزۈلمىسى

دۆلەتنىڭ خەۋپسىزلىكىنى كاپالەتلەندۈرۈش ئۈچۈن، ئىس-رائىلىيە ئەترايلىق، يۇقىرى ئۈنۈملۈك دۆلەت مۇداپىئە تۈزۈلمە-سىنى بەرپا قىلدى. ئۇنىڭ تەدبىر بەلگىلەش ھوقۇقىنى ئىچكى كابىنىت ۋە زۇڭلى قوللىدا تۇتتى. 1973 - يىلى 10 - ئايدىن كېيىن ئىسرائىلىيە ئىچكى كابىنىتىدا دۆلەت مۇداپىئە كومىتېتى قۇرۇلۇپ، دۆلەتنىڭ ھەربىي ئىشلاردا تەدبىر بەلگىلەش ئورگىنى قىلىندى. بۇ كومىتېتقا زۇڭلى رەئىس بولدى. ئەمەلىيەتتە ئۇ، ئالىي تەدبىر بەلگىلىگۈچى، شۇنداقلا قوراللىق كۈچلەرنىڭ ئالىي قوماندانى بولدى. دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرلىقىنى مۇلكىي ئە-مەلدار ئۈستىگە ئېلىپ، ئارمىيىنى باشقۇرۇش ۋە ئارمىيىگە قوماندانلىق قىلىشقا مەسئۇل بولۇپ، پۈتكۈل دۆلەت مۇداپىئە سىستېمىسىغا رەھبەرلىك قىلدى. باش شتاب باشلىقىنى زۇڭلى ۋە دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرى ۋەزىپىگە تەينەلەپ، ئۇچ ئارمىيە-نىڭ ئۇرۇش قىلىشىغا ۋە ھەربىي تەلىم - تەربىيىسىگە مەسئۇل قىلدى.

ئىسرائىلىيە دۆلەت مۇداپىئە ئارمىيىسى— ئىسرائىلىيىنىڭ قوراللىق كۈچى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئىسرائىلىيە دۆلەت مۇدا-پىئە ئارمىيىسى 1948 - يىلى 1 - ئاينىڭ 27 - كۈنى قۇرۇلدى. قۇرۇقلۇق، دېڭىز، ھاۋا ئارمىيىلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ، ئۇ باش شتاب باشلىقى ئارقىلىق دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرىنىڭ بىر تۈتاش قوماندانلىقىنى قوبۇل قىلىدۇ. پۈتۈن ئىسرائىلىيە شىما-لىي قىسىم ئۇرۇش رايونى، ئوتتۇرا قىسىم ئۇرۇش رايونى ۋە جەنۇبىي قىسىم ئۇرۇش رايونىدىن ئىبارەت ئۈچ ئۇرۇش رايونىغا

ئايرىلغان. دۆلەت مۇداپىئە ئارمىيىسى دائىمىي قوشۇن ۋە زاپاس قوشۇندىن تەركىب تاپقان. دائىمىي قوشۇننىڭ كۆلىمى ناھايىتى كىچىك بولۇپ، ئۇنىڭدىكى ئادەم سانى ئومۇمىي ئەسكەر سانىنىڭ ئۇچتىن بىر قىسمىنى ئىگىلەيدۇ، مەجبۇرىي خىزمەت ئۆتەيدىغان ئەسكەرلەر ۋە كەسپىي ھەربىيلەردىن تەركىب تاپىدۇ. ئۇلار دۆلەت مۇداپىئە ئارمىيىسىنىڭ يادروسى ھېسابلىنىدۇ. زاپاس قوشۇن ئىسرائىلىيە دۆلەت مۇداپىئە ئارمىيىسىنىڭ ئاساسىي كۈچى بولۇپ، ئادەم سانى ئومۇمىي ئەسكەر سانىنىڭ ئۇچتىن ئىككى قىسمىنى ئىگىلەيدۇ، جەمئىي 430 مىڭ ئادەمى بار. ئىسرائىلە-يە ئارمىيىسى «ئېلاستىكلىق» قا ئىگە قوشۇن بولۇپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە جەمئىيەتنىڭ ھەربىيلىشىشىنى ۋە ئارمىيە-نىڭ ئىجتىمائىيلىشىشىنى ئىلگىرى سۈردى.

ئىسرائىلىيىنىڭ خەۋپسىزلىك مۇھىتىغا ۋە دۆلەت مۇداپىئە ئارمىيىسىنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن، ئىسرائىلىيىنىڭ دۆلەت ئىستراتېگىيىسى ۋە ئىدىيىسىدە مۇنداق بىرنەچچە پرىنسىپ تە-كىتلىنىدۇ: بىرىنچى، ئۆزىنى كۈچەيتىپ، قارشى تەرەپكە تەھ-دىت سېلىش تەكىتلىنىدۇ. ئىسرائىلىيە ھۆكۈمىتى ئۆزىنىڭ دۆلەت مۇداپىئە كۈچىنى كۈچەيتكەندىلا، قوشنا دۆلەتلەرنىڭ ھۇ-جۇمىدىن مۇداپىئە كۆرگىلى ۋە ئۇنىڭغا زەربە بەرگىلى بولىدىغان-لىقىغا، ئەمەلىي كۈچ بىلەن تەھدىت سېلىش ئارقىلىق ئەرەب دۆلەتلىرىگە ئىسرائىلىيىنى قورال كۈچى بىلەن بويسۇندۇرۇش-نىڭ مۇمكىن ئەمەسلىكىنى تونۇتقىلى بولىدىغانلىقىغا قەتئىي ئىشىنىدۇ. تۆت قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى، بولۇپمۇ 1973 - يىلىدىكى ئۆكتەبىر ئۇرۇشىدىن كېيىن ئەرەب دۆلەتلىرى ئىسرائىلىيىنى يوقىتىشنىڭ مۇمكىن ئەمەسلىكىنى ھەققىي ھېس قىلدى. ئىككىنچى، ئاۋۋال قول سېلىپ، دۈشمەنگە چېگرا سىرتىدا تاقابىل تۇرۇشنى تەكىتلىدى. بۇ ئىدىيىدە ئىسرائىلىيە زېمىنىنىڭ كىچىكلىكى، مۇھىم شەھەرلەرنىڭ چېگرىغا يېقىنلە-

قى، ئۇچ تەرەپتىن دۈشمەننىڭ تەھدىتىگە ئۇچرايدىغان پايدىسىز ئامىل كۆزدە تۇتۇلغان. پاسسىپ ۋەزىيەتنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن، ئىسرائىلىيە ھەمىشە مۇداپىئە كۈرۈش خاراكتېرىدىكى زەربە بە-رىش بىلەن شۇغۇللىنىپ، قارشى تەرەپكە ئاۋۋال ھۇجۇم قىلە-دۇ. قىسمەن ئۇستۇنلۇكتىن پايدىلىنىپ دۈشمەننى تېز يوقا-تىپ، ئۇرۇشنىڭ يېتەكچىلىك ھوقۇقىنى قولغا ئېلىۋالىدۇ؛ شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇرۇشنى دۈشمەن چېگرىسى ئىچىگە كىرگۈ-زۈپ، دۈشمەن دۆلەتنىڭ زېمىنىنى ئۆزىنىڭ ئىستراتېگىيىلىك سەپ چوڭقۇرلۇقى قىلىدۇ. يەنى «سۈنئىي ئىستراتېگىيىلىك سەپ چوڭقۇرلۇقى» پەيدا قىلىدۇ. شۇڭا، ئىسرائىلىيە خەلقئارا قانۇنغا پۈتۈنلەي پەرۋا قىلمىدى. مەسىلەن، ئۇچىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىدا ئىسرائىلىيە ئاۋۋال قول سېلىپ، ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ ھەربىي كۈچىنى تېزلىك بىلەن ۋەيران قىلدى. 1981 - يىلى ئىراقنىڭ ئاتوم قازىنىنى ۋەيران قىلىۋېتىش ئۈچۈن ئىسرائىلىيە ھاۋا ئارمىيىسىنى ئىئوردانىيە ھاۋا بوشلۇقىدىن ئۆتۈپ، ئۇزۇن يول بېسىپ ھۇجۇم قىلىشقا ئەۋەتتى. ئۇچىنچى، تېز جەڭ قىلىپ، تېز غەلىبە قىلىشنى، بىر - بىرلەپ تار مار قىلىشنى تەكىتلىدى. ھەربىي ۋە ئىقتىسادىي كۈچى چەكلىك بولغاچقا، ئىسرائىلىيە ئۇزۇن مۇددەتلىك ئۇرۇش سېلىقىنى كۆ-تۈرەلمەيدۇ. پۈتۈن سەپ بويىچە ھۇجۇمغىمۇ ئۆتەلمەيدۇ. شۇڭا، ئىسرائىلىيە ھەربىي جەھەتتە تېز جەڭ قىلىپ تېز غەلىبە قە-لىش، بىر - بىرلەپ تار مار قىلىش تاكتىكىسىنى قوللىنىپ، ئارمىيىنىڭ ئۇستۇنلۇكىنى ئەڭ زور دەرىجىدە جارىي قىلدۇرۇش-قا مەجبۇر بولىدۇ. تېز جەڭ قىلىپ، تېز غەلىبە قىلغاندا، دۈشمەننىڭ ئارام ئېلىۋېلىشىغا ۋە قايتۇرما ھۇجۇم ئۇيۇشتۇرۇ-شىغا ھەرگىز ۋاقىت بولمايدۇ. شۇنداقلا ئۆزىدە بولىدىغان ئۆ-لۈش - يارىلىنىشنى ۋە ھەربىي چىقىمنى ئەڭ زور چەك ئىچىدە ئازايتالايدۇ؛ بىر - بىرلەپ تار مار قىلغاندا ئۇستۇن ئەسكىرىي

كۆچنى توپلاپ، ئاساسلىق دۈشمەنگە زەربە بېرەلەيدۇ. تۆشنچى، سۇپەتكە ئەھمىيەت بېرىپ، ھەربىرىچان بولۇشنى تەكتلىدى. ئىسرائىلىيە ئارمىيىسىنىڭ ساپاسىغا ئىنتايىن ئەھمىيەت بېرىدۇ. ئوفىتسېر ئەسكەرلەرنىڭ جەڭگىۋار ئىرادىسى، قۇربان بېرىش روھى، مەدەنىيەت سەۋىيىسى، تېخنىكا قابىلىيىتى، كۆرەش ئۇنۇمى ۋە قوماندانلىق قىلىش ئىقتىدارى ئىنتايىن گەۋدىلىك. دەل شۇنداق بولغاچقا ئىسرائىلىيە ئارمىيىسى ھوقۇقنى مەركەزلەشتۈرۈش بىلەن تارقاقلاشتۇرۇش بىرلەشتۈرۈلگەن قوماندانلىق قىلىش تۈزۈلمىسىنى قوللىنىپ، جەڭ مەيدانىدىكى قوماندانلارنىڭ مۇستەقىل قوماندانلىق قىلىشىغا دادىل يول قويىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئۆزىنىڭ قابىلىيىتىنى تولۇق جارىي قىلدۇرۇپ، ئۇرۇشتىكى جانلىقلىقنىڭ يۇقىرى كۆتۈرىدۇ. بەشىنچى، ئاخبارات ئەھمىيەت بېرىپ، ئۆزىنىمۇ، ئۆزگىنىمۇ بىلىشنى تەكتلەيدۇ. ئىسرائىلىيە ئىستراتېگىيىلىك نىشانىنى ئەملگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن، دۇنياغا مەشھۇر يۇقىرى ئۇنۇملۇك ئاخبارات تارماقلىرىنى قۇردى.

§ 3 . تىنچلىقنىڭ ئۆزۈن يولى

1. ئىسرائىلىيە بىلەن ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ دەسلەپكى ۋاقىتلاردىكى ئۇچرىشىشى

XIX ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرى زىئونىزم پۈتۈن يەر شارىدا سىياسىي ھەرىكەت بولۇپ شەكىللەنگەندىن تارتىپ ھازىرغىچە ئەرەب دۆلەتلىرى بىلەن ئىسرائىلىيە ئوتتۇرىسىدىكى توقۇنۇشنىڭ تارىخى يۈز يىلدىن ئېشىپ كەتتى. 1948 - يىلى ئىسرائىلىيە دۆلىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن بۇ «ئەسىرلىك توقۇنۇش» دۆلەتلەر ئارىسىدىكى ئىككى تەرەپ ياكى كۆپ تەرەپ ئۇرۇشى شەكلىدە بارغانسېرى جىددىيلىشىپ، دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىنكى خەلقئا-

رالىق تالاش - تارتىشنىڭ قىزىق نۇقتىسى بولۇپ قالدى.

بۇ توقۇنۇش باشلىنىش بىلەن ئىسرائىلىيە ۋە ئەرەب دۆلەتلىرى ئۆزئارا تالاش - تارتىشنى تىنچ يول بىلەن ھەل قىلىش ئۈستىدە ئىزدەندى. 1948 - يىلدىن ئىلگىرىكى ئىككى تەرەپنىڭ ئۇچرىشىشى يۇقىرىدا بايان قىلىندى. بۇ يەردە 1948 - يىلدىن كېيىنكى ئەھۋال ئۈستىدە توختىلىمىز. بىرىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى پارتلاشتىن ئىلگىرى، ئىسرائىلىيە مېير خانىمنى ئىئوردانىيە پادىشاھى ئابدۇللا بىلەن مەخپىي ئۇچرىشىشقا ئەۋەتىپ، پەلەستىن رايونىنىڭ كەلگۈسىدىكى سىياسىي ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى قاتارلىق مەسىلىلەر توغرىسىدا پىكىر ئالماشتۇردى. بىرىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىدىن كېيىن ئىسرائىلىيىدە شارىت ۋەكىللىكىدىكى تىنچلىق تەرەپدارلىرى قورال كۈچى سىياسىتىگە قارشى تۇرۇپ، خەلقئارا جەمئىيەتتىكى كۈچلەرگە تايىنىپ، ئىسرائىلىيە بىلەن ئەرەبلەر ئوتتۇرىسىدىكى توقۇنۇشنى، دىپلوماتىك ۋاستە ئارقىلىق تىنچلىق بىلەن ھەل قىلىشنى تەشەببۇس قىلدى. 1950 - يىلى 2 - ئايدا ئىسرائىلىيە بىلەن ئىئوردانىيە تىنچلىق شەرتنامە لايىھىسى تۈزۈپ، ئىككى دۆلەت ئوتتۇرىسىدا نورمال سودا ۋە سایاھەت پائالىيەتلىرىنى قانات يايدۇرۇش، ئېرۇسالىمنىڭ شەرقىي ۋە غەربىي رايونلىرىدىكى ھەرقايسى دىنلارنىڭ مۇقەددەس جايلىرىغا ئەركىن كىرىش، ھايفادا ئىئوردانىيىگە ئەركىن پورت رايونى قۇرۇپ بېرىش، ئىككى دۆلەت چېگرىسىنى بەش يىلغىچە ئۆزگەرتمەسلىك، ھەل بولماي قالغان مەسىلىلەرنى بىرلەشمە كومىتېت ھەل قىلىش قاتارلىقلارنى بەلگىلىدى. لېكىن بۇ لايىھە ئىئوردانىيە ئېچكى كابىنېتىنىڭ، ئىئوردانىيەدىكى پەلەستىنلىكلەرنىڭ ۋە ئەرەب ئىتتىپاقىنىڭ كۈچلۈك قارشىلىقىغا ئۇچرىدى. مۇشۇنداق بىسىم ئاستىدا، پادىشاھ ئابدۇللا لايىھىنىڭ ئېلان قىلىنىشىنى ۋە تەستىقلىنىشىنى كېچىكتۈرۈشنى قارار قىلىشقا مەجبۇر بول-

دى. كېيىن پادىشاھ ئابدۇللا ئۆلتۈرۈۋېتىلدى، ئىسرائىلىيە بىلەن ئىئوردانىيە ئوتتۇرىسىدىكى مەخپىي سۆھبەتمۇ ئۇزۇلۇپ قالدى.

1952 - يىلى مىسىردا جامال ئابدۇل ناسىر ھاكىمىيەتنى قولغا ئالغاندىن كېيىن ئىسرائىلىيىگە زۇڭلى بولغان شارىت مىسىر بىلەن چۈشەنچە ھاسىل قىلىشقا تىرىشىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ئۇ جامال ئابدۇل ناسىر بىلەن خەت ئالماشتۇردى ھەمدە ئامېرىكىنى ئىسرائىلىيە بىلەن مىسىرنى مەخپىي سۆھبەت ئۆتكۈزۈشكە ئورۇنلاشتۇرغۇزماقچى بولدى. ۋەھالەنكى، 1955 - يىلىغا كەلگەندە مىسىر بىلەن چېخ - سلوۋاكىيە نۇرغۇن پۇللۇق قورال سودىسىدا كېلىشكەنلىكتىن، ئامېرىكا ئەرەب دۆلەتلىرىنى يېنىغا تارتىپ باغدات شەرتنامىسى تەشكىلاتىنى قۇرۇش ئۈچۈن ئىسرائىلىيىگە سوغۇق مۇئامىلە قىلدى. بۇنىڭ ئۈرىئون قايتىدىن زۇڭلى، دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرى بولدى. شۇنىڭ بىلەن ئىسرائىلىيىدىكى قاتتىق قوللۇق تەرەپدارلىرى ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلىدى. 1956 - يىلى ئىككىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى پارتلىغاندىن كېيىن ئىككى ئوتتۇرىدىكى ئۇچرىشىش ۋە سۆھبەت ئاساسەن توختاپ قالدى. 60 -، 70 - يىللاردا ئەرەب دۆلەتلىرى ئىچىدە پەقەت ئىئوردانىيە پادىشاھى ئىببىن تالال ھۇسەين ئىسرائىلىيە رەھبەرلىرى بىلەن مەخپىي ئۇچرىشىپ، ئىئوردان دەرياسىنىڭ سۈيىنى تەقسىم قىلىش، ئاقابا قولتۇقىنىڭ مۇھىتىنى قوغداش ۋە ئاۋىئاتسىيە بىخەتەرلىكى قاتارلىق مەسىلىلەر ئۈستىدە كېڭىشىپ تۇردى. بۇنىڭدىن باشقا، ئىسرائىلىيە ماراكەش پادىشاھى ھەسەن II بىلەنمۇ مەلۇم مەخپىي ئۇچرىشىشنى ساقلاپ كەلدى. 1978 - يىلىدىكى ئىسرائىلىيە بىلەن مىسىرنىڭ ئۇچرىشىدا ھەسەن II مۇھىم رول ئوينىدى.

2. داۋىد لاگېرى كېلىشىمى

ئۇچىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىدىن كېيىن، ئىسرائىلىيىدىكى بەزى مۇتەدىل كۈچلەر چېكىدىن ئاشقان ئوڭ قانات مىللەتچى سىياسىي پارتىيە ۋە دىنىي پارتىيىلەرنىڭ 1967 - يىلىدىكى ئۇرۇش توختىتىش سىزىقىنى چېگرا قىلىپ «بۈيۈك ئىسرائىلىيە» لايىھىسىنى ئەمەلگە ئاشۇرىدىغان قاتتىق مەيدانغا قارشى تۇرۇپ، ئىسرائىلىيە ئىشغال قىلىۋالغان مۇتلەق كۆپ قىسىم، ھەتتا ھەممە ئەرەب زېمىنىدىن تەدرىجىي ۋاز كېچىشنى ئېتىراپ قىلىشنى تەشەببۇس قىلدى. بۇنىڭغا ئاساسلىقى تىنچلىق ۋە باراۋەرلىكنى قولغا كەلتۈرۈش دېموكراتىك فرونتى، تىنچ تەرەققىي قىلىشنى قولغا كەلتۈرۈش پارتىيىسى قاتارلىق پارتىيە - گۇرۇھلار ۋەكىللىك قىلدى. ئۇلارنىڭ تەشەببۇسلىرى ئىسرائىلىيىدىكى ئەرەبلەرنىڭ قوللىشىغا ئېرىشىپ، تەسىر كۈچى چەكلىك بولدى. ھاكىمىيەت بېشىدىكى ئىسرائىلىيە لېيبورىستلار پارتىيىسى ۋە ئېنى چاغدا لېيبورىستلار پارتىيىسى ئىتتىپاقىنىڭ ئەتراپىغا ئۇيۇشقان بىرلىككە كەلگەن ئىشچىلار پارتىيىسى، پۇقرالار ھوقۇقى پارتىيىسى قاتارلىقلار بىر قەدەر مۇتەدىل پوزىتسىيە تۇتۇپ، ئىشغال قىلىۋېلىنغان كۆپ قىسىم زېمىننى قايتۇرۇپ بېرىش ھېسابىغا ئەرەبلەرنىڭ ئىسرائىلىيىنى ئېتىراپ قىلىشىنى قولغا كەلتۈرۈشكە مايىل بولدى. لېكىن ئۇلار ئېرۇسالېم كونا شەھىرىدىن ۋە ئىسرائىلىيىنىڭ خەۋپسىزلىكىدە ئىستراتېگىيىلىك ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان ئىئوردان دەرياسىنىڭ غەربىي قىرغىقىدىكى بىر قىسىم رايونلاردىن ۋاز كېچىشنى خالىمىدى. ئىشغال قىلىۋېلىنغان زېمىن مەسىلىسى ئۈستىدە لېيبورىستلار پارتىيىسى ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن مەزگىلدە تۆت لايىھە ئوتتۇرىغا قويۇلدى. بۇ لايىھىلەردە ھەم ئىسرائىلىيىنىڭ دۆلەت قۇرۇش پرىنسىپىنى ئىجرا قىلىش، ھەم ئىسرائىلىيە دۆلىتىنىڭ

بىخەتەرلىكىنى كاپالەتلەندۈرۈش مەقسەت قىلىنغان.

تۆتىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىدا تېخىمۇ كۆپ ئىسرائىلىيىلىكلەر ئىشغال قىلىۋېلىنغان زېمىن مەسىلىسى ھەل بولمىغۇچە ئىسرائىلىيىنىڭ ھەقىقىي خەۋپسىزلىككە ۋە تىنچلىققا ئىگە بولالمايدىغانلىقىنى تونۇپ يەتتى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئامېرىكىمۇ ئۆزىنىڭ ئىستراتېگىيىلىك مەنپەئىتىنى نەزەرگە ئېلىپ، ئىسرائىلىيىگە بېسىم ئىشلىتىپ، ئۇنىڭدىن ئەرەب دۆلەتلىرى بىلەن تىنچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزۈشنى تەلەپ قىلدى. مۇشۇنداق ئەھۋالدا ئىسرائىلىيە ئەرەب دۇنياسىدىكى ئەڭ كۈچلۈك رەقىبى مىسىر بىلەن مەخپىي ئۇچرىشىشنى قارار قىلىپ، توقۇنۇشنى ھەل قىلىشنىڭ يوللىرى ئۈستىدە ئىزدىنىپ باقماقچى بولدى. ماراكەش پادىشاھى ھەسەن II فرانسىيە مۇخبىرىنىڭ زىيارىتىنى قوبۇل قىلغاندا ئىسرائىلىيىنىڭ دايانىنى ئۆزى بىلەن ئۇچرىشىشقا ئەۋەتىپ، مىسىر بىلەن ئۇچرىشىشنى خالايدىغان تىنچلىق ئارزۇسىنى بىلدۈرگەنلىكىنى، ئۇ بۇ مۇھىم خەۋەرنى مىسىرنىڭ زۇڭتۇڭى سادانقا يەتكۈزۈگەندىن كېيىن سادانىنىڭ ئىجابىي جاۋاب بەرگەنلىكىنى ئەسلىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئىسرائىلىيە بىلەن مىسىر ئىككى تەرەپ راباتتا مەخپىي ئۇچراشتى، ئىسرائىلىيە زۇڭلىسى مېناخېم بېگىننىڭ تەلىپىگە بىنائەن، مىسىر زۇڭتۇڭى سادات 1977 - يىلى 11 - ئاينىڭ 19 - كۈنىدىن 21 - كۈنگىچە ئېرۇسالېمنى رەسمىي زىيارەت قىلدى. بۇ ئىش دۇنيادا زىلزىلە قوزغىدى ھەمدە ئىسرائىلىيە بىلەن مىسىرنىڭ تىنچلىق سۆھبىتىنى كۆچلۈك ئىلگىرى سۈردى. ساداتنىڭ ئېرۇسالېم سەپىرىدە ئىپادىلىگەن ئەقىل - پاراسىتى ۋە جاسارىتى، شەكسىزكى، ئوتتۇرا شەرقنىڭ تىنچلىق مۇساپە تارىخىدا مەڭگۈلۈك ئىز بولۇپ، ئەبەدىي كۆمۈلمەيدۇ.

ئامېرىكا زۇڭتۇڭى جىم كاتىنىڭ تەكلىپىگە بىنائەن، بېگىن بىلەن سادات 1978 - يىلى 9 - ئاينىڭ 5 - كۈنى ئامېرىكىنى

تەڭ زىيارەت قىلدى. ئۇچ تەرەپ داۋىد لاگېرىدا ئون ئىككى كۈن جاپالىق سۆھبەت ئۆتكۈزۈش ئارقىلىق، 9 - ئاينىڭ 17 - كۈنى «ئوتتۇرا شەرق تىنچلىقىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش پروگراممىسى» ۋە «مىسىر بىلەن ئىسرائىلىيە ئوتتۇرىسىدىكى تىنچلىق شەرتنامىسىنى ئىمزالاش توغرىسىدىكى پروگراما» نى، يەنى داۋىد لاگېرى كېلىشىمىنى ئىمزالىدى. كېلىشىمدە مۇنداق بەلگىلەندى: مىسىر ۋە ئىسرائىلىيە ئىئورداندىن بىلەن ئىئوردان دەريا-سىنىڭ غەربىي قىرغىقىدا ۋە گازا رايونىدا سايلام ئارقىلىق بار-لىققا كېلىدىغان ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ شەكلىنى مەسلىھەت-لىشىپ بېكىتىدۇ؛ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى قۇرۇلغاندىن كېيىن-كى بەش يىللىق ئۆتكۈنچى دەۋرده يۇقىرىقى ئىككى جايىنىڭ ئا-خىرقى ئورنىنى ئالاقىدار تەرەپلەر سۆھبەتلىشىپ بەلگىلەيدۇ؛ ئىسرائىلىيىنىڭ پاراخوتلىرى سۇۋەيش قولتۇقىدا ۋە سۇۋەيش قانىلىدا ئەركىن قاتناش ھوقۇقىغا ئىگە؛ ئىسرائىلىيە ئارمىيىسى سىناي يېرىم ئارىلىدىن باسقۇچقا بۆلۈپ چېكىنىپ چىقىدۇ. 1979 - يىلى 3 - ئاينىڭ 26 - كۈنى ئىسرائىلىيە بىلەن مىسىر تىنچلىق شەرتنامىسىنى رەسمىي ئىمزالىدى. شەرتنامىدا ئىسرا-ئىلىيىنىڭ باسقۇچقا بۆلۈپ ئۈچ يىلدا سىناي يېرىم ئارىلىدىن ئەسكەر چېكىندۈرۈپ كېتىشى، ئىسرائىلىيە بىلەن مىسىر مۇنا-سىۋىتىنى نورماللاشتۇرۇشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش، ئىككى تەرەپ تەستىق گۇۋاھنامىلىرىنى ئالماشتۇرغاندىن كېيىنكى ئون ئاي ئىچىدە پەلەستىنىنىڭ ئاپتونومىيە مەسىلىسىنى ھەل قىلىش بە-گىلەندى.

داۋىد لاگېرى كېلىشىمى ۋە ئىسرائىلىيە بىلەن مىسىر تىنچلىق شەرتنامىسىنىڭ ئىمزالىنىشى ئىسرائىلىيە بىلەن ئەرەب-لەر مۇناسىۋىتىنىڭ تەرەققىيات تارىخىدىكى نامايەندە بولدى. ئۇ ئىككى دۆلەت ئوتتۇرىسىدىكى چوڭ تالاش - تارتىشلارنى ئاساسىي جەھەتتىن ھەل قىلىپ، ئىككى دۆلەت ئوتتۇرىسىدا ئوتتۇز يىلغا

سوزۇلغان ئۇرۇش هالىتىگە خاتىمە بەردى. ئىككى ھۆججەتتە پەلەستىن خەلقىنىڭ مىللىي ھوقۇقى قاتارلىق چوڭ مەسىلىلەردە كەينىگە سۈرەش، ئۆزىنى قاچۇرۇشتەك پاسسىپ پوزىتسىيە قوللىنىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئەرەبلەر بىلەن ئىسرائىلىيە ئوتتۇرىسىدا تۇنجى قېتىم ھاسىل قىلىنغان رەسمىي تىنچلىق كېلىشىم شەرتنامىسى بولغاچقا، مۇھىم تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە.

3. لىۋان ئۇرۇشىدىن مادرىد سۆلھى كېڭىشىگىچە

داۋىد لاگېرى كېلىشىمى، ئىسرائىلىيە بىلەن مىسىر ئوتتۇرىسىدىكى سۆلھى شەرتنامىسى ئىمزالانغاندىن كېيىن ئىسرائىلىيە بىلەن ئەرەب دۆلەتلىرى ئوتتۇرىسىدا بەزى ئىجابىي ئۆزگىرىشلەر پەيدا بولغان بولسىمۇ، سۆلھى شەرتنامىسىدە ئىسرائىلىيە بىلەن ئەرەب دۆلەتلىرى توقۇنۇشىدىكى يادرولۇق مەسىلە — پەلەستىن مەسىلىسى ھەل قىلىنمىغاچقا، ئەرەب دۆلەتلىرى ئىچىدە ئېغىر پارچىلىنىش بولۇپ، ئوتتۇرا شەرق تىنچلىق مۇساپىسىنىڭ يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ تەرەققىي قىلىشىغا تەسىر يەتكۈزىدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئىسرائىلىيە ھۆكۈمىتى ئىشغال قىلىۋالغان زېمىن مەسىلىسىدە بۇرۇنقى قاتتىق مەيدانىنى ئۆزگەرتىمەيلا قالماستىن، ئەكسىچە ئەرەب دۇنياسىنىڭ بۆلۈنۈپ كېتىشىتەك ھالىتىدىن پايدىلىنىپ زېمىن ئىگىلەش ھەرىكىتىنى كۈچەيتتى. ئىسرائىلىيە پارلامېنتى 1980 - يىلى «ئىرۇسالېم قانۇنى» ماقۇللاپ، ئىرۇسالېمنى ئىسرائىلىيىنىڭ «مەڭگۈلۈك، ئايرىلماس پايتەختى» دەپ جاكارلاپ، شەرقىي ئىرۇسالېم (ئىرۇسالېم كونا شەھرى) نى رەسمىي ئىگىلىۋالدى. 1981 - يىلى ئىسرائىلىيە پارلامېنتى گولان ئېگىزلىكىدە ئىسرائىلىيىنىڭ قانۇننى يولغا قويىدىغانلىقىنى جاكارلاپ، ئۇ يەرنى ئىسرائىلىيىگە قوشۇۋالدى. بىكىن ھۆكۈمىتى ئىئوردان دەرياسىنىڭ غەربىي قىرغىقىغا ۋە گازا رايونىغا ئىگىلىك ھوقۇق يۈرگۈزۈشنى تەشەب-

بۇس قىلىپ، بۇ «ئىجازەت قىلىنغان زېمىن» نىڭ ئايرىلماس تەركىبىي قىسمى دەپ قاراپ، زېمىن ھەققىدىكى ھەرقانداق مۇرەسسەنى رەت قىلدى ھەمدە ئىشغال قىلىۋېلىنغان زېمىندا يەھۇدىيلارنىڭ ئولتۇراق رايونلىرى قۇرۇشنى تېزلەتتى. ئىسرائىلىيە 1982 - يىلى 6 - ئايدا لىۋانغا كەڭ كۆلەمدە ئۇرۇش قوزغىدى.

ئىسرائىلىيە لىۋان چېگرىسى ئىچىدىكى پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتىنىڭ بازىسىنى كۆزگە قادالغان مىخ دەپ بىلىپ، ئۇنى يوقىتىۋېتىپ، شىمالىي چېگرىسىغا كېلىدىغان خەۋپىنى يوقىتىش نىيىتىدە بولۇپ كەلدى. دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرى شارون ئىسرائىلىيە لىۋانىنىڭ كۆپ قىسمىنى ئىشغال قىلىۋېلىش مەقسىتىدە كەڭ كۆلەملىك ھەربىي ھەرىكەت قوللانسا بولىدىغانلىقىنى ئاشكارا تىلغا ئالدى. ئىسرائىلىيىنىڭ ئەنگلىيىدە تۇرۇشلۇق باش ئەلچىسى 1982 - يىلى 6 - ئاينىڭ 3 - كۈنى كېچىسى قەستكە ئۇچراپ يارىلاندى. ئىسرائىلىيە ئىچكى كابىنىتى دەرھال يىغىن ئېچىپ، «گالىلى تىنچلىق ھەرىكىتى» دېگەن نام بىلەن لىۋانغا كەڭ كۆلەملىك ھۇجۇم قوزغاشنى قارار قىلدى. 6 - ئاينىڭ 4 - ۋە 5 - كۈنلىرى ئىسرائىلىيە ھاۋا ئارمىيىسىنى ئىشقا سېلىپ، بېيرۇتنى ۋە لىۋانىنىڭ جەنۇبىي قىسمىنى قاتتىق بومبارداىمان قىلىپ ھەم كەڭ كۆلەمدە توپقا تۇتۇپ، ئۇرۇشنىڭ مۇقەددىمىسىنى باشلىدى. 6 - ئاينىڭ 6 - كۈنى ئۇچ لىنىيە بىلەن ئەسكەر ئەۋەتىپ لىۋانغا كەڭ كۆلەمدە تاجاۋۇز قىلىپ كىرىپ، پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتىنى، سۇرىيە قوشۇنلىرىنى قاتتىق زەربە بېرىپ، پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتىنىڭ 12 مىڭ قوراللىق ئادىمىنى بېيرۇتتىن ئايرىلىپ سەككىز ئەرەب دۆلىتىگە تارقىلىپ كېتىشىكە مەجبۇر قىلدى ھەمدە سۇرىيىنىڭ لىۋاندىكى بىقاە جىلغىسىغا ئورۇنلاشتۇرغان سام — 6 نامىلىق باشقۇرۇلىدىغان بومبا بازىسىنى ۋەيران قىلىۋەتتى. ئىسرائىلىيە بىلەن لىۋان 1982 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىن باشلاپ ئامېرىكىنىڭ كېلىشتۇرۇشى

ئارقىسىدا، ئەسكەر چېكىنىدۇرۇش ئۇستىدە سۆھبەتلەشتى، بەش ئاي سۆھبەتلىشىش ئارقىلىق 1983 - يىلى 5 - ئاينىڭ 17 - كۈنى ئەسكەر چېكىنىدۇرۇش كېلىشىمى ئىمزالاپ، ئىسرائىلىيە ئارمىيىسى ئەسكىرىنى قىسمەن چېكىنىدۇرۇشنى باشلىدى. سۇرىيە، پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتى ۋە لىۋاندىكى گۇرۇھلارنىڭ قارشىلىشىشى كۈچيىپ كەتكەنلىكتىن، لىۋان تەرەپ كېلىشىمىنى تەستىقلىمىدى. لىۋان ھۆكۈمىتى 1984 - يىلى 3 - ئاينىڭ 5 - كۈنى كېلىشىمنى ئەمەلدىن قالدۇرغانلىقىنى رەسمىي جاكارلىدى. شۇ يىلى 9 - ئايدا ئىسرائىلىيە تەرەپ دۆلەت ئىچىدىكى سىياسىي، ئىقتىسادىي كرىزىسنىڭ كۈنسايىن ئېغىرلاشقانلىقى تۈپەيلىدىن، ئىسرائىلىيە بىلەن سۇرىيەنىڭ تەڭ ئەسكەر چېكىنىدۇرۇشىنى ئەسكەر چېكىنىدۇرۇشنىڭ ئالدىنقى شەرتى قىلىشتا چىڭ تۇرمايدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ئاندىن كېيىن ب د ت نىڭ رىياسەتچىلىكىدە، ب د ت نىڭ لىۋاندا تۇرۇشلۇق ۋاقىتلىق قوشۇنىنىڭ قوماندانى ۋىليام كاللاگان لىۋان ئارمىيىسى تەرەپ بىلەن سۆھبەتلەشتى. 1985 - يىلى 1 - ئاينىڭ 14 - كۈنى ئىسرائىلىيە ئۇچ باسقۇچقا بۆلۈپ لىۋاندىن ئەسكەر چېكىنىدۈرىدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى ھەمدە 6 - ئاينىڭ 10 - كۈنى ئەسكىرىنى چېكىنىدۈرۈپ بولدى. لېكىن ئىسرائىلىيە لىۋاننىڭ جەنۇبىي قىسمىدا ئاتالمىش «خەۋپسىز» رايونىنى ئىشغال قىلىپ تۇردى ھەمدە ئىسرائىلىيە ئارمىيىسىنىڭ كونترول‌لۇقىدىكى جەنۇبىي لىۋان ئارمىيىسىنى يۆلىدى. بۇ قېتىمقى ئۇرۇش بىلەن ئىسرائىلىيە پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتىنىڭ شىمالىي قىسمىدىكى چېگرىغا سالىدىغان ھەربىي تەھدىتىدىن قۇتۇلدى. لېكىن، ئۇرۇشنىڭ ۋاقتى بەك ئۇزىراپ كەتكەنلىكتىن، ئىسرائىلىيىنىڭ ھەربىي خىراجەت چىقىمى 1982 - يىلىدىن 1984 - يىلىغىچە بولغان ئۇچ يىلدا بىرنەچچە مىليارد ئامېرىكا دوللىرىغا يېتىپ، دۆلەت ئىچىدىكى سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي كرىزىس تېخىمۇ ئېغىرلىشىپ كەتتى. بولۇپمۇ ئىسرائىلىيە ئارمىيىسىنىڭ خىرىستىئان خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ بېيرۇتتىكى مۇساپىرلار لاگېرىدا قىرغىنچىلىق قىلىشىغا يول قويۇقى خەلقئارا جامائەت پىكرىنىڭ ئەيىبلىشىنى قوزغىغاندا، ئىسرائىلىيىدىمۇ غايەت زور نارازىلىق دولقۇنى كۆتۈرۈلدى.

شۇنىڭ بىلەن بىللە، خەلقئارا جەمئىيەتمۇ ئىسرائىلىيە بىلەن ئەرەب دۆلەتلىرى ئوتتۇرىسىدىكى توقۇنۇشنى ئومۇمىيۈزلۈك ھەل قىلىشنى، بولۇپمۇ پەلەستىن مەسىلىسىنىڭ مۇھىملىقى ۋە جىددىيلىكىنى تونۇپ يېتىپ، ئۆز لايىھىلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئامېرىكا ئۆزىنىڭ ئوتتۇرا شەرقتىكى مەنپەئىتىنى قوغداش ۋە ئوتتۇرا شەرق رايونىدىكى ئوبرازىنى ياخشىلاش ئۈچۈن، 1982- يىلى 9 - ئايدا ھەممىدىن بۇرۇن ئوتتۇرا شەرق مەسىلىسىنى ھەل قىلىدىغان «يېڭى سىياسەت»نى ئوتتۇرىغا قويدى. «يېڭى سىياسەت»تە مۇنداق تەكتىلەندى: ئىسرائىلىيىنىڭ ئۆزىنىڭ خەۋپسىزلىكىگە نورمال كۆڭۈل بۆلۈشى بىلەن پەلەستىن خەلقىنىڭ مىللىي ھوقۇقىنى ماسلاشتۇرۇش كېرەك؛ پەلەستىن خەلقىنىڭ قانۇنلۇق ھوقۇقىنى ئېتىراپ قىلىپ، ئىئوردان دەريا-سىنىڭ غەربىي قىرغىقى ۋە گازا رايونىدىكى پەلەستىنلىكلەرنىڭ ئىئوردانىيە بىلەن ئالاقىلىشىدىغان ئاپتونومىيە ئورگىنى قۇرۇشىغا قوشۇلىدۇ؛ ئېرۇسالېمنىڭ ئورنى بېكىتىلمىدى؛ ئىسرائىلىيىنىڭ غەربىي قىرغاقنى ۋە گازانى بېسىۋېلىشىغا ياكى مەڭگۈ كونترول قىلىۋېلىشىغا قارشى تۇرۇلىدۇ؛ مۇستەقىل پەلەستىن دۆلىتى قۇرۇشقا قارشى تۇرۇلىدۇ، پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتى ئېتىراپ قىلىنمايدۇ. شۇ ئايدا ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ 12 - نۆۋەتلىك دۆلەت باشلىقلىرى يىغىنى پېز پىلانىنى ماقۇللىدى. پېز پىلانى ئىسرائىلىيىنىڭ 1967 - يىلىدىن كېيىن ئىشغال قىلىۋالغان ھەممە ئەرەب زېمىنىدىن، جۈملىدىن ئەرەبلەرنىڭ مۇقەددەس يېرى ئېرۇسالېمدىن چىقىپ كېتىشىنى ھەمدە ئىشغال

قىلىۋېلىنغان مۇشۇ يەرلەردە قۇرغان يەھۇدىيلارنىڭ ئولتۇراق مەھەللىلىرىنى بۇزۇۋېتىشنى؛ پەلەستىن خەلقى ئۆزىنىڭ بىر-دىنبىر قانۇنلۇق ۋەكىلى پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتىنىڭ رەھ-بەرلىكىدە تولۇق مىللىي ئاپتونومىيە ھوقۇقىدىن بەھرىمەن بو-لۇشنى ھەمدە ئاخىرى ئېرۇسالىم پايتەخت قىلىنغان مۇستەقىل پەلەستىن دۆلىتى قۇرۇشنى؛ ب د ت خەۋپسىزلىك كېڭىشىنىڭ بۇ رايوندىكى ھەربىر دۆلەتنىڭ خەۋپسىزلىكىگە ۋە تىنچلىقىغا كاپالەتلىك قىلىشىنى تەشەببۇس قىلدى. پېز پىلانى ئەرەب دۆ-لەتلىرىنىڭ ئىسرائىلىيە دۆلىتىنىڭ ياشاش ھوقۇقىنى تونجى قېتىم «يوشۇرۇن» ئېتىراپ قىلغانلىقىنى كۆرسەتتى، ئوتتۇرا شەرقتىكى تىنچلىق ئىشلىرىنى ئامېرىكىنىڭ ئۆز ئالدىغا تارتىۋې-لىشىنى توسۇش ئۈچۈن، سوۋېت ئىتتىپاقىمۇ شۇ ئايدا «ئالتە پرىنسىپ» نى ئوتتۇرىغا قويۇپ، ئىسرائىلىيىنىڭ 1967 - يىلدە-دىن بۇرۇنقى چېگرىغا قايتىپ كېتىشىنى، مۇستەقىل پەلەستىن دۆلىتى قۇرۇپ، ئۇنى ب د ت خەلقئارا كاپالەت بىلەن تەمىلەش-نى، ئامېرىكا بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ئورتاق رىياسەتچىلىك قىلغان ئوتتۇرا شەرق تىنچلىق سۆھبىتى بوينچە خەلقئارا يىغىن ئېچىشنى تەلەپ قىلدى. 1985 - يىلى ئىئوردانىيە پادىشاھى ھۇسەين بىلەن پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتىنىڭ رەھبىرى ئارا-پات كېلىشىم ھاسىل قىلىپ، بىرلەشمە ھەرىكەت قوللىنىپ، ئوتتۇرا شەرق مەسىلىسىنى تىنچ يول بىلەن ھەل قىلىش ئۈستىدە ئىزدىنىشنى بەلگىلىدى. ئىئوردانىيە بىلەن پەلەستىن كېلىشە-مىنىڭ مۇھىم نۇقتىلىرى تۆۋەندىكىچە: ئىسرائىلىيە 1967 - يىلى ئىشغال قىلىۋالغان ھەممە ئەرەب زېمىنىدىن چېقىپ كېتە-شى كېرەك؛ ئىئوردانىيە بىلەن پەلەستىن ئىئوردانىيە - پەلەس-تىن ئىتتىپاقى قۇرىدۇ؛ خەۋپسىزلىك كېڭىشىگە دائىمىي ئەزا بەش دۆلەت ۋە توقۇنۇشقا ئالاقىدار دۆلەتلەر قاتناشقان خەلقئارا يىغىن ئېچىش، ئىئوردانىيە بىلەن پەلەستىن ۋەكىللەر ئۈمىكى

تەشكىللەپ يىغىنغا قاتناشتۇرۇشى كېرەك. ئىسرائىلىيە ئۆز مەيدانىدا تۇرغانلىقى ۋە يۇقىرىقى تەشەببۇسقا قارشى تۇرغانلىق-تىن، بۇ ئارىلىقتا تىنچلىق مۇساپىسىدە ئىجابىي ئىلگىرىلەش بولمىدى.

ئەلۋەتتە، كۆچلۈك ئىچكى - تاشقى بېسىم ئاستىدا ئىسرائى-لىيە ھۆكۈمىتى ئانچە - مۇنچە تىنچلىق پوزىتسىيىسى بىلدۈرۈش-كە مەجبۇر بولدى. ئىشغال قىلىۋېلىنغان زېمىندا 1987 - يىلى پەلەستىنلىكلەرنىڭ مىسلىسىز كەڭ كۆلەملىك قوزغىلىڭى پارە-لاپ، ئىسرائىلىيىنىڭ ئىگىلىكىنى ئېغىر زىيانغا ئۇچراتتى، دۆلەت ئىچىدىكى خەۋپسىزلىككە ئېغىر تەھدىت پەيدا قىلدى. ئىسرائىلىيە ھۆكۈمىتى بۇ رايونلاردىكى ئاھالىنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقى ئوتتۇرا شەرق مەسىلىسىنى ئومۇميۈزلۈك ھەل قىلىش رامكىسى ئىچىدە ئېتىراپ قىلىنىشى كېرەكلىكىنى تەدرىجىي تونۇپ يەتتى. 1988 - يىلى 11 - ئايدا پەلەستىن دۆلىتىنىڭ قۇرۇلغانلىقى جاكارلاندى ھەمدە خېلى كۆپ دۆلەتلەر تەرىپىدىن ئېتىراپ قىلىندى. ئامېرىكىمۇ پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتىنى ئېتىراپ قىلمايدىغان بۇرۇنقى مەيدانىنى ئۆزگەرتىپ، پەلەستىن دۆلىتى قۇرۇلغاندىن كېيىنكى بىر ئاي ئىچىدە پەلەستىن ئازاد-لىق تەشكىلاتى بىلەن سۆزلەشتى. بۇلار ئىسرائىلىيە ھۆكۈمىتە-نى چۆچۈتتى، شۇنداقلا ئىسرائىلىيە ھۆكۈمىتىنى ئاكتىپ تەدبىر قوللىنىپ يېتىم قالىدىغان پاسسىپ ھالەتتىن قۇتۇلۇشقا مەجبۇر قىلدى. مۇشۇنداق ئەھۋالدا ئىسرائىلىيە ھۆكۈمىتى 1989 - يىلى 5 - ئاينىڭ 14 - كۈنى «تىنچلىق پىلانى» نى ماقۇللاپ، ئىسرائىلىيىنىڭ ئوتتۇرا شەرق تىنچلىقىغا بولغان ئاساسىي تە-شەببۇسىنى ئەتراپلىق شەرھلىدى. «تىنچلىق پىلانى» تۆۋەندەك-لەرنى ئۆز ئىچىگە ئالدى: ئىشغال قىلىنغان رايونلاردا پەلەستىن-لىكلەرنىڭ «ئەركىن سايلىمى» ئوتكۈزۈلۈپ ئىسرائىلىيە ھۆكۈ-مىتى سايلاپ چىقىلغان پەلەستىن ۋەكىللىرى بىلەن سۆھبەتلىشىپ

دۇ ھەمدە بەش يىللىق پەلەستىن ئاپتونومىيەسىنى يولغا قويۇش باشلىنىدۇ؛ پەلەستىن ۋەكىللىرى بىلەن مەسلىنى «مەڭگۈلۈك ھەل قىلىش» يەنمۇ ئىلگىرىلەپ مۇھاكىمە قىلىنىدۇ؛ گازا رايونىدا ۋە ئىسرائىلىيە بىلەن ئىئوردانىيە چېگرىسى ئوتتۇرىسىدىكى رايوندا پەلەستىن دۆلىتى قۇرۇشقا قارشى تۇرۇلىدۇ؛ پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتى بىلەن سۆھبەتلەشمەيدۇ. ئىسرائىلىيىنىڭ بۇ «تىنچلىق پىلانى» دا پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتىنى ۋە پەلەستىن دۆلىتىنى ئېتىراپ قىلىش رەت قىلىنغان بولسىمۇ، لېكىن ئىشغال قىلىۋېلىنغان زېمىنلارنىڭ «ئاخىرقى ئورنى» مەسىلىسىنى سۆھبەت ئارقىلىق ھەل قىلىشقا قوشۇلغانلىقىنى تۇنجى قېتىم ئىپادىلىدى.

90 - يىللارغا قەدەم قويۇلغاندىن كېيىن دۇنيا ۋەزىيىتىدە چوڭ ئۆزگىرىشلەر بولدى. ئىككى قۇتۇپلۇق ھالەتنىڭ ئاخىرلىشىشىغا ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ جىددىي خاراپلىشىشىغا، بولۇپمۇ دېڭىز قولتۇقى ئۇرۇشىنىڭ قاتتىق مەيدانىدا تۇرۇۋاتقان ئەرەب دۆلەتلىرىگە ئېغىر زىيان سېلىشىغا ئەگىشىپ، ئەرەب دۆلەتلىرىدە مۆتىدىل كۆچلەر يېتەكچى ئورۇننى ئىگىلىدى. مۇشۇنداق ۋەزىيەتتە ئامېرىكىمۇ ئوتتۇرا شەرق سىياسىتىنى مۇناسىپ تەڭشىدى. بىر تەرەپتىن، ئىسرائىلىيە بىلەن بولغان ئىتتىپاقداشلىق مۇناسىۋىتىنى داۋاملىق ساقلاپ، ئىسرائىلىيىگە زور كۈچ بىلەن ياردەم قىلىپ، رايون چوڭ دۆلەتلىرىنىڭ باش كۆتۈرۈپ چىقىشىغا ۋە رىقابىتىگە بىللە تاقابىل تۇرۇپ، ئىسلام ئەسلىيەتچىلىكىنىڭ تەرەققىياتىنى ئۇنۇملۇك چەكلەشنى مەقسەت قىلدى. يەنە بىر تەرەپتىن، ئىسرائىلىيە بىلەن ئەرەب دۆلەتلىرى ئوتتۇرىسىدىكى تىنچلىق سۆھبىتى ئارقىلىق ئوتتۇرا شەرقنىڭ تىنچلىقىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇپ، ئەرەب دۆلەتلىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى ياخشىلاپ، ئوتتۇرا شەرقتىكى نېفىت قاتارلىق ئىستراتېگىيىلىك بايلىقلارنى كونترول قىلىشنى ساقلاپ قالماقچى، دۇنيانىڭ ئامېرىكىچە يېڭى تەرتىپىنى بەرپا قىلىش ئۈچۈن رايون ئۇلگىسى تىكلىمەكچى بولدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئىسرائىلىيىدىكى تىنچلىق كۈچلىرىمۇ كۆچەيدى. 1991 - يىلى 7 - ئايدىن 9 - ئايغىچە بولغان ئارىلىقتا خەلق رايىنى تەكشۈرۈشتىن مەلۇم بولۇشىچە، مۇتلەق زور كۆپ ساندىكى ئىسرائىلىيىلىكلەر تىنچلىق سۆھبىتىگە قاتنىشىشنى قوللايدىكەن. بۇنىڭدىن باشقا، ئامېرىكا بېسىم ئىشلىتىش ئۈچۈن، 10 مىليارد ئامېرىكا دوللىرى ئولتۇراق ئۆي ئىناۋەتلىك قەرز كاپالىتىنى ئىسرائىلىيىنىڭ ئوتتۇرا شەرق تىنچلىق سۆھبىتىگە قاتنىشىش بىلەن بىرلەشتۈرىدى. رۇسىيەدىن نۇرغۇن يەھۇدىيلار كېلىۋاتقان ئەھۋالدا بۇنچە زالا كۆپ پۇل ئىسرائىلىيە ئۈچۈن ئىنتايىن مۇھىم ئىدى. ياۋروپا ئورتاق گەۋدىسىمۇ ئۆزىنىڭ ئىستراتېگىيىلىك مەنپەئىتىنى كۆزدە تۇتۇپ، ئوتتۇرا شەرق تىنچلىق سۆھبىتىنى پائال ئىلگىرى سۈردى ھەمدە ئىسرائىلىيىگە بېسىم ئىشلىتىپ، ئىسرائىلىيە ئەگەر قوشنا ئەرەب دۆلەتلىرى ۋە پەلەستىنلىكلەر بىلەن يارىشىشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنى رەت قىلسا، ياۋروپا ئورتاق گەۋدىسى 1992 - يىلىدىن كېيىن ئىسرائىلىيىنىڭ سودىدا ئېتىبار بېرىلىش ئورنىنى ئەمەلدىن قالدۇرىدىغانلىقىنى ئېيتتى. مۇشۇنداق بېسىملار ئاستىدا، ئىسرائىلىيە ئوتتۇرا شەرق تىنچلىق سۆھبىتىگە قاتنىشىدىغانلىقىنى بىلدۈردى.

ھەرقايسى تەرەپنىڭ تورتكىسى ئارقىسىدا ئىسرائىلىيە بىلەن ئەرەب دۆلەتلىرى 1991 - يىلى 10 - ئاينىڭ 30 - كۈنى مادرىدتا تىنچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزدى. 43 يىل دۇشمەنلەشكەن ئىسرائىلىيە بىلەن ئەرەب دۆلەتلىرى ئاخىر بىر يەردە ئولتۇرۇپ تالاش - تارتىشلارنى سۆھبەت ئارقىلىق ھەل قىلىشقا كىرىشتى. مادرىد تىنچلىق يىغىنى ئوتتۇرا شەرق تىنچلىق مۇساپىسىنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك باشلانغانلىقىدىن دېرەك بەردى. ئىككى تەرەپنىڭ قارشىلىشىشتىن سۆزلىشىشكە يۈزلەنگەنلىكى تارىخىي بۇرۇلۇش

بولدى. مادرىد تىنچلىق يىغىنىدا ئىسرائىلىيە پەلەستىن دۆلىتى قۇرۇشقا قارشى تۇرۇشتا چىڭ تۇرغان، ئىشغال قىلىنغان زېمىندا يەھۇدىيلارنىڭ ئولتۇراق رايونلىرىنى داۋاملىق قۇرۇۋاتقانلىقىنى بىلدۈرگەن. ئىئوردان دەريا سىنىڭ غەربىي قىرغىقى ۋە گازا رايونى ئۆزىنىڭ زېمىنى، ئېرۇسالېم مەڭگۈلۈك پايتەختى ئىكەنلىكىدە چىڭ تۇرسىمۇ، لېكىن پەلەستىن ۋەكىللىرىنىڭ ئىسرائىلىيە، ئىئوردانىيە، پەلەستىن ۋەكىللەر ئومىكى ئەزاسى سۈپىتى بىلەن يىغىنغا قاتنىشىشىغا قوشۇلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە سۈرىيە بىلەن گولان ئېگىزلىكى مەسىلىسى ئۇستىدە سۆھبەتلىشىشنى خالايدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ئىسرائىلىيە بىلەن ئەرەب دۆلەتلىرى ئوتتۇرىسىدىكى ئىختىلاپ چوڭ بولۇپ، ئۆزئارا ئىشەنمەسلىكنى تېز تۈگىتىشكە مۇمكىن بولمىغاچقا، مادرىد تىنچلىق يىغىنىدا ماھىيەتلىك نەتىجە قولغا كەلتۈرۈلمىدى.

4. ئىسرائىلىيە - پەلەستىن توختىمى ۋە ئىسرائىلىيە - ئىئوردانىيە سۇلھى شەرتنامىسى

1992 - يىلى 6 - ئايدا ئىسرائىلىيىدە سايلام ئۆتكۈزۈلدى. «تىنچلىق، خەۋپسىزلىك ۋە تەرەققىيات» نى سايلام شوئارى قىلغان ئىشچىلار پارتىيىسى غەلىبە قىلىپ، ھاكىمىيەتنى يەنە قولغا ئالدى. زۇكىلىلىقنى ئۇستىگە ئالغان رابىن (1922 — 1995) ئىچكى - تاشقى ۋەزىيەتنىڭ تەرەققىياتىغا ئاساسەن، ئەرەب دۆلەتلىرىگە قارىتىلغان سىياسەتنى رېئالىزملىق پوزىتسىيە بىلەن چوڭ تەرتىپكە سېلىپ، ئوتتۇرا شەرقنىڭ تىنچلىق سۆھبىتىگە يېڭى ھاياتىي كۈچ بېغىشلىدى. بىرىنچىدىن، رابىن ھۆكۈمىتى «بۈيۈك ئىسرائىلىيە» پىلانىدىن ۋاز كېچىپ، «زېمىنغا تىنچلىق ئالماشتۇرۇش» پرىنسىپىنى تەشەببۇس قىلىپ، بۇنى ئىسرائىلىيىنىڭ خەۋپسىزلىكىنى كاپالەتلەندۈرىدىغان بىردىنبىر ئۇسۇل، دەپ قارىدى. رابىن ھۆكۈمىتى ب د ت خەۋپسىزلىك كېڭىشىنىڭ

242 - نومۇرلۇق قارارىنى ئوتتۇرا شەرق مەسىلىسىنى ئومۇمىيۈزلۈك ھەل قىلىشنىڭ ئاساسى قىلىپ، ئىسرائىلىيە چېگرىسىنى مۇۋاپىق تەڭشەشنى خالايدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ئىككىنچىدىن، رابىن ھۆكۈمىتى گولان ئېگىزلىكى مەسىلىسى ئۇستىدە سۈرىيە بىلەن سۆھبەتلىشىپ، ئىسرائىلىيە گولان ئېگىزلىكىدىن قىسمەن چېكىنىپ چىقىش، ئىسرائىلىيە بىلەن سۈرىيە تىنچلىق شەرتنامىسى ئىمزالاشنىڭ كونكرېت ئۇسۇللىرى ھەققىدە مەسلىھەتلىشىشكە قوشۇلدى. ئۇچىنچىدىن، رابىن ھۆكۈمىتى ئىشغال قىلىنغان زېمىندا يەھۇدىيلارنىڭ ئولتۇراق مەھەللىلىرىنى سېلىشنى قىسمەن توختىتىپ، ئولتۇراق مەھەللىلەرنى «سىياسىي مەھەللە» ۋە «خەۋپسىز مەھەللە» دىن ئىبارەت ئىككى تۈرگە ئايرىيدىغانلىقىنى، ئىئوردان دەريا سىنىڭ غەربىي قىرغىقى ۋە گازا رايونىدىكى ئەرەبلەر زىچ ئولتۇراقلاشقان رايوندىكى ئىسرائىلىيىنىڭ خەۋپسىزلىكىگە ئىستراتېگىيىلىك ئەھمىيىتى بولمىغان مەھەللىلەرنى ئۆزدىن ئارتۇق «سىياسىي مەھەللە» لەرنىڭ قۇرۇلۇشىنى دەرھال توختىتىدىغانلىقىنى جاكارلىدى. ئۈتىنچىدىن، پەلەستىن خەلقىنىڭ ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشىغا ھەمدە ئاخىر ئىسرائىلىيە بىلەن ئىتتىپاق قۇرۇشقا قوشۇلدى. بەشىنچىدىن، پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتى بىلەن ئۇچرىشىشنى چەكلەيدىغان قانۇننى ئەمەلدىن قالدۇردى. ئىسرائىلىيە پارلامېنتى 1986 - يىلى ماقۇللىغان قانۇن بويىچە، پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتى تېررورچى تەشكىلات ھېسابلىنىپ، ھەرقانداق ئىسرائىلىيەلىكنىڭ پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتى بىلەن ھەرقانداق ئۇچرىشىشى چەكلەنگەن ھەمدە پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتىنىڭ ئوتتۇرا شەرق تىنچلىق سۆھبىتىگە قاتنىشىشىغا قەتئىي قارشى تۇرۇلغان. رابىن ھۆكۈمىتىنىڭ تەلىپى بىلەن ئىسرائىلىيە پارلامېنتى 1992 - يىلى 12 - ئايدا يۇقىرىقى قانۇننى ئەمەلدىن قالدۇرۇش توغرىسىدىكى لايىھىنى رەسمىي ماقۇللىدى. ئالتىنچىدىن، رابىن ھۆ-

كۆمىتى تەختكە چىققاندىن كېيىن ئوتتۇرا شەرق دىپلوماتىيىسى- نى پائال قانات يايدۇرۇپ، ئەرەب دۆلەتلىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى كۈچەيتىپ، ئۆزئارا ئىشەنمەسلىكنى توگىتىشكە تىر- ىشتى. رابىن زۇڭلى بولۇپ بىر يىل توشماي تۇرۇپ، تەشەب- بۇسكارلىق بىلەن مىسىرنى زىيارەت قىلىپ، ئىككى دۆلەت رەھبەرلىرى ئالتە ئېيل بېرىش - كېلىش قىلمىغان قاتمال ۋەزى- يەتنى بۇزۇۋەتتى. رابىن زۇڭلى 1992 - يىلى 9- ئايدا ھەرقان- داق چاغدا ۋە ھەرقانداق جايدا سۇرىيە زۇڭتۇڭى ئاساد بىلەن كۆرۈشۈشكە تەييار ئىكەنلىكىنى جاكارلىدى.

رابىن ھۆكۈمىتىنىڭ ئوتتۇرا شەرق سىياسىتىنى تەڭشىشى چوڭقۇر ئىچكى ۋە خەلقئارالىق ئامىلغا كۆرۈنۈشكە ئىگە- بولۇ- چى، ئىشغال قىلىۋېلىنغان زېمىن مەسىلىسى ئىسرائىلىيىنىڭ دۆلەت قۇرۇش پرىنسىپىغا بارغانسېرى چوڭ تەسىر كۆرسەتتى. ئىسرائىلىيە — يەھۇدىيلار ئاھالىسىنى ئاساس قىلغان دېموكرا- تىك دۆلەت. ئەگەر ئىشغال قىلىۋېلىنغان زېمىنلار قوشۇۋېلىن- سا، پەلەستىندىكى ئەرەبلەرنىڭ نوپۇسىنىڭ ئېشىشى يەھۇدىيلار- نىڭكىدىن يۇقىرى بولغاچقا، ئىسرائىلىيە پۇقرالىرى ئىچىدىكى ئەرەبلەرنىڭ نىسبىتى ئۆرلەپ كېتىدۇ - دە، يەھۇدىيلار كۆپ سانلىقنى ئىگىلەيدىغان ئورۇندىن تەدرىجىي مەھرۇم بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە، بىر دۆلەت يەنە بىر دۆلەت پاكى مىللەتنىڭ زېمىنىنى ئۇزۇنغىچە ېېسىۋالسىمۇ ئىسرائىلىيىنىڭ دېموكراتىك پرىنسىپىغا ئېغىر نۇقسان يېتىدۇ. ئىككىنچى، ئىشغال قىلىۋې- لىنغان زېمىن مەسىلىسى ئىسرائىلىيىنىڭ ئىجتىمائىي ئىگىلە- كىدىمۇ تۇراقسىزلىق ئامىللىرىنى پەيدا قىلدى. ئىسرائىلىيە ھۆكۈمىتى خەزىنىدىن نۇرغۇن پۇل چىقىرىپ ئىشغال قىلىۋېلىن- غان زېمىنلارغا ياردەم بېرىشكە توغرا كېلىپ، ئىسرائىلىيىنىڭ ئىقتىسادىغا ئۆزۈن مۇددەتلىك يۈك بولدى. ئىشغال قىلىۋېلىن- غان زېمىنلاردىكى پەلەستىنلىكلەرنىڭ زوراۋانلىق بىلەن قارشى-

لىق كۆرسىتىشى تۇپەيلىدىن، بۇ رايونىنىڭ خەۋپسىزلىكى ئىنتا- يىن تۇراقسىز بولدى. مەلۇماتلاردىن قارىغاندا، 1987 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىن 1992 - يىلىغىچە 200 گە يېقىن يەھۇدىي ئىشغال قىلىۋېلىنغان زېمىندا ھاياتىدىن ئايرىلغان. بولۇپمۇ خاماس قا- تارلىق رادىكال تەشكىلاتلار ناھايىتى تېز تەرەققىي قىلىپ، ئىس- رائىلىيىنىڭ خەۋپسىزلىكىگە بارغانسېرى چوڭ تەھدىت بولدى. ئۇچىنچى، خەلقئارا ۋەزىيەتنىڭ پەسىيىشىگە ۋە ھەر تەرەپنىڭ بېسىمىغا ئەگىشىپ، لىبىيورىستلار پارتىيىسى ھۆكۈمىتىمۇ پە- لەستىن خەلقىنىڭ ياشاش ھوقۇقىنى ئېتىراپ قىلىپ، ئاقىلانە پوزىتسىيە قوللىنىپ، ئوتتۇرا شەرق سىياسىتىنى پائال تەڭ- شەپ، دۇنيانىڭ تىنچلىق ۋە تەرەققىيات ئېقىمىغا ماسلىشىش كېرەكلىكىنى، شۇنداق قىلغاندا ئوتتۇرا شەرق رايونىدا كەلگۈ- سىدىكى خەۋپسىزلىك، مۇھىت ئاسراش، سۇ بايلىقى ۋە مۇسا- پىرلار مەسىلىسى قاتارلىق جەھەتلەردە تەشەببۇسكارلىققا ئىگە بولالايدىغانلىقىنى تونۇپ يەتتى.

رابىن ھۆكۈمىتىنىڭ يېڭى سىياسىتى ئوتتۇرا شەرقنىڭ تىنچلىق مۇساپىسىنى يېڭى ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچكە ئىگە قىلـ- دى. ئىسرائىلىيە، ئەرەب دۆلەتلىرى ۋە ئالاقىدار تەرەپلەر ماد- رىد تىنچلىق سۆھبىتىنىڭ رامكىسى ئاستىدا كۆپ تەرەپلىك سۆھبەتلەرنى ئۆتكۈزۈش بىلەن بىللە ئىسرائىلىيە بىلەن پەلەس- تىن نورۋېگىيىنىڭ كېلىشتۇرۇشى ئارقىسىدا ئوسلودا بۇاستە- مەخپىي سۆھبەتلىشىشكە باشلىدى. ئىككى تەرەپ ھارماي تىرىش- چانلىق كۆرسىتىپ ئاخىر مۇرەسسە ھاسىل قىلىپ، 1993 - يىلى 9 - ئاينىڭ 13 - كۈنى ۋاشىنگتوندا پەلەستىن بىلەن ئىسرائىلىيە پەلەستىنلىكلەرنىڭ ئىئورداندىكى غەربىي قىرغە- قىدا ۋە گازا رايونىدا ۋاقىتلىق ئاپتونومىيەسىنى يولغا قويۇش توغرىسىدىكى «پرىنسىپ خىتابنامىسى» نى ئىمزالىدى. خىتابنا- مىدا مۇنداق دەپ بەلگىلەندى: پەلەستىنلىكلەر ئالدى بىلەن گازا

رايوندا ۋە جەريكو رايوندا ئاپتونومىيىنى يولغا قويىدۇ. ئاپتونومىيىنىڭ ئۆتكۈنچى دەۋرى بەش يىل بولىدۇ؛ ئۇچىنچى يىلىغا بارغاندا، يەنى 1996 - يىلى ئىككى تەرەپ ئىشغال قىلىۋېلىنغان زېمىنىنىڭ ئاخىرقى ئورنى، يەھۇدىيلارنىڭ ئولتۇراق مەھەللىسى ۋە پەلەستىن مۇساپىرلىرىنىڭ ھوقۇقى قاتارلىق چوڭ مەسىلىلەر ئۈستىدە سۆھبەت باشلايدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئىككى تەرەپ جاپالىق سۆھبەت قىلىپ، گازا ۋە جەريكو ئاپتونومىيىسىنى يولغا قويۇشنىڭ ۋاقتىلىق كېلىشىمى — «قاھىرە كېلىشىمى» ۋە ئىسرائىلىيە بىلەن پەلەستىننىڭ ئىقتىسادىي مۇناسىۋەت كېلىشىمىنى ئىمزالىدى. 1994 - يىلى 5 - ئاينىڭ 4 - كۈنى ئىسرائىلىيە بىلەن پەلەستىن گازا — جەريكو ئاپتونومىيىسىنى ئەمەلىيلەشتۈرىدىغان ئاخىرقى كېلىشىمنى ئىمزالىدى. ئىسرائىلىيە بىلەن پەلەستىن ئوتتۇرىسىدىكى بۇ بىر قاتار كېلىشىملەر پەلەستىن مەسىلىسىنى ئادىل، ئۇزۇن مۇددەتلىك، ئەتراپلىق ھەل قىلىشنىڭ مۇھىم ھۆججەتلىرى بولۇپ قالدى. 1994 - يىلى 7 - ئاينىڭ 25 - كۈنى ئىسرائىلىيە بىلەن ئىئوردانىيە ۋاشىنگتوندا ئىككى دۆلەتنىڭ 46 يىلغا سوزۇلغان ئۇرۇش ھالىتىگە خاتىمە بېرىدىغان «ۋاشىنگتون خىتابنامىسى»نى ئىمزالىدى. شۇنىڭدىن كېيىن پادىشاھ ھوسەين بىلەن زۇكىلى رابىن ئۆزئارا زىيارەت قىلدى ھەمدە 10 - ئاينىڭ 26 - كۈنى تىنچلىق شەرتنامىسى تۈزدى.

ئوتتۇرا شەرقنىڭ تىنچلىق مۇساپىسى 1992 - يىلىدىن كېيىن زور دەرىجىدە تېزلىتىلگەن بولسىمۇ، لېكىن تىنچلىقنى ئېلىپ بارىدىغان يول توسالغۇسىز بولمىدى. ئىسرائىلىيە كېلىشىمىنىڭ بويىچە ئىشغال قىلىۋېلىنغان بىر قىسىم زېمىنىدىن چېكىنىپ چىققان. پەلەستىن ئۆز قەرىلىدە سايلام ئۆتكۈزگەن ھەمدە ئاراپات باشچىلىق قىلغان ئاپتونومىيە ئالىي ھوقۇقلۇق ئورگىنى قۇرغان بولسىمۇ، گولان ئېگىزلىكى، ئېرۇسالېم قاتارلىق

چوڭ مەسىلىلەردە ئىسرائىلىيە بىلەن ئەرەب دۆلەتلىرى ئوتتۇرىسىدىكى ئىختىلاپ ئېغىر بولۇپ، ئىككى تەرەپنىڭ ئىچكى قىسمىدا سەل قارىغىلى بولمايدىغان ئۆكتىچى كۈچلەر مەۋجۇت بولىدى. بۇلار ئىچىدىكى ئەسەبىي كۈچلەر تېررورلۇق ۋاستىلىرىنى قوللىنىپ تىنچلىق مۇساپىسىگە بۇزغۇنچىلىق قىلىشقا ئۇرۇندى. 1995 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئىسرائىلىيىنىڭ مەشھۇر سىياسىيئونى رابىن قەستلەپ ئۆلتۈرۈۋېتىلدى. شۇنىڭ بىلەن تىنچلىق مۇساپىسى ئېغىر زەربىگە ئۇچرىدى. 1996 - يىلى 5 - ئايدا لىكوت گۇرۇھىنىڭ رەھبىرى بېنيامىن نىتانياخۇ (1949 —) ئىسرائىلىيىدە زۇكىلى بولۇپ سايلىنىپ، «خەۋپسىزلىككە زېمىن ئالماشتۇرۇش»نى تەكىتلەپ، رابىن ھۆكۈمىتىنىڭ «زېمىنغا تىنچلىق ئالماشتۇرۇش» سىياسىتىنى ئۆزگەرتتى. شۇنىڭ بىلەن ئوتتۇرا شەرقنىڭ تىنچلىق مۇساپىسى قاتمال ھالەتكە چۈشۈپ قالدى. بولۇپمۇ 1997 - يىلى 3 - ئايدا ئىسرائىلىيە ئۆز ئالدىغا قارار چىقىرىپ، تارىختا ئەزەلدىن ئەرەبلەر ئولتۇرۇپ كېلىۋاتقان شەرقىي ئېرۇسالېمدا يەھۇدىيلارنىڭ ئولتۇراق مەھەللىلىرىنى قۇرۇشنى بەلگىلەپ، زىددىيەتنى تېخىمۇ كەسكىنلەشتۈرۈۋەتتى. پەلەستىن ئاپتونومىيە ئورگىنى تىنچلىق سۆھبىتىنى توختىتىپ، نارازىلىق بىلدۈردى. پەلەستىن ئاھالىسى ئۈزلۈكسىز نامايىش قىلىپ، ئىسرائىلىيە ساقچىلىرى بىلەن قانلىق توقۇنۇشتى. ھەمدە بىر قاتار زوراۋانلىق ۋەقەلىرىنى پەيدا قىلدى. بۇ چاغدا ئوتتۇرا شەرقنىڭ تىنچلىق مۇساپىسى زور ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرىدى. مانا بۇ ئۇرۇش ھالىتىنى دوستانە ئالاقە ھالىتىگە ئايلاندۇرىدىغان تىنچلىق يولىنىڭ ئوڭۇشسىزلىقلار بىلەن تولغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

ئون ئىككىنچى باب

ئۆزگىچە سىياسىي تەرەققىيات يولى

يەھۇدىيلار 1948 - يىللىدىن ئىلگىرىكى ئىككى مىڭ يىلغا يېقىن ۋاقىت ئىچىدە چېچىلىپ كەتكەن ھالەتتە ياشاپ، باشقىلارنىڭ دۆلىتىدە مۇساپىر بولغانىدى. ئىقتىساد، مەدەنىيەت جەھەتلەردە شانلىق مۇۋەپپەقىيەتلەرنى قولغا كەلتۈرسىمۇ، شۇنىڭغا مۇناسىپ سىياسىي ھوقۇقتىن بەھرىمەن بولالمىغانىدى. 1948-يىلى ئىسرائىلىيە دۆلىتى قۇرۇلۇپ، يەھۇدىيلار مىللىي دۆلەتنىڭ ئىگىسى بولۇشتەك سالاھىيەتكە ئېرىشتى. ئەللىك يىلدىن بۇيان ئىسرائىلىيە ئۆزگىچە سىياسىي تەرەققىيات يولىدا ماڭدى. سىياسىي فورماتسىيىدە غەرب بۇرژۇئا دېموكراتىك ئىنقىلابىنىڭ نەتىجىلىرىنى قوبۇل قىلدى ئۇنىڭ ئۈستىگە يەھۇدىي مىللىتىنىڭ سىياسىي ئەنئەنىسىنى ساقلاپ قالدى، يەنە مۇئەييەن سوتسىيالىزم تۈسىدىمۇ بولدى. ئوتتۇرا شەرقتە بۇ دۆلەتكە ئوخشايدىغان يەنە بىر دۆلەت يوق، بۇنداق دۆلەت دۇنيادىمۇ كۆپ ئۇچرىمايدۇ.

§1. ئاساسىي قانۇنى بولمىغان قانۇن - تۈزۈم دۆلىتى

1. سىياسىي قانۇن - تۈزۈمنىڭ تىكلىنىشى

ئىسرائىلىيە دۆلىتى قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى پەلەستىندىكى يەھۇدىيلار ۋاكالەتخانىسى ۋە يىشۇۋنىڭ ئاپتونومىيىلىك تەشكىلى شەكلى كەلگۈسىدىكى ئىسرائىلىيە دۆلىتىنىڭ سىياسىي تۈزۈمىنى شەكىللەندۈردى. 1948 - يىلى 5 - ئاينىڭ 14 - كۈنى ئىسرائىلىيە دۆلىتىنىڭ «مۇستەقىللىق خىتابنامىسى» ئېلان قىلىنىپ، يېشۇۋ سىياسىي فورماتسىيىسىدىن ئىسرائىلىيە دۆلىتىنىڭ سىياسىي تۈزۈمىنگە ئۆتكەنلىكى جاكارلاندى. شۇ كۈنى مەملىكەتلىك كومىتېتتىن ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىنغان ۋاقىتلىق دۆلەت ئىشلىرى كومىتېتى يەھۇدىي كۆچمەنلەرنىڭ يەر سېتىۋېلىشىنى چەكلەيدىغان ھۆججەت - پەرمانلارنى، مەسىلەن، ئەنگلىيىنىڭ 1939 - يىلىدىكى ئاق تاشلىق كىتابى، 1941 - 1945 - يىللىرىدىكى يەھۇدىي كۆچمەنلىرىنى چەكلەيدىغان پەرمان قاتارلىقلارنى ئەمەلدىن قالدۇرغانلىقىنى جاكارلىدى. لېكىن، ئەنگلىيىنىڭ ماندات تىلىق ھۆكۈمرانلىقى دەۋرىدىكى نۇرغۇن قانۇنلارنى داۋاملىق كۈچكە ئىگە قىلدى. 5 - ئاينىڭ 16 - كۈنى ۋېيزمان ۋاقىتلىق دۆلەت ئىشلىرى كومىتېتىنىڭ رەئىسلىكىگە سايلاندى. مەمۇرىي كومىتېتتىن تەرەققىي قىلغان ۋاقىتلىق ھۆكۈمەتنىڭ ھەرقايسى مىنىستىرلىقلىرى مىللىي كومىتېت، يەھۇدىيلار ۋاكالەتخانىسى ۋە ماندات تىلىق ھۆكۈمران دائىرىلىرىنىڭ ئالاقىدار بۆلۈم، ئىدارىلىرىنىڭ قوشۇۋېتىلىشىدىن قۇرۇلغان.

1949 - يىلى 1 - ئاينىڭ 25 - كۈنى ئىسرائىلىيە قانۇن چىقىرىش يىغىنى سايلام قىلدى. 21 سىياسىي پارتىيە سايلام رىقابىتىگە قاتناشتى. سايلام نەتىجىسىدە قانۇن چىقىرىش يىغىنىدىكى 120 ئورۇن ئىچىدىن لىيبورانستلار پارتىيىسى 57 ئورۇنغا، ئوتتۇرىدىكى ئوڭ قانات پارتىيىلەر 31 ئورۇنغا، دىنىي پارتىيىلەر 16 ئورۇنغا ئىگە بولدى. 120 نەپەر پارلامېنت ئەزاسى ئىچىدە يەھۇدىيلار 117 نەپەر، ئەرەبلەر ئۇچ نەپەر بولدى. بۇ نىسبەت يېشۇۋ دەۋرىدىكى رەھبەرلىك قاتلىمىنىڭ سىياسىي قۇرۇلمىسى بىلەن ئاساسەن ئوخشاش بولدى. سايلام ئارقىلىق ۋېيزمان ئىسرائىلىيىنىڭ تۇنجى زۇكتۇكلۇقىغا سايلاندى. سىيا-

سي پارتيىلەر بىلەن مەسلىھەتلىشىش ئارقىلىق زۇڭتۇك ۋەيز-
مان لېنىبوراتستلار پارتىيىسىنىڭ رەھبىرى بېن گۇرىئوننى ئىس-
رائىلىيىنىڭ تۇنجى نۆۋەتلىك ھۆكۈمىتىنى تەشكىللەشكە مەس-
ئۇل بولۇشقا تەيىنلىدى. ئۇچ ھەپتە تىرىشىش ئارقىلىق بېن
گۇرىئون بىرلەشمە دىن فرونتى، تەرەققىيات پارتىيىسى ۋە سافاد
پارتىيىسى بىلەن ئىتتىپاق تەشكىللەپ، ئىسرائىلىيىنىڭ تۇنجى
نۆۋەتلىك ھۆكۈمىتىنى قۇردى. بېن گۇرىئون تۇنجى زۇڭلى
بولدى.

ئىسرائىلىيە مۇستەقىل بولۇشتىن ئىلگىرى، يەھۇدىيلار
ۋاكالەتخانىسىنىڭ قانۇن مەسلىھەتچىسى پروفېسسور رېئوكوئىن
بۇيرۇقىغا بىنائەن ئاساسىي قانۇن تۈزۈش كومىتېتى قۇرۇپ،
ئاساسىي قانۇن تۈزۈشكە مەسئۇل بولدى. لېكىن ئەينى چاغدا
ئىسرائىلىيىدىكى سىياسىي كۈچلەرنىڭ ئاساسىي قانۇن تۈزۈش
مەسىلىسىدىكى پىكرى بىر خىل بولمىغاچقا، بۇ ھەقتە تالاش-
تارتىش پەيدا بولدى. ئىختىلاپ ئاساسلىقى دىنىنىڭ دۆلەتتىكى
ئورنى مەسىلىسى بولدى، شۇنداقلا ھۆكۈمەتنىڭ تەشكىللىنىشىگە
دائىر مەسىلىلەرگە، بولۇپمۇ سايلام ئۇسۇلىغا چېتىلدى. دىنىنىڭ
ئورنى توغرىسىدا ئورتودوكسالارنىڭ قارىشىچە، يەھۇدي مىللە-
تىنىڭ تەدرىجي ئۆزلىشىپ كېتىشىگە ئەگىشىپ، ئىسرائىلىيە-
دە ئەنئەنىۋى يەھۇدي قانۇنى ئەقىدە قىلىنغان ئىلاھىي ھاكىمە-
يەت دۆلىتىنى قۇرۇش كېرەك، ھېچبولمىسا كوندىلىك تۇرمۇش-
تا، بولۇپمۇ شەخسلەرنىڭ ئورنىغا چېتىلىدىغان مۇناسىۋەتلىك
مەسىلىلەردە دىنىي ئۆلچەم ۋە قانۇننى يولغا قويۇش لازىم؛ دىن-
دىن خالىيلىق تەرەپدارلىرى دۆلەتنىڭ ئاممىۋى تۈرمۇشى بىلەن
ئەنئەنىۋى يەھۇدي دىنى مۇناسىۋىتىنىڭ مۇھىملىقىنى ئېتىراپ
قىلسىمۇ، لېكىن دىنىنىڭ شەخسلەر تۇرمۇشىغا، بولۇپمۇ نىكاھ
مەسىلىسىگە بەك كۆپ ئارىلىشىپ كېتىشىگە قەتئىي قارشى تۇر-
دى. ھۆكۈمەتنىڭ شەكلى ۋە سايلىنىش ئۇسۇلى توغرىسىدا لېيە-

بورىستلار پارتىيىسى ئىككى پارتىيىلىك تۈزۈم تىكلەپ، ھازىر
مەۋجۇت بولۇۋاتقان يەككە نىسبەتلىك سايلام ئۇسۇلىنى ئىسلاھ
قىلىشنى تەشەببۇس قىلدى، لېكىن كىچىك پارتىيىلەر قارشى
چىقتى. دۆلەت قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە ھەر تەرەپتىن
كەلگەن كۆچمەنلەرنىڭ سىياسىي خاھىشى، قىممەت قارىشى ۋە
دىنىي پوزىتسىيىسى ئوخشاش بولمايدىغانلىقى، ئىختىلاپلارنى
دەرھال بىرلىككە كەلتۈرۈپ كېتىشنىڭ تەسلىكى، زورلۇق بە-
لەن ئاساسىي قانۇن تۈزۈلسە يېقىنقى زامانداىكى گېرمانىيىدەكە-
دەك «مەدەنىيەت كۈرىشى»[1] پەيدا بولۇپ، يېڭى قۇرۇلغان
دۆلەتنى بۆلۈنۈش ھالىتىگە چۈشۈرۈپ قويۇش مۇمكىنلىكى، شۇ-
نىڭ بىلەن بىللە ئىسرائىلىيە دۆلىتىدە بىر مىليون 200 مىڭ
يەھۇدي بولۇپ، ئۇلار تۈزگەن ئاساسىي قانۇننىڭ پۈتۈن دۇنيادە-
كى يەھۇدىيلارنىڭ قارىشىغا ۋەكىللىك قىلالمايدىغانلىقى، بۇ
ئىش ياخشى بىر تەرەپ قىلىنمىغاندا چېچىلىپ كەتكەن يەھۇدىيە-
لارنىڭ ئىسرائىلىيە دۆلىتىنى ئېتىراپ قىلىشى ۋە قوللىشىغا
تەسىر يېتىشى نەزەرگە ئىلىنىپ، بېن گۇرىئون ۋە لېيبورىستلار
پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىرى ھازىرچە ئاساسىي قانۇن تۈزمەي، بۇ
ئىشنى كېيىن مۇھاكىمە قىلىش توغرىسىدا تەكلىپ بەردى.
ئاساسىي قانۇنلۇق كومىتېت 1949 - يىلى 2 - ئاينىڭ 16 -
كۈنى كىنېسسېت (پارلامېنت) دەپ ئۆزگەرتىلىپ، دۆلەت پارلا-
مېنتىنىڭ ۋەزىپىسىنى ئىجرا قىلىشقا باشلىدى. 1 - نۆۋەتلىك
پارلامېنت تەرەققىيات پارتىيىسىنىڭ پارلامېنت ئەزاسى ئىزرال
ھالال ئوتتۇرىغا قويغان لايىھىنى 1950 - يىلى 6 - ئايىنىڭ
13 - كۈنى ماقۇللىدى، ئۇنىڭدا مۇنداق دەپ بەلگىلەندى: «1
- نۆۋەتلىك پارلامېنت ئاساسىي قانۇن، قانۇن ۋە ئەدلىيە كومىتە-

① XIX ئەسىرنىڭ 70 - يىللىرى گېرمانىيىنىڭ باش ۋەزىرىنىڭ كاتولىك دىنىي ئۇيۇش-
مىسى ۋە مەركىزي پارتىيىنىڭ بۆلۈپ باشقۇرۇش تەرەپدارلىرىغا زەربە بېرىش كۈرىشى. بۇررۇڭا-
زىيىنىڭ لىبىرالىست ئالىملىرى بۇ قېتىمقى دىندىن خالىي ھاكىمىيەت بىلەن دىنىي كۈچلەر
ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەشنى «مەدەنىيەت كۈرىشى» دەپ تەرىپلەيدۇ.

تىغا دۆلەتنىڭ ئاساسىي قانۇنىنى تۈزۈپ چىقىشنى، ئاساسىي قانۇن باب - پاراگرافلاردىن تۈزۈلۈشىنى، ھەر بىر باب - پاراگراف مۇستەقىل ئاساسىي قانۇن بولۇشنى تاپشۇردى. بۇ باب - پاراگرافلار بۇ كومىتېتنىڭ خىزمەتلىرى ئاخىرلاشقىچە پارلامېنتنىڭ مۇزاكىرىلىشىپ ماقۇللاشىغا تاپشۇرۇلىدۇ. بۇ باب - پاراگرافلار بىرلەشتۈرۈلۈپ دۆلەتنىڭ ئاساسىي قانۇنىنى ھاسىل قىلىدۇ». ھالالنىڭ لايىھىسى ئەينى ۋاقىتتىكى ئەھۋال ئاستىدا ئىسرائىلىيە دۆلىتى ئىچىدىكى ھەرخىل سىياسىي كۈچلەرنىڭ ئۆزئارا مۇرەسسە قىلغانلىقىنىڭ مەھسۇلى. لېكىن بۇ ئاخىرقى ھېسابتا ئاساسىي قانۇن بولۇشتىن ئىلگىرى ئۇنىڭ ئادەتتىكى قانۇن - پەرمانلار بىلەن بولغان كۈچى ئېنىق ئايرىلمايدۇ، ئاساسىي قانۇنىنىڭ ئورنى مۇجمەل قىلىپ قويۇلدى.

ھازىرغا قەدەر ئىسرائىلىيىدە ئاساسىي قانۇن يوق. ھەرخىل ئادەتتىكى قانۇنلار مۇكەممەل قانۇن سىستېمىسىنى ھاسىل قىلغان.

2. سىياسىي تۈزۈم قۇرۇلمىسى

ئىسرائىلىيە پارلامېنت دېموكراتىيىسى تۈزۈمىدىكى دۆلەت بولۇپ، مەمۇرىيەت، قانۇن چىقىرىش ۋە ئەدلىيە ئايرىۋېتىلىپ، ئۆزئارا نازارەت قىلىش يولغا قويۇلغان. ئىسرائىلىيە سىياسىي تۈزۈمىنىڭ ئاساسىي قۇرۇلمىسى تۆۋەندىكى بىر نەچچە قىسىمدىن تەركىب تاپىدۇ:

زۇكۇتۇك. زۇكۇتۇك ئىسرائىلىيىنىڭ دۆلەت باشلىقى بولۇپ، پارتىيە - گۇرۇھلاردىن ئۈستۈن تۇرىدۇ، دۆلەتنىڭ بىرلىككە كەلگەن سىمۋولى ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى پارلامېنت ماقۇللىغان شەرتنامە ۋە قانۇنلارغا ئىمزا قويۇش؛ چەت ئەللەردە تۇرىدىغان ئەلچىلەرگە ۋەزىپىگە تەينىلەش كىنىشكىسى بېرىش، چەت ئەل ئەلچىلىرى تاپشۇرغان دۆلەت خېتىنى تاپشۇرۇۋېلىش؛ سايلامدا غەلىبە قىلغان سىياسىي پارتىيە داھىيە-

لىرىغا ئىچكى كابىنېت تەشكىللەشنى تاپشۇرۇش؛ سودىيىلەرنى، ئىسرائىلىيە بانكىسىنىڭ باشلىقىنى ۋە چەت ئەللەردە تۇرۇشلۇق ئەلچىلەرنى ۋەزىپىگە تەينىلەش؛ ئەدلىيە مىنىستىرىنىڭ تەكلىپىگە بىنائەن، جىنايەتچىلەرنى كەچۈرۈم قىلىش ۋە جازانى يېنىكلىتىش قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. «ئۆتكۈنچى قانۇن» غا ئاساسەن، زۇكۇتۇك خەلق سايلىمى ئارقىلىق ئەمەس، بەلكى پارلامېنت ئەزالىرىنىڭ ئاددىي كۆپ سانلىق ئاۋازى ئارقىلىق سايلىنىدۇ. شۇڭا، تۇنجى زۇكۇتۇك ۋېيزمان بىلەن كابىنېتنىڭ ۋەزىپە ئۆتىگەن ۋاقتى ئوخشاش بولغانىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، 1951 - يىلىدىن كېيىن زۇكۇتۇكنىڭ ۋەزىپە ئۆتەش ۋاقتى بەش يىل قىلىپ ئۇزارتىلدى. ئۇدا ئىككى نۆۋەتلىك ۋەزىپە ئۆتىسە بولىدىغان بولدى. ئىسرائىلىيىدە ھازىرغىچە، خائىم ۋېيزمان، يىتزاك بېن زۋى، زالمان شازار، ئىبراھىم كاتزىر، يىتزاك ناۋون، خائىم خېرزوگ، ئېزېر ۋېيزمانلار زۇكۇتۇك بولدى.

كابىنېت (پارلامېنت) ئىسرائىلىيىنىڭ قانۇن چىقىرىش ئورگىنى ھېسابلىنىدۇ، 120 ئەزاسى بولۇپ، يەككە نىسبەتلىك تۈزۈم بويىچە سايلاپ بارلىققا كەلتۈرۈلىدۇ. ھەر نۆۋەتلىك كابىنېتنىڭ ۋەزىپە ئۆتەش ۋاقتى تۆت يىل بولىدۇ. بالدۇر تارقىتىۋېتىشكىمۇ بولىدۇ. كابىنېتنىڭ رولى قانۇن چىقىرىش، ھۆكۈمەتنى نازارەت قىلىش ۋە مۇراسىم ئۆتكۈزۈشتىن ئىبارەت. پارلامېنت ئومۇمىي يىغىن ئۆتكۈزۈپ تۇرىدۇ ھەمدە ئون دائىمىي كومىتېت تەسىس قىلىپ ۋەزىپىنى بەجا كەلتۈرىدۇ. ھەر بىر كومىتېت دۆلەتنىڭ بىر كونكرېت ئىشىنى بىر تەرەپ قىلىدۇ. قانۇن تۈرغۇزۇشقا دائىر ھەرقانداق لايىھىنى پارلامېنت «ئۈچ ئوقۇپ» چىققان ھەمدە مەسئۇل مىنىستىر، زۇكۇلى ۋە زۇكۇتۇك ئىمزالمىغاندىن كېيىن ئاندىن رەسمىي قانۇن بولالايدۇ. پارلامېنتنىڭ ھۆكۈمەتنى نازارەت قىلىشى ھۆكۈمەتكە ئىشىنىش ئاۋازى بېرىشتە ئىپادىلىنىدۇ. ھۆكۈمەت ئەگەر ئە-

شەنچكە ئىگە بولالمىسا ۋەزىپىدىن ئىستېپا بېرىشى كېرەك. بۇنىڭدىن باشقا، كۆرسىتىلگەن نامزاتقا ئاساسەن زۇڭتۇڭنى سايلاپ چىقىدۇ. زۇڭتۇڭنىڭ قەسەم بېرىشىنى ئاڭلايدۇ. پارلامېنت قانۇن چىقىرىش ھوقۇقىغا ۋە نازارەت قىلىش ھوقۇقىغا ئىگە بولسىمۇ، لېكىن ھۆكۈمەت پارلامېنتتا كۆپ سانلىقنى ئىگىلەيدىغان پارتىيە - گۇرۇھلاردىن تەركىب تاپقانلىقتىن، پارتىيە - گۇرۇھلار سەۋەبىدىن ھۆكۈمەتنى نازارەت قىلىشى ئاجىزلىشىپ قالىدۇ. ھۆكۈمەتنىڭ سىياسەت ۋە تەكلىپلىرى بىرلەشمە ھۆكۈمەتتىكى پارتىيە - گۇرۇھ پارلامېنت ئەزالىرىنىڭ قوللىشىغا ئىگە بولۇپ، ئادەتتە ماقۇللانغان بولىدۇ.

ھۆكۈمەت ئىسرائىلىيە ھۆكۈمىتى پارلامېنتقا مەسئۇل بولىدۇ. لېكىن، ئىنتايىن زور مەۋرىي ھوقۇققا ئىگە. «ئۆتكۈنچى قانۇن» دا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: پارلامېنتتا ئەڭ كۆپ ئورۇنغا ئىگە بولغان پارتىيە زۇڭلى قويسا ھەمدە ئىچكى كابېنىت ئەزالىرىنى تاللاپ ھۆكۈمەت ئۇيۇشتۇرسا بولىدۇ. بىرلەشمە ھۆكۈمەتتىكى پارتىيە - گۇرۇھلارنىڭ كابېنىت ئەزالىرىنى پارتىيە - گۇرۇھلار ئۆزى كۆرسىتىدۇ. كېنېسسېت ئاۋازغا قويۇپ، ماقۇللىغاندىن كېيىن رەسمىي ھۆكۈمەت تەشكىللىنىدۇ. ھۆكۈمەتنىڭ ۋەزىپە ئۆتەش ۋاقتى تۆت يىل بولىدۇ، لېكىن ۋەزىپە ئۆتەۋاتقاندا زۇڭلىنىڭ ئىستېپا بېرىشى، ئۆلۈپ كېتىشى ياكى پارلامېنتنىڭ ئىشەنمەسلىك ئاۋازى بېرىشى تۈپەيلىدىن مۇددەتتىن ئىلگىرى توختاپ قالسا بولىدۇ. زۇڭلىنىڭ ھوقۇقى ناھايىتى چوڭ بولسىمۇ، لېكىن ئىچكى كابېنىت ئەزالىرىنى قالدۇرۇش ھوقۇقى بولمايدۇ. زۇڭتۇڭغا پارلامېنتنى تارقىتىۋېتىپ، قايتىدىن سايلام ئۆتكۈزۈش توغرىسىدا تەكلىپ بېرىشكە بولمايدۇ. ئىسرائىلىيە سىياسىي تۈزۈمىنىڭ بىر ئالاھىدىلىكى بىرلەشمە ھۆكۈمەتنىڭ كوللېكتىپ مەسئۇل بولۇش پرىنسىپىدىن ئىبارەت. بىرلەشمە ھۆكۈمەتنىڭ كوللېكتىپ مەسئۇل بولۇش

پرىنسىپىغا خىلاپلىق قىلىشى تۈپەيلىدىن يىمىرىلىپ كېتىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن، بىردىنبىر ئۇسۇل مەسلىھەتلىشىش، مۇرەسسە قىلىش ئارقىلىق ئىچكى جەھەتتە بىرلىككە كېلىش ياكى زۇڭلىنىڭ شەخسىي تەسىر كۈچىدىن پايدىلىنىپ بىرلەشمە ھۆكۈمەتنىڭ مۇقىملىقىنى ساقلاشتىن ئىبارەت.

ئەدلىيە، ئىسرائىلىيىدە دىندىن خالىي ۋە دىننى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئىككى ياقلىمىلىق ئەدلىيە سىستېمىسى يولغا قويۇلغان. بۇنداق سىستېما ئەنگلىيەنىڭ مانداتلىق ھۆكۈمرانلىقى دەۋرىدىكى ئەدلىيە تۈزۈمى ۋە «ئۆتكۈنچى قانۇن» نىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان. دىندىن خالىي سوت مەھكىمىسى ئۈچ قاتلامغا بۆلۈنىدۇ: تۆۋەن قاتلام يەرلىك سوت مەھكىمىسى، شەھەرلىك سوت مەھكىمىسى ۋە ئۆسمۈرلەر يەرلىك سوت مەھكىمىسىدىن تەركىب تاپىدۇ؛ ئوتتۇرا قاتلام رايونلۇق سوت مەھكىمىلىرىدىن تەركىب تاپىدۇ؛ يۇقىرى قاتلام ئاخىرقى سوراق قىلىدىغان سوت مەھكىمىسى بولغان ئالىي سوت مەھكىمىسىدىن ئىبارەت بولۇپ، ئۇ ھەر دەرىجىلىك سوت مەھكىمىلىرىنى كونترول قىلىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا، يەنە بەزى مەخسۇس سوت مەھكىمىلىرى ئارمىيىگە ۋە ئەمگەك تالاش - تارتىشىغا دائىر مەسىلىلەرنى قوبۇل قىلىپ بىر تەرەپ قىلىدۇ. ھەممە سوديىلەر غەيرىي سىياسىي يول بويىچە ۋەزىپىگە تەيىنلىنىدۇ. ئەدلىيە مىنىستىرى، ئىككى نەپەر پارلامېنت ئەزاسى، ئالىي سوت مەھكىمىسىنىڭ ئوچ نەپەر سودىيىسى، ئىككى نەپەر باشقا مىنىستىر ۋە ئىسرائىلىيە ئادۋوكاتلار جەمئىيىتىنىڭ ئىككى نەپەر ۋەكىلىدىن تەركىب تاپقان كومىتېت سودىيىنى تاللاپ ۋەزىپىگە تەيىنلەشكە مەسئۇل بولىدۇ ھەمدە زۇڭتۇڭغا نامزات كۆرسىتىدۇ. زۇڭتۇڭ ۋەزىپىگە تەيىنلىگەن ۋە پارلامېنت ئېتىراپ قىلغاندىن كېيىن سودىيە ۋەزىپىگە تەيىنلەنگەن بولىدۇ. ئىسرائىلىيىدە سودىيە ئۆمۈرلۈك بولۇپ، 70 ياشتا پېنسىيىگە چىقىدۇ. دىنىي ئەدلىيە سىستېمىسى ئىسرائىل

لىيە دۆلىتى قۇرۇلۇشتىن بۇرۇنلا مەۋجۇت ئىدى. ئوسمان ئىمپېرىيىسى دەۋرىدە مىللەت تۈزۈمى[1] دىنىي ئىجتىمائىي تەشكىلاتلارنىڭ نىكاھلىنىش، نىكاھتىن ئاجرىشىش، ئۆلۈم - يېتىم ۋە مال - مۈلۈككە ۋارىسلىق قىلىش قاتارلىق كۆپ جەھەتلەردە يۈكسەك دەرىجىدە ئۆزىگە - ئۆزى خوجا بولۇش ھوقۇقىنىڭ بولۇشىغا يول قويغان. ئەنگلىيىنىڭ ماناداتلىق ھۆكۈمرانلىق دەۋرىدە بۇ ئەدلىيە تۈزۈمى ساقلاپ قېلىنغان. ئىسرائىلىيە دۆلىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن بىر قاتار قانۇنلارنىڭ چىقىرىلىشى ئارقىلىق رابىي سوت كوللېگىيىسى، مۇسۇلمان سوت كوللېگىيىسى ۋە باشقا دىنىي ئىجتىمائىي تەشكىلاتلار سوت كوللېگىيىسىنىڭ ئەدلىيە ھوقۇقى كېڭەيتىلدى. 1955 - يىلى ئىسرائىلىيە پارلامېنتى قانۇن ماقۇللاش ئارقىلىق، دىنىي سوت كوللېگىيىسىنىڭ سودىيەلىرىنىمۇ دۆلەت ئەمەلدارلىق سالاھىيىتىدىن بەھرىمەن بولدى. غان قىلدى. ئۇلارمۇ دىندىن خالىي سوت كوللېگىيىسىنىڭ سو- دىيەلىرىگە ئوخشاش، ئالاھىدە كومىتېت تەرىپىدىن كۆرسىتىـ لىپ، زۇكۇنۇك تەرىپىدىن ۋەزىپىگە تەيىنلىنىدۇ. ئىككى ياقلا- ملىق ئەدلىيە سىستېمىسىنىڭ مەۋجۇت بولۇشى ۋە تەرەققىي قىلىشى ئەنئەنىۋى ئەدلىيە تۈزۈمىنىڭ داۋاملىشىشى ۋە ھەر خىل سىياسىي كۈچلەر مۇرەسسە قىلغانلىقىنىڭ مەھسۇلى بولۇپ، ئۇ ئىسرائىلىيە جەمئىيىتىدىكى دىننىڭ مۇھىم ئورۇننى ئەكس ئەتـ تۈرۈپ بېرىدۇ.

§ 2. كۆپ پارتىيىلىك سىياسىي

1. پارتىيە - گۇرۇھلار

ئىسرائىلىيىدە سىياسىي پارتىيىلەر ناھايىتى كۆپ، بەزىلە-

① مىللەت تۈزۈمى، يەنى مۇسۇلمان دۆلەتلىرىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى دىنىي ئىجتىمائىي تەشكىلاتلارنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقى.

ری دۆلەت قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى قۇرۇلغان، بەزىلىرى دۆلەت قۇرۇلغاندىن كېيىن كونا پارتىيىدىن بۆلۈنۈپ چىققان ياكى يېڭىـ دىن قۇرۇلغان؛ بەزى پارتىيىلەرنىڭ تارىخى ئۇزۇن، بەزىلىرىـ نىڭ ناھايىتى قىسقا. ئەگەر ئۇلارنى سىياسىي خاھىشى بويىچە ئايرىغاندا، سوتسىيال دېموكراتلار پارتىيىسى، ئوتتۇرىدىكى ئوڭ قانات سىياسىي پارتىيە، دىنىي پارتىيە - گۇرۇھلار ۋە كومۇنىـ ستىك پارتىيىدىن ئىبارەت تۆت چوڭ تۈركە ئايرىشقا بولىدۇ.

سوتسىئال دېموكراتلار پارتىيىسى سوتسىيالىزمغا ئەمەل قىـ لىدىغان زىئونىزملىق سىياسىي پارتىيىدىن تەرەققىي قىلىپ يېـ تىلگەن. ئۇزۇندىن بۇيان ئىسرائىلىيىنىڭ سىياسىي مۇنبىرىدىـ كى مۇتىدىل يېتەكچى كۈچ بولۇپ كەلدى. ئەڭ بۇرۇن قۇرۇلـ غان پەلەستىن ئىشچىلار پارتىيىسى 1930 - يىلى 1 - ئايدا ئەمگەكچىلەر ئىتتىپاقى ۋە زىئون ئىشچىلار پارتىيىسى قاتارلىقلاـ ر بىلەن بىرلىشىپ قۇرۇلغان. ئەسلىدىكى ئەمگەكچىلەر ئىتتىپاـ قىنىڭ بىر قىسىم ئەزالىرى 1944 - يىلى پەلەستىن ئىشچىلار پارتىيىسىدىن ئايرىلىپ چىقىپ، ئايرىم تەشكىللىنىپ، يەنىلا ئەمگەكچىلەر ئىتتىپاقى دەپ ئاتالدى. 1948 - يىلى ئەمگەكچىلەر ئىتتىپاقى ياش قوغدىغۇچىلار ھەرىكىتى ۋە زىئون ئىشچىلار پارـ تىيىسىنىڭ سول قانىتى بىلەن بىرلىككە كەلتۈرۈلگەن ئىشچىلار پارتىيىسى بولۇپ تەشكىللەندى. بۇنىڭ ئىچىدە ئەمگەكچىلەر ئىتـ تىپاقى ۋە زىئون ئىشچىلار پارتىيىسىنىڭ سول قانىتى ئەمگەكـ چىلەر ئىتتىپاقى — زىئون ئىشچىلار پارتىيىسى بولۇپ بىرلەشـ تى. 1953 - يىلىدىن 1955 - يىلىغىچە سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارىتىلغان سىياسەت قاتارلىق مەسىلىلەردە ئىختىلاپ پەيدا بولـ غاچقا، بىرلىككە كەلتۈرۈلگەن ئىشچىلار پارتىيىسىدە بىر قاتار بۆلۈنۈشلەر بولۇپ، پارتىيە ئىچىدىكى سول قانات گۇرۇھ ۋە ئەمگەكچىلەر ئىتتىپاقى — زىئون ئىشچىلار پارتىيىسى پارتىيىـ دىن چېكىنىپ، چىقتى. بۇرۇنقى ياش قوغدىغۇچىلارنىڭ ئەزالـ

رى بۆلۈنۈپ كەتكەندىن كېيىن بىرلىككە كەلتۈرۈلگەن ئىشچىلار پارتىيىسىنىڭ مۇھىم كۈچى بولۇپ قالدى. 1965 - يىلى پەلەستىن ئىشچىلار پارتىيىسى بىرلىككە كەلتۈرۈلگەن ئىشچىلار پارتىيىسىنىڭ ئەمگەكچىلەر ئىتتىپاقى — زىئون ئىشچىلار پارتىيىسىدىن چېكىنىپ چىقىپ، ئىسرائىلىيە ئىشچىلار بىرلەشمىسىنى تەشكىللىدى. شۇ يىلى 8 - ئايدا پەلەستىن ئىشچىلار پارتىيىسىنىڭ بەن گۇرىئون باشچىلىقىدىكى بىر تۈركۈم يادرولۇق ئەزالىرىمۇ بۇ پارتىيىدىن چېكىنىپ چىقىپ، ئايرىم ئىسرائىلىيە ئىشچىلار پارتىيىسى قۇردى. ئىسرائىلىيە ئىشچىلار بىرلەشمىسى بىلەن ئىسرائىلىيە ئىشچىلار پارتىيىسى بىرلىشىپ، ئىسرائىلىيە ئىشچىلار پارتىيىسى بولۇپ تەشكىللەندى. 1969 - يىلى ئىسرائىلىيە ئىشچىلار (لىبىبورىستلار) پارتىيىسى يەنە بىرلىككە كەلتۈرۈلگەن ئىشچىلار پارتىيىسى بىلەن ئىشچىلار پارتىيىسى ئىتتىپاقى بولۇپ تەشكىللەندى. ئىسرائىلىيە ئىشچىلار پارتىيىسى ئۇزۇندىن بۇيان ئىسرائىلىيىنىڭ سىياسىي سەھنىسىدە مۇھىم ئورۇندا تۇرىدىغان چوڭ پارتىيە بولۇپ كەلدى. 1984 - يىلى بىرلىككە كەلتۈرۈلگەن ئىشچىلار پارتىيىسى ئىشچىلار پارتىيىسى ئىتتىپاقى بىلەن لىكود گۇرۇھىنىڭ بىرلىشىپ ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈشىگە قاتنىشىۋ تۇرۇپ بىرلەشمىدىن چېكىنىپ چىقتى. بىرلىككە كەلتۈرۈلگەن ئىشچىلار پارتىيىسى 1992 - يىلى پۈقرالار ھوقۇقى ۋە تىنچلىق ھەرىكىتى، ئۆزگىرىش — مەركىزىي پارتىيىسى بىلەن بىرلىشىپ مېرىتز پارتىيىسى بولۇپ تەشكىللەندى. شۇ يىلدىكى سايلامدا مېرىتز پارتىيىسى پارلامېنتتا ئون ئىككى ئورۇنغا ئىگە بولۇپ، ئىشچىلار پارتىيىسى ۋە لىكود گۇرۇھىدىن قالسا ئۈچىنچى چوڭ پارتىيە بولۇپ قالدى. 1996 - يىلدىكى سايلامدا توققۇز ئورۇنغا ئىگە بولۇپ، تۆتىنچى چوڭ پارتىيە بولدى.

ئىسرائىلىيەدىكى ئوڭ قانات سىياسىي پارتىيىلەر زىئونىزم

ھەرىكىتىدىكى رېۋىزىئونىستلاردىن تەدرىجىي تەرەققىي قىلغان. ئۇلار بۈيۈك ئىسرائىلىيە دۆلىتى قۇرۇشنى، ئەركىن ئىقتىسادىي تۈزۈلمىنى يولغا قويۇشنى تەشەببۇس قىلىدۇ. قويۇق مىللەتچىلىك تۇسىگە ئىگە. بۇرۇن سول قانات ۋە ئوڭ قاناتلار ئوتتۇرىسىدا تەۋرىنىپ تۇرغان ئۇنىۋېرسال زىئونىزم كۈچلىرى دۆلەت قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئوڭ قاناتلار بىلەن تەدرىجىي قوشۇلۇپ كەتتى. شۇڭا بۇ يەردە ئىككىسىنى بىرلەشتۈرۈپ ئوتتۇرىدىكى ئوڭ قاناتلار دەپ ئاتىدۇق. دۆلەت قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە ئوتتۇرىدىكى ئوڭ قانات پارتىيە ئاساسلىقى ئەركىنلىك ھەرىكىتى، ئۇنىۋېرسال زىئونىزم پارتىيىسى ۋە تەرەققىيات پارتىيىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى. ئەركىنلىك ھەرىكىتى 1948 - يىلى 6 - ئايدا قۇرۇلغان، ئۇنىڭ ئاساسى — زىئونىزم ھەرىكىتىدىكى رېۋىزىئونىستلار ئىتتىپاقى بولۇپ، ئىسرائىلىيە دۆلىتى يېڭى قۇرۇلغاندا كۆچى ئەڭ چوڭ ئوڭ قانات سىياسىي پارتىيە ئىدى. يۇقىرىدا بايان قىلىنغاندەك، 1930 - يىللارنىڭ باشلىرى بۇ پارتىيە ئىچكى جەھەتتە «A» تەرەپ ۋە «B» تەرەپكە بۆلۈنۈپ كەتتى. بۇ ئىككى تەرەپ 1946 - يىلى «بىرلەشكەن ئۇنىۋېرسال زىئونىزم پارتىيىسى» بولۇپ قوشۇلدى. 1948 - يىلى «A» تەرەپ بۇ پارتىيىدىن چېكىنىپ چىقىپ، تەرەققىيات پارتىيىسىنى قۇردى. «B» تەرەپ «ئۇنىۋېرسال زىئونىزم پارتىيىسى» دېگەن بۇ ئىسىمنى ئىشلىتىۋەردى. 1961 - يىلى ئۇنىۋېرسال زىئونىزم پارتىيىسى بىلەن تەرەققىيات پارتىيىسى قوشۇلۇپ، ئىسرائىلىيە ئەركىنلىك پارتىيىسىنى قۇردى. 1965 - يىلى بۇ پارتىيە ئەركىنلىك ھەرىكىتى بىلەن بىرلىشىپ، گاھال گۇرۇھىنى قوزغاپ، شۇ يىلى قۇرۇلغان سول قانات ئىشچىلار بىرلەشمىسى بىلەن مۇرە سوقۇشتۇردى. 1967 - يىلى ئىسرائىلىيە ئەركىنلىك پارتىيىسىدە پارچىلىنىش بولۇپ، بىر قىسىم پارتىيە ئەزالىرى چېكىنىپ چىقىپ، ئەركىنلىك مەركىزىنى قۇردى. ئەر-

كىشىلىك مەركىزى 1973 - يىلى دۆلەت پارتىيىسى، بۈيۈك ئىسرائىلىيە ئەمگەكچىلەر ھەرىكىتى قاتارلىق ئوققانات كىچىك پارتىيىلەر گاھال گۇرۇھى بىلەن بىرلىشىپ، ئوڭ قانات پارلامېنت گۇرۇھى — لىكود گۇرۇھى بولۇپ ئۈيۈشتى. 60 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدىن باشلاپ، ئىسرائىلىيىنىڭ سىياسىي مۇنبىرىدە لىكود گۇرۇھىنىڭ تەسىرى بارغانسېرى زورىيىپ، ئىشچىلار پارتىيىسى بىلەن تەڭ تۇرالايدىغان بولدى. 1979 - يىلى لىكود گۇرۇھى ئىچىدىكى قاتتىق قول تەرەپدارلىرى بولغان بىر قىسىم كىشىلەر مىسىر بىلەن ئىسرائىلىيىنىڭ تىنچلىق كېلىشىمىگە قارشى تۇرۇپ پارتىيىدىن چېكىنىپ چىقىپ، گۇللەندۈرۈش پارتىيىسى قۇردى. 1983 - يىلى بىر قىسىم ئوڭ قانات قاتتىق قوللۇق تەرەپدارلىرى تىزومېت پارتىيىسىنى قۇردى. بۇ پارتىيە 1992 - يىلىدىكى سايلامدا سەككىز ئورۇنغا ئىگە بولۇپ، تۆتىنچى ئورۇنغا ئۆتتى. 1993 - يىلى داۋۇد لىبۇي لىكود گۇرۇھىنىڭ رەئىس سايلىمىدا مەغلۇپ بولغانلىقتىن، بۇ پارتىيىدىن چېكىنىپ چىقىپ، كۆڭرۈك پارتىيىسىنى قۇردى.

ئىسرائىلىيە دۆلىتى قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى دىنىي پارتىيە گۇرۇھلار ئاساسلىقى زىئونىزم ھەرىكىتىنى قوللايدىغان مەنىۋىي مەركەز پارتىيىسى ۋە زىئونىزم ھەرىكىتىگە قارشى تۇرىدىغان ئىسرائىلىيە ئورتودوكسىيە پارتىيىسىگە بۆلۈنگەن. مەنىۋى مەركەز پارتىيىسى 1903 - يىلى قۇرۇلغان، دىنىي زىئونىزملىق سىياسىي پارتىيە بولۇپ، ئۇنىڭ ئاساسى 1893 - يىلى قۇرۇلغان «مەنىۋى مەركەز» ھەرىكىتى ئىدى. 1922 - يىلى بۇ پارتىيىنىڭ پەلەستىن تارمىقىدىكى بىر قىسىم ئەزالىرى پارتىيىدىن چېكىنىپ چىقىپ، مەنىۋى مەركەز ئىشچىلار پارتىيىسىنى قۇردى. ئىسرائىلىيە ئورتودوكسىيە پارتىيىسى 1912 - يىلى قۇرۇلغان. دۆلەت قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى زىئونىزم ھەرىكىتىگە كۆچلۈك قارشى تۇرغان. دۆلەت قۇرۇلغاندىن كېيىن مەيدانىنى ئۆزگەر-

تىپ ئىسرائىلىيىنى دىنىي دۆلەت قىلىشنى تەشەببۇس قىلغان. «تەۋرات» دۆلەتنىڭ قانۇن چىقىرىشىدىكى بىردىنبىر ئاساس ئىكەنلىكىنىلا ئېتىراپ قىلغان. ئىسرائىلىيە ئورتودوكسىيە ئىشچىلار پارتىيىسى 1925 - يىلى ئىسرائىلىيە ئورتودوكسىيە پارتىيىسىدىن بۆلۈنۈپ چىقىپ، يەھۇدىي ئورتودوكسال ئىشچىلارنىڭ مەنپەئىتىگە ۋەكىللىك قىلغان. 1949 - يىلى بۇ تۆت دىنىي پارتىيە دىنىي بىرلەشمە فرونت بولۇپ ئۈيۈشۇپ، ئىسرائىلىيىنىڭ تۇنجى نۆۋەتلىك پارلامېنت سايلىمىغا قاتناشتى. لېكىن بۇ فرونت 1951 - يىلى يېتەرلىشىتىن تۆت پارتىيىگە بۆلۈنۈپ كەتتى. مەنىۋى مەركەز پارتىيىسى ۋە مەنىۋى مەركەز ئىشچىلار پارتىيىسى 1956 - يىلى مەملىكەتلىك دىنىي پارتىيە بولۇپ تەشكىللەندى. 1981 - يىلى بۇ پارتىيىنىڭ ئىچىدىكى شەرق يەھۇدىيلىرى بۆلۈنۈپ چىقىپ، ئىسرائىلىيە ئەئىنە ھەرىكىتى ۋە موراسا پارتىيىسىنى قۇردى. بۇ ئىككى تەشكىلات 80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرى پارچىلىنىپ كەتتى. 1984 - يىلى ئورتودوكسىيە پارتىيىسى ئىچىدىكى سافادى پارتىيە ئەزالىرى بۆلۈنۈپ چىقىپ، سافادى تەۋراتنى قوغدىغۇچىلار ئىتتىپاقى (ساس پارتىيىسى) نى قۇردى. 1988 - يىلى ئورتودوكسىيە پارتىيىسىدىكى لىتۋا تەرەپدارلىرى بۆلۈنۈپ چىقىپ، تەۋرات تۇغى پارتىيىسىنى قۇردى. تەۋرات تۇغى پارتىيىسى 1992 - يىلى ئىسرائىلىيە ئورتودوكسىيە پارتىيىسى ۋە ئىسرائىلىيە ئورتودوكسىيە ئىشچىلار پارتىيىسى بىلەن بىرلىشىپ، تەۋرات بىرلەشمە فرونتىنى قۇردى. 1996 - يىلى 5 - ئايدىكى 14 - نۆۋەتلىك پارلامېنت سايلىمىدا دىنىي پارتىيە - گۇرۇھلارنىڭ ئورنى 16 دىن 23 كە يېتىپ، يەتتە ئورۇن كۆپەيدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە ساس پارتىيىسى ئون ئورۇننى ئىگىلەپ، ئۇچىنچى چوڭ پارتىيە بولۇپ قالدى. دىنىي كۈچلەرنىڭ دىندىن خالىي سىياسىغا ئارىلىشىش ئىقتىدارىنىڭ ئۇزلۇكسىز كۈچىيىشى — يېقىنقى يىللاردىن بۇيانقى ئىسرائىلىيىنىڭ سىيا-

سني تەرەققياتىدىكى كىشىنى جەلپ قىلىدىغان ئالاھىدىلىك بو-
لۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ئىسرائىلىيە كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئاساسى — 1921- يىلى قۇرۇلغان پەلەستىن كوممۇنىستىك پارتىيىسىدۇر. ئىسرائىلىيە دۆلىتى قۇرۇلۇپ ئۇزۇن ئۆتمەي، نۇرغۇن يەھۇدي كوممۇنىستلىرى پارتىيىدىن چىقىپ، بىرلىككە كەلتۈرۈلگەن ئىشچىلار پارتىيىسىگە قاتناشتى. قالغانلىرى پارتىيە ئىچىدىكى يەھۇدىيچى مىللىي ئازادلىق ئىتتىپاقىغا قاتناشتى. 1945 - يىلى قۇرۇلغان، لېكىن سوۋېت ئىتتىپاقى كوممۇنىستىك پارتىيىسى-
نىڭ ئېتىراپ قىلىشىغا ئىگە بولالمىغان يەھۇدي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ بىر قىسىم ئەزالىرىمۇ دۆلەت قۇرۇلغاندىن كېيىن بۇ ئىتتىپاققا قاتناشتى. ئىسرائىلىيە كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئىچىدىكى ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىسىدا 1965 - يىلى پائىتەرەپبىزمغا قاتناق مۇئامىلە قىلىش ۋە سوۋېت ئىتتىپاقى كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە تۇتىدىغان پوزىتسىيە مەسىلىسىدە ئېغىر ئىختىلاپ پەيدا بولۇپ، ئاخىر پارچىلىنىپ كەتتى. يەھۇدي پارتىيە ئەزالىرىنى ئاساس قىلغان تەرەپ ئىسرائىلىيە كوممۇنىستىك پارتىيىسى دېگەن ئىسىمنى قوللىنىپ كەلدى. لېكىن، كېيىن «ماكى» نى قوشۇپ پەرقلەندۇردى. يەنە بىر تەرەپ يېڭى كوممۇنىستىك پارتىيە قۇرۇپ، ئىسرائىلىيە كوممۇنىستىك پارتىيىسىنى «را-
كاش» دەپ ئاتىدى. بۇ پارتىيىدە ئەرەب پارتىيە ئەزالىرى كۆپ سانىنى ئىگىلىدى. 1973 - يىلى «ئىسرائىلىيە كوممۇنىستىك پارتىيىسىدىكى ئۆكتەچىلەر»، ئىسرائىلىيە كوممۇنىستىك پارتى-
يىسى (ماكى) دىن بۆلۈنۈپ چىقتى. ئىسرائىلىيە كوممۇنىستىك پارتىيىسى (ماكى) شۇ يىلى كۆك - قىزىل ھەرىكىتى بىلەن موسكىۋ گۇرۇھى بولۇپ بىرلەشتى. بۇ گۇرۇھ 1977 - يىلى بىرنەچچە سول قانات رادىكال كىچىك پارتىيىلەر بىلەن بىرلە-
شىپ شىل لاگېرىنى قۇردى. شىل لاگېرى 1984 - يىلى

تارقىلىپ كەتتى. لاگېردىكى بىر قىسىم ئادەملەر نازىراتتىكى ئەرەب تەرەققىيات ھەرىكىتى بىلەن تىنچ تەرەققىياتنى قولغا كەل-
تۈرۈش پارتىيىسى قۇردى. 1977 - يىلى ئىسرائىلىيە كوممۇ-
نىستىك پارتىيىسى (راكاش) بىلەن «قارا يىلپىز ھەرىكىتى» قاتارلىق سول قانات رادىكال پارتىيە - گۇرۇھلار «تىنچلىقنى ۋە باراۋەرلىك — دېموكراتىيىنى قولغا كەلتۈرۈش فرونتى» قۇردى. ئىسرائىلىيە كوممۇنىستىك پارتىيىسى (راكاش) دۆلەت ئىلكىدە بولۇشنى ئومۇملاشتۇرۇشنى تەشەببۇس قىلدى. ئىئور-
دان دەريا سىنىڭ غەربىي قىرغىقىدا پەلەستىن دۆلىتى قۇرۇشنى قوللاپ، پەلەستىندىكى ئەرەبلەرنىڭ زېمىنىنى ئىشغال قىلىۋې-
لىشقا قارشى تۇرۇپ، ئەرەب، يەھۇدي مىللەتلىرى ئوتتۇرىسى-
دىكى كۆۋرۈك بولۇپ قالدى. لېكىن، ئومۇمىي جەھەتتە ئىسرا-
ئىلىيىنىڭ سىياسىي مۇنبىرىدە تەسىرى ناھايىتى چوڭ بولمىدى.

بەزى پارتىيىلەرنى سىياسىي خاھىش بويىچە ئايرىش ناھايە-
تى تەس. مەسىلەن، ئەرەب دېموكراتلار پارتىيىسى ئەرەبلەرنىڭ بىردىنبىر سىياسىي پارتىيىسى بولۇپ، ئون ئىككى مىڭدەك ئەزاسى بار. ھەممىسى ئەرەب بولۇپ، ئاساسىي پروگراممىسى ئىسرائىلىيىدىكى ئەرەبلەرنىڭ ھوقۇق - مەنپەئىتىنى قوغداشتىن ئىبارەت. 1995 - يىلىدىن بۇيان سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ۋە رۇسىيىدىن كۆچۈپ كەلگەنلەر ئىسرائىلىيە كۆچمەنلەر پارتە-
يىسىنى قۇردى. بۇ پارتىيە ناھايىتى تېز تەرەققىي قىلىپ، 1996 - يىلىدىكى پارلامېنت سايلىمىدا يەتتە ئورۇنغا ئىگە بولە-
دى. ئۇنىڭ رەئىسى ناتان شارانسكىي كابېنېتقا كىرىپ سانائەت - سودا مىنىستىرى بولدى.

2. كۆپ پارتىيىلىك سىياسىينىڭ مەنبەسى

ئىسرائىلىيىدە شۇنچىۋالا كۆپ پارتىيىلەر قۇرۇلغان سىيا-
سىي ھالەتنى ئالدى بىلەن ئۇنىڭ ئالاھىدە تارىخى ۋە سىياسىي

مۇھتى بەلگىلىگەن. ھەممىگە مەلۇمكى، زىئونىزم ھەرىكىتى ئەسلى ناھايىتى تارقاق بولۇپ، يەھۇدىيلار ياشىغان ھەرقايسى دۆلەت ۋە رايونلارنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي مۇھىتى ۋە مەدەنىيەت ئارقا كۆرۈنۈشىدە پەرق ناھايىتى چوڭ بولغاچقا، ئۇلار زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ نىشانىغا ۋە ھەرىكەت فاكتورىغا ھەر خىل قاراشلاردا بولغان. مۇشۇ ئوخشاشمىغان سىياسىي قاراشلارنى دەۋر قىلىپ ھەرخىل گۇرۇھلار ۋە سىياسىي پارتىيىلەر شەكىللەنگەن. ئەينى زاماندا مىللەتنىڭ گۈللىنىشىگە پايدىلىق بارلىق كۈچلەر بىلەن ئىتتىپاقلىشىش ئۈچۈن، زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ رەھبەرلىرى ئوخشاش پىكىرلەردە بىرلىككە كېلىپ، ئوخشاش بولمىغان پىكىرلەردە ئۆز قاراشلىرىنى ساقلاپ قېلىش پرىنسىپى بويىچە ئوخشاشمىغان پىكىرلەرگە يول قويغان. زىئونىزم ھەرىكىتىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، بۇ گۇرۇھ ۋە سىياسىي پارتىيىلەر پەلەستىنگە كەلدى ھەمدە ئىسرائىلىيە دۆلىتى قۇرۇلۇغاندىن كېيىن ئۆزىنىڭ ئىدىئولوگىيىسىگە، رەھبەرلىك ئورگىنىغا ۋە تەشكىلىي سىستېمىسىغا ئىگە قانۇنلۇق سىياسىي پارتىيە بولۇپ تەرەققىي قىلىپ، كۆپ پارتىيىلىك تۈزۈمىنىڭ ئاساسىنى سالدى. 1949 - يىلى 1 - ئايدىكى تۇنجى نۆۋەتلىك پارلامېنت سايلىمىدا 24 سىياسىي پارتىيە ياكى تەشكىلات سايلامغا قاتناشتى.

ئىككىنچىدىن، ئىسرائىلىيە دۆلىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن كۆپ مەركەزلىك سىياسىي قاراشلارنىڭ ئايرىلىشىمۇ كۆپ پارتىيىلىك سىياسىيىنىڭ شەكىللىنىشىدىكى مۇھىم سەۋەب بولدى. كۆپ مەركەزلىك سىياسىي قاراشلارنىڭ ئايرىلىشى دېگەندە بىر نەچچە تالاش - تارتىشنى دەۋر قىلىپ سىياسىي پارتىيىلەردە شەكىللەنگەن مۇقىم پىكىرلەر، بۇ سىياسىي پىكىرلەر پەرقلەندۈرىدىغان مەركىزىي سىزىقنىڭ گىرەلىشىپ كېتىشى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. مەشھۇر ئالىم سافېرانىڭ تەھلىل قىلىشىچە، ئىسرائىلدە

يەھۇدىكى سىياسىي قاراشلار ئاز دېگەندە بەش تالاش - تارتىشنى چۆرىدەپ ئايرىلىدۇ: بىرىنچى، ئاساسىي ئىجتىمائىي - سىياسىي پروگراممىدىكى ئىختىلاپ. ئىككىنچى، دىنىنىڭ ئورنىغا بولغان قاراش. ئۈچىنچى، زىئونىزمنىڭ زېمىن تەلىپىنىڭ چېگرىسى مەسىلىسى. تۆتىنچى، دىپلوماتىيە سىياسىتىدىكى مايىللىق. بەشىنچى، ئىرق قان سىستېمىسى مەسىلىسى. سىياسىي قاراشتىكى مۇشۇنداق پەرقلەر تۈپەيلىدىن سىياسىي پارتىيىلەر ئاسان قوشۇلۇپ كېتەلمەيدۇ ياكى بىرلىشەلمەيدۇ. مەسىلەن، پەلەستىن ئىشچىلار پارتىيىسى، مەنسۇپ مەركەز ئىشچىلار پارتىيىسى ۋە ئىسرائىلىيە ئورتودوكسىيە ئىشچىلار پارتىيىسىنىڭ ئىجتىمائىي - ئىقتىسادىي پروگراممىدا جەھەتتىكى ئىختىلاپى چوڭ ئەمەس. قائىدە بويىچە ئېيتقاندا، ئۇلارنىڭ قارشىلىشىشىنىڭ ئورنى يوق. لېكىن، دىنىي مەسىلىدە ئۇچ تەرەپ ئوتتۇرىسىدا پرىنسىپال پىكىر ئىختىلاپى بولغاچقا بىرلىككە كېلەلمەيدۇ.

ئۈچىنچىدىن، نىسبەتلىك ۋەكىل تۇرۇمىدىن ئىبارەت بۇنداق سايلام تۈزۈمى ئىسرائىلىيىدىكى كۆپ پارتىيىلىك سىياسىيىنى كۈچەيتىۋەتتى. نىسبەتلىك ۋەكىل تۈزۈمىنىڭ ئارتۇقچىلىقى شۇكى، قاتنىشىش ۋە ۋەكىللىك قىلىش دائىرىسى كەڭ بولىدۇ، دېموكراتىيىنى ئەڭ زور دەرىجىدە جارىي قىلدۇرۇشقا پايدىلىق، لېكىن ھوقۇق بەك چېچىلىپ كېتىپ، مەركەزلەشتۈرۈش تەس بولىدۇ. بۇنداق تۈزۈمدە پۈتۈن مەملىكەت بىر سايلام رايونى قىلىنىپ، پارلامېنتنىڭ ھەممە ئەزالىرى مەملىكەت دائىرىسى ئىچىدە سايلىنىدۇ. سىياسىي پارتىيىلەر سايلامدىن كېيىن ئىگە بولغان ئاۋاز نىسبىتىگە ئاساسەن، پارتىيە ئىچىدىكى ئىسىملىك ئىگىلىرى - كېيىنلىك تەرتىپى بويىچە پارلامېنتتىكى ئورنىنى تەقسىم قىلىۋالىدۇ. بىر سىياسىي پارتىيە ئومۇمىي سان ئىچىدە 1.5% ئاۋاز ئالغا ئىگە بولالمىسلا پارلامېنتتا ھېچبولمىغاندا بىر ئورۇنغا ئىگە بولىدۇ. بۇ ھال نۇرغۇن سىياسىي پارتىيىلەرنى

سايلامغا مۇستەقىل قاتنىشىشقا قىزىقتۇرىدۇ. شۇنداقلا پارتىيە ئىچىدىكى ئۆكتىچىلەرنىڭ كىچىك پارتىيە - گۇرۇھلارغا بۆلۈنۈپ كېتىشىگە ئىلھام بولىدۇ. ھەر خىل كۈچلەر ئۆزئارا پەرق ۋە ئىختىلاپلارنى تەكىتلەپ، ئورتاق مەنپەئەتكە سەل قاراپ قالىدۇ. شۇڭا، ئىسرائىلىيىدە سايلام تۈزۈمىنى ئىسلاھ قىلىش ساداسى ئىزچىل مەۋجۇت بولۇپ كەلدى. دۆلەت يېڭىدىن قۇرۇلغاندا بېن گۇرئىون سايلام رايونىدا كۆپ سانلىق تۈزۈمنى يولغا قويۇشنى كۈچلۈك تەشەببۇس قىلدى. 70 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا دې-موكراتىيىنى ئۆزگەرتىشنى قولغا كەلتۈرۈش ھەرىكىتى، پۇقرا-لار ھوقۇقى ھەرىكىتى قاتارلىق پارتىيە - گۇرۇھلار سايلام تۈزۈ-مىنى ئىسلاھ قىلىشنى تەشەببۇس قىلغان بولسىمۇ، لېكىن كۆپ ساندىكى سىياسىي پارتىيىلەرنىڭ بولۇپمۇ كىچىك پارتىيىلەرنىڭ قارشى تۇرۇشى تۈپەيلىدىن ئەملگە ئاشمىدى.

ئون ئۈچىنچى باب

ئىجتىمائىي تەرەققىيات ۋە مەدەنىيەت - مائارىپ

ئىسرائىلىيە تىپىك كۆچمەنلەر دۆلىتى، شۇنداقلا كۆپ مىل-لەتلىك دۆلەت. مىللەتلەرنىڭ تارىخى، دىنى ۋە مەدەنىيەت ئارقا كۆرۈنۈشى ئوخشاش بولمىغانلىقتىن، دائىم توقۇنۇش بولۇپ تۇر-سىمۇ، بۇ زېمىندا ياشاۋاتقان نەچچە مىليون ئادەم ھەر خىل مەدەنىيەتلەرنى ئۆزئارا قوبۇل قىلىپ، يېرىم ئەسىرگە يېقىن تىرىشچانلىق كۆرسىتىش ئارقىلىق، ئىسرائىلىيىگە خاس ئىجتى-مائىي فورماتسىيىنى، مائارىپ سىستېمىسىنى ۋە رەڭگارەڭ مە-دەنىيەتنى يارىتتى.

§ 1. خەلق ۋە جەمئىيەت

1. نوپۇسنىڭ كۆپىيىشى ۋە تىكاھلىنىشتىكى ئۆزگىرىش

ئىسرائىلىيىنىڭ نوپۇزلۇق ئورگانلىرىنىڭ ستاتىستىكىسىدىن مەلۇم بولۇشچە، 1994 - يىلىنىڭ باشلىرىدا ئىسرائىلىيە نوپۇسى بەش مىليون 300 مىڭغا يەتكەن. بۇنىڭ ئىچىدە يەھۇدىيلار 81.5 %، مۇسۇلمانلار 14.1 %، خرىستىئانلار 2.7 % ئىگىلىگەن، قالغانلىرى دروزېلار ۋە باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەردىن ئىبارەت.

يەھۇدىيلارنى كۆچۈپ كېلىشكە رىغبەتلەندۈرۈش ئىسرائىلە-
يە ھۆكۈمىتىنىڭ دۆلەت سىياسىتى. ئىسرائىلىيە دۆلىتى قۇرۇ-
لۇشى بىلەنلا ئەنگلىيە دائىرىلىرىنىڭ يەھۇدىي كۆچمەنلىرىگە قوي-
غان چەكلىمىسىنى ئەمەلدىن قالدۇردى. 1952 - يىلى ئىلان
قىلىنغان «قايتىپ كېلىش قانۇنى» دا دۇنيادىكى يەھۇدىيلارغا
ئىسرائىلىيىگە كېلىپ ماكانلىشىش ۋە ئىسرائىلىيە پۇقراسى بو-
لۇش ھوقۇقى بېرىلدى. شۇ يىلى ئىلان قىلىنغان «دۆلەت تەۋە-
لىكى قانۇنى» دا غەيرىي يەھۇدىيلارنىمۇ ئىسرائىلىيە دۆلەت تەۋە-
لىكىگە ئىگە بولالايدىغان قىلدى. 1970 - يىلى ئىسرائىلىيە
ھۆكۈمىتى «قايتىپ كېلىش قانۇنى» نى تۈزىتىپ ۋە تولۇقلاپ،
يەھۇدىيلارنىڭ تۇغقانلىرىغا ئىسرائىلىيە پۇقراسى بولۇش ھوقۇ-
قىنى بەردى. ئىسرائىلىيە دۆلىتى قۇرۇلغاندىن بۇيان بەش قېتىم
كۆچمەن كېلىش دولقۇنى كۆتۈرۈلدى. 1948 - يىلىدىن 1951-
يىلىغىچە ئىسرائىلىيىگە 687 مىڭ ئادەم كۆچۈپ كەلدى، بۇلار-
نىڭ كۆپ قىسمى ناتسىستلارنىڭ جازا لاگىرىدا ئامان قالغان ۋە
ئوتتۇرا شەرقتىكى ئەرەب دۆلەتلىرىدىن كەلگەن يەھۇدىيلار ئە-
دى. ئۇلارنىڭ كېلىشى بىلەن ئىسرائىلىيىنىڭ نوپۇسى تۆت
يىلدا بىر قاتلاندى. شۇنىڭدىن كېيىن 1955 - يىلىدىن 1957-
يىلىغىچە، 1961 - يىلىدىن 1964 - يىلىغىچە ۋە 1969 -
يىلىدىن 1974 - يىلىغىچە ئۈچ قېتىم كۆچمەن كېلىش دولقۇنى
كۆتۈرۈلدى. كېيىنكى دولقۇن پەسىيىپ 1989 - يىلىغىچە داۋا-
لاشتى. 1989 - يىلىدىن كېيىن سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە
رۇسىيىنىڭ يەھۇدىيلارنىڭ چېگرىدىن چىقىشى توغرىسىدىكى
چەكلىمىنى قويۇۋېتىشىگە ئەگىشىپ، يەنە بىر قېتىم كۆچمەن
كېلىش دولقۇنى كۆتۈرۈلدى. 1990 - يىلىدىن 1993 - يىلىغىچە
ئىسرائىلىيىگە 500 مىڭدىن ئارتۇق كۆچمەن كەلدى. بۇلارنىڭ
85% ى سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىن، 6% ى ئېفىئوپىيىدىن
كەلدى. 1990 - يىلى بىر يىلدا ئىسرائىلىيىنىڭ 200 مىڭ

كۆچمەن كۆچەيدى. نۇرغۇن كۆچمەنلىرىنىڭ كېلىشى ۋە نوپۇسنىڭ
تەبىئىي ئېشىشى بىلەن ئىسرائىلىيىنىڭ نوپۇسىنىڭ ئېشىش نىسبە-
تى 80 - يىللاردىكى 17% تىن (بۇنىڭ ئىچىدە كۆچمەنلەر 6%
نى ئىگىلەيدۇ) 1990 - 1993 - يىللىرى 40% كە يەتتى.
ستاتىستىكىدىن قارىغاندا، دۆلەت قۇرۇلغاندىن كېيىن كۆچەيگەن
نوپۇس ئىچىدە كۆچمەنلەر 42.2% نى ئىگىلىگەن.

دۆلەت قۇرۇلۇپ ئەللىك يىلدىن بۇيان، ئىسرائىلىيىنىڭ
نىكاھلىنىش ئەھۋالىدا ناھايىتى روشەن ئۆزگىرىش بولدى. دۆ-
لەت قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردە ئىسرائىلىيىلىكلەر بالدۇر
توي قىلىپ، بالدۇر بالىلىق بولۇشقا ئادەتلەنگەن. چۈنكى، يەھۇ-
دىيلار نىكاھلىنىش ۋە بالىلىق بولۇشنى مىللەتنى داۋاملاشتۇ-
رۇشنىڭ مۇھىم ۋاستىلىرىدىن دەپ قاراپ كەلگەن. ئەينى ۋا-
ختىدا بالدۇر نىكاھلىنىشنى تەكتلەش شەرق يەھۇدىيلىرى ئىچىدە
ئالاھىدە روشەن ئىپادىلەنگەن. مۇسۇلمانلارمۇ بالدۇر نىكاھلە-
نىشنى تەشەببۇس قىلىدۇ. لېكىن، 70 - يىللاردىن بۇيان ئىس-
رائىلىيىلىكلەرنىڭ نىكاھلىنىش ۋە بالىلىق بولۇش نىسبىتى
تۆۋەنلەشكە، نىكاھلىنىش يېشى چوڭىيىشقا باشلىدى. 60 -
يىللاردىكى ستاتىستىكىغا قارىغاندا، مۇسۇلمان ئاياللىرى توققۇز-
دىن ئارتۇق بالىلىق بولغان. يەھۇدىي ئاياللىرى ئۈچ - تۆت
بالىلىق بولغان. 70 - ۋە 80 - يىللاردا بۇ سان تېك سىزىق
بويىچە تۆۋەنلىگەن. 1993 - يىلىدىكى ستاتىستىكىدىن قارىغاندا
يەھۇدىي ئاياللار 2.61 دىن، مۇسۇلمان ئاياللىرى 4.68 دىن.
خرىستىئان ئاياللىرى 2.03 تىن، دروزېس ۋە باشقا ئاز سانلىق
مىللەت ئاياللىرى 3.76 دىن بالىلىق بولغان. ئىسرائىلىيە
نوپۇسىنىڭ تەبىئىي كۆپىيىشى ئاستىلىغانلىقتىن، كۆپىيىش
نىسبىتى 50 - يىللارنىڭ ئاخىرىدىكى 21.6% تىن 80 - يىللار-
دىكى 15.17% كە تۆۋەنلىگەن. يەھۇدىيلارنىڭ نىكاھلىنىشىدە-
كى يەنە بىر ئالاھىدىلىكى شۇكى، مىللەت ئىچىدە نىكاھلىنىش

بىر قەدەر ئومۇملاشقان. بۇنىڭدا ئىرق ئامىلىدىن باشقا، تېخىمۇ مۇھىمى دىنىي ئېتىقاد نەزەرگە ئېلىنغان. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان بۇ ئەھۋالدىمۇ ئۆزگىرىش بولدى. يەھۇدىيلار بىلەن غەيرىي يەھۇدىيلارنىڭ نىكاھلىنىشى كۆپەيدى. مىللەت ئىچىدە نىكاھلىنىش نىسبىتى تۆۋەنلىدى. ئۇلاردىكى بۇنداق ئۆزگىرىش ئاساسلىقى تەرىبىيە سەۋىيىسىنىڭ يۇقىرى كۆتۈرۈلگەنلىكىدىن، شەھەرلىشىشنىڭ تەرەققىي قىلغانلىقىدىن، زامانىۋى (دىندىن خالىي) تۇرمۇش ئۇسۇلىنىڭ شەكىللەنگەنلىكىدىن ۋە تۇغۇتنى چەكلەش ۋاستىلىرىنىڭ ياخشىلانغانلىقىدىن بولدى. تۇغۇت نىسبىتىنىڭ تۆۋەنلىشىگە كەسىپ ئىشلەيدىغان ئاياللارنىڭ كۆپىيىشى ۋە ئاياللارنىڭ تۇغۇت چەكلەش تەدبىرلىرىنى كەڭ قوللانغانلىقى سەۋەب بولدى. 1988 - يىلىدىكى بىر قېتىملىق تەكشۈرۈشتىن قارىغاندا، 70% تىن ئارتۇق ئايال (كۆپىنچىسى خىزمەت قىلىۋاتقانلار) ھامىلدارلىقتىن ساقلىنىش تەدبىرلىرىنى قوللانغان، ھەر يىلى 16 مىڭ ئايال قانۇنلۇق بالا چۈشۈرۈۋەتكەن.

2. نوپۇس قۇرۇلمىسىدىكى ئۆزگىرىش

ئەللىك يىلدىن بۇيان ئىسرائىلىيە نوپۇسىدا ناھايىتى چوڭ ئۆزگىرىش بولدى.

بىرىنچىدىن، ياش قاتلىمىدىن تەھلىل قىلغاندا، ئىسرائىلىيە نوپۇسى ئىنتايىن ياش بولسىمۇ، لېكىن ئۆزلۇكسىز قېرىش يۈزلىنىشى پەيدا بولدى. مەسىلەن، 65 ياشتىن يۇقىرىلار 1955-يىلى 4.7% نى ئىگىلىگەن بولسا، 1985- يىلى 8.8% نى، 1992 - يىلى 9.4% نى ئىگىلىدى. مۇلچەرلىنىشىچە، XX ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا 65 ياشتىن يۇقىرىلار ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 10% ئەتراپىنى ئىگىلەيدىكەن. بەزى ياشانغانلار داۋاملىق ئىشلەۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن باشقا غەرب دۆلەتلىرىگە ئوخشاش، ئەمگەك كۈچلىرى ئىچىدە ياشانغانلارنىڭ نىسبىتى تۆۋەنلەۋېتىپتۇ. ئىسرائىلىيىدە ياشانغانلار پېنسىيىگە چىقىش پۇلىغا ۋە دۆلەت سۇغۇرتا جەمئىيىتىنىڭ ياشانغانلارنى بېقىش پۇلىغا تايىنىپ تۇرمۇش كەچۈرىدۇ. 1986 - يىلى ئىسرائىلىيە «ئۇزۇنغىچە غەمخورلۇق قىلىش قانۇنى» نى ئېلان قىلىپ، تۇرمۇشتا ئۆز ھالىدىن خەۋەر ئېلىش ئېتىبارىنى يوقاتقان ياشانغانلارنى قانۇن بىلەن كاپالەتلەندۈردى.

ئىككىنچىدىن، دىنىي ئېتىقاد بويىچە ئايرىغاندا، 1948 ~ 1951 - يىلىدىكى كۆچمەن دولقۇنى بىلەن ئىسرائىلىيىدىكى يەھۇدىيلار نىسبىتى 89% كە يەتتى. بۇ نىسبەت بىر مەھەل مۇقىم ئېشىپ، كۆچمەنلەرنىڭ ئازىيىشىغا ئەگىشىپ تۆۋەنلەپ، 1989 - يىلى 81.5% كە چۈشۈپ قالدى. كېيىن يەنە 81.9% كە كۆتۈرۈلدى. مۇسۇلمانلارنىڭ نىسبىتى 1951 - يىلىدىكى 5.7% تىن كۆپىيىپ، 1993 - يىلى 14.1% كە يېتىپ، بىر ھەسسىگە يېقىن كۆپەيدى. بۇنىڭغا ئاساسلىقى مۇسۇلمانلار نوپۇسىنىڭ تەبىئىي كۆپىيىش نىسبىتىنىڭ يۇقىرى بولۇشى ۋە ئىسرائىلىيىنىڭ شەرقىي ئېرۇسالېمنى قوشۇۋېلىشى سەۋەب بولدى. خرىستىئانلارنىڭ نىسبىتى بىرقەدەر مۇقىم بولۇپ 2.3% ئەتراپىنى ئىگىلىدى. دروزىلارنىڭ نىسبىتىدىكى ئۆزگىرىش چوڭ ئەمەس، 1948 - يىلىدىكى 1% تىن 1997 - يىلى 1.7% كە كۆپەيدى.

ئۈچىنچىدىن، ياشانغان ئەر يەھۇدىيلارنىڭ ئەمگەك كۈچلىرى ئىچىدىكى نىسبىتى 1966 - يىلىدىكى 43% تىن 1989 - يىلى 23% كە تۆۋەنلىدى. لېكىن، 60 ياشتىن ئاشقان ئاياللار بۇنىڭ ئەكسىگە تەرەققىي قىلدى. روشەنكى، بۇ ئاياللارنىڭ پېنسىيىگە چىقىش يېشىنىڭ 60 ياشتىن 65 ياشقا كۆتۈرۈلگەنلىكى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك. 15 ياشتىن يۇقىرى ئەمگەك كۈچلىرىنىڭ ئىگىلىگەن نىسبىتى 1982 - يىلىدىكى 49.6% تىن 1993

- يىلىدىكى 52.9% كە كۆپەيدى. بۇنىڭ ئاساسىي سەۋەبى ئايالالارنىڭ ئىگىلىگەن نىسبىتى كۆپىيىپ، 1982 - يىلىدىكى 36% تىن 1993 - يىلى 43.4% يەتكەنلىكىدىن بولدى. ئەلەر 1982 - يىلىدىكى 63.4% تىن 1993 - يىلى 62.8% كە تۆۋەنلىدى. ئۆتكەنكى ئون يىلدا ئىسرائىلىيەدىكى ئومۇمىي ئەمگەك كۈچى بىر مىليون 360 مىڭدىن بىر مىليون 800 مىڭغا يېتىپ، ھەر يىلى 3.1% كۆپىيىپ، 2.6% لىك ئىشقا ئورۇنلىشىش يېشىدىكى نوپۇسنىڭ ئوتتۇرىچە كۆپىيىش نىسبىتىدىن يۇقىرى بولدى. 1990 - يىلىدىن 1993 - يىلىغىچە سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن كۆچمەنلەرمۇ ئىسرائىلىيىنى نۇرغۇن يېڭى ئەمگەك كۈچى بىلەن تەمىنلىدى. مەسىلەن، 1992 - يىل 150 مىڭ كۆچمەن كېلىپ، مۇتلەق كۆپ قىسمى كەسپىنى ئۆزگەرتىشكە مەجبۇر بولغان بولسىمۇ، لېكىن بۇلارنىڭ ئىچىدە 110 مىڭ (70%) ئادەم يالالاپ ئىشلىتىلدى.

3. شەرق يەھۇدىيلىرى بىلەن غەرب يەھۇدىيلىرىنىڭ پەرقى

كىشىلەر ئادەتتە ئىسرائىلىيىلىكلەرنى غەرب يەھۇدىيلىرى ۋە شەرق يەھۇدىيلىرى دەپ ئايرىدۇ. غەرب يەھۇدىيلىرى دېگەندە ياۋروپا ۋە ئامېرىكىدىن كەلگەن، ئاساسەن ئاشكىناز يەھۇدىيلىرى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. شەرق يەھۇدىيلىرى دېگەندە ئادەتتە شىمالىي ئافرىقا ۋە غەربىي ئاسىيادىن كەلگەن يەھۇدىيلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ. شەرق يەھۇدىيلىرى بىلەن غەرب يەھۇدىيلىرىنىڭ چىراي ئالاھىدىلىكىدە روشەن پەرق بولۇپلا قالماستىن، بەلكى دىنىي ئېتىقاد، مىللىي ئالاھ ۋە ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي ئورۇن قاتارلىق جەھەتلەردىمۇ پەرق ناھايىتى چوڭ. دىنىي ئېتىقاد جەھەتتە ئالدىنقىلار كۆپىنچە ئورتودوكسالارغا مەنسۇپ، كېيىنكىلەر كونسېرۋاتىپلارغا ۋە ئىسلاھاتچىلارغا مەنسۇپ. مىللىي دۆلەتكە قاراشتا ئال-

دىنقىلار دىنىي مەندىكى يۇرتىغا قايتىش چۈشەنچىسىنى ئاساس قىلىپ، ئىسرائىلىيىگە كۆچۈپ بېرىشنى «ئالالا ئىجازەت قىلغان زېمىن» گە قايتىش، دەپ قارايدۇ. كېيىنكىلەرنىڭ كۆپىنچىسى مىللىي دۆلەتنى ئەسلىگە كەلتۈرىدىغان دىندىن خالىي ئىدىيىنى ئاساس قىلىپ، ئىسرائىلىيىگە كۆچۈش — يەھۇدىيلارنىڭ مىللىي دۆلىتىنى گۈللەندۈرۈشنى مەقسەت قىلىدۇ، دەپ قارايدۇ. ئىجتىمائىي ئورۇن ۋە ئىقتىسادىي كىرىم جەھەتتە ئالدىنقىلار ئورتودوكسالارنىڭ ئەقىدىسىگە ئاساسەن كۆپ بالىلىق بولغاندا بەختلىك بولىدۇ، دېگەننى تەشەببۇس قىلىدۇ، ئۇلارنىڭ مەدەنىيەت سەۋىيىسىمۇ ئۆۋەنرەك، شۇڭا ئۇلارنىڭ زور كۆپ قىسمى كۆك ياقىلىق ئىشلار (قارا ئىش) بىلەن شۇغۇللىنىدۇ، ئائىلە كىرىمى كېيىنكىلەرنىڭ كىرىمىنىڭ يېرىمىغا توغرا كېلىدۇ. كېيىنكىلەر بولسا سىياسىي ھوقۇق تۇتىدۇ. ئىجتىمائىي كەسىپ تەقسىماتىدا يۇقىرى قاتلامدا تۇرىدۇ. زور كۆپ قىسمى ئاق ياقىلىق خىزمەت ۋە باشقۇرۇش خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. مانا شۇنىڭ بىلەن ئىسرائىلىيە جەمئىيىتىدە روشەن ئىجتىمائىي پەرق پەيدا بولغان. پەرقنى كىچىكلىتىپ، زىددىيەتنى تۇگىتىش ئۈچۈن، ئىقتىسادىي، سىياسىي ۋە مائارىپ جەھەتلەردە ئىسرائىلىيە ھۆكۈمىتى بىر قاتار تەدبىرلەرنى قوللاندى. بايلاردىن يىغىنداپ باج ئالىدىغان تەڭ تەقسىماتچىلىق سىياسىتىنى يولغا قويدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە كەڭ پاراۋانلىق تەدبىرلىرىنى قوللىنىپ، نامرات تەبىقىنى تېخىمۇ كۆپ يارىدەمگە ئىگە قىلدى. ھۆكۈمەت چەت ئەللەردىكى يەھۇدىيلار ئىئانە قىلغان نۇرغۇن پۇلنى پاراۋانلىق فوندى قىلىپ ياكى يېڭى كارخانىلارنى ئېچىپ، نامراتلارنى تېخىمۇ كۆپ ئىشقا ئورۇنلىشىش پۇرسىتى يارىتىپ بەردى. سىياسىي جەھەتتە، شەرق يەھۇدىيلىرىنىڭ كۆپىنىشىگە ۋە سىياسىي ئاڭنىڭ كۈچىنىشىگە ئەگىشىپ، ئۇلار دىنىي پارتىيىلەرگە ۋە لىكود گورۇھىغا تايىنىشتىن ئۆزىنىڭ سىياسىي پارتىيىسىنى

قۇرۇشقا باشلىدى. ئۇلارنىڭ ھاكىمىيەت ئىشلىرىغا قاتنىشىش ئېڭى ۋە نىسبىتى كۈنسايىن يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. شەرق يەھۇدىيلىرى ناۋۇن زۇكۇتۇك بولۇپ سايلاندى. مائارىپ جەھەتتىمۇ ھۆكۈمەت ئېتىبار بېرىش سىياسىتىنى قوللىنىپ، شەرق ۋە غەرب يەھۇدىيلىرى ئوتتۇرىسىدىكى پەرقنى تۈگىتىشكە تىرىشتى. مەسىلەن، شەرق يەھۇدىي ئوقۇغۇچىلىرى بەش - ئالتە نومۇر ئالسا (تولۇق نومۇر ئون) دەرىجە ئىقتىسادىي جەھەتتە ياردەم قىلىدۇ. غان تولۇقسىز مەكتەپلەرگە كىرىپ ئوقۇيالايدۇ. باشقا ئوقۇغۇچىلار بولسا يەتتە يېرىمدىن مەككىزگىچە نومۇر ئېلىش كېرەك، ھازىر شەرق يەھۇدىيلىرى بىلەن غەرب يەھۇدىيلىرى ئوتتۇرىسىدىكى پەرق كىچىكلەۋاتىدۇ. روشەنكى، بۇ ھال دەرىجە ئىلچىدىكى ئىتتىپاقلىقنى ۋە مىللىي ئۈيۇشۇش كۈچىنى كۈچەيتىشكە پايدىلىق.

4. ئاز سانلىق مىللەتلەر مەسىلىسى

ئىسرائىلىيە يەھۇدىيلاردىن باشقا، يەنە بىر مىليون ئەتراپىدا يەھۇدىي ئەمەس خەلقلەر بولۇپ، ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 6%. 18 نى ئىگىلەيدۇ. ئۇلار ئۆزىنىڭ دىنىغا، مەدەنىيىتىگە ۋە ئىجتىمائىي تۇرمۇش شەكلىگە ئىگە ئاز سانلىق مىللەتلەردۇر. ئىسرائىلىيىدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر تۆۋەندىكى تۈرلەرگە بۆلىنىدۇ:

مۇسۇلمان ئەرەبلەر (تەخمىنەن 750 مىڭ كىشى). ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى سوننىي مەزھىپىگە مەنسۇپ بولۇپ، ئاساسلىق مىللەتلەر نوپۇسىنىڭ 76% نى ئىگىلەيدۇ. بۇ ئەرەبلەر VII ئەسىردىكى ئەرەب ئىمپېرىيىسى پەلەستىنىنى ئىستىلا قىلغاندىن كېيىن مۇشۇ يەردە ئولتۇراقلاشقان. نەچچە قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىدا ئۇلار دۆلەت تەۋەلىكىنى ئۆزگەرتىپ، ئىسرائىلىيە پۇقرالىسى بولدى. لېكىن ئۇلارنىڭ مەدەنىيەت ۋە ئادەتلىرىدە

ئەرەب مىللىتىنىڭ ئەنئەنە ئالاھىدىلىكى ساقلاپ قېلىنغان. ئۇلار ھازىر كىچىك شەھەرلەردە ۋە يېزىلاردا ياشايدۇ، كۆپ قىسمى ئىسرائىلىيىنىڭ شىمالىدىكى گالىلى رايونىدا ياشايدۇ. مائارىپ سەۋىيىسىنىڭ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈشىگە ۋە ئىسرائىلىيىدىكى سىياسىي يەنمۇ ئىلگىرىلەپ دېموكراتىيىلىشىشىگە ئەگىشىپ، بۇ ئەرەبلەردىمۇ بىر قاتار ئۆزگىرىشلەر بارلىققا كەلدى. مەسىلەن، ئاياللار باراۋەرلىك ھوقۇقتىن بەھرىمەن بولۇشقا باشلىدى. بىر ئەر كۆپ خوتۇن ئېلىش چەكلەندى، قەبىلە ۋە ئۇرۇقداشلىقنىڭ نوپۇزى تەدرىجىي ئاجىزلىدى.

خرىستىئان ئەرەبلەر (تەخمىنەن 150 مىڭ ئادەم). ئۇلار ئىسرائىلىيىدە ئىككىنچى ئاز سانلىق مىللەتنى ھاسىل قىلغان. ئىسرائىلىيىدىكى خرىستىئان مەزھەپلىرى كۆپ بولسىمۇ، لېكىن كۆپىنچىسى گرېك چېركاۋىغا (42%)، گرېك پراۋوسلاۋىيە دىنىي جەمئىيىتىگە (32%) ۋە رىم كاتولىك دىنىي جەمئىيىتىگە (16%) مەنسۇپ. خرىستىئانلارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى شەھەرلەردە ياشايدۇ. نازارات ئىكى ئاھالىنىڭ يېرىمى خرىستىئان، ھايفادىكى ئەرەبلەرنىڭمۇ 60% ى خرىستىئان.

دروزىلار (تەخمىنەن 80 مىڭ ئادەم). ئۇلار ئىسرائىلىيىنىڭ شىمالىدىكى 22 مەھەللىدە يىغىنچاق ئولتۇراقلاشقان. بىرقەدەر بىكىنمە ھالەتتىكى مىللەت بولۇپ، مەدەنىيەت، جەمئىيەت ۋە دىنىي جەھەتلەردىكى ئاپتونومىيە ھوقۇقىدىن بەھرىمەن بولىدۇ. دروزىلارنىڭ دىنى قاتتىق سىر بولۇپ، باشقىلار تەپسىلىي بىلمەيدۇ. لېكىن مەلۇم بولغانلىرىدىن قارىغاندا، مۇخلىسلاردىن ياشاۋاتقان دۆلەتنىڭ ھۆكۈمىتىگە تولۇق سادىق بولۇشى تەلەپ قىلىنىدىكەن.

بەدەۋىيلەر تەخمىنەن 70 مىڭ ئادەم بولۇپ، مۇسۇلمان ئەرەبلەرنىڭ 10% ئەتراپىنى ئىگىلەيدۇ. جەنۇب بەدەۋىيلىرى ۋە شىمال بەدەۋىيلىرىگە ئايرىلىدۇ. لېكىن، ئاساسلىقى جەنۇبتىكى

كەڭ زېمىنغا تارقالغان، ئوتتۇز قەبىلىگە بۆلۈنگەن. ئۇلار ئەسلى ئولتۇراق ماكانى يوق كۆچمەن مىللەت ئىدى. ھازىر مۇقىم ئولتۇراقلىشىشقا قاراپ يۈزلەندى. بەدەۋىلەر ئىسرائىلىيىدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئىچىدە ئالاھىدە مۇئامىلىدىن بەھرىمەن بولىدۇ. ئۇلارنىڭ كۆپ قىسمى ئۆلچەملىك شەھەر ئۆيلىرىدە ئولتۇرىدۇ. تەربىيىلەش ئارقىلىق، ئىسرائىلىيىنىڭ ئەمگەكچىلەر قوشۇنىغا قاتنىشىپ، سانائەت، قاتناش، بىناكارلىق ۋە ساياھەت، ماۋارىپ، سەھىيە قاتارلىق مۇلازىمەت خاراكتېرىدىكى كەسىپلەر بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.

چېركېسلەر تەخمىنەن ئۈچ مىڭ ئادەم بولۇپ، ئۆتكەنكى ئەسىرنىڭ ئاخىرىدىن مۇشۇ ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە چارروسىيە دىنىڭ باشقۇرۇشىدىن قېچىپ، كاۋكاز (چېچېنىيە ئەتراپى) دىن تۇركىيىگە، سۇرىيىگە، ئىئوردانىيىگە ۋە پەلەستىنگە كۆچۈپ كەلگەن. ھازىر گالىلىيەدىكى ئىككى مەھەللىدە ئولتۇراقلاشقان، ئۇلار ھەم ئەرەب مەنبەسىگە، ھەم خرىستىئان مەدەنىيىتى ئارقا كۆرۈنۈشىگە ئىگە بولمىغان سۇنئىي مەزھەپتىكى، تۇرك قان سىستېمىسىدىكى مۇسۇلمانلار ھېسابلىنىدۇ. كۆپ يىللاردىن بۇيان ئۇلار ئۆزىگە خاس مىللىي مەدەنىيىتىنى ۋە مىللىي تىلىنى ساقلاپ كەلدى. يەھۇدىي ياكى ئەرەب مۇسۇلمانلىرى جەمئىيىتىنىڭ ئاساسىمىلياتسىيىسىگە ئۇچرىمىدى. لېكىن ئۇلارنىڭ ياشلىرى ئەرەب ۋە ئىبرانىي تىللىرىنى بىلىدۇ.

بۇنىڭدىن باشقا، ئەرمەن قاتارلىق باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەر بار. لېكىن نوپۇسى ناھايىتى ئاز.

ئىسرائىلىيىدىكى بۇ ئاز سانلىق مىللەتلەر ئۆزىنىڭ دىنىي ئېتىقادىنى ۋە مەدەنىيەت ئادەتلىرىنى ساقلاپ قالغان. ھەرقايسى ئۆزىنىڭ دىنىي پائالىيەت سورۇنلىرىغا ۋە ئۆز مەزھەپىنىڭ ئېتىقادىغا ماس كېلىدىغان ھەق تەلەپ ئەدلىيە ئورگانلىرىغا ئىگە بولۇپ، بۇ ئورگانلار ئۆز ئىچىدىكى نىكاھلىنىش ۋە نىكاھتىن

ئاجرىشىش قاتارلىق مەسىلىلەرنى ھەل قىلىدۇ. لېكىن، بۇ ئورگانلارنىڭ ھوقۇقى دۆلەت قانۇنىدىن ھالقىپ كېتىشىگە بولمايدۇ. مەسىلەن، ئەرەبلەر ئولتۇراقلاشقان رايونلاردا ئەرەبلەر-نىڭ مىللىي مەھكىمىلىرى ئورگانلىرى بار. ئەرەبلەر ئولتۇراقلاشقان رايونلاردىكى مەكتەپلەردە ئەرەب تىلىدا دەرس ئۆتۈلىدۇ، ئىبرانىي تىلى ئىككىنچى تىل قىلىنىدۇ. يۇقىرى يىللىقلاردا ئىبرانىي تىلىدا دەرس ئۆتۈلىدۇ. ئەرەب نەسلىدىن بولغان پۇقرالار ئۆزىنىڭ ئىجتىمائىي رايونلىرىدىكى سىياسىي ۋە مەھكىمىلىرىدا پېتەكچى رول ئويناپىدۇ، ھەمدە سايلاپ چىققان ۋەكىللىرى ئارقىلىق ئىسرائىلىيە پارلامېنتىدا ئەرەبلەرگە ۋەكىللىك قىلىپ ھوقۇق يۈرگۈزىدۇ. لېكىن سايلام ئۇسۇلىنىڭ چەكلىمىسى تۈپەيلىدىن ئەرەبلەر قوللايدىغان سىياسىي پارتىيىلەر مەملىكەتلىك سايلامدا ئاسان غەلبە قىلالمايدۇ. شۇڭا، ئەرەبلەرنىڭ ھۆكۈمەتتە ئىگە بولغان ئورنى ناھايىتى ئاز. پۈتۈن مەملىكەتنىڭ سىياسىي سىستېمىسىدىكى تەسىر كۈچى ئىنتايىن چەكلىك.

ئىسرائىلىيە بىلەن ئەرەب دۆلەتلىرى ئۆزئارا دۈشمەنلىشىپ كەلگەچكە، ئىسرائىلىيە دۆلىتى قۇرۇلغاندىن باشلاپ ئەرەب پۇقرالار ئىسرائىلىيە ئارمىيىسىدە خىزمەت ئۆتىمەيدىغان قىلىپ قويۇلدى. ئىختىيارىي ھەربىي خىزمەت ئۆتەش ئارقىلىق يولغا قويۇلغاندىن كېيىن ھەر يىلى ئوڭئون ئەرەبلەر ئىختىيارىي ھەربىي خىزمەت ئۆتەشكە تاللاندى. 1957 - يىلىدىن باشلاپ، دروزىيلار ۋە چېركەسلەرنىڭ تەلىپى بىلەن دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرلىكى بۇ ئىككى مىللەتكە مەجبۇرىي ھەربىي خىزمەت ئۆتەش تارتىۋىنى يولغا قويدى. بەدەۋىلاردىن ھەربىيگە قاتنىشىدىغانلارمۇ مۇقىم كۆپەيدى. لېكىن قانداقلا بولمىسۇن، ئىسرائىلىيىدىكى ئەرەبلەرنىڭ ئەھۋالى يەنىلا قىيىن. دۆلەت ئىچىدە يەھۇدىيلار ئۇلارغا گۇمان بىلەن قارايدۇ، چەت ئەللەردىكى ئەرەبلەر بولسا ئۇلارنى خائىن، دەپ قارايدۇ.

5. دۇنيانىڭ دۆلەت قۇرۇلمىسىدىكى ئورنى

ئىسرائىلىيە دۆلىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن يەھۇدي دىنى مۇكەممەل تەشكىلي سىستېما بولۇپ شەكىللەندى. ئون رابباد-دىن ئالىي كومىتېت تەشكىل قىلىنىپ قائىدە - قانۇنلارنى چۈ-شەندۈرۈشكە، دىنىي ئەقىدىلەرنى تۈزۈشكە ۋە دىنىي تەۋەررۈك نەرسىلەرگە ھۆكۈم قىلىشقا مەسئۇل قىلىنىدى. رابباي باش مەھ-كىمىسى مەملىكەت بويىچە يەتتە مىڭ چېركاۋنى باشقۇرىدۇ. ئارمىيىدىكى باش رابباي ئارمىيىدىكى مۇخلىسلارنىڭ دىنىي پائا-لىيەتلىرىگە مەسئۇل بولىدۇ. مائارىپ ساھەسىدە دۆلەت قوللايدا-غان دىنىي مائارىپ تورى ۋە يەھۇدي ئورتودوكساللىرى باشقۇرا-غان دىنىي خۇسۇسىي مەكتەپلەر بار.

خېرىزلىنىڭ سىياسىي زىئونىزمى دىندىن خالىي مىللەتچىلىك ئىدىيە ۋە سىياسىي ھەرىكەت بولۇپ، ئۇنىڭ مەقسىتى مىللەتنى پەلەستىنگە قايتۇرۇپ كېلىش ۋە گۈللەندۈرۈش ئىدى. شۇڭا، يېڭى قۇرۇلغان ئىسرائىلىيە دۆلىتى «مۇستەقىللىق خىتابنامە-سى» دا ئېنىق قىلىپ مۇنداق جاكارلىدى: پۈقرالار دىنىي ئېتە-قاد ئايرىماي، ئىجتىمائىي ۋە سىياسىي باراۋەرلىكتىن بەھرىمەن بولىدۇ. ئىسرائىلىيە ئىلاھىي ھاكىمىيەت دۆلىتى ئەمەس، بەل-كى دىندىن تاشقىرى دۆلەت. لېكىن، ئەمەلىيەتتە يەھۇدي دىنى جەمئىيەت تۈرمۇشىنىڭ ھەممە تەرەپلىرىگە سىڭىپ كەتكەن، ھەتتا دۆلەتنىڭ سىياسىيسىغمۇ ناھايىتى چوڭ تەسىر كۆرسىتە-دۇ. يەھۇدي دىنىنىڭ دۆلەتكە كۆرسىتىدىغان تەسىرى ئاساسلە-قى جەمئىيەت، سىياسىي ۋە مەدەنىي تۈرمۇشتىن ئىبارەت ئۈچ جەھەتتە ئىپادىلىنىدۇ.

يەھۇدي دىنى قانۇندا دۆلەت دىنى قىلىپ بەلگىلەنمىگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇ ئىسرائىلىيە جەمئىيىتىدە تۈرمۇشنىڭ ھەم-مە تەرەپلىرىگە ئارىلىشىدۇ. مەسىلەن، «قايتىپ كېلىش قانۇ-نى» دا يەھۇدي كۆچمەنلەرنىڭ ئىسرائىلىيىگە كېلىشى ۋەتەنگە

قايتىپ كېلىش دەپ قارالغان بولسىمۇ، لېكىن «يەھۇدي» غا ئېنىق قانۇنىي تەبىر بېرىلمىگەن. چۈنكى، بۇ مەسىلىدە دىندىن تاشقىرىلار بىلەن دىندارلار ئوتتۇرىسىدىكى مۇنازىرە ئىنتايىن كەسكىن بولغان، بەلكى مەسىلىنىڭ توغۇنى «يەھۇدي» زادى مىللەت ئۇقۇمىمۇ ياكى دىنىي ئۇقۇمىمۇ دېگەندىن ئىبارەت بول-غان. دىنىي ساھەدىكىلەر قان سىستېمىسىنىڭ قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، يەھۇدي دىنىغا ئەمەل قىلىدىغان ئادەم يەھۇدي ھېسابلىنىدۇ، دەپ قارىدى. 1958 - يىلى «كىم يەھۇدي؟» غا مۇناسىۋەتلىك بىر قېتىملىق مۇنازىرىدە بېن گۇرىئون بۇ مەسىلىنى 43 نەپەر «يەھۇدي دانىشمەن» گە تاپشۇرغان. ئۇلار-نىڭ جاۋابى يەھۇدي ئورتودوكساللىرىنىڭ كۆز قارىشىغا ماس كەلگەن. «قايتىپ كېلىش قانۇنى» نىڭ 1970 - يىلىدىكى تۈز-تىش كىرگۈزۈلگەن لايىھىسىدە بۇ ھەقتە بىرقەدەر ئېنىق تەبىر بېرىلىپ، مۇنداق بەلگىلەنگەن: «يەھۇدي» — يەھۇدي ئاند-دىن تۇغۇلغان ياكى «يەھۇدي دىنغا» ئېتىقاد قىلغان ئادەم بو-لۇپ، باشقا دىنغا مەنسۇپ ئەمەس». بۇ تەبىر دىنىي ساھەدىكى-لەرنىڭ تەلىپىنى قاندۇردى. نەتىجىدە ھۆكۈمەتنى تەختكە چىق-قاندىن كېيىن شامىر پارتىيىسى «قايتىپ كېلىش قانۇنى» نىڭ لايىھىسىنى يەنىمۇ تۈزىتىشنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، ئورتودوكسال رابباينىڭ رىياسەتچىلىكىدە ئېتىقاد قىلغان ئادەمنىڭ يەھۇدي دەپ قارىلىدىغانلىقى بەلگىلەنگەن. بۇ لايىھىنىڭ ئوتتۇرىغا قويۇلۇشى دىندىن خالىي يەھۇدىيلارنى بەك خاتىرجەمسىزلەندۈردى، ئامېر-كىدىكى ئالتە مىليوندىن ئارتۇق يەھۇدىينىڭ نارازىلىقىنى قوز-غىدى. چۈنكى، ئۇلارنىڭ كۆپ قىسمى ئىسلاھاتچى ياكى كون-سېرۋاتىپ رابباىلارنىڭ رىياسەتچىلىكىدە ئېتىقاد قىلىشنى قوبۇل قىلغانىدى. بۇ لايىھە 1997 - يىلى 4 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىكى پارلامېنت يىغىنىدا ماقۇللاندى. لېكىن، ئامېرىكىدىكى يەھۇدي-لارنىڭ كەيپىياتى نەزەرگە ئېلىنىپ، ئىسرائىلىيىنىڭ سىرتىدا

ئىسلاھاتچى ياكى كونسېرۋاتىپ رايىلار رىياسەتچىلىكىدە ئېتىقاد قىلغان بولسىمۇ كۆچكە ئىگە بولمىدۇ، دەپ بەلگىلەندى. بۇنىڭ- دىن باشقا، يەھۇدىي دىنىنىڭ شەيئات كۈنى (ئارام كۈنى) ئۆتكۈ- زۈش توغرىسىدىكى قائىدىسىمۇ دۆلەت تەرىپىدىن قوبۇل قىلىنـ- دى، ئۇنىڭغا قاتتىق ئەمەل قىلىش بەلگىلەندى. نىتانياخۇ ھۆكۈ- مىتىنىڭ قاتناش مىنىستىرى، دۆلەت دىنىي پارتىيەسىنىڭ رام- بىسى ئىتزاك لېۋى يەھۇدىيلارنىڭ شەيئات كۈنى ۋە بايرام كۈن- لىرىدىكى تىلاۋەت ۋاقتىدا غەربىي ئېرۇسالېمدىكى غول لىنىيە — بالىيان كوچىسىنى تاقىۋېتىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈر- گەن. بۇنداق قىلىش دىندىن خالىي يەھۇدىيلارنىڭ قاتتىق نارازـ- لىقىنى قوزغىغان، ئىككى تەرەپ يەھۇدىيلىرى مۇشۇ كوچىدا توقۇنۇشۇپ قالغان بولسىمۇ، لېكىن بۇ پەرمان يولغا قويۇلدى. كاشرۇت (يەھۇدىي يېمەك - ئىچمەك قانۇنى) يەھۇدىيلارنىڭ كۈندىلىك يېمەك - ئىچمىكىگە تېخىمۇ بۈاستە تەسىر كۆرسىتـ- دۇ. دىنىي ئورگانلار يەھۇدىيلارنىڭ تۇغۇت، ئۆلۈم - يېتىم، توي - تۆكۈنلىرىنى مونوپول قىلىۋالغان. بەلگىلىمە بويىچە، ئوغۇل بالا تۇغۇلغاندىن كېيىن قۇيۇق دىنىي تۈستە خەتنە قىلىش كېرەك؛ يەھۇدىي ۋاپات بولسا رابىي مېيىت تىلاۋىتىنى قىلغاندىن كېيىن يەھۇدىيلار قەبرىستانلىققىغا دەپنە قىلىشقا بولىدۇ؛ رابىي رىياسەتچىلىك قىلغان ھەم رابىي نىكاھ خېتىنى ئوقۇغان توي ئىناۋەتلىك بولىدۇ. قىسقىسى، دىن ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ ھەممە قىسمىغا سىڭىپ كەتكەن.

يەھۇدىي دىنىنىڭ سىياسىي جەھەتتىكى تەسىرى سىياسىي پارتىيە شەكىلىدە ئىپادىلىنىدۇ. دۆلەت قۇرۇلغاندىن كېيىن، دىنىي مەزھەپلەر دۆلەتنىڭ يېڭى سىياسىي مۇھىتىغا ماسلىشىش ئۈچۈن، دۆلەتنىڭ سىياسىي ھاياتىغا دىنىي سىياسىي پارتىيە شەكىلىدە ئارىلاشتى ۋە تەسىر كۆرسەتتى. ئۇلار كۆپ ھاللاردا ھاكىمىيەت بېشىدىكى سىياسىي پارتىيە بىلەن بىرلىشىپ ھۆكۈ-

مەت تەشكىللىدى. لېكىن، يېتەكچى پارتىيىنىڭ سىياسىي، ئىق- تىسادىي پروگراممىسىنى قوبۇل قىلىپ، دىنىي ئىشلاردا ئىختـ- لاپ كۆرۈلگەندە قىلچە يول قويمىدى. ھەتتا ھۆكۈمەتتىن چېكـ- ىنىپ چىقىپ بىرلەشمە ھۆكۈمەتنى ئاغدۇرۇۋېتىشتىن يالتايمـ- دى. مەسىلەن، 1976 - يىلى رابىن ھۆكۈمىتى سېتىۋالغان كۈرەشچى ئايروپىلانلار ئىسرائىلىيىگە شەيئات كۈنى يېتىپ كې- لىپ، يەھۇدىي دىنىنىڭ قائىدىسىگە خىلاپلىق قىلغاچقا، پارلا- مېنت تەرىپىدىن ئاغدۇرۇۋېتىلدى.

مەدەنىي تۇرمۇش جەھەتتىمۇ يەھۇدىي دىنىنىڭ نۇرغۇن تە- سىرى مەۋجۇت. مەسىلەن، يەھۇدىيلار مائارىپىدا «تالمۇد» تەر- بىيىسىگە ئىنتايىن ئەھمىيەت بېرىلىدۇ. «تالمۇد» بولسا يەھۇ- دىي دىنىنىڭ ئىنتايىن مول ئەنئەنىسىنى ۋە ئەقىل - پاراسىتىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان. ئىسرائىلىيىنىڭ دىندىن خالىي مائارىپىدىمۇ يەھۇدىي دىنىي كىتابلىرىدىكى مەزمۇنلار مىللىي مەدەنىيەت ئەنـ- ئەنىسى سۈپىتىدە قوبۇل قىلىنىپ ئوقۇتۇلىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا، ئىسرائىلىيىنىڭ تۇرغۇن شېئىر، رومان، كىنو، تىياتىر، رە- سىم قاتارلىق بەدىئىي ئەسەرلىرىدىمۇ يەھۇدىي دىنىنىڭ تەسىرى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. يەھۇدىي دىندىن ئوزۇقلۇق قوبۇل قىلىنـ- غان.

يەھۇدىي دىندىن باشقا، ئىسلام دىنى، خرىستىئان دىنى قاتارلىقلارمۇ ئىسرائىلىيىدە ئۆزىنىڭ دىنىي قانۇنىغا ۋە مائارىپ سىستېمىسىغا ئىگە. لېكىن، ئۇ دىنلارغا ئېتىقاد قىلىدىغان ئادەم سانىنىڭ ئومۇمىي نوپۇستا ئىگىلىگەن نىسبىتى ئاز بولغاچقا، كۈندىلىك تۇرمۇشتا كۆرسىتىدىغان تەسىرى يەھۇدىي دىنىنىڭكىـ- دىن كۆپ كېچىك.

ئېرىنستان كۆرسەتكەندەك: ئىسرائىلىيىدە دۆلەت بىلەن دىن ئوتتۇرىسىدىكى بىر خىل خىلى ئالاھىدە مۇناسىۋەت تەرەققىي قىلىۋاتىدۇ (كاتولىك دىنىدىكى دۆلەتلەردە كۆرۈلىدىغان ئەندىزە-

گه يېقىنلىشىپ كېتىدۇ). ئۇ يەردە دىنىي ئورگانلار ۋە ئۇنىڭ سىياسىي پارتىيىلىرى ھۆكۈمەتنىڭ «چېركاۋى» دەپ قارالسىمۇ، لېكىن ئىجتىمائىي تۈرمۇشنىڭ مۇھىم تەرەپلىرىدە غايەت زور تەسىرىنى جارىي قىلدۇرىدۇ. بۇنداق تەسىر ھەممە يەھۇدىيلارنىڭ ئورتاق دىنىنى ۋە مىللىي مىزانىنى قوغدايدۇ.

2 §. مائارىپ تەرەققىياتى

1. تەرەققىيات نىشانى ۋە مۇساپىسى

دۇنيادىكى دۆلەتلەر مائارىپ تەرەققىياتىنى دۆلەتنىڭ تەرەققىي قىلىشى ۋە مىللەتنىڭ گۈللىنىشىنى ئىلگىرى سۈرىدىغان مۇھىم يول، دەپ قارايدۇ. ئىسرائىلىيە بۇ جەھەتتە تېخىمۇ گەۋدىلىك. دۆلەت قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرىلا يىشۇۋنىڭ مائارىپ سەۋىيىسى ئىلغار ئىدى. 1948 - يىلى ئىسرائىلىيە دۆلىتى قۇرۇلغاندا ئالىي ۋە ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۇمۇمىي نوپۇسىتا ئىگىلىگەن نىسبىتى ئامېرىكىنىڭكىدىن ئېشىپ كەتكەنىدى. دۆلەت قۇرۇلغاندىن كېيىن ئىسرائىلىيە ھۆكۈمىتى مائارىپنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا يۈكسەك ئەھمىيەت بەردى. 1949 - يىلى 9 - ئايدا ھۆكۈمەت يېڭى قۇرۇلۇپلا «مەجبۇرىي مائارىپ قانۇنى»نى ئېلان قىلىپ، مائارىپقا نۇرغۇن مالىيە كۈچى ۋە ماددىي كۈچ سەرپ قىلدى. 60 - يىللارنى مىسالغا ئالساق، ئىسرائىلىيىنىڭ مائارىپ خام چوتى دۆلەت خام چوتىنىڭ 11% نى ئىگىلەپ، دۆلەت ئۇمۇمىي كىرىمىنىڭ 8.5% گە يەتتى، دۆلەت مۇداپىئەسىدىن قالسا ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدىغان چىقىم بولدى. ئەللىك يىلدىن بۇيان ئىسرائىلىيە مائارىپ خىراجىتىنىڭ خەلق ئىشلەپچىقىرىش ئۇمۇمىي قىممىتىدىكى نىسبىتى دۇنيادىكى دۆلەتلەر ئىچىدە ئالدىنقى ئورۇندا، مەكتەپكە كىرىش يېشىدىن ئىلگىرىكى مائارىپ دۇنيا بويىچە ئالدىنقى قاتار-

دا تۇرۇپ كەلدى. ئالىي مائارىپىمۇ ئەملىي كۈچكە ئىگە بولدى.

ئىسرائىلىيە مائارىپىنىڭ نىشانى، بىرىنچىدىن، خەلققە تەربىيە ئالىدىغان ياخشى مۇھىت ھازىرلاپ بېرىپ، مىللەتنىڭ ئۇمۇمىي مەدەنىيەت ساپاسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش، ئىككىنچىدىن، مائارىپ ئارقىلىق دۆلەتنىڭ مەدەنىيەتتىكى بىرلىشىش سۈرئىتىنى تېزلىتىپ، مىللەتلەر ۋە مەزھەپلەرنىڭ يېڭى دۆلەتكە يۇغۇرۇلۇپ كېتىشىنى كاپالەتلەندۈرۈپ، مىللەتلەرنىڭ ئۆيۇشۇش كۈچىنى كۈچەيتىش، ئۈچىنچىدىن، ئىقتىسادىي تەرەققىياتنى ئاساسىي قابىلىيەتنى ئىگىلىگەن ئەمگەك كۈچلىرى بىلەن تەمىنلەش؛ تۆتىنچىدىن، مەدەنىيەتنىڭ گۈللىنىشىنى، پەن - تېخنىكىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈش، بەشىنچىدىن، بەزى پەۋقۇلئاددە كوللېكتىپلارنىڭ مائارىپ مەسلىسىنى، مەسىلەن، يېڭى كۆچمەنلەر (بولۇپمۇ شەرق يەھۇدىيلىرى) نىڭ، ئۆگىنىشتە قىينىلىنىدىغانلارنىڭ ۋە تالانتلىق ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆگىنىش مەسلىسىنى ھەل قىلىشتىن ئىبارەت بولدى.

دۆلەت قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە مائارىپ خىزمىتى ئاساسلىقى خەلق مائارىپ سىستېمىسىنىڭ رامكىسىنى تىكلەشنى چۆرىدىگەن ھالدا دەرسلىك قۇرۇلۇشى ئىشلەش ۋە ئوقۇتقۇچى تەربىيىلەش، مەجبۇرىي مائارىپنى بىر تۇتاش يولغا قويۇش قاتارلىق مۇھىم نۇقتىلار بويىچە ئىشلەندى. «مەجبۇرىي مائارىپ قانۇنى»دا ئۇچ ياشتىن 14 ياشقىچە بولغان بالىلارنىڭ ھەقسىز مەجبۇرىي مائارىپنى قوبۇل قىلىشى كېرەكلىكى بەلگىلەندى. 1953 - يىلى پارلامېنت «دۆلەتنىڭ مائارىپ قانۇنى»نى ماقۇللاپ مەجبۇرىي مائارىپنى ئۇمۇمىيۈزلۈك يولغا قويدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە يىشۇۋ دەۋرى ۋە دۆلەت يېڭى قۇرۇلغان چاغلاردا مەۋجۇت بولغان كۆپ مەنبەلىك مائارىپ سىستېمىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى مائارىپى، دىنىي مائارىپ ۋە ئادەتتىكى مائارىپنى دۆلەت بىر تۇتاش باشقۇرىدىغان ئادەتتىكى مائا-

ربې ۋە دىنىي مائارىپقا قوشۇۋەتتى. لېكىن، ئورتودوكسال دىنىي تەشكىلاتلارنىڭ ئۆزىنىڭ مۇستەقىل دىنىي مائارىپ شەكىللىنى ساقلاپ قېلىشىغا رۇخسەت قىلىندى. دەرسلەرنى تەسىس قىلىشتا يەھۇدىيلار تارىخى، بولۇپمۇ سەرسان بولغان دەۋر تارىخىغا دائىر تەربىيىنى كۈچەيتىشكە تېخىمۇ ئەھمىيەت بېرىلدى. ئىبرانىي يېزىغىدا ئوقۇتۇش ۋە ئىبرانىي ئەدەبىيات تەتقىقاتى كۈچەيتىلدى. 1959 - يىلى يەھۇدىي «ئېگى»نى كۈچەيتىش تەربىيە پىلانى يولغا قويۇلۇپ، بەزى دىنىي ئەنئەنە تەربىيىلىرى دىندىن خالىي مائارىپقا سىڭدۈرۈۋېتىلدى. ھۆكۈمەت ئوقۇتقۇچى يېتىشتۈرۈش ئورگانلىرىنى قۇرۇپ، بولۇپمۇ قىسقا مۇددەتلىك كۇرسلارنى قۇرۇپ، ئوقۇتقۇچىلار كۈچىنى تېز كۈچەيتتى. 60 - يىللارغا قەدەم قويغاندىن كېيىن، ئىگىلىكىنىڭ تېز سۈرئەتتە تەرەققىي قىلىشىغا، كۆچمەنلەرنىڭ كۆپلەپ كېلىشىگە ۋە جەمئىيەتتىكى ھەرقايسى قاتلاملار ۋە كۆچمەنلەر توپىنىڭ تەربىيە ئېلىش دەرىجىسىدە پەرقىنىڭ پەيدا بولۇشىغا ئەگىشىپ، مائارىپنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنىڭ مۇھىم نۇقتىسى كوللېكتىپ تەربىيىنى كۈچەيتىپ، مائارىپ سەۋىيىسىدىكى پەرقنى كىچىكلىتىشكە ھەمدە ئىگىلىكنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن تېخىمۇ كۆپ كەسپىي خادىملارنى يېتىشتۈرۈشكە بۇرالدى. 60 - يىللارنىڭ باشلىرىدىن ئېتىبارەن ئىسرائىلىيە ھۆكۈمىتى مائارىپ تۈزۈلمىسىنى يەنمۇ ئىسلاھ قىلىپ، تەربىيە ئېلىش پۇرسىتى باراۋەر بولۇش شەرتى ئاستىدا، مائارىپنى كۆپ خىللاشتۇرۇش پرىنسىپىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، نۇرغۇن يېڭى سىياسەتلەرنى قوللانىدى. بولۇپمۇ پەۋقۇلئاددە بالىلار مائارىپى ۋە قوشۇمچە قۇتقۇزۇش مائارىپىنى يولغا قويۇپ، كەسپىي مائارىپنى كېڭەيتتى ۋە مەكتەپلەرنى بىرلەشتۈردى. پەۋقۇلئاددە مائارىپتا سىنىپ بويىچە ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدىغان تالانتلىق 3% بالىغا مەكتەپ سىرتىدا ئۆگىنىش ۋە بىلىم ئاشۇرۇشنى ئورۇنلاشتۇرۇپ بەردى. قوشۇمچە

مەكتەپلەرنى تەسىس قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئوقۇش ۋاقتىنى ئۇزارتىپ، ئوقۇغۇچىلارنى ئائىلىسىدىكى ئوقۇغۇچىلارنى دۆلەت ياردەمىگە ئېرىشىدىغان ئىپتىدائىي مەكتەپلەرگە كىرگۈزۈپ ئېتىبار بېرىش سىياسىتىنى يولغا قويۇپ، ئۇلارنىڭ ئوقۇغۇچىلار ئومۇمىي سانى ئىچىدىكى نىسبىتىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ، 1967 - يىلى 35.6% كە يەتكۈزدى. 60 - يىللاردىن باشلاپ، كۆچمەنلەرنىڭ كەسپىي ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش ئۈچۈن، كەسپىي مائارىپنى تېز تەرەققىي قىلدۇردى، ئۆگىنىش ۋاقتىنى بۇرۇنقى ئىككى يىلدىن تۆت يىلغا ئۇزارتتى. 70 - يىللاردىن باشلاپ، جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئېھتىياجىغا ماسلىشىش ئۈچۈن، دۆلەت بىر قاتار سىياسەت ۋە تەدبىرلەرنى يولغا قويدى. بىرىنچىدىن، ھەقسىز تەربىيىلەش ۋاقتىنى ئۇزارتىش، مەكتەپكە كىرىش يېشىدىن بۇرۇنقى تەربىيە مۇئەسسەسىلىرىنى كېڭەيتىش، چوڭلارنىڭ ئىشتىن سىرتقى مائارىپىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش، ئائىلىلەردە پەرزەنتلەرنىڭ تەربىيىگە كۆڭۈل بۆلىدىغان ئىجتىمائىي رايون مائارىپ پىلانىنى تۈزۈشنى ئىلگىرى سۈرۈش قاتارلىق تەدبىرلەر ئارقىلىق، تەربىيە ئېلىش دائىرىسىنى يەنمۇ كېڭەيتتى. ئىككىنچىدىن، ئوقۇغۇچىلارنى ئىقتىسادىي تەرەققىيات جىددىي ئېھتىياجلىق بولغان ئالاقىدار دەرسلەرنى تاللاپ ئۆگىنىشكە پائال ئىلھاملاندۇردى. مەسىلەن، كومپيۇتېر تېخنىكىسى قاتارلىق جەھەتلەردىكى تەربىيە ناھايىتى تېز تەرەققىي قىلدى. بۇنداق مەكتەپلەر تېز كۆپەيدى. ئۈچىنچىدىن، مائارىپتا نامراتلارغا يار - يۆلەك بولۇش سىياسىتىنى تۈزۈپ، نامرات رايونلارغا مۇناسىۋەتلىك ئوقۇتقۇچىلارنى ئەۋەتىش، مەخسۇس مائارىپ راسخوتى ئاجرىتىپ بېرىش، ياتاقلىق مەكتەپلەرنى قۇرۇش قاتارلىق ئۇسۇللار ئارقىلىق نامرات رايونلارنىڭ

مائارىپ سەۋىيىسىنى يۇقىرى كۆتۈردى. تۆتىنچىدىن، ئەرەب تىلى تەرىبىيىسىگە ئەھمىيەت بېرىپ، ئەرەب تىلىنى ئىپتىدائىي مەكتەپلەر چوقۇم ئۆتىدىغان دەرس قىلىپ بەلگىلىدى. كۆرسىتىپ ئۆتۈشكە تېگىشلىكى شۇكى، مەملىكەت ئىچىدىكى سىياسىي ۋەزىيەتنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ، ئىسرائىلىيىنىڭ مائارىپ تەرەققىيات مۇساپىسىدىمۇ دەققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغان يېڭى ئەھۋاللار پەيدا بولدى. بىر تەرەپتىن، دىنىي كۆچلەرنىڭ كۈنسايىن كۆتۈرۈلۈشىگە ئەگىشىپ، دىنىي تەربىيە ئۈزلۈكسىز كۈچەيتىلىدى. ھۆكومەتمۇ دىنىي تەربىيە ۋە دىنىي تەرەققىياتقا بولغان سېلىنمىنى كۆپەيتتى. يەنە بىر تەرەپتىن، ئىگىلىكتىكى ئەركىنلىشىش خاھىشىنىڭ كۈچىيىشىگە ئەگىشىپ، بەزىلەر ئىسرائىلىيىنىڭ ھازىرقى مائارىپ تۈزۈلمىسىدىن گۇمانلىنىپ، پاراۋان دۆلەت شەكلىدىكى مائارىپ تۈزۈمىنى ئۆزگەرتىپ، مائارىپ تۈزۈلمىسىنى تەدرىجىي بازارلاشتۇرۇشقا ئۆزگەرتىشنى تەلەپ قىلىدى.

2. مائارىپ سىستېمىسى ۋە ئۇنىڭ ئالاھىدىلىكى

بىر نەچچە ئون يىل تىرىشىش ئارقىلىق، ئىسرائىلىيە ئۆزىنىڭ مائارىپ سىستېمىسىنى قۇردى. بۇ سىستېما تۆۋەندىكى نەچچە قاتلامدىن ھاسىل بولغان: A. مەكتەپكە كىرىش يېشىدىن بۇرۇنقى تەربىيە. بۇ يەسلى ۋە بالىلار باغچىسى تەربىيىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ھەر بىرىنىڭ ئوقۇش ۋاقتى بىر يىل بولىدۇ. B. باشلانغۇچ ۋە ئوتتۇرا مەكتەپ مائارىپى. بالىلار ئالتە يېشىدىن 16 ياشقىچە مەكتەپتە ئوقۇشى كېرەك. باشلانغۇچ مەكتەپ (1 - يىللىقتىن 6 - يىللىققىچە) تىن باشلاپ، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ (7 - يىللىقتىن 9 - يىللىققىچە) ۋە تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ (10 - يىللىقتىن 12 - يىللىققىچە)، 18 ياشقا كىرىشتىن بۇرۇن ئوقۇش خىراجىتى ئېلىنمايدۇ. ھازىر ئىسرائىلىيىدە

باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ مەكتەپكە كىرىش نىسبىتى دۇنيا بويىچە ئۇچىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ. C. ئوتتۇرا مەكتەپتىن كېيىنكى مائارىپ. تولۇقسىز ۋە تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار پىداگوگىكا، كۆتكۈچىلىك، كومپيۇتېر ۋە باشقا جەھەتلەردىكى ماھارەتلەر بويىچە تەربىيىلىنىدۇ ھەمدە ئۇلارغا كەسىپ گۇۋاھنامىسى بېرىلىدۇ. يەھۇدىي دىنىي مەكتەپلىرى ھەممە دەرسلەرنى ئەتراپلىق ئۆتىدۇ. مەكتەپ پۈتتۈرگەندىن كېيىن يەھۇدىي قانۇنشۇناسلىقى بويىچە دوكتورلۇقتا ئوقۇتىدۇ. D. ئالىي مائارىپ. ئالىي مائارىپ خىراجىتىنىڭ كۆپ قىسمىنى دۆلەت بېرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە چەت ئەللەردىكى بەزى فوند جەمئىيەتلىرىمۇ ياردەم قىلىدۇ. E. چوڭلار مائارىپى، 18 ياشتىن ئاشقانلار داۋاملىق بىلىم ئاشۇرۇشنى خالىسا، ئادەتتىكى مائارىپ ۋە ئالىي مائارىپتىن بەھرىمەن بولىدۇ.

ئىسرائىلىيىنىڭ مائارىپى تۆۋەندىكىدەك ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە: بىرىنچىدىن، چەتتىن كەلگەن مەدەنىيەت بىلەن يەھۇدىيلارنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتىنى بىرلەشتۇرۇشنى تەكتىلەيدۇ. يەھۇدىي مىللىتىنىڭ مەدەنىيەت ئارقا كۆرۈنۈشى ئوخشاش بولمىغاچقا، ئىسرائىلىيە مەدەنىيىتىنىڭ كۆپ مەنبەلىكلىكى شەكىللەنگەن. مۇنداق كۆپ مەنبەلىك خۇسۇسىيەت مائارىپتا ئەكس ئېتىپ، كۆپ مەنبەلىك مۇرەككەپ مائارىپ ئالاھىدىلىكىنى شەكىللەندۇرگەن. ئىككىنچىدىن، يەھۇدىي مائارىپى بىلەن ئاز سانلىق مىللەتلەر مائارىپىغا تەڭ ئەھمىيەت بېرىشنى تەكتىلەيدۇ. مەجبۇرىي مائارىپ قانۇنىغا ئاساسەن، ئاز سانلىق مىللەتلەر (ئاساسلىقى ئەرەبلەر) بىلەن يەھۇدىيلار ئوخشاش ھوقۇق ۋە مەجبۇرىيەتتىن بەھرىمەن بولىدۇ. ئەرەب مەكتەپلىرىنىڭ ئاساسىي دەرسلىرى ئىبرانىي مەكتەپلىرىنىكىگە ئوخشاش بولىدۇ. ئەرەب تىلى بىرىنچى تىل قىلىنىدۇ. لېكىن باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ 4 - يىللىقىدىن باشلاپ ئىبرانىي تىلى ئۆتۈلىدۇ. 6 - يىللىقىدىن

باشلاپ ئىنگلىز تىلى ئۆگىتىلىدۇ. بۇلاردىن باشقا، مۇنتىزم مائارىپ بىلەن كەسپىي مائارىپقا، چوڭلار مائارىپىغا تەگ ئەھمىيەت بېرىشنى تەكىتلەيدۇ. ئىسرائىلىيەدىكى نۇرغۇن كۆچمەنلەر ئېچىدە چوڭلار كۆپ نىسبەتنى ئىگىلەيدۇ. ئوقۇش يېشىدىكى بالىلارنى ۋە ياشلار - ئۆسمۈرلەرنى ھۆكۈمەت مۇنتىزم تەربىيەلەش بىلەن بىللە، كەڭ كۆلەملىك چوڭلار مائارىپىنى يولغا قويدى. بۇ مائارىپ ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش سىنىپلىرىنى، كەسپىي كەچ كۇرسلارنى ئېچىش ۋە يېڭى كۆچمەنلەرنىڭ تىل ئۆگىنىش سىنىپلىرىنى ئېچىش قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

§ 3. مەدەنىيەتتىكى گۈللىنىش

1. مەدەنىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرى

دۆلەتنىڭ قۇرۇلۇشى يېشۇۋ دەۋرىدە باشلانغان مەدەنىيەت تەرەققىياتىغا غايەت زور كۈچ بېغىشلاپ، يېڭى تەرەققىيات ئالامەتلىرىنى بارلىققا كەلتۈردى.

1) ئاممىنىڭ مەدەنىيەت پائالىيەتلىرىگە قاتنىشىش دەرىجىسى كۈنسايىن چوڭقۇرلاشتى. يېشۇۋ دەۋرىدە مەدەنىيەت پائالىيەتلىرى زىيالىيلار، يازغۇچىلار، ئەدەبلەر دائىرىسى بىلەن چەكلەنگەنىدى. دۆلەت قۇرۇلغاندىن كېيىن بۇ ئەھۋالدا ناھايىتى چوڭ ئۆزگىرىش بولۇپ، ئومۇمىي خەلق قاتنىشىدىغان ئاممىۋى مەدەنىيەت شەكىللەندى.

2) ئىسرائىلىيە دۆلىتى قۇرۇلۇشى بىلەن يەھۇدىيلار مەدەنىيىتى ئانا زېمىنىدىكى ئاساسلىق مەدەنىيەتكە ئايلىنىپ، سەرسانلىق دەۋرىدىكى سىرتقى مۇھىتنىڭ يەھۇدي مەدەنىيىتىگە بولغان ئىسكەنجىسىدىن قۇتۇلدى. يېڭىدىن گۈللەنگەن ئىسرائىلىيە مەدەنىيىتى يەھۇدي مىللىتىنىڭ ئەنئەنىۋى قىممەت قارىشىنى

تېخىمۇ تەكىتلىدى. يەھۇدي مەدەنىيىتىنىڭ مەنبەسى ئىسرائىللارغا ئەھمىيەت بەردى. يېشۇۋ دەۋرىدە شەكىللەنگەن مەدەنىيەت ئالاھىدىلىكلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا كۈچ بولدى.

3) ئۆز مىللىتىنىڭ تارىخىي ئەنئەنىسىگە ۋە ئەدەبىيىۋاتىغا ۋارىسلىق قىلغاندىن تاشقىرى، دۇنياۋىي باشقا مەدەنىيەتلەرنىڭ جەۋھەرلىرىنى ۋە تەرەققىيات نەتىجىلىرىنىمۇ ئۆز-لۈكسىز قوبۇل قىلىپ، ئىسرائىلىيە مەدەنىيىتىنى تېخىمۇ زامانىۋى خۇسۇسىيەتكە ئىگە قىلدى.

4) مەدەنىيەتنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنى مىللەتنىڭ بىرلەشمىش جەريانى بىلەن زىچ بىرلەشتۈردى. بەدىئىي ئەسەرلەر ئىرقىلىق يەھۇدىيلار مەدەنىيىتىنىڭ ئورتاق خۇسۇسىيىتىنى، ۋارىسلىق قىلىش خۇسۇسىيىتىنى جارىي قىلدۇرۇپ، ئوخشاشمىغان يەھۇدي توپلىرىنىڭ يەھۇدي مەدەنىيىتىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش جەريانىدىكى ئورتاق ئىجادىيىتىنى ۋە تۇھپىسىنى ئەكس ئەتتۈردى. مۇشۇ ئاساستا ئىسرائىلىيىنىڭ يېپىيېڭى مەدەنىيەت سىستېمىسىنى بەرپا قىلىپ، ئوخشاشمىغان كۆچمەنلەر كوللېكتىپىنىڭ مەدەنىيەتتە «يۇغۇرۇلۇپ كېتىشى» نى ئىلگىرى سۈرىدى.

5) مەدەنىيەتتە «يۇغۇرۇلۇپ كېتىش» نى ئىلگىرى سۈرۈش بىلەن بىللە كۆچمەنلەر كوللېكتىپلىرىنىڭ ئالاھىدە مەدەنىيەت تارىخىي تەرەققىياتىدا شەكىللەنگەن ئالاھىدىلىكلىرىگە ھۆرمەت قىلىش ۋە ئۇلارنى ساقلاپ قېلىشقا ئەھمىيەت بېرىپ، ئۇلارنى مەدەنىيەت قۇرۇلمىسىدىكى كۆپ مەنبەلىك ئامىلغا ئايلاندۇرۇپ، ئىسرائىلىيە مەدەنىيىتىدە كۆپ مەنبە بىر - بىرىنى تولۇقلايدىغان، ئىناق تەرەققىي قىلىدىغان ۋەزىيەتنى بارلىققا كەلتۈردى.

2. مەدەنىيەت تەرەققىياتىنىڭ نەتىجىلىرى

قەدىمكى مەدەنىيەت ئەنئەنىسى، ئۇزۇن يىللارغا سوزۇلغان

سەرسانلىق ئازابى، زىئونىزمنىڭ يوز يىللىق كۆرەش تارىخى، ناتسىستلارنىڭ ئۇنتۇلماس قىرغىنچىلىق تراگىدىيىسى ۋە دۆلەت قۇرۇلغان يېرىم ئەسىرلىك مۇساپە ئىسرائىلىيىنىڭ بەدئىي ئەدەبىياتىنى تۇغمەس مەنبە بىلەن تەمىنلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە كۆچمەنلەر ئىلگەن يات زېمىنلارنىڭ مەدەنىيەت ئالاھىدىلىكلىرى، زامانىۋى ۋاستىلەر بىلەن كىرىپ كەلگەن چەت ئەللەرنىڭ مەدەنىيەت مۇۋەپپەقىيەتلىرى ۋە خەلقئارا جەمئىيەتتە كۈنسايىن قويۇقلىشۋاتقان ئالماشتۇرۇشلار ئىسرائىلىيە مەدەنىيىتىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا تېخىمۇ كۈچ زېمىن ھازىرلاپ بەردى. ئىسرائىلىيە مەدەنىيىتىنىڭ قولغا كەلتۈرگەن مۇۋەپپەقىيەتلىرى كۆپ تەرەپلىك بولۇپ، تىل، ئەدەبىيات، مۇزىكا، ئۇسسۇل، كىنو، مەدەنىي ئاسار ئەتىقە، تەنتەربىيە ۋە ئاخبارات - نەشرىيات قاتارلىق جەھەتلەردە تېخىمۇ گەۋدىلىك ئىپادىلەنمەكتە. ئىسرائىلىيە مەدەنىيىتىنىڭ مىسلىسىز گۈللىنىشى يەھۇدىي مىللىتىنىڭ گۈللىنىشىنىڭ مۇھىم ئالامىتى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ئىبرانىي تىلىنى كېڭەيتىش — ئىسرائىلىيىنىڭ مىللىي مەدەنىيىتىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش جەھەتتە قولغا كەلتۈرگەن ئەڭ چوڭ نەتىجىسىدۇر. دۆلەت قۇرۇلغاندىن كېيىن ئىبرانىي تىلى رەسمىي ھۆكۈمەت تىلى قىلىندى. لېكىن، نۇرغۇن يەھۇدىيلارنىڭ كېلىشى ئارقىسىدا ئىسرائىلىيىلىكلەر ئىچىدە ئىبرانىي تىلىنى ئىشلىتىدىغانلارنىڭ نىسبىتى 1948 - يىلىدىكى 75% تىن 1954 - يىلى 61% كە چۈشۈپ قالدى. بۇ مەسىلىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن، ئىسرائىلىيە ھۆكۈمىتى ئىككى تەرەپتىن تەڭ تۇتۇش قىلىش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، بىر تەرەپتىن، تىل ئۆگىنىش كۇرسلىرىنى ئېچىپ، ئىبرانىي تىلىنى بىلمەيدىغانلارنى تەربىيىلىدى؛ يەنە بىر تەرەپتىن، مەكتەپ تەربىيىسىدە ئىبرانىي تىلىدا ئوقۇش، يېزىشنى كۈچەيتتى. ھارماي - تالماي تىرىشىش

ئارقىسىدا، ئىبرانىي تىلى ئىسرائىلىيىلىكلەرنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشىدا كەڭ قوللىنىلىدىغان بولدى، ئىبرانىي تىلىدىكى ئاتالغۇلارمۇ بېيىدى، تەۋرات دەۋرىدىكى سەككىزمىڭ ئاتالغۇدىن كۆپەيمەي، بۈگۈن 120 مىڭ ئاتالغۇغا يەتتى، ھاياتىي كۈچى ئۇرغۇپ تۇرغان تىل بولۇپ قالدى.

دۆلەت قۇرۇلغاندىن بۇيان ئىسرائىلىيىنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيىتى ئىنتايىن جانلىنىپ، كاتتا نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرۈپ، يىشۇۇ دەۋرىدىكىدىن كۆپ ئىلگىرىلىدى. بىرىنچىدىن، ئىبرانىي ئەدەبىياتى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتى بولماستىن، دۆلەتنىڭ ئاساسىي ئەدەبىياتىغا ئايلاندى. ئىككىنچىدىن، يەھۇدىي كۆچمەنلەرنىڭ كۆپلەپ كېلىشى بىلەن ئىبرانىي ئەدەبىياتىنىڭ ئوقۇرمەنلىرى كۆپەيدى. ئۈچىنچىدىن، دۆلەتنىڭ قوللىشى ئارقىسىدا ئىبرانىي مەدەنىيىتى دۇنياغا يۈزلىنىشكە باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، مودېرنىزملىق ئىپادىلەش شەكىللىرى، مەسىلەن، تەسىراتچىلىق، بىمەنىچىلىك، مەۋجۇدىيەتچىلىك قاتارلىق ئېقىملارمۇ ئىبرانىي ئەدەبىي ئىجادىيىتى ساھەسىگە كىرىپ كەلدى. تۆتىنچىدىن، ئىسرائىلىيە ئەدەبىياتىدىكى باشقا مىللەت ئەدەبىياتلىرى، مەسىلەن، ئەرەب قاتارلىق مىللەتلەرنىڭ ئەدەبىياتىمۇ تەرەققىي قىلدى، ئىسرائىلىيىدە ئەدەبىي ئىجادىيەت تېمىسى ئۇچ تەرەپكە مەركەزلەشتى. بىرىنچى، رېئاللىق ئاساسىي تېما قىلىنىپ، كۆپىنچە ئىسرائىلىيە دۆلىتى قۇرۇلغاندىن بۇيانقى ئىجتىمائىي تۇرمۇش ئىپادىلىنىپ، دۆلەتنى گۈللەندۈرۈش جەريانىدىكى خۇشاللىق ۋە ئازابلىنىشلار، بولۇپمۇ ئىسرائىلىيە بىلەن ئەرەب دۆلەتلىرى ئوتتۇرىسىدىكى توقۇنۇشلارنىڭ كىشىلەر قەلبىدە قالدۇرغان جاراھەتلىرى ئەكس ئەتتۈرۈلدى. ئىككىنچى، تارىخ ئاساسىي تېما قىلىنىپ، يەھۇدىي مىللىتىنىڭ مەدەنىيەت ئەنئەنىسى ۋە تۇرمۇش ئادەتلىرى، سەرسانلىق دەۋرىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ ئازابلىق كەچۈرمىشلىرى تەسۋىرلەندى. ناتسىستلار-

نىڭ يەھۇدىيلارغا قارىتىلغان قىرغىنچىلىقى ئىسرائىلىيە ئەدەبىي ئىجادىيىتىنىڭ قىزىق نۇقتىسىغا ئايلاندى. ئۇچىنچى، ئاخىرقى قىممەت ئاساسىي تېما قىلىنىپ، ئىنسانىيەت ئۇرتاق دۇچ كېلىۋاتقان بەزى مەسىلىلەر مۇھاكىمە قىلىنىدى. دۆلەت قۇرۇلغاندىن بۇيان تالانتلىق بىر تۈركۈم يازغۇچى، شائىرلار بارلىققا كېلىپ، بەدىئىي قىممىتى يۇقىرى ئەسەرلەرنى يارىتىتى، بۇلارنىڭ ئىچىدە كى بەزى ئەسەرلەر خەلقئارا شۆھرەتكە ئىگە بولدى. نۇرغۇنلىرى نىڭ ئەسەرلىرى چەت ئەل تىللىرىغا تەرجىمە قىلىندى، بەزىلەرنىڭ ئەسەرلىرى نوبېل ئەدەبىيات مۇكاپاتىغا ئېرىشتى.

ئىسرائىلىيە مۇزىكا سەۋىيىسى ئەڭ يۇقىرى دەپ ئېتىراپ قىلىنغان دۆلەتلەرنىڭ بىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. 1990 - يىلى- دىكى ستاتىستىكىدىن قارىغاندا، ئىسرائىلىيىدە 17 سىمفونىيە- لىك ئوركېستىر، يەتتە خور ئۆمىكى ۋە بىر ئوپېرا ئۆمىكى بولۇپ، بىر يىلدا 327 مەيدان كونسېرت ۋە ئوپېرا ئويىنىغان. ئىسرائىلىيىنىڭ ئوركېستىرى ۋە مەشھۇر مۇزىكانتلىرى دۇنياغا داڭلىق. ئىسرائىلىيىدە ئوسسۇلمۇ ناھايىتى تېز تەرەققىي قىل- دى. ھۆكۈمەتنىڭ قوللىشى ۋە ئىلھاملاندۇرۇشى ئارقىسىدا ئوس- سۇل سەۋىيىسىمۇ ناھايىتى زور دەرىجىدە يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. ھازىر ئىسرائىلىيىدە ئالتە كەسپىي ئوسسۇل ئۆمىكى بولۇپ، دۆلەت ھەر يىلى دۆلەتلىك ئوسسۇل بايرىمى ئۆتكۈزۈپ تۇرىدۇ. ئىسرائىلىيىنىڭ كىنوچىلىقى كېيىنرەك باشلانغان بولسىمۇ، ناھايىتى تېز تەرەققىي قىلدى.

ئىسرائىلىيىنىڭ مەدەنىي ئاسار ئەتىقە ئىشلىرىمۇ خېلى تە- رەققىي قىلدى. ھازىر ئىسرائىلىيىدە چوڭ - كىچىك 120 (دۆ- لەت دەرىجىلىك سەككىز) مۇزېي بولۇپ، ھەر يىلى ئېكسكۇرسە- يە قىلىدىغانلار 10 مىليونغا يېتىدۇ. بۇلارنىڭ ئىچىدە ئېرۇسا- لېمدىكى ئىسرائىلىيە مۇزېيى، تېلئاۋىۋ سەنئەت مۇزېيى، بېس خاتنىق مۇزېيى، ياد ۋاشېم قىرغىنچىلىق خاتىرە سارىيى قاتارلىق-

لار دۇنياغا مەشھۇر بولۇپ، دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن تۇرغۇن ئادەم كېلىپ كۆرىدۇ. ئىسرائىلىيە دۇنيا بويىچە مۇزېي ئېكسكۇرسىيە قىلىدىغان ۋە ئاسار ئەتىقە پائالىيەتلىرىگە قاتنىشى- دىغان ئادەم سانى ئومۇمىي نوپۇستا ئىگىلەيدىغان نىسبىتى ئەڭ يۇقىرى دۆلەتلەرنىڭ بىرى.

ئىسرائىلىيىنىڭ نەشرىيات - ئاخبارات ئىشلىرىمۇ ناھايىتى تېز تەرەققىي قىلدى. دۆلەت قۇرۇلغاندىن كېيىن گېزىت - ژۇرناللارنىڭ سانى ئۈزلۈكسىز كۆپەيىپ، 1969 - يىلى 481 خىلغا يەتتى. ھەر يىلى ئەتىيازدا زور كۆلەملىك كىتاب يەرمەنكە- سى ئۆتكۈزۈلىدۇ. ب د ت ماۋارىپ، پەن، مەدەنىيەت تەشكىلا- تىنىڭ ستاتىستىكا سانىدىن مەلۇم بولۇشىچە، 1962 - يىلى ئىس- رائىلىيىدە كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن كىتاب دۇنيا بويىچە بىرىنچى ئورۇندا تۇرغان. 1968 - يىلى ئوچىنچى ئورۇنغا چۈ- شۈپ قالغان بولسىمۇ، يەنىلا دۇنيا بويىچە ئالدىنقى قاتاردا تۇ- رۇپ، ھەر مىڭ ئادەمنىڭ قولىدا 76 دىن كىتاب بولغان. ھازىر ئىسرائىلىيىدە مەملىكەتلىك گېزىت 29 خىلغا يېتىدۇ. ھەر يىلى مىڭ خىلدىن ئارتۇق ژۇرنال نەشر قىلىنىدۇ. ھەر سان ژۇرنال- نىڭ تارقىتىلىش تىراژى نەچچە مىڭ پارچىدىن ئاشىدۇ. ئىسرا- ئىلىيىدە بەش رادىئو ئىستانسىسى بار. ئوتتۇرا شەرق بويىچە ئىسرائىلىيىنىڭ تېلېۋىزىيە پروگراممىلىرىدا غەرب تۈسى ئەڭ كۈچلۈك.

خەلق ھەر خىل تەنتەربىيە پائالىيەتلىرىگە ئاكتىپ قاتنىشى- دۇ. ھەر تۆت يىلدا بىر قېتىم ئۆتكۈزۈلىدىغان «ماككا بىئاھ» تەنتەربىيە يىغىندا دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن كەلگەن يە- ھۇدىي تەنھەرىكەتچىلىرى بىرلىشىدۇ. «خاپوئېل» تەنھەرىكەت يىغىنىمۇ تۆت يىلدا بىر قېتىم ئۆتكۈزۈلۈپ، ھەرقايسى دۆلەتلەر- دىن كەلگەن تەنھەرىكەتچىلەر كۈچ سىنىشىدۇ.

3. مەدەنىيەت تەرەققىياتىنىڭ يۇزلىنىشى

يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ئىسرائىلىيىنىڭ مەدەنىيىتىدە يۈز بېرىۋاتقان تەرەققىيات يۇزلىنىشلىرى كۆرۈلدى.

1) ئاممىباباشلىش يۇزلىنىشى. يۇقىرى سۇپەتلىك ئىلمىي ئەسەرلەر، ئەدەبىي ئەسەرلەر، مۇزىكا - تىياتىرلار، گېزىت - ژۇرناللارنىڭ تاماشىبىن ۋە ئوقۇرمەنلىرى تېز كۆپەيدى. تەنتەربىيە پائالىيەتلىرىگە قاتنىشىدىغان ئادەم سانى ئاشتى. دىنىي پائالىيەتلەرمۇ مەدەنىيەت تۈسى ئېلىشقا باشلىدى. مەسىلەن، شەببات كۈنىدىكى شام نۇرى پائالىيىتىمۇ كىشىلەرنىڭ مەدەنىيەتكە ئارىلىشىش شەكىللىرىنىڭ بىرى بولۇپ قالدى. 1968 - يىلىدىن كېيىن، تېلېۋىزىيە ئىشلىرىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، مەدەنىيەتكە ئارىلىشىش ۋە ئىستېمال ئەندىزىسى تېخىمۇ ئاممىۋىلىشىشقا ۋە دىنىدىن خالىيلىشىشقا يۇزلەندى. بۇ پائالىيەتلەرنىڭ كۆڭۈل ئېچىش ۋە ئارام ئېلىش رولى كۈنسايىن گەۋدىلەندى.

2) مۇستەقىل، ئۆز - ئۆزىگە خوجا بولۇش يۇزلىنىشى. پارتىيە - گۇرۇھلارغا ۋەكىللىك قىلىدىغان گېزىت - ژۇرناللار كۈنسايىن ئازايدى. ئۆزىگە - ئۆزى خوجا بولىدىغان مۇستەقىل گېزىت - ژۇرناللار بارغانسېرى كۆپ ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشتى. ھەر خىل ئىلمىي مەدەنىيەت مۇھاكىمىلىرىدىمۇ ئاممىنىڭ تۇرمۇشىغا ئالاقىدار مەسىلىلەرگە تېخىمۇ ئەھمىيەت بېرىلىپ، يالغۇز سىياسىي گۇرۇھلارنىڭ مەنپەئىتى تەكتىلەنمەيدىغان بولدى. شەخسىي تۇرمۇش ۋە پىسخىك ھالەتلەر تەسۋىرلەنىدىغان ئەدەبىي ئەسەرلەر كۆپەيدى. گېزىت - ژۇرناللارنىڭ يەرلىك قوشۇمچە سانلىرى كۆپەيتىلدى، بۇ ھال ئاممىۋى مەدەنىيەتنىڭ تەرەققىيات يۇزلىنىشىنى ئىپادىلەپ بەرسە، يەنە بىر تەرەپتىن، ئادەتتىكى ئاممىنىڭ سىياسىي لاگېرلار كونتروللۇقىدىكى يېتەكچى مەدەنىيەتتىن يىراقلىشىش ھېسسىياتىنى كۆرسەتمەيدۇ.

3) يۇغۇرۇلۇپ كېتىش بىلەن تېپىشىش تەڭ مەۋجۇت بولۇش يۇزلىنىشى. دۆلەت قۇرۇلغاندىن كېيىن سىرت بىلەن مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ، ئىسرائىلىيە مەدەنىيىتى سىرتقى مەدەنىيەتنىڭ نۇرغۇن جەۋھەرلىرىنى قوبۇل قىلدى. لېكىن، سىرتقى مەدەنىيەتنىڭ ھۆجۇمىمۇ ئىسرائىلىيە مەدەنىيىتىنىڭ قىممەت قارىشىغا تۈيدۇرماي تەسىر كۆرسىتىپ، مەدەنىيەت تۇۋرۇكىنىڭ تەدرىجىي چېرىشىنى پەيدا قىلدى. بۇنداق يۇغۇرۇلۇپ كېتىش بىلەن تېپىشىشنىڭ تەڭ مەۋجۇت بولۇش يۇزلىنىشى كىشىلەرنى ئىشكىنى ئېچىۋېتىش بىلەن بېكىنىۋېلىش، قوبۇل قىلىش بىلەن رەت قىلىش، تەرەققىي قىلدۇرۇش بىلەن ساقلاپ قېلىش ئوتتۇرىسىدا ئارىسالدى قىلىپ قويدى،

ئون تۆتىنچى باب

قۇملۇقتىكى ئىقتىسادىي مۆجىزە

1948 - يىلى دۆلەت قۇرۇلغاندىن كېيىن ئىسرائىلىيە خەلقى ئۆزىنىڭ ئەقىل - پاراسىتى ۋە جاپالىق ئەمگىكىگە تايىنىپ، قاقاس قۇملۇقتا كىشىنى ھاڭ - تاڭ قالدۇرىدىغان ئىقتىسادىي مۆجىزىلەرنى يارىتىپ، ئىقتىسادى كېيىن قالغان نامرات دۆلەتنى دۇنيا بويىچە ئىقتىسادى ئەڭ تەرەققىي تاپقان دۆلەتلەرنىڭ بىرى قىلىپ قۇرۇپ چىقتى. دۆلەت ئىچىدىكى ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتىنى ئېلىپ ئېيتساق، 1948 - يىلىدىكى 200 مىليون ئامېرىكا دوللىرىدىن 1995 - يىلى 85 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىغا يېتىپ، نەچچە يۈز ھەسسە كۆپەيدى. 1995 - يىلىدىكى ستاتىستىكىغا قارىغاندا، ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى كىشى بېشىغا 15 مىڭ 675 ئامېرىكا دوللىرىدىن توغرا كېلىپ، دۇنيا بويىچە ئالدىنقى قاتارغا ئۆتتى.

1 §. تەرەققىياتنىڭ ئەگرى - توقاي مۇساپىسى

1. دۆلەت قۇرۇلغاندىن بۇيانقى ئىقتىسادىي تەرەققىيات

ئىسرائىلىيە ئىقتىسادىنىڭ ئېشىش جەريانى مادرىد تىنچلىق سۆھبىتىدىن ئىلگىرى تۆت باسقۇچنى باشتىن كەچۈردى.

1948 - يىلىدىن 1951 - يىلىغىچە بولغان ئىگىلىكنىڭ ئەسلىگە كېلىش دەۋرى. دۆلەت قۇرۇلغاندىن كېيىن ئىسرائىلىيە خارابلىققا ئىگىلىكنى گۈللەندۈرۈشكە توغرا كەلدى، بىرىنچىدىن، نۇرغۇن كۆچمەن كېلىپ نوپۇس بىر قاتلاندى، ئاشلىق بىلەن تەمىنلەش جىددىيلەشتى، ئولتۇراق ئۆيى ۋە ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش قاتارلىق جەھەتلەردە ناھايىتى زور بېسىم پەيدا بولدى. ئىككىنچىدىن، بىرىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىدا غايەت زور ھەربىي خىراجەت چىقىم قىلىنىپ، ھالسىز ئىقتىسادي ئەھۋال تېخىمۇ يامانلاشتى. ئۈچىنچىدىن، ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ ئىقتىسادي جەھەتتىكى قارشىلىقى ئىسرائىلىيىنىڭ تاشقى سودا تەرەققىياتىنى توسۇپ قويدى. ھاۋا قاتناش، يېقىلغۇ ۋە سۇغۇرتا خىراجىتىنى ھەر يىلى تۆت مىليون ئامېرىكا دوللىرى كۆپەيتىشكە توغرا كەلدى. بۇ ئەھۋاللارغا ئاساسەن، ھۆكۈمەت مال باھاسىنى تىزگىنلەش ۋە ماددىي بۇيۇملارنى تەقسىم قىلىپ بېرىش تۈزۈمىنى يولغا قويدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئاساس سانائەت ۋە ئاساس مۇئەسسەسىلەر قۇرۇلۇشىغا ئەھمىيەت بەردى، بولۇپمۇ يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنى ئالاھىدە چىڭ تۇتتى. بۇ مەزگىلدە يېزا ئىگىلىكىگە سېلىنغان مەبلەغ ھۆكۈمەت خەلق ئىگىلىكىگە سالغان ئومۇمىي مەبلەغنىڭ 37% نى ئىگىلىدى. بۇنىڭدىن باشقا، ھۆكۈمەت چەت - يىراق رايونلارنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنى زور كۈچ بىلەن قوللاپ، نۇرغۇن ئادەمنى ئۇ يەرلەردە ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللىنىشقا ئەۋەتتى. مۇنداق قىلىش ئۆز نۆۋىتىدە شەھەرلەرنىڭ سېلىقىنى يېنىكلەتتى. تۆت يىل تىرىشىش ئارقىلىق ئىگىلىك ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇلدى. بولۇپمۇ يېزا ئىگىلىكى تېز تەرەققىي قىلدۇرۇلدى. 1948 - يىلى ئىسرائىلىيە كونتروللۇقىدىكى تېرىلغۇ يەر بىر مىليون 600 مىڭ دونامغا يەتمەيتتى، 1951 - يىلى ئۈچ مىليون 350 مىڭ دونامغا يېتىپ، 50% ئاشلىق بىلەن ئۆزىنى

ئۆزى تەمىنلىيەلەيدىغان بولدى.

1952 - يىلىدىن 1961 - يىلىغىچە يۇقىرى سۈرئەتتە ئۆ-
سۈش دەۋرى بولدى. ئۇرۇش قىلىش، كۆچمەن قوبۇل قىلىش
ۋە دۆلەت قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە سېلىنغان مەبلەغنىڭ
كۆپرەك بولۇپ كېتىشى تۈپەيلىدىن پۈل پاخاللىشىپ 1952 -
يىلى تۇنجى قېتىملىق ئىقتىسادىي جەھەتتىكى چېكىنىش پەيدا
بولدى. شۇڭا، ھۆكۈمەت 1952 - يىلى 2 - ئاينىڭ 14 - كۈنى
«يېڭى ئىقتىسادىي سىياسەت» تۈزدى: مال باھاسىنى تىزگىنلەش
ۋە ماددىي بۇيۇملارنى تەقسىم قىلىپ بېرىش دائىرىسىنى تارايـ
تى، كۆچمەن سانىنى ۋە مەملىكەت ئىچىدىكى ئومۇمىي ئېھتـ
ياجنى ئازايتتى. «يېڭى ئىقتىسادىي سىياسەت» يولغا قويۇلۇپ،
سىرتتىكى نۇرغۇن مەبلىغى قوبۇل قىلىنغانلىقتىن، بۇ ئون يىلدا
ئىگىلىك تېز تەرەققىي قىلىپ، مىللىي ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي
قىممىتى يىلىغا 10% تىن يۇقىرى سۈرئەت بىلەن ئېشىپ،
نوپۇسنىڭ 5% كۆپىيىش نىسبىتىدىن يۇقىرى بولدى. بۇ دەۋر-
دە سىرتنىڭ مەبلىغى تۆۋەندىكى تەرەپلەردىن كىرىدى: دۇنيانىڭ
ھەرقايسى جايلىرىدىكى يەھۇدىيلار ئىسرائىلىيە
چەت ئەللەردە قەرز چېكى تارقاتتى؛ چەت ئەل ھۆكۈمەتلىرى،
بانكىلىرى ۋە كارخانىلىرى قەرز بەردى؛ يېڭى كۆچمەنلەر مال
- مۇلكىنى ئالغاچ كەلدى؛ گېرمانىيە ئۇرۇش تۆلىمى تۆلىندى.
بۇلارنىڭ ئىچىدە ئۇرۇش تۆلەم پۇلىنىڭ سانى خېلى كۆپ بو-
لۇپ، 1953 - يىلىدىن 1959 - يىلىغىچە 700 مىليون ئامېرىكا
دوللىرىغا يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدىكى 230 مىليون ئامېرىكا دوللـ
رىنى گېرمانىيە ھۆكۈمىتى گېرمانىيىدىكى بۇرۇنقى يەھۇدىيلارغا
شەخسىي تۆلەم بەردى. بۇ دەۋردىكى ئىگىلىكنىڭ يۇقىرى سۈر-
ئىتتە ئېشىپ بېرىشى ئىسرائىلىيىنىڭ كېيىن تەرەققىي تاپقان
دۆلەتلەر قاتارىغا ئۆتۈشىگە ئاساس سېلىپ بەردى. بىرىنچىدىن،
بىرقەدەر مۇكەممەل دەسلەپكى سانائەت ئاساسى تىكلىنىپ، يە-

مەكلىك، توقۇلما بۇيۇملار، كىيىم - كېچەك قاتارلىق كۈندىلىك
بۇيۇملار بىلەن ئۆز- ئۆزىنى تەمىنلەش ئاساسىي جەھەتتىن ئىشقا
ئاشۇرۇلدى. ئىككىنچىدىن، لېئوپولدنت، سۇ قاتارلىق چەكلىك
بايلىق مەنبەسىدىن پايدىلىنىپ، خىمىيە، توك ۋە نېفت پىشـ
شقلاپ ئىشلەش قاتارلىق سانائەت تارماقلىرى تەرەققىي قىلدۇ-
رۇلدى. ئۈچىنچىدىن، بۇ دەۋردە بىناكارلىق يېتەكچى كەسىپ-
لەرنىڭ بىرى بولۇپ قالدى. ھۆكۈمەت نۇرغۇن ئۆي ۋە يۇرۇش-
لەشتۇرۇلگەن ئاساسىي مۇئەسسەسەلەرنى سېلىپ، نوپۇسنىڭ
كۆپىيىشىدىن، بولۇپمۇ كۆچمەنلەرنىڭ كۆپىيىشىدىن پەيدا بول-
غان ئۆي يېتىشمەسلىك مەسىلىسىنى ئاساسىي جەھەتتىن ھەل
قىلدى. تۆتىنچىدىن، يېزا ئىگىلىكى مۇقىم تەرەققىي قىلدۇرۇل-
دى. يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرىنى ئېكسپورت قىلىش بۇ دەۋردە
پېرېۋوت ئالماشتۇرۇشنىڭ مۇھىم مەنبەسى بولدى. بەشىنچـ
دىن، ئاشقى سودا مۇقىم تەرەققىي قىلدۇرۇلدى. ئاشقى سودا
1955 - يىلىدىن 1960 - يىلىغىچە 150% كۆپەيدى. ئىسرائىلە-
يە 1962 - يىلى خەلقئارا تاموژنا سودا باش كېلىشىمىگە قاتناش-
تى.

1962 - يىلىدىن 1972 - يىلىغىچە ئىگىلىك تەرەققىياتـ
نىڭ داۋالغۇش دەۋرى بولدى. 1962 - يىلىدىن كېيىن ئىستې-
مالنىڭ ئېشىشى، پۈل پاخاللىقىنىڭ ئېغىرلىشىشى، خەلقئارا-
لىق كىرىم - چىقىم پەرقىنىڭ چوڭىيىشى، گېرمانىيىنىڭ تۆ-
لەمنى ۋە ئامېرىكىنىڭ ياردەمنى توختىتىشى ياكى ئازايتىشى
قاتارلىق پايدىسىز ئامىللارنىڭ پەيدا بولۇشىغا ئەگىشىپ، ئىسرا-
ئىلىيە ئىگىلىكى يېڭى قېيىنچىلىققا دۇچ كەلدى. بۇنىڭ بىلەن
ھۆكۈمەت «يېڭى ئىقتىسادىي سىياسەت» نى تەرتىپكە سېلىشقا
مەجبۇر بولۇپ، ئاساسلىقى مۇنداق ئىككى تەدبىر قوللاندى:
بىرى، پېرېۋوت نىسبىتىنى 1.80 ئىسرائىلىيە دوللىرىغا بىر
ئامېرىكا دوللىرى تېگىشىنى ئۆچ ئىسرائىلىيە دوللىرىغا بىر

ئامېرىكا دوللىرى تېگىشىشكە ئۆزگەرتىپ، سودىنى ئەركىنلەش-
تۈرۈش سىياسىتىگە كېڭەيتىپ، سانائەت بۇيۇملىرىنى ئېكسپ-
ورت قىلىش سانىنى چەكلەشنىڭ ئورنىغا تاموژنا باج سىستېمىد-
ىنى دەسسەتتى. سېلىنغان مەبلەغ جەددىي ئازىيىپ كەتكەنلىك-
تىن 1964 - يىلى ھۆكۈمەت كۆچمەنلەرنى چەكلەش، ئىمپورتنى
ئازايتىش، ئاساسىي قۇرۇلۇشنى قىسقارتىش قاتارلىق جەددىي
تەدبىرلەرنى قوللانغان بولسىمۇ، تۇزۇك ئۇنۇمى بولمىدى. 1965
- يىلى ئىسرائىلىيىدە يەنە ئىقتىسادىي كرىزىس پەيدا بولۇپ، بۇ
كرىزىس 1967 - يىلى ئۇچىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇ-
شى پارتلىغاندا پەسەيدى. ئۇرۇش ھۆكۈمەتنىڭ ھەربىي خىراجەت
چىقىمىنى كۆپەيتىۋەتكەن بولسىمۇ، لېكىن ئىشقا ئورۇنلىشىش-
نىڭ نۇرغۇن يېڭى پۇرسەتلىرىنى يارىتىپ، ئىشسىزلىق مەسىلە-
سىنى پەسەيتتى. ئىسرائىلىيىنىڭ سانائەت قۇرۇلمىسىمۇ ئېغىر
خىمىيە سانائىتىگە قاراپ يۈزلەندى. 1969 - يىلى ئىگىلىك
ئومۇميۈزلۈك ئەسلىگە كەلدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئىگىلىك ھەر
يىلى 8 ~ 9% ئېشىپ باردى. پۈتكۈل سانائەت مەھسۇلات قىممىتى 1967
- يىلىدىكىدىن بىر ھەسسە ئاشتى. قىسقىسى، بۇ دەۋردە ئىگە-
لىك تەرەققىياتىدا داۋالغۇش پەيدا بولغان بولسىمۇ، لېكىن ئىگە-
لىكتە ئومۇمىي جەھەتتە تېز ئېشىش ساقلاپ قېلىندى.
1973 - يىلىدىن 1989 - يىلىغىچە ئىگىلىكنىڭ چېكىنىش
دەۋرى. 60 - يىللارنىڭ ئاخىرىدىكى ئىگىلىكنىڭ ئەسلىگە كېلە-
شى ئۇزۇنغا داۋاملىشالمىدى. 1973 - يىلى تۇنجى قېتىملىق
ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى پارتلىغاندىن كېيىن ھەربىي خىراجەتنىڭ
ئېشىپ كېتىشى ۋە سىرتقى ئىقتىسادىي مۇھىتنىڭ ناچارلىشە-
شى، بولۇپمۇ دۇنيادا نېفىت باھاسىنىڭ ئېشىپ كېتىشى ئارقە-
سىدا ئىگىلىكنىڭ يەر شارى خاراكتېرلىك چېكىنىشى ۋە دۆلەت
ئىچىدىكى ئاممىۋى مەبلەغ سېلىشنىڭ ئازىيىپ كېتىشىنىڭ ئىقە-

تىسادىي ئىشلەپچىقىرىشقا كۆرسەتكەن سەلبىي تەسىرى تۈپەيلە-
دىن، ئىقتىسادنىڭ يىللىق ئېشىش نىسبىتى 3.8% كە چۈشۈپ
قالدى. 1980 - يىلىدىن كېيىن 3.1% كە چۈشتى. ئېغىر
ئىقتىسادىي كرىزىسنى ھەل قىلىش ئۈچۈن، ھۆكۈمەت 1985
- يىلىدىن باشلاپ ئىقتىسادنى مۇقىملاشتۇرۇش پىلانىنى يولغا قو-
يۇپ، بىر قاتار ئىسلاھات تەدبىرلىرىنى تۇزۇپ چىقىپ، بىر
قەدەر ياخشى ئۇنۇم ھاسىل قىلدى. 445% كە يەتكەن پۇل
پاخالىقىنى كونترول قىلىپ، 1985 - يىلى 185% كە چۈشۈر-
دى. 1986 - يىلىدىن كېيىن 20% ئىچىدە كونترول قىلىپ
كەلدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئىسرائىلىيىنىڭ ئىگىلىكىدە بۇرۇ-
لۇش پەيدا بولۇپ، 1986 - يىلىدىن 1987 - يىلىغىچە بولغان
ئارىلىقتا مىللىي ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى 5% ئېشىپ
بارغان بولسىمۇ، لېكىن 1988 -، 1989 - يىللىرىدىكى ئىگە-
لىكنى تەرتىپكە سېلىش ۋە ئىشغال قىلىۋېلىنغان زېمىنلاردا
پارتىلىغان كەڭ كۆلەملىك قوزغىلاڭ تۈپەيلىدىن ھەربىي خىراجەت
جەددىي ئېشىپ كېتىپ، ئىقتىسادنىڭ ئېشىش سۈرئىتىنى يەنە
ئاستىلىتىپ قويدى.
70 - 80 - يىللاردا ئىسرائىلىيە ئىقتىسادىدا چېكىنىش
كۆرۈلگەن بولسىمۇ، يەنىلا بەزى تەرەققىياتلار قولغا كەلتۈرۈ-
لۈپ، 90 - يىللاردىكى قايتا يۈكسىلىشكە ئاساس سېلىندى. بۇ
تۆۋەندىكى جەھەتلەردە ئىپادىلىنىدۇ: بىرىنچىدىن، سانائەت
سىستېمىسىدا يېڭىك سانائەتتىن ئېغىر سانائەتكە بۇرۇلۇش تامام-
لاندى؛ ئىككىنچىدىن، كەسىپلەر قۇرۇلمىسى مۇۋاپىقلاشتى.
1989 - يىلى ئۇچىنچى كەسىپتە ئىشقا ئورۇنلاشقان ئادەم سانى
مەملىكەت بويىچە ئىشقا ئورۇنلاشقان ئادەم سانىنىڭ 50% نى،
مەھسۇلات قىممىتى مەملىكەت ئىچىدىكى ساپ مەھسۇلات قىممە-
تىنىڭ 60% نى ئىگىلىدى؛ ئۇچىنچىدىن، تېخنىكا ئېكسپورت
ئەندىزىسى شەكىللەندى، سانائەت مەھسۇلاتلىرى، بولۇپمۇ ئېغ-

لېكتر، پوچتا - تېلېگراف ئوسكونىلىرى قاتارلىق يۇقىرى پەن - تېخنىكا مەسۇلاتلىرىنىڭ ئېكسپورت نىسبىتى كۆنسايىن يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ، ئېكسپورتنىڭ 90% ئەتراپىنى ئىگىلىدى؛ تۆتىنچىدىن، تاشقى سودا شېرىكلىرى ئۇزلۇكسىز كۆپەيدى. 1975 - يىلى 5 - ئايدا ياۋروپا ئورتاق گەۋدىسى بىلەن ئەركىن سودا رايونى توغرىسىدا تۇنجى كېلىشىم ھاسىل قىلىپ، تاموژنا بېجىنى ئۆزئارا كەچۈرۈم قىلىشنى تەدرىجىي ئەمەلگە ئاشۇردى. 1985 - يىلى 4 - ئايدا ئامېرىكا بىلەن ئەركىن سودا رايونى قۇرۇش كېلىشىمى ئىمزالىدى. بۇنىڭدىن باشقا، كانادا، ئاۋستىرالىيە، ياپونىيە، شەرقىي جەنۇبىي ئاسىيا قاتارلىق دۆلەتلەر ۋە رايونلار بىلەن ئەركىن سودا رايونى مۇناسىۋىتى ھاسىل قىلدى.

2. تىنچلىق ئېلىپ كەلگەن يېڭى پۇرسەت

1991 - يىلدىكى مادرىد تىنچلىق سۆھبىتىدىن كېيىن تىنچلىق مۇساپىسى ئومۇميۈزلۈك باشلاندى. بولۇپمۇ پەلەستىن بىلەن ئىسرائىلىيە ۋە ئىئوردانىيە بىلەن ئىسرائىلىيە ئوتتۇرىسىدىكى تىنچلىق سۆھبىتىدە زور ئىلگىرىلەش بولۇپ، ئىسرائىلىيە ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا يېڭى پۇرسەت يارىتىپ بېرىلدى. 90 - يىللاردىن بۇيان ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتىنىڭ ھەر يىللىق ئېشىش نىسبىتى تەرەققىي تاپقان دۆلەتلەر ئىچىدە ئالدىنقى قاتاردا تۇرۇپ كەلدى.

تىنچلىق ئېلىپ كەلگەن پۇرسەت تۆۋەندىكى جەھەتلەردە ئىپادىلىنىدۇ: بىرىنچىدىن، ئىسرائىلىيىنىڭ ھەربىي خراجەت سېلىقى يېنىكلىدى. ھەممىگە مەلۇمكى، ئەرەب دۆلەتلىرى بىلەن ئۇرۇش ھالىتىدە تۇرغاندا ئىسرائىلىيىنىڭ ھەربىي خراجىتى ئىزچىل يۇقىرى بولۇپ، مىللىي ئىشلەپچىقىش ئومۇمىي قىممىتىنىڭ 20 - 30% نى ئىگىلەپ، ئىگىلىك تەرەققىياتىنى بوغۇپ قويىدىغان پايدىسىز ئامىل بولغانىدى. ئوتتۇرا شەرق تىنچلىقى

نىڭ تەرەققىي قىلىشى ئارقىسىدا، ھەربىي خراجەت چىقىمى مەلۇم دەرىجىدە تۆۋەنلەپ، ھازىر مىللىي ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتىنىڭ 10% - 15 تىنى ئىگىلەيدىغان بولدى. ئىككىنچىدىن، ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ ئىسرائىلىيىنى جازالىشى تەدرىجىي بوشىتىلدى ياكى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. بۇ ھال ئىسرائىلىيىنىڭ تاشقى سودىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشىغا پايدىلىق بولدى. ھازىر مىسىر، ئىئوردانىيە ئىسرائىلىيە بىلەن رەسمىي دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورناتقاندىن باشقا، تۇنىس، ماراكەش، قاتار، ئومان قاتارلىق دۆلەتلەرمۇ ئىسرائىلىيە بىلەن مەنپەئەتلىنىشنى ئۆزئارا نازارەت قىلىش باشقارمىلىرىنى تەسىس قىلىپ، تەييارلىق دىپلوماتىيە مۇناسىۋىتى ئورناتتى. مىسىر، ئىئوردانىيە، ئەرەب قولتۇقى ھەمكارلىق كومىتېتىغا ئەزا دۆلەتلەر، تۇنىس، ماراكەشلەر ئىسرائىلىيىگە قارىتىلغان ئىقتىسادىي جازالاشنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، ئىقتىسادىي ھەمكارلىقنى قانات يايدۇرۇشقا باشلىدى. بەزى مۇتەخەسسىسلەرنىڭ مۆلچەرلىشىچە، تىنچلىق مۇساپىسى ئوڭۇشلۇق بولسا، ئىسرائىلىيىنىڭ ئەرەب دۆلەتلىرىگە قىلغان ئېكسپورت سوممىسى پات ئارىدا يىلىغا ئوچ مىليارد ئامېرىكا دوللىرىغا يېتىدىكەن. ئوچىنچىدىن، نىسبىي مۇقىم بولغان ئىچكى - تاشقى مۇھىت سىرتنىڭ مەبلىغىنى جەلپ قىلىشقا پايدىلىق بولدى. 1993 - يىلىدىن بۇيان ئىسرائىلىيە بىلەن ئۆزئارا دىپلوماتىك ئەمەلدار ئەۋەتكەن دۆلەتلەردىن 38 ى كۆپىيىپ، چەت ئەللەرنىڭ ئىسرائىلىيىگە سالغان مەبلىغى ئىككى ھەسسە ئاشتى. تۆتىنچىدىن، تىنچلىق ئالاقىدار كەسىپلەرنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈردى. مەسىلەن، 1992 - يىلىدىن بۇيان ئىسرائىلىيىنىڭ ساياھەتچىلىك مەھسۇلات قىممىتى ئۆزلۇكسىز ئاشتى. 1993 - يىلى ساياھەتچىلىك كىرىمى ئىككى مىليون 100 مىڭ ئامېرىكا دوللىرىغا يېتىپ، مىللىي ئىشلەپچىقىرىش قىممىتىنىڭ 3% نى ئىگىلىدى. 1994 - يىلى

ئىككى مىليون 170 مىڭ ساياھەتچى ئىسرائىلىيىگە ساياھەتكە كەلدى. بەشىنچىدىن، رايون ئىقتىسادىي ھەمكارلىقى ئىسرائىلىيە ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىي قىلىشىنى يەنمۇ ئىلگىرى سۈردى. 1994 - يىلى كاسابلانكادا، 1995 - يىلى ئوممانداۋ چاقىرىلغان ئىككى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ۋە شىمالىي ئافرىقا ئىگىلىكى بويىچە دۆلەت باشلىقلىرى يىغىنى ئوتتۇرا شەرق رايونىنىڭ ئىقتىسادىي ھەمكارلىق سىستېمىسىنى پىلانلىدى. مەسىلەن، ئومان يىغىنىدا رايون تەرەققىيات ئورلىرىدىن 200 نەچچىسى مۇھاكىمە قىلىندى. بۇلارغا 60 مىليارد ئامېرىكا دوللىرى سەرپ قىلىنىدىغان بولدى. يىغىندا ئىسرائىلىيە، ئامېرىكا شىركەتلىرى بىلەن قاتار ھۆكۈمىتى بەش مىليارد ئامېرىكا دوللىرى سەرپ قىلىنىدىغان سۈيۇقلاندۇرۇلغان تەبىئىي گاز قۇرۇلۇشى توغرىسىدا مۇددىئا خاراكتېرلىك كېلىشىم ھاسىل قىلدى. ئوتتۇرا شەرق رايونىدىكى ئىقتىسادىي ھەمكارلىق باشلىنىپ كەتسە، ئىسرائىلىيىنىڭ مەبلىغى ۋە تېخنىكىسى رايون ھەمكارلىقىدا يېڭى يول تاپالايدۇ ھەمدە ئۆزىدە يېتىشمەيدىغان ئېنېرگىيە ۋە خام ئەشيانىڭ يېڭى مەنبەسىگە ئىگە بولىدۇ. بۇ ھال ئىسرائىلىيىنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىنى يېڭى ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچكە ئىگە قىلىدۇ.

كۆرسىتىپ ئۆتۈشكە تېگىشلىكى شۇكى، 1996 - يىلى 6 - ئايدا نىتانياخۇ تەختكە چىققاندىن كېيىن ئوتتۇرا شەرقنىڭ تىنچلىق مۇساپىسى توختاپ قالدى، قاھىرەدە ئېچىلغان 3 - نۆۋەتلىك ئافرىقا ئىقتىسادىي يىغىنىدا ئىلگىرىلەش بولمىدى. دوھادا چاقىرىلغان يىغىن مىسىر، سەئۇدى ئەرەبىستانى قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ قارشىلىقىغا ئۇچرىدى. ھازىر ئوتتۇرا شەرقنىڭ تىنچلىق مەسلىسىدە ئىسرائىلىيە يېتىم ھالەتكە چۈشۈپ قالدى، دۆلەت ئىچىدىكى ئىگىلىكى چېكىنىشكە باشلىدى. ئۇرغۇن كىشىلەرنىڭ قارشىچە، ئوتتۇرا شەرقنىڭ تىنچلىق مۇساپىسىدىكى

توسالغۇ تۈگىتىلسە، ئوتتۇرا شەرق رايونىنىڭ ئىقتىسادىي ھەمكارلىقى يەنمۇ كۈچىيىدۇ. ئىسرائىلىيىنىڭ ھەتتا پۈتكۈل ئوتتۇرا شەرق ئىقتىسادىنىڭ يۈكسىلىشى تىنچ ھەمكارلاشقان كەيپىياتى ئىچىدە ئەمەلگە ئاشۇرۇلىدۇ.

2 §. ئىقتىسادىي تەرەققىياتنىڭ ئالاھىدىلىكلىرى ۋە مەسىلىلەر

1. «ئىسرائىلىيىچە ئەندىزە»نىڭ ئالاھىدىلىكى

ئەللىك يىلدىن بۇيانقى ئىقتىسادىي تەرەققىيات مۇساپىسىدىن «ئىسرائىلىيىچە ئەندىزە»نىڭ تۆۋەندىكى ئالاھىدىلىكلىرىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

بىرىنچى، كۆچمەنلەر ئىسرائىلىيە ئىگىلىكىنىڭ ئېشىشىنى ئالغا سىلجىتىدىغان مۇھىم ئامىل بولدى. يىشۇۋ دەۋرىدە يەھۇدىي كۆچمەنلەر پەلەستىن ئىگىلىكىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا مۇھىم رول ئوينىغانىدى. دۆلەت قۇرۇلغاندىن كېيىن بەش قېتىم كۆچمەن كېلىش دولقۇنى كۆتۈرۈلۈپ، ئۇلارنىڭ كېلىشى بىلەن ئىگىلىكنىڭ تەرەققىي قىلىشى زىچ مۇناسىۋەتلىك بولدى. بەزى ئالىملار كۆرسەتكەندەك: «ئىسرائىلىيىنىڭ سانائەتلىشىشى باشقىلارنىڭكىگە ئوخشىمايدۇ. ئۇ كۆچمەنلەر بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك... ئىسرائىلىيىدە كۆچمەنلەر بىلەن سانائەتلىشىشنىڭ مۇناسىۋىتىنى ئاسان تېپىپ چىققىلى بولىدۇ.» بۇنداق مۇناسىۋەت تۆۋەندىكى جەھەتلەردە ئىپادىلىنىدۇ: بىرىنچى، كۆچمەنلەر بىلەن دۆلەتنىڭ كەسىپلەر سىياسىتىنى بەلگىلىشى زىچ مۇناسىۋەتلىك. مەسىلەن، كۆچمەنلەرنى جەلپ قىلىش ئۈچۈن، دۆلەت يېڭى قۇرۇلغاندا يېزا ئىگىلىكىنى خەلق ئىگىلىكىنىڭ ئاساسى قىلىپ، نۇرغۇن ئولتۇراق مەھەللىلەرنى سېلىپ، كۆچمەنلەرنى بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈپ دېھقانچىلىق قىلىشقا ئىلھاملاندۇ-

دۇردى؛ ئالماس سانائىتىنى تەرەققىي قىلدۇرۇپ، ياۋروپادىن كەلگەن كۆچمەنلەرنىڭ ئەنئەنىۋى ھۈنەر - سەنئەت تېخنىكىسىدىن تولۇق پايدىلاندى. ھازىر ئىسرائىلىيىدە 700 كارخانا، 10 مىڭ- دەك ئادەم ئالماس مەھسۇلاتلىرى ئىشلەش بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. ئىككىنچى، كۆچمەنلەر دۆلەتنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشىغا نۇر- غۇن مەبلەغ ۋە ئىختىساس ئىگىلىرىنى يەتكۈزۈپ بەردى. يېشۇۋ دەۋرىدە ئىگىلىكىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا ئاساسلىقى يەھۇدىي كۆچمەنلەر ئىلىپ كەلگەن مەبلەغدىن پايدىلاندى. دۆلەت قۇرۇل- غاندىن كېيىن چەت ئەل مەبلىغى ۋە چەت ئەللەردىكى يەھۇدىيلار- نىڭ مەبلىغى چەتتىن قوبۇل قىلىنغان ئاساسىي مەبلەغ بولسىمۇ، لېكىن شەخسلەر ئالغاچ كەلگەن مال - مۈلۈك مۇھىم رول ئوينىدى. مەسىلەن، 1950 - يىلىدىن 1967 - يىلىغىچە يەھۇ- دىيلار ئالغاچ كەلگەن مەبلەغ 885 مىليون ئامېرىكا دوللىرىغا يەتتى. بۇنىڭدىن باشقا، كۆچمەنلەر ئارىسىدىكى نۇرغۇن مەلىكە- لىك ئىشچىلار ۋە مۇتەخەسسىسلەر ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىياتىدىكى جىددىي ئېھتىياجلىق ئىختىساس ئىگىلىرى ۋە ئەمگەك كۈچى مەسىلىسىنى ھەل قىلدى. ئۇچىنچى، كۆچمەنلەر ئىگىلىك تە- رەققىياتىنى رىغبەتلەندۇرىدىغان ئىجابىي ئامىل بولدى. مەسە- لەن، كۆچمەنلەرنىڭ ئولتۇراق ئۆي ئېھتىياجى بىناكارلىق ۋە ئۇنىڭغا ئالاقىدار كەسىپلەرنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرىدە- غان غايەت زور ھەرىكەتلەندۇرگۈچ كۈچ بولدى. 1990 - يىلە- نىڭ ئالدى - كەينىدە سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى رايونىدىن كەلگەن نۇرغۇن يەھۇدىيلار ئىسرائىلىيە ئىگىلىكىنىڭ قايتىدىن گۈللىنە- شىدە مۇھىم رول ئوينىدى. تۆتىنچى، كۆچمەنلەر دۆلەتنىڭ ئىقتىسادىي تۈزۈلمىسىگە ۋە ئىجتىمائىي گۈرۈھلار شەكلىگە تە- سىر كۆرسەتتى. مەسىلەن، دەسلەپكى مەزگىلدە كەلگەن يەھۇ- دىيلارنىڭ خېلى بىر قىسمى سوتسىيالىزم ئىدىيىسىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان. شۇڭا، يېشۇۋ دەۋرىدىكى ئىگىلىكتە ئومۇم مۈلۈكچە-

لىك تۈزۈمىنىڭ تەركىبى مۇھىم ئورۇننى ئىگىلىدى. دۆلەت قۇرۇلغاندىن كېيىن بىر نەچچە قېتىم ئەركىنلەشتۈرۈش ئىسلا- ھاتى ئېلىپ بېرىلغان بولسىمۇ، ئومۇم مۈلۈكچىلىك تۈزۈمى يەنىلا خېلى چوڭ نىسبەتنى ئىگىلىدى. ئىشچىلار باش ئۇيۇشمە- سى، كىببۇز، موشاۋ قاتارلىق سوتسىيالىزم تۈسىگە ئىگە ئىج- تىمائىي ئىقتىسادىي تەشكىلاتلار غايەت زور رولىنى جارىي قىل- دۇرۇۋاتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ھۆكۈمەت ئىگىلىككە كۈچ- لۈك ئارىلىشىپ ۋە ئۇنى كونترول قىلىپ كېلىۋاتىدۇ.

ئىككىنچى، ئىسرائىلىيە ئىقتىسادىنىڭ ئېشىشى باشتىن - ئاياغ سىرتقا يۈزلىنىپ تەرەققىي قىلىشىنى ئاساس قىلغان. دۆلەت ئىچىدىكى بازار چەكلىك، تەبىئىي بايلىق كەم بولغاچقا، ئىسرا- ئىلىيە ھۆكۈمىتى سىرتقى سودا ھەمكارلىقىنى ئىقتىسادنىڭ ئې- شىشىنى ئىلگىرى سۈرىدىغان مۇھىم يول دەپ بىلىپ، سىرتقا يۈزلەنگەن ئىقتىسادنى پائال تەرەققىي قىلدۇرۇپ، كۆرۈنەرلىك ئۇنۇمگە ئىگە بولدى. 70 - يىللارغا قەدەم قويغاندىن كېيىن ئىسرائىلىيىنىڭ ئېغىر سانائىتى تېز تەرەققىي قىلىپ، ئېكس- پورت قۇرۇلمىسىدىمۇ چوڭ ئۆزگىرىش بولدى. بۇرۇندىن ئې- كسپورت قىلىنىپ كەلگەن ئىلمە - توقۇلما بۇيۇملىرى، يېمەك- لىك، كۆكتات، مېۋە - چېۋە قاتارلىق مەھسۇلاتلارنىڭ ئورنىنى ئېلېكتر، خىمىيە سانائىتى ۋە قورال - ياراغ مەھسۇلاتلىرى ئىگە- لىدى. شۇنىڭ بىلەن يۇقىرى پەن - تېخنىكىلىق، قوشۇمچە قىممەتى يۇقىرى مەھسۇلاتلارنى ئېكسپورت قىلىشنى يېتەكچى قىلغان سانائەتلىشىشنىڭ ئىككىنچى باسقۇچىغا قەدەم قويدى. 1979 - يىلى سانائەت مەھسۇلاتلىرىنىڭ ئومۇمىي ئېكسپورت مىقدارىدا ئەنئەنىۋى سانائەت مەھسۇلاتلىرى 60% نى ئىگىلەيتە- تتى. 1990 - يىلى 36% كە چۈشۈپ، يۇقىرى پەن - تېخنىكا مەھسۇلاتلىرىنىڭ ئېكسپورت مىقدارى كۆپەيدى. ستاتىستىكىدىن قارىغاندا، 1985 - يىلىدىن 1989 - يىلىغىچە يۇقىرى پەن -

تېخنىكا مەھسۇلاتلىرىنىڭ ئېكسپورت مىقدارى يىلىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 20% لىك سۈرئەت بىلەن ئېشىپ بارغان. 90 - يىللارغا قەدەم قويغاندىن كېيىن، سانائەت مەھسۇلاتلىرىنىڭ ئېكسپورت مىقدارىدا يۇقىرى پەن - تېخنىكا مەھسۇلاتلىرىنىڭ ئىگىلىگەن نىسبىتى 50% كە يەتتى. ئەلۋەتتە، ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ ئۇزۇن مۇددەت قامال قىلىشى ۋە جازالىشى ئارقىسىدا، ئىسرائىلىيەنىڭ سىرتقا يۈزلەنگەن ئىقتىسادىدا جۇغراپىيە جەھەتتىن «يېراقتىكىلەر بىلەن ئەپلىشىپ، يېقىندىكىلەر بىلەن ئېلىشىدىغان» ئالامەت پەيدا بولدى. ئىسرائىلىيە بىلەن ئەرەب دۆلەتلىرى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنىڭ ياخشىلىنىشىغا، ئوتتۇرا شەرق رايونىدىكى ئىقتىسادىي ھەمكارلىقنىڭ تەدرىجىي قانات يېيىشىغا ئەگىشىپ، ئىسرائىلىيەنىڭ سىرتقا يۈزلەنگەن ئىقتىسادىدىكى بۇ ھالەت بۈزۈلۈپ، ئەتراپتىكى رايونلاردا يېڭى تەرەققىياتلارنى قولغا كەلتۈرمەكتە.

ئۇچىنچى، ئىسرائىلىيە ئىگىلىكىنىڭ ئېشىشى يۇقىرى پەن- تېخنىكا تەرەققىياتىنى باشلامچى ۋە ھەرىكەتلەندۈرگۈچى كۈچ قىلىدى. ھازىر ئىسرائىلىيەنىڭ يۇقىرى پەن - تېخنىكا تەتقىقاتى ۋە تەرەققىياتى نۇرغۇن ساھەلەردە خەلقئارادىكى ئالدىنقى سەۋىيىسىگە يەتتى، بەزى ساھەلەردە دۇنيا بويىچە بىرىنچى ئورۇنغا ئۆتتى. مەسىلەن، خەۋەرلىشىش ئۇسكۇنىلىرى، ئېلېكترونلۇق ھېسابلاش ماشىنىلىرى، نازۇك خىمىيە مەھسۇلاتلىرى ئىنتايىن ئىلغار، ئاۋىئاتسىيە تېخنىكا مۇۋەپپەقىيەتلىرى ناھايىتى زور. 80 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرى «ئوپىك - 1» نامىلىق سۈنئىي ھەمراھنى مۇۋەپپەقىيەتلىك قويۇپ بېرىپ، سۈنئىي ھەمراھ يانىدا ۋە قويۇپ بېرىش ئىقتىدارىغا ئىگە دۆلەتلەر قاتارىغا كىرىدى. ئېنېرگىيە مەنبەسىنى ئېچىش جەھەتتىمۇ يۇقىرى شۆھرەتكە ئىگە بولدى. ئىسرائىلىيە ھازىر دۇنيا بويىچە قۇياش ئېنېرگىيىسىدىن ئەڭ كۆپ پايدىلىنىۋاتقان دۆلەت بولۇپ، قۇياش ئېنېر-

گىيىسىدىن پايدىلىنىشنى ئائىلىلەردە ئومۇملاشتۇرۇشتا دۇنيا بويىچە بىرىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ. داۋالاش ئۇسكۇنىلىرى جەھەتتە ئىسرائىلىيەنىڭ سۈنئىي قول - پۇت تېخنىكىسى، راكقا دېئاگنوز قويۇش ئەسۋابلىرى دۇنيا بويىچە ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدۇ. ئىسرائىلىيەنىڭ يېزا ئىگىلىكى بويىچە يۇقىرى پەن - تېخنىكا مۇۋەپپەقىيەتلىرىمۇ ئىنتايىن گەۋدىلىك بولۇپ، پۇتكۇل يېزا ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈردى. سۇ يىغىش، سۇنى ماگنىتلاشتۇرۇش، تۇپراقنى ياخشىلاش، پارنىكتا كۆكتات، مېۋە - چېۋە ئۆستۈرۈش ۋە ھېسابلاش ماشىنىسى ئىشلىتىپ دېھقانچىلىق قىلىش قاتارلىق جەھەتلەردە باشقا دۆلەتلەرنىڭ ئالدىدا تۇرىدۇ. بولۇپمۇ تېمىتىپ سۇغىرىش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، قىممەتلىك سۇ بايلىقىدىن ئەڭ يۇقىرى چەكتە پايدىلىنىپ زىرائەتلەرنىڭ سۇغا بولغان ئېھتىياجىنى قاندۇردى. ھازىر ئۇلاردا ئىككى مىڭدىن ئارتۇق يۇقىرى پەن - تېخنىكا شىركىتى بولۇپ، دۇنيادىكى سانائىتىسىلىك جىلغا دەپ ئاتىلىدۇ. يۇقىرى پەن - تېخنىكا كەسىپلىرىنىڭ ئۇچقانداق تەرەققىي قىلالىشىدىكى ئاساسلىق سەۋەب تۆۋەندىكىچە: (1) ئىختىساس ئىگىلىرىنى تەربىيىلەشكە ھۆكۈمەت ئەزەلدىن ئەھمىيەت بەردى. ھازىر 10 مىڭ ئەمگەك كۈچى ئىچىدە 130 ئالىم ۋە ئىنژېنېر بار. ئامېرىكا ۋە ياپونىيىدە بۇ سان 80 ۋە 75. يەھۇدىي كۆچمەنلەرنىڭ ئۆزۈلمەي كېلىپ تۇرۇشىمۇ ئىسرائىلىيەنىڭ كەسپىي تېخنىكا خادىملىرىنى تولۇقلاپ تۇردى. مەسىلەن، سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن 500 مىڭدىن ئارتۇق يەھۇدىي ئىچىدىكى پەن - تېخنىكا خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار 34% نى ئىگىلىگەن. (2) يۇقىرى پەن - تېخنىكا كەسپىنى ھۆكۈمەت زور كۈچ بىلەن قوللىدى. ھۆكۈمەت 1973 - يىلى مەبلەغ سېلىش نىشانىنى يۇقىرى پەن - تېخنىكىنى ئاساس قىلغان سانائەت تارماقلىرىغا مەركەزلەشتۇرۇشنى بەلگىلىدى. مۇشۇ تۇردىكى مەبلەغ سېلىشقا

سېلىنىدىغان مەبلەغنىڭ 50% نى يارىدەم قىلغاندىن باشقا، ھەر خىل باجلارنى ئوخشاشمىغان دەرىجىدە ئازايتتى ياكى كەچۈرۈم قىلدى. 1985 - يىلى «سانائەت پەن - تەتقىقاتىغا ئىلھام بېرىش قانۇنى» نى ئېلان قىلدى، ھۆكۈمەت قەرز بېرىش شەكلى بىلەن سانائەت كارخانىلىرىنىڭ پەن - تەتقىقات نەتىجىلىرىدىن پايدىلىنىشىغا پائال ئىلھام بەردى. (3) خەلقئارا ھەمكارلىقنى كۈچەيتىپ، چەت ئەللەردىن يۇقىرى پەن - تېخنىكا مەبلىغى، تېخنىكا ۋە ئىختىساس ئىگىلىرىنى جەلپ قىلدى. 1989 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىن باشلاپ ئامېرىكا، كانادا، فرانسىيە، گېرمانىيە، ئىسپانىيە قاتارلىق دۆلەتلەر بىلەن سانائەت تەتقىقاتى ۋە تەرەققىياتى توغرىسىدا ھەمكارلىشىش كېلىشىمى ئىمزالىدى. بۇنىڭدىن باشقا، ئامېرىكا، گېرمانىيە قاتارلىق دۆلەتلەر بىلەن ئىككى تەرەپ تەتقىقات فوندى جەمئىيىتى قۇرۇپ، يۇقىرى پەن - تېخنىكا ساھەسىدىكى ئىككى تەرەپ ھەمكارلىقىنى ئىلگىرى سۈرۈشتە مۇھىم رولىنى جارىي قىلدۇردى. 1977 - يىلى قۇرۇلغان ئامېرىكا - ئىسرائىلىيە سانائەت تەتقىقات فوندىنى مىسالغا ئالساق، ھازىرغىچە ئۇلارنىڭ ئېلېكترونلۇق خەۋەرلىشىش ئۇسكۇنىلىرى، ئېلېكترونلۇق ھېسابلاش ماشىنىسىنىڭ يۇمشاق، قاتتىق دېتال-لىرى ۋە تېببىي داۋالاش ئۇسكۇنىلىرى قاتارلىق جەھەتلەردىكى 200 دەك تۈرى تەستىقلىنىپ، سېتىلغان مەھسۇلات سوممىسى بىر مىليارد ئامېرىكا دوللىرىغا يەتتى.

تۆتىنچى، ئىسرائىلىيىنىڭ ئىقتىسادى سىياسىي ئامىلىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرايدۇ ھەمدە كۆپ ھاللاردا ئۇرۇش مەزگىلىدىكى ئىگىلىكىنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ئىگە بولىدۇ. ئىشچىلار (لېيبو-رىستلار) پارتىيىسى بىلەن لىكود گۇرۇھىنىڭ ئىدېئولوگىيە جەھەتتىكى ئىختىلاپى چوڭقۇر بولغاچقا، ئىككىسىنىڭ ئىقتىسا-دىي پروگراممىسىدىكى پەرق ناھايىتى چوڭ بولۇپ، ئىقتىسادنىڭ تەرەققىياتىغا بىۋاستە تەسىر كۆرسىتىدۇ. يۇقىرىدا بايان قىلىنغاندەك، 1977 - يىلىدىن ئىلگىرى ئىسرائىلىيىدە بىر پارتىيە — ئىشچىلار پارتىيىسى ھۆكۈمران ئورۇندا تۇردى. بۇ مەزگىلدە ئىشچىلار پارتىيىسى ھۆكۈمىتى ئومۇم مۇلۇكچىلىك تۈزۈمى ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلەيدىغان ئىقتىسادىي قۇرۇلمىنى تەدرىجىي تەرەققىي قىلدۇردى. كەڭ كۆلەمدە مەبلەغ سالدى ھەمدە باج، ئۆسۈم نىسبىتى، قەرز بېرىش، يارىدەم قىلىش قاتارلىق ۋاسىتىلەرنى قوللىنىپ ئىگىلىكنى تەڭشىدى. 1977 - يىلى لىكود گۇرۇھى تەختكە چىققاندىن كېيىن يېڭى ئىقتىسادىي سىياسەت ئېلان قىلىپ، پۈلنى بىر تۇتاش ئالماشتۇرۇشنى ۋە تاشقى پېرېۋ-ئوت باشقۇرۇشنى ئەركىنلەشتۈرۈشنى يولغا قويۇپ، ئىمپورتقا قوشۇمچە يارىدەم بېرىشنى ئەمەلدىن قالدۇردى. دۆلەت ئىلكىدىكى كارخانىلارنى ساتتى. خۇسۇسىي ئىگىلىكنى زور كۈچ بىلەن تەرەققىي قىلدۇردى. شۇنىڭ بىلەن ئىسرائىلىيىنىڭ ئىگىلىكى غەيرىي رەسمىي سوتسىيالىزم تۈزۈلمىسىدىن ئەركىن ئىگىلىك تۈزۈلمىسىگە ئۆزگەرتىلدى. 80 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرىغا كەل-گەندە ئومۇم ئىلكىدىكى ئىگىلىكنىڭ نىسبىتى 50% ئەتراپىغا چۈشۈپ قالدى. ئەلۋەتتە، «كېيىنكى زىئونىزم» دەۋرىگە قاراپ تەدرىجىي ئۆزگىرىشكە ئەگىشىپ، ئىشچىلار پارتىيىسى بىلەن لىكود گۇرۇھى ئوتتۇرىسىدىكى ئىقتىسادىي سىياسەت پەرقى ئۇز-لۇكسىز كىچىكلىدى، سىياسىي ئاممىلارنىڭ تەسىرىمۇ كۈنسايىن ئازايدى. مەسىلەن، ھازىر ئىشچىلار پارتىيىسىمۇ دۆلەت ئىلكە-دىكى كارخانىلارنى خۇسۇسىيلاشتۇرۇشنى تەدرىجىي ئەمەلگە ئا-شۇرۇشنى تەشەببۇس قىلىۋاتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئىسرائە-لىيە ئۇزۇندىن بۇيان توقۇنۇش ۋە ئۇرۇش ھالىتىدە تۇرغاچقا، ئىگىلىكىدە ئۇرۇش ۋاقتىدىكىدەك ئىقتىسادىي ئالاھەتلەر روشەن مەۋجۇت. بىر تەرەپتىن، ھەربىي خىراجىتى ئىنتايىن ئېغىر بولۇپ، ھەمىشە پۇل پاخاللىقى ۋە غايەت زور سىرتقى قەرزنى پەيدا قىلىپ، ئىگىلىكنىڭ ساغلام تەرەققىي قىلىشىغا تەسىر

يەتكۈزدى. يەنە بىر جەھەتتىن، ھەربىي ساناۋەتنىڭ تەرەققىي قىلىشى ۋە قورال - ياراغ سودىسىنىڭ كېڭىيىشىمۇ ئىسرائىلىيە ئىگىلىكىنىڭ غەلىتە تەرەققىي قىلىشىغا مەلۇم دەرىجىدە تۈرتكە بولدى. 1967 - يىلىدىن 1972 - يىلىغىچە ھەربىي ساناۋەتنىڭ تېز يۇكسىلىشى ئارقىسىدا، ئىسرائىلىيىنىڭ ساناۋەت ئىشلەپچىقىرىشى بىر قاتلاندى.

2. قىيىنچىلىقلار ۋە مەسىلىلەر

ئىسرائىلىيە قولغا كەلتۈرگەن ئىقتىسادىي مۇۋەپپەقىيەتلەر ھەممىگە ئايان بولسىمۇ، لېكىن نۇرغۇن قىيىنچىلىق ۋە مەسىلىلەرمۇ مەۋجۇت.

بىرىنچىدىن، ئىسرائىلىيە ئىگىلىكى چەتئەلنىڭ ياردىمىگە، بولۇپمۇ ئامېرىكىنىڭ ياردىمىگە بەك تايىنىدۇ. دۆلەت قۇرۇلغىدىن ھازىرغىچە ئامېرىكىنىڭ بەرگەن ھەر خىل ياردەملىرى جەمئىي 60 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىدىن ئېشىپ كەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە 1974 - يىلىدىن 1983 - يىلىغىچە بېرىلگەن ياردەمنى 13 مىليارد 500 مىليون دوللارغا يەتتى. بۇ ھال ئىسرائىلىيىنى غەربنىڭ، بولۇپمۇ ئامېرىكا ئىقتىسادىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرايدىغان قىلىپ قويدى. مەسىلەن، 80 - يىللاردىن بۇيان، ئامېرىكىدىكى نەچچە قېتىملىق ئىقتىسادىي كرىزىس ئىسرائىلىيىنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىغا زىيان كەلتۈردى.

ئىككىنچىدىن، تاشقى سودىدىكى قىزىل رەقەم يىلدىن يىلغا كۆپەيدى. قىزىل رەقەم ئىسرائىلىيىنىڭ ئىگىلىك تەرەققىياتىدىكى كونا مەسىلە بولۇپ، يېقىنقى يىللاردىن بۇيان كۆپىيىشكە يۈزلەندى. ئىسرائىلىيىنىڭ ئېكسپورتى يىلدىن - يىلغا ئېشىۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن بايلىقى قىسى بۇ دۆلەتنىڭ ئىمپورت ئېھتىياجى تېخىمۇ ئېشىپ، سودىدىكى تەتۈر پەرق داۋاملىق زورايدى. 1994 - يىلى ئىسرائىلىيىنىڭ تاشقى سودىدىكى قىزىل رەقەمى

يەتتە مىليارد 800 مىليون ئامېرىكا دوللىرىغا يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە ياۋروپا ئورتاق گەۋدىسى بىلەن بولغان قىزىل رەقەمى تۆت مىليارد 200 مىليون ئامېرىكا دوللىرى بولۇپ، سودىدىكى قىزىل رەقەمنىڭ 72% نى ئىگىلىدى. سودىدىكى بۇنداق تەتۈر پەرقمۇ ئىسرائىلىيىنىڭ تاشقى قەرزىنى يىلدىن يىلغا كۆپەيتىۋەتتى. 1978 - يىلى ئىسرائىلىيىنىڭ تاشقى قەرزى 12 مىليارد ئامېرىكا دوللىرى ئىدى، 1994 - يىلى 27 مىليارد 800 مىليون ئامېرىكا دوللىرىغا يەتتى. سودىدىكى قىزىل رەقەم ۋە تاشقى قەرزنىڭ كۆپىيىشى ھۆكۈمەتنى ۋە ساناۋەت - سودا ساھەسىدىكى زاتلارنى ئەنسىرىتىپ قويدى ۋە نارازى قىلدى. ئىسرائىلىيە ھۆكۈمىتى سودىدىكى قىزىل رەقەم يىلدىن - يىلغا كۆپىيىۋاتقان ئەھۋالنى ئۆزگەرتىشكە ئىزچىل تىرىشىپ كەلدى. مەسىلەن، ئۇزۇن مۇددەت هارماي سۆھبەتلىشىش ئارقىلىق، ئىسرائىلىيە بىلەن ياۋروپا ئورتاق گەۋدىسى 1995 - يىلى 11 - ئاينىڭ 20 - كۈنى يېڭى ئەركىن سودا كېلىشىمى ئىمزالىدى. بۇنىڭ بىلەن سودىدىكى تەتۈر پەرقنى ئۆزگەرتىش ئۈمىدى تۇغۇلدى.

ئۈچىنچىدىن، دەۋرلىك پارتلايدىغان پۇل پاخاللىقى ئىسرائىلىيىنىڭ ئىگىلىكىگە ئېغىر زىيان يەتكۈزدى. 1952 - يىلى تۇنجى قېتىم پۇلنىڭ پاخاللىشىشى پەيدا بولغاندىن بۇيان، 60 يىللار ۋە 80 - يىللاردىمۇ دەۋرلىك پۇل پاخاللىشىشى پەيدا بولدى. بولۇپمۇ 1984 - يىلىدىكى پۇل پاخاللىقى 445% كە يەتتى. مۇنداق دەۋرلىك پۇل پاخاللىشىش ئىسرائىلىيىنىڭ مەبلەغ سېلىش مۇھىتىنى ناچارلاشتۇرۇپ، ئىقتىسادنىڭ ئېشىشىغا توسالغۇ بولىدىغان ساقايماس كېسەلگە ئايلىنىپ قالدى. مەسىلەن، 1979 - يىلىدىن 1985 - يىلىغىچە ئىسرائىلىيىدە پۇلنىڭ پاخاللىشىپ كېتىش نىسبىتى 100% نىڭ ئۈستىدە بولدى. مال باھاسىنىڭ ئۆرلەپ پۇل قىممىتىنىڭ تۆۋەنلەپ كېتىشىدىن پەيدا بولغان پۇل قىممىتىدىكى داۋالغۇش تۇپەيلىدىن مەبلەغ سالغۇچى

لار هەر يىلى پايدىدىن 50% ئەتراپىدا زيان تارتتى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئىسرائىلىيە ھۆكۈمىتى پۇلنىڭ پاخاللىشىشىنى كونترول قىلىش ئۈچۈن مەلۇم سىياسەتلەرنى قوللاندى. تۆتىنچىدىن، نۇرغۇن ھەربىي چىقىم ئىسرائىلىيىنىڭ ئەگىلىك تەرەققىياتىدىكى ئېغىر يۈك بولۇپ قالدى. 60 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن ئىلگىرى ھەربىي خراجەت چىقىمى مىللىي ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتىنىڭ 8 - 10% نى ئىگىلەيتتى. 70 - ، 80 - يىللارغا كەلگەندە ھەربىي خراجەت چىقىمى يىلدىن - يىلغا ئېشىپ، ئادەتتە مىللىي ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتىنىڭ 26% ئەتراپىنى ئىگىلەيدىغان بولدى؛ 1973 - يىلىدىكى تۆتىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىدا ۋە 1982 - يىلىدىكى لىۋان ئۇرۇشى مەزگىلىدە ھەربىي خراجەت چىقىمى 30 - 40% كە يەتتى. 90 - يىللارغا قەدەم قويغاندىن بۇيان، ئوتتۇرا شەرق تىنچلىق مۇساپىسىنىڭ تېزلىشىشىگە ئەگىشىپ، ئىسرائىلىيىنىڭ ھەربىي خراجەت چىقىمى تۆۋەنلىگەن بولسىمۇ، لېكىن يەنىلا خېلى يۇقىرى بولۇۋاتىدۇ. دۆلەت مۇداپىئە خام چوتى 1993 - يىلى ئالتە مىليارد 200 مىليون، 1994 - يىلى ئالتە مىليارد 570 مىليون، 1995 - يىلى سەككىز مىليارد 250 مىليون ئامېرىكا دوللىرى بولۇپ، مىللىي ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتىنىڭ 10 - 15% نى ئىگىلىدى (كۆپ ساندىكى غەرب دۆلەتلىرىدە 3 5% نى ئىگىلەيدۇ). غايەت زور ھەربىي خراجەت چىقىمى ھۆكۈمەتنىڭ مالىيە سىلىقىنى ئېغىرلىتىپ، ئىسرائىلىيە ئىقتىسادىنىڭ ئېشىشىنى بوغىدىغان پايدىسىز ئامىل بولۇپ قالدى.

ئون بەشىنچى باب

دۇنيا سەھنىسىدىكى ئىسرائىلىيە

ئىسرائىلىيە دىپلوماتىيە سىياسىتىنىڭ ئاساسىي فاكتورىنى ئەتراپتىكى ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ قامال قىلىشى ۋە توسۇۋېلىشىنى بۇزۇپ تاشلاش، خەلقئارادا تېخىمۇ كۆپ ئېتىراپ قىلىشقا ۋە قوللاشقا ئىگە بولۇش، ئۆزىنىڭ مەۋجۇت بولۇشى ۋە خەۋپسىزلىكىنى قوغداش، دۆلەتنىڭ تەرەققىي قىلىشى ئۈچۈن مۇقىم سىرتقى مۇھىت يارىتىشتىن ئىبارەت.

دۆلەت قۇرۇلغاندا، ئىسرائىلىيە ھۆكۈمىتى خەلقئارا تىنچلىقنى قولغا كەلتۈرۈش؛ ئامېرىكا، سوۋېت ئىتتىپاقى قاتارلىق چوڭ دۆلەتلەرنىڭ ھېسداشلىقىغا ۋە قوللىشىغا ئىگە بولۇش؛ دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى يەھۇدىيلار بىلەن بولغان ئالاقىنى كۈچەيتىش؛ خەلقئارا ئىشلاردا ئىجابىي رولنى جارىي قىلدۇرۇشتىن ئىبارەت دىپلوماتىيە سىياسىتىنىڭ تۆت پرىنسىپىنى بەلگىلىدى. لېكىن، سوغۇق مۇناسىۋەتلەر ئۇرۇشىنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك قانات يېيىشىغا، ئىسرائىلىيە بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى مۇناسىۋىتىنىڭ يامانلىشىشىغا ۋە دۆلەت ئىچىدىكى غەربپەرەس كۈچلەرنىڭ دىپلوماتىيىدە يېتەكچى ئورۇننى ئىگىلىشىگە ئەگىشىپ، ئىسرائىلىيە 50 - يىللارنىڭ باشلىرىدىن تارتىپ تەدرىجىي غەربكە مايىللاشتى. بولۇپمۇ ئامېرىكا بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى كۈچەيتىشكە تىرىشتى. مۇشۇ سىياسەت يولغا قويۇلغانلىقتىن، ئىسرائىلىيە بىلەن سوتسىيالىستىك دۆلەتلەر ۋە تەرەققىي

قىلىۋاتقان دۆلەتلەرنىڭ مۇناسىۋىتى ئۇزۇنغىچە سوغۇق ۋە توڭلىتىپ قويۇلغان هالەتتە تۇردى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەرەب دۆلەتلىرى ۋە ئىسلام دۆلەتلىرىنىڭ قارشى تۇرۇشى بىلەن خەلقئارا ئىنكاس يېتىم قالدى. 80 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرى ۋە 90 - يىللارنىڭ باشلىرىدا خەلقئارا ۋەزىيەتتە چوڭ ئۆزگىرىشلەر بولغانلىقتىن ۋە ئۇنتۇرا شەرقنىڭ تىنچلىق مۇساپىسى ئومۇميۈزلۈك باشلانغانلىقتىن، ئىسرائىلىيە دىپلوماتىيىسىدە تېخىمۇ چوڭ پائالىيەت بوشلۇقنى ۋە تاللاش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولۇپ، بىر قاتار يېڭى بۆسۇشلەرنى قولغا كەلتۈردى.

§ 1. ئىسرائىلىيە بىلەن ئامېرىكىنىڭ ئالاهىدە مۇناسىۋىتى

1. ئىسرائىلىيە بىلەن ئامېرىكا ئوتتۇرىسىدىكى ئالاهىدە مۇناسىۋەتنىڭ ئاساسى

ئىسرائىلىيە بىلەن ئامېرىكا ئوتتۇرىسىدىكى ئالاهىدە مۇناسىۋەتنىڭ ئاساسى ئىككى تەرەپنىڭ ئىستراتېگىيىلىك مۇناسىۋىتىنىڭ ئوخشاشلىقى هەم بىر - بىرىگە تايىنىشى، ئامېرىكىدىكى يەهۇدىيلارنىڭ دۆلەت ئىچىدە سىياسىي جەهەتتىكى قۇدرەتلىك كۈچى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك.

ئىسرائىلىيە سىياسىي، ئىقتىساد، هەربىي، دىپلوماتىيە قاتارلىق جەهەتلەردە چوڭ دۆلەتنىڭ ياردىمىگە ئىگە بولۇپ، ئۆزىنىڭ خەلقئارا جەمئىيەتتىكى مەۋجۇدلۇقىنى ۋە خەۋپسىزلىكىنى قوغداش ئۈچۈن، ئامېرىكا بىلەن ئالاهىدە مۇناسىۋەتنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا ئەهمىيەت بەردى. دۆلەت قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە ئىسرائىلىيە سوۋېت ئىتتىپاقى، ئەنگلىيە، فرانسىيە قاتارلىق دۆلەتلەردىن مۇنداق رولنى جارىي قىلدۇرۇشنى ئۈمىد قىلىشقا ئىلاجسىز بولۇپ، پەقەت ئۆزىنى قەتئىي

قوللىغان ئامېرىكىدىن ئۈمىد كۈتتى. ئەينى زاماندا ئوتتۇرا شەرققە كېڭىيىشكە ئالدىراۋاتقان ئامېرىكىمۇ ئىسرائىلىيەدەك ئىستراتېگىيىلىك هەمراهنىڭ بولۇشىغا موهتاج ئىدى. شۇنىڭ بىلەن ئىككى ئوتتۇرىدىكى ئالاهىدە مۇناسىۋەت شەكىللەندى. شۇنىڭدىن كېيىنكى ئەللىك يىلدا ئامېرىكا بۇ ئالاهىدە مۇناسىۋەتكە بارغانسېرى ئەهمىيەت بېرىشتە جۇغراپىيە، هەربىي، ئىدېئولوگىيە قاتارلىق جەهەتلەرنى نەزەرگە ئالدى. بىرىنچىدىن، ئىسرائىلىيە ئاسىيا، ئامېرىكا، ياۋروپانىڭ تۇتاشقان جايىدا، سۈۋەيىش قانىلى يېنىدا، نېفىت بايلىقى مول ئەرەب دۆلەتلىرى بىلەن قوشنا، ئىستراتېگىيىلىك ئورنى ئىنتايىن مۇهىم. ئىككىنچىدىن، ئىسرائىلىيە ئالدىنقى قاتاردىكى قورال - ياراغ، ئەسلىهەلەرگە ۋە ساپاسى يۇقىرى ئارمىيىگە ئىگە، ئوتتۇرا شەرق رايونىدىكى قۇدرەتلىك هەربىي كۈچ بولۇپ، ئامېرىكىغا هەربىي بازا بېرىشنى ۋە ئامېرىكىنى ئارقا سەپ تەمىناتى بىلەن تەمىنلەشنى خالايدۇ. ئۇچىنچىدىن، ئىسرائىلىيىنىڭ سىياسىي تۈزۈلمىسى ۋە قىممەت قارىشى ئامېرىكىنىڭكىگە يېقىنلىشىدۇ، ئۇ ئوتتۇرا شەرق رايونىدىكى «دېموكراتىيە قورغىنى» بولۇپ هېسابلىنىدۇ. بولۇپمۇ سوغۇق مۇناسىۋەتلەر ئۈرۈشى تۈگىگەندىن كېيىن ئامېرىكا ئىسرائىلىيىنى ئوتتۇرا شەرق رايونىدا ئىسلام رادىكال كۈچلىرىگە زەربە بېرىپ، دېموكراتىك تۈزۈلمىنى يولغا قويۇشنىڭ ئۈلگىسى دەپ قارىدى. تۆتىنچىدىن، ئىسرائىلىيە ئارقىلىق، ئامېرىكا ئوتتۇرا شەرق رايونىنى يېڭى قوراللارنىڭ سىناق مەيدانىغا ئايلاندۇرىدۇ، ئىككى دۆلەتنىڭ ئاخبارات هەمكارلىقىمۇ ئامېرىكىغا ئىنتايىن پايدىلىق. شۇڭا بۇ ئالاهىدە مۇناسىۋەت ئۈزلۈكسىز تەرەققىي قىلدى. 1948 - يىلىدىن هازىرغىچە ئامېرىكىنىڭ ئىسرائىلىيىگە بەرگەن هەر خىل ياردىمى 60 مىليارد دوللاردىن ئېشىپ كەتتى. ئامېرىكىدىكى يەهۇدىيلارنىڭ نۇرغۇن ئىئانىسى بۇنىڭغا كىرمەيدۇ. هازىر ئىسرائىلىيە هەر يىلى ئامې-

برنكىدىن ئۈچ مىليارد دوللار قىممىتىدە مۇداپىئە يارىدەمى ۋە ئىقتىسادىي يارىدەم ئېلىپ تۇرىدۇ. ئامېرىكىنىڭ ئىسرائىلىيىگە بەرگەن يارىدەم پۇلى ئەرەب دۆلەتلىرىگە بەرگىنىدىن ئېشىپ كېتىدۇ. ئىسرائىلىيىگە بەرگەن قورال - ياراغ سان ۋە سۈپەت جەھەتلەردە ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭكىدىن ئۈستۈن تۇرىدۇ. مەسىلەن، مىسىر ئامېرىكىنىڭ يارىدەمنى ئەڭ كۆپ قوبۇل قىلىدىغان دۆلەت ھېسابلىنىدۇ. لېكىن، ئامېرىكىنىڭ مىسىرغا بەرگەن يارىدەمى ئۇزۇندىن بۇيان ئىسرائىلىيىگە بەرگەن يارىدەمنىڭ ئۈچ-تىن ئىككى قىسمى ئەتراپىنى ئىگىلەپ كەلدى. 1988 - يىللىق مالىيە يىلىنى ئېلىپ ئېيتساق، مىسىر ئامېرىكىدىن ئىككى مىليارد 116 مىليون دوللار يارىدەم ئالدى، ئىسرائىلىيە بولسا ئۈچ مىليارد دوللار يارىدەم ئالدى. خەلقئارا مۇنبەردە ئامېرىكا ئىسرائىلىيىنىڭ مەيدانىنى پائال قوللايدۇ ھەمدە ئۆزىنىڭ تەسىر كۈچىدىن پايدىلىنىپ ئىسرائىلىيىگە يارىدەم قىلىدۇ. مەسىلەن، ب د ت خەۋپسىزلىك كېڭىشىدە ئىنكار قىلىش ھوقۇقىدىن پايدى-لىنىپ ئىسرائىلىيىگە قارشى ھەر خىل تەكلىپلەرنىڭ ماقۇللى-نىشىنى توساپ كەلدى.

يۇقىرىدا بايان قىلىنغاندەك، ئامېرىكىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ ئىجتىمائىي تەشكىلاتلىرى ئالاھىدە مۇناسىۋەتنىڭ تېكىلىنىشىدە مۇھىم رول ئويناندى. 80 - يىللاردا ئامېرىكىدىكى يەھۇدىيلار ئالتە مىليوندىن ئاشتى، ئۇلارنىڭ زور كۆپ قىسمى كۆپ بايلىققا ۋە كەسپىي بىلىمگە ئىگە بولۇپ، ئامېرىكىنىڭ ئىقتىسادى، پۇل مۇئامىلە، قانۇن، مەدەنىيەت ساھەلىرىدە تەسىرى چوڭ. ستا-تىستىكىدىن قارىغاندا، ئامېرىكىدىكى ئەڭ باي كارخانىلارنىڭ تۆتتىن بىر قىسمى يەھۇدىيلارنىڭ ئىكەن. يەھۇدىيلار «نيۇ - يورك تايمىس گېزىتى»، «ۋاشىنگتون پوچتا گېزىتى»، «لوس ئانژېلىس ۋاقىت گېزىتى»، ھوللىۋۇد كىنو - تېلېۋىزىيە مەركە-زى قاتارلىقلاردا غايەت زور تەسىر كۈچىگە ئىگە. بولۇپمۇ يېقىن-

قى يىللاردىن بۇيان يەھۇدىيلارنىڭ سىياسىي ئېڭى كۈچىيىپ، ئاۋاز بېرىش نىسبىتى 90% كە يېتىپ، نوپۇسنىڭ ئاران 3% نى ئىگىلەيدىغان يەھۇدىيلار ئامېرىكىدىكى ئىككى پارتىيە ئۈتۈ-تۇرىسىدا ھەل قىلغۇچ ئورۇنغا ئىگە بولدى. ئامېرىكا ھۆكۈمە-تىنىڭ تەدبىر بەلگىلىشىگە بىۋاسىتە تەسىر كۆرسىتىش ئۈچۈن، ئامېرىكىدىكى يەھۇدىيلار ۋە ئىسرائىلىيە پەرەسلەر «ئامېرىكا - ئىسرائىلىيە ئاممىۋى ئىشلار كومىتېتى»، «ئامېرىكىدىكى يەھۇ-دىي ئىجتىمائىي تەشكىلاتلىرىنىڭ مۇناسىۋەت كومىتېتى»، «ئا-مېرىكىدىكى ئاساسلىق يەھۇدىي تەشكىلاتلىرىنىڭ رەئىسلىرىنىڭ باش قوشۇش يىغىنى» قاتارلىق گۇرۇھلارنى ئۇيۇشتۇرۇپ، ئىس-رائىلىيىنىڭ ئامېرىكىدىكى جارچىسى قىلدى. ئۇلارنىڭ كۆچ-لۈك تەسىرى بىلەن ئامېرىكا ئىسرائىلىيىگە ئىزچىل قوللاش ۋە يارىدەم بېرىش پوزىتسىيەسىنى تۇتۇپ كەلدى ھەمدە خەلقئارا مۇناسىۋەتلەردە ئاز ئۇچرايدىغان «ئالاھىدە مۇناسىۋەت» شەكىل-لەندى.

ئەلۋەتتە، مۇنداق ئالاھىدە مۇناسىۋەتتە بەزىدە زىددىيەت ۋە توقۇنۇشلار مۇ كۆرۈلدى. بولۇپمۇ 80 - يىللاردىن كېيىن، بىر تەرەپتىن، سوغۇق مۇناسىۋەتلەر ئۇرۇشنىڭ ئاخىرلىشىشىغا ۋە سوۋېت ئىتتىپاقى (رۇسىيە) كۆچلىرىنىڭ ئوتتۇرا شەرقتە ئا-جىزلىشىشىغا ئەگىشىپ، ئامېرىكىنىڭ يەر شارى ئىستراتېگىيە-سىدە ئىسرائىلىيىنىڭ ئورنى تۆۋەنلەپ قالدى؛ يەنە بىر تەرەپ-تىن، ئامېرىكا ئوتتۇرا شەرق سىياسىتىنى مۇۋاپىق تەڭشەپ، ئىسرائىلىيە بىلەن ئەرەب دۆلەتلىرى ئوتتۇرىسىدىكى توقۇنۇشنى تىنچلىق يولى بىلەن ھەل قىلىشنى تەشەببۇس قىلدى. شۇڭا، ئىسرائىلىيىدىن «زېمىن بەدىلىگە تىنچلىققا ئىگە بولۇش» ئاسا-سىدا ئەرەب دۆلەتلىرى بىلەن سۆھبەتلىشىشنى تەلەپ قىلدى. ئىسرائىلىيىنىڭ سىياسىي سەھنىسىدىكى ئوڭ قانات كۈچلەر، بولۇپمۇ لىكود گۇرۇھى «زېمىن بەدىلىگە تىنچلىققا ئىگە بولۇش»

سىياسىتىگە قارشى چىقىپ، ئەرەب دۆلەتلىرىگە قارشىلىغان قاتـ
تىق مەيدانغا چىقىپ تۇردى. بۇ ھال ئىسرائىلىيە بىلەن ئامېرىكا
ئوتتۇرىسىدا زىددىيەت پەيدا قىلدى.

2. ئىسرائىلىيە بىلەن ئامېرىكا ئوتتۇرىسىدىكى ئالاھىدە مۇناسىۋەتنىڭ تەرەققىيات ئۆزگىرىشى

ئىسرائىلىيە بىلەن ئامېرىكا ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنىڭ تەرەققىيات ئۆزگىرىشىنى تۆۋەندىكىدەك ئۈچ باسقۇچقا بۆلۈشكە بولىدۇ:

تۇراقسىز ھەمكارلىشىش مەزگىلى (1948 ـ يىلىدىن 1956ـ يىلىغىچە). بۇ مەزگىلدە ئىسرائىلىيە ئامېرىكىنى تايىنىـ
دىغان ئاساسىي دۆلەت قىلىپ تاللىۋېلىشىنى بەلگىلەپ، ئامېرىـ
كىنىڭ ئىقتىسادىي، ھەربىي ياردەمىنى قولغا كەلتۈرۈشكە پۈتۈن
كۈچى بىلەن تىرىشتى. ۋەھالەنكى، ئامېرىكىنىڭ سىياسىتى ئالـ
دىنقى ھالەتتە تۇردى. بىرىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇـ
شىدا ۋە ئۇرۇشتىن كېيىنكى قۇرۇلۇش داۋامىدا ئامېرىكىدىن
كۆچلۈك ئىقتىسادىي ياردەمگە ۋە دىپلوماتىيە ياردەمىگە ئىگە بو
لۇپ، قېيىن يىللارنى ئۆتكۈزۈۋالدى. لېكىن شۇ چاغدىكى ئامې
رىكا ھۆكۈمران گۇرۇھىنىڭ ئىچىدە تۈرمىن يولغا قويغان پۈـ
تۈنلەي ئىسرائىلىيە تەرەپتە تۇرۇش سىياسىتىگە ئوخشىمىغان
پىكىرلەر بولدى. 1952 ـ يىلى ئىزىنخاۋېر زۇكتۇكلۇققا سايلاـ
نغاندىن كېيىن، ئامېرىكا ئوتتۇرا شەرق سىياسىتىنىڭ مۇھىم
نۇقتىسىنى ئەرەب دۆلەتلىرىگە، ئەنگلىيەدىن قالغان «بوش را
يون»نى سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن تالىشىشقا قارىتىپ، ئىسرائىـ
لىيەدىن ئەرەب دۆلەتلىرىگە قارانغان كېڭەيمىچىلىك سىياسىتىنى
مۇۋاپىق يەڭشىتۈرۈپ قويۇشنى تەلەپ قىلدى. شۇنىڭ بىلەن
ئىسرائىلىيە، ئامېرىكا ئوتتۇرىسىدا زىددىيەت پەيدا بولۇشقا باشـ
لىدى. 1953 ـ يىلى 7 ـ ئايدا ئىسرائىلىيە بىلەن ئامېرىكا

ئېرۇسالېم مەسىلىسىدە توقۇنۇشۇپ قالدى. ئامېرىكا ھۆكۈمىتى
ئىسرائىلىيىنىڭ تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكىنى خەلقئارا ئورتاق
باشقۇرۇشىدىكى ئېرۇسالېمغا يۆتكىشىگە قارشى تۇردى. شۇ يىلى
10 ـ ئايدا ئامېرىكا ھۆكۈمىتى ئىسرائىلىيىنىڭ ئىئورداندا دەريا
سىنى توساپ، ئۇرۇش توختىتىش لىنىيىسىدىكى خول سازلىقىدا
سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرماقچى بولغان ھەرىكىتىگە ئاگاھلان
دۇرۇش بەردى. 1954 ـ يىلى ئىسرائىلىيە ئامېرىكا بىلەن
مىستىرنىڭ مۇناسىۋىتىگە بۆلگۈنچىلىك سېلىش ئۈچۈن، ئالاھىدە
خىزمەتچىلىرىنى قاھىرە بىلەن ئالېكساندرىيەدە ئامېرىكا ئور
گانلىرىنى پارتلىتىشقا بۇيرىدى. بۇ ئىش پاش بولۇپ قېلىپ
ئامېرىكا ھۆكۈمىتىنىڭ نارازىلىقىنى قوزغىدى. 1956 ـ يىلى
ئىككىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى پارتلىغاندا ئىسرائـ
لىيە بىلەن ئامېرىكا مۇناسىۋىتى بىر مەھەل جىددىيلەشتى. بۇ
ھەقتە يۇقىرىدا بايان قىلىپ ئۆتتۇق.

غەيرىي رەسمىي ئىستراتېگىيىلىك ئىتتىپاقداش مەزگىلى
(1956 ـ يىلىدىن 1981 ـ يىلىغىچە). سىناي ئۇرۇشىدىن
كېيىن جامال ئابدۇل ناسىر باشچىلىقىدىكى ئەرەب مىللەتچىلىرى
ئامېرىكىغا قارشى تۇرۇپ، سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېقىنلاشتى، ئا
مېرىكا ئىسرائىلىيە بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى كۈچەيتىشكە كـ
رىشتى. بولۇپمۇ 1958 ـ يىلى دۆلەت ئىشلىرى كاتىپى داللاس
نىڭ قازا قىلىشى ۋە 1961 ـ يىلى دېموكراتلار پارتىيىسىدىن
كېننېدىنىڭ ئاقسارايغا كىرىشى بىلەن ئىسرائىلىيە پەرەس كۈچـ
لەر ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلەپ، ئىككى دۆلەت مۇناسىۋىتى ناھايىتى
تېز ياخشىلاندى. 1962 ـ يىلى 11 ـ ئايدا زۇكتۇكچى كېننېدى
ئىسرائىلىيىنىڭ تاشقى ئىشلار مىنىستىرى گولدا مېيىرنى قوبۇل
قىلغاندا ئۇنىڭغا: «تاجاۋۇزچىلىققا ئۇچرىغاندا ئامېرىكا ئىسرائـ
لىيىنى قوللايدۇ» دەپ ۋەدە بەردى. بۇ ۋەدە ئىككى دۆلەت
مۇناسىۋىتىنى يېڭى سەۋىيىگە كۆتۈردى.

60 - يىللاردىن باشلاپ، ئامېرىكا ئىسرائىلىيىگە ھەربىي ياردەمنى كۆچەيتتى. 1961 - يىلى 3 - ئايدا ئامېرىكا تانكا، كۆرەشچى ئايروپىلان، توراپپارات قاتارلىق ئېغىر قوراللارنى ئىسرائىلىيىگە مەخپىي ئېلىپ باردى. جامال ئابدۇل ناسىر شىمالىي يەمەنلىك ئىچكى ئۇرۇشىدىكى جۇمھۇرىيەت كۈچلىرىگە ياردەم بېرىپ ئۆزۈن ئۆتمەي، كېننېدى ئىسرائىلىيىگە ھاۋا ھۇجۇملىرىنى مۇداپىئە كۈرىشىغان باشقۇرۇلمىغان بومبا سېتىپ بېرىشنى تەستىقلىدى. جونسون ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندا، ئامېرىكا ئىسرائىلىيىنى ھۇجۇم قىلمىغان قوراللار بىلەن تېخىمۇ كۆپ تەمىنلەشكە باشلىدى. 1967 - يىلى ئامېرىكا ئالىي سوتى ئامېرىكىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ ئىسرائىلىيە دۆلەت تەۋەلىكىگە ئىگە بولۇشىغا يول قويۇش توغرىسىدىكى ھۆكمىنى چىقاردى. بۇنىڭ بىلەن زۆرۈر تېپىلغاندا ئىسرائىلىيە ئامېرىكىدىكى يەھۇدىيلارنى ئەسكەرلىككە قوبۇل قىلالايدىغان بولدى. 1967 - يىلىدىكى ئۇچىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىدا ئامېرىكا ئىسرائىلىيىگە 400 تانكا ۋە 250 ئايروپىلان بەردى. ئامېرىكا ھاۋا ئارمىيىسىدىن مىڭ «پىدائىي» ئىسرائىلىيە ھاۋا ئارمىيىسىگە قوشۇلدى. ئەرەب دۆلەتلىرى بىلەن جەڭ قىلىش پىلانىنى ئەمەلىيەتتە ئىسرائىلىيە بىلەن ئامېرىكا بىرلىكتە تۈزدى. ئۇرۇشتا ئامېرىكا ئىسرائىلىيىگە يان باسقانلىقتىن، مىسىر، ئىراق، سۈرىيە، يەمەن، ئالجىرىيە قاتارلىق دۆلەتلەر ئامېرىكا بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋەتنى ئۈزگەنلىكىنى جاكارلىدى. ئامېرىكا بىلەن ئەرەب دۆلەتلىرى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن، 1969 - يىلى 1 - ئايدا ئامېرىكا زۇكتۇكى بولغان نىكسون ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەندە ئوتتۇرا شەرق سىياسىتىنى ئازراق تەڭشەپ، مۇھىم نۇقتىنى ھەم «ئىسرائىلىيىنىڭ مەۋجۇدلۇقىنى ۋە خەۋپسىزلىكىنى كاپالەتلەندۈرۈش»، ھەم «مۇتىدىل ئەرەب دۆلەتلىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى

ۋەتنى ساقلاپ تۇرۇش» قا قاراتتى. ئىسرائىلىيىنىڭ مەۋجۇدلۇقى ۋە خەۋپسىزلىكىنى كاپالەتلەندۈرۈش ئۈچۈن، ئامېرىكا 1971 - يىلى 11 - ئايدا ئىسرائىلىيىنىڭ ئىلغار ئايروپىلان ۋە باشقا قوراللارنى سېتىۋېلىشىغا 500 مىليون دوللار قەرز بەردى. شۇ ئايدا ئامېرىكا بىلەن ئىسرائىلىيە چۈشىنىش مېمۇراندۇمى ئىمزالاپ، ئىسرائىلىيىنىڭ ھەربىي ئىشلاردا ئۆزىنى يېتەرلىك تەمىنلەش ئىقتىدارىنى كۈچەيتىشكە ياردەم قىلدى. بۇ مەزگىلدە ئامېرىكىنىڭ ئىسرائىلىيىگە بەرگەن ھەربىي ۋە ئىقتىسادىي ياردىمىنىڭ سۈرئىتى ۋە كۆلىمى مىسلى كۆرۈلمىگەن دەرىجىگە يەتتى. نىكسون ھۆكۈمىتىنىڭ ئۈچ يىلدا ئىسرائىلىيىگە بەرگەن ياردىمى 1948 - يىللىدىن بۇيان ئامېرىكا ھۆكۈمىتى بەرگەن ياردەمنىڭ يىغىندىسىدىن ئېشىپ كەتتى. تۆتىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىنىڭ ھالقىلىق پەيتىدە ئىسرائىلىيىگە مۇھىم ھەربىي ئاخىرات ۋە ھەربىي بۇيۇملارنى يەتكۈزۈپ بەردى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، يەر شارى ئىستراتېگىيىسى يۈكسەكلىكىدە تۇرۇپ، ئىسرائىلىيە بىلەن ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ تىنچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزۈشىنى ئىلگىرى سۈردى. بۇنىڭ ئۈچۈن ئامېرىكا ھۆكۈمىتى روجىس لايىھىسى قاتارلىق بىر قاتار تىنچلىق لايىھىلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. دۆلەت ئىشلىرى كاتىپى كېسىنگېر ئىسرائىلىيە بىلەن ئەرەب دۆلەتلىرى ئوتتۇرىسىدا ياراشتۇرۇپ، ئوتتۇرا شەرق تىنچلىقىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، ئاخىر «داۋىد لاگېرى كېلىشىمى» نىڭ ھاسىل قىلىنىشىغا ئاساس سالدى.

رەسمىي ئىستراتېگىيىلىك ئىتتىپاقداش مەزگىلى (1981 - يىلىدىن ھازىرغىچە). 70 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرى ئىراندىكى ئىسلام ئىنقىلابى ئامېرىكىنىڭ ئوتتۇرا شەرق ئىستراتېگىيىسىگە قاتتىق زەربە بولدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرا شەرقە قىستاپ كەلدى. بۇنداق ئەھۋالدا، ئىسرائىلىيە بىلەن ئامېرىكىنىڭ ئىستراتېگىيىلىك ئىتتىپاقداشلىق مۇناسىۋىتىنىڭ

ئوتتۇرا شەرق ئىستراتېگىيىسىدىكى رولى بارغانسېرى گەۋدىلىك بولدى. 1981 - يىلى رېگان زۇڭتۇڭ بولغاندىن كېيىن ئىسرائىلىيە بىلەن ئامېرىكا مۇناسىۋىتىدە سۈپەت سەكرىشى بولۇپ، بۇ مۇناسىۋەت رەسمىي ئىستراتېگىيىلىك ئىتتىپاقداشلىق مۇناسىۋىتىگە ئۆزگەردى. 1981 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئىسرائىلىيە بىلەن ئامېرىكا «ئىستراتېگىيىلىك ھەمكارلىق مېمۇراندومى» ئىمزالاش توغرىسىدا دەسلەپكى كېلىشىمنى ھاسىل قىلدى. 1983 - يىلى بۇ ئىككى دۆلەت «ئىستراتېگىيىلىك ھەمكارلىق مېمۇراندومى» نى رەسمىي ئىمزالاپ، ئىككى دۆلەتنىڭ «ھەربىي ۋە سىياسىي بىرلەشمە گەۋدىسى» نى قۇرۇپ، رەسمىي ئىتتىپاق تۈزۈشنىڭ ھەل قىلغۇچ قەدىمىنى باستى. 1986 - يىلى 5 - ئايدا ئىسرائىلىيە شىمالىي ئاتلانتىك ئوكيان ئەھدى تەشكىلاتىنىڭ ئەزاسى بولمىغان دۆلەت سۈپىتى بىلەن ئامېرىكىنىڭ «پلانېتلار ئارا ئۇرۇش» پىلانىغا قاتناشتى. شۇ يىلى 11 - ئايدا ئىككى دۆلەت يەنە «ئامېرىكا بىلەن ئىسرائىلىيىنىڭ ھەمكارلىشىش كېلىشىمى» ئىمزالاپ، ئىككى تەرەپنىڭ ھەمكارلىشىش سەۋىيىسىنى يېڭى يۇكسەكلىككە كۆتۈردى. 1988 - يىلى 4 - ئايدا ئىسرائىلىيە بىلەن ئامېرىكا «ئىستراتېگىيىلىك ھەمكارلىق - چۈشىنىش مېمۇراندومى» نى رەسمىي ئىمزالىدى. مېمۇراندومدا ئىسرائىلىيە ئامېرىكىنىڭ شىمالىي ئاتلانتىك ئوكيان ئەھدى تەشكىلاتىغا قاتناشمىغان مۇھىم ئىتتىپاقداش دۆلەتلىرىنىڭ بىرى، دەپ ئاتالدى. شۇ چاغدا بۇ ئىككى دۆلەت رەسمىي ئىستراتېگىيىلىك ئىتتىپاقداش بولدى. بۇ مەزگىلدە ئامېرىكىنىڭ ئىسرائىلىيىگە بەرگەن ياردەملىرىمۇ جىددىي كۆپەيدى. مەلۇماتلاردىن قارىغاندا، 1980 - يىللىدىن 1988 - يىلىغىچە ئىسرائىلىيە ئامېرىكىنىڭ 25 مىليارد 206 مىليون دوللارلىق ياردەمگە ئىگە بولدى. 90 - يىللارغا قەدەم قويغاندىن كېيىن، بولۇپمۇ پارس قولتۇقى ئۇرۇشى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ئامېرىكىنىڭ ئوتتۇرا

شەرق سىياسىتى مۇۋاپىق تەرتىپكە سېلىندى. بۇ قېتىمقى ئۇرۇش ئارقىلىق، ئامېرىكا بىلەن سەئۇدى ئەرەبىستانى، مىسىر ۋە پارس قولتۇقىدىكى كىچىك دۆلەتلەر قاتارلىق مۇتىدىل ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ مۇناسىۋىتى تېخىمۇ قويۇقلاشتى. شۇڭا، ئامېرىكا ھۆكۈمىتى بىر تەرەپتىن، ئىسرائىلىيىنىڭ يېڭى كۆچمەنلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇش مەسىلىسىنى ھەل قىلىۋېلىشىغا ياردەم قىلىش ئۈچۈن، 10 مىليارد دوللار قەرز بېرىدىغان بولدى؛ يەنە بىر تەرەپتىن، ئىسرائىلىيىدىن پەلەستىنلىكلەرنىڭ ئاپتونومىيىسى، ئىشغال قىلىۋېلىنغان زېمىننى قايتۇرۇپ بېرىش قاتارلىق مەسىلىلەردە پەلەستىنلىكلەرگە مەلۇم يول قويۇشنى، ھېچبولمىغاندا جانلىق پوزىتسىيە قوللىنىشنى تەلەپ قىلدى. لېكىن، لىكود گۇرۇھى ھۆكۈمىتى ئوتتۇرا شەرقنىڭ تىنچلىق سۆھبىتى مەسىلىسىدە قاتتىق مەيدانداً چىقىپ تۇرۇۋېلىپ، ئىشغال قىلىۋېلىنغان زېمىنلارغا داۋاملىق كۆچمەن ئورۇنلاشتۇرۇدى. شۇنىڭ بىلەن ئىسرائىلىيە - ئامېرىكا مۇناسىۋىتى بىر مەھەل قاتمال ھالەتكە چۈشۈپ قالدى. 1992 - يىلى ئىسرائىلىيە ئىشچىلار پارتىيىسى ھۆكۈمىتى ھاكىمىيەت يۈرگۈزدى. «زېمىن بەدىلىگە تىنچلىقنى ئىگە بولۇش» نى تەشەببۇس قىلغان رابىن زۇڭلى بولۇپ، ئىسرائىلىيە بىلەن ئامېرىكىنىڭ ئوتتۇرا شەرقنىڭ تىنچلىق مۇساپىسىدىكى قەدىمىنى بىرلىككە كەلتۈردى، لېكىن، 1996 - يىلى 6 - ئايدا لىكود گۇرۇھىدىكى نېتانياخۇ ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن، «زېمىن بەدىلىگە تىنچلىقنى ئىگە بولۇش» قاتارلىق مەسىلىلەردە ئىسرائىلىيە بىلەن ئامېرىكا ئوتتۇرىسىدىكى ئىختىلاپ يەنە كۈچەيدى.

§ 2 . ئىسرائىلىيە بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى (رۇسىيە) ۋە شەرقىي ياۋروپا دۆلەتلىرى

1 . «شېرىن ئاي مەزگىلى» (1948 - يىلىدىن 1950- يىلىغىچە)

دۆلەت قۇرۇلغاندىن بۇيان، ئىسرائىلىيە بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى، شەرقىي ياۋروپا دۆلەتلىرىنىڭ مۇناسىۋىتى ئەگرى - توقاي تەرەققىيات مۇساپىسىنى بېسىپ ئۆتتى.

دەسلەپكى ئۇچ يىلنى «شېرىن ئاي مەزگىلى» دېيىشكە بولىدۇ. بۇقىرىدا بايان قىلىنغاندەك، سوۋېت ئىتتىپاقى، شەرقىي ياۋروپا دۆلەتلىرى ب د ت نىڭ بۆلۈپ باشقۇرۇش لايىھىسىنى ئاكتىپ قوللىدى ھەمدە ئىسرائىلىيىنى دىپلوماتىيە جەھەتتە ئەڭ بالدۇر ئېتىراپ قىلدى ۋە ئۇنىڭغا ھەربىي ئىشلاردا ياردەم قىلىدى. بىرىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىدا سوۋېت ئىتتىپاقى، شەرقىي ياۋروپا دۆلەتلىرى ئىسرائىلىيىنى قورال بىلەن تەمىنلىدى. ئۇلار قوراللارنى چېخ - سلوۋاكىيە ئارقىلىق ئۆتكۈزۈپ بەردى. ئۇرۇش مەزگىلىدە پراگادىكى ئىسرائىلىيە ئەلچىخانىسى ئەمەلىيەتتە ئىسرائىلىيىنىڭ قورال - ياراغ سېتىۋالىدىغان پونكىتى بولدى. مېير خانىم ئۆزىنىڭ تەرجىمھالىدا سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە شەرقىي ياۋروپانىڭ ياردىمىگە يۈقىرى باھا بېرىپ: «ئۇرۇش باشلانغان ئاشۇ زۇلمەتلىك يىللاردا ئەگەر چېخ - سلوۋاكىيەدىن سېتىۋالغان ھەم يۇگوسلاۋىيە ۋە بالقان دۆلەتلىرى ئارقىلىق ئېلىپ كەلگەن قورال - ياراغلارغا ئىگە بولمىغان بولساق، ۋەزىيەت ئۆزگەرگۈچە بەرداشلىق بېرەلەيدىغان ياكى بەرداشلىق بېرەلمەيدىغانلىقىمىزنى بىلمەيمەن» دەپ يازدى. بۇنىڭدىن باشقا، سوۋېت ئىتتىپاقى، ۋېنگرىيە، چېخ - سلوۋاكىيە، پولشا ۋە

يۇگوسلاۋىيە قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ يەھۇدىي ئەسلىدىن بولغان نۇرغۇن كونا ئەسكەرلىرى ۋە يەھۇدىي ياشلىرى ئىسرائىلىيىگە بېرىپ جەڭگە قاتناشتى، بۇمۇ ئىسرائىلىيىگە غايەت زور ياردەم بولدى. بۇ مەزگىلدە ئىسرائىلىيە بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە شەرقىي ياۋروپا دۆلەتلىرى ئوتتۇرىسىدا ئەلچىخانا تەسىس قىلىدى. ئىككى تەرەپنىڭ ئېقتىساد، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشمۇ تەرەققىي قىلىشقا باشلىدى.

2 . مۇناسىۋەت يامانلاشقاندىن دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئۈزۈلگۈچە (1950 - يىلىدىن 1967-يىلىغىچە)

«شېرىن ئاي مەزگىلى» ئۇزۇنغا بارمىدى. سوغۇق مۇناسىۋەتلەر ئورۇشنىڭ ئومۇميۈزلۈك پارتلىشىغا ۋە ئىككى قوتۇپلۇق ۋەزىيەتنىڭ شەكىللىنىشىگە ئەگىشىپ، ئىسرائىلىيىنىڭ تاشقى سىياسىتى بىتەرەپلىكتىن ئامېرىكا باشچىلىقىدىكى غەرب لاگېرىغا يېقىنلىشىپ ئۆزگىرىشكە باشلىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئىسرائىلىيە بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە شەرقىي ياۋروپا دۆلەتلىرى شۇ دۆلەتلەردىكى يەھۇدىيلار مەسىلىسىدە پات - پات تىركىشىپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن 1950 - يىلىدىن باشلاپ ئىككى تەرەپنىڭ مۇناسىۋىتى تەدرىجىي يامانلاشتى. 1951 - يىلى 10 - ئايدا سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتى ئىسرائىلىيە بىلەن ئامېرىكىنىڭ دوستانە سودا - دېڭىز ترانسپورت شەرتنامىسى ئىمزالىنغانلىقىنى قاتتىق ئەيىبلىدى. 1952 - يىلى 11 - ئايدا چېخ - سلوۋاكىيە كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ باش شۇجىسى رودىن سلانىسكي (يەھۇدىي ئەسلىدىن) قولغا ئېلىنىپ سوراققا تارتىلدى. ئۇنىڭغا ئىسرائىلىيە ۋە دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ دۆلەت ھاكىمىيىتىگە ئاغدۇرمىچىلىق قىلماقچى بولدى، دېگەن جىنايەت ئارتىلدى. 1953 - يىلى 1 - ئايدا سوۋېت ئىتتىپاقىدا كىشىنى چۆچۈتىدىغان «كرېمل ساراييىدىكى دوختۇر دېلوسى» پارتلاپ،

توققۇز نەپەر مەشھۇر دوختۇر (بۇلارنىڭ تۆتى يەھۇدي) «ئامېر-
كىندىكى يەھۇدىيلار بىرلەشمە تەقسىمات كومىتېتى» (JDC)
بىلەن تىل بىرلىكتۈرۈپ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئارمىيە، ھۆكۈ-
مەت ئەربابلىرىغا زىيانكەشلىك قىلىشنى قەستلىدى، دەپ ئەيىب-
لەندى. بۇ ئىشلارنىڭ نەتىجىسىدە ئىسرائىلىيە بىلەن سوۋېت
ئىتتىپاقى، شەرقىي ياۋروپا دۆلەتلىرىنىڭ مۇناسىۋىتى كۆنسايمەن
جىددىيلىشىپ كەتتى. شۇ يىلى 2 - ئايدا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ
ئىسرائىلىيىدىكى ئەلچىخانىسىغا بومبا بىلەن ھۇجۇم قىلىندى.
بۇ ئىشقا سوۋېت ئىتتىپاقى كۆچلۈك ئىنكاس قايتۇرۇپ، ئىسرا-
ئىلىيە بىلەن بولغان بارلىق مۇناسىۋەتنى ئۈزگەنلىكىنى جاكارلىدى.
ستالىن ئۆلگەندىن كېيىن سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە شەرقىي
ياۋروپا دۆلەتلىرى «كرېمل ساراىيىدىكى دوختۇرلار دېلوسى» نى
ئۆز ئىچىگە ئالغان ساختا، خاتا دېلولارنى ۋە خاتا قولغا ئېلىنە-
غان، خاتا ئۆلتۈرۈلگەن يەھۇدي رەھبەرلەرنى ئاقلىدى. شۇ
مۇناسىۋەت بىلەن ئىسرائىلىيە - سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مۇناسىۋە-
تى بىر مەھەل ياخشىلاندى. 1953 - يىلى 7 - ئايدا سوۋېت
ئىتتىپاقى بىلەن ئىسرائىلىيە دىپلوماتىك مۇناسىۋەتنى ئەسلىگە
كەلتۈردى. ئىسرائىلىيە سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرىدىغان
ھەرقانداق ھەربىي ئىتتىپاققا قاتناشماسلىق توغرىسىدا ۋەدە بە-
گەندىن كېيىن، سوۋېت ئىتتىپاقى ئىسرائىلىيىدىكى ئەلچىخانە-
سىنى قايتىدىن ئاچتى. ئىسرائىلىيە سوۋېت ئىتتىپاقىدىن نە-
فىت ئىمپورت قىلىش توغرىسىدا سودا كېلىشىمى ئىمزالىدى.
ياخشى كۆنلەر ئۇزۇنغا بارمىدى. 1955 - يىلى چېخ -
سلوۋاكىيە مىسىر بىلەن قورال - ياراغقا پاختا تېگىشىش توغرى-
سىدا كېلىشىم ھاسىل قىلغانلىقتىن، ئىسرائىلىيە بىلەن سوۋېت
ئىتتىپاقىنىڭ مۇناسىۋىتى قايتىدىن يامانلاشتى. ئىسرائىلىيىنىڭ
قارىشىچە، پراگا بۇ سودىنى موسكۋانىڭ يولىورۇقىغا ئاساسەن
قىلدى، بۇ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئىسرائىلىيىگە قارىتىلغان سە-

ياسىتىنى تۇپتىن ئۆزگەرتىپ، ئەرەب دۆلەتلىرىنى پائال قوللاش-
قا باشلىغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ. ئىككىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا
شەرق ئۇرۇشىدا سوۋېت ئىتتىپاقى، شەرقىي ياۋروپا دۆلەتلىرى
ئىسرائىلىيىنىڭ تاجاۋۇزچىلىقىنى قاتتىق ئەيىبلىدى. سوۋېت
ئىتتىپاقى نېفىت كېلىشىمىنى ئۆز ئالدىغا ئەمەلدىن قالدۇرۇپ،
ئىسرائىلىيىدىكى ئەلچىسىنى قايتۇرۇپ كېلىۋالدى. ئىككىنچى
قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىدىن كېيىن ئىسرائىلىيە بىلەن
ئامېرىكىنىڭ مۇناسىۋىتى يەنمۇ كۇچەيگەنلىكتىن، ئىسرائىلىيە
بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى تېخىمۇ يىراقلاشتى ھەم پات - پات
توقۇنۇشۇپ قالدى. 1965 - يىلى ئىسرائىلىيە بىلەن سوۋېت
ئىتتىپاقى يەھۇدىيلار مەسىلىسىدە قىزىرىشىپ قالدى. سوۋېت
ئىتتىپاقى ئىسرائىلىيىنى گىروزىيىدىكى يەھۇدىيلار ئىچىدە «كۆ-
چۈپ كېتىشكە مەخپىي قۇتراتتى» دەپ ئەيىبلىدى. 1966 - يىلى
سوۋېت ئىتتىپاقى زىئونىزمغا تېخىمۇ كەسكىن تىللار بىلەن
ھۇجۇم قىلىپ، ئۇنى مىللەتچىلىككە باراۋەر قىلىپ قويدى.
1967 - يىلى ئوچىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى پارتلە-
غاندىن كېيىن، سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە رۇمىنىيىدىن باشقا، شەر-
قىي ياۋروپا دۆلەتلىرى ئىسرائىلىيە بىلەن بولغان دىپلوماتىك
مۇناسىۋەتنى ئۈزدى. ئىسرائىلىيە بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى،
شەرقىي ياۋروپا دۆلەتلىرى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت يېگىرمە
يىلغا سوزۇلغان «توڭلىتىش مەزگىلى» گە كىردى.

3. «توڭلىتىش مەزگىلى» (1967 - يىللىرىدىن 1987- يىلىغىچە)

بۇ يېگىرمە يىلدا سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە شەرقىي ياۋروپا
دۆلەتلىرى ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ ئىسرائىلىيىگە قارشى مەيدانىنى
پائال قوللاپ، ئىسرائىلىيە بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى ئىنتايىن
جىددىيلىشىپ كەتتى. بۇ مەزگىلدە ئىسرائىلىيە ھۆكۈمەت ۋاسە-

تىلىرى ياكى غەيرىي ھۆكۈمەت ۋاستىلىرى ئارقىلىق سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە شەرقىي ياۋروپا دۆلەتلىرى بىلەن داۋاملىق ئۇچرى-شىپ، ئۇ دۆلەتلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى ياخشىلاشقا تىرىش-تى. ئىسرائىلىيە بىلەن ئۇلارنىڭ دىپلوماتلىرى 3 - دۆلەتتە ئۇچرىشىپ تۇردى. ئىسرائىلىيىنىڭ بەزى پارلامېنت ئەزالىرى ئۇ دۆلەتلەرنى شەخسىي نامىدا زىيارەت قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئىسرائىلىيە سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە شەرقىي ياۋروپادىكى يەھۇدىيلارنىڭ 3 - دۆلەت ئارقىلىق ئىسرائىلىيىگە كۆچۈپ بېرى-شىنى ئورۇنلاشتۇردى. ستاتىستىكىدىن قارىغاندا، 1970 - يىل-لىدىن 1974 - يىلىغىچە سوۋېت ئىتتىپاقىدىن 110 مىڭ يەھۇ-دىي ئىسرائىلىيىگە كۆچۈپ بارغان. بۇ سان شۇ چاغدا ئىسرائىلە-يىگە كەلگەن يەھۇدىيلارنىڭ يېرىمىغا توغرا كېلىدۇ.

ئەرەب دۆلەتلىرى بىلەن ئىسرائىلىيە ئوتتۇرىسىدىكى توقۇ-نۇشتا سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە شەرقىي ياۋروپا دۆلەتلىرى ئەرەب دۆلەتلىرىنى قوللىغان بولسىمۇ، لېكىن ئىككى ئاساسىي پرىن-سىپقا داۋاملىق ئەمەل قىلدى: بىرى، ئىسرائىلىيىنى قورال كۈچى بىلەن يوقىتىۋېتىشنى قوللىمىدى، ئىسرائىلىيىنىڭ مەۋ-جۇت بولۇش ھوقۇقىنى ئېتىراپ قىلدى ۋە بۇ ھوقۇقنا ھۆرمەت قىلدى؛ يەنە بىرى، ئىسرائىلىيە بىلەن بىۋاستە توقۇنۇشۇپ قېلىشتىن ساقلاندى. 1982 - يىلى ئەرەب دۆلەتلىرى ۋىس يېغىنى ئاچقاندا، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ رەھبىرى برېژنېف ئوت-تۇرا شەرق مەسىلىسىنى ھەل قىلىش توغرىسىدىكى لايىھىنى رەسمىي ئوتتۇرىغا قويۇپ، ئىسرائىلىيىنىڭ ئوتتۇرا شەرقتە مەۋ-جۇت بولۇش ھوقۇقىنى ئېنىق تەكىتلىدى.

4. كونا دوستلۇقنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش (1987 - يىلىدىن ھازىرغىچە)

1985 - يىلىدىن كېيىن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ رەھبىرى

گورباچېف دىپلوماتىيىسىدىكى «يېڭى تەپەككۇر»نى ئوتتۇرىغا قو-يۇپ، شەرق بىلەن غەربنىڭ مۇناسىۋىتىنى پەسەيتىدىغان بىر قاتار چوڭ تەدبىرلەرنى قوللاندى. مۇشۇنداق ئارقا كۆرۈنۈشتە ئىككى دۆلەت ئوتتۇرىسىدىكى توك ئېرىشكە باشلىدى. 1987 - يىلى كونسۇل مۇناسىۋىتىنى ئەسلىگە كەلتۈردى. 1989 - يىلى-دىن باشلاپ سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتى سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى يەھۇدىيلارنىڭ ئىسرائىلىيىگە كۆچۈشىگە رۇخسەت قىلدى. كۆ-چىدىغانلار كۆپەيگەندە ھەر ئايدا 35 مىڭ 600 ئادەمگە يەتتى. ئىسرائىلىيىنىڭ تاشقى ئىشلار مىنىستىرى ئارونېس 1990 - يىلى 9 - ئايدا سوۋېت ئىتتىپاقىنى زىيارەت قىلىپ، ئىككى دۆلەت مۇناسىۋىتىنىڭ «ئومۇميۈزلۈك تەرەققىي قىلىش باسقۇ-چى»غا كىرگەنلىكىنى جاكارلىدى. 1991 - يىلى 4 - ئايدا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ رۇئىسى پاۋلوف ئىسرائىلىيىنىڭ تاشقى ئىشلار مىنىستىرى شامىر بىلەن لوندوندا سۆھبەتلىشىپ، ئوتتۇ-را شەرق ۋەزىيىتىنى مۇھاكىمە قىلدى. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تاشقى ئىشلار مىنىستىرى پانكىن 1991 - يىلى 10 - ئايدا ئىسرائىلىيىنى زىيارەت قىلىپ، دىپلوماتىك مۇناسىۋەتنى رەسمىي ئەسلىگە كەلتۈرۈش توغرىسىدا كېلىشىم ئىمزالىدى. سو-ۋېت ئىتتىپاقى پارچىلىنىپ كەتكەندىن كېيىن ئىسرائىلىيە بە-لەن رۇسىيە ياخشى مۇناسىۋەتنى داۋاملىق ساقلىدى ھەمدە يېڭە-دىن مۇستەقىل بولغان بۇرۇنقى ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيەتلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى پائال تەرەققىي قىلدۇردى. ئىسرائە-لىيە 1992 - يىلى بالتىق دېڭىزىدىكى ئۈچ دۆلەت بىلەن دىپلوما-تىك مۇناسىۋەت ئورناتتى. ھازىر سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ بۇرۇنقى جۇمھۇرىيەتلىرىنىڭ كۆپىنچىسى بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورنىتىپ بولدى. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ئىسرائىلىيە رەھبەر-لىرىمۇ رۇسىيىنى ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ بۇرۇنقى جۇمھۇرى-يەتلىرىنى كۆپ قېتىم زىيارەت قىلدى.

پولشادا 1968 - يىلى يۇز بەرگەن يەھۇدىيلارغا قارشى ۋەقەگە 1988 - يىلى 3 - ئايدا قايتىدىن باھا بېرىلدى. شۇ يىلى 4 - ئايدا 350 يەھۇدىي ياش ئىسرائىلىيىنىڭ ئۇچ مىنىستىرى ۋە بىر نەچچە پارلامېنت ئەزاسىنىڭ ھەمراھلىقىدا ئوسۋېنسىدىن يولغا چىقىپ، ۋارشاۋادىكى يەھۇدىيلارنى ئايرىۋېتىش رايونىدىكى قوزغىلاڭنىڭ 45 يىللىقىنى خاتىرىلىدى. 1989 - يىلى 9 - ئايدا ۋېنگرىيە ھەممىدىن بۇرۇن ئىسرائىلىيە بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋەتنى ئەسلىگە كەلتۈردى. ئۇنىڭ كەينىدىن پولشا، چېخ - سلوۋاكىيە ۋە بولغارىيە 1990 - يىلى، يۇگوسلاۋىيە، ئالبانىيە 1991 - يىلى دىپلوماتىك مۇناسىۋەتنى ئەسلىگە كەلتۈردى. شۇ- نىڭدىن كېيىن ئىسرائىلىيە بىلەن شەرقىي ياۋروپا دۆلەتلىرىنىڭ مۇناسىۋىتى ياخشىلىنىپ، ئىككى تەرەپنىڭ ئۆزئارا زىيارىتى كۆ- پەيدى. چېخ - سلوۋاكىيە زۇڭتۇكى خاۋېر 1990 - يىلى 4 - ئايدا ئىسرائىلىيىنى زىيارەت قىلدى. پولشا زۇڭتۇكى ۋاۋېنسامۇ 1991 - يىلى 5 - ئايدا ئىسرائىلىيىنى زىيارەت قىلدى ھەمدە ئىسرائىلىيە پارلامېنتىدا سۆز قىلىپ، ساپلامدا يەھۇدىيلارغا قار- شى قىلغان سۆزلىرىگە ناماقۇل بولدى. 1992 - يىلىدىن بۇيان ئىسرائىلىيىنىڭ زۇڭتۇكى، زۇڭلىلىرىمۇ شەرقىي ياۋروپا دۆلەت- لىرىنى كۆپ قېتىم زىيارەت قىلدى.

§ 3. ئىسرائىلىيە ۋە غەربىي ياۋروپادىكى چوڭ دۆلەتلەر

1. ئىسرائىلىيە بىلەن ئەنگلىيىنىڭ مۇناسىۋىتى

ئەنگلىيە پەلەستىننى بۆلۈپ باشقۇرۇش قارارىغا كۆچلۈك قارشى تۇرغانىدى. بىرىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى مەزگىلىدە ئەنگلىيە ئەرەب دۆلەتلىرىگە مايىل بولدى. 1948 - يىلى ئىسرائىلىيە ئارمىيىسى سىناي يېرىم ئارىلىغا ھۇجۇم قە-

لىپ كىرگەندە ئەنگلىيە ئارمىيىسى بىلەن بىۋاستە توقۇنۇشۇپ قېلىشقا قىل قالدى.

بىرىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىدىن كېيىن ئەنگ- لىيە ھۆكۈمىتى پەلەستىنىدىكى رېئاللىقنى كۆزدە تۇتۇپ، ئىسرا- ئىلىيە بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى ياخشىلاشقا باشلىدى. 1949 - يىلى 1 - ئاينىڭ 18 - كۈنى ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى سىپرۇس ئارىلىغا قاماپ قويۇلغان يەھۇدىيلارنى قويۇپ بېرىدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى. ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى 1 - ئاينىڭ 30 - كۈنى ئىسرائىلىيىنى ئېتىراپ قىلىپ، ئىككى دۆلەت مۇناسىۋىتىنى نورماللاشتۇردى. ئاندىن ئىككى دۆلەت مالىيە كېلىشىمى ئىمزا- لاپ، ئەنگلىيىنىڭ ماناتلىق ھۆكۈمرانلىقى ۋاقتىدا قېپقالغان بىر قىسىم مالىيە مەسىلىلىرىنى ھەل قىلدى. شۇنداقلا ئىككى تەرەپ سودا مۇناسىۋىتىنىمۇ ئەسلىگە كەلتۈردى. 1950 - يىلى ئەنگلىيە ئامېرىكا ۋە فرانسىيە بىلەن بىرلىكتە «ئوچ دۆلەت خىتابنامىسى» ئېلان قىلىپ، ئىسرائىلىيىنىڭ چېگرىسىغا ۋە ئۇرۇش توختىتىش لىنىيىسى ئىچىدىكى خەۋپسىزلىكىگە كاپالەت- لىك قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئىسرائىلىيە - ئەنگلىيە مۇناسىۋىتى تېز ياخشىلاندى. ئىسرائىلىيە زۇڭلىسى بېن گۇرىئون 1951 - يىلى 2 - ئايدا ئەنگلىيىنىڭ ئوتتۇرا شەرق رايونىدا تۇرۇشلۇق ئارمىيىسىنىڭ باش قوماندانى بلاين روبىنسون بىلەن كۆرۈشكەن- دە ئىسرائىلىيىنىڭ ئەنگلىيە فېدېراتسىيىسىگە قاتنىشىشنى خا- لايدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ئىسرائىلىيە 1956 - يىلى ئەنگلىيە، فرانسىيە بىلەن ئېتتىپاق تۈزۈپ مىسىرغا ھۇجۇم قىلىپ، ئاخىر مەغلۇپ بولدى. ئىسرائىلىيە مۇشۇ ئىش ئارقىلىق، ئەنگلىيە، فرانسىيىلەردىن بۇ كونا جاھانگىرلارنىڭ ئاجىزلىشىپ كەتكەنلە- كىنى تونۇپ يېتىپ، ئامېرىكىغا تېخىمۇ مايىل بولدى، ئەنگلىيە بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى كۈنسايىن ئاجىزلىدى.

1973 - يىلى 10 - ئايدا تۆتىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق

ئۇرۇشى ۋە نېفىت كرىزىسى پارتلىغاندىن كېيىن ئەنگلىيە ئۆزى-
نىڭ مەنپەئىتىنى كۆزدە تۇتۇپ، ھەربىي زاپچاسلار ۋە ئوق -
دورا قاچىلانغان پاراخوتلارنىڭ ئىسرائىلىيىگە بېرىشىنى چەكلە-
ىدىغانلىقىنى، ئامېرىكىنىڭ ئەنگلىيە زېمىنىدىن ۋە چەت ئەللەر-
دىكى ئۆزىگە قاراشلىق جايلاردىن ئىسرائىلىيىگە قورال - ياراغ
توشۇشنىغا يول قويمايدىغانلىقىنى، ئامېرىكىنىڭ ئەنگلىيىدىكى
بازىلىرىدىن پايدىلىنىپ ئىسرائىلىيە بىلەن ئەرەب دۆلەتلىرى
ئوتتۇرىسىدىكى جەڭ مەيدانىغا دائىر ئاخباراتلىرىنى توپلىشىغمۇ
يول قويمايدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى. ھەتتا ب د ت دا ئىسرائىلد-
يىگە پايدىلىق بولغان ئۇرۇش توختىتىش كېلىشىمىنى ئىنكار
قىلدى. نەتىجىدە ئىككى دۆلەت مۇناسىۋىتى بىر مەھەل جىددىي-
لىشىپ قالدى. لېكىن، ئاردىدىن ئۆزۈن ئۆتمەي، ئەنگلىيە لېبې-
بورىستلار پارتىيىسىنىڭ داھىيسى ۋىلسون باش ۋەزىر بولدى.
ئۇ ۋە ئۇنىڭ ئورنىغا چىققان كاللاگانلار ئىسرائىلىيە ئىشچىلار
پارتىيىسى رەھبەرلىرىنىڭ كونا دوستلىرى بولغاچقا، ئىككى
دۆلەت مۇناسىۋىتى ياخشىلاندى. ئەنگلىيە ئىسرائىلىيىگە قارىتان
قورال - ياراغ ئىمبارگوسىنى ئەمەلدىن قالدۇردى، ئىسرائىلىيە-
گە سۇ ئاستى پاراخوتلىرىنى ياساپ بەردى. ئەنگلىيە پەلەستىن
ئازادلىق تەشكىلاتىنى ئېتىراپ قىلىشنى رەت قىلدى ھەمدە ئارا-
پاتىنى ب د ت يىغىنىغا قاتنىشىشقا تەكلىپ قىلىش توغرىسىدىكى
لايىھىنى ئىنكار قىلدى. 1977 - يىلى ئىسرائىلىيە بىلەن مىسىر
تىنچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزگەندىن كېيىن ئىسرائىلىيە بىلەن
ئەنگلىيىنىڭ مۇناسىۋىتى تېخىمۇ ئوڭۇشلۇق تەرەققىي قىلدى.
1977 - يىلى 11 - ئايدا ئىسرائىلىيە زۇڭلىسى بېكىن ئەنگلىيە-
نى زىيارەت قىلغاندا قىزغىن قارشى ئېلىنىدى.
1980 - يىلى ياۋروپا ئورتاق گەۋدىسى «ۋېنتسىيە خىتابنا-
مىسى» نى ئېلان قىلىپ، بىرلىككە كەلتۈرۈلگەن ئوتتۇرا شەرق
سىياسىتىنى شەكىللەندۈردى. ئەنگلىيىمۇ ئۇنى ئوتتۇرا شەرق

سىياسىتىنىڭ ئاساسى قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئىسرائىلىيە -
ئەنگلىيە مۇناسىۋىتى يەنە سوغۇقلىشىشقا يۈزلەندى. ئىسرائىلىيە
لىۋانغا تاجاۋۇز قىلغانلىقى ۋە مالۋىناس تاقىم ئاراللىرى ئۈرۈ-
شىدا ئارگېنتىنىغا قورال بەرگەنلىكى ئۈچۈن، ئىسرائىلىيە بىلەن
ئەنگلىيە مۇناسىۋىتى ئىنتايىن جىددىيلىشىپ، ئەنگلىيە ئىسرائى-
لىيىگە قايتىدىن قورال ئىمبارگوسى يۈرگۈزدى. 1984 - يىلى
پېرېس زۇڭلى بولغاندىن كېيىن ئىسرائىلىيە بىلەن ئەنگلىيىنىڭ
مۇناسىۋىتى تەدرىجىي ياخشىلاندى. ئوتتۇرا شەرق مەسىلىسىدە
ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىسىدا ئىختىلاپ مەۋجۇت بولسىمۇ، لېكىن
تېررورلۇققا قارشى تۇرۇش قاتارلىق جەھەتلەردە بىرلىككە كې-
لىپ، ئۆزئارا چۈشىنىشنى ئىلگىرى سۈردى. 1987 - يىلى
ئىسرائىلىيە زۇڭتۇڭى خېرزوگ ئەنگلىيىنى زىيارەت قىلدى.
شۇنىڭ بىلەن بۇ ئىككى دۆلەت مۇناسىۋىتى يېڭى يۇكسەكلىككە
كۆتۈرۈلدى. 1992 - يىلى رابىن تەختكە چىققاندىن كېيىن
ئىككى دۆلەت مۇناسىۋىتى تېخىمۇ تېز تەرەققىي قىلدى. قورال
ۋە نېفىت ئىمبارگوسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش قاتارلىق بىر قاتار
كېلىشىملەرنى ھاسىل قىلدى. ئەلۋەتتە، بۇ مەزگىلدە ئىككى
دۆلەت مۇناسىۋىتىدە بەزى كېلىشمەسلىكلەرمۇ كۆرۈلدى. مەسە-
لەن، ئىسرائىلىيىنىڭ يادرو سانائەت ئىنژىنېرى ۋانونو 1986
- يىلى 11 - ئايدا ئەنگلىيىگە قېچىپ بېرىپ، «لوندون ۋاقىت
گېزىتى» دە ئىسرائىلىيىنىڭ يادرو پىلان مەخپىيەتلىكىنى ئاشكا-
رىلىدى؛ ئەنگلىيە 1988 - يىلى ئىسرائىلىيىگە ئالدىن ئۇقتۇرۇپ
قويماي سەئۇدى ئەرەبىستانى بىلەن نۇرغۇن پۇللۇق قورال - ياراغ
كېلىشىمى ئىمزالىدى؛ ئەنگلىيىنىڭ دىپلوماتىيە ئەمەلدارى
1989 - يىلى تۇنىستا ئاراپات بىلەن كۆرۈشتى. بۇ ئىشتىن
ئىسرائىلىيە ھۆكۈمىتى نارازى بولدى. نىتانياخۇ تەختكە چىققاند-
ىن كېيىن ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى ئۇنىڭ قاتتىق قوللۇق سىياسە-
تى ئوغرىسىدا گەپ قىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئىككى تەرەپنىڭ

مۇناسىۋەتنى بەك چوڭ تەسىرگە ئۇچرىمىدى.

2. ئىسرائىلىيە بىلەن فرانسىيىنىڭ مۇناسىۋىتى

فرانسىيە 50 - يىللاردا ئىسرائىلىيىنى قورال بىلەن تەمىنلەپدىغان ئاساسىي دۆلەت بولدى. بۇ بىر تەرەپتىن، ئىسرائىلدىيىنىڭ تىرىشچانلىقىنىڭ نەتىجىسى بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن، ئەينى چاغدىكى فرانسىيە بىلەن ئەرەب دۆلەتلىرى ئوتتۇرىسىدىكى توقۇنۇش بىلەنمۇ زىچ مۇناسىۋەتلىك ئىدى. 1954 - يىلى 11 - ئايدا ئالجىرىيىدە فرانسىيىگە قارشى مۇستەقىللىق ئۇرۇشى پارتلىدى. شۇنىڭدىن كېيىن مىسىر قاتارلىق ئەرەب دۆلەتلىرى ئالجىرىيىگە قورال - ياراغنى ئۆز ئىچىگە ئالغان نۇرغۇن ياردەم بەردى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، مىسىر سۇۋەيىش قانىلىنى ئۆتكۈزۈۋېلىپ، قانالنى دۆلەت ئىگىدارچىلىقىغا ئۆزگەرتىپ فرانسىيىنىڭ مەنپەئىتىنى زىيانغا ئۇچراتتى. شۇڭا، ئىسرائىلىيە بىلەن فرانسىيە ئۆز مەنپەئىتىنى كۆزدە تۇتۇپ، ئىتتىپاقداشلىق مۇناسىۋىتىنى شەكىللەندۈردى. فرانسىيە 1954 - يىلىدىن كېيىن ئىسرائىلىيىگە نۇرغۇن قورال - ياراغ بەردى، ئىككى تەرەپ يادرو ساھەسىدە تېخنىكا ھەمكارلىقى بويىچە كېلىشىم ھاسىل قىلدى. ئىسرائىلىيە 1956 - يىلى فرانسىيە ۋە ئەنگلىيە بىلەن بىرلىكتە مىسىرغا ھۇجۇم قىلىپ، ئىككىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىنى قوزغىدى. ئۇرۇشنىڭ مەغلۇبىيىتى ئىسرائىلىيە، فرانسىيە دۆلەتلىرى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا تەسىر يەتكۈزەلمىدى. ئىككى تەرەپ ھەربىي، ئىقتىساد ۋە مەدەنىيەت ساھەلىرىدىكى ھەمكارلىقنى يەنىمۇ كۈچەيتتى. فرانسىيە 1957 - يىلى ئىسرائىلىيىنىڭ ئىگاپ قۇملۇقىدا ئاتوم قازىنى قۇرۇشقا ياردەم بېرىشكە باشلىدى ھەمدە ئىسرائىلىيىگە 45 مىليون ئامېرىكا دوللىرى قەرز بەردى. ئىككى دۆلەت 1959 - يىلى مەدەنىيەت كېلىشىمى ئىمزالىدى. ئىسرائىلىيە خەلقىنى

فرانسۇز تىلى ئۆگىنىشكە ئىلھاملاندۇردى. فرانسىيەمۇ بەزى ئالىي مەكتەپلەردە ئىبرانىي تىلى دەرسى تەسىس قىلدى.

1958 - يىلى دې گول قايتا ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن فرانسىيىنىڭ ئىسرائىلىيە بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى سوۋۇشقا باشلىدى. دې گول ئامېرىكا بىلەن ئارىلىقنى چوڭايتىۋەتكەن دىپلوماتىك سىياسەت قوللاندى. بۇ سىياسەت ئىسرائىلىيە بىلەن ئەرەب دۆلەتلىرى ئوتتۇرىسىدىكى توقۇنۇشقا تۇتقان پوزىتسىيىدە گەۋدىلىك ئىپادىلەندى. ئۇ ئىسرائىلىيە بىلەن ئەرەب دۆلەتلىرىنى تەڭپۇڭلاشتۇرماقچى بولۇپ، ئىسرائىلىيىگە يان بېسىشتىن ئۆزىنى چەتكە ئالدى. 1960 - يىلى ئېن گۇرىئون فرانسىيىنى زىيارەت قىلغاندا دې گول ئىسرائىلىيىنىڭ ئافرىقىدىكى نېگىر دۆلەتلىرىگە قورال سېتىپ بەرگەنلىكىگە ئاشكارا نارازى بولدى. فرانسىيە شۇ يىلى ئىسرائىلىيىنىڭ ئىگابتا قۇرغان ئاتوم قازىنىغا ئوران بەرمەسلىكنى قارار قىلدى ھەمدە ئىسرائىلىيىدىن ئاتوم قازىنىنى خەلقئارا نازارەت ئاستىغا قويۇشنى تەلەپ قىلدى. 1967 - يىلى ئۈچىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى ھارپىسىدا، فرانسىيە ئوتتۇرا شەرقتىكى دۆلەتلەرگە قورال سېتىپ بېرىشنى توختاتقانلىقىنى جاكارلىدى. ئوتتۇرا شەرق رايونىدا فرانسىيىنىڭ قوراللىرىنى ئەڭ كۆپ سېتىۋالغان دۆلەت ئىسرائىلىيە بولغاچقا، بۇ قارار ئىسرائىلىيىگە ئەڭ ئېغىر زەربە بولدى. ئۈچىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىدىن كېيىن ئىسرائىلىيە بىلەن فرانسىيىنىڭ مۇناسىۋىتى تېخىمۇ يامانلاشتى. پىنپىدو ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندا بىتەرەپ مەيدانىدىن ۋاز كېچىپ، ئەرەب دۆلەتلىرىگە مايىل بولۇشقا باشلىدى. فرانسىيە 1969 - يىلى لۇئىيە يېڭى ھۆكۈمىتىگە يۈز دانە كۇرەشچى ئايروپىلان سېتىپ بەردى. 1973 - يىلى تۆتىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى پارتلىغاندىن كېيىن فرانسىيە ۋە ياۋروپا ئورتاق گەۋدىسىدىكى باشقا دۆلەتلەر ئىسرائىلىيىدىن 1967 -

يىلى ئىشغال قىلىۋالغان ئەرەب زېمىنىدىن چېقىپ كېتىشنى تەلەپ قىلدى. ئامېرىكىنىڭ ئىسرائىلىيىگە قورال توشۇيدىغان ئايروپىلانلىرىنىڭ ئۆز زېمىن بوشلۇقىدىن ئۆتۈشىنى رەت قىلدى. فرانسىيە ھۆكۈمىتى 1975 - يىلى پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتىنىڭ پارىژدا ۋەكىللەر ئورنى قۇرۇشقا رۇخسەت قىلدى. ياۋروپا ئورتاق گەۋدىسى 1980 - يىلى ئېلان قىلغان «ۋېنتسىيە خېتابنامىسى» ئاساسەن فرانسىيىنىڭ مەيدانىنى ئەكس ئەتتۈردى.

فرانسىيىدە مىتران زۇلۇمغا بولغاندىن كېيىن ئىسرائىلىيە بىلەن فرانسىيىنىڭ مۇناسىۋىتى سەل ياخشىلاندى. مىتران 1982 - يىلى 3 - ئايدا ئىسرائىلىيىنى تۇنجى قېتىم زىيارەت قىلغان فرانسىيە زۇلۇمغا بولدى. بۇ مەزگىلدە ئىككى دۆلەتنىڭ سودا سوممىسى ھەر يىلى 20 - 25% ئېشىپ باردى. ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ قارشىلىق كۆرسىتىش خەۋپى مەۋجۇت بولسىمۇ، ئىسرائىلىيە بىلەن فرانسىيە 1983 - يىلى 6 - ئايدا ئۆزئارا مەبلەغ سېلىشنى رىغبەتلەندۈرۈش ۋە قوغداش كېلىشىمى ئىمزالىدى. پەن - تېخنىكا ساھەسىدىكى بىر مەھەل توختاپ قالغان ئالاقە ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1983 - يىلى ئىسرائىلىيىگە كەلگەن چەت ئەل ئالىملىرىنىڭ ئۇچتىن بىر قىسمى فرانسىيەدىن كەلدى. 1984 - يىلى 4 - ئايدا فرانسىيە - ئىسرائىلىيە بىرلەشمە پەن - تېخنىكا تەنقىقات ئورنى قۇرۇلۇپ، بىرلىكتە تەنقىق قىلىش ۋە ئېچىش ئىلگىرى سۈرۈلدى. ئىسرائىلىيە زۇلۇمغا تۇنجى خېرزوك 1988 - يىلى فرانسىيىنى زىيارەت قىلدى. پارس قولتۇقى ئۇرۇشى مەزگىلىدە فرانسىيە پارس قولتۇقى كرزىسى بىلەن ئەرەب دۆلەتلىرى ۋە ئىسرائىلىيە ئوتتۇرىسىدىكى توقۇنۇشنى بىرلەشتۈرۈپ ھەل قىلىشنى ئوتتۇرىغا قويدى ھەمدە پەلەستىن دۆلىتىنى ئېتىراپ قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئىككى دۆلەت مۇناسىۋىتى سوغۇقلىششقا باشلىدى. ئىسرائىلىيە 1991 - يىلى

2 - ئايدا فرانسىيىنى ئىراقنىڭ قورال - ئۇسكۇنىلەرنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا ياردەم قىلدى، دەپ قاتتىق ئەيىبلىدى. شۇنىڭدىن كېيىن مادرىد تىنچلىق يىغىنىنىڭ ئېچىلىشىغا ۋە ئىسرائىلىيە ئىشچىلار پارتىيىسىنىڭ قايتا كۆتۈرۈلۈپ چىقىشىغا ئەگىشىپ، ئىسرائىلىيە بىلەن فرانسىيە مۇناسىۋىتى يېڭىۋاشتىن ياخشىلاندى. 1996 - يىلى 6 - ئايدا لىكود گۇرۇھى ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن فرانسىيە ھۆكۈمىتى نىتانياخۇنىڭ ئىشچىلار پارتىيىسى ھۆكۈمىتىدىن يوشۇرۇنچە ئىسرائىلىيە - پەلەستىن كېلىشىمى ئىمزالىغان قىلمىشىغا ئىنتايىن خاپا بولدى. زۇلۇمغا شىراك 10 - ئايدا ئىسرائىلىيىنى زىيارەت قىلغاندا ئىسرائىلىيە رەھبەرلىرىنىڭ «زېمىن بەدىلىگە تىنچلىققا ئىگە بولۇش» يولىغا قايتىپ كېلىشىنى، پەلەستىن خەلقىنىڭ ئۆز دۆلىتىنى قۇرۇشقا ماقۇل بولۇشىنى ئاشكارا مۇراجىئەت قىلدى. شىراك ياۋروپانى ئوتتۇرا شەرقنىڭ تىنچلىق مۇساپىسىگە قاتناشتۇرۇشنى تەلەپ قىلدى. لېكىن بۇ تەلەپنى ئىسرائىلىيە رەت قىلدى.

3. ئىسرائىلىيە بىلەن گېرمانىيىنىڭ مۇناسىۋىتى

گىتلېرنىڭ يەھۇدىيلارنى قىرغىن قىلىشى ئىككى دۆلەتنىڭ ئۇرۇشتىن كېيىنكى مۇناسىۋىتىنىڭ نورمال تەرەققىي قىلدۇرۇشىغا بىر مەھەل توسالغۇ بولغانىدى. لېكىن، ئىككى دۆلەت رەھبەرلىرى تارىخقا توغرا قاراپ، ئىككى دۆلەت خەلقلىرىنىڭ مەنپەئىتىنى كۆزدە تۇتۇپ، ئىككى تەرەپ مۇناسىۋىتىنىڭ تەرەققىياتىنى پائال ئىلگىرى سۈردى. گېرمانىيە زۇلۇمىنى ئادىنا 1949 - يىلى 9 - ئايدا گېرمانىيە خەلقىگە ۋاكالىتەن يەھۇدىي مىللىتى ئالدىدا ئۆتكۈزگەن جىنايەتلىرىنى ئاشكارا ئېتىراپ قىلدى ھەمدە ئەخلاق ۋە مادداي جەھەتتىن تۆلەم بېرىش ئارقىلىق يەھۇدىي مىللىتىنىڭ گۇللىنىشىگە ياردەم بېرىشنى ئۈمىد قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئادىنا ئىسرائىلىيىنىڭ يەھۇدىيلار

دۆلىتى بولۇش سۈپىتى بىلەن گېرمانىيىنىڭ ماددىي تۆلىمىنى قوبۇل قىلىشقا ھەقلىق ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلدى. 1950 - يىلى گېرمانىيە ۋەكىلى بىلەن دۇنيا يەھۇدىيلار يىغىنىنىڭ ۋەكىلى ئۇرۇش تۆلىمى مەسىلىسى ئۈستىدە ئىستانبۇلدا پىكىر ئالماشتۇردى. دۆلەت ئىچىدە كۆچلۈك قارشىلىققا ئۇچرىغان بولسىمۇ، ئىسرائىلىيە ھۆكۈمىتى 1952 - يىلى 3 - ئايدا گېرمانىيە ھۆكۈمىتى بىلەن بۇ ۋاستە سۆھبەتلىشىپ، 9 - ئايدا تۆلەم كېلىشىمى ئىمزالىدى. گېرمانىيە ئىسرائىلىيىگە 850 مىليون ئامېرىكا دوللىرى، قىرغىنچىلىقتا زىيانكەشلىككە ئۇچرىغانلارنىڭ ئائىلە تاۋابئاتلىرىغا بىر مىليارد ئامېرىكا دوللىرى تۆلەم بېرىدىغان بولدى. ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ قارشىلىقىغا پەرۋا قىلماي، گېرمانىيە پارلامېنتى 1953 - يىلى 5 - ئايدا بۇ كېلىشىمنى تەستىقلىدى. گېرمانىيە 50 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن باشلاپ، ئىسرائىلىيە بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورنىتىش يولىدا پائال ئىزدەندى. لېكىن، بىر تەرەپتىن، ئىسرائىلىيىدە قارشى تۇرىدىغان كۈچلەر ئىنتايىن كۈچلۈك بولدى. يەنە بىر تەرەپتىن، گېرمانىيىمۇ ئىسرائىلىيە بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورناتسا ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ دىپلوماتىك مۇناسىۋەتنى ئۈزۈۋېتىشىدىن ئەنسىرىدى، شۇڭا بۇ جەھەتتىكى ئىلگىرىلەش ئاستا بولۇپ، 1965 - يىلى 5 - ئاينىڭ12 - كۈنى رەسمىي دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورناتتى. دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورنىتىش كېچىكتۈرۈلگەن بولسىمۇ، لېكىن بۇنىڭدىن ئىلگىرى ئىككى دۆلەتنىڭ مۇناسىۋىتىدە بىر قاتار ئىلگىرىلەشلەر قولغا كەلتۈرۈلدى. گېرمانىيە 1957 - يىلىدىن ئېتىبارەن ئىسرائىلىيىگە مەخپىي قورال سېتىپ بېرىشكە باشلىدى. ئىسرائىلىيە زۇڭلىسى بېن گۇرىئون بىلەن گېرمانىيە زۇڭلىسى ئادېنا 1960 - يىلى 3 - ئايدا نيۇ - يوركتا كۆرۈشتى. ئىككى تەرەپ ئىقتىسادىي ھەمكارلىق، بۇلۇپمۇ نىگاپ قۇملۇقىنى ئېچىش پىلانى ئۈستىدە مەسلىھەتلەشتى.

ئەلۋەتتە، بۇ جەريانداً بەزى تالاش - تارتىشلارمۇ كۆرۈلدى. مەسىلەن، گېرمانىيە ئالمىلرىنىڭ مىسرنىڭ باشقۇرۇلىدىغان بومبا ياسىشىغا ياردەم قىلىشى، گېرمانىيە يولغا قويۇشنى پىلانلىغان شىكايەت قىلىشنىڭ يىل چېكى توغرىسىدىكى قانۇن سابىق ناتسىستلارنى قانۇننىڭ سىرتىدا قويۇش مۇمكىنلىكى قاتارلىق مەسىلىلەر ئىسرائىلىيە ھۆكۈمىتىنىڭ قارشى تۇرۇشىغا ۋە نارازىلىقىغا ئۇچرىدى.

1967 - يىلىدىكى ئۇچىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىدىن كېيىن، ئىككى دۆلەت مۇناسىۋىتىدە بەزى ئۆزگىرىشلەر بولدى. گېرمانىيە ئىسرائىلىيە بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى نوقۇل ئىككى تەرەپ مۇناسىۋىتى دەپ قارىماي، بەلكى ئۇنى كۆپ تەرەپ مۇناسىۋىتى ئىچىگە قويۇپ ئويلىنىدىغان بولدى ھەمدە ياۋروپا ئورتاق گەۋدىسىنىڭ ئوتتۇرا شەرق سىياسىتىنى تۈزۈشىگە ئاكتىپلىق بىلەن قاتناشتى. تارىخىي خىجىللىق تۇيغۇسى ئىككى دۆلەت ئوتتۇرىسىدا رول ئويناپ تۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتكە تېخىمۇ بىتەرەپ مەيداندا تۇرۇپ مۇئامىلە قىلدى. گېرمانىيە زۇڭلىسى برانت 1973 - يىلى 6 - ئاي ئىسرائىلىيىنى زىيارەت قىلغاندا سۆز قىلىپ، ئىسرائىلىيە بىلەن گېرمانىيىنىڭ مۇناسىۋىتى ئەمدى «پەۋقۇلئاددە مۇناسىۋەت» ئەمەس، بەلكى «خاراكتېرلىك خۇسۇسىيەتكە ئىگە نورمال مۇناسىۋەت» دەپ ھېسابلىدى. مانا بۇ ھال گېرمانىيىنىڭ ئىسرائىلىيىگە قارىتان سىياسىتىنى تەڭشىگەنلىكىدىن دېرەك بېرىدى. 1985 - يىلى ۋە 1987 - يىلى ئىككى دۆلەت زۇڭلىلىرى ئۆزئارا زىيارەت قىلغاندىن كېيىن مۇناسىۋەت يېقىنلىشىشقا باشلىدى. گېرمانىيە ئىسرائىلىيىنىڭ سودا قىلىشىدىغان ئىككىنچى چوڭ شېرىكى بولۇپ قالدى. ئىككى دۆلەتنىڭ ھەربىي ئىشلار ۋە پەن - تېخنىكا ساھەسىدىكى ھەمكارلىقىمۇ يېڭى سەۋىيىگە يەتتى. پارس قولتۇ-

قى ئۇرۇشى مەزگىلىدە گېرمانىيە ئىسرائىلىيىگە 166 مىليون ئامېرىكا دوللىرى ياردەم قىلدى. ۋە ئۇرغۇن قورال - ياراغ، داۋالاش ئۈسكۈنىلىرىنى يەتكۈزۈپ بەردى. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان گېرمانىيەدىكى ئىرقچىلىق كۈچلىرى كۈچلىنىپ، يېڭى ناتىنستلار قايتىدىن باش كۆتۈرۈپ ئىككى دۆلەت مۇناسىۋىتىگە يېڭى كۆڭۈلسىزلىكلەرنى پەيدا قىلغان بولسىمۇ، 1992 - يىلى گېرمانىيە قانۇن ماقۇللاپ، گېرمانىيە شىركەتلىرىنىڭ سودا كېلىشىمىدە ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ ئىسرائىلىيىنى ئېتىبارغا ئالماسلىق جەھەتتىن چەكلەيدىغان مادداللارنى قوبۇل قىلىشىنى قاتتىق مەنئى قىلدى.

4. ئىسرائىلىيە بىلەن ياۋروپا ئورتاق گەۋدىسى (ياۋروپا ئىتتىپاقى) نىڭ مۇناسىۋىتى

دۆلەت يېڭى قۇرۇلغاندا ھېچ گۇرۇپپىنىڭ غەربىي ياۋروپا دۆلەتلىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى كۈچەيتىشىنى تەكىتلىگەنىدى. 1957 - يىلى ياۋروپا ئورتاق گەۋدىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن ئىسرائىلىيە ئۇنىڭ بىلەن سىياسىي، ئىقتىسادىي مۇناسىۋەتنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈستىدە پائال ئىزدەندى. ھېچ گۇرۇپپىنىڭ بېلگىيە ۋە لىيۇكسېمبۇرگقا باش ئەلچى بولۇپ تەيىنلەنگەن رافىل-نى قوبۇل قىلغاندا مۇنداق دەپ كۆرسەتتى: «كەلگۈسى ياۋروپا-نىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتى ۋە ئىجتىمائىي ئىلگىرىلىشى زىچ بىرلەشكەن ئورتاق گەۋدە قۇرۇشقا موھتاج. بۇ ئورتاق گەۋدە كەلگۈسى خەلقئارا ئىشلاردىكى مۇھىم كۈچ بولۇپ قالىدۇ. ئىسرائىلىيە بۇيۇسسېلدىن ئىبارەت ئورتاق گەۋدىنىڭ بۇ مەركىزى بىلەن زىچ مۇناسىۋەت ئورنىتىشنى كۆچەيتىشى كېرەك.»

ئىقتىسادىي جەھەتتە ئىسرائىلىيە 1964 - يىلى 6 - ئايدا ياۋروپا ئورتاق گەۋدىسى بىلەن تۇنجى كېلىشىم تۈزۈپ، ئىسرائىلىيە ئاپېلسىنلىرىنىڭ ئورتاق گەۋدە بازارلىرىغا كىرىشىدە چۈ-

شەنچە ھاسىل قىلدى. ئىسرائىلىيە 1966 - يىلى 4 - ئايدا ياۋروپا ئورتاق گەۋدىسى بىلەن ئالاقە ئورناتقان دۆلەت بولۇشنى ئىلتىماس قىلدى. لېكىن بۇ ئىلتىماس رەت قىلىنىدى. ئۇچىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىدىن كېيىن ياۋروپا ئورتاق گەۋ-دىسى ئىسرائىلىيە بىلەن سۆھبەتلىشىپ، ئەڭ ئېتىبار بېرىلىدى-غان دۆلەت مۇئامىلىسى مەسىلىسىنى مۇزاكىرىلەشتى. ئىسرائى-لىيە 1970 - يىلى 6 - ئايدا ياۋروپا ئورتاق گەۋدىسى بىلەن ئېتىبار بېرىلىدىغان تۇنجى كېلىشىمنى ئىمزالاپ، ئىسرائىلىيە-نىڭ ياۋروپا ئورتاق گەۋدىسىگە ئېكسپورت قىلىنىدىغان زور كۆپ ساندىكى سانائەت مەھسۇلاتلىرى تامۇژنا بېجى 50% كېمەي-تىلىدىغان ئېتىبار بېرىشتىن بەھرىمەن بولىدىغانلىقىنى بەلگىلە-دى. بۇ ئىسرائىلىيەنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىغا ناھايىتى پاي-دىلىق بولدى. ئىسرائىلىيە 1975 - يىلى 5 - ئايدا ياۋروپا ئورتاق گەۋدىسى بىلەن ئەركىن سودا كېلىشىمىنى رەسمىي ئىم-زالىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئىسپانىيە ۋە پورتۇگالىيە ياۋروپا ئورتاق گەۋدىسىگە كىرىپ، ئىسرائىلىيە بىلەن بۇ دۆلەتلەر ئوت-تۇرىسىدا يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرى، بولۇپمۇ ئاپېلسىن ئېكسپورت قىلىش جەھەتتە سۈركىلىش پەيدا بولۇپ، يەنە سۆھ-بەت ئۆتكۈزدى. ھازىر ياۋروپا ئىتتىپاقى ئىسرائىلىيىنىڭ ئەڭ چوڭ سودا شېرىكى بولۇپ قالدى. ئىسرائىلىيەنىڭ ياۋروپا ئىت-تىپاقى بىلەن بولغان سودا سوممىسى ئىسرائىلىيە ئومۇمىي سودا سوممىسىنىڭ 40% نى ئىگىلەيدۇ.

سىياسىي جەھەتتە، تۇنجىچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇ-شى ۋە نېفىت كرىزىسى پەيدا بولغاندىن كېيىن ياۋروپا ئورتاق گەۋدىسى ئۆزىنىڭ مەنپەئىتىنى نەزەرگە ئېلىپ، بۇرۇنقىدەك ئىسرائىلىيىگە يېقىنلىق قىلىدىغان مەيدانىنى ئۆزگەرتتى. 1973 - يىلى 11 - ئاينىڭ 6 - كۈنى بريۇسسېلدا چاقىرىلغان ياۋروپا ئورتاق گەۋدىسىدىكى دۆلەتلەرنىڭ تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىرى

يىغىنى ئوتتۇرا شەرقتە تىنچلىقنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنىڭ تۆۋەندىكى پرىنسىپلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى: قورال كۈچى ئارقىلىق زېمىنگە ئىگە بولۇۋېلىشقا يول قويۇلمايدۇ؛ ئىسرائىلىيە 1967 - يىلىدىكى ئۇرۇشتىن بۇيانقى ئەرەب زېمىنىنى ئىشغال قىلىۋېلىشىنى ئاخىرلاشتۇرۇش لازىم؛ بۇ رايوندىكى ھەممە دۆلەتلەرنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقى، زېمىن پۈتۈنلۈكى، خەۋپسىزلىكى ۋە ئورتاق ئېتىراپ قىلىنغان چېگرىسى ئىچىدە تىنچ ياشاش ھوقۇقى ھۆرمەت قىلىنىشى كېرەك؛ ئادىل ۋە مەڭگۈلۈك تىنچلىقنى بەرپا قىلغاندا، پەلەستىنلىكلەرنىڭ قانۇنىي ھوقۇقلىرىنى ئويلىنىش لازىم. ياۋروپا ئورتاق گەۋدىسى 1980 - يىلى 6 - ئايدا «ۋېنتسىيە خىتابنامىسى»نى ئېلان قىلىپ، ئىسرائىلىيىنىڭ ئىشغال قىلىۋېلىنغان زېمىنلاردىن چېكىنىپ چىقىشىنى، پەلەستىن خەلقىنىڭ ئۆز تەقدىرىدىنى ئۆزى بەلگىلەش ھوقۇقىنى ئېتىراپ قىلىشىنى، ئېرۇسالېمنىڭ ئورنىنى بىر تەرەپ ئۆز ئالدىغا ئۆزگەرتىشكە ۋە ئىشغال قىلىۋېلىنغان زېمىنلاردا ئاھالىلەرنىڭ ئولتۇراق نۇقتىلىرىنى قۇرۇشقا قارشى تۇرۇشنى تەلەپ قىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئىسرائىلىيە بىلەن ياۋروپا ئورتاق گەۋدىسىنىڭ مۇناسىۋىتى كۈنسايىن سوۋۇشقا باشلىدى. 1982 - يىلى ئىسرائىلىيىنىڭ لىۋانغا تاجاۋۇز قىلغانلىقىغا قارشى تۇرۇش تۈپەيلىدىن، ياۋروپا ئورتاق گەۋدىسى ئىسرائىلىيە بىلەن ھەمكارلىشىش لايىھىسىنى ئىمزالاشنى كېچىكتۈردى. ئىشغال قىلىۋېلىنغان زېمىندا 1987 - يىلى 12 - ئايدا پەلەستىن خەلقىنىڭ قوزغىلىڭى پارتلىدى، ياۋروپا ئورتاق گەۋدىسى بايانات ئېلان قىلىپ ئىسرائىلىيىنى ئەيىبلىدى ھەمدە ئىسرائىلىيىنى بەزى ئىقتىسادىي جەھەتلەردىن جازالىدى. 1991 - يىلىدىكى پارس قولتۇقى ئۇرۇشىدىن كېيىن، ئىسرائىلىيە بىلەن ياۋروپا ئورتاق گەۋدىسىنىڭ مۇناسىۋىتى سەل ياخشىلاندى. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ياۋروپا ئورتاق گەۋدىسى 1991 - يىلى مادرىدتا چاقىرىلغان ئوتتۇرا شەرق

تىنچلىق يىغىنىنى، 1993 - يىلىدىكى ئىسرائىلىيە - پەلەستىن كېلىشىمنامىسى ۋە 1994 - يىلىدىكى ئىسرائىلىيە - ئىئوردانىيە تىنچلىق شەرتنامىسىنى قەتئىي قوللىدى. ياۋروپا ئورتاق گەۋدىسى نەتىجىياخۇ تەختكە چىققاندىن كېيىن ئوتتۇرا شەرقنىڭ تىنچلىق مۇساپىسىدە قىيىنچىلىق پەيدا بولغانلىقىدىن ئەنسىرىدى. ئوتتۇرا شەرق تىنچلىق سۆھبىتىنى ئامېرىكىنىڭ ئۆز ئالدىغا مونوپول قىلىۋالغانلىقىدىن نارازى بولدى. ئوتتۇرا شەرقنىڭ تىنچلىق مۇساپىسىگە تېخىمۇ ئاكتىپ قاتنىشىش ئارزۇسىنى ئىپادىلىدى.

§ 4 . ئىسرائىلىيە بىلەن 3 - دۇنيا ئەللىرىنىڭ ئاساسلىقى ئاسىيا دۆلەتلىرىنىڭ مۇناسىۋىتى

ئىسرائىلىيە دۆلىتى يېڭى قۇرۇلغاندا دىپلوماتىيە سىياسىتىنىڭ مۇھىم نىشانىنى خەلقئارانىڭ ئېتىراپ قىلىشىغا ۋە ئىقتىسادىي، ھەربىي ئىشلاردا ياردەمگە ئىگە بولۇشقا قارىتىپ، مۇھىم نۇقتىنى ئامېرىكا، ياۋروپاغا قويدى. ئەينى چاغدا ئىسرائىلىيە لاتىن ئامېرىكىسىدىكى نۇرغۇن دۆلەتلەر بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورناتقان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئاسىيا، ئافرىقا، دۆلەتلىرى بىلەن بولغان ھەقىقىي مۇناسىۋىتى 50 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا باشلاندى. مۇنداق بولۇشتا تۆۋەندىكى سەۋەبلەر بار ئىدى: بىرىنچىدىن، ئىسرائىلىيە 1955 - يىلى تۇنجى نۆۋەتلىك ئاسىيا، ئافرىقا يىغىنىغا قاتناشماقچى بولغاندا ئوكتوبىرلىقلار ئۇچراپ، ئاسىيا، ئافرىقا دۆلەتلىرى بىلەن بولغان ئالاقىنى كۈچەيتىپ 3 - دۇنيا دۆلەتلىرى ئىچىدىكى يېتىم ھالەتتىن قۇتۇلۇش ئىنتايىن جىددىي ۋە مۇھىم، دەپ قارىدى. ئىككىنچىدىن، يېڭىدىن قۇرۇلغان مۇستەقىل دۆلەتلەرنىڭ ئۆزلۈكسىز كۆپىيىشى،

ئىتتىپاق تۈزمەسلىك ھەرىكىتىنىڭ پۈتكۈل خەلقئارا سەھنىدىكى رولى ۋە تەسىرىنىڭ بارغانسېرى زورىيىۋاتقانلىقىغا ئەگىشىپ، ئىسرائىلىيەمۇ ئاسىيا، ئافرىقا دۆلەتلىرىنى خەلقئارادا ئېتىراپ قىلدۇرۇشقا ۋە قوللاشقا ئىگە بولۇشنىڭ مۇھىم نىشانى دەپ بىلىش-كە باشلىدى. ئۇچىنچىدىن، ئىسرائىلىيە دۆلىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىيات جەھەتتە ئۇنىڭ قولغا كەلتۈرگەن نەتىجىلىرى ئاسىيا، ئافرىقىدىكى تەرەق-قىي قىلىۋاتقان دۆلەتلەرنىڭ قىزىقىشىنى قوزغىدى. ئۇلار ئىس-رائىلىيەنىڭ تەجرىبىسى ئۆز دۆلەتلىرىمىزنىڭ ئېھتىياجىغا بىر قەدەر ماس كېلىدۇ، دەپ قاراپ، ئىسرائىلىيە بىلەن مۇناسىۋەت-نى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا قوشۇلدى. تۆتىنچىدىن، ئىككىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىدىن كېيىن ئىسرائىلىيەنىڭ ئەتراپىدىكى مۇھىت ياخشىلىنىپ، دىققىتىنى خەلقئارا ساھەگە، 3 - دۇنيا ئەللىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى ۋە ھەمكارلىقنى كۈچەيتىشكە قارايتتى. ئىسرائىلىيە 1958 - يىلى خەلقئارا ھەم-كارلىق پىلانى تۈزدى ھەمدە تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكىدە بىر مەھكىمە تەسىس قىلىپ، 3 - دۇنيا ئەللىرى بىلەن بولغان يارەدەم ۋە ئىقتىسادىي ھەمكارلىق ئىشلىرىغا مەسئۇل قىلدى.

دۆلەت قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردە ئىسرائىلىيە رەھ-بەرلىرى مىللەت، جۇغراپىيە، مەدەنىيەت، تىل قاتارلىق جەھەت-لەردە ئاسىياغا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى كۆپ قېتىم تەكىتلەپ، ئاسىيا دۆلەتلىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى پائال تەرەققىي قىلدۇردى. 1953 - يىلى شارىت ئىسرائىلىيە ئىشچىلار پارتىيە-سىنىڭ ۋەكىللەر ئۆمىكىنى باشلاپ رانگوندا ئېچىلغان ئاسىيا سوتسىيالىستلار پارتىيىلىرىنىڭ تۇنجى قۇرۇلتىيىغا قاتناشتى. شۇ يىلى ئىسرائىلىيە بىلەن بىرما دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورناتـ-تى. بۇ، ئىسرائىلىيەنىڭ ئاسىيادىكى تۇنجى بۆسۈشى بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئىسرائىلىيە تېخنىكا جەھەتتە يارەدەم قىلىش،

ئىقتىسادىي جەھەتتە ھەمكارلىشىش ئارقىلىق، بىرما بىلەن بولـ-غان مۇناسىۋەتنى ئىلگىرى سۈردى ۋە چىڭىتتى. «بىرما ئەندىزە-سى» شۇنىڭدىن كېيىن ئىسرائىلىيەنىڭ 3 - دۇنيا ئەللىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنىڭ ئولگىسى بولۇپ قالدى. بىرما زۇڭلىسى ۋۇنۇ ئىسرائىلىيەنى زىيارەت قىلدى، ئىككى دۆلەت مۇناسىۋىتنى يۇقىرى دولقۇنغا كۆتۈرۈلدى. بىرما نۇرغۇن ئەمەلدارلىرىنى كېيبۇز قاتارلىق ئىقتىسادىي تەش-كىلاتلارنىڭ تەجرىبىسىنى ئۆگىنىشكە ئەۋەتتى. ئىسرائىلىيە بولسا بىرمىغا داۋالاش ئەترەتلىرىنى ۋە قۇرۇلۇش تېخنىكا ئىنژە-نېرلىرىنى ئەۋەتتى، ئىككى تەرەپ بىرلىشىپ مەبلەغ سالغان كارخانىلارنى قۇردى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئىسرائىلىيە، سىر-لانكا، نېپال، سىنگاپور قاتارلىق دۆلەتلەر بىلەنمۇ ئىقتىسادىي سودا ۋە ھەربىي ئىشلار ئالاقىسى ئورناتتى. مەسىلەن، سىرلانكا-غا ھەربىي پاراخوت سېتىپ بەردى، سىرلانكىنىڭ ھەربىي تەر-يىلىشىگە ياردەملىشىش ئۈچۈن مۇتەخەسسىسلەرنى ئەۋەتتى، تاي-لاند، نېپال ۋە كامبودژىدا ئۇلگە كۆرسىتىدىغان دېھقانچىلىق مەيدانلىرىنى قۇرۇپ بەردى. ھەتتا 1962 - يىلى جۇڭگو - ھىندىستان چېگرا توقۇنۇشى بولغاندا ھىندىستانغا قورال، ئوق - دورا سېتىپ بەرگەنلىكى توغرىسىدىمۇ خەۋەرلەر بار. ستاتىس-تىكىدىن قارىغاندا، 1958 - يىلىدىن 1966 - يىلىغىچە بولغان ئارىلىقتا ئىسرائىلىيەنىڭ 180 مۇتەخەسسىسى ئاسىيادىكى ئون دۆلەتتە خىزمەت قىلىپ، سۇغىرىش، داۋالاش قاتارلىق ئىشلارنى تەرەققىي قىلدۇرۇش بىلەن شۇغۇللانغان. 1966 - يىلى ئاسىيا دۆلەتلىرىگە ئەۋەتكەن مۇتەخەسسىسلىرى 410 ئادەمگە يەتكەن.

ھىندىستان 1950 - يىلى 9 - ئايدا ئىسرائىلىيەنى ئېتىراپ قىلغان بولسىمۇ، لېكىن بىر تەرەپتىن، دۆلەت ئېچىدىكى مۇ-سۇلمانلارنىڭ بېسىمى، يەنە بىر تەرەپتىن، ئىتتىپاق تۈزمىگەن دۆلەتلەرنىڭ قۇرغۇچىسى بولغان دۆلەت مىسىر بىلەن ياخشى

مۇناسىۋەتنى ساقلاپ قېلىش توپەيلىدىن، ئىسرائىلىيە بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورنىتىشنى رەت قىلدى. پەقەت ئىسرائىلىيىنىڭ بومبايدا كونسۇلخانا تەسىس قىلىشىغا قوشۇلدى. ئىسرائىلىيە ھىندىستانغا ھەربىي ياردەم بېرىش ئارقىلىق ئىككى دۆلەتنىڭ دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورنىتىشىنى ئىلگىرى سۈرۈشكە كۆپ قېتىم ئۇرۇنغان بولسىمۇ، مۇۋەپپەقىيەت قازىنالمىدى. 1992 - يىلىغا كەلگەندە باش ئەلچى دەرىجىلىك دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورناتتى.

ياپونىيە ئاسىيادا ئىسرائىلىيە بىلەن ئەڭ بۇرۇن دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورناتقان دۆلەتلەرنىڭ بىرى بولۇپ، 1952 - يىلى دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورناتتى. لېكىن، ئېھتىياجلىق نېفتنىڭ 90% نى ئوتتۇرا شەرقتىكى ئەرەب دۆلەتلىرىدىن ئالغاچقا، ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ ئىقتىسادىي جازاسىدىن خالىي بولۇش ئۈچۈن، ياپونىيە ھۆكۈمىتى چوڭ شىركەتلەرنىڭ ئىسرائىلىيە بىلەن سودا قىلىشىغا يول قويمىدى. 70 - يىللارنىڭ باشلىرىدا ئامېرىكىدىكى يەھۇدىيلار تەشكىلاتلىرىنىڭ بېسىمى ئاستىدا، ياپونىيە ئىسرائىلىيىگە قارىتىلغان سودا مۇئامىلىسىدىكى چەكلىمىنى بوشىتىشقا باشلىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئىسرائىلىيىنىڭ ياپونىيىگە ئاپېلسىن قاتارلىق مەھسۇلاتلارنى ئېكسپورت قىلىشىغا رۇخسەت قىلىندى. سودا سوممىسى تېز كۆپەيىپ 100 مىليون ئامېرىكا دوللىرىدىن ئېشىپ كەتتى. تۆتىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى مەزگىلىدە ياپونىيە ئاساسەن بىتەرەپ پوزىتسىيىدە بولدى. ئوتتۇرا شەرقنىڭ تىنچلىق مۇساپىسى تېز تەرەققىي قىلدى. كېيىن ئىككى دۆلەت مۇناسىۋىتى تېز تەرەققىي قىلدى.

ئىسرائىلىيە بىلەن ئىراننىڭ مۇناسىۋىتى ئەگرى - توقاي تەرەققىيات جەريانىنى بېسىپ ئۆتتى. ئىران ئەمەلىيەتتە 1949- يىلى 3 - ئايدا ئىسرائىلىيىنى ئېتىراپ قىلدى. ئىسرائىلىيىگە قارشى تۇرىدىغان ھۆكۈمەت 1953 - يىلى ئاغدۇرۇۋېتىلگەندىن

كېيىن ئەرەب مىللەتچىلىكىنىڭ ئەۋج ئېلىپ كېتىشىگە تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن، ئىران ئىسرائىلىيە بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى كۆچەيتتى، ئىككى دۆلەتنىڭ مۇناسىۋىتى تېز تەرەققىي قىلدى، ئىسرائىلىيە تېھراندا ۋاكالەتخانا تەسىس قىلدى ھەمدە ئىراندىكى ئەلچىسىنى باش ئەلچى مۇئامىلىسىدىن بەھرىمەن قىلدى. ئىران 1963 - يىلى «ئاق ئىنقىلاب» نى يولغا قويغاندىن كېيىن، ئىسرائىلىيىنىڭ نۇرغۇن مۇتەخەسسىسلىرىنى ئىرانغا كېلىپ مەسلىھەتچى بولۇشقا تەكلىپ قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئىران ئىسرائىلىيىگە نۇرغۇن نېفىت ئېكسپورت قىلىپ، ئىسرائىلىيىنى نېفىت بىلەن تەمىنلەيدىغان دۆلەت بولۇپ قالدى. 1978 - يىلىدىن ئىلگىرى ئىسرائىلىيە نېفىتنىڭ 60% نى ئىراندىن ئىمپورت قىلدى. ئىككى دۆلەت ھەربىي ئىشلار، ئاخبارات ۋە تېخنىكا ساھەلىرىدىمۇ قويۇق ھەمكارلاشتى. 1979 - يىلى ئىراننىڭ ئىسلام ئىنقىلابى غەلبە قىلغاندىن كېيىن ئىككى دۆلەت مۇناسىۋىتى جىددىي يامانلاشتى. ھۇمەينى ئېرۇسالېمنى ئازاد قىلىش يولىدىكى جىھادقا چاقىرىق قىلدى ھەمدە ئىسرائىلىيىگە قارشى قورالليق كۈچلەرنى پائال تەربىيىلىدى. لېكىن، غەربنىڭ خەۋەر قىلىشچە، ئىراق - ئىران ئۇرۇشى مەزگىلىدە ئىسرائىلىيە ئىرانغا مەخپىي قورال سېتىپ بەرگەن.

ئىسرائىلىيىنىڭ ئاسىيا دىپلوماتىيىسى يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ئۇزلۇكسىز ئىلگىرىلىگەن بولسىمۇ، لېكىن ئىسرائىلىيە ھازىرغىچە ئاسىيادىكى رايون خاراكتېرلىك نۇرغۇن تەشكىلاتلارنىڭ سىرتىدا قالدۇرۇلدى. بۇنىڭ ئاساسىي سەۋەبى تۆۋەندىكىچە: بىرىنچىدىن، مۇتلەق زور كۆپ ساندىكى ئاسىيا دۆلەتلىرى ئۇزۇندىن بۇيان زىئونىزمنى ئىنكار قىلىش پوزىتسىيىسىدە بولدى ھەمدە ئىسرائىلىيىنى غەرب جاھانگىرلىرىنىڭ ئىتتىپاقچىسى دەپ قارىدى؛ ئىككىنچىدىن، دۇنيادىكى مۇسۇلمانلارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى ئاسىياغا توپلاشقان. دىنىي ۋە مىللىي ھېسسىيات

تۆپەيلىدىن، ئاسىيادىكى بەزى دۆلەتلەر ئىسرائىلىيىگە قارشى تۇرىدىغان ياكى ئۇنىڭدىن يىراقلاشمىدىغان سىياسەت قوللىنىدۇ؛ ئۇچىنچىدىن، ئاسىيادىكى زور كۆپ سانلىق دۆلەتلەر ئىسرائىلىيە بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى تەرەققىي قىلدۇرۇش تۆپەيلىدىن ئەرەب دۇنياسىنى رەنجىتىپ قويۇشنى خالىمايدۇ. قارىغاندا، ئىسرائىلىيىنىڭ ئاسىيا دىپلوماتىيىسىدە ئومۇميۈزلۈك بۆسۈش بولۇش ئۇچۇن، ئوتتۇرا شەرقنىڭ تىنچلىق مۇساپىسىدە ئومۇميۈزلۈك ئىلگىرىلەش بولمىسا بولمايدۇ.

§5. جۇڭگو بىلەن يەھۇدىيلارنىڭ ئەنئەنىۋى دوستلۇقى ۋە جۇڭگو ئىسرائىلىيە مۇناسىۋىتىنىڭ يېڭى تەرەققىياتى

1. قەدىمكى ئىككى مىللەتنىڭ ئەنئەنىۋى دوستلۇقى

تارىخىي جەھەتتىن قارىغاندا، جۇڭگو زېمىنىدا ياۋروپادىكىدەك يەھۇدىيلارغا قارشى تۇرىدىغان ھەرىكەت بولۇپ باقمىغان. شۇڭا، جۇڭگو سەرسان بولغان يەھۇدىيلار خاتىرجەم ياشايدىغان ئاز سانلىق دۆلەتلەرنىڭ بىرى بولدى. جۇڭگولۇقلار بىلەن يەھۇدىيلار ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان دوستانە - ئىناق ئۆتۈپ كەلدى.

ئىلىم ساھەسىدىكىلەرنىڭ قارىشىچە، نۇرغۇن يەھۇدىيلار تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە يېپەك يولىنى بويلاپ جۇڭگوغا كەلگەن. سۇڭ سۇلالىسىدىن كېيىن ئەينى زامانىدىكى پايتەخت كەيفېڭدا گۇللەنگەن يەھۇدىيلار تەشكىلاتى پەيدا بولۇپ، ئادەمنى بەش مىڭغا يەتكەن. كەيفېڭدىكى يەھۇدىيلار شۇ جايدىكى خەنزۇ، خۇيزۇلار بىلەن ئىناق ئۆتۈپ، جاپادەمۇ، ھالاۋەتتەمۇ بىللە بولۇپ، مىڭ يىلغا يېقىن تەبىئىي قوشۇلۇش جەريانىدا، XIX ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىغا كەلگەندە جۇڭخۇا مەدەنىيىتى تەرىپىدىن ئاسسىمىلياتسىيە قىلىنىپ كەتكەن. يەھۇدىيلار كۆچۈپ بارغان يەرلەردە پۈتۈنلەي ئاسسىمىلياتسىيە بولۇپ كېتىدىغان ئەھۋال يەھۇدىيلارنىڭ چېچىلىپ كېتىش تارىخىدىمۇ كۆپ ئۇچرىمايدۇ.

كەيفېڭدىكى يەھۇدىيلار سىڭىپ كەتكەندە، شاڭخەيدە سەفادى يەھۇدىي سودىگەرلەر گۈرۈھى شەكىللەندى. ئەنگلىيە جاھانگىرلىكى ئېپيۇن ئۇرۇشى قوزغاپ جۇڭگونىڭ دەرۋازىسىنى ئاچقاندىن كېيىن يەھۇدىي سودىگەرلەر باغدات، بومباي، سىنگاپور، شياڭگاڭ قاتارلىق جايلاردىن شاڭخەيگە كېلىپ سودىگەرچىلىك قىلدى. ئۇلار سودىدىكى ئىقتىدارىنى ئاشكارىلاپ، ئەنگلىيىگە تەۋە جايلار بىلەن بولغان ئالاقىسىدىن ۋە شاڭخەينىڭ ئەۋزەل جۇغراپىيىلىك شارائىتىدىن پايدىلىنىپ سودىنى قانات يايدۇرۇپ، نۇرغۇن بايلىق توپلىدى. ئۇيۇ - مۇلۇك، ئاممۇۋى ئىشلار ۋە ياساش كەسپىگە مەبلەغ سېلىپ، شاڭخەي ساھىلىدىكى ئەڭ جانلىق سانائەت، سودا مالىيە گۈرۈھى بولۇپ قالدى. بۇنىڭ ئىچىدىكى ساسسون، خاردون، كادورس قاتارلىق جەمەتلەر شاڭخەيدىلا ئەمەس، بەلكى پۈتۈن دۇنيادا، ھەتتا يىراق شەرقتىمۇ تەسىرگە ئىگە بولدى. يەھۇدىي سودىگەرلەر دالىيەن، تيەنجىن، چىڭداۋ، نىڭبو، گۇاڭجۇ قاتارلىق دېڭىز ياقىسىدىكى شەھەرلەردە تەرەققىي قىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئاساسلىقى شاڭخەيدە توپلىشىپ ئولتۇراقلاشتى. ئەسىرنىڭ باشلىرىدا شاڭخەيدىكى يەھۇدىيلار 800 - 1000 ئادەمگە يەتتى.

بۇ چاغدا رۇسىيە ۋە شەرقىي ياۋروپادىكى يەھۇدىيلارغا قارشى دولقۇندىن ۋە ئۇنىڭدىن كېيىن رۇسىيىدىكى ئىنقىلابتىن پەيدا بولغان ئىچكى ئۇرۇشتىن ئۆزىنى چەتكە ئېلىش ئۈچۈن، نۇرغۇن يەھۇدىيلار جۇڭگوغا كېلىپ، يەھۇدىيلارنىڭ جۇڭگوغا كۆچۈپ كېلىشى بويىچە ئىككىنچى قېتىملىق دولقۇننى شەكىللەندۇردى. رۇسىيەدىن كەلگەن يەھۇدىيلارنىڭ كۆپىنچىسى ئالمانلار

دى بىلەن خاربىن، شېنياڭ، دالىەن قاتارلىق شەھەرلەردە ئولـ
تۇراقلىشىپ، ئاندىن تيەنجىن، شاڭخەي قاتارلىق جايلارغا كۆـ
چۈپ باردى. 1920 - يىلى خاربىندىكى يەھۇدىيلار 12 مىڭغا
يەتتى. 30 - يىللارنىڭ باشلىرىدا ياپونىيە شەرقىي شىمالدىكى
ئوچ ئۆلكىنى بېسىۋالغاندىن كېيىن ئۇرغۇن يەھۇدىيلار خاربىنـ
دىن كۆچۈپ كەتتى، شۇنىڭ بىلەن شاڭخەيدىكى يەھۇدىيلار بەش
مىڭغا، تيەنجىندىكى يەھۇدىيلار ئىككى مىڭ 500 ئەتراپىغا يەتـ
تى. رۇسىيەدىن جۇڭگوغا كەلگەن يەھۇدىيلارنىڭ كۆپىنچىسى
ناھايىتى نامرات بولۇپ، ئۇششاق تىجارەتلەرنى قىلدى. كېيىن
ئۆزلىرى تىرىشىپ ئوتتۇرا بۇرژۇئازىيە دەرىجىسىگە يەتتى.
يۇقىرىدا بايان قىلىنغاندەك، ناتسىستلار يەھۇدىيلارغا قار-
شى ھەرىكەت قوزغىغاندىن كېيىن جۇڭگو ياۋروپادىكى يەھۇدي
مۇساپىرلىرى پاناھلىنىدىغان جاي بولۇپ قالدى. بولۇپمۇ 1937
- يىلىدىن 1939 - يىلىغىچە شاڭخەي دۇنيا بويىچە بىردىنبىر
يەھۇدىيلارغا دەرۋازىسىنى ئېچىپ بەرگەن شەھەر بولدى. 1941
- يىلىنىڭ ئاخىرى شاڭخەيدىكى يەھۇدىيلار 30 مىڭغا يېتىپ،
ئۆزىنىڭ چېركاۋى، مەكتىپى، دوختۇرخانىسى، كۇلۇب، قەبـ
رىستانلىقى، سودا ئۇيۇشمىسى، گېزىت - ژۇرناللىرى، سىيا-
سىي پارتىيە - گۇرۇھلىرىغا، ھەتتا كىچىك تىپتىكى ھەربىي
قوشۇنغا ئىگە بولدى. شۇڭا، شۇ چاغلاردا جۇڭگودىكى يەھۇدىيـ
لار 40 - 50 مىڭغا يەتتى.

جۇڭگولۇقلار يەھۇدىيلارغا چوڭقۇر ھېسداشلىق قىلدى.
1918 - يىلى 12 - ئاينىڭ 14 - كۈنى شۇ چاغدىكى جۇڭگو
ھۆكۈمىتىنىڭ تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكىنىڭ مۇئاۋىن مىنىسـ
تىرى چېن لۇ شاڭخەيدىكى يەھۇدىيلار تەشكىلاتىنىڭ رەھبىرى
S. E. كادورسقا خەت يېزىپ، جۇڭگو يەھۇدىيلارنىڭ پەلەستىنده
مىللىي يۇرتىنى قۇرۇشىنى قوللايدىغانلىقىنى بىلدۈردى. سۇن
جۇڭشەن ئەپەندى شاڭخەيدىكى يەھۇدىيلار تەشكىلاتىنىڭ يەنە بىر

رەھبىرى B. E. N. ئېزرا غا يازغان خېتىدە: «دېموكراتىيىنى
سۆيىدىغان كىشىلەرنىڭ ھەممىسى سىلەرنىڭ ئۇلۇغ ۋە تارىختا
مەشھۇر مىللىتىڭلارنىڭ گۈللىنىشىنى قوللايدۇ. ئۇ دۇنيا مەدە-
نىيىتىگە شۇنچە زور تۆھپىلەرنى قوشقان، شۇڭا خەلقئارا ئائىلە-
دە شەرەپلىك ئورۇندىن بەھرىمەن بولۇشى كېرەك» دېدى. سۇئ
چىڭلىڭ خانىمۇ جۇڭگولۇق بىر تۇركۈم ۋەتەنپەرۋەر دېموكراتىك
زاتلارنى باشلاپ گېرمانىيە كونسۇلخانىسىغا بېرىپ، ناتسىستلار-
نىڭ يەھۇدىيلارغا قارشى زوراۋانلىقلىرىغا نارازىلىق بىلدۈردى.
جۇڭگودىكى يەھۇدىيلارمۇ جۇڭگونىڭ مىللىي دېموكراتىك ھەرە-
كىتىگە ۋە ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى ئۇرۇشىغا خالىس ياردەم
بەردى. كانادادىن كەلگەن يەھۇدي موررىس كوخېن سۇن جۇڭ-
شەن ئەپەندىگە مۇھاپىزەتچى بولدى. كېيىن جۇڭگو ئارمىيىسـ
نىڭ گېنېرالى بولۇپ، «قوش تاپانچىلىق كوفېن» دەپ داڭق
چىقاردى. ھانىس شىپپې گېرمانىيەدىن جۇڭگوغا كەلگەن مۇخـ
بىر بولۇپ، جۇڭگو خەلقىنىڭ ياپونىيىگە قارشى ئۇرۇشىغا مە-
دەت بېرىش يولىدا قۇربان بولغان تۇنجى يەھۇدي ھېسابلىنىدۇ.
شۇنىڭ بىلەن بىللە دوكتور ياكوب رۇسېنفېلدىمۇ چوڭقۇر ھۆر-
مەت بىلەن تىلغا ئالىمىز. ئۇ 1939 - يىلى ئاۋستىرىيەدىن
جۇڭگوغا قېچىپ كەلگەن. 1941 - يىلى جۇڭگو خەلقىنىڭ ياپون
جاھانگىرلىرىغا قارشى ئۇرۇشىغا قاتناشقان. 1945 - يىلىدىن
كېيىن جۇڭگو خەلقىنىڭ ئازادلىق ئۇرۇشىغا قاتنىشىپ، جۇڭگو
كوممۇنىستىك پارتىيىسى رەھبەرلىكىدىكى ئارمىيىدە ئۇزۇق يۇقـ
رى ھەربىي تېببىي كەسپىي ئورۇنغا ئىگە بولغان چەت ئەللىك
بولۇپ، «ئاۋستىرىيەلىك بېتېۇن» دەپ ئاتالدى. جۇڭگو ئىنقىلا-
بىغا قاتناشقان بەزى يەھۇدىيلار ئازادلىقتىن كېيىن جۇڭگونىڭ
دۆلەت تەۋەلىكىگە ئۆتۈپ، جۇڭگونىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش
ئىشلىرىغا قاتناشتى. مەسىلەن، مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشـ
نىڭ دائىمىي كومىتېت ئەزاسى ئىسرائىل ئېپستېن، داڭلىق

تەرجىمان سىدنېي شاپىرو، شەندۇك ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى S. گىنسبورگ قاتارلىقلار شۇلارنىڭ جۈملىسىدىندۇر.

ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن نۇرغۇن يەھۇدىيلار جۇڭگودىن ئايرىلىپ، تىنچلىق ئەسلىگە كەلگەن ياۋروپا، ئامېرىكا دۆلەتلىرىگە قايتىپ كەتتى. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن نەچچە مىڭ يەھۇدي شاڭخەي، تيەنجىن، خاربىن قاتارلىق جايلاردا داۋاملىق ياشىدى. 1966 - يىلى مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى پارتلىغاندىن كېيىن ئاخىرقى بىر تۇركۈم يەھۇدي مۇھاجىرلىرى جۇڭگودىن كېتىشكە مەجبۇر بولدى.

2. جۇڭگو - ئىسرائىلىيە مۇناسىۋىتىدە بېسىپ ئۆتۈلگەن ئەگرى - توقاي مۇساپە

1947 - يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىم يىلى ب د ت دا پەلەستىن توغرىسىدىكى تالاش - تارتىش ئەۋجىگە چىققاندا، جۇڭگودىكى يەھۇدي تەشكىلاتلىرىمۇ شۇ چاغدىكى جۇڭگو ھۆكۈمىتىدىن بۆلۈپ باشقۇرۇش لايىھىسىگە ھېچبولمىغاندا قارشى ئاۋاز بەرمەسلىكىنى ئۈمىد قىلدى. 11 - ئاينىڭ 29 - كۈنى جۇڭگو ھۆكۈمىتى بۆلۈپ باشقۇرۇش لايىھىسىگە ھوقۇقىدىن ۋاز كېچىپ ئاۋاز بەردى. شاڭخەيدىكى يەھۇدىيلار تەشكىلاتىنىڭ رەھبىرى «بۇ بىزنىڭ جۇڭگو ھۆكۈمىتىدىكى يۇقىرى قاتلام ئەمەلدارلار بىلەن سۆھبەت قىلغانلىقىمىز ۋە ئۇلارغا تەسىر كۆرسەتكەنلىكىمىزنىڭ نەتىجىسى» دېدى. 1948 - يىلى 5 - ئاينىڭ 14 - كۈنى ئىسرائىلىيە دۆلىتىنىڭ قۇرۇلغانلىقى جاكارلانغاندا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ گېزىتلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان جۇڭگونىڭ جامائەت پىكرى ساھەسى قارشى ئالدىغانلىقىنى بىلدۈردى. شۇ مالىي جۇڭگونىڭ ئازاد رايونىدا چىقىدىغان «جىجۇڭ يېتەكچى گېزىتى» 5 - ئاينىڭ 27 - كۈنى: «ئىسرائىلىيە» دەپ نامى بېكىتىلگەن يەھۇدىيلارنىڭ يېڭى دۆلىتىنىڭ قۇرۇلغانلىقى 14 -

چېسلا جاكارلاندى. ئىككى مىڭ يىلدىن بۇيان ۋەتەنسىز قېلىپ ھەممە يەردە سەرسان بولۇپ خورلانغان ۋە قىرغىن قىلىنغان يەھۇدي خەلقىنىڭ يەھۇدىيلار دۆلىتىنى قۇرۇش ئارزۇسى ئەمەلگە ئېشىشقا باشلىندى» دەپ كۆرسەتتى.

1949 - يىلى 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىمۇ ئىسرائىلىيە ھۆكۈمىتى ۋە خەلقئارا تەرىپىدىن قارشى ئېلىنىدى. ئىسرائىلىيە ھۆكۈمىتى 1950 - يىلى 1 - ئاينىڭ 9 - كۈنى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنى رەسمىي ئېتىراپ قىلىپ، ئوتتۇرا شەرقتە يېڭى جۇڭگونى ئېتىراپ قىلغان تۇنجى دۆلەت بولدى. بىر نەچچە ئايدىن كېيىن ئىككى دۆلەت رەسمىي دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورنىتىش يۈزىلىشىگە قاراپ ئىلگىرىلىدى. ئىسرائىلىيە دۇنيادىكى زور كۆپ سانلىق دۆلەتلەردىن باشقىچە يول تۇتۇپ، گومىنداڭ ھاكىمىيىتى بىلەن ھۆكۈمەت ئالاقىسى قىلمىدى. شۇڭا، ئوتتۇرىدا دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورنىتىشقا تەسىر يەتكۈزىدىغان تۇسالغۇ بولمىدى. ئىككى دۆلەت ۋەكىللىرى 1950 - يىلى 6 - ئايدا موسكۋادا تۇنجى قېتىم كۆرۈشۈپ، دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورنىتىشقا دائىر كونكرېت ئىشلار ئۈستىدە مۇزاكىرىلەشىشنى باشلىدى.

لېكىن، مۇشۇ چاغدا چاۋشيەن ئۇرۇشى پارتلاپ، جۇڭگو بىلەن ئامېرىكىنىڭ چاۋشيەندە بىۋاسىتە توقۇنۇشۇپ قېلىش ئېھتىمالى پەيدا بولدى. مۇشۇنداق ۋەزىيەتتە، ئامېرىكىنىڭ بېسىمى ئارقىسىدا، ئىسرائىلىيىنىڭ پوزىتسىيىسى ئازراق ئۆزگەردى. ئىسرائىلىيە دىپلوماتىيە مىنىستىرلىكى 6 - ئايدا سوۋېت ئىتتىپاقىدا تۇرۇشلۇق ۋەكىلىگە: «ھۆكۈمەت جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورنىتىشقا قوشۇلىدۇ، لېكىن يېراق شەرق ۋەزىيىتى ئايدىڭلىشىشتىن ئىلگىرى ھۆكۈمەت بۇ جەھەتتە ھېچقانداق قارار چىقارمايدۇ. بۇنى ئۆزىڭىزلا بىلىڭ، يەنمۇ ئىلگىرىلىگەن يولىيورۇقنى تاپشۇرۇۋېلىشتىن

ئىلگىرى ئىشىنىڭ تەرەققىياتىنى جىم تۇرۇپ كۆزىتىڭ» دەپ ئۇقتۇردى. جۇڭگو 10 - ئايدا چاۋشيەنگە ئەسكەر چىقىرىپ، ئامېرىكىغا قارشى تۇردى. ب د ت يىغىنى 1951 - يىلى 2 - ئايدا قارار ماقۇللاپ جۇڭگونىڭ «تاجاۋۇز قىلغان» لىقىنى ئېيىپ-لىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئىسرائىلىيە ھۆكۈمىتى جۇڭگو بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋەت يولىدىكى ئۈچرىشىش ۋە سۆھبەتلەرنى توختىتىپ قويدى. شۇنىڭ بىلەن مۇناسىۋەت ئورنىتىشنىڭ تۈنجى پۈرسىتى قولدىن كېتىپ قالدى.

چاۋشيەن ئۇرۇشى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن جۇڭگو بىلەن غەربنىڭ مۇناسىۋىتى پەسىيىشكە قاراپ يۈزلەندى. جۇڭگو بىلەن ئىسرائىلىيىنىڭ دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورنىتىش توغرىسىدا ئۇچراشتى. 1953 - يىلىدىن 1954 - يىلىغىچە ئىككى تەرەپ موسكۋا، رانگون، خېلسىنكى، لوندوندا كۆپ قېتىم ئۇچراشتى. ئىسرائىلىيىنىڭ سىياسىي ساھەدىكى بەزى مۇھىم ئەربابلىرى ئىككى دۆلەتنىڭ دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورنىتىشىغا ئانچە قىزىقمىدى، ئۇنىڭ ئىسرائىلىيە بىلەن ئامېرىكا مۇناسىۋىتىگە تەسىر يەتكۈزۈشىدىن ئەنسىرىدى. ئامېرىكا دۆلەت ئىشلىرى كاتىپى دالاسنىڭ بېسىمى بىلەن ئىسرائىلىيە 9 - ئاينىڭ 21 - كۈنى ب د ت يىغىنىدا ئامېرىكىنىڭ جۇڭگونىڭ ۋەكىللىك ھوقۇقى مەسىلىسىنى يىغىنىنىڭ كۈنتەرتىپىگە كىرگۈزمەسلىك توغرىسىدىكى قارار لايىھىسىنى قوللاپ ئاۋاز بەردى. بۇ ئىش ئىككى دۆلەتنىڭ دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورنىتىش سۆھبىتىگە سوغۇق سۇ چاچتى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، باندۇڭ يىغىنى جەريانىدا جۇڭگو بىلەن ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ مۇناسىۋىتى تېز تەرەققىي قىلدى. 1955 - يىلى 4 - ئاينىڭ 19 - كۈنى زۇڭلى جۇئېنلەي باندۇڭ يىغىنىدا سۆز قىلىپ: «پەلەستىندىكى ئەرەپ مۇساپىرلىرى مەسىلىسى تېخى ھەل بولمىدى» دەپ كۆرسەتتى. 4 - ئاينىڭ 24 - كۈنى باندۇڭ يىغىنى ماقۇللىغان ئاخىرقى ئاخباراتتا «پەلەستىندىكى ئەرەبلەرنىڭ ھوقۇقىنى قوغدايدىغان» لىقى بىلدۈرۈلدى. شۇنىڭ بىلەن ئاسىيا، ئافرىقا دۇنياسىدا ئىسرائىلىيە يېتىم ھالغا چۈشۈپ قالدى. مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا، ئىسرائىلىيە مۇشكۈل شارائىتتىن قۇتۇلۇش ھەم جۇڭگو بىلەن ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ يەنمۇ يېقىنلىشىپ كېتىشىنى توسۇش ئۈچۈن، 4 - ئايدا جۇڭگوغا نوتا تاپشۇرۇپ، تېزدىن دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورنىتىشنى ئۈمىد قىلدى. لېكىن بۇ چاغدا جۇڭگو ھۆكۈمىتى خەلقئارا ۋەزىيەتنى كۆزدە تۇتۇپ، ئوتتۇرا شەرق سىياسىتىنى تەڭشەشنى قارار قىلدى. جۇڭگو تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكى 5 - ئاينىڭ 21 - كۈنى بىرمىدىكى ئەلچىخانىغا: «بىز ئىسرائىلىيە بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورنىتىشقا تەييارلىنىدۇ، ۋاقتى بولسىمۇ، ھازىر دۆلەتسىز ئەرەب دۆلەتلىرى بىلەن مۇناسىۋەتنى قانات يايدۇرۇۋاتقانلىقتىن، ۋاقىتنى سەل كېچىكتۈرۈش لازىم» دەپ يوليورۇق بەردى. 1956 - يىلى 5 - ئايدىن 9 - ئايغىچە جۇڭگو ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ، مىسىر، سۇرىيە، يەمەن بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورناتتى. 10 - ئايدا ئىسرائىلىيە بىلەن ئەنگلىيە بىرلىشىپ مىسىرغا تاجاۋۇز قىلدى. بۇنى جۇڭگو ھۆكۈمىتى قاتتىق ئەيىبلىدى. شۇنىڭدىن كېيىن جۇڭگو بىلەن ئىسرائىلىيىنىڭ دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورنىتىش مەسىلىسى ئوستىدىكى ئۈچرىشىش ئۈزۈلۈپ قالدى، ئىككى دۆلەت مۇناسىۋىتى يېگىرمە يىلغا سوزۇلغان «توڭلىتىپ قويۇش» دەۋرىگە كىردى.

بۇ يېگىرمە يىلدا بىر تەرەپتىن غەرب (جۈملىدىن ئامېرىكا) بىلەن جۇڭگونىڭ مۇناسىۋىتى تەدرىجىي ئەسلىگە كەلدى ۋە تەرەققىي قىلدى. ئىسرائىلىيە بولسا ئامېرىكىغا پۈتۈنلەي ئاگىشىپ كەتمەيدىغان بىرقەدەر مۇستەقىل سىياسەتنى يولغا قويۇشقا باشلىدى؛ يەنە بىر تەرەپتىن، ئەرەب دۆلەتلىرى بىلەن ئىسرائىلىيە ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت ياخشىلانمايلا قالماستىن، بەلكى نەچە-

چە قېتىملىق ئۇرۇش تۇپەيلىدىن مۇناسىۋەت كۆنسايىن ياماناپ، شىنجاڭ كەتتى. شۇ چاغلاردا جۇڭگو بىلەن ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ مۇناسىۋىتى كۆنسايىن تەرەققىي قىلدى. مۇنداق ئەھۋالدا ئىسرائىلىيە تەشەببۇسكارلىق بىلەن ئىپادە بىلدۇرىدىغان، جۇڭگو ئۇنىڭغا ماس ھەرىكەت قوللىنىشقا قىينىلىدىغان ۋەزىيەت پەيدا بولدى.

1976 - يىلى مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن جۇڭگو بارغانسېرى كۆپ دۆلەتلەر بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورناتتى. غەرب دۆلەتلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان زور كۆپ سانلىكى دۆلەتلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ياخشىلاندى ۋە تەرەققىي قىلدى. مۇشۇنداق ۋەزىيەتتە جۇڭگو بىلەن ئىسرائىلىيە مۇناسىۋىتىمۇ ياخشىلىنىشقا باشلىندى. مىسىر زۇڭتۇڭى سادات 1977 - يىلى 10 - ئايدا ئىسرائىلىيىنى زىيارەت قىلىپ، ئىسرائىلىيە رەھبەرلىرى بىلەن مىسىر ۋە ئىسرائىلىيە ئوتتۇرىسىدىكى توقۇنۇشنى تىنچ يول بىلەن ھەل قىلىش ئۈستىدە ئىزدەندى. جۇڭگونىڭ گېزىت - ژۇرناللىرى ساداتنىڭ بۇ ئىشىنى قوللىدى. 1980 - يىلى 7 - ئايدا جۇڭگو تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكىنىڭ مۇئاۋىن مىنىستىرى خې يىڭ جۇڭگونىڭ پەلەستىن مەسىلىسىگە مۇئامىلە قىلىشىدىكى ئۇچ پرىنسىپىنى ئوتتۇرىغا قويدى. بۇنىڭ - دىكى 3 - مادىدا «ئوتتۇرا شەرقتىكى دۆلەتلەر مۇستەقىللىق ۋە مەۋجۇت بولۇش ھوقۇقىدىن بەھرىمەن بولۇشى كېرەك» دە- يىلگەن. بۇ يەردە تىلغا ئېلىنغان «ئوتتۇرا شەرقتىكى دۆلەتلەر» ئەلۋەتتە ئىسرائىلىيىنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى. جۇڭگو رەھبەرلىرى 1982 - يىلى مىسىرنى زىيارەت قىلغاندا، مىسىر بىلەن ئىسرائى- لىيىنىڭ پارتىيە قېلىشىنى قوللايدىغانلىقىنى يەنە بىر قېتىم بىلدۈردى. 1988 - يىلى 9 - ئايدا جۇڭگونىڭ تاشقى ئىشلار مىنىستىرى چىەن چىچىن جۇڭگونىڭ ئوتتۇرا شەرق مەسىلىسىنى ھەل قىلىش توغرىسىدىكى تۆۋەندىكىدەك بەش ماددىلىق تەشەببۇ-

سىنى ئوتتۇرىغا قويدى: ئوتتۇرا شەرق مەسىلىسىنى سىياسىي يول بىلەن ھەل قىلىش كېرەك؛ ب د ت نىڭ رىياسەتچىلىكىدە بەش دائىمىي ئەزا دۆلەت ۋە ئالاقىدار تەرەپلەر قاتناشقان ئوتتۇرا شەرق خەلقئارا تىنچلىق يىغىنى ئېچىشنى قوللاش لازىم؛ ئوتتۇرا شەرقتىكى ئالاقىدار تەرەپلەرنىڭ مۇڭاپىق ۋە ھەر خىل شەكىلدە- كى سۆزلىشىشلىرىنى قوللاش لازىم؛ ئىسرائىلىيە ئىشغال قىلغان ئەرەب زېمىنلىرىدىن چېكىنىپ چىقىشى، شۇنىڭغا مۇنا- سىپ ھالدا ئىسرائىلىيىنىڭ خەۋپسىزلىكىمۇ كاپالەتكە ئىگە قى- لىنىشى لازىم؛ پەلەستىن دۆلىتى بىلەن ئىسرائىلىيە دۆلىتى ئۆزئارا ئېتىراپ قىلىشى، ئەرەب مىللىتى بىلەن يەھۇدىي مىللە- تى تىنچلىقتا بىللە ياشىشى كېرەك. جۇڭگونىڭ ئوتتۇرا شەرق مەسىلىسى توغرىسىدا ئوتتۇرىغا قويغان بۇ بىر قاتار ئىجابىي تەشەببۇسلىرى جۇڭگو - ئىسرائىلىيە مۇناسىۋىتىنى ياخشىلاشقا پايدىلىق شارائىت ياراتتى.

شۇنىڭ بىلەن بىللە ئىسرائىلىيىمۇ تەدبىر قوللىنىپ جۇڭگو بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈردى. ئىسرائىلىيە ئىچكى كابىنىتى 1985 - يىلى مەخسۇس يىغىن ئېچىپ جۇڭگوغا قارىتان سىياسىتىنى تەنقىد قىلىپ ۋەيزمانىنى بۇ خىزمەتكە مەسئۇل قىلدى ھەمدە پۇل ئاجرىتىپ ئون يىل تاقىلىپ قالغان شياڭگاڭدىكى باش كونسۇلخانىنى قايتىدىن ئاچ- تى.

80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن كېيىن، ئىككى دۆلەت ئوتتۇرىسىدىكى ئىقتىساد، سودا، مەدەنىيەت، ساياھەت، سىيا- سىي پارتىيە - گۇرۇھلار قاتارلىق جەھەتلەردىكى مۇئامىلە تېز تەرەققىي قىلدى. ئىككى تەرەپتە ھۆكۈمەتلەر ئارا ئالاقىلىشىد- غان شارائىت ھازىرلاندى.

1986 - يىلى 3 - ئايدىن 1987 - يىلى 1 - ئايغىچە ئىككى تەرەپ ئەمەلدارلىرى پارىژدا بىر نەچچە قېتىم ئۇچرىشىپ، ئەمەل-

دارلار ئارا مۇئامىلىنى يەنمۇ قانات يايدۇرۇش ئىمكانىيىتى ئوستىدە مۇزاكىرىلەشتى ھەمدە يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلار ئۈچرىشىشقا تەييارلىق كۆردى. 1987 - يىلى جۇڭگونىڭ دۆلەت ئىشلىرى كومىسسارى، قوشۇمچە تاشقى ئىشلار مىنىستىرى ۋۇ- شۆچيەن نيۇ - يوركتا ئىسرائىلىيىنىڭ مۇئاۋىن زۇڭلىسى، قوشۇمچە تاشقى ئىشلار مىنىستىرى سىمون پېرىس بىلەن كۆ- رۈشتى. مۇنداق يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلار ئۈچرىشىشى ئىككى دۆلەت تارىخىدا بىرىنچى قېتىم ئىدى. 1989 - يىلى 1 - ئايدا جۇڭگو تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكىنىڭ مىنىستىرى بىلەن ئىسرائىلىيە تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكىنىڭ مىنىستىرى پارىزدا ئۈچرىشىپ، ئىككى دۆلەتنىڭ ب د ت دا تۇرۇشلۇق ۋەكىللىرىنىڭ دائىملىق ئۈچرىشىپ تۇرۇشىنى بەلگىلىدى. ئارا- دىن ئۇزۇن ئۆتمەي، ئىككى تەرەپنىڭ كىلىشىمگە ئاساسەن، جۇڭگو خەلقئارا سايامەت بىرلەشمىسى تېلئاۋىنغا باشقارما تەسىس قىلدى ۋە ئىسرائىلىيىنىڭ تەبىئىي پەنلەر ۋە گۇمانىتار پەنلەر ئاكادېمىيىسى بېيجىڭدا ئالاقىلىشىش باشقارمىسى تەسىس قىل- دى. يۇقىرىقى ئىككى ئورگان 1991 - يىلى دىپلوماتىك ھوقۇق- تىن بەھرىمەن بولۇپ، ئىككى دۆلەت ئوتتۇرىسىدا ئەمەلىيەتتىكى كونسۇل مۇناسىۋىتى تىكلەندى.

شۇنىڭ بىلەن بىللە، خەلقئارا مۇناسىۋەت ۋە ئوتتۇرا شەرق ۋەزىيىتىدىكى بىر قاتار جىددىي ئۆزگىرىشلەرمۇ ئىككى دۆلەت مۇناسىۋىتىنىڭ يەنمۇ ئۆزلىشىشىگە پۈرسەت يارىتىپ بەردى. بىرىنچىدىن، پارس قولتۇقى ئۇرۇشى ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ پارچىلىنىشى ئوتتۇرا شەرقتىكى قاتتىق قوللۇق تەرەپدارلارنى ئىنتايىن ئاجىزلاشتۇرۇۋەتتى، بۇ رايوندىكى تالاش - تارتىشنى تىنچلىق بىلەن ھەل قىلىشنى تەشەببۇس قىلىدىغان كۈچلەرنى كۈچەيتىۋەتتى. مۇشۇنداق پايدىلىق شارائىتتا، ئوتتۇرا شەرقنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدا تىنچلىقنى قوللايدىغان كۈچلەر رولىنى جارىي

قىلدۇرۇپ، مادرىد ئوتتۇرا شەرق يىغىنىنىڭ ئېچىلىشىنى ئىل- گىرى سۈردى. جۇڭگو ب د ت نىڭ خەۋپسىزلىك كېڭىشىگە دائىمىي ئەزا دۆلەت بولۇش سۈپىتى بىلەن ئوتتۇرا شەرق تىنچلىق مۇساپىسىگە قاندىق ئارىلىشىش مەسلىسىگە دۇچ كەلدى. ئەگەر ئۇنىڭغا ئارىلاشسا توقۇنۇشۇۋاتقان تەرەپلەرنىڭ بىرى بولغان ئىس- رائىلىيە بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋەتنى بولمىسا بولمايتتى. ئىك- كىنچىدىن، شەرقىي ياۋروپا دۆلەتلىرى، ھەتتا موڭغۇلىيە قاتار- لىق دۆلەتلەرمۇ ئىسرائىلىيە بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورنە- تىپ بولدى. جۇڭگودەك چوڭ دۆلەتنىڭ ئىسرائىلىيە بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋىتىنىڭ بولماسلىقى بارغانسېرى نورمال ئەھ- ۋال بولماي قالدى. ئەرەب دۆلەتلىرىمۇ ئىسرائىلىيە بىلەن دىپ- لوماتىك مۇناسىۋەت ئورناتمىسا بولمايدىغانلىقىنى بارغانسېرى تو- نۇپ يەتتى. مۇشۇنداق «مېۋە پىشىپ ساپىقىدىن ئۆزى ئاجرىغان» ۋەزىيەتتە، جۇڭگو تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكىنىڭ مۇئاۋىن مىنىستىرى ياڭ فۇچاڭ 1991 - يىلى 12 - ئايدىكى تېلئاۋىف سەپىرىدە ۋە ئىسرائىلىيىنىڭ مۇئاۋىن زۇڭلىسى، قوشۇمچە تاش- قى ئىشلار مىنىستىرى داۋىد لېۋىنىڭ 1992 - يىلى 1 - ئايدىكى بېيجىڭ سەپىرىدە ئىككى دۆلەت مۇناسىۋىتىنى نورماللاشتۇرۇش- نىڭ دىپلوماتىيە تەرتىپلىرى تاماملاندى. ئىككى دۆلەتنىڭ تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىرى 1992 - يىلى 1 - ئاينىڭ 24 - كۈنى ئاخبارات ئىمزالاپ، باش ئەلچى دەرىجىلىك دىپلوماتىك مۇناسە- ۋەت ئورنىتىلغانلىقىنى جاكارلىدى. شۇنىڭ بىلەن جۇڭگو - ئىسرائىلىيە دۆلەتلىرى ۋە جۇڭگو - يەھۇدىي مىللەتلىرى مۇناسە- ۋىتى تارىخىنىڭ يېڭى سەھىپىسى ئېچىلدى.

پايدىلىنىلغان كىتابلار ۋە ھۆججەتلەر

چەت ئەل تىلىدىكى ماتېرىياللار:

بېن ساسسۇن توزگەن: «يەھۇدىي خەلقىنىڭ تارىخى»، لوندون 1976 - يىل نەشرى.

خوۋارد ساچېر: «ئىسرائىلىيە تارىخى: زىئونىزم گۇللەنگەندىن زامانىمىزغىچە»، نيۇ - يورك 1982 - يىلى نەشرى.

داۋىد ۋىتال: «زىئونىزمنىڭ باشلىنىشى» ئوكسفورد 1980 - يىل نەشرى.

A. كاييالى: «پەلەستىنىڭ يېقىنقى زامان تارىخى» لوندون 1978 - يىل نەشرى.

رىتچېي ئوۋېندال: «ئەرەب دۆلەتلىرى بىلەن ئىسرائىلىيە ئۇرۇشىنىڭ مەنبەسى»، لونگمان نەشرىياتىنىڭ 1992 - يىل نەشرى.

فلاپان: «زىئونىزم ۋە پەلەستىنلىكلەر»، نيۇ - يورك 1979 - يىل نەشرى.

ناداۋ سافران: «ئامېرىكا ۋە ئىسرائىلىيە»، خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتى 1963 - يىل نەشرى.

ۋالتېر لاكۇېر: «زىئونىزم تارىخى»، نيۇ - يورك 1972 - يىل نەشرى.

موسي خېس: «رىم ۋە ئېرۇسالېم»، نيۇ - يورك 1958 - يىل نەشرى.

تېئودور خېرزل: «يەھۇدىيلار دۆلىتى»، نيۇ - يورك، 1946 - يىل نەشرى.

ناخۇم سوكولوۋ: «زىئونىمز تارىخى»، لوندون 1919 -

يىل نەشرى.

ئارتۇر خېرزبېرگ: «زىئونىزم ئىدىيىسى: تارىخي تەھلىل ۋە تاللانما ماقالىلەر»، نيۇ - يورك 1959 - يىل نەشرى.

يوسېف گورنى: «روسپىنا ۋە دېگانىيەدىن دېموناغىچە: زىئونىزمنىڭ دەسلەپ بەرپا قىلىنىش تارىخى»، تېلئاۋىق 1989 - يىل نەشرى.

نۇھىللي ماندېل: «بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن ئىلگىرىكى ئەرەبلەر ۋە زىئونىزم»، كالىفورنىيە 1976 - يىل نەشرى.

دورېن ئىنگرامېس: «پەلەستىنگە دائىر ھۆججەتلەر 1917 — 1922»، لوندون 1972 - يىل نەشرى.

J. خۇرېۋىز: «دۇنيا سىياسىيسىدىكى ئوتتۇرا شەرق ۋە شىمالي ئافرىقا»، يالي ئۇنىۋېرسىتېتى 1975 - يىل نەشرى.

سەمدنېي فىشېر: «ئوتتۇرا شەرق تارىخى»، نيۇ - يورك 1968 - يىل نەشرى.

لېئونارد ستېئىن: «بالفور خىتابنامىسى»، نيۇ - يورك 1961 - يىل نەشرى.

راپائىل پاتاي توزگەن: «زىئونىزم ۋە ئىسرائىلىيە ئېنسىكلوپېدىيىسى»، نيۇ - يورك 1971 - يىل نەشرى.

E. كېدورلي بىلەن S. خائىم توزگەن: «پەلەستىنىدىكى زىئونىزم، ئەرەبچىلىك ۋە ئىسرائىلىيە»، لوندون 1982 - يىل نەشرى.

P. جونىس: «ئەنگلىيە ۋە پەلەستىن 1914 — 1948»، ئوكسفورد 1979 - يىل نەشرى.

مارتىن گىلبېرت: «يەھۇدىيلار تارىخىغا دائىر رەسىملەر توپلىمى»، نيۇ - يورك 1993 - يىل نەشرى.

كېننىس ستېئىن: «پەلەستىنىدىكى زېمىن مەسىلىسى 1917 — 1939»، شىمالي كارولىنا ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى 1984 - يىل نەشرى.

ئارتۇر خىرزبېرگ: «يەھۇدىيلار ئامېرىكىدا»، نيۇ - يورك 1990 - يىل نەشرى.
V. جابوتىنسكي: «زىئونىزم رېۋىزىئونىستلىرى نېمىنى تەلەپ قىلىدۇ»، پارىژ 1926 - يىل نەشرى.
«زىئونىزم تەتقىقاتى» ژۇرنىلى، تېلئاۋىف ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ زىئونىزم تەتقىقات ئاكادېمىيىسى تۈزۈپ تارقاتقان.
ز. ماررىئوت: «شەرق مەسىلىسى، ياۋروپا دىپلوماتىيە تارىخىنى كۆزىتىش»، ئوكسفورد ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى 1947 - يىل نەشرى.
E. كېدورلې بىلەن S. خائىم تۇزگەن: «XIX ئەسىر ۋە XX ئەسىردىكى پەلەستىن - ئىسرائىلىيە»، لوندون 1982 - يىل نەشرى.
B. ۋاسسېرستېئىن: «ئەنگلىيە ۋە ياۋروپادىكى يەھۇدىيلار 1939 — 1945»، ئوكسفورد ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتىنىڭ 1988 - يىل نەشرى.
A. گروبمان بىلەن D. لاندېس تۇزگەن: «چوڭ قىرغىنچىلىق تەتقىقاتىغا دائىر ئوبزورلار توپلىمى»، سىمون ۋىتسېنتال مەركىزى 1983 - يىل نەشرى.
ئىسائاك كوۋالىسكىي تۇزگەن: «يەھۇدىيلارنىڭ قوراللىق قارشىلىق كۆرسىتىش ھەرىكىتىگە دائىر ھۆججەتلەر تاللانمىسى»، نيۇ - يورك 1984 - يىل نەشرى.
گېئورگې كىرك: «1945 — 1950 - يىللىرىدىكى ئوتتۇرا شەرق»، ئوكسفورد ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتىنىڭ 1954 - يىل نەشرى.
گېئورگې كىرك: «ئۇرۇش ۋاقتىدىكى ئوتتۇرا شەرق»، ئوكسفورد ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى 1954 - يىل نەشرى.
«زىئونىزم ئوبزورلىرى» ژۇرنىلى، دۇنيا زىئونىزم تەشكىلاتى تەرىپىدىن چىقىرىلغان.

J. خۇرېۋىتز: «پەلەستىنىڭ تالىشىش»، نيۇ - يورك 1950 - يىل نەشرى.
داۋىد بېن گۇرىئون: «ئىسرائىلىيە جەڭ ئېلان قىلغان يىللار»، نيۇ - يورك 1963 - يىل نەشرى.
«ئامېرىكىنىڭ دىپلوماتىيە مۇناسىۋىتى»، 1946 - 1947، 1948 - يىللىرى ۋاشىنگتون، ئامېرىكا ھۆكۈمىتىنىڭ باسما ئىدارىسى.
مەھمۇد رىياد «ئوتتۇرا شەرق تىنچلىقى ئۈچۈن كۈرەش»، لوندون 1981 - يىل نەشرى.
ئاۋگدورداگان: «موسكۋا ۋە ئېرۇسالېم، ئىسرائىلىيە - سوۋېت ئىتتىپاقى مۇناسىۋىتىنىڭ 20 يىللىقى»، لوندون 1970 - يىل نەشرى.
ئىسرائىلىيە ھۆكۈمىتى: «ئىسرائىلىيەدىكى ئەرەبلەر»، 1952 - يىل نەشرى، ئىبرانىي تىلىدا.
داۋىد شەخىم: «ئىسرائىلىيىنىڭ 40 يىللىقى»، تېلئاۋىف 1991 - يىل نەشرى، ئىبرانىي تىلىدا.
م. ف. شۇكرى، م. ئانىس ۋە م. ل. خالاسلار بىرلىكتە تۇزگەن: «يېقىنقى ۋە ھازىرقى زامان تارىخىي ماتېرىياللىرى»، مىسىرنىڭ ئانگورو نەشرىياتى 1960 - يىل نەشرى (ئەرەبچە).
ئابدۇساتتار تاۋىل: «ساداتنىڭ ئاراپاتقىچە — داۋىد ئېغىلدا»، قاھىرە 1993 - يىل نەشرى (ئەرەبچە).
ئىبراھىم ئاساد: «رۇسلار كەلدى»، مىسىر ھازىرقى زامان كىتابخانىسى 1976 - يىل نەشرى (ئەرەبچە).
ئەنۋەر سادات: «ساداتنىڭ ئەسلىمىسى»، مىسىر «ئەلبەھرام گېزىتى» گە 1975 - يىلى 9 - 10 - ئايلاردا ئودا بېسىلغان (ئەرەبچە).
دىلىپ خىرو: «ئوتتۇرا شەرقنىڭ ئىچكى سىرى»، لوندون 1982 - يىل نەشرى.

سۇسان خاتىس رولف توزگەن: «ئىسرائىلىيە دۆلىتىنىڭ سىياسىي لۇغىتى»، ئېرۇسالېم 1993 - يىل نەشرى.
«خەلقئارا ئىشلارغا دائىر دوكلاتلار»، تۆھمەتكە قارشى ئىتتىپاق توزگەن، نيۇ - يورك.
نوئالوكاس: «ئىسرائىلىيىنىڭ ھازىرقى زامان تارىخى»، لوندون 1975 - يىل نەشرى.
داۋىد خوروۋىتىس: «ئىسرائىلىيىنىڭ ئىگىلىكى»، ئوكسفورد 1967 - يىل نەشرى.
ئىسرائىلىيە بانكىسىنىڭ يىللىق دوكلاتى، ئېرۇسالېم.
كىدېئون رافائېل: «تىنچلىق ئۈچۈن: ئىسرائىلىيە تاشقى سىياسىتىنىڭ 30 يىلى»، نيۇ - يورك 1981 - يىل نەشرى.
M. كورتىس بىلەن A. S. گىتېلسون توزگەن: «ئىسرائىلىيە 3 - دۇنيادا».
ئىسرائىلىيە مەركىزى ستاتىستىكا ئىدارىسى: «ئىسرائىلىيە ستاتىستىكا سانلىق مەلۇماتلىرىنىڭ قىسقارتىلمىسى»، ئېرۇسالېم.
N. S. ئېيسېنستات: «ئىسرائىلىيە جەمئىيىتى»، ئېرۇسالېم 1963 - يىل نەشرى.
J. R. ئىساك: «ئىسرائىلىيىدىكى سىياسىي پارتىيىلەر ۋە سىياسىي»، نيۇ - يورك 1981 - يىل نەشرى.
جۇدىس ھېن ئېلېزىر: «شاڭخەيدىن ئايرىلىپ، ئېرۇسالېمغا قايتا ئىگە بولۇش»، ئىسرائىلىيە 1985 - يىل نەشرى.
داۋىد شوئېنبائۇم: «ئامېرىكا ۋە ئىسرائىلىيە»، ئوكسفورد ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى 1993 - يىل نەشرى.
كامىل مەنسۇر: «ئىتتىپاقتىن ھالقىش: ئامېرىكىنىڭ دىپلوماتىيە سىياسىتىدىكى ئىسرائىلىيە»، كولۇمبىيە ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى 1994 - يىل نەشرى.

خەنزۇ تىلىدىكى كىتابلار:

ئاپتورى بىرائىن، تەرجىمان نى شيۇجاڭ: «يەھۇدىي مىللىتىنىڭ تارىخى»، شاڭخۇ نەشرىياتى 1939 - يىل نەشرى.
ئاپتورى ئابىا ئەيبەن، تەرجىمان يەن رۇيسۇڭ: «يەھۇدىيلارنىڭ تارىخى»، جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر نەشرىياتىنىڭ 1986- يىل نەشرى.
ئاپتورى روبېرت سېلىس، تەرجىمان جاۋلىشىڭ: «يەھۇدىيلارنىڭ ئىدىيىسى»، شاڭخەي سەنلىيەن كىتابخانىسى 1994 - يىل نەشرى.
پىڭ شۇجى توزگەن: «XX ئەسىردىكى ئوتتۇرا شەرق تارىخى»، ئالىي مائارىپ نەشرىياتىنىڭ 1991 - يىل نەشرى.
ئاپتورى رىچارد ئېلۇن، تەرجىمان ئەي ۋېيشىڭ: «ئەرەب دۆلەتلىرى بىلەن ئىسرائىلىيە توقۇنۇشىنىڭ ئارقا كۆرۈنۈشى ۋە ئىستىقبالى»، شاڭخۇ نەشرىياتى 1981 - يىل نەشرى.
ئاپتورى بېرنارد لۇئىس، تەرجىمان فەن جۇڭلىيەن: «ھازىرقى زامانىدىكى تۈركىيىنىڭ گۈللىنىشى»، شاڭخۇ نەشرىياتى 1982- يىل نەشرى.
ئاپتورى جونسون باگوت گراب، تەرجىمان خې شىن: «ئەنگلىيە ۋە ئەرەبلەر، ئەللىك يىللىق ئەھۋال ئۇستىدىكى تەتقىقات 1908 — 1958»، دۇنيا بىلىملىرى نەشرىياتى 1963 - يىل نەشرى.
ئاپتورى خارى تروۇمېن، تەرجىمان لى شى «تروۇمېن ئەسلىمىلىرى»، سەنلىيەن كىتابخانىسى 1974 - يىل نەشرى.
ئاپتورى ئېزىنخاۋېر، تەرجىمان جىن خەي: «تىنچلىق بەرپا قىلىش»، سەنلىيەن كىتابخانىسىنىڭ 1977 - يىل نەشرى.
شۇ شياڭچۇن ۋە يۇ چۇڭجيەنلەر توزگەن: «ئۇچىنچى مۇقەددەس قەسىر، ئىسرائىلىيىنىڭ باش كۆتۈرۈشى»، شىنخۇا

نەشرياتى 1994 - يىل نەشرى.

جۇك دۇك توزگەن: «ئوتتۇرا شەرق مەسىلىسىنىك سەكسەن يىلى»، شىنخۇا نەشرياتى 1986 - يىل نەشرى.

ئاپتورى گولدا مېير خانىم، تەرجىمان جاك جۇئىيۇەن: «مېير خانىمنىك تەرجىمھالى»، شىنخۇا نەشرياتى 1986 - يىل نەشرى.

ئاپتورى دائۇيى يوجىرو، ھەربىي ئىشلار پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىك چەت ئەل ھەربىي ئىشلىرى تەتقىقات بۆلۈمى تەرجىمە قىلغان: «ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىنىك تارىخى»، ئازادلىق ئارمىيە نەشرياتى 1985 - يىل نەشرى.

جى گوشىك، چېن خېفىك قاتارلىقلار: «2 - دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىنكى ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى تارىخى»، جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسى نەشرياتى 1987 - يىل نەشرى.

ئاپتورى مىچېل باتار، تەرجىمان فۇجىنيۇك: «ئالتە كۈنلۈك ئۇرۇشنىك مەخپىي تارىخى»، شاڭخەي تەرجىمە ئەسەرلەر نەشرياتى 1987 - يىل نەشرى.

ئاپتورى ياك دېلور، تەرجىمان سۇن كۇنشەن: «ئىسرائىلىيىنىك مەخپىي تارىخى» ئاممە نەشرياتى 1988 - يىل نەشرى.

ئاپتورى باتار زوھال، تەرجىمان لىيۇ رۇيشياك: «ھازىرقى زامانىدىكى ئىسرائىللىيىنىك ئاتىسى: بېن گۇرىئوننىك تەرجىمھالى»، جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسى نەشرياتى 1994 - يىل نەشرى.

ئىسرائىللىيە ئاخبارات مەركىزى توزگەن: «ئىسرائىللىيىنىك ئومۇمىي ئەھۋالى» (خەنزۇچە)، 1995 - يىل نەشرى.

ئاپتورى پاۋل فىندلاي، تەرجىمان ۋۇ جەنرېن: «ئامېرىكىدىكى ئىسرائىللىيەپەرەس كۈچلەرنىك ئىچكى سىرى»، جۇڭگو تاشقى ئالاقە تەرجىمە نەشرياتى شىركىتى 1990 - يىل نەشرى.

جاك شىجى ۋە جاۋ خۇيجيې: «ئامېرىكا — ئوتتۇرا شەرق

مۇناسىۋىتى تارىخى»، جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر نەشرياتى 1993 - يىل نەشرى.

ئاپتورى خارى خوۋىس، تەرجىمان شياۋ شىيەن: «بېكىن ۋە ئىسرائىللىيە دۆلىتى»، يۈننەن ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرياتى 1993 - يىل نەشرى.

ئاپتورى موشى دايان، شاڭخەي خەلقئارا مەسىلىلەر تەتقىقات ئاكادېمىيەسى تەرجىمە قىلغان: «دايانىنىك تەرجىمھالى»، شاڭخەي تەرجىمە ئەسەرلەر نەشرياتى 1981 - يىل نەشرى.

ياك مەنسۇ توزگەن: «ئىسرائىللىيە تېپىشماقتەك دۆلەت»، دۇنيا بىلىملىرى نەشرياتى 1992 - يىل نەشرى.

ئاپتورى ھائىم خېرزوك، تەرجىمان فەن يۈچېن: «باتۇر يەھۇدىيلار»، جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر نەشرياتى 1995 - يىل نەشرى.

ئاپتورى سىمون پېرېس، تەرجىمان شىن خۇا: «يېڭى ئوتتۇرا شەرق»، شىنخۇا نەشرياتى 1994 - يىل نەشرى.

بۇ كىتاب شاڭخەي ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى نەشرىياتىنىڭ 1998-
يىل 2-ئاي 1-نەشرى، 1-باسمىسىغا ئاساسەن تەرجىمە ۋە نەشر قىلىندى

مەسئۇل مۇھەررىرى: باربجان زەپەر
مەسئۇل كورربكتورى: ئادالەت مەخسۇت
مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: نۇرمۇھەممەت ئۆمەر

*

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى №348)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ ئىشچىلار ۋاقىت گېزىتى باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى: 850×1168 مىللىمېتىر 1/32
باسما تاۋىقى: 15.875 قىستۇرما ۋاراقى: 2
2001 - يىل 12- ئاي 1- نەشرى
2001 - يىل 12- ئاي 1- بېسىلىشى
تىراژى: 3000 —— 1
ISBN7—228—06760—6/K. 958
باھاسى: 22.00 يۈەن